

**Електронні навчально-методичні видання
у вигляді збірників («хрестоматій») статей та уривків з наукових
видань, які є об'єктом вивчення в рамках навчальних дисциплін
відповідно до затвердженої навчальної програми
підготовки бакалаврів і магістрів
(згідно з розпорядженням Науково-дослідної частини № 03-21 від 05.05. 2017 р.)**

Дисципліна ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕТНОПЕДАГОГІКИ
ДИТИНСТВА Спеціальність дошкільна освіта

ОР бакалавр

Кафедра теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти

факультет /інститут педагогічний

Викладач Лисенко Олександра Миколаївна

E-mail lysenkowa@gmail.com

ХРЕСТОМАТІЯ
ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕТНОПЕДАГОГІКИ
ДИТИНСТВА

За редакцією Лисенко Олександри Миколаївни

ЗМІСТ

1. Горбова Н.А. Етнопедагогіка як культурно-антропологічний феномен: історикотеоретичний аспект *Таврійський державний агротехнологічний університет*.
2. Леся Грицик, вихователь дитячого будинку “Оранта”, Львівська обл., м. Дрогобич .Роль родинного виховання та етнопедагогічні традиції виховання в сім’ї.
3. Лисенко Н.В. Підготовка майбутніх педагогів до використання етнопедагогіки в сучасному інтеркультурному просторі.
4. Лисенко О.М. Етнопедагогічна підготовка майбутнього педагога : стан і проблеми
5. Лисенко О.М. Ціннісний потенціал етнопедагогіки дитинства: Навчально-методичний практикум/ О.М. Лисенко. –Івано- Франківськ., 2018. – 545 с.
6. Юда Л.А. Практикум з етнопедагогіки: Навчально-методичний посібник для студентів / Л.А.Юда. – Чернігів, 2012, 272 с.

Горбова Н.А.

Етнопедагогіка як культурно-антропологічний феномен: історико-теоретичний аспект

Таврійський державний агротехнологічний університет

Вступ

Сьогодні проблема людиновимірності освіти, науки і пізнання особистості набула особливого значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з гуманістичними тенденціями, що складають домінанту сучасного педагогічного процесу, і спрямовують його на створення умов повноцінного життя людини, яка навчається. Особливе місце в цьому процесі посідає етнопедагогіка, наука про народну педагогіку, що вивчає народний досвід щодо навчання та виховання підростаючого покоління, аналізує педагогічне значення чисельних явищ народного життя, встановлює специфіку навчання та виховання того чи іншого народу, пов'язує її з загальними тенденціями освіти та з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання.

Реформування освітніх систем, зокрема національної системи освіти в Україні, модернізація всієї шкільної справи неможливі без опори на народне виховання, на його традиції та етнопедагогічні обґрунтування, що сприяють вивченню й усвідомленню народного виховного досвіду, підвищенню рівня духовності молоді, відродженню матричних основ культурного зростання людини.

Наукове осмислення етнопедагогіки як компоненту національної культури та її взаємодії з іншими соціокультурними чинниками може слугувати ефективним джерелом національного самоусвідомлення українства та подолання кризових явищ у культурно-психологічній сфері.

Отже, вітчизняна етнопедагогіка є об'єктом чисельних досліджень та пошуків, її ідеями пройняті сучасні концепції навчання та виховання, але поза межами ретельного аналізу залишається, на нашу думку, суттєвий пласт

теоретико-методологічних напрацювань етнопедагогіки, які пов'язані із вивченням розвитку повноцінної, цілісної, гармонійної особистості, яка постає головним суб'єктом усіх освітніх (педагогічних) процесів.

1. Етнопедагогіка: історичний аспект

На сучасному етапі національного і державного відродження України й відродження української народної педагогіки зокрема, спостерігається зростання інтересу з боку педагогів-науковців до етнопедагогіки, у якій справедливо вбачається ефективний засіб формування національної свідомості та гуманізації навчального процесу.

Бурхливі перетворення у різних сферах життєдіяльності змінили погляди більшості українців щодо значення рідної історії і набутого попередниками досвіду в житті сучасного суспільства, адже „активізація людського потенціалу при забезпеченні соціально-економічного, політичного розвитку країни, духовне збагачення суспільства великою мірою залежить від якості навчання та виховання молоді, яка має виконати заповіді дідів і прадідів, щоденно плідно працюючи задля збагачення, слави і процвітання України“ [6].

Українське суспільство, усвідомивши й оцінивши значення тисячолітньої народної педагогіки, нарешті взялося активно опановувати її здобутки, розуміючи, що без ґрунтовних знань із етнопедагогіки, яка існує впродовж багатовікової історії українського народу, не можливо забезпечити якість навчання та виховання підрастаючого покоління молоді.

Слід визнати, що реформування національної системи освіти в Україні, модернізація всієї шкільної справи неможливі без опори на народне виховання, на етнопедагогічні основи, оскільки збагачуючись знаннями з етнопедагогіки, учитель зможе глибше зрозуміти душу дитини. Вивчення й усвідомлення народного виховного досвіду сприяє підвищенню рівня духовності майбутніх вчителів, відродження народних традицій у системі виховання.

Потужний виховний вплив батьків, родини, дитячого фольклору, народних ігор, виховання родинних цінностей, дотримання родинною обрядовості – всі ці чинники народного виховання й навчання допомагають

формувати особистість української дитини, плекати у дитячій душі любов до свого народу, рідної культури, своєї нації та підкреслюють вагоме й значуще місце дитини в українській родині [5].

На думку Є. Сявавко, саме народно-педагогічні засоби (фольклор, ремесла та промисли, народний календар, покарання та заохочення тощо) сприяють розвитку конструктивних етноформуючих факторів, а саме:

- інкультурації (оволодіння етнокультурним досвідом),
- етнічній консолідації та інтеграції (творення спільного етнокультурного середовища),
- збереженню історичної пам'яті народу (безперервність етнічної еволюції шляхом передачі досвіду наступним поколінням),
- механізму етнічної самоіндентифікації (усвідомлення кожною людиною себе як представника певного етносу), етноцентризму (властивість етнічної самосвідомості сприймати й оцінювати оточуючий світ крізь призму традицій і цінностей власного етносу), що спричинило формування їх когнітивної, емоційної та поведінкової схожості з носіями традиційної української культури і відмінність від етнофорів інших культур [12].

За всіх часів і у всіх народів основною метою виховання була турбота про збереження, зміцнення й розвиток добрих народних звичаїв і традицій, турбота про передачу підростаючим поколінням життєвого, виробничого, духовного, у тому числі й педагогічного, досвіду, накопиченого попередніми поколіннями. Сила народної педагогіки, народних традицій полягає, насамперед, у людяному, доброму, гуманному підході до особистості вихованця й вимога з його боку взаємного людинолюбного ставлення до навколишніх. Саме мета „облагороджування“ людської душі й утверджувалася у народній педагогіці. Для вирішення цього завдання у народній педагогіці використовувалися всілякі засоби.

Зазначене підтверджується думкою В.Євтуха про те, що „народно-педагогічні знання мають велику практичну цінність, оскільки пройшли апробацію часом і претендують на поважне ставлення до свого змісту... вони

направлені на розвиток і удосконалення духовних, моральних, фізичних, інтелектуальних сил особистості“ [7].

На величезне значення виховання у виникненні, розвитку етносу й вищого його типу – нації, збереженні культури, самобутності, особливостей, що відрізняють його від інших етнічних спільнот вказує й В.Вакаєв, стверджуючи, що „процес виховання виконує функцію збереження наступності й відтворення соціального досвіду у двох планах:

1) відтворює відносини із зовнішнім світом, природно-екологічним оточенням (зміст переданого досвіду у цьому випадку становлять виробництво й наука);

2) відтворює соціальну структуру суспільства і його „елементарну“ базу, тобто індивідів і їхні відносини“ [18].

На думку вченого, обидва плани передачі соціального досвіду відіграють провідну роль у житті нації, тому що дозволяють відтворювати спільне матеріальне життя, збільшувати її матеріальні багатства, зберігати й розвивати державність.

У більш вузькому змісті, з погляду педагогіки, виховання розуміється дослідником як „функція людського суспільства, що передає новим поколінням раніше накопичені цінності: знання, мораль, трудовий досвід, досвід володіння й збільшення матеріальних багатств як в організованих формах (система освіти), так і шляхом природного засвоєння у результаті міжпоколінних взаємодій і впливу середовища“ [18].

У тісному зв'язку з науковою педагогікою, яка виникла і базується на здобутках народної педагогіки, осмислює й розвиває її творчій досвід перебуває етнопедагогіка, яка виступає не лише першоджерелом і фондом наукової педагогіки, а є фундаментом, на якому базуються досягнення педагогів усіх часів.

Поняття „етнопедагогіка“ в науковий обіг було введено у 70–х роках ХХ ст. Г. Волковим, який відзначав, що „Етнопедагогіка досліджує досвід трудящих, спроби встановлення контактів народної педагогічної мудрості з

педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання“ [2].

На сьогоднішній день у визначенні сутності етнопедагогіки існує декілька позицій:

- визнається наукою про народну педагогіку [13];
- тлумачиться як наука, що вивчає народний досвід щодо навчання й виховання підростаючого покоління, аналізує педагогічне значення чисельних явищ народного життя, встановлює специфіку навчання й виховання того чи іншого народу, пов'язує її із загальними тенденціями освіти та з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання;
- визначається як „наука про емпіричний досвід етнічних груп у сферах виховання й освіти підростаючого покоління, морально-етичних і естетичних поглядів на споконвічні цінності сім'ї, роду, племені, народності, нації, контролю й корекції поведінки, її мотивів всередині етносу, міжетнічних оцінок і поведінки, ставлення до природи“ [1]
- вважається емпіричною системою педагогічних знань і засобів певної етнічної народності, її національної виховної самобутності;
- інколи ототожнюється із народною педагогікою, хоча варто зазначити, що поняття „етнопедагогіка“ і „народна педагогіка“ не є синонімами (друга виступає як предмет вивчення першою), адже народна педагогіка є сукупністю педагогічних знань і виховного досвіду, які зберігалися у традиціях сімейного виховання, усній народній творчості і народних обрядах, це давня педагогічна культура народу [7];
- розуміється як галузь педагогіки, яка включає емпіричні педагогічні знання, навички, досвід певного етносу у вихованні підростаючого покоління;
- визнається міждисциплінарною галуззю знання, що знаходиться на стику етнографії, соціології та педагогіки і займається порівняльним вивченням традиційної народної педагогіки, способів виховання дітей і самого світу дитинства, включаючи дитячі ігри, фольклор тощо;

– тлумачиться як наука, яка розкриває закономірності процесу соціалізації особистості на етнічній специфіці цього процесу в різних суспільствах і культурах [8];

– вважається складовою виховання особистості еко-орієнтованого типу через збір і вивчення інформації про традиційну культуру народів у одному з підрозділів екології, який отримав назву „етноекологія“;

– тлумачиться як емпірична система педагогічних знань і засобів певної етнічної народності, її національної виховної самобутності;

– визначається як наука, що вивчає процес соціальної взаємодії і суспільно-народного впливу, в ході якого виховується, розвивається особистість, яка засвоює соціальні норми, цінності, досвід, збирає і систематизує народні знання про виховання і навчання дітей, всю народну мудрість, відбиту в релігійних вченнях, казках, сказаннях, билинах, притчах, піснях, загадках, прислів'ях, іграх, іграшках тощо, у сімейному і громадському укладі життя, побуті, традиціях, а також філософсько-етичні, власне педагогічні думки і погляди, тобто весь педагогічний потенціал, сукупний досвід історико-культурного формування особистості [3];

– включається до загальної педагогіки, як частина, що вивчає дві підсистеми освітнього процесу – виховання і навчання: перша концентрується на виявленні цілей і принципів народного виховання, досліджує зміст, форми, методи, засоби, умови та результати народного виховання, вивчає суб'єкти та об'єкти народного виховання [9]; друга – „етнодидактика“, вивчає досвід навчання різних народів світу [2];

– визнається історично складеною системою народних знань і умінь у справі навчання і виховання підростаючих поколінь, яка є невід'ємною частиною національної духовності, „усним багатотомним підручником виховання, що зберігається з найдавніших часів у пам'яті народу“ [11];

– тлумачиться як наука про тисячолітній народний досвід виховання і навчання підростаючих поколінь, виховну мудрість певної етнічної спільності людей [5];

– вважається сферою, що втілює у собі народний педагогічний досвід і народну мудрість, народні погляди на мету і завдання, зміст і методи виховання і навчання [12].

Варто наголосити, що незважаючи на багатозначне тлумачення етнопедагогіки, більшість вчених розуміє її як науку про народну педагогіку, яка показує, що у всіх народів, у тому числі й зникаючих, у давній самобутній культурі багато такого, що у змозі збагатити світову цивілізацію.

Більшість вчених вказує на основну цінність етнопедагогіки, яка полягає у органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. Ідеї та засоби народної педагогіки, порівняно з багатьма засобами, ідеями наукової педагогіки, глибше і повніше втілюють у собі національну духовність, тобто національну психологію, філософію, світогляд, ідеологію та ін. [18].

Разом із тим, вважаючи, що філософська думка й антропологічна зокрема, завжди суттєво впливали на формування педагогічних уявлень і теорій, не можна оминати внесок саме філософії у розвиток народної педагогіки і етнопедагогіки великих представників української філософії, які презентували антропологічну рефлексію, що отримала назву „кордоцентризм“ – Г. Сковорода [15], П. Юркевич [20]. Саме вони збагатили народну педагогіку і етнопедагогіку положеннями антропологічного сенсу.

Так, народна педагогіка і етнопедагогіка, на думку вчених, мають спиратися на природні прагнення людини до діалогічності і повноцінності буття. Людина, яка навчається, повинна мати повноцінне довкілля, як у просторі, так і у часі, що апріорно вимагає природо та культуровідповідних умов для пошуку гармонії душі та тіла, людини і природи, знання і віри.

Задовго до фундаторів педагогічної антропології XIX століття „філософія серця“ сформувала методологічну стратегію гуманізму і поваги до особистості, визнання самобутності людини та унікальності її внутрішнього світу, первинності відносно кожної „прикладної“ реальності. У цьому сенсі „філософію серця“ можна ідентифікувати як синтез антропологічних засад

світоглядного рівня, що стверджують природне прагнення людини до діалогічності, толерантності, шляхетності та інтелігентності, „сродної праці“, гармонізації відносин із природою.

Антропологічне твердження представників кордоцентризму про те, що головним науковим об'єктом у процесі дослідження людини має постати духовність і моральність, які у сполученні із біологічною сутністю створюють особистість, варто розглядати як інтенцію, як певний архетип наукового мислення, тобто сукупність принципів, що зумовлюють на конкретно-історичному етапі розвитку науки способи теоретичної діяльності, певне бачення світу та його відображення у науці.

Отже, спираючись на антропологізм, „філософія серця“ концентрує свою увагу на інваріантних природних, соціокультурних і духовних якостях людини, взятих у їхній суспільно-історичній та культурній плинності, специфічності стосовно певної епохи, що має бути відображено в мисленні педагога.

Саме на цих антропологічних засадах К.Ушинський розвив оригінальне педагогічне вчення, побудоване на глибокому аналізі освітніх систем провідних країн світу. Вчений обґрунтував керівний принцип етнопедагогіки – культуровідповідність: від сприйняття культури власного народу через рідну мову до культури середніх віків, потім до розуміння та засвоєння світової культури та довів, що на ньому повинен будуватися увесь зміст освіти у школі. Дослідник показав необхідність культурних зв'язків між народами, характеризував їх як ефективний засіб збагачення національних культур, особливо підкреслюючи, що у душі людини риса національності корениться глибше за всі інші, виховні ідеї кожного народу проникнуті національністю більше ніж будь-що інше [19].

Варто також підкреслити, що саме К. Ушинський обґрунтував прогресивні новаторські ідеї у галузі етопедагогіки, а також розробив методику використання цих ідей у навчально-виховному процесі школи та запровадив їх у навчальний процес.

До філософських основ етнопедагогіки та принципу народності у вихованні зверталось чимало педагогів. Так, зокрема, Б. Грінченко проповідував ідеали загальнонародного братства, гармонійний розвиток особистості через її діяльність, возвеличував народно-педагогічні ідеали гуманізму і добра, правди і краси, щиросердя і людського благородства, Ю. Федькович відстоював доступність освіти для народу, високо цінував народну мудрість щодо виховання поваги до старших, праці, гуманізму, послуху, правдивості, до простих людей.

Надав етнопедагогіці антропологічного сенсу відомий український педагог В. Сухомлинський, який не тільки створив систему виховання, що включає народну педагогічну спадщину, а й обґрунтував необхідність відродження прогресивних педагогічних традицій народу, їх широке впровадженні у життя сім'ї й школи, й поставив теорію і практику етнопедагогіки на міцний ґрунт людиноцентризму в освіті: принцип народності як найповніша трансляція культури народу; природо й культуро відповідність навчання і виховання; цілісність впливу на особистість учня за допомогою етнопедагогіки, що реалізовувалось на практиці в поєднанні емоційного та раціонального способів пізнання, організації „зустрічей“ із рукотворною й природною красою тощо, вибудовуючи формулу: спочатку – краса природи, потім – краса мистецтва, на яких базується краса людини, її життя; використання у процесі навчання форм діяльності, що продовжували сімейні, народні традиції; розвиток народної творчості у процесі навчання; емоційно-ціннісне формування поважного ставлення учнів до представників інших культур, яке згодом, збагатившись теорією, постає світоглядним толерантнісним кредо [2].

Суттєвого категоріального оформлення у межах педагогічного знання знайшла народна педагогіка і етнопедагогіка в працях дослідника української родинної педагогіки, вченого-етнопедагога М. Стельмаховича, який проголошує, що „педагогіку творить народ, а професійні педагоги її тільки аранжують“ [17].

Саме на досягненнях минулого розвитку науки сформувалося розуміння етнопедагогіки як науки, яка розглядається у якості самостійної галузі науково-педагогічного знання. Так, зокрема, Г. Волков чітко розмежував поняття „етнопедагогіка“ й „народна педагогіка“. На думку вченого, якщо народна педагогіка має відношення до досвіду та його описання, то етнопедагогіка – сфера теоретичної думки, сфера науки.

На різних дослідницьких напрямках етнопедагогічного дискурсу до предмету етнопедагогіки стали включати педагогіку сімейного побуту, процес передачі морального досвіду підростаючим поколінням, засоби розумового виховання, народні засоби естетичного виховання дітей і молоді та їх творчості, вплив дитячого й молодіжного середовища на виховання, досягнення материнської „школи“ школи й материнської педагогіки, спільність педагогічних культур різних народів і національна самобутність тощо.

Г. Волков додав до предметного поля етнопедагогіки основні педагогічні поняття народу; життєвий світ та статуси дитини як об'єкту і суб'єкту виховання і роль дитячого середовища; функції виховання; фактори виховання; методи виховання; засоби виховання; організацію виховання [60]. Таке поширення арсеналу педагогіки, зокрема етнопедагогіки, можна вважати, на нашу думку, певним виходом із традиційної педагогіки в бік антропологічної її орієнтації, що ще раз підкреслює думку про необхідність міждисциплінарного синтезу і про підсилення педагогіки філософією освіти.

Розробляючи наукове підґрунтя етнопедагогіки Г. Волков виділив наступні проблемно-тематичні розділи:

- 1) основні педагогічні поняття народу;
- 2) статус дитини як суб'єкта виховання (рідне дитя, сирота, приймак, ровесники й друзі, чужі й сторонні діти, дитяче середовище й т.д.);
- 3) функції виховання (підготовка до праці, формування моральних рис характеру, розвиток розуму, турбота про здоров'я, прищеплювання любові до прекрасного);

4) фактори виховання (природа, праця, побут, звичай, мистецтво, релігія, рідне слово);

5) методи виховання;

6) засоби виховання (потішки, лічилки, загадки, прислів'я, приказки, пісні, казки й легенди, перекази й т.д.);

7) ідея досконалості людської особистості і її реалізація у системі народного виховання;

8) організація виховання й педагогічна роль колективних форм життєдіяльності (трудові об'єднання дітей і молоді, молодіжні свята, загальнонародні свята й т.д.);

9) народні вихователі (батьки, старші діти, вуличні й общинні педагоги й т.д.; їхні педагогічні принципи й думки) [13].

Беручи до уваги проблемно-тематичні розділи етнопедагогіки, виділені Г.Волковим, у структурі сучасного українськоого етнопедагогічного знання виділяється декілька взаємопов'язаних складових:

– українське родинознавство (фамілологія), яке розглядає питання про родину як втілення духовності і національного духу;

– українське народне дитинознавство, яке вивчає систему психолого-педагогічних знань про дітей, погляди українців на дітей як майбутнє народу, нації, утвердження їхньої вічності;

– народна родинна (батьківська) педагогіка, яка є частиною української виховної мудрості, а українське народне навчання розглядає питання народного знання із різних галузей життя і діяльності, шляхи і джерела здобуття знань, а також форми та принципи навчання;

– українська педагогічна деонтологія, що являє собою вироблені народом етнічні норми про виховні обов'язки батьків перед дітьми, елементами чого обов'язково у вихованні вважається родинне „гніздо“, пам'ять родоводу, рідна мова, наступність і спадкоємність поколінь, праця, гуманізм взаємин, вираження національного духу і характеру, антитеза добра і зла, культивування моральних чеснот, християнської моралі тощо.

Сучасна українська етнопедагогіка базується на принципах природовідповідності, культуровідповідності, народності виховання, гуманізму, єдності виховання й навчання, зв'язку із життям рідного народу, активності та ініціативності самого вихованця, орієнтування на загальнолюдські цінності, а основними засобами української етнопедагогіки є рідна мова, народний календар, історія, народна символіка, фольклор, народні ігри та іграшки, національне мистецтво, народні традиції, звичаї і обряди, родинно-побутова культура.

Зазначимо, що етнопедагогіка, як важлива складова сучасного педагогічного знання, виконує декілька важливих педагогічних функцій:

- розробляє шляхи вдосконалення та оновлення освіти;
- вивчає етнотрадиційні феномени освіти при використанні як етнографічних, так і власне етнопедагогічних підходів, тобто вона пояснює народну педагогіку збирає і досліджує досвід етнічних груп, заснований на багатовіковому поєднанні народних традицій [4];
- вивчає вже існуючі феномени освіти і способи отримання й організації знання про них;
- формує ідеали і норми цілеспрямовано організованої освіти;
- розробляє шляхи вдосконалення та оновлення освіти;
- збагачує сутність, цілі, механізми освіти як цілеспрямовано організованого процесу та розробляє шляхи і способи підвищення їх ефективності, конструювання їх продуктивних моделей [10].

Але, не зважаючи на багатий виховний потенціал етнопедагогіки, „народні етичні та педагогічні традиції у даний час настільки віддані забуттю, що їх творче відродження цілком справедливо сприймається як свого роду інноваційний феномен. Їх діалектичне пристосування до нових соціальних умов призводить до педагогічних знахідок, часом до несподівано продуктивних нововведень“ [4].

Беручи до уваги той факт, що етнопедагогіка має велике прикладне значення (допомагає адаптувати сучасні методи виховання і навчання до

специфічних особливостей традиційної культури народів, зберігає і використовує цінні методи старої народної педагогіки, як культурної складової), варто зазначити, що застосування етнопедагогічних засобів (зокрема, мова, фольклор, традиції, звичаї, обряди, ритуали, свята тощо) у практиці сучасної педагогічної діяльності є часто безсистемним, а отримані ефекти від їх застосування – недостатньо обґрунтованими.

Важливо вказати, що у всі часи етновиховання підростаючого покоління та молоді мало систематичний, послідовний характер.

На думку М. Стельмаховича „провідні принципи української етнопедагогіки репрезентують сукупність основних вихідних положень та ідей, що визначають основне спрямування, зміст і організацію виховних дій“ [18].

Так, у підручнику „Етнопедагогіка“ (2003) подаються наступні основні принципи української етнопедагогіки, визначені М. Стельмаховичем:

- принцип гуманізму (зичливе ставлення до особистості, застосування найдоцільніших засобів впливу у процесі її виховання);
- принцип природовідповідності (побудова процесу виховання із урахуванням особливостей природи рідного краю);
- принцип зв'язку виховання із життям (врахування особливостей суспільно-політичного, економічного, традиційного укладу життя у краї);
- принцип виховання працею (залучення до досвіду виробничої діяльності на основі пізнання найпоширеніших і найнеобхідніших професій даного краю);
- принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості (виховний вплив має відповідати вікові, життєвому досвіду, можливостям людини);
- принцип систематичності і послідовності (доводити, переконувати тощо системно, послідовно нарощуючи інформацію, ускладнюючи її і т. п.);
- принцип єдності вимог і поваги до особистості (орієнтація на покращення долі, небайдужість до рівня набуття життєвого досвіду, врахування поглядів і переконань, піклування про життя і поведінку особистості тощо);

– принцип поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованця (відпрацювання педагогом такого стилю взаємин, який не придушує, а збуджує сили вихованців, розвиває їх самостійність та ініціативу) [7].

– принцип народності виховання (віддзеркалення матеріальних, соціальних та духовних потреб народу в умовах історичного розвитку, повна відповідність виховання та навчання із особливостями і потребами своєї країни),

– принцип самодіяльність дитини (спрямування виховного впливу на дітей із метою їхнього особистісного виявлення, вироблення власної волі й самостійного мислення, творчої думки, ініціативи, винахідливості, підприємливості, громадської активності тощо),

– принципи практичного оволодіння культурно-історичним досвідом рідного народу та повного і глибокого довір'я до дитини та віра в її сили й можливості.

Будучи переконаними у тому, що методи етновиховання сприяють реалізації його основних принципів і є способами досягнення мети у виховному процесі, автори підручника „Етнопедagogіка“ (2003) [2] виділяють низку найбільш важливих етнопедagogічних методів:

– метод вправлення, який застосовується у тому випадку, коли необхідно вплинути на стан дій, поведінки, ставлення до себе і оточуючих конкретної людини. При цьому найчастіше застосовуються такі прийоми як вимога, нагадування, контроль;

– метод привчання, що реалізується через тренування, показ, спрямування на здійснення самоконтролю;

– метод переконання, який впливає на свідомість, життєві погляди, ідеали, розуміння суті життя тощо й здійснюється за допомогою роз'яснення, повчання, поради, в процесі дискусії, бесіди, розповіді і т.п.;

– метод дотримання режиму праці і відпочинку, який привчає економити час і впливає на вироблення якісних звичок;

– метод виконання доручень та дотримання обов’язків, який залишається чи не найсуттєвішим у житті кожної родини. Цей метод дисциплінує, впливає на розвиток ініціативності, вміння долати труднощі;

– метод гри, забави, забавки, який через відтворення взаємин та дій сприяє пізнанню навколишньої дійсності.

Окрім методів, досвід попередніх поколінь, який покладено в основу етновиховання, доносився до молоді найрізноманітнішими засобами виховання, під якими М.Стельмахович розумів „той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку“ [16]. Вчений виділяв природні (рідну мову, фольклор, навколишню природу, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, ритуали, свята, символи, атрибути, реліквії тощо) та надприродні (релігію) засоби етновиховання, які, на його думку, найбільшою мірою реалізовувались при проведенні свят, обрядів, дотриманні звичаїв, передбачених народним календарем.

Безперечно, українське суспільство має дуже давню етновиховну історію і впродовж тисячоліть напружувало складну систему духовних цінностей, які найтісніше пов’язані з релігією народу та втілені у розумінні добра і зла, взаємопідтримки й взаємодопомоги, совісті тощо.

На думку авторів підручника „Етнопедагогіка“ (2003), „духовні цінності суспільства невідривні від його етнічного наповнення і виражаються у концентрації найбільш сприйнятих ним ідей, поглядів, переконань здебільшого напрацьованих на основі вже відомих, так званих „старих“, але актуальних, які підлягають оновленню та осучасненню. В такому вигляді вони постають перед молодим поколінням і впливають на процес його виховання. Етнопедагогіка знайшла відтворення в усній народній творчості: прислів’ях, приказках, піснях, казках, притчах тощо. Вона формувалася у процесі всього трудового життя народу“ [7].

Етнопедагогічні знання в Україні склалися у процесі формування української народності та у ході історичного розвитку економічного, політичного, духовного, суспільного життя народу, набуваючи національного

забарвлення й творчої оригінальності з властивими особливостями мови, фольклору, звичаїв, традицій, родинно-побутових стосунків.

Етнопедагогічні ідеї в Україні мають глибоке історичне коріння, адже діяльність, пов'язана з передачею життєвого та соціального досвіду молодшим членам суспільства, виникає і розвивається одночасно з еволюцією людства. Упродовж багатьох століть складалася і зміцнювалася сім'я з її побутом, життєвим устроєм, сукупністю виховних звичаїв і традицій.

Висновки.

Отже, етнопедагогіка є багатющою невичерпною скарбницею навчально-виховних засобів, які значною мірою були підпорядковані потребам особистості, що спонукає до ретельного сучасного пошукового аналізу. Вважаємо, що ідеальним варіантом педагогіки сучасної національної школи є інтеграція народної педагогіки, етнопедагогіки та класичної педагогічної науки, передової практики навчання й виховання молоді.

Наукове осмислення етнопедагогіки як компоненту національної культури та її взаємодії з іншими соціокультурними чинниками слугує ефективним джерелом національного самоусвідомлення українства та подолання кризових явищ у культурно-психологічній сфері.

Використання етнопедагогічних здобутків є неодмінною умовою подальшого розвитку наукової педагогічної теорії і практики, надійний орієнтир у створенні виховної системи, адекватної потребам українського державотворення й формування високоосвічених, духовно багатих і морально стійких особистостей, гідних громадян демократичної європейської держави.

Етнопедагогічне знання може в сучасних умовах допомогти вирішити найважливіші завдання: збагатити зміст і технологію виховного процесу, що здійснюється через урок, а також засобами включення у програму питань національної культури, народних традицій, за допомогою прищеплення любові до народного ремесла, народних пісень, казок, прислів'їв, через відвідування виставок, концертів, свят; відкривати нові обрії нашого життя за допомогою

ідей і справ великих шукачів – наших предків, які внесли своє ім'я у літописі свого роду, свого народу, своєї батьківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочковський О. І. Нарід собі (Шляхами національної самодопо-моги серед різних народів) / О. І. Бочковський. – Прага–Подєбради, 1932. – 44 с.]
2. Волков Г. Н. Этнопедагогика: [Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений] / Г. Н. Волков – М. : Издательский центр „Академия“, 1999. – 168 с.
3. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології / Ф. Вовк. – Прага : Укр. громад. вид. фонд, 1928. – 354 с.
4. Вишневський О. І. Орієнтири національного виховання / О. І. Вишневський // Рідна школа. – 1997. – №7,8. – С. 3–5.].
5. Дубогай О. Д. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів / О. Д. Дубогай. – К. : Оріяни, 2001. – 152 с.
6. Етнопедагогіка : [Навч. посібник] / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак. – Ч.1. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет“, 2003. – 149 с.
7. Енциклопедія українознавства : [у 10-х томах] / гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1954–1989. – 4016 с.
8. Колесса Ф. Українські народні думи: Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів / Ф. Колесса. – Львів, 1920. – 160 с.
9. Кистяковский Б. А. Украинцы и русское общество / Б. А. Кистяковский // Филос. и социолог. мысль. – 1992. – № 1. – С.130–141.
10. Корнетов Г. Б. Становление демократической педагогики: восхождение к общественно-активной школе / Г. Б. Корнетов. – М. :Тверь: Научная книга, 2009. – 184 с].

11. Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. 36. наук, праць. – К., 1996. – С.91–95.73
12. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1978. – 263 с.
13. Субтельний О. Україна: Історія. [навч. пос.] / Орест Субтельний. – К.: Вид-во „Либідь“, 1993. – 720 с.
14. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1978. – 263 с.
15. Сковорода Г. С. Твори / Г. С. Сковорода ; упоряд., передм., прим. В. Шевчука ; пер. В. Шевчук, В. Маслюк, М. Зеров, М. Рогович ; худож. оформ. І. Гаврилюк. – К. :Веселка, 1996. – 271 с.; 223
16. Стельмахович М. Г. Виховні цінності традиційної української родини / М. Г. Стельмахович // Цінності освіти і виховання. – К, 1997. – С. 129–132. 6]
17. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: [навчально-методичний посібник] / М. Г. Стельмахович. – Київ: ІЗМН, 1997. – 232 с.168
18. Совет Европы: Симпозиум по теме „Ключевые компетенции для Европы“: Док. DECS / SC / Sec. (96) 43. Берн, 1996.
19. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании : Собр. соч. : [в 11 т.] / К. Д. Ушинский. – М.–Л., 1948. – . – Т.2. – 655 с.; 278]
20. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину / В. І. Шинкарук. // Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. – К., 2000. – С. 8–48.

РОЛЬ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї

У статті висвітлюється роль родинного виховання особистості дитини та етнопедагогічні традиції виховання в сім'ї.

Ключові слова: традиції, звичаї, дитина, виховання, сім'я, родина.

Літ. 4.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У "Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті" одним із пріоритетних напрямків освітньо-виховного простору проголошується утвердження родинних цінностей: доброти, краси, працелюбності, відповідальності, взаємоповаги та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє зазначити, що над проблемою родинного виховання дітей на основі народних традицій, звичаїв та обрядів працювало багато педагогів, етнографів, істориків, це зокрема праці, в яких розкрито особливості виховання дітей у традиційній українській сім'ї, М. Грушевський, Б. Грінченко, І. Огієнко, Г. Сковорода, В. Сухомлинського, С. Русова.

Важливі питання теорії і методики української родинної педагогіки висвітлюються в працях Г. Ващенко, М. Стельмаховича, О. Вишневського, О. Духновича, Є. Сявко.

У педагогічній літературі недостатньо широко розкрито взаємозв'язок споконвічних українських родинних традицій і сучасних проблем родинного виховання.

Щоб виховувати дитину, треба віддавати їй своє серце, любити її. Але цього замало. Потрібні ще почуття відповідальності, терпіння, знання особливостей її розвитку та вміння виховувати.

Мета статті. Висвітлити роль, значення і методи родинного виховання на особистість дитини.

Виклад основного матеріалу. "Звичаї нашого народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а й в його історичному минулому". Ці звичаї та традиції вироблені віками і відображають тисячолітній досвід народу, його світовідчуття.

Невід'ємною частиною культури була народна родинна педагогіка. Саме в родинному вихованні закладається фундамент особистості, основи людяності, корінь духовності.

Серед усіх геніальних винаходів людства одне

з провідних місць посідає сім'я, родина. Саме вона є тим могутнім феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків. Тож не дарма кажуть: коли міцна сім'я, то й сильна держава [1, 3].

Народна педагогіка дає можливість глибше пізнати свій народ, його традиції, нерозривну єдність з попередніми поколіннями.

Ми починаємося від наших батьків, від землі. Усвідомлення себе в єдності з родом і природою спонукає людину уважно ставитися до всього, що її оточує, перейматися світобуттям, та задумуючись над його потаємною суттю [3, 6].

Кожна людина обов'язково повинна знати свій родовід: своє походження, своїх батьків, дідів і прашурів. За звичаєм – до сьомого коліна. Людина існує лише в роді, для роду і через рід. За переконанням наших прашурів, незнання дерева роду свого обертається в наступних поколіннях великим лихом.

Сім'я – святиня. Наші предки славили силу і міць, велич і красу своєї родини, оспівували її високі моральні якості в піснях, прислів'ях, приказках: "Свого роду не цурайся", "Від родини йде життя людини", "Без сім'ї нема щастя на землі".

Із сім'ї починається спільне виховання. У сім'ї, закладаються коріння, з якого виростають потім гілки, квіти, плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи [1, 22].

До надбань народної педагогіки належить рідна мова, усна народна творчість, національні традиції, звичаї, обряди, народні ігри та іграшки, сімейно-побутова культура.

В основному усна народна творчість, яка, сягнувши своїм корінням у глибину віків, донесла до нас історію нашого народу. Несла вона наші знання линувши і на крилах пісні, і в шепоті казки, і в гуморі анекдота, і в думі, легенді, приповідці.

В народній педагогіці найбільшу увагу приділено вихованню дитини від одного до п'яти років, якраз тоді, коли дитина найінтенсивніше

РОЛЬ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї

росте і розвивається. Народньо-педагогічні звичаї, традиції та обряди вироблялися емпірично і формувалися віками. Кожна мати, кожен батько наслідуючи традиційні обрядові дійства, своїми батьківськими почуттями завжди сприяли тому, щоби дитина засвоювала світ, довкілля, рідну мову, материнську пісню, набувала різних побутових знань через радість пізнання.

З перших днів дитину привчають до здорового способу життя, використовуючи оздоровчі сили природи: сонця, води, повітря, поклавши в основу виховання її фізичне здоров'я. З колискового віку дитині прищеплювали любов до пісні. Колискова пісня – світ добра, краси і справедливості. Народна творчість вчить мріяти, оптимістично сприймати дійсність, бачити добро і зло. Головною ознакою українського народу як етносу є його мова. Мова народу, краще, ніж будь-хто, розповість дитині і про красу рідної природи, і про характер людей, що її оточують, про історію та культуру рідного народу.

Надзвичайно велике педагогічне значення має також залучення в сім'ї дітей до спілкування рідною мовою, до задушевного і старанного виконання рідної народної пісні, уважного слухання переказів, легенд, повістей, прислів'їв, поговірок, казок. Адже ніщо не замінить дитині материнської ласки, батьківської лагідності. Батьки різними засобами усної народної творчості передають дітям уявлення про різноманітні події, душевний стан людей, їхнє відношення до рослинного та тваринного світу та явищ навколишньої дійсності [1, 64].

Першими кроком до виховання була молитва. Батьки молилися щоденно і вчили молитви дітей. Молитва вважалася найкращим засобом навчання дітей релігії, розвитку їх духовності і свідомості. Знання дітьми Євангелія було предметом гордості батьків, які бажали виховати своїх дітей на християнських засадах.

Вагомий вплив на формування емоційно-психологічного клімату в сім'ї мало спільне сімейне святкування християнських свят. Тут і Свята Літургія, і святковий одяг, і святкові страви, пісні й забави. Серед яких особливе місце займають колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, купальські та обжинкові пісні і пов'язана з ними обрядовість.

Родинна педагогіка звертає увагу на те, що саме батьки є основними вихователями дитини, при цьому наголошуючи на народних традиціях, пов'язаних із особливим ставленням до рідних і близьких. Батьки повинні вміти вислухати, розуміти один одного, бути доброзичливими, взаємоповажними.

В своїх працях В. Сухомлинський зазначав: "Виховує, звичайно, сім'я в цілому, її загальний дух, культура людських стосунків. Але хто творить цей дух, цю культуру? Звичайно ж, батьки. Без батьківської мудрості нема виховуючої сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховуючою силою. Але ця сила йде від батьків, у них – її коріння і джерело" [2].

Народна мудрість свідчить: "Які мамка й татко, таке й дитятко", "Яке дерево, такі його квіти; які батьки, такі й діти" [4, 83].

Українська родинна педагогіка акцентує на тому, що батьки повинні піклуватися і дбати про своїх дітей, бачити в них особистість. Тоді й діти шануватимуть і піклуватимуться про своїх батьків. Батькам потрібно виховувати у дітей бажання спілкуватися з бабусями та дідусями, рідними та близькими. Важливим засобом спілкування може стати усна народна творчість, народні традиції, звичаї та обряди. Добрі ті стосунки між батьками та дітьми, які ґрунтуються на взаємній чесності, доброзичливості, щирості та порядності.

У народі кажуть, що сім'я з бабусею і дідусем, з їхніми життєвою мудрістю та душевною щедрістю завжди була, є і буде вершиною досконалості української родини, в якій зберігаються і примножуються традиції педагогічної культури українців.

Одним із способів залучення батьків, бабусь та дідусів до навчально-виховного процесу школи є проведення виховних заходів з українознавства "Мамині рушники", "Батькова криниця", "Бабусина скриня", "Дідусева казка". Всі ці заходи сприяють утвердженню народної основи виховання і є основою єдності педагогічних дій батьків і вчителів.

Виховні зусилля будуть мати вплив на формування особистості, коли базуватимуться на міцному національному підґрунті.

Відколи існує людство на землі, відтоді воно і дбає про продовження свого роду. І це не даремно від батьків передається дітям у спадок не лише генетичний код, рідна мова, побутовий досвід, а й матеріальна та духовна культура, втрата якої веде до деградації нації.

Етнопедагогічні традиції виховання – це своєрідний механізм передачі, засвоєння і розвитку народного досвіду виховання, культури, притаманної певному етносу, та формування на цій основі соціально та національно значимих якостей особистості [5, 52].

РОЛЬ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї

Уся виховна система спрямовувалась на вихованні людяності, любові до Вітчизни, до всього свого, рідного, шанобливого ставлення до людей праці.

Українська родинна педагогіка поділяє умовні методи родинного виховання на три групи: методи переконання; методи організації життєдіяльності дітей; методи стимулювання культурної поведінки. Методи переконання покликані формувати свідомість дитини, судження, погляди, переконання, ідеали. Методи організації життєдіяльності націлюють на "єдність слова і діла", формують свідомість, дисципліну, культуру поведінки. Головне призначення методів стимулювання в українській родинній педагогіці – забезпечення педагогічної профілактики, прискання негативної поведінки й надання простору для благородних та добрих вчинків [1].

Родина є могутнім соціальним феноменом, який не лише забезпечує оптимальний рівень розвитку та формування особистості, а й є джерелом існування будь-якої освітньо-виховної системи.

Висновок. Отже, вивчаючи народну педагогіку наших прадідів, ми збагачуємося природними почуттями любові до матері і батька,

бабусі і дідуся, пошаною до старших, добротою, справедливістю, чесністю та іншими основами народної моралі. Знайомлячись з народною педагогікою моїх пращурів переконуюсь у необхідності її відродження в наш час. Впровадження народної системи виховання так потрібне на сучасному етапі. Нехай вона доповниться сучасним науковим змістом, але залишиться її національний характер виховання.

1. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К: ІСДО, 1996. – 288 с.

2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К: 1979. – С. 21.

3. Ткач М. Дерево роду. – К.: МПП "АНФАС", 1995. – 106 с.

4. Українські прислів'я та приказки. – К.: Т-во "Знання", 1992. – 96 с.

5. Юда Л.А. До питання про етнопедагогічні традиції виховання в Україні у II половині XIX – на початку XX ст. // Педагогічні і психологічні проблеми підготовки вчителів: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського державного педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 1996. – 220 с.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2012

Джерела мудрості

"...люблю усіх ... ні на кого не тримаю зла ... намагаюсь робити та творити добро ... крізь терни до зірок досягаю успіху ... щира і відкрита, на скільки це дозволяю собі ... будую те, що давно зруйновано ... намагаюсь віддати все найкраще, що в мені ... я просто ... просто ... просто ..."

Мати Тереза

"навколо безліч людей ... скільки їх не злічить ... вони по кілька разів проходять повз нас ... залишаючи щось позитивне ... щось негативне ... усмішку ... слізи ... просто добрий погляд ... добре слово ... розуміння ... осуд ... інколи ти шукаєш у них порятунку ... розраду ... інколи навпаки – допомагаєш їм сам... інколи вони подарують тобі надію і віру... можливо просто покинуть ... або ж навпаки вб'ють у тебе все ... але це ж люди ... люди ... які супроводжуватимуть тебе завжди ... їх мільйони ... це ж люди ..."

Мати Тереза

ЕТНОПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА: СТАН І ПРОБЛЕМИ

У статті обгрунтовано специфіку професійної підготовки майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу у взаємозв'язку з педагогічною культурою народу.

Ключові слова: *етнопедагогічна підготовка, культурна ідентичність, дошкільна освіта.*

Для збереження культурної ідентичності зі своїм народом із раннього віку дитина повинна гармонійно існувати у природньому для неї етнічному середовищі. Підготовка майбутніх педагогів, що не враховує етнічної самосвідомості і своєрідності, не може бути сучасною, більше того, вона не може вважатись професійною, якщо здійснюється у відриві від педагогічної культури народу. В Україні педагогіка як справді демократичний феномен не може функціонувати без етнопедагогіки.

Активізація процесу відродження культурно-історичної спадщини народу підвищує інтерес до народної педагогіки з її мудрим вивіреном сторіччями досвідом виховання. Динамізм, з яким сучасна цивілізація посувається вперед, швидка зміна технологій, постійне оновлення інформації, збільшення її, – все це зумовлює необхідність безперервно набувати досвіду, не лише отримувати теоретичні знання, а вміти практично вирішувати будь-яку життєву проблему. Тому формування компетентної особистості є необхідним завданням будь-якої освітньої системи. Це зумовлює зміни у визначенні змісту освіти, які відображені в державних документах (Закон України “Про освіту”, Державна Національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), Конституція України, Національна Доктрина розвитку освіти України в XXI столітті та інші законодавчі акти).

Поява в цій ситуації інноваційних дошкільних освітніх установ, що віддзеркалюють пошук шляхів реалізації принципів народності, загострює потребу в педагогічних кадрах, здатних спиратися у своїй роботі на традиції народної педагогіки, її виховну практику, на осмислення загальнолюдських цінностей.

Аналіз досліджень із проблем етнопедагогіки підтверджує її актуальність і значимість для сучасної освітньої практики. Зауважимо, що етнопедагогічна компетентність – це досконале знання рідної мови, історії, краєзнавства, етнографії, народної педагогіки, різних видів мистецтва, набутих в процесі навчання, що дає змогу успішно вирішувати проблеми, які виникли в даній галузі.

Формування етнопедагогічної компетентності слід розпочинати ще з перших днів життя дитини, продовжувати у дитячому садку, в освітніх закладах. У навчальних закладах усіх типів повинна викладатись етнопедагогіка, вивчатись історія рідного краю, приказки, прислів'я, вірші, проводитись екскурсії, зустрічі з представниками різних етнографічних регіонів.

Етнопедагогіка виховує почуття гідності, патріотизму, зацікавленості надбаннями української культури, свідоме ставлення та знання історичного шляху свого народу, бажання діяти для подальшого його розвитку. Водночас з поняттям “етнопедагогіка” зустрічається й термін “педагогіка народознавства”. Воно об'єднує дидактичний та виховний аспекти, завдяки яким етнопедагогіка засвоюється

практично. Визначаючи народознавчо-професійну підготовку як одну з основних сфер загальної фахової підготовки, а також виокремлюючи її важливу роль у формуванні духовності студента, було визначено параметри їх сприйняття: базові життєві цінності студентів; □ розуміння студентами матеріалів етнопедагогіки; спосіб виявлення етнопедагогічних тенденцій та урахування традицій у діяльності і поведінці студента; зміст мотивів формування етнопедагогічних знань особистості.

Розуміння важливості впровадження етнопедагогічних принципів у сучасні вузи супроводжується активізацією дослідницької думки, появою фундаментальних праць та науково-популярних видань, а також публікацій аматорського характеру. Важливими для удосконалення технології етнопедагогіки вважаємо методичні розробки для вузів і шкіл А. Богуш, О. Ковальчук, Н. Лисенко, Р. Скульського, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, В. Хруща. Уведення етнопедагогіки, методики ознайомлення з цим предметом, історії педагогіки України у перелік дисциплін, що повинні вивчатись у педагогічних вузах значною мірою впливає на вдосконалення системи підготовки національно підготовлених педагогічних кадрів. Їх вивчення сприяє формуванню особистості справжнього педагога – патріота та професіонала, від якого залежатиме рівень майстерності його власної діяльності. Майбутній педагог повинен не лише успішно опанувати теоретичними знаннями, а й навчитися практично їх застосовувати в повсякденному житті, вміти прилучати до них своїх вихованців. Підготовка студентів у їх навчально-пізнавальній діяльності – це шлях реалізації системи народних знань, які сприяють інтелектуальному розвитку особистості. Для цього використовуються різні методи, етнопедагогічні матеріали, навчальне обладнання і навчально-пізнавальна діяльність студента. Основними завданнями вивчення етнопедагогіки є усвідомлення студентами:

- виховного потенціалу народних традицій;
- українського фольклору педагогічного спрямування;
- народного досвіду родинного виховання.

Метою викладання етнопедагогіки є ознайомлення дітей з багатствами культурно-господарської спадщини українського народу, з народними традиціями і формування в них етнічної, на цій основі, самосвідомості кращих якостей національного характеру, прагнення до відродження національної культури. Такий етнопедагогічний підхід до формування особистості дитини має на меті удосконалення патріотичного виховання, врахування особливостей розвитку суверенної України, використання традиційного вміння та бажання українського народу працювати на благо процвітання своєї держави.

Щоб виховати справжню людину, наша вітчизняна педагогіка повертається до високорезультативного, апробованого століттями педагогічного досвіду народу. Первинність культурно-історичних традицій народу, їх діалектична єдність із загальнолюдською культурою набирають чинності вихідного принципу при визначенні змісту освіти і виховної діяльності школи.

Вперше поняття “народознавство” – синонімічне етнопедагогіці, обґрунтував в українській науці І.Франко. У статті “Найновіші напрямки в народознавстві” видатний дослідник культури до народознавчої галузі відносив те, “що ми тавруємо назвою передсудів, забобонів і дурниць”. Носієм же цих знань, вважав Франко, є не вся маса людей, що заселяє якийсь певний край, але “тільки ті нижчі верстви, що відносно найменше підпали культурним змінам, що найбільше зберегли сліди давнішніх епох розвитку”.

Чи потрібно відновлювати призабуті знання народу? На це питання І.Франко відповідає ствердно, мотивуючи тим, що “пізнання народу з його мовою, звичаями, віруваннями і поглядами вчить нас любити його постійно і вчить працювати для нього послідовно й раціонально”.

Термін “народознавство” використовували видатні вчені, культурні діячі минулого В.Вернадський та А.Кримський. А такі видатні педагоги, як П.Блонський, А.Макаренко, В.Сухомлинський, К.Ушинський, С.Шацький, хоча і не застосовували поняття “народознавство”, але по суті розвивали його смисл, обґрунтовуючи принцип народності у вихованні учнів.

Цілеспрямоване застосування у вітчизняній педагогіці ідей і засобів етнопедагогіки досить давнє за часом і пов’язується з XVI-XVII століттями, коли Україна виборювала культурну самобутність, політичну самостійність, національну незалежність. На ці часи припадає становлення і піднесення української національної системи навчання і виховання. Україна покрилася густою мережею братських, козацьких, церковних шкіл, шкіл музики та співу й інших народних мистецтв, ремесел. У Києві відкрилася Києво-Могилянська академія, яка фактично стала першим всесвітньо відомим вузом і визначним освітнім і культурним центром в Україні. У Львові 1661 року почав діяти університет.

Відбувався бурхливий розвиток української культури: книгодрукування, красного письменства, театру, освіти, народного і професійного мистецтва та ін. Професори і випускники Києво-Могилянської академії відкривали численні школи в Україні, Росії та Білорусії, організовуючи навчально-виховний процес на демократичних, гуманістичних принципах і використовуючи багатства народної педагогіки, засоби народознавства (в сучасному трактуванні цього терміну).

За свідченням закордонних вчених і мандрівників, які відвідали у той час Україну, майже всі її жителі (в тому числі дівчата і жінки) вміли читати і писати. Це була епоха національного Відродження – українського Ренесансу.

Поступово, із втратою незалежності, рівень розвитку освіти знижувався. Уряд російського царату проводив політику денационалізації українців, руйнував, забороняв національну систему навчання і виховання.

В освітні заклади України етнопедагогіку, як предмет, було уведено до навчальних планів в період українізації у 20-х роках XX ст. Увага до цього предмета була викликана перш за все тим, що народна освіта у ті роки почала активно орієнтуватись на зв’язок з життям. Пріоритет у навчанні здобув принцип “Методу проєктів”: у навчальний час учні йшли на фабрики, заводи, установи, випускали там стінгазети, влаштовували вистави і концерти, читали робітникам художню літературу. Власне для 20-х, початку 30-х років характерне опертя на краєзнавчий підхід у вивченні оточуючого світу та навчальних дисциплін.

Спрямоване на формування національної свідомості підростаючого покоління, етнопедагогіку невдовзі, із згортанням українізації, вилучили зі шкільних навчальних планів, які з початком 30-тих років були переорієнтовані на формування “радянської людини”, позбавленої національної свідомості, знань про свій народ, його культуру. Відродження етнопедагогіки розпочалося з другої половини 80-х років, коли прогресивні вчителі почали самочинно впроваджувати цей предмет у школах. Саме тоді з’явились етнографічні куточки, в яких виставлялись на огляд школярів часто ними ж зібрані предмети народного побуту: горщики, прядки, народний одяг, вишиті рушники та ін.

Останні 5-7 років активного впровадження етнопедагогіки в навчальний процес дають підстави стверджувати, що окреслилося саме поняття етнопедагогіки як науки про конкретний народ, про особливості побуту і трудової діяльності, національний характер, психологію, світогляд, історичний досвід, здобутки в галузі навчання й виховання, суспільно-державний устрій, традиції, звичаї, витоки й особливості культури рідного краю, родовід.

По-друге, визначились основні принципи і підходи у вихованні засобами етнопедагогіки.

Принцип історизму полягає у відповідності сформованих знань дітей про народну культуру у поступальному розвитку українського суспільства від давнини до сучасності. Важливе завдання педагога - навчити дітей бачити в певних явищах народної культури відображення конкретно-історичної дійсності. На ґрунті історизму стає особливо помітним зростання духовних багатств українського народу, його творчої еволюції.

Принцип природовідповідності стверджує, що виховання дітей дає хороший результат тоді, коли дитина виховується в оточенні рідного, близького, природного середовища і в стосунках дитини та природи складається гармонія. Реалізація цього принципу потребує врахування багатогранної і цілісної природи дитини – не тільки її анатомічних, фізіологічних, психологічних та вікових, а й національних особливостей.

Принцип культуровідповідності полягає в тому, що навчально-виховний заклад повинен забезпечити оволодіння дітьми народною культурою, а на цій основі – всіма національними та загальнолюдськими цінностями. Народна культура включає в себе матеріальну й духовну культуру: народне мистецтво (фольклор, музика, танці), народну мораль, основу якої становлять совість, честь, правдивість, скромність.

Принцип народності виховання полягає в тому, що дітей виховують не абстрактні положення основ наук, а знання, практичні справи, дії, які відображають матеріальне та духовне буття, історичне і культурне минуле та сучасне рідного народу, які спрямовані на розвиток його культурної духовності.

Сьогодні активно розробляється і впроваджується в педагогічну практику принцип родинного співжиття, який ґрунтується на бережливому родинному ставленні до дитини, на плеканні її духовного світу шляхом передачі родинних традицій як у сприйманні народної культури, так і в практичному прилученні до виготовлення речей хатнього вжитку, а по можливості і мистецьких цінностей. Цей принцип спрямований на об'єднання зусиль навчально-виховного закладу й родини у вихованні дітей засобами народознавства. Тільки на основі філософії родинності, взаєморозкриття добрих починань і діянь батьків, педагогів, усіх друзів і родичів можна досягти того, щоб талант дитини не пройшов непоміченим. Етнопедагогічний підхід у формуванні особистостей вимагає створення умов для комплексного впливу на школяра, глибокого знання педагогом його душі, рівня сформованості якостей характеру.

По-третє, окреслились найбільш ефективні методи роботи з етнопедагогіки. Це – бесіда, інформування, дослідження, робота з першоджерелами, збирання фольклору, складання літопису сім'ї (родоводу), села, міста, краю, держави, заслуховуються самостійно підготовлені учнями повідомлення, організовуються вікторини, екскурсії в музеї; підсумкове узагальнення проводиться у формі науково-практичних конференцій, свят народних ремесел, фольклорних фестивалів. Слід враховувати, що постійним джерелом збагачення методів і прийомів народознавства

є методики наук, які увійшли до цього предмета як інтегрованого (методика викладання історії, етнографії, літератури, народного мистецтва та ін.)

В процесі вивчення етнопедагогіки вихованці глибше починають відчувати, що знання про рідний народ – це пізнання себе, свого родоводу, культури, історії, усвідомлення нерозривної єдності із попередніми поколіннями, усім народом, його духовними скарбами.

Методика етнопедагогіки знаходиться сьогодні в активному розвитку, її методологічні основи уточнюються й узгоджуються з новими завданнями, які постали перед національною школою й освітою взагалі. Інтегрований принцип побудови курсу етнопедагогіки у сполученні з принципами історизму, природовідповідності, культуровідповідності, родинного співжиття та народності відкривають широкі можливості підростаючого покоління.

Попри те, що існує значний масив досліджень з етнопедагогіки і підготовки педагогічних кадрів, цей предмет ще не став основою професійно-педагогічної підготовки. Крім того, як ми зауважили, значна частина цих досліджень орієнтована на підготовку педагогів, що працюють з дітьми шкільного віку.

Водночас у психолого-педагогічній літературі явно не достатньо матеріалу з етнопедагогічної підготовки студентів, орієнтованих на роботу з дітьми дошкільного віку, з використання технологій етнопедагогіки. Механічне використання у дошкільних закладах принципів, форм і методів роботи з етнопедагогіки, розроблених для дітей шкільного віку, перешкоджає цілеспрямованості, плановірності організації цієї роботи, додає їй стихійність і розрізненість.

У етнопедагогічній підготовці кадрів для дошкільних установ існують труднощі, пов'язані з вирішенням певних *протиріч між*:

- потребою використання педагогічної спадщини народу в підготовці кадрів дошкільних установ і відсутністю чіткого співвідношення народної і наукової педагогіки в рамках цієї підготовки;

- прийняттям у Законі “Про освіту” положення про єдність культурного й освітнього простору України при всьлякому сприянні розвитку національних культур і формально-механічному розчленовуванні загального державного стандарту на ізольовані інваріантний (федеральний) і варіативний (регіональний-національно-регіональний) компоненти;

- вимогами державного стандарту до професійного рівня кадрів дошкільних установ і можливостями існуючої педагогічної підготовки, у якій відсутня етнопедагогічна складова. Багато питань теорії і практики етнопедагогічного виховання дітей є пріоритетними у роботах, що стали, класичними: Й. Песталоцці, Я. Коменського, К. Ушинського, А. Макаренка, С. Шацького, В. Сухомлинського.

Переконані, що підготовка студентів педагогічного вузу може стати основою професійної культури майбутніх фахівців в галузі дошкільноосвіти якщо:

- у системі професійної підготовки кадрів дошкільних установ буде погоджено державний стандарт і національно-регіональні компоненти;

- добір і структурування змісту етнопедагогічних дисциплін педагогічного циклу буде здійснюватися у руслі професійної підготовки фахівців-дошкільників;

- у професійній підготовці майбутніх фахівців-дошкільників буде використовуватись довузівський педагогічний досвід;

- майбутній педагог-вихователь усвідомлюючи значущість етнопедагогічної підготовки як особливого елемента у розвитку і вихованні дітей, буде прагнути активно і творчо застосовувати ці знання на практиці.

Наголосимо, що етнопедагогічну підготовку студентів-дошкільників варто розглядати як основу їхньої професійної підготовки, а творче осмислення студентами і викладачами державного, регіонального і вузівського компонентів може збалансувати ці складові в цілісний мотиваційно-керований процес.

Зауважимо, що основними умовами етнопедагогічної підготовки студентів є:

- рух від довузівського досвіду до професійної культури;
- організація діалогічного спілкування безпосередніх учасників педагогічного процесу;
- використання взаємодії дидактичних можливостей, принципів етнопедагогіки і сучасних педагогічних технологій;
- побудова “живого знання” через творчість, саморозвиток у процесі професійної підготовки;
- знання дитячої субкультури, що включає в себе динамізм і консервативність, як її особливість;
- використання природного етнопедагогічного середовища.

Ведучи мову про теоретичні основи етнопедагогічної підготовки студентів для роботи в дошкільних установах аналізуються різні підходи до змісту підготовки студентів за фахом “Дошкільна педагогіка” з опанування і долучення дітей до культури етносу, з використання засобів і методів етнопедагогіки.

Дотепер зміст етнопедагогічної підготовки кадрів дошкільних установ як основа професійного становлення майбутніх фахівців в області дошкільної освіти не був предметом спеціальних досліджень. Водночас, аналіз педагогічних досліджень дозволяє виокремити декі підходи до трактування етнопедагогічного змісту в підготовці кадрів дошкільних установ, що містять у собі: ідеї народного виховання, патріотичного виховання, цивільного виховання, народної творчості.

Зміст етнопедагогічної підготовки містить у собі підготовку студента до сьогоденних проблем; усвідомлення себе і своєї національної культури через розуміння значимості інших етнічних культур; забезпечення можливості самореалізації майбутнього фахівця у сфері дошкільної освіти незалежно від його національної, мовної і культурної приналежності. Етнопедагогічну підготовку кадрів для дошкільних установ слід розглядати не як доповнення до професійної підготовки студентів, а як рівноправну взаємодію етнопедагогіки і наукової педагогіки, як основу професійного становлення майбутнього фахівця. Така взаємодія збагачуватиме національною проблематикою базові дисципліни за умов долучення в навчальний план нових предметів (курсів на вибір, факультативів), пов’язаних з національними особливостями регіону; уведенням в програму практик вивчення етносередовища дошкільних установ.

Лише за таких умов етнопедагогічна підготовка студентів буде організованим, мотиваційно-керованим процесом, що поєднуватиме у собі:

- науково обґрунтований добір і використання змісту, форм і методів навчання, що на даному етапі розвитку особистості будуть найбільш ефективними і приведуть до росту загального рівня їхньої підготовленості;
- проектування визначеної сукупності професійно значущих якостей особистості, що відповідають цілям і задачам етнопедагогічної підготовки, забезпечення їхнього цілеспрямованого формування;
- створення умов для самовизначення особистості, як носія етнічної культури, як громадянина Батьківщини;

- державний, регіональний і вузівський компоненти слід використовувати в етнопедагогічній підготовці як взаємодоповнюючі, а не конфронтуючі між собою. Творче осмислення студентами свого місця в системі освіти може збалансувати всі три компоненти в цілісний мотиваційно керований процес.

Розглядаючи етнопедагогічну підготовку в системі професійної освіти слід звернути особливу увагу на те, що сьогодні визначення сутності освіти не можливе без усвідомлення місця і ролі етнопедагогіки. Сучасна система освіти в країні має тенденцію до “етнопедагогізації”.

Основна функція освіти, виведена з “інформаційної концепції етносу”, що забезпечує процеси трансляції культури. Культура як система суб’єктивного змісту і ціннісних орієнтацій, як духовний потенціал визначає вектор і межі поведінки суб’єктів (у тому числі окремих етносів) у суспільстві. Будь-яка культурна традиція містить у собі модель світу, створену конкретно етнокультурною спільнотою задля опори для побудови індивідуальної картини світу кожної окремої людини. Ця модель доступна для зовнішнього сприйняття, якщо вона матеріалізована у вигляді живого образу (розповіді, вчинку). Людський вчинок може бути зрозумілий тільки в діалогічному контексті свого часу (М. Бахтін). Головним у діалозі педагога і дітей дошкільного віку є живе існування, що набуває сенсу і значення тільки в живому спілкуванні, через живе слово, живий дотик. адже живе знання не може бути засвоєно, воно повинно бути побудовано.

Наукова педагогіка виросла з народної педагогічної культури і відокремилася від неї як особлива форма поділу праці. З часом це призвело до розриву між двома живими сферами етносу. В освіті нівелюються культурно-творчі завдання, процеси трансляції здобувають відокремлено-технологічний характер. Досвід попередніх поколінь залишається незатребуваним, тому що він має “живий” зміст тільки в контексті особистісного самовизначення стосовно педагогічного досвіду особистості і її освітньої культури. Особистий педагогічний досвід студента, переломлюючись крізь призму наукової педагогіки, здобуває якісно інше значення.

Роль етнопедагогіки в системі професійної підготовки студентів полягає у вивченні світу дитинства через дитяче сприйняття світу дорослих. При цьому патерналістичні відносини між тим, хто навчається і тим, що навчається змінюються колегіальними, діалогічними, що переходять на стадію не тільки конфігуративної культури, але вже і префігуративної культури. Трансмісія культури між поколіннями містить у собі інформаційний потік не тільки від батьків до дітей, але і у зворотньому напрямку. В етногенезі дитина, вкорінившись у культурне середовище вже як носій, вступає у взаємодію з іншими носіями етнічної культури.

Сьогодні дитина потребує педагогічної допомоги для вибудовування внутрішньої культури, усвідомлення себе в ній. Потребу у такій допомозі відчуває і педагог, що працює з дітьми дошкільного віку, адже він виступає її опосередкованим носієм.

Визначаючи етнопедагогічний підхід у професійній підготовці педагогічних кадрів дошкільних установ слід визначити вимоги до мінімуму змісту і рівню підготовки випускника за фахом “Дошкільна педагогіка” у межах етнопедагогічної підготовки; виявити її конкретні педагогічні умови і розглянути вплив на такого типу підготовку.

Серед педагогічних вимог до підготовки майбутніх фахівців у сфері дошкільної освіти відзначаємо духовну сторону професійної педагогічної культури як проекцію педагогічної культури народу на професійну підготовку, адже без усвідомлення значущості ідей етнопедагогіки, високого морального потенціалу

народної культури, без усвідомлення активної цивільної позиції професійна підготовка студентів приведе до формального, механічного виконання прийомів, засобів етнопедагогіки без розуміння сутності явищ.

Принципово новим напрямком, що розкриває проблему готовності професіонала, сьогодні вважається акмеологічний підхід. У цьому зв'язку реалізація акмепотенціалу людини розглядається через вузівський компонент. В освітньому просторі педагогічного вузу для самореалізації творчого потенціалу викладачів і студентів конструювання є обов'язковою умовою професійної підготовки, що сприяє зростанню творчості педагога і студентів. Додатковим джерелом росту професіоналізму виступають самозміна і саморозвиток у рамках потреб професійної діяльності.

Вважаємо за необхідне виокремити основні і додаткові умови етнопедагогічної підготовки студентів:

1. Використання дидактичних можливостей етнопедагогіки і сучасних педагогічних технологій

При застосуванні цієї умови слід залучати елементи антропотехніки: навчання у процесі діяльності, гра і синтетична антропотехніка контекстного навчання – навчальні ігри, тренінги. Навчання у процесі діяльності є найбільш характерною антропотехнікою в межах етнопедагогічної підготовки. Життєдайна сила народної мудрості розкривається через наочність, демонстрацію визначених практичних навичок, адже без побудови технологічної схеми їхня передача, а отже і навчання студентів були б значно обмеженими. Будь-який педагогічний прийом у етнопедагогіці слід розглядати виключно крізь призму “олюднення” кожного жесту, погляду. Додатковою умовою етнопедагогічної підготовки вважаємо оволодіння студентами кінестетичною мовою.

2. Модифікація й активне використання дослідницьких методів інших наук, виокремлених у дисципліні етнічного циклу

У цей блок дисциплін можуть входити нормативні курси: “Етнологія”, “Етнопедагогіка”, “Сімейна педагогіка і домашнє виховання”. Особливий акцент варто зробити на виокремленні курсу на вибір, скажімо, “Етнографія дитинства”, що поєднує зміст курсів “Етнологія” і “Етнопедагогіка”. Вивчення субкультури дитинства розглядаємо за додаткову умову етнопедагогічної підготовки. Добір змісту курсів можна здійснювати на основі: по-перше, принципів відповідності мети і задач етнопедагогічної підготовки вимогам до рівня підготовленості студентів за фахом “Дошкільна педагогіка”; по-друге, обліку єдності змістовної і процесуальної сторін системної побудови навчальних дисциплін, програми педагогічної практики; по-третє, наступності змісту курсів на різних рівнях їхнього конструювання.

3. Включення в обов'язкову навчально-виробничу практику завдань етнопедагогічної спрямованості, включаючи аналіз етнопедагогічного середовища

У педагогічній діяльності особливо виділяється дослідницький компонент (В. Сластьонін, Н. Крупеніна, В. Кан-Калик) у процесі аналізу етнопедагогічного середовища, тому що він вимагає від майбутнього педагога наукового підходу до педагогічних явищ, володіння уміньми евристичного пошуку і методами науково-педагогічного дослідження. Головним є те, що студенти проектують проблемну ситуацію на навчальний процес. Саме в аналізі і вирішенні позаосвітньої проблемної ситуації (такі ситуації, на які в педагогічній теорії не звертають особливої уваги, але які виникають у повсякденному житті родини і дошкільної установи: ім'я дитини, дразнілка, “страшне місце”) виявляються здібності студентів до самозміни і

саморозвитку в межах потреб професійної діяльності, здійснюється процес творчого осмислення етнопедагогічної спадщини, вибудовування “живого знання”.

Отож, якість професійної підготовки студентів є результатом якості особистості, що фіксується через категорії культури, соціально-цивільну зрілість, рівні знань, умінь, творчих здібностей, умотивованості, тобто через рівні професіоналізму. У предметному змісті етнопедагогічної підготовки немає точних даних про рівень підготовленості випускників. Аналіз вимог державного освітнього стандарту до рівня підготовки педагогічних кадрів дошкільних установ, виділення типових недоліків у етнопедагогічній підготовці дозволили сформулювати вимоги до такої підготовки випускників: знання педагогічної спадщини народу; переконаність у необхідності використання народознавчої спадщини; уміння організувати педагогічну роботу з оперттям на етнопедагогіку. З-поміж педагогічних умов етнопедагогічної підготовки студентів у професійній освіті пропонуємо:

- розглядати народну педагогічну культуру як неподільний компонент цілісної культури світу;
- виключити декларативність етнопедагогічних суджень;
- використовувати дидактичні можливості педагогічної культури народів;
- активно застосовувати материнський фольклор і субкультуру дитинства в процесі етнопедагогічної підготовки студентів;
- зберігати природні форми взаємодії з дітьми дошкільного віку і їхніми батьками в освітньому процесі дошкільного закладу під час проходження студентами практики;
- переглянути ставлення до народної культури і творчості, що розглядаються переважно як декоративне доповнення в роботі з дітьми дошкільного віку (на заняттях з образотворчої діяльності, в оформленні групової кімнати, проведенні розваг).

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кремня. Аторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.

2. Великий тлумачний словник української мови / Уклад . і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.

3. Вачевський М. Сучасна економічна освіта у країнах Західної Європи: формування професійних компетенцій // Рідна школа. – 2006. – № 3. – С. 71–74.

4. Марецька Н. Компетенція чи компетентність: що ми формуємо у молодших школярів // Початкова школа. – 2007. – № 9. – С. 51–54.

5. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.

6. Марецька Н. Компетенція чи компетентність : що ми формуємо у молодших школярів // Початкова школа.– 2007. – № 9. – С. 51–54.

7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 112 с.

The peculiarity of the professional training of a future teacher of a pre- school in connection with the pedagogical culture of the nation is grounded in the article.

Key words: *ethno-pedagogical training, cultural identity, pre-school education.*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЕТНОПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНОМУ ІНТЕРКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

У статті висвітлено теоретичні аспекти підготовки майбутніх вихователів дошкільного навчального закладу до використання етнопедагогіки в сучасному інтеркультурному просторі освіти.

Ключові слова: майбутні педагоги, інтеркультурний простір, етнопедагогіка, етнокультура, професійна підготовка.

У науковій літературі останніх десятиліть ХХ – ХХІ сторіччя обстоюється думка щодо пріоритетного напрямку розвитку сучасної педагогічної теорії і практики, а саме створення системи національної освіти, яка була б адекватною до потреб сучасного етапу державотворення в Україні. Формування нової генерації високоосвічених поколінь, духовна сутність яких ґрунтується на глибокому пізнанні витоків свого роду, щораз упевненіше утверджується в суспільстві як єдино правильний шлях поступу демократичної європейської держави.

До числа першопроходців у справі теоретичного обґрунтування засад української етнопедагогіки правомірно відносимо Стельмаховича Мирослава Гнатовича. Власне він зробив сміливі наукові розвідки і попри суспільний супротив останніх років радянської доби, все ж започаткував потужний пласт доробку в українській етнопедагогіці.

Проблеми української етнопедагогіки в сучасній науці та навчально-виховній практиці закладів освіти стали пріоритетними напрямками наукових пошуків Р. Скульського. У розробленій ученим Концепції національної школи (1990) знаходимо обґрунтовану об'єктивну потребу реформування освіти шляхом обстоювання ідей щодо повернення школі культуротворчої функції, забезпечуючи відродження й подальший розвиток національної культури.

У контексті проблеми, порушеної нами, актуальними для аналізу видаються погляди професора О. Вишневського щодо предмета і термінологічного супроводу українознавства. Учений потрактовує його і як цілісну систему наукових поглядів, де втілено національні цінності, і як комплекс навчальних дисциплін з українознавчою спрямованістю змісту.

Як бачимо, методологічний підхід О. Вишневського наближений до означених вище поглядів Р. Скульського і М. Стельмаховича, тобто вчений чітко окреслює напрям поступу українознавства: обстоювання цілісності змісту понять Малої та Великої Батьківщини в її етнічному, територіально-географічному, історичному, національно-культурному, мовному та інших вимірах [2].

Щодо нашої концепції аналізу етнопедагогічних проблем у сучасній освіті, то хочемо особливо увиразнити такий підхід учених. Його визнаємо за актуальний, оскільки на його тлі кожен змалку має можливість не лише самостійно пізнавати Батьківщину, а й перманентно відкривати її для себе, цілісно й послідовно опираючись на золоте правило дидактики.

Попри відсутність у наукових колах єдино усталеної думки про термінологічну чіткість в окремих галузях педагогічних знань, етнопедагогіка все ж віддзеркалює міждисциплінарну сутність. Вдало синтезуючи тематику і проблематику та методологію чималої кількості наук про людину (педагогіка, психологія, етнологія,

антропологія, філософія, культурологія та ін.), вона визнає і утверджує виховання як процес, якому притаманні глибока національна сутність змісту, діалогічні особливості та історична специфіка генези нації. Адже нація – це, насамперед, система різноманітних природних ознак (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних та психічних), що забезпечують історичну зумовленість особливостей характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільноти. Важливо, щоб різні ознаки та особистісні якості, узалежнені від національної приналежності, були максимально враховані в організації й моделюванні педагогічного процесу. Ідеться про його наповнення самобутнім змістом і засобами його донесення, а також методами виховної роботи.

Саме такий здобуток вироблено кожною нацією впродовж віків, і завдяки цьому він є стрижнем етнопедагогіки і народної педагогіки.

Зміст поняття “етнопедагогіка” зумовлений також конкретною етнічною приналежністю педагогічних традицій. Відповідно вона досліджує можливості й обґрунтовує ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній практиці, увиразнює способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою на підставі результатів різностороннього аналізу педагогічного значення явищ народного життя, визначаючи їхню відповідність (невідповідність) щодо сучасних завдань освіти України.

Отож цілком логічними виглядають в означеному руслі основні напрями етнопедагогічних пошуків сучасних учених:

I-й – національні особливості виховання дітей, приналежних до різних етнічних спільнот;

II-й – своєрідність педагогічних явищ і процесів у представників конкретних націй та народів;

III-й – національні ціннісні орієнтації, очікування, характерологічні риси (на подальших вікових етапах);

IV-й – соціально-педагогічні й соціокультурні фактори етногенези (детермінування національної своєрідності педагогічної культури).

Відповідно до означених напрямів, які властиві для етнопедагогічних досліджень не лише української, а й педагогіки народів світу (В. Кон, М. Мід), можемо стверджувати, що виховання зростаючих поколінь для кожної нації є найважливішим складником національної культури. За твердженнями учених (Г. Ващенко, М. Євтух, П. Кононенко, Ю. Руденко, С. Русова, Є. Сявавко, К. Ушинський) передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала нації вічність. Це система різноманітних природних, історично зумовлених фізичних, духовних та інтелектуальних ознак.

Отже, справжня освіта неможлива поза традиційною культурою певного етносу.

Первинність культурно-історичних традицій народу, їх діалектична єдність із загальнолюдською культурою набирають чинності вихідного принципу визначення змісту навчання і виховної діяльності всіх закладів освіти в Україні, принаймні на перші десятиріччя XXI століття.

Основні засади народної педагогіки та етнопедагогіки втілюються в їхній практиці, починаючи з дошкільних навчальних закладів і початкової школи у формі заходів народознавчої спрямованості й завершуються фаховою підготовкою педагогів у вишах України.

“Розбудова системи освіти, її докорінне реформування” – як визначено Державною національною програмою “Освіта” (“Україна XXI століття”) – “мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні” [1].

Інтеркультурне різноманіття українського суспільства визнано за позитивний фактор, що забезпечує духовне багатство народу України. Наявність численних етнічних спільнот усвідомлюється невід’ємним чинником у процесі державотворення. Його визначальними принципами розглядається громадянська єдність, загальна політика інтегрування країни в соціальній, етнічній, регіональній, правовій сферах. Утвердження означених принципів сприяє міжкультурному діалогу, а, відтак, кожна етнічна спільнота має можливість зберігати самобутність, забезпечувати свій розвиток, вносити свою частку в інтегрування й консолідацію українського суспільства.

У Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”) наголошено на тому, що “Педагогічні працівники мають стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти. В зв’язку з цим головну увагу слід зосередити на підготовці нового покоління педагогічних працівників, підвищенні загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога до рівня, що відповідає його ролі у суспільстві” [1].

Реальним кроком у вирішенні вище означених проблем стало запровадження на педагогічних факультетах університетів і в педагогічних інститутах (як й в інших вищих педагогічних закладах України) курсу “Етнопедагогіка”.

Метою і завданнями курсу передбачаємо:

- вивчення онтологічних та світоглядних основ системи етнічного виховання;
- визначення загальнолюдських і етнічно особливих чинників суспільного впливу, що обумовлюють виховання й розвиток особистості;
- узагальнення педагогічного потенціалу етнокультури задля його актуалізації в системі чинників сучасної освітньо-виховної роботи в ДНЗ.

Викладання курсу “Етнопедагогіка” неподільне з іншими дисциплінами державного освітнього стандарту “Педагогіка”, “Дошкільна педагогіка”, “Історія педагогіки”, “Українська етнографія”, “Соціологія”, “Соціальна філософія”, “Естетика”, “Етика”, “Культурологія” і спирається на їх зміст.

Означений синтез умовно субординованих наук про навчання і виховання дитини зумовить досягнення очікуваних освітніх результатів щодо формування українського “Я”, подолання національного нігілізму й духовного банкрутства.

У поліетнічній Україні такі явища стають зачораз очевиднішими на фоні вимушеної міграції населення. Згідно із останніми результатами досліджень до початку 2007 року в країні проживали представники майже 121 національності. Особливу гостроту в освітній ситуації створюють не лише регіональні особливості в Україні, а і її геополітичне розташування, що значною мірою визначає орієнтування певного регіону на економіко-культурні та соціально-політичні уподобання у схемі “Схід-Захід”. Розглянемо дещо ширше означені аспекти.

Попри те, що етногрупи функціонують в ідентичному природному середовищі з аналогічними загальноетнічними проблемами, однак реагують вони на означене по-різному. Ураховуючи, що в поліетнічному Прикарпатті кожна етнокультура має свій потенціал й очевидні перспективи розвитку, для прикладу, скажімо, що

народний доробок гуцульського етноregionу набув стрімкого поступу лише під науковим супроводом П. Лосюка в останні десятиріччя ХХ століття.

Усе ж трудову міграцію, руйнацію усталеного в нашому regionі кількісного співвідношення між різними етносами, перерозподіл території їхнього проживання й успадкованої від пращурів нерухомості, масову урбанізацію поза розвитком промислового виробництва, маргіналізацію й люмпенізацію не лише молоді, а й значної частини дорослого населення, світоглядні протистояння внаслідок непорозуміння між релігійними конфесіями розглядаємо як об'єктивне підґрунтя для реанімування етнопедагогічної скарбниці задля привнесення в життя краян цінностей вищого гатунку.

Міжпоколіннева трансмісія етнопедагогічних засобів має прислужитися формуванню адекватного орієнтування на українознавство як безальтернативну платформу державотворення. Безперечно, у цьому процесі вкрай необхідно враховувати конкретну етнічну специфіку всіх груп і народів, які творять українську націю на основні загальної приналежності всіх до єдиного спільного виду *Homo Sapiens*.

Життєдіяльність не лише дорослої, а й маленької Людини в період її дошкільного віку максимально узалежнена від соціального й природного довкілля на основі соматичних процесів. Важливими на даному віковому етапі вважаємо пізнавальну активність, цілісність, співвіднесення зі світом (інтенція), розвиток саморегуляції, комунікативності та адаптації, соціалізацію та інше

Світ знань і культури є для маленької дитини доступним для пізнання з перших днів життя. Передачу досвіду й систематичне навчання розглядаємо надважливим для оволодіння нею досягненнями культури, набуття вмінь, які дозволять їй зрозуміти і пояснити об'єктивний та суб'єктивний світ. Це шлях формування системи поглядів на світ, особистісних переконань, тобто світогляду та соціалізації особи.

Проблеми соціалізації мають давню історію. Уперше про неї заговорили Т. Гоббс, Е. Дюркгейм, Ж.-Ж. Руссо, Л. Фейєрбах та інші. Чималий вплив на її сучасний стан у країні мають погляди українських учених.

Відтак доходимо висновку, що соціалізацію правомірно розглядати як систему, якій притаманний загальний національний, філософський, соціологічний, політичний, психологічний, педагогічний напрями. Сукупно вони формують соціальну людину з її світоглядом та усвідомленням своєї місії в суспільному житті нації.

Український народ – автохтон на своїй землі. Історичні корені його треба шукати в сивій давнині (за Грушевським – в антах). На думку М. Грушевського, М. Маркович – автор “Історії Малоросії” подає минуле українського народу у відриві від народу російського. За його твердженням, малоросійський (український) народ походить від іншої, ніж великоруський, племінної основи. Ідею М. Марковича дещо ширше представили історик М. Костомаров у праці “Дні руські народності”, а трохи пізніше – М. Грушевський у праці “Звичаєва схема “Руської” імперії й справа національного укладу східного слов'янства”.

На таких позиціях залишався видатний російській історик В. Ключевський (його концепції сьогодні дотримується значна більшість зарубіжних і сучасних наших істориків). Це найаргументованіша і найдостовірніша наукова концепція.

Феноменом українців зумовлений територією, географічним середовищем, космічним впливом. Він явище загальнопланетарне, що має свою історію та історичну місію. Аналіз українських традицій, способу життя, світосприймання, мислення, народних свят, звичаїв, обрядів, казок, міфів та народного мистецтва,

зіставлення з даними археології, історії, антропології, етнографії та світової міфології свідчать, що багато тисячолітній етногенез на території України охоплює один і той самий період.

Скажімо, І. Раковський подає цікаву для порушеного нами питання інформацію, що расові прикмети українців, як і кожного іншого народу, є вислідом дуже складних чинників. Останній дійсний чинник – це дотичні прикмети всіх тих племен, які коли-небудь жили на нашій прабатьківщині, а також вплив сусідніх племен, які жили та тепер живуть навкруги нашої батьківщини та вступали з українським народом у більш-менш застійні й близькі сусідні відносини, у зв'язку з чим слід брати до уваги як генотип власне українського етносу, так і наслідки перехрещення впливів дуже неоднакових між собою, різних європейських і суміжних між собою азійських рас й расових типів.

Український народ, як доводить О. Вовк, змішаного характеру. До молодшої княжої доби звершується інкубаційний період формування українського етносу. Його основа – схрещення різних расових типів (скіфи, сармати, гуни, готи, слов'яни) на переважаючій домінанті ядранського (південнослов'янського) типу.

З XII ст. на основі етнічної ідентичності та єдиної території, мови, держави, господарської системи, культури окреслюється домінанта української нації з властивою лише їй ментальністю.

Український етнос фізично, духовно і психічно є феноменом абсолютно реальним і від природи суверенним, а сформований на його основі народ не виступає частиною якоїсь суверенної цілісності, а однією зі світових націй. На такі тлумачення, на нашу думку, слід опиратися в методології наукового пошуку в руслі його проблеми: усі нації та народи рівні перед природою, однак через вплив певних умов мають різний розвиток.

Історичні джерела свідчать, що нашим пращурам властиві загальнолюдські цінності, а саме: людинолюбство, глибока повага до інших народів, взаємодопомога і взаємовиручка, терпимість, доброзичливість та підтримка. Саме з тих часів і започатковано формування доброзичливості та психологічної сумісності з людьми іншого етнічного походження, релігійної віри, способу буття як характерологічних рис українців. Наша земля здавна була матір'ю всіх скривджених і вигнаних із рідних осель представників багатьох інших народів. У наш час в Україні живуть росіяни, євреї, болгари, гагаузи та багато інших представників майже 130 етносів.

Витоки національного характеру та національної самосвідомості українців беруть початок із часів формування української державності. Традиції ратної доблесті, хоробрості, а також загальне вшанування зразків героїзму і відваги – специфічна якість національних почуттів. У наші дні важливо це знати дорослим і допомогти засвоїти дітям та молоді в різних формах і методах впливу на особистість.

Типовими рисами українців і надалі залишаються повага до старших, жінки, матері, ліричність, мрійливість, романтизм, працьовитість.

Національний характер українського народу генетично притаманний національній спільноті. Він передається спонтанно від покоління до покоління. Отже, педагогам і батькам слід враховувати, що основними чинниками, які формують національний характер, є геопсихічні (природні умови), расові, соціально-історичні, соціопсихологічні, культуроміфологічні, традиційні тощо.

Етнорасові та геопсихічні якості впливають на ранньому етапі формування нації і визначають міфологічне світосприймання, його знакову символіку (календарно-обрядовий фольклор, мовні діалекти...).

Геополітичні чинники України склалися історично внаслідок межовості між Сходом і Заходом. Звідси – увиразнення ідеалу воїна-оборонця. Так згодом вимальовується козацько-лицарський ідеал.

Тривале підкорення України, відбір інтелекту в панівній державі впродовж століть виробили своєрідну норму психології – “перечекати”, а також почуття недовіри, замкнутості вдачі, настороги, споглядальної позиції, а не активної дії. Сьогодні відчутними є процеси відчуження людей від власних культурних цінностей, зростають прояви національного нігілізму, культурного девіантства у широких колах дорослих, дітей та молоді.

Позитивними рисами українців здавна були працьовитість, охайність, ощадність, гостинність, високий рівень статевої моралі, особливе прагнення до освіти, товариськість, коректність, прив’язаність до землі і традицій, великі здібності до культури, творчості, любов до дітей, статичність у родинних взаєминах, прагнення вести духовне життя, глибока шана до предків, мужність, повага до жінки-матері, лицарське ставлення до дівчини, ліризм, пісенність, гумористичність, здоровий оптимізм, вічне прагнення до волі і незалежності, універсальність.

Універсальність як характерологічну рису українського народу формували суспільно-політичні обставини розвитку, однак, поза сумнівом її першоосновою була ще праукраїнська універсальна природа, що стимулювала до цього, як і вплив історичних обставин. Проте, слід мати на увазі, що природа українського етносу була єднанням унаслідок багатогранного синтезу споріднених народів.

У багатьох дослідників оцінки характеру українця знаходимо такі риси: потяг до краси насичує ціле життя українця; крім музичної і поетичної творчості, це простежується в одязі, облаштуванні оселі, любові до природи; багата поетична натура – це незмінна кількість дум, побутових і ритуальних пісень, казок, легенд та інших доброзичливостей.

Безтурботна насолода життям в українців має свої межі. Неможна переступити ані меж, ані моральних приписів. Не знайдено цинізму в норові й у вчинках українця. Взагалі українці славні чистотою звичаїв і чеснот. Для них скомплектованість світу є виднішою, ніж, скажімо, для їхніх сусідів (“українська впертість”). Потяг до справедливості – найважливіший рушій і наказ у життєдіяльності українців. Так було в їхньому історичному минулому, дещо залишилось і сьогодні, проте багато втрачено. Отож об’єктивною є велика потреба ці споконвічні історичні надбання відроджувати.

“Хата” – ідеал українського патріотизму, який має глибоко родинний сенс. Це дім, “своя хата”, де є своя правда. Народ співає: “Де злагода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона!”

Поняття краю як Родини, як Хати, як Дому – велика річ. Це означає, що в свідомості українця навіть не треба окреслювати докладніше межі українських земель. Там, де є дім – там усе, що людське: усі ідеали особи, джерело всіх її добрих почувань і всі можливості розвитку.

Дім – те місце, у якому людина є людиною. Тобто він є осередком людства для українця. І навіть коли мандрує різними країнами, то все несправжнє. І лише тоді, як повертається “додому”, там є його справжнє життя. Власне терміни “хата” і “дім” найбільше характеризують органічність патріотизму українця.

Саме за такого розуміння родинних і патріотичних понять ми мусимо ще з дошкілля по-іншому формувати українську національну ідею, виховання громадянської позиції. Усвідомлення обов’язку, рідної землі і держави повинно

сприяти побудові громадянського суспільства відповідно до сучасних потреб суверенної, цивілізованої, української держави з глибоко патріотичними та життєдайними історичними основами.

Негативні риси (взаємні непорозуміння, сварки, схильність до анархізму, розбіжність між словом і ділом, легковірність, невизначеність за принципом “якось воно буде”, відособленість – “моя хата з краю”, мрійництво, балакунство, імпульсивність, індивідуалізм) посилювалися за роки ігнорування національної ідеї. З’явилися нігілізм, зневага до мови, плазування перед начальством і зарубіжжям, конформізм, схильність до пияцтва, вульгарність манер. Сьогодні це творить дуже суттєві утруднення у вихованні. Наше завдання полягає у невтомному намаганні усунути такі нажитки та внеможливити їхні прояви.

В українському національному вихованні народні настанови, як ми писали вище, зумовлені релігійними канонами (сім правил милосердя – голодного прийняти, хворого відвідати, невільника викупити, померлого поховати і т.д.).

Кожний етнос має свою внутрішню неповторну структуру і стереотипи, які забезпечують оригінальність власної культури та багатогранність людського духу загалом. Різноманітність та життєздатність вселюдської культури і пояснюється тим, що це скарбниця, у яку кожний народ вкладає своє надбання відповідно до здібностей і національних властивостей.

Позитивним називаємо і тяжіння українців до використання у спілкуванні міміки, жестів, пауз, сильного інтонування мови, її емоційності і образності, ритмічну впорядкованість. Це дає нам підстави говорити про відмінності темпераменту в представників різних етносів.

Отже, для етнопедагогіки даний факт є важливим з погляду проявів у національних особливостях творів культури, особливо народної. Відповідно різняться мелодика пісні та поезії, форма і стиль танцю, реагування на барви і стиль одягу, прикрас, архітектуру житла тощо.

На сучасному етапі на стандарти утвердження етнопедагогіки в педагогічній теорії й практиці суттєво впливають інші більше чи менше сформовані етнокультури, у які дитина потрапляє з часу народження.

Сім’я, де синтезовані здобутки наукової педагогіки (наука про закономірності виховання зростаючого покоління, яка розробляє проблеми виховання в різних умовах), фамілістика (комплексна, системна наука про сім’ю, її функції, насамперед, виховну), народна педагогіка (досвід багатовікової практики виховання дітей традиціями, звичаями, обрядами, фольклором, декоративно-прикладним мистецтвом, що забезпечувало розвиток духовної культури, національного характеру і психології) та сімейна педагогіка (наука про виховання в сім’ї, галузь педагогічної науки, яку виокремлено на інституціональному рівні згідно з осередком її впровадження – сім’єю) виступають складною суспільною підсистемою.

Відповідно з урахуванням викладеного вище, сім’я покликана виконувати різні соціальні функції. Унаслідок їхньої різносторонності й соціальної значущості вона виступає об’єктом дослідження для багатьох наук, які вивчають у т. ч. її етнопедагогічний та етнографічні аспекти. Теми сім’ї та своєрідності виховання і навчання дітей у різних народів належать до пріоритетних уже в давньоруських літературно-педагогічних пам’ятниках

X–XIV сторіч, а також вітчизняних збірниках і повчаннях: “Повчання Володимира Мономаха дітям”, “Бджола”, “Златоуст” та ін., де ми знаходимо своєрідні програми виховання дітей на сімейних (родинних) традиціях.

В останні десятиріччя визріла очевидна необхідність в інтегрованому підході до етнопедагогіки та її методології. Саме в означеному просторі міждисциплінарного підходу актуалізується згадувана нами вище галузь її педагогічних знань – фамілістика (назвою послуговуємося за визначеннями М. Стельмаховича).

Розбудова демократичного устрою в Україні та системи державного управління освітою актуалізує врахування якостей особистості, моральних і життєвих цінностей, які мають ґрунтуватися на культурно-історичних, національних, гуманістичних засадах. Стереотипи духовного життя, що втілюються у різних програмах ДНЗ, повинні прислужитися розбудові держави, генеруванню гуманістичних процесів. Очевидно, що даються взнаки симптоми денаціоналізованого суспільства, які гальмують державотворчі процеси і підривають коріння громадської позиції в середовищі дорослих, насамперед, у сім'ях наших вихованців.

З перших років життя згідно із твердженнями дослідників (О. Кононко, Г. Люблінська) закладаються основи особистісних почуттів і якостей кожної дитини, її характерологічних рис, які є неподільними з історичними витоками. Це віддзеркалюється в національному імені та його походженні, що згодом впливає на формування генетичної пам'яті родоходу, виховання любові до своїх батьків, отчого дому, пращурів і народу, зародження національної свідомості, почуттів відданості батьківщині та Батьківщині.

Отож засади народної педагогіки в т. ч. етнопедагогіки з викристалізованими традиціями створюють своєрідну модель інформаційного середовища, у якому враховано здобутки й сучасної української та зарубіжної педагогічної науки, передовий досвід дошкільної освіти на засадах самобутності вітчизняної педагогічної культури й національної вдачі української дитини, а також досягнень сучасного наукового прогресу загалом.

Використання української етнопедагогіки здебільшого спорадичне. У нині чинних програмах для закладів освіти – від ДНЗ до ЗСШ, скажімо, українську народну творчість представлено у вкрай мізерному обсязі. Найрідніше і наймиліше, найближче, найсприятливіше й найзрозуміліше для кожної дитини, підлітка, юнака чи юнки минають їхню увагу в коловороті сучасних меншовартісних монокультур. Тому беремо за основу народність і вітчизнацтво в їхньому широкому тлумаченні у руслі філософії Г. Сковороди: “Всяк должен узнать свой народ, – писал він, – и в народе себя. Рус ли ты? Будь им... Лях ли ты? Лях будь. Немец ли ты? Немечествуй. Француз ли? Французуй. Татарин ли? Татарствуй. Все хорошо на своем месте и своей мере, и все красно, что чисто, природно, т. е. неподдельно, неподметено, но по своему роду” [2].

До означеного вище доцільно долучити методологічний підхід М. Стельмаховича стосовно аналізу співвідношення між етнопедагогікою та іншими галузями педагогічної науки в загальній культурі нації. За глибокими переконаннями вченого, етнопедагогіка є канвою, на якій наукова педагогіка вишиває візерунок нації на майбутнє.

Як бачимо, мовиться про зміст поняття “культура”, для якого в сучасних підходах дослідників знаходимо понад 500 визначень. Задля аналізу порушеного питання в межах нашого викладу зосередимось лише на тих визначеннях, які вважаємо за формою і сутністю дотичними. З таких позицій поділяємо погляди В. Біблера. Учений вважає, що розуміння феномена “культура” увиразнено на зламі XX – XXI сторіч у руслі тлумачення всезагальності людського буття у трьох її вимірах. Культура – це:

- форма одночасного буття та її взаємодії не лише у минулому, сучасному і майбутньому, а й форма їх діалогу і взаємовиникнення;
- форма детермінації індивіда з т. з. особистості: самодетермінації нашого життя і вільного вибору (перевибору) нашої долі в контексті її історичної та загальної відповідальності;
- відкриття “світу вперше” (за В. Смірновим – відкрита книга буття).

В означених вимірах пріоритетна роль належить етнопедагогіці, інакше діалог культур об’єктивно буде внеможливлений. Природним і незмінним транслятором надбань етнопедагогіки є сім’я, а, надалі – педагоги. Їм належить особливе місце у формуванні світогляду з оперттям на здобутки не лише національної, а й загальнолюдської культури. На свідомість, волю і почуття дитини змалку сильними інформаційними потоками зовнішньої та внутрішньої детермінації діє довкілля (детермінізм – лат. *determinare* – визначити) як основа філософської концепції, що визнає об’єктивну закономірність і причинну зумовленість усіх явищ природи й суспільства.

Ураховуючи, що найнебезпечнішими в період дошкільного дитинства є потоки так званої “масової культури”, що безпосередньо й опосередковано нівелюють особистість, цілеспрямовано збуджують і стимулюють її первинні почуття та інстинктивну природу особи, цинічно тиснуть на духовний світ малечі примітивними засобами, актуалізуємо доцільність оновленого погляду на місце і функції етнопедагогіки як обов’язкової навчальної дисципліни у змісті фахової підготовки педагогів XXI сторіччя.

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994.
2. Корчак Я. Антологія гуманної педагогіки. – М., 1998.
3. Скутіна В. І. Традиції українського народу в природоохоронному вихованні і їх використання в сучасній школі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1994.

The article deals with theoretical aspects of the training of future pedagogues to the use of ethnopedagogy in modern intercultural world.

Key words: *future pedagogues, intercultural world, ethnopedagogy, ethnoculture, professional training.*

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

Л.А. ЮДА

ПРАКТИКУМ
З ЕТНОПЕДАГОГІКИ

Видавець Лозовий В.М.
Чернігів
2012

УДК 37 : 39 (076)
ББК Ч 365 я 73
Ю-16

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук,
професор Завацька Л. М.
кандидат педагогічних наук,
доцент Стрілець С.І.

Відповідальний редактор:

доктор історичних наук,
професор Дятлов В.О.

Ю- 16 **Юда Л.А.**

Практикум з етнопедагогіки: Навчально-методичний посібник для студентів / Л.А. Юда. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. – 272 с.

ISBN

Практикум містить фрагменти першоджерел усної народної творчості, літературних творів, праць українських педагогів, які студенти мають опрацювати в процесі підготовки до семінарських занять з етнопедагогіки згідно з наведеними у посібнику методичними рекомендаціями, а також навчальну програму курсу, контрольні запитання, питання для самоконтролю, список літератури з електронними ресурсами включно та інші додатки.

Для викладачів, студентів, учителів, усіх, хто цікавиться етнопедагогікою та українознавством.

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (Протокол № 8 від 28 березня 2012 р.)

УДК 37 : 39 (076)
ББК Ч 365 я 73

ISBN

© Юда Л. А., 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ	6
<i>Тема 1. Рід, родина, родовід в уявленнях українського народу.....</i>	<i>6</i>
<i>Тема 2. Школа і освіта Запорізької Січі як колыска і джерело народної педагогіки</i>	<i>34</i>
<i>Тема 3. Виховний ідеал української етнопедагогіки</i>	<i>70</i>
<i>Тема 4. Усна народна творчість як засіб виховання в українській етнопедагогіці</i>	<i>98</i>
<i>Тема 5. Українська народна гра як засіб виховання в українській етнопедагогіці</i>	<i>118</i>
<i>Тема 6. Провідні завдання родинного виховання</i>	<i>147</i>
<i>Тема 7. Напрями виховання в народній педагогіці</i>	<i>167</i>
<i>Тема 8. Традиційні ініціації українців</i>	<i>195</i>
 ДОДАТКИ	
Програма навчального курсу	216
Література до курсу.....	240
Електронні ресурси.....	246
Питання для самоконтролю	247
Завдання і вправи для самостійної роботи.....	255
Питання до заліку.....	263
Лист – вкладиш (відповіді на питання для самоконтролю)	266
Схема „Дерево роду”.....	268
Термінологічний словник	269

ПЕРЕДМОВА

Етнопедагогіка виступає як першооснова педагогічної науки і посідає чільне місце серед обов'язкових дисциплін як психолого-педагогічного, так і українознавчого циклів. До навчально-методичного посібника з етнопедагогіки включено питання сутності й особливостей взаємозв'язку народної педагогіки і педагогічної науки, визначення ролі етнопедагогічних традицій виховання у формуванні сучасної національно – виховної системи.

Мета вузівського курсу української етнопедагогіки полягає у вивченні джерел народної педагогіки, традицій родинного та сімейного виховання, етногенезу народно-педагогічних ідей, дослідженні історичного аспекту становлення народної педагогіки як науки.

Програма курсу з етнопедагогіки визначає основні наукові категорії народної педагогіки, етнопедагогіки і висвітлює такі поняття, як мета, зміст і принципи виховання, чинники формування особистості, засоби і прийоми виховання в народній педагогіці, розкриває виховні орієнтири.

Пропонована програма передбачає знайомство з основними складовими української етнопедагогіки: родинознавством (фамілологією), українським народним дитинознавством, народною родинною (батьківською) педагогікою, українським народним навчанням, українською педагогічною деонтологією.

Одним з головних завдань курсу є визначення української етнопедагогіки як основи розвитку українського шкільництва.

Вивчення етнопедагогіки передбачено навчальним планом спеціальності „Історія”, „спеціалізація українознавство та краєзнавчо-туристична робота”. Предмет має свої специфічні особливості, зокрема міжпредметні зв'язки, необхідність використання регіональних матеріалів, різні форми самостійної роботи, семінарські й практичні заняття, етнографічні дослідження, відродження народної обрядовості.

На вивчення курсу для студентів II курсу спеціальності „Історія”, „спеціалізація українознавство та краєзнавчо-туристична робота” відводиться 64 години (48 лекційних і 11 семінарських) аудиторних занять протягом IV семестру.

Запропонований методичний посібник містить плани семінарських занять і літературу до них, методичні вказівки, тексти джерел та літератури, які слід обов'язково опрацювати при підготовці до семінарів, навчальну програму курсу „Етнопедагогіка”, теми рефератів, питання та завдання для самостійної роботи, самоперевірки, питання до заліку.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Рід, родина, родовід в уявленнях українського народу

4 год.

Мета: формування у студентів уявлення про родинні стосунки і взаємини українців; розвиток наукового інтересу до складу й історії своєї сім'ї та роду, виховання поважного ставлення до пам'яті предків

План

1. Поняття „рід”, „родина”, „родовід” в уявленнях українського народу. Дерево роду. Символи роду.
2. Наш родовід: хто, кому, ким доводиться.
3. Історія моєї сім'ї. Мій родовід. Моє родинне дерево.
4. Історія мого прізвища.
5. Святині, обереги моєї сім'ї.

Основна література

- Братків А. Л. Роду нема переводу / А. Л. Братків // Радянська школа. – 1990. – № 2. – С. 21–23.
- Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – 3-є вид. – Харків: Видавництво „Див”, 2005. – 472 с.
- Олійник М. Родовід / Микола. Олійник // Радянська школа. – 1989. – № 7. – С. 84–88.
- Скуратівський В. Посвіт: Художні оповіді, новели / В. Скуратівський. – К.: Молодь, 1988.
- Скуратівський В. Т. Берегиня: Художні оповіді, новели / В. Т. Скуратівський. – К.: Рад. письменник, 1988.
- Скуратівський В. Покуть / Василь Скуратівський. – К.: Фірма „Довіра”, 1992. – 236 с.
- Ткач М. Дерево роду / Микола Ткач. – К.: МПП „Анфас”, 1995. – 107 с.
- Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / [А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін]. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.
- Українська родина: Родинний і громадський побут / [упорядник Лідія Орел]. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.
- Уроки з народознавства: [Посібник] / [упорядн. М. Дмитренко, К. Дмитренко]. – К.: Ред. часопису „Народознавство”, 1995. – 224 с.

Додаткова література

Благослови, Мати: Уроки українського народознавства (5 – 8 класи): Кн. для вчителя / [Упоряд. Л. Іванникова]. – К.: Освіта, 1995. – 190 с.

Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання: Навч. посібн. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.

Скуратівський В. “Берег дитинства” / В. Скуратівський // Початкова школа. – 1992. – № 1. – С. 66–69.

Скуратівський В. “Пам’ять родоводу” / В. Скуратівський // Початкова школа. – 1992. – № 3–4. – С. 58–60.

Стельмахович М. Г. Українська родина / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С. 14–17.

Черепанова С. О. Філософія родознавства: Навч. посіб. / [Передмова проф. В.Г.Скотного] / С. О. Черепанова. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2008. – 460 с.

Методичні рекомендації і практичні завдання

Перше питання – теоретичне. Необхідно розкрити зміст понять „рід”, „родина”, „родовід” в уявленнях українського народу. Під час відповіді проаналізувати символічне значення дерева роду, числа “сім”. Охарактеризувати символи роду.

До другого питання бажано підготувати схеми (таблиці) “Хто, кому, ким доводиться в родині”, скласти „дерево роду” своєї сім’ї.

Третє, четверте і п’яте питання вимагають від кожного студента написання історії своєї сім’ї, складання дерева роду, проведення пошукової роботи з історії прізвища, імені.

На семінар бажано принести обереги своєї родини, фотокартки, альбоми, документи, які можуть підтвердити достовірність розповіді.

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Дерево роду

Дерево роду. Стародавній звичай зобов’язував кожного члена роду (родини) до набуття зрілості знати свій родовід до сьомого коліна. Дерево роду розгалужується на 32 материнські і 32 батьківські гілки. Перше коліно – я; друге – батько й мати; третє – два дідусі і дві бабусі; у четвертому – чотири прадіди й чотири прабабусі; у п’ятому – вісім прапрадідів і вісім прапрабабусь; у шостому – шістнадцять прапрапрадідів і шістнадцять прапрапрабабусь; у сьомому – тридцять два прашури і тридцять дві прашурки. Дерево роду символізують дідух (обжинковий або зажинковий сніп, виготовлений з житніх пучків), весільне гільце та свічка-трійця.

Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2005. – С. 143.

Дерево життя

Дерево життя – це родовідне дерево, де кожна гілочка символізує когось із предків, або родичів /братів, сестер і т.д./. Такі родовідні дерева (як оберіг) можна побачити на рушниках коло образів у кожній українській хаті.

Кубійда В. Дерево світове / В Кубійда // Потапенко О., Дмитренко М., Потапенко Г. Словник символів / [за заг. ред. О. Потапенка, М. Дмитренка]. – К.: Редакція часопису „Народознавство”, 1997. – С. 44.

Дерево життя як священний символ українців

Світове Дерево – відображення цілісної картини будови Всесвіту, яка була характерна не тільки для світогляду всіх слов'ян, але й усіх індоєвропейських народів. Про універсальність образу дерева свідчить його розуміння в різних міфологіях як Дерева життя, Райського дерева, Дерева пізнання (інколи їх розрізняють, але переважно вони мають низку тотожних функцій).

Світове Дерево – модель триєдиної вертикальної структури Всесвіту – три царства: небо (Боги), земля (люди), підземний світ (Предки). Кожне з трьох царств має свою символіку в образах тварин, птахів чи небесних світил. Так, верхній небесний світ (крону дерева) представляють сонце, місяць, зорі та різні птахи: соколи, голуби, орли, солов'ї, зозулі. Середній світ (стовбур дерева) – бджоли, куниці, домашні тварини. Нижній світ (коріння) – бобри, риби, змії. Вертикальна триєдність Світового Дерева сакралізує число три і взагалі трійцю.

Горизонтальна площина цього Світового Дерева чітко структурована на чотири грані в образі статуї Світовида. Його чотириликість орієнтована на чотири сторони світу – північ, південь, схід, захід, якими опікуються відповідно Боги: Мокоша, Дажбог, Лада і Перун. Подібна символіка наявна також у наверхшій скіфського жерця, знайденому неподалік Дніпропетровська. Тут зображений Бог Папай (наш Сварог) у центрі Світового Дерева (стовбур), яке має чотири гілки з тваринами внизу та птахами, сонцем і місяцем – вгорі. Горизонтальна єдність Дерева Життя сакралізує число чотири.

Сума горизонтальних і вертикальних числових символів складає священне число сім, а при множенні три на чотири отримаємо священне число дванадцять. Саме ці числа як символи космічної будови Всесвіту найчастіше згадуються в міфологічних та казкових сюжетах українського фольклору: три яблука, чотири вітри, сім зірок, дванадцять джерел тощо.

Ось як в апокрифах описувалося Дерево Життя, що має давнє язичницьке походження: „А посреди Раю Древо Животное, еже есть Божество, і приближается верх того древа до Небес. Древо то златовидно в огненной красоти; оно покривает ветвями весь Рай, імієть же листья от всіх дерев і плоды тоже. Исходит от него сладкое благоуханіє (пахощі), а от корня его текуть млеком і медом 12 істочників”.

Образ Райського дерева досить близький до ведійських уявлень про Райський сад, що існує в центрі Сварги („Неба найвищого”). Цей сад оточує з усіх боків палац Індри (Перуна), де ростуть дерева, які виконують усі бажання. Та найшанованішим серед них є дерево із золотою корою – Паріджата, яке наповнює всю Сваргу пахощами. Це улюблене дерево дружини Індри – Сачі (аналог Перуниці). На запрошення Індри сад можуть відвідувати не тільки Боги і хоробрі воїни, які загинули на полі бою, але й інші смертні герої.

Водночас саме Дерево Життя символізує центр світу, сакральне місце (пор.: Священне дерево біля вівтаря в центрі Священного гаю, у дворі господаря – центр роду). Цей мотив центру світу й центру роду яскраво відображений у колядках:

А в пана, в пана, в пана Богдана,
Святий Вечор!
Стояла яблуня посеред двора,
На тій яблоні – золота кора.
Золота кора – то його жона,
А що віточки – то його діточки:
А що почечка – то його дочечка,
А що сучочки – то його синочки.

В українських обрядових піснях Світовим Деревом найчастіше виступає дуб. Але відомі також явір, сосна, верба, яблуня, виноград, береза, калина, горобина, липа, черемха тощо. Наприклад, у колядках:

Ой в ліску, в ліску, на жовтім піску
Стоїть береза тонка-висока,
Тонка, висока, гіллям
На тій березі сокіл сидів,
на море глядів...

або:

Високо сиджу, далеко виджу,
Ой калино, калино!
Споглядаюся на глибоке море:
А по тім морі корабель плине...

Дерево Життя тісно пов'язане із Сотворенням Світу, тому воно тотожне Світовому Дереву. Цей образ притаманний пісням Різдвяного циклу:

Як ще не було початку світа,
То ще не було неба, ні землі,
А лише було широке море,
А на тім морі явір зелений,
На тім яворі три голубочки,
Три голубочки раду радили:
– Як би ми браття, світ поставили?..

Мотив Дерева Життя наявний і у весільних піснях, що вказує на сакральний момент створення родини як аналога Сотворення Світу:

Над морем глибоким
Стоїть терем високий
Ладо! Ладо!
Ой там стоїть липа
Золотом обвита,
А шовком перевита.
А в тім теремі дівчинонька
Русу косу чеше...

Дерево Життя розглядається і як жіноче, і як чоловіче начало. Наприклад, верба тісно пов'язана з водою (росте над водою, що вказує на підземні джерела). Зі слов'янським Деревом Життя, вірогідно, поєднаний образ Богині Матері, яка дає Живу Воду чи небесне молоко (Дана, Мокоша, Берегиня). Іноді роль Дерева Життя надається вишні, яблуні та іншим деревам із назвами жіночого роду.

Однак чоловіча символіка більше притаманна Дереву Життя як образу рослинного фалоса (дуб, явір, виноград, плющ, кедр). Життєва сила Дерева Життя може бути зосереджена як у самому дереві, так і в його гілках (виноград, вербовий прут) або плодах (яблуко, вишня). Поєднання жіночих і чоловічих функцій відобразилося у священному ставленні до „парних” або з'єднаних дерев і плодів, які зрослися – їм надавалося найбільше значення у весільних обрядах та любовній магії.

Дерево Життя чи Дерево Роду – найпоширеніші мотиви народного мистецтва, особливо вишивки на рушниках, малюнки на печах та дверях українських хат, керамічних кахлях та посуді (тарелях, глечиках). В українських міфах життя дерев і життя людей взаємообумовлені, що особливо виявилось в давньому звичаї саджати дерево при народженні дитини (якщо дерево буде добре рости, то дитина також буде гарно розвиватися). Обрядове дерево присутнє в багатьох слов'янських обрядах як річного кола

(Різдво, Масляна, Вербиця, Великдень, Майське Дерево, Куст, Купайло), так і родинних (народження дитини, весілля, проводи до війська, похорон).

У серцевині Дерева Життя заховані саме Життя і найвища його мета – безсмертя. Українська релігія найчастіше наділяє такими священними особливостями вербу (іву) і використовує її в обрядах передвеликоднього циклу як символ перемоги Життя над Смертю (Свято Вербиці). Віра у вічність Життя виробила філософське ставлення до Смерті: „Життя не може померти”, воно може тільки залишити дерево, тварину чи людину. Так само воно може вселитися в рослину, тварину чи людину. Тому на похороні дерево – символ воскресіння душі. У русальних обрядах на дерево вивішують стрічки, смужки полотна, рушник або сорочку – це пожертва для душ, які прагнуть нового втілення.

Обрядове Різдвяне прикрашання дерева всіма плодами землі є даниною магії родючості – побажання, щоб усі рослини давали плоди. На цю ж функцію вказує також звичай прикрашати великоднє деревце писанками і крашанками (у південних слов'ян), ляльками (у поляків), Різдвяну ялинку – яблуками і горіхами (у росіян). В українців, словаків та поляків (у деяких регіонах, сусідніх з Україною) функції обрядового дерева на Різдво виконує дідух – житній сніп, який у Свят-вечір із урочистостями заносять у хату, ставлять на покуть або підвішують до стелі (у словаків). Подекуди українці перед Різдвом заносили в хату деревце вишні (у вазоні чи діжці з землею) або ставили у воду її гілочки, за якими дівчата ворожили: якщо до Різдва вишня зацвіте – влітку дівчина вийде заміж.

Давній і стійкий міфопоетичний образ дерева, яким пронизана вся релігійна й обрядова сфера життя наших предків, дає підстави припустити існування первісного міфу індоєвропейців про сотворення світу Богом: посадження Дерева Життя, яке стало початком подальших народжень. Різні поєднання елементів світу – чотирьох безначальних субстанцій (землі, води, вітру й вогню) – дали різноманіття роду рослин, тварин і людей. Звідси і наявність у різних міфологіях світу мотиву сотворення людини Богом із мокрої глини (земля, вода) шляхом вдихання (вітер) в неї душі (вогонь).

Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – [3-е вид]. – Харків: Видавництво „Див”, 2005. – С. 33–39.

Сім поколінь

Ми починаємося від наших батьків, від землі. Усвідомлення себе в єдності з родом і природою спонукає людину уважно ставитися до всього, що її оточує, перейматися світобуттям, задумуючись над його потаємною суттю. Спостережливість та увага до навколишнього природного середовища, імовірно, й породили у світогляді наших пращурів розуміння необхідності існування чіткої розміреності та порядку в усьому – світоладу, потреби Господаря або ладівника. Незаперечність цієї істини абсолютна. Там, де панує лад, усе дихає радістю й повниться квітом любові. Там, де є Господар (ладівник), там зростає добробут і благополуччя, там у всьому панує лад. Таким чином, лад бачиться як широко відкриті двері до раю.

Як у райку у цім барку. Щедрий вечір! Добрий вечір! Господар – як виноград, Господиня – як калина, А їх дітки – як ягідки.

Тут, у цій віншівці, постає зичливе прагнення дорівнятися до стану вищого світоладу – ладу, створеного Богом.

Розуміння того, що будь-яке порушення усталеного природного ладу рано чи пізно обертається лихом та нещастям – карою Божою, спонукало наших предків бути у всьому завбачливими. А сповідуваний ними принцип цілісності та гармонійності світобуття примушував надавати особливо прикметного значення взаємозв'язку між старшим та молодшим поколінням роду, повсякчас дбати про те, аби якісь зміни в суспільній формації не призвели до викривлень чи (не дай Боже!) щонайменшого розриву в ланках

інформаційного зв'язку поколінь. Адже все це спричиняє порушення ладу, руйнацію. Головним охоронцем ладу тут, як і в усіх інших родових та суспільних взаєминах, виступає звичай, що був законом буття.

Звичаєві правила були громадським упровадженням. Одні звичаї стояли на сторожі непорушності підвалин роду, інші – охороняли його фізичне здоров'я, ще інші – плекали правильні, відповідно до генетичних особливостей роду, напрямки шляхів нового світобуття. До таких звичаїв наших предків-скіфів належить звичай, що зобов'язував кожного члена роду (родини) до часу набуття зрілості досконало вивчити і знати свій родовід до сьомого покоління. За тогочасним світобаченням людина існує лише в роді, для роду і через рід. Звідси й обов'язкове знання власного родоводу. Кожен повинен знати своє походження, батьків, дідів і пращурів. За звичаєм – до сьомого коліна. Тож порахуймо їх, починаючи від себе. Перше коліно – я; друге – батько й мати; у третьому коліні маємо два дідусі і дві бабусі; у четвертому – чотири прадіди й чотири прабабці; у п'ятому – вісім прапрадідів і вісім прапрабабусь; в шостому – шістнадцять щурів (прапрапрадідусів) і шістнадцять щурок (прапрапрабабусь); в сьомому коліні ми нарахуємо тридцять два пращури і тридцять дві пращурки. Оце і є дерево твого роду. У його верхів'ї розгалужується 32 гілки материнських і 32 – батьківських. Побіжно зауважимо, що рівно стільки зубів має доросла людина. Отож, кожний корінчик слід знати досконало. Усього ж у верхів'ї дерева розгалужується 64 гілки. Шістдесят чотири гілки має і кожна окрема галузка – батьківська і материнська ($1+1+2+4+8+16+32=64$). Число 64 є сакральним і в міфології знаменує Всесвіт. Згадаймо переказ про винахідника шахів. Коли король забажав нагородити його за винахід такої чудової гри, той запросив, на перший погляд, зовсім незначну винагороду: на першу клітинку покласти одну зернину, на другу – дві, на третю – чотири, на четверту – вісім і т. д. Немудрий король навіть не сподівався, що для такої винагороди не вистачить не тільки всього його королівства, але й зерна з усієї землі. Людину, яка не знала Дерева Роду свого, вважали безрідною, покидьком. Така людина навіть у середовищі найближчих не могла мати шанси. Юнакові або дівчині, що не знали свого родоводу, заборонялося одружуватися й мати своїх дітей – продовжувати рід. Коли ж хто й не прагнув до пізнання, такого виганяли геть за межі роду. Незнання дерева роду свого, за твердим переконанням пращурів, обертається в наступних поколіннях великою бідною та лихом, Щоб такого не ставалося, батьки й матері, дідусі та бабусі ще змалечку прилучали своїх маленьких нащадків до всього, що знали про свій власний рід і народ. А в дні великих поминальних свят, таких як різдвяний Свят-вечір, Великодні проводи, осінні Діди (Дмитрівська субота), весільний поминальний обід й інші поминальні дні, зазвичай, за обіднім столом велися бесіди про рід. Характер бесід – споминальний, у вигляді спогадів про предків. Та й досі старші люди зауважують, що під час будь-якого поминального обіду чи вечері розмови заходять далеко від спомину про покійника та про рід. Бо що ж то за поминки, якщо на них вирішуються мирські, комерційні справи?! Звичаєво ж це має виглядати приблизно так. Старший роду (дід, прадід, батько, мати, бабуся), перед причастям до поминальної страви-колива звертається до всієї родини, до всіх, хто сидить за столом. Він сповіщає, що найстаршим у роду на сьогодні є, скажімо, пращур Іван. За переказами батьків, пращур Іван був для свого часу людиною освіченою, мав неабиякий хист до якогось ремесла (чинбарства, бондарства тощо), любив грати на сопілці, був надзвичайно чесним і запальним (чи спокійним) в характері, замолоду служив на Січі Запорозькій. Одружився в пізньому віці, у 29 років. Узяв собі попівну Марію з сусіднього хутора і вже потім працював коло землі. Пращур Іван та пращурка Марія народили й виростили чотирьох синів і дві доньки. З них найменший Василь доводиться мені щуром. У щура Василя було три доньки й один син. Найстарша з доньок – Горпина – є моєю рідною прабабусею. Далі хтось із родини згадує ближчих покійних предків. Побіжно згадують і співають їхні улюблені пісні, розповідають небилиці й бувальщини, історичні перекази та легенди. Під час поминального свят-вечора чи обіду в оселі обов'язково має стояти символічне Дерево

Роду. На зимовий свят-вечір дерево роду уособлює дідух – перший зажатий снопик жита чи пшениці; на весільному поминальному обіді, що за звичаєм проводиться в суботу, дерево роду уособлює гільце (вільце), яке звечора в п'ятницю-починальницю вбирають весільні дружки; на поминальному обіді в Дмитрівську суботу Дерево Роду уособлює свічник із запаленими свічками – трійця); свічники (семисвічник, трійця та інші уособлюють дерево роду і в церкві під час служби Божої. Час оновлення (зародження) Дерева Роду на рівні річного колобігу Землі і Сонця народний світогляд відносить на літню тріаду календарних свят. У християнському світобутті ці свята знаменуються трьома визначними подіями. Перше свято – Походження (проходження) Древа Животворного Хреста Господнього. У народі – Перший Спас або Маковія. Друге свято – Преображення Господнє (Другий Спас). Третє свято – Перенесення Нерукотворного Образу Господа Ісуса Христа (Третій Спас). За православним календарем ці свята припадають відповідно на 1(14) серпня, 6(19) серпня, 16(29) серпня. В українській звичаєвості період зазначених свят характеризується відповідними обрядовими діями з іграми та розвагами для молоді, освяченням насінневих рослин, плодів, меду, квітів тощо. Нині зміст давніх обрядодійств значно поруйновано і втрачено. Однак пісні, що супроводжували обрядові дії, збереглися. Із текстів пісень і постає міфопоетичний образ Дерева Роду.

Через наше сельце
везено деревце.
 Стій, калинонько, стій
 за морем далеко.
А з того деревця
Роблено комірку.
 Стояло, світило
 місяців чотири.
У тій комірці
роблено кроватку.
 Стояло, світило
 зірочок чотири.
На тій кроватці
дівочки спали.
 Стояло, світило
 місяців чотири.
Дівочки спали–
пісеньки співали.
 Стояло, світило
 зірочок чотири.
Котилось яблучко
з гори додолу.
 Стояло, світило
 місяців чотири.
Час вам, дівочки,
із гуляння додому.
 Стій, калинонько,
 стій за морем далеко.

Символ „дерево”, як уже вище зазначалось, образно уособлює енергетичну структуру середовища буття. Ритуальне „везення” деревця, про що мовиться в цій обрядовій пісні, слід розуміти як дію, що пов'язана з кодуванням основ середовища світобуття. А „село” чи „сельце” в міфопоетичному сприйнятті, очевидно, є ніщо інше як

гранично (в межах кратних величин) замкнутий простір. Саме в межах цього простору і проводиться кодування нового буття. В даному випадку – обрядове. Характерно, що сам звуковий символ „село” (діалектне: село, сіло), виступаючи уже в дещо іншому образному відтіненні, подає досить чітку видиму проекцію замикання простору, своєрідну модель-пристрій. Так, слова „сіло”, „сільце”, „сильце” означають пристрій, пастку у вигляді петлі або саму петлю, що здатна замикатися.

Приспів „Стій, калинонько, стій за морем далеко” утримує обрядовий плин на рівні незайманості; в межах критичних величин параметру середовища модульованого простору (моря). Як образ калина в українській обрядовості та піснях уособлює дівочу красу і цноту, юнацьку честь і лицарство, високу шляхетність в родинних взаєминах. Калина є священним символом України, країни, землі якої займають територію на межі Заходу і Сходу, Півдня і Півночі, християнського й мусульманського релігійного буття. Калина цвіте на межі весни і літа (дівоча цнота). А обрядове ламання ягід калини проводиться в період між двома Пречистими (з 15(28) серпня по 8(21) вересня). Тобто, на межі літа й осені.

„Комірка”, яка утворюється з „везеного деревця”, – це сім'яник, що якраз і уособлює видиму модель гранично замкнутого простору середовища буття. Найвиразніше ця модель проявляється в образі макової голівки-маківки, в яку до свята Маковія перетворюється макове дерево. Цей міфопоетичний зміст простежується й на прикладі українського обряду – весілля. Так, основна частина весілля починається виттям гільця (дерева), а завершується „коморою”. В чотирьох кутках „комори”, за звичаєм, має горіти чотири свічки. А на стінах „комори” кріпляться стріли та інші символи лицарської честі.

Приспів „Стояло, світило місяців (інший варіант: зірочок) чотири” вказує на чотири основних стани видимого буття: ранок, день, вечір, ніч; весна, літо, осінь, зима; у житті людини це – дитинство, юність, зрілість, старість. У циклічності фазових змін місяця як небесного тіла чотири стани буття мають відповідне виявлення в чотирьох квадратах: молодик, повний, старичок, новий (темний). Подібне ж маємо і з зіркою (планетою) Венерою: Вечірка, Ранниця і, очевидно, ще два інших стани її – Місяць-князь, Зоря-дівчина. Безумовно, що всі чотири стани буття генетично закодовані в кожній окремій насініні.

„Кроватка в комірці” є символічним уособленням ядра замкнутого простору, лігва, в якому перебуває зародок насініни. А „дівочки”, що сидять на „краватці”, символізують стан незайманості, непорочності середовища. Те, що „дівочки” в час „везення деревця” (кодування) сплять, вказує на абсолютну відсутність активного буття в даному замкнутому середовищі простору (насініні). Тобто, кодування проводиться на рівні підсвідомості.

За народним віруванням, пісня (спів) очищає душу від нашарування повсякденних суєт і тим самим не допускає зчерствіння її. Образно дію пісні можна порівняти з плином течії ріки, яка очищає джерела від засмічення та глею, не допускаючи замулення їх. У сплячій зернині та природному доквіллі таким плином, очевидно, є біг часу, що спричинюється періодичною зміною параметрів середовища: добовий та річний колобіг землі. Ось тому „дівочки спали, пісеньки співали”. Однак, у цьому колобіжному плинні „котилось яблучко (сонце) з гори додолу”. А отже, настає пора, коли вже „час вам, дівочки, з гуляння додому”. Тобто, до родини, до нового зародження (пробудження від сну) і продовження світобуття в генетичному річищі дерева роду свого! У насініні – до пробудження ядра, проростання насініни.

В інших варіантах обрядової пісні замість символу „комірка” зустрічається символ „церковка”. В міфопоетичному сприйнятті церква бачиться як Христова наречена. У ній відбувається зародження (пробудження) й очищення духовного буття людини. Чотири стани буття можуть також уявлятися як чотири різних характери: дитячий, юначий, зрілий, старечий; холеричний, сангвінічний, флегматичний і меланхолійний. Носіями цих характерів виступають окремі особи. Але ця особливість є притаманною лише особі.

Водночас кожна окрема людина за певних умов може виявляти ті або інші особливості характеру. І тоді за одних умов юнак – Василько, за інших – Іванко і т. д. Хоч не виключено, що й кожний із чотирьох може виступати як окрема особа – юнак з певними притаманними рисами характеру.

Приспів: Через наше село везено дерево.
Ой воно, воно в неділю рано,
й з-за моря далеко!
А з того дерева зроблена церковка.

А в тій церкві чотири віконця.
Перше віконце – Василько як сонце.
Друге віконце – Іванко як сонце.
Третє віконце – Павличко як сонце.
Четверте віконце – Палійко як сонце.

Порівняння із сонцем вказує на чотири стани буття в сонці: від зимового сонцевороту до весняного рівнодення; від весняного рівнодення до літнього сонцевороту; від літнього сонцевороту до осіннього рівнодення; від осіннього рівнодення до зимового сонцевороту.

Отже, буття довкілля в світлі сонця й буття людини в невидимому Господньому світлі бачилось нашими пращурами як єдине ціле. І дерево роду усвідомлювалось як безкінечний плин течії буття, що періодично оновлюється. Незнання річища родової течії, родового дерева унеможливило правильне й гармонійне буття людини, утруднює її рух по висхідній духовного вдосконалення.

До основних питань, що характеризують дерево роду, належать:

1. Священні знаки та символи роду (народу), одяг.
2. Імена предків, мова.
3. Віра та світогляд.
4. Обряди та звичаї.
5. Рід занять предків.
6. Харчування та напої предків.
7. Історичні та міфологічні казання, перекази, легенди, думи, пісні.

Число СІМ, в символ якого закорінене Дерево Роду, є священною математичною кратністю. Ця кратність всебічно проявляється на різноманітних рівнях світобуття. Так, сімку використовували в ритуалах давньої магії, сімка зустрічається в орнаментах доби кам'яного віку, на чудових виробах майстрів скіфської доби, в шумерських міфах тощо. Сім днів творення світу; сім богів поставив за княжим двором князь Володимир; сім основних кольорів має веселка; сім днів тижня. Добре відома сімка і в прислів'ях та приказках: семеро одного не ждуть; сім раз відмір і раз відріж; на сьомому небі, за сімома замками тощо. Вважалося, що душа має сім кіл. Загалом число сім вживалося для характеристики видимого буття, часу і простору. Наші предки вимірювали час від семи днів до семи поколінь: не хвалися у сім днів, а хвалися в сім поколінь (варіант – в сім літ).

Ткач М. Сім поколінь // Ткач М. Дерево роду / М. Ткач. – К.: МПП „АНФАС”, 1995. – С. 6–13.

Наш родовід: хто, кому, ким доводиться:

Із віку у вік, із покоління в покоління складається, пишеться й переповідається історія держави, окремих її регіонів, сіл, міст. Віками складалася й передавалася від діда-

прадіда до дітей-онуків історія кожного роду. Та чи знаємо її ми? Чи запам'ятали розповіді старших? Чи шануємо предків, пам'ять про них?

Життя швидкоплинне: не завжди встигаємо подякувати батькам, не маємо часу вислухати бабуню і дідуся, не привчаємо дітей шанувати старших... Вікова структура суспільства та відношення в ній складаються мають природу: БІОЛОГІЧНУ (зміна поколінь пов'язана з природним життєвим циклом), СОЦІАЛЬНУ (розподіл функцій між віковими групами й самі його критерії залежать від соціально-економічної структури суспільства) та ІСТОРИЧНУ (починаючи життя в певний момент, кожне покоління пов'язане спільністю переживань і цінностей, а тому унікальне й неповторне).

Задумайтесь! Відшукаймо старі фотокартки, з яких дивляться на нас ті, що відійшли з життя, можливо, так і не дочекавшись нашої уваги і вдячності. Розпитаймо ж про них у родичів і знайомих. Відвідаймо разом із дітьми їхні могили і почнімо писати власний родовід не з примусу, а за покликом серця.

Родичівство – зв'язок між людьми, з наявністю якого закон пов'язує виникнення, зміни або припинення прав і обов'язків.

Є два види родичівства: **кровне**, яке існує між людьми, що походять від одного предка, та **своєцтво** – родичівство за шлюбом, між родичами подружжя.

Елементарну одиницю для вирахування генеалогічної (родовідної) відстані між двома родичами складають ступені кровного (однорідного) споріднення: батьки й діти – родичі першого ступеня кровного (однорідного) споріднення; брати й сестри – родичі другого ступеня, брати й сестри батьків – родичі третього ступеня споріднення, діди, баби, онуки – родичі четвертого ступеня споріднення.

Рід – низка поколінь, що походять від одного предка.

Предок – найстарший родич по висхідній лінії з боку матері або батька (старіший за бабу, діда); переважно у множині – попередники сучасних поколінь; люди, що жили задовго до теперішніх часів; ті, від кого походять певні людські племена, народності і т. ін.

Покоління – нащадки одних батьків, люди близького віку. Часовий проміжок між цими ступенями родичівства – 30 років.

Родовід – історія поколінь певного роду (перелік, запис, що виявляють і ілюструють походження, послідовність поколінь (генеалогічне дерево).

Родичі, рідня – ті, хто перебуває в спорідненні з ким-небудь.

Родина, сім'я – група людей, що складається з чоловіка, дружини, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом (під спільним дахом).

Родичі кровні по прямій лінії:

Прапрадід – батько прадіда, батькового або матиного діда.

Прадід – батько діда, батькового або матиного батька.

Дід, дідусь, дідуньо, дідо – батьків або материн батько.

Дідівщина, дідизна – спадщина від діда.

Дідівство – властиві дідові відчуття родинного зв'язку з онуками.

Прапрабаба – мати прабаби.

Прабаба – мати батькової або матиної мами.

Баба, бабуся, бабця, бабуня – батькова або матирина мати.

Батьки – батько й мати щодо своїх дітей.

Батько-мати – те саме, що й батьки.

Батьківство – кровне споріднення між батьком і його дитиною.

Батько, тато, татусь, неньо – чоловік щодо своїх дітей.

По батькові – складова частина власного імені людини, що вказує на ім'я батька.

Батьківщина – земля батьків; рідний край. Батьківщина – рідна країна.

Материнство – кровне споріднення між матір'ю та її дитиною; почуття жінки-матері.

Мати, мама, няня, ненька, матінка, мамця, матуся, мамуся – жінка щодо дитини, яку народила.

Син, синок, синочок – особа чоловічої статі щодо своїх батьків.

Дочка, доня, доця – особа жіночої статі щодо своїх батьків.

Внук, онук – син сина або дочки.

Внучка, онука – дочка сина або дочки.

Родичі кровні по бічній лінії:

Брат, братик, братусь, братунь, братуха – кожен із синів щодо інших дітей тих же батьків.

Сестра, сестриця, сеструня – кожна з дочок щодо інших дітей тих же батьків.

Дядько, дядя, дядьо – брат батька або матері.

Тітка, тьотя, тета, вуйна – сестра батька або матері.

Стрий – дядько по батькові, брат батька.

Стрийна – тітка, сестра батька.

Вуйко, вуй – дядько по матері, брат матері.

Братаниця – племінниця по братові, небога. **Сестринець, сестрінець, сестрин** – племінник, син сестри.

Племінник, небіж, небож – син брата або сестри.

Племінниця, небога – дочка брата або сестри.

Небожа – зменшене від небіж і небога.

Братан, братанець, братич – племінник по братові, небіж.

Сестриця, сестриниця, сестринка – племінниця, дочка сестри.

Брати і сестри двоюрідні (у перших і у других):

Двоюрідні – ті, хто перебуває в родинному зв'язку по дідові або бабі з дітьми їхніх синів і дочок.

Двоюрідний брат, брат у перших – син дядька або тітки.

Вуйчаник – син дядька по матері, двоюрідний брат. **Двоюрідна сестра, сестра у перших** – дочка дядька або тітки.

Троюрідні – родинний зв'язок по прадідові або прабабі з дітьми їхніх синів і дочок.

Брат троюрідний, брат у других – син двоюрідного дядька або тітки.

Сестра троюрідна, сестра у других – дочка двоюрідного дядька або тітки.

Внучатий племінник – син племінника або племінниці щодо дядька або тітки.

Внучата племінниця – дочка племінника або племінниці щодо братів і сестер батьків.

Прим.: При кровному спорідненні Церква забороняє шлюби:

– в лініях прямих (батьки-діти, бабусі-онуки) в усіх ступенях;

– в лініях бічних (брати-сестри, дядьки-племінниці) в трьох перших ступенях.

Нерідні батьки та діти:

Сини й дочки, брати й сестри можуть бути повнорідними, якщо мають одних батьків, та неповнорідними, якщо мають одну матір або одного батька.

Батьки нерідні – ті, що не перебувають у кровних родинних зв'язках із дітьми.

Вітчим – чоловік, що стає батьком дітей своєї дружини від іншого шлюбу; нерідний батько.

Мачуха – дружина батька щодо його дитини від іншого шлюбу; нерідна мати.

Діти нерідні – ті, що не перебувають у кровних зв'язках із кимось з батьків.

Однокровні, єдинокровні – син або дочка, брат або сестра, які мають із кимось спільного батька, але різних матерів.

Одноутробні – син або дочка, брат або сестра, народжені однією матір'ю, рідні по матері.

Пасинок, пасерб – нерідний син одного з батьків, рідний іншому.

Пасербиця – нерідна дочка одного з батьків, рідна іншому.

Зведенята, зведенюки – зведені брати і сестри.

Зведений брат – той, хто доводиться братом, будучи сином мачухи або вітчима.

Зведена сестра – та, хто доводиться сестрою, будучи дочкою мачухи або вітчима.

Прим.: Заборонені шлюби між братом і сестрою, незалежно від того, повнорідні вони чи неповнорідні.

Свояцтво – родичівство за шлюбом:

Свояцтво – споріднені внаслідок шлюбу; стосунки між чоловіком і кровними родичами дружини, між дружиною і кровними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя. Свояцтво буває дворідним, або двокровним, та трирідним, або трикровним.

Свояцтво двокровне набувається через один шлюбний союз, у якому перебувають родичі чоловіка з родичами дружини. У двокровному свояцтві при виявленні його ступенів треба враховувати: а) свояцтво між чоловіком (дружиною) та кровними родичами дружини (чоловіка); б) свояцтво між кровними родичами подружжя. Оскільки чоловік і дружина складають у шлюбі одну плоть, то тесть і теща (батьки дружини) щодо зятя (чоловіка дочки), а свекор і свекруха (батьки чоловіка) – щодо невістки (дружини сина) – перебувають в першому ступені дворідного свояцтва; брати й сестри дружини та чоловіка – у другому ступені двокровного свояцтва. Коли з'ясовуються ступені свояцтва між кровними родичами подружжя, треба виявити: а) в якому ступені перебуває родич чоловіка щодо нього; б) в якому ступені перебуває родич дружини щодо неї, потім кількість ступенів складається, одержана сума покаже, в якому ступені споріднення перебувають родич чоловіка і родич дружини. Так, між чоловіком і його тестем – один ступінь; між чоловіком і його своячкою (сестрою дружини) – два ступені; між братом чоловіка і сестрою дружини – чотири ступені і т. д.

Трикровне свояцтво встановлюється при наявності двох шлюбних союзів; родичі дружини (чоловіка) одного брата (сестри) до родичів дружини (чоловіка) іншого брата (сестри) або родичі першої та другої дружин (чоловіків) одного чоловіка (жінки).

У трикровному свояцтві, яке походить від поєднання через шлюбні союзи трьох родів та прізвищ, ступені свояцьких стосунків вираховуються за тим же способом, що й у двокровному: складаються в загальну суму кількості ступенів.

Наречені – парубок і дівчина, чоловік і жінка, які збираються одружитися.

Наречений – парубок, чоловік щодо дівчини, жінки, з якою має одружитися.

Наречена – дівчина, жінка щодо парубка, чоловіка, за якого збирається зпміж.

Шлюб – спрямована на утворення сім'ї, історично зумовлена, санкціонована і регульована суспільством форма стосунків між чоловіком і жінкою, що встановлює їхні права та обов'язки стосовно один одного та щодо дітей.

Вінчання – шлюб церковний; таїнство з'єднання й освячення, шлюбного союзу чоловіка й жінки для благословенного народження й християнського виховання дітей.

Подружжя – шлюбна пара: чоловік і дружина. Стосунки між подружжям не є родинними.

Чоловік – особа чоловічої статі щодо жінки, з якою перебуває в шлюбі.

Дружина, жінка – особа жіночої статі щодо свого чоловіка.

Батьки чоловіка дружині:

Свекор – батько.
Свекруха – мати.
Тесть – батько.
Теща – мати.
Свати – батьки одного з подружжя щодо батьків або родичів іншого.
Сват – батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів іншого.
Сваха, свашка – мати або родичка одного з подружжя щодо батьків або родичів іншого.
Зять – чоловік дочки, сестрин чоловік, чоловік зовиці.
Синова – дружина сина.
Невістка – дружина сина для його батьків, братів, сестер, чоловіків сестер і дружин братів.
Дівер, діверко – брат чоловіка.
Зовиця – сестра чоловіка.
Діверка – дружина дівера.
Свояк, шурин, шуряк – брат дружини, чоловік своячки.
Своячка, своячениця, своякinya – сестра дружини, дружина брата.
Швагер – чоловік сестри.
Швагрова – своячка.
Братова – дружина брата.
Дядина – дружина дядька, дружина батькового брата або матиного.
Стрий – чоловік батькової сестри, дядько.
Стрийна – дружина батькового брата, тітка.
Вуйна – дружина матиного брата, тітка.
Шлюб у свояцтві заборонено:
– при двокровному свояцтві в перших трьох ступенях; у четвертому дозвіл надає Єпархіальний архирей;
– при трикровному свояцтві – у першому ступені.

Удівство, сирітство:

Вдівство, удівство – нешлюбний стан чоловіка або жінки після смерті одного з подружжя.
Вдівець – чоловік, що після смерті дружини не одружився вдруге.
Вдова, вдовиця – жінка, що після смерті чоловіка не вийшла заміж удруге.
Сирітство – становище дитини, яка втратила одного або обох батьків.
Кругле сирітство – життя без батька і матері.
Напівсирітство – життя без матері або без батька.
Сирота, сиротина, сирітка – дитина, підліток, що втратили батька й матір або одного з них.
Сиротюк, сиротючка – хлопчик (дівчинка), що втратив батьків або одного з них.

Названі батьки й діти:

Названий батько – чоловік, який узяв на виховання, прийняв чужу дитину за своюю.
Названа мати – жінка, яка взяла на виховання, прийняла чужу дитину за своюю.
Названий син – той, кого взяли на виховання, усиновили.
Названа дочка – дівчинка, яку взяли на виховання, прийняли за свою дочку, удочерили.
Названий брат – той, із ким хто-небудь побратався; побратим.
Названа сестра – та, з якою хто-небудь посестрився, посестра.

Молочні брати і сестри:

Годувальниця – жінка, яка годує груддю чуже немовля.

Брат молочний – син годувальниці щодо чужих дітей, яких вона годує, а також ці діти щодо дітей годувальниці.

Сестра молочна – дочка годувальниці щодо вигодованих нею чужих дітей, а також щодо дочки годувальниці.

Хрещені батьки і діти:

Хрещення – релігійний обряд, який відправляють над новонародженими дітьми або дорослими на знак прилучення їх до християнської церкви.

Духовне споріднення існує між хрещеними батьками і хрещениками, також між батьками і кумами.

Хрещений батько, хресний тато – чоловік, який бере участь в обряді хрещення в ролі духовного батька; нанашко на Вінниччині.

Хрещена мати, хресна мама – жінка, яка бере участь в обряді хрещення в ролі духовної матері; нанашка на Вінниччині (це засвідчує Л. Б. Паламарчук, науковець Київського міжрегіонального інституту удосконалення учителів).

Хрещений син – хрещеник, похресник, хлопчик (юнак, чоловік) щодо своїх хрещених батька або матері.

Хрещена дочка – хрещениця, похресниця, дівчинка (юнка, жінка) щодо своїх хрещених батька або матері.

Хрещений брат – той, хто має з ким-небудь спільних батька або матір.

Хрещена сестра – та, що має з ким-небудь спільних хрещених батька або матір.

Кумівство – один із видів духовного споріднення, звичай обрання народжених дитині других батьків; стосунки між кумами.

Куми – кум і кума разом (дві, три пари кумів).

Куми стрічні – перші зустрічні, яких запрошують бути кумами.

Кум, кумець – хрещений батько щодо батьків хрещеника і щодо хрещеної матері; батько дитини щодо хрещених батька і матері.

Кума, кумася, кумонька, кумця – хрещена мати щодо батьків хрещеника і хрещеного батька; мати дитини щодо хрещеного батька і хрещеної матері.

Кумувати – брати участь в обряді хрещення дитини, стаючи кумом або кумою її батьків.

Прим.: За церковними канонами при хрещенні потрібен тільки один свідок: хрещений батько хлопчикові, хрещена мати дівчинці. Другий свідок – данина традиції, а, отже, церковними канонами не забороняється укладання шлюбу між хрещеними батьками одного немовляти. Тому й не існує духовного родичівства між хрещеним батьком і його хрещеницею та між хрещеною матір'ю та її хрещеником. Але благочестивий звичай забороняє шлюби хрещеного батька з матір'ю хрещеника, хрещеної матері з батьком хрещениці, як і хрещеного батька з хрещеницею, а хрещеної матері з хрещеником, кума з кумою. На такі шлюби потрібен спеціальний дозвіл архиєрея.

Старість:

Старість – період життя, що настає після зрілості і характеризується ослабленням організму; похилий вік людини.

Старий, старик – чоловік, що прожив багато років, досяг старості.

Стара, стариця – стара за віком жінка.

Прим.: У західних областях України шанобливо звертаються до людей похилого віку: старша жінка, старший чоловік.

Дні особливого поминання померлих:

Православна церква поминає померлих у 3-й, 9-й, 40-й дні, річницю після смерті, у день народження і в день Ангела.

За православною вірою, душі померлих перші два дні перебувають на землі й у супроводі ангела ходять місцями своїх земних радощів, добрих і злих справ. Третього дня душа возноситься на небо, щоб стати перед Лицем Правосудного. Наступні шість днів душа перебуває в раю. На дев'ятий день ангели знову приводять душу на поклоніння Господу. Потім відбувається 30-добова мандрівка до пекла, а на 40-й день Бог визначає подальше місцеперебування душ померлих – в раю чи пеклі. Церква молиться за кожного померлого в ці дні. Річниця після смерті – це день народження померлого для нового, вічного життя.

Сезагальне (вселенське) поминання померлих відбувається в дні особливого поминання: суботу м'ясопусну, суботу 2, 3 і 4-ї седмиці Великого посту на Проводи, Радоницю, Гробки, Могилки; суботу Троїцьку (напередодні Трійці); поминання «православних воїнів за віру й вітчизну на полі брані життя поклавших» установлено в день Усікновення голови Іоана Предтечі (11, IX) та в суботу перед днем великомученика Дмитрія Солунського (8. XI).

Життя людське коротке, неповторне. Життя багатьох чи кількох поколінь – це наш родовід, родинна пам'ять, історія. У родоводі – не лише історія родини, а й історія народу. Наука генеалогія досліджує походження родів, встановлює родинні зв'язки, дає ключ до складання родоводу. Відтворімо й ми свій родовід.

Любі друзі! Запрошуємо Вас до складання свого родоводу, генеалогічного дерева життя, вивчення місцевих звичаїв, обрядів, традицій, запису призабутих термінів і понять, переказів. Своїми знахідками, набутими знаннями поділіться і з нами.

Джигурда-Литвинець Е. М., Наш родовід: хто кому ким доводиться / Е. М. Джигурда-Литвинець, М. К. Дмитренко // Уроки з народознавства: Посібник. – К.: Ред. часопису „Народознавство”, 1995. – С. 17–26.

Сік землі

Слова: Володимир Вихрущ
Музика: Владислав Толмачов

П'є моє коріння сік землі,
День лежить на білому крилі,
Подих вітру схилює жита,
Пролітають стомлені літа...

З роду в рід кладе життя мости,
Без коріння саду не цвісти,
Без стремління човен не пливе,
Без коріння сохне все живе.

З нами линуть у добрі і у журбі
Материнські очі голубі.
Чарівлива пісня живить нас

І сумління сповідає час.

З роду в рід кладе життя мости,
Без коріння саду не цвісти,
Без стремління човен не пливе,
Без коріння сохне все живе.

Є в моїх садах мале село,
Є криниця, чисте джерело,
А коли вертаюсь я з доріг,
Я цілую батьківський поріг.

З роду в рід кладе життя мости,
Без коріння саду не цвісти,
Без стремління човен не пливе,
Без коріння сохне все живе.

*Вихрущ В. Сік землі / В. Вихрущ. – [Електронний ресурс]Режим доступу:
<http://www.pisni.org.ua/songs/2153767.html>.*

**Ой, роду наш красний
(У полі калина)
Українська народна пісня**

У полі калина,
У полі червона.
Хорошенько цвіте.

Приспів:
Ой роду наш красний,
Роду наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося,
Бо багатько нас є.

Що перший цвіточок –
То рідний батенько.
Хорошенько цвіте.

Приспів.

Що другий цвіточок –
То рідная ненька.
Хорошенько цвіте.

Приспів.

Що третій цвіточок –
Рідна сторононька.
Хорошенько цвіте.

Ой, роду наш красний (У полі калина). Українська народна пісня. – [Електронний ресурс]Режим доступу: <http://www.pisni.org.ua/songs/348869.html>.

Контрольні запитання та завдання:

1. Яке місце посідає поняття „дерево роду” в українському світогляді?
2. Що характеризує дерево роду?
3. Розкрийте символічне значення числа „сім” в українському родинознавстві?
4. Як Ви розумієте поняття „святенні знаки” та „символи роду”?
5. Наведіть приклади історичних та міфологічних казок, переказів, легенд, дум та пісень, у яких розкривається значення роду, сім’ї, дерева роду?
6. Складіть дерево свого роду, проілюструйте знакові етапи життя своєї родини.

**Тема 2. Школа і освіта Запорізької Січі як колыска
і джерело народної педагогіки**

2 год.

Мета: формування у студентів національної свідомості,
самосвідомості та особистих національних рис на
основі народно–педагогічних традицій українського
козацтва

План

1. Відомості про школи і освіту Запорізької Січі, зміст і форми їх діяльності.
2. Козацький виховний ідеал. Традиції духовно–морального виховання козаків.
3. Школи козацького мистецтва.
4. Рідна мова і народні традиції в козацьких школах.
5. Значення козацької педагогіки для розбудови сучасної української національної школи.

Основна література

- Антология педагогической мысли Украинской ССР / [сост. Н. П. Калениченко]. – М.: Педагогика, 1988.
- Антонович В. Б. Коротка історія козащини / В. Б. Антонович. – К.: Україна, 1991.
- Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
- Аркас М. Історія України–Русі / М. Аркас. – К.: Вища школа, 1991.–456 с.
- Гуменюк А. І. Сторінки з історії культурного життя запорозьких козаків / А. І. Гуменюк // Український історичний журнал. – 1966. – № 6.
- Кащенко А. Оповідання про славне військо Запорозьке низове / Андріан Кащенко. – К.: Веселка, 1992. – 271 с.
- Казимиров О. Український аматорський театр (Дожовтневий період) / О. Казимиров. – К.: Мистецтво, 1965. –133 с.
- Казимиров О. Козацька муза / О. Казимиров // Наука і життя. – 1965. – № 2. – С. 155.
- Кириченко О. В. Козацька педагогіка: [розробки занять, сценарії виховних заходів, методичні рекомендації] / О. В. Кириченко. – Х.: Вид. група „Основа”: „Триада +”, 2008. – 192 с.
- Кирпач А. З історії народної освіти Запорозьких козаків (Із фондів музею) / Антоніна Кирпач. – К., 1993. – 23 с.
- Ковальчук О. Козацька педагогіка / О. Ковальчук, Ю. Руденко // Освіта. – 1992. – 18 червня.

Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: Навчальний посібник / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко / [за ред. О. О. Любара]. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 450 с.

Панина А. Съехались казаки на казачий круг (о возрождении национальной самобытности казачества) / А. Панина // Наука и религия. – 1991. – № 1. – С. 30–31.

Пуха І. В. Про школи запорозьких козаків / І. В. Пуха // Педагогіка: респ.наук.–метод. зб. – Вип. 9. – К., 1970. – С. 95–109.

Українська народні пісні та думи. – К., 1992. – 96 с.

Українські прислів'я про козаків // Трибуна. – 1991. – № 1. – С. 23.

Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. – К., 1990. – Т. 1. – 581 с.

Додаткова література

Абросимова С. Книга на Запорозькій Січі / С. Абросимова // Книжник. – 1991 – № 6. – С. 20–21.

Бабишин С. Д. Школи Запорозької Січі / С. Д. Бабишин // Радянська школа. – 1991. – № 6. – С. 83–85.

Бурлака Я. І. Лицарська духовність / Я. І. Бурлака, Г. Д. Панченко, Т. Г. Будняк, Ю. Д. Руденко, О. Т. Шпак // Освіта. – 1995. – 6 грудня. – С. 12.

Заремба С. Козацький кишеньковий словник / С. Заремба // Гарт (Українська патріотична). – 1992. – 24 жовтня. – С. 4.

Кодекс честі запорожців: Моральні цінності запорожців // Вестник Чернобыля. – 1993. – № 57. – 2 серпня. – С. 4.

Апанович О. Школи в Запорізькій Січі / О. Апанович // Українське слово. – 1996. – 14 листопада. – С. 12.

Горболіс Л. Народнo-педагогічні основи виховання джур (За повістю А. Каценка „З Дніпра на Дунай”) / Л. Горболіс // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 9–12.

Казакова Н. Вчитель з Січової школи: Освіта козаків–запорожців / Н. Казакова // Українське слово. – 1996. – 19 грудня. – С. 12.

Каюков В. І. Козацькому роду нема переводу / В. І. Каюков // Українська мова та література в школі. – 1991. – № 5. – С. 52–54.

Каюков В. Козацькі забави: Національне свято / В. Каюков // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 58–60.

Каюков В. І. Цілющий еліксир козацької педагогіки / В. І. Каюков // Рідна школа. – 1993. – № 1. – С. 13–14.

Козацькі забави // Рідна школа. – 1993. – № 1. – С. 13.

Манежик М. Школа в Запорізькій Січі / М. Малежик // Українська культура. – 1996. – № 2. – С. 34–35.

Невгодовський А. Школи в Запорізькій Січі / А. Невгодовський // Учитель. – 1998. – № 9. – С. 60–64.

Руденко В. Нам потрібні лицарі духу: / про заснування в школах засобів козацької педагогіки / В. Руденко // Освіта. – 1997. – 17 – 24 грудня. – С. 7.

Руденко Ю. З ім'ям Дажбога: Виховання в Запорізькій Січі / Ю. Руденко // Освіта. – 1993. – 1 жовтня. – С. 6.

Руденко Ю. Козацька педагогіка / Ю. Руденко // Освіта. – 1992. – 9 червня.

Руденко Ю. Сучасна козацька педагогіка / Ю. Руденко // Українська культура. – 1999. – № 7. – С. 24–25.

Руденко Ю. Д. Українська козацька педагогіка: Відродження, пошуки, перспективи / Ю. Д. Руденко // Рідна школа — 1994. — № 5. — С. 16.

Федоренко Д. Мудрість козацької педагогіки: Учителеві сучасної школи про козацьку педагогіку та її виховні функції / Д. Федоренко // Освіта. – 1999. – 10 – 17 листопада. – С. 4–5.

Цьось А. Культ фізичної досконалості запорізьких козаків / А. Цьось // Рідна школа. – 1996. – № 5 – 6. – С. 9–10.

Цось А. Бойовитість духу, порив до життя: Система фізичного і психофізичного виховання запорозьких козаків / А. Цьось // Рідна школа. – 1995. – № 1. – С. 5–10.

Методичні рекомендації

У першому питанні показати історію розвитку шкільної освіти на Запоріжжі, вказати час виникнення першої школи на Січі. Дати відомості про записи січових учителів, про склад учнів та вихованців січових шкіл. Зазначити умови прийому до школи. Навести приклади учнівського самоврядування. Проаналізувати демократичні засади виховання молоді на Січі.

У другому питанні слід проаналізувати неписані закони кодексу лицарської честі козаків, традиції духовного виховання та досвід самовдосконалення особистості, традиції тіловиховання та інтелектуального розвитку.

Третє питання присвятити розгляду шкіл козацького мистецтва. Знайти матеріали про школи гри на музичних інструментах, співу, танцю, кобзарів.

У четвертому питанні показати роль і місце рідної, мови народних традицій у козацькому вихованні. Навести приклади духовного виховання і християнської моралі, які побутували в козацькому суспільстві. Звернути увагу на народні свята та обряди, учасниками яких були учні козацьких шкіл.

П'яте питання потребує аналізу козацької педагогіки і визначення її місця й ролі в сучасній системі національної освіти.

Практичне завдання: скласти логіко–структурну таблицю „Запорозька Січ – колицка народної педагогіки”, визначити характерні виховні ідеї доби козацтва.

Таблицю доцільно скласти за такою схемою:

Напрямок виховання	Мета виховання	Засоби, методи, прийоми виховання	Приклади, ілюстрації
Моральне виховання	– виховання любові до рідного краю, до рідної землі; – духовне виховання; – виховання на принципах християнської моралі; – повага до батьків і до старших.	– дотримання християнських звичаїв, традицій, обрядів; – родинно–побутові свята й обряди українців; – традиції козацького побратимства; – неписані закони кодексу лицарської честі.	Заповіді Господні, яких дотримувались козаки. Козацькі заповіді: – не шкодь своїми діями іншим; – візьми все найкраще, що зробить тобі добро, зміцнить силу, загартує волю, збудить думку, уяву, сформує почуття і переконання; – без потреби не зазіхай на сусідські звички, не переймай чужих молитов, а бери лише те, що продовжить життя, зробить його незборимим, загартованим, помножить майстерність, вправність, а здібності перетворить на невичерпні. Прислів'я і приказки: Рідний край – земний рай; Який народ, такі й порядки: Слава не поляже, а про себе розкаже; До булави треба й голови; Козацькому роду нема переводу. Козацькі пісні: „Отамане, батьку наш”;

			<p>„Пісня про Байду”; „Пісня про взяття Азова”.</p> <p>Козацькі думи: „Самійло Кішка”; „Маруся Богуславка”; „Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі”; „Хмельницький та Барабаш”.</p> <p><i>Доцільним буде використати історичні та етнографічні джерела, приклади усної народної творчості, прислів'я, приказки, пісні, бувальщини, героїчного епосу українського народу, розповіді козаків</i></p>
--	--	--	---

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Козацька педагогіка про формування інтелекту, духовності та тіловиховання

Козацька педагогіка – феноменальне явище і складова української етнопедагогіки: в усній формі вона зберегла, передаючи з покоління до покоління, найкращі духовні цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості, не зафіксовані письмово прогресивні й результативні форми допологового виховання, батьківського опікування немовлят і дітей дошкільного віку, роботи з отроками, підлітками і юнаками та побудови взаємин між дорослими. Так виникли неписані закони кодексу лицарської честі, що передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до Батьківщини–України;
- готовність захищати слабших, молодших, зокрема дітей;
- шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;
- непохитна відданість ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, скромність і працьовитість тощо);
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертви на будівництво храмів, навчально–виховних і культурних закладів;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- уміння скрізь і всюди чинити шляхетно, виявляти інші чесноти.

Козацька педагогіка як невід'ємна складова української етнопедагогіки акумулювала в собі вироблені віками та апробовані часом традиції тіловиховання молоді.

Система освіти і виховання у школах Запорозької Січі (козацькі, січові, полкові, паланкові, парафіяльні та інші школи) передбачала формування у молоді, крім якостей лицарської честі, певної системи доблесті та звитяги, а саме:

- готовності боротися до загибелі за волю, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли справа стосується нещастя рідних, друзів, побратимів;
- ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від чужих зайд–завойовників;
- здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі;
- героїзм, подвижництво у праці та в бою в ім'я свободи і незалежності України.

У козацькому середовищі виникло, закріпилося, а потім і поширилося в слов'янському стилі кілька специфічних систем фізичних і психофізичних вправ, спрямованих на тіловиховання, самовдосконалення особистості. Це перш за все система фізичного виховання і військового вишколу учнів різних типів шкіл (володіння луком, списом, шаблею й арканом, майстерність їзди на бойовому коні, управління і догляд за ним тощо).

Система ведення наступальних і захисних боїв з позиції духовності, створення „кругової неприступної оборони” (між іншим, і свої військові табори вони зводили за такими ж принципами), системи козацького єдиноборства, все підпорядковувалося основній меті, якою було виховання незборимого воїна–захисника, богатиря, красивого тілом і духом, інтелектуально багатого.

Козацька служба вимагала високого рівня духовності й загартованості, витривалості до голоду і спеки, дощу і снігу, до відсутності харчів і питної води, що зумовлювало побудову єдиноборств у поєднанні з високим рівнем моральності, лицарської честі.

„Як і бувале козацтво, молодь на свята народного календаря, у процесі народних ігор, змагалася на силу, спритність, винахідливість, точність. Традиційними були змагання на конях (перегони та ін.).

А в непрохідних дніпровських плавнях козацька молодь під наглядом найбільш досвідчених запорожців у постійній праці загартовувала своє здоров'я, силу і спритність. Цьому сприяло полювання, плавання, рибальство та постійні змагання з веслування.

Найбільш відповідальним випробуванням для молоді було подолання дніпровських порогів, і тільки тоді вони отримували звання "істинного" запорозького козака” .

Серед запорозьких козаків значного поширення набули різноманітні системи єдиноборств. Найвідоміша лягла в основу козацького танцю гопак, що формує інтелектуальне, духовне, фізичне та естетичне багатство юності.

Окремі козаки спеціальними вправами досягали неймовірного ефекту, коли „тіло грає” (у такому разі больові удари противника не відчувалися). Такі козаки миттєво концентрували внутрішню енергію в ту частину свого тіла, куди спрямовувався удар нападника. Подібні явища притаманні й східним системам боротьби, наприклад мистецтву тибетських ченців катода, „школі залізної сорочки” в кунг–фу та карате.

Отже, високий рівень розвитку психофізичної і духовної культури козацтва, досягнення української етнопедагогіки з питань тіловиховання молоді, інтелектуального розвитку визнані й апробовані у світі, мають природне право на відновлення кращих своїх здобутків у практиці тіловиховання і духовності сучасної молоді. Успіх буде гарантовано за умови творчого підходу до практичної реалізації теоретичних узагальнень потреби відновлення на високому рівні козацького гарту, тіловиховання і гармонійного розвитку молоді в процесі відродження національної системи освіти.

Основними вимогами до такої діяльності можуть бути відомі козацькі заповіді:

- не шкодь своїми діями іншим;
- візьми все найкраще, що зробить тобі добро, зміцнить силу, загартує волю, збудить думку, уяву, сформує почуття і переконання;
- без потреби не зазіхай на сусідські звички, не переймай чужих молитов, а бери лише те, що продовжить життя, зробить його незборимим, загартованим, помножить майстерність, вправність, а здібності перетворить на невичерпні.

Ці та інші настанови тяжіють за своєю сутністю до Заповідей Господніх. Нагадаємо їх:

1. Я – Господь, Бог твій; нехай не буде в тебе інших богів, окрім Мене!
2. Не роби собі ідола і нічого подібного до того, що на небі вгорі, ні до того, що на землі внизу, ані до того, що в водах і під землею; не поклоняйся їм і не служи їм.
3. Не призывай Імення Господа, Бога твого надаремно.
4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його!

5. Шануй свого батька і матір свою, – щоб довгі були твої дні на землі!
6. Не вбивай!
7. Не чини перелюбу!
8. Не кради!
9. Не свідчи неправдиво на свого ближнього!
10. Не зажадай нічого того, що є у ближнього твого.

Відомо, що запорожці були глибоковіруючими людьми і відсіч усім ворогам давали за заповідями Божими.

Дотримуючись таких вимог, до курсу тіловиховання сучасної молоді можна включити більшість народних рухливих спортивних ігор та змагань, колись популярних серед козаченків, передусім „А я квача не боюся”, „Чаклун”, „Високий дуб”, „Хлібчик” та інші види фізичного впливу на тіло, волю, характер і мораль молоді.

Виховання в козацьких школах і літніх юнацьких таборах проводилося у ході різноманітних ігор, засобами спортивних, рухливих ігор, розваг та змагань, що гартували волю і характер юних, розвивали духовність і інтелект, множили витримку, наполегливість, уміння доводити справу до кінця, до перемоги. Спортивно–фізичні ігри прямо та опосередковано впливали на формування інтелектуального рівня юного українця, на розумовий і фізичний розвиток особистості.

В умовах боротьби за збереження українського етносу і виживання в екстремальних обставинах козаки гартували своє тіло і дух, доводячи особистість майже до ідеальності.

„Українська національна система виховання постійно культивувала формування у підростаючих поколінь лицарської духовності, її найповніше втілювали в собі видатні вітчизняні політичні діячі, вчені, митці М. Костомаров і М. Драгоманов, В. Вернадський і М. Грушевський, З. Липинський і І. Огієнко, В. Антонович і Д. Чижевський та ін.”.

Козацтво – високоінтелектуальний і суспільнотворчий унікум державотворення, громадського дива Європи, в якому кожен козак – це мудрець, козацький кіш – хіпс мудреців, козацький полк – полк мудреців. І нехай пареміографічні твори, що дійшли до нас, зазнали певних впливів, їхня інтелектуальна мудрість і далекоглядність вражають і нині.

„З вельможами лизатися – доведеться кусатися”. „Норовиста кобила колись набрикається, козак під неволею ніколи не зостанеться”.

„Коли цариця лазню розтопила, то нехай в ній і париться”. Такою ж мудрістю козаки уславили взаємини між побратимами.

У Запорозькій Січі, як і у Стародавній Греції, існував культ фізичного розвитку особистості. Фізично недосконала людина відчувала свою нерівність і тому щиро прагнула підвищити власний фізичний вишкіл. Як свідчать літописи, слабку людину січове товариство ніколи не обирало в старшини.

Могутнім вождем був Іван Підкова, гетьман низових козаків, який мав таку міцну породу, що гнув підкови. Ось чому за ним закріпилося прізвисько „Підкова”.

Добре розвиненими фізично були Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, І. Богун, І. Свірчевський та ін. А про гетьмана Мазепу французький дипломат Жан Балюз писав: „Тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, і їздець із нього знаменитий”.

Напевно, не випадково усі воїни, національні герої, як правило – богатирі. Залишилися численні легендарні перекази про козаків–характерників, яких не брали ні ворожа куля, ні шабля бусурмана. А деякі з цих легенд–переказів надлюдські властивості приписували конкретним історичним особам, як, наприклад, Іванові Дмитровичу Сірку (1605—1680), який за народним поголосом міг ловити кулю на ходу й назад кидати її в дуло пістоля того, хто стріляв...

Населення України проводило виховання підростаючого покоління на прикладах визначних козаків, козацьких традиціях і законах, тому вся педагогіка носила назву козацької, її дійовими засобами ставали народні козацькі думи й історичні пісні, легенди і

народні перекази, сміховини та величезна кількість влучних афористичних творів, які потім одержать назву приказок та прислів'їв.

Усе це яскраво видно і на прикладі життя та боротьби славетного І. Д. Сірка. У свою вічну пам'ять (думи, історичні пісні, перекази, легенди, що є прикрасою українського епосу і міфології) народ увібрив найсвітліше, що тільки може характеризувати визначного полководця, дипломата, державного діяча і прекрасну людину, якого 8 разів підряд обирали кошовим (нечувано в історії козацтва), який переміг ворога в 52–53 походах із 55, а решта битв завершилася перемир'ям.

Про подвиги Івана Сірка сповіщали козацькі літописці Самійла Величка, Григорія Граб'янки, історика з Київської колегії Інокентія Гізеля та ін.

Такі лицарі, як Іван Сірко, цілком заслужено здобувають безсмертя в пам'яті народній. Наприклад, у пісні „Та ой як крикнув же та козак Сірко” народ називає свого улюбленого героя сонечком, місяцем, сизим орлом.

Кобзарі усієї України, лірники і скрипалі, сліпі співаки розповідали в піснях і думках про життя, подвиги незборимого Івана Сірка, його батьківську турботу про козаків, яких він називав синками, дбаючи про здоров'я кожного, про його військовий і фізичний гарт, тіловиховання.

Про Сірка ходила добра слава як про звияжця: він міг сам і вимагав від своїх козаків – „молодих соколят” – спати на землі, митися холодною водою, уміти пірнати, плавати, стрибати у воду. Кожен його козак умів доглядати за конем (навіть якщо був пішим), гарцювати, переходити з галопу на алюр і навпаки, рубати („сікти на капусту”) лозу на повному скаку (а це могла зробити лише струнка людина).

Як відомо, Іван Сірко не залишив спеціального заповіту, тим паче з питань тіловиховання і гарту людського організму. Але спосіб його щоденного життя, спілкування з козаками свідчать, що він сам прожив своє життя за давніми українськими законами і традиціями тіловиховання, тіловдосконалення, у тісному зв'язку з природою, її законами та особливостями, чого наполегливо і постійно вимагав від своїх підлеглих, від молоді.

Іван Сірко за життя дбав про розвиток могутньої гілки народної культури і світосприйняття — фольклору. Він дбав про збереження стародавніх традицій, обрядів, про відродження національної культури в побуті, народній освіті, науці, у розвитку суспільних взаємин. Через те вдячний народ природно зробив Івана Сірка героєм своїх творів, не забуваючи ні на мить про Сірка як про славного воїна, якого служителі Бога порівнювали з Георгієм–Войовником, Георгієм–Побідоносцем, Георгієм – Переможцем Змія. А це вже явище більш складного порядку – тісного взаємозв'язку появи народнопоетичних творів про національних героїв, уславлення їхнього подвигу як легендарно-фантастичних героїв і обернення їх на надзвичайно важливий виховний потенціал козацької педагогіки.

Виховне значення образу Івана Дмитровича Сірка зростатиме прямо пропорційно до вивчення його життєвого шляху й образу в народнопоетичній творчості, використаної в національній етнопедагогіці. Тому кожному слід знати, що кошовий отаман Іван Сірко воював навіть у Франції, потім у Паризькому університеті читав лекції з історії України і Польщі. Цей визначний полководець і дипломат, енциклопедист свого часу, який володів багатьма мовами, мав знання, що дорівнювали знанням найвидатніших тоді вчених світу, чітко знав, що недоторканність рідних земель (кордонів землі української) слід утримувати не тільки і не стільки силою, як договорами, угодами, роз'ясненням своєї позиції, переговорами, переконаннями, давати відсіч слід тільки у разі прямої агресії...

...Звичайно, в українських навчальних закладах і академіях, були фахівці з питань тіловиховання, духовного виховання, але серед козацьких мас Іван Сірко став справді першим.

Народний поголос приписує Сіркові не лише чудодійство, велетенську силу, а й справжній козацький гумор. Навіть авторство славнозвісного листа запорозьких козаків

турецькому султанові народ чітко приписує Сіркові, хоч історія зберегла оригінали багатьох інших листів цього звияжця. Іван Сірко був бойовим соратником Богдана Хмельницького і, як твердить професор Ю. А. Мицик, на Переяславській раді кошовий отаман не присягав на вірність цареві, однак у листах до самодержця своїми бойовими діями, в усних виступах перед козацькими загонами і населенням різних регіонів України та європейських держав щиро і переконливо закликав до дружби з російським народом.

Кошового отамана Івана Сірка ще за його життя називали найрозумнішим учителем і вихователем козацтва, який навіть негативний вчинок котрогось з козаків умів обернути на засіб виховання позитивного, прекрасного.

Проте І. Д. Сірко в історії козацтва і козаччини – явище зовсім не унікальне. Таких звияжців було чимало по Україні: вони були в кожному населеному пункті, у кожному козацькому загоні, полку.

Певно, через те, керуючись народною мудрістю, що чисті й незамулені джерела знань, духовності – це могутня і непереборна сила в боротьбі за волю („вольності”, „воленьку святую” та ін.), поняття „воля” було найпоширенішим серед козаків, найдорожчою духовною цінністю! Українське козацтво виробило власну духовність, різноманітні компоненти якої – козацька ідеологія, козацька філософія, козацька мораль і етика, козацький характер, козацький світогляд благотворно впливали на молодше покоління.

Як видно з прикладу І. Д. Сірка, козацька система виховання заперечує рабську психологію, втрату людиною самостійності та гідності, пасивність, політичне прислужництво, невіру в свої сили. Багато людей були переконані, що таких козаків не беруть ні куля, ні шабля, ні вогонь, ні вода. Такі реальні й напівлегендарні факти з життя козаків–характерників стимулюють учнів розвивати в собі фізичні та духовні резерви, займатися ґрунтовним самопізнанням і самовдосконаленням.

Історію переробити і відродити не можна, перенести старовину в сьогодення без творчого підходу теж практично не можливо, бо з'явилися нові умови, обставини, нарешті, люди стали іншими, не такими, якими були в період формування традицій, обрядів, ритуалів, звичок, основ культурних характеристик епохи. Навіть унікальний випадок відродження в державі Ізраїль давньоєврейської мови іврити як державної уже несе зовсім інші функції, ніж тоді, коли іврит обслуговував давньоєвропейське суспільство.

Аналогічно і зі здобутками козацької педагогіки у формуванні інтелектуальної козацької духовності й тіловиховання молоді, що теж потребують творчого підходу при практичному перенесенні досягнень минувшини на ґрунт сьогодення. Провідні теоретики козацької педагогіки зазначають, що тільки в конкретних справах, активній інтелектуальній і практичній діяльності учні зможуть успішно розвивати в собі козацьку кмітливість, винахідливість, підприємливість, творчу ініціативність.

Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: Навчальний посібник / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко / [за ред. О. О. Любара]. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – С. 149–157.

Перші козацькі школи

Першу школу на землях „вільностей війська запорізького” було відкрито „за наполяганням” Коша в 1576 р. недалеко від нинішнього Новомосковська Дніпропетровської області. У глуші дикого дубового лісу, на острові, оточеному з трьох боків річкою Самарою та її рукавом Самарчуком, запорожці спорудили одну зі своїх фортець, в якій збудували невелику дерев'яну церквичку, а при ній шпиталь і загальну школу, в якій навчалися всі бажаючі, малолітні і дорослі.

У 1602 р. в цій фортеці козаки заснували свій запорізький військовий монастир (Пустино-Миколаївський), при якому існувала школа. Називалася вона „монастирською”. Тяжкі випробування випали на її долю. Не раз разом з фортецею-монастирем витримувала вона натиски ворогів, не раз зникала у вогні пожарищ, але запорожці відновлювали її, притому „в більших розмірах і кращому виді”. У 1750 р. в ній навчалося 87 учнів при двох учителях. На той час це була значна кількість учнів.

Відкрили запорожці школу і в себе на Січі. У 1659 р. на Чортомлицькій Січі (нижче від Нікополя) було влаштовано січову військову церкву. При ній відкрито школу, яка називалася „січовою”. Ця школа вважалася центральною, головною. Існувала вона в так званій Новій Січі, на річці Підпільній, біля нинішнього села Покровське Нікопольського району Дніпропетровської області. За свідченнями очевидців, у школі на Новій Січі навчалося 50 малолітніх учнів і 50 молодиків.

Крім монастирської та січової шкіл, існували на Запоріжжі парафіяльні школи, які відкривалися при церквах краю, у центрах паланок, слободах, селах. У той час, коли царський уряд втілював у життя вимогу Катерини II – „черні не потрібно давати освіти”, – запорізькі козаки у 1766 р. у загальній військовій раді, ухвалили завести при церквах майже всіх парафій школи.

Феодосій – історик Катеринославської єпархії – дотримується думки, що школи існували „майже при всіх парафіяльних церквах запорізького поспільства”. Школа, писав він, „становила, необхідну ознаку всякої православної парафії в запорізькому краї”.

Посилаючись на архівні дані, дослідник „козацької музи” О. Казимиров твердить, що при 16-ти церквах, які діяли на території Коша Запорізької Січі, існували церковно-парафіяльні школи. Були вони, наприклад, у Старому Кодаці, у слободі Макарівці, в новому Кодаці, слободі Новоселиці (нині Новомосковська) та ін.

Про те, чому навчали в козацьких школах, можна довідатись із нещодавно знайденої в Одеській науковій бібліотеці „Козацької читанки”, що сягає своїм походженням у XVII ст.

„Козацька читанка” задовольняла читаюче козацтво і їх дітей з юридичних, історичних, географічних наук, багато містить літературних творів. Серед текстів – „Переяславські статті 1659 року. Тут розкривається мета скликання Переяславської ради в 1659 році, називаються історичні діячі, які взяли в ній участь. Підручник містить конкретні факти, події, імена людей, які творили історію рідного народу. Подається матеріал, який розкриває обов'язки перед державою гетьмана, старшини, всього козацького війська та ін.”.

На землях війська Запорізького діяли спеціальні школи полкової музики. 1737 (в деяких джерелах 1738) року у м. Глухові відкрита музична школа–училище (класи бандури, скрипки та гуслів). Тут готували співаків для придворної царської капели. Вихідці цієї школи в середині століття створили капели в низці міст України, зокрема в 1763 р. інструментальну капелу при Київському магістраті. А до виникнення таких навчальних закладів (відділень) музичні і пісенні потреби народу задовольняли кобзарі, лірники, скрипалі. Вони були в кожному поселенні, слідували за кожним загоном. Повсюдного визнання набували і музичні відділення, що діяли при загальноосвітніх школах війська Запорізького. Про одну з таких шкіл С. І. Мишецький, який з 1736 по 1740 рр. перебував на Запоріжжі, писав в „Истории о казаках запорожских”, що слава про цю школу розійшлася далеко і вчитися сюди приходили з усієї Малоросії, з Києва і Польщі. У школі навчалося понад 30 учнів.

Церква і Кіш добре розуміли виховне значення шкіл музики та співів, всіляко підтримували та поширювали їх мережу.

У 1770 р. школу було переведено з Січі в слободу Орловщину, на лівий берег річки Орел. „Це зроблено було з тією метою, щоб серед Запоріжжя, в центрі сімейного козацтва, підняти і піднести церковне читання і співи, щоб у школі практично привчати

молодих козаків, хлопців до церковного співу, підготувати з них читачів і співаків для всіх церков і парафій Запорізького краю, що відкривалися”.

Кирпач А. Перші козацькі школи // Кирпач А. З історії народної освіти Запорозьких козаків (Із фондів музею) / Антоніна Кирпач. – К., 1993. – С. 7–10.

Мова, зміст, методи навчання й виховання

Запорізькі школи позитивно вирізнялися змістом, методами та формами навчально–виховної роботи, яка була зумовлена соціально–економічними та політичними вимогами тогочасного життя і спрямовувалася на задоволення потреб Січі.

Запорізькі козаки активно боролися за збереження національного характеру школи, культивували в ній дух демократизму, любов до рідного народу, його мови, культури, віри, звичаїв. Це знайшло свій вияв насамперед у тому, що навчання в усіх школах на Запоріжжі було рідною мовою – руською, діловою мовою тогочасної України.

Предметами навчання в козацьких школах були руська та старослов'янська мови, письмо і лічба, „закон Божий”, співи та музика. Учні розучували псалми, кантати та інші релігійні пісні, а також, що важливо підкреслити, народні пісні, думи тощо. Навчання музики та співів у деяких школах займало настільки визначне місце, що вони називалися школами „вокальної музики та церковного співу”. У цей час у школах України, як і сусідньої Білорусії, зароджувалася й утверджувалася вперше в світі класно–урочна система навчання. І в Січовій школі, яка за змістом роботи стояла на рівні кращих братських шкіл, вивчали також латинську мову, піїтику, риторику, математику, географію, астрономію, військову справу та ін.

Вкрай необхідним у той час було знання латинської мови, яка на заході була міжнародною мовою, мовою науки, торгівлі, законодавства й дипломатичних відносин. Знання її потрібне було також в церковно–полемічних цілях для боротьби з окатоличенням. І її вивчали. Є дані про те, що учнів січової школи вчили навіть складати латинською мовою вірші. Ґрунтовно в січовій школі вивчали арифметику і геометрію. Будівництво військових укріплень, фортець, флоту, жвава торгівля – все це потребувало вивчення математичних наук. Без знань з географії та астрономії, без уміння орієнтуватися на місцевості та за зорями не можна було й думати про далекі військові походи, про плавання на „чайках” по Чорному морю, про торгівлю з іншими країнами. Особливо детально вивчалися географія своєї землі і сусідніх держав.

Умови життя на межах Дикого поля, постійна небезпека ворожого нападу вимагали від козаків всебічної фізичної підготовки, військової також. І в школах учні проходили суворий курс військово–фізичного виховання. У непролазних дніпрових плавнях і лісах, у степу, на водних просторах Дніпра та інших річках учні під керівництвом досвідчених козаків загартовувалися, вчилися володіти зброєю.

Фізичне загартування, невтомність, спритність, відчайдушність перевірялися на веслярських змаганнях впоперек Дніпра, вище від порогів. Переможцем вважався той, чий човен перший досягав протилежного берега точно проти місця старту. Одним із серйозних завдань було долаття порогів через усі тринадцять каскадів на „чайках”. Та це ще не все. Як свідчить П'єр Шевальє, щоб називатися „істино запорізьким козаком”, треба було на „чайках” зробити подорож по Чорному морю”.

Практику учні проходили і на полях битв. Найпідготовленіших, фізично витривалих, загартованих козаки брали з собою в походи, де на ратному полі вони вдосконалювали свої бойові навички, переймали військовий досвід старших, вчилися науки перемагати. Як згадував один із запорожців, «молодиків у школі і не в школі учили... на коні реп'яхом... сидіти, шаблею рубати і відбиватись, з рушниці зорко стріляти і списом добре колоти, а практики було досить, як сказано в пісні:

Ой, батьки, збирайте дружину,

Ходим врага бити,
Беріть і малу дитину,
Щоб знала, як вражого сина лупити.

Кирпач А. Мова, зміст, методи навчання й виховання // Кирпач А. З історії народної освіти запорозьких козаків (Із фондів музею) / Антоніна Кирпач. – К., 1993. – С.10–12.

Школи козацького мистецтва

Велику увагу запорожці приділяли естетичному вихованню. І результати цього красномовні. На Запоріжжі високо цінували уміння грати на музичних інструментах, співати, танцювати тощо. На Україні в часи Запорізької Січі було кілька так званих шкіл козацького мистецтва, кілька самостійних джерел появи історичних дум, літописів (Запорізька, Орловщанська, Чернігівська, Галицька, Полтавська, Глухівська, Київська та ін.).

Навколо цих своєрідних центрів групувалися певні кобзарі, кожен із власним репертуаром, поширювалися фольклорні твори певної сюжетної історичної проблематики. Так на території Запорізького центру кобзарського мистецтва в різний час записані думи „Козак Голота”, „Самійло Кішка”, „Іван Богуславець”, „Маруся Богуславка”. Орловщина (нині Дніпропетровська область) дала світу думи та історичні пісні „Зажурилась Україна, бо нічим прожити”, „Оврахмих, стара мати, а три сини мала”, „Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі”. З Чернігівських земель пішли по Україні думи „Федір Безродний, бездольний”, „Смерть козака, бандуриста”, «Козак нетяга Фесько Ганжа Андибер” та інші.

Заслугують на увагу й інші сторони життя запорізьких шкіл.

Кирпач А. Школи козацького мистецтва // Кирпач А. З історії народної освіти запорозьких козаків (Із фондів музею) / Антонін Кирпач. – К., 1993. – С.12–13.

Рідна мова і народні традиції

Козацькі школи трималися довго, боронилися русифікації, продовжували навчати української мови, читання, письма, для цього козачата вивчали буквар, граматику, числовець, псалтир, октоїх, інколи латинську мову або якесь ремесло – ремесла кожемяцького, шевського тощо. Причому учні віком від 5 до 13 років вивчали буквар або граматику, а у віці від 9 до 18 років – навчалися писати.

Старших школярів, записаних до полкових шкіл і які „неспособны к обучению грамоты” або будуть в „летах перерослими”, навчали військової справи. Лубенський полковник І. Кулябка розробив цілий проект діяльності козацьких шкіл, який був схвалений гетьманом і рекомендований іншим полковникам „дабы искусного примеру следовали и ожидали за сие повышение от вышнего правительства... похвалы и наград”, як говориться в циркулярі, що зберігається в ЦДІА України”.

Під захистом козацьких військових сил на Україні, поряд з академіями, братськими, дяківськими, церковними школами, а також школами народних мистецтв і ремесел, січовими (на території Запорізької Січі) й козацькими школами (на Гетьманщині), діяли також і колегіуми, що давали своїм вихованцям ґрунтовну середню освіту. Усе це різні типи української національної системи освіти і виховання. У цих навчально-виховних закладах панував свободололюбивий дух козацтва. Чільне місце відводилося ідеям і засобам народної педагогіки, українознавства. Усі вихованці, разом з батьками, педагогами брали активну участь у розвитку народних традицій, звичаїв і

обрядів. Так, учні зустрічали співом запорожців з бойових походів, прославляли їх звитяги. Як свідчить О. Ригельман, за героями–переможцями „йшли слідом величезна музика й школярі зі співом”.

У святкові дні вони читали перед старшиною і козаками вірші, співали, колядували під вікнами січового товариства. На новий рік вітали запорожців хлібом, на паску – яйцем. На Різдво ходили по куренях і заставах з „зіркою”, а ввечері під Новий рік з „маланкою”. Учні грали веселі святкові інтермедії, обходили всі курені. Тут вони співали канти, читали монологи, дидактичні та сатиричні вірші.

Як пише О. З. Казимиров у дослідженні „Український аматорський театр”, на Запоріжжі, де не діяли царські закони про заборону скоморошества, при школах силами учнів були створені театри-вертепи, які давали вистави по дворах парафіян, на хуторах та в зимівках воїнів-запорозжів.

Кирпач А. Рідна мова і народні традиції // Кирпач А.. З історії народної освіти запорозьких козаків (Із фондів музею) / Антоніна Кирпач. – К., 1993. – С.15–16.

Українська козацька педагогіка

Розбудова самостійної Української держави вимагає відновлення й розвитку національного виховання й освіти. Настав час усім українцям повернутися в лоно українства й дітей та молодь проінформувати його благородним духом. Маємо відродити й умножити українську культуру, традиції, звичаї, як і любов до свого народу, своєї держави, шляхетність, жертівність, національну гордість і гідність. І тут без козацької педагогіки не обійтись.

Козацькою називаємо педагогіку, створену українськими козаками. Це вироблена й застосовувана в їхньому середовищі система знань, засобів і досвід навчання та виховання дітей і підлітків. Вона виступає провідним компонентом української народної педагогіки у її вершинному вияві. Навчально–виховні традиції свого найповнішого вираження й викристалізованої стабілізації набрали в умовах козацької ери, сягаючи своїм корінням у глиб давнини, в українську праісторію та добу Київської Русі й Галицько–Волинської держави.

Виховний ідеал козацької педагогіки – український лицар, розумний і дужий, доблесний захисник рідної землі, палкий патріот України, носій української суверенності й волелюбності, національної гідності, народних чеснот і норм християнської моралі. "Бог і Україна" – провідне кредо життя. Гордість натури козака промовисто виразив козацький полковник Іван Богун словами: „Скидаю шапку лише перед Богом, та й то за власною охотою!”.

Ретроспективний аналіз історії козацької педагогіки показує її продуктивне функціонування й інтенсивний розвиток в умовах самостійної Української держави й помітне обмеження їх при бездержавності й колоніальному підневільлі. Однак жодним супостатам не вдалося зламати українську козацьку педагогіку. Постійна присутність її постулатів завжди незмінно наявна по всій Україні і навіть поза її межами, зокрема в українській діаспорі. Цим неухильно забезпечується те, про що кажуть „Козацькому роду нема переводу”. Спалахи визвольних змагань теж не обходяться без козацької педагогіки, яка виплекала її активних учасників, національних героїв України.

Борці за відновлення української державності, за самостійну соборну Україну, національно свідомі українці виростають і міцніють значною мірою завдяки виховному впливові козацької педагогіки.

Життя неупинно йде вперед. Козацька педагогіка теж не стоїть на місці. Вона зазнає певних змін. Але при цьому всьому постійною залишається її традиція – формувати національно свідомих українців, стійких оборонців волі й незалежності України.

Нині, на мій погляд, маємо право говорити й про педагогіку українського січового стрілецтва, а також про українську повстанську педагогіку, які виникли на ґрунті козацької. Виховані на її засадах патріотично натхненні дочки й сини нашого народу героїчно боролися за честь і незалежність України під час першої й другої світових воєн та в післявоєнний період. Яскравим представником українського лицарства, вихованого козацькою педагогікою, виступає, зокрема, національний герой України Роман Шухевич (псевдонім Тарас Чупринка, 1907–1950) – генерал-хорунжий і головний командир УПА, провідник ОУН на рідних землях, голова Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (УГВР), беззастережний речник українського самостійництва та соборництва. Гідний лицарської честі також його син Юрій Шухевич (1933 р.н.), який відбував 35 років покарання в радянському ув'язненні й на засланні за відмову відректися від свого батька, генерала УПА, й засудити український визвольний рух. Воістину приклад вартий наслідування!

Українська козацька педагогіка завжди авторитетна й високорезультативна, нескорима й вічна. А тому цілком доречним і справедливим є звернення сучасних науковців О. Губка, М. Дмитренка, П. Ігнатенка, В. Каюкова, П. Кононенка, Ю. Руденка, Д. Федоренка та інших до її наукового висвітлення. Заслуговує схвалення використання козацької педагогіки у вихованні дітей та молоді вчителями, вихователями, батьками, викладачами.

Тенденції розвитку сучасної козацької педагогіки проявляються в: а) актуалізації наявних у ній традиційних засад утвердження життєвого оптимізму, українського лицарського духу й патріотизму; б) наданні їй наукового обґрунтування; в) наповненні змісту запитамі сьогодення; г) спрямуванні в русло розбудови самостійної Української держави; д) поверненні історичної пам'яті поколінь; е) появі нових виховних форм і засобів (дитячих гуртів „перевеслят”, „козачат”) молодіжних об'єднань „Джура” тощо.

Усе вищесказане ілюструє могутність феномена козацької педагогіки як визначного фактора українського національного виховання.

Стельмахович М. Українська козацька педагогіка / Мирослав Стельмахович // Народознавство: Всеукраїнський фольклорно-етнографічний часопис. – 1997. – № 41 – 42. – С. 1–2.

Положення про дитячо-юнацьку військово-спортивну патріотичну гру „Джура” українського козацтва

Укладено на основі досвіду роботи вчительських колективів загальноосвітніх і спеціальних навчально-виховних закладів і працівників сфери освіти Київської, Запорізької, Рівненської, Полтавської, Сумської, Кіровоградської, Донецької областей, м. Києва та Українського дитячо-юнацького козацького товариства „Січ”, а також досвіду організації військово-патріотичного виховання учнівської молоді за допомогою дитячо-юнацьких ігор „Зірниця” та „Орлятко” і виданням „Директор школи” за 2003 р., № 29 – 32 з урахуванням сучасних вимог Міністерства освіти і науки України відповідно до підготовки учнів до захисту Вітчизни.

Передмова

Українці – єдина у світі козацька нація. Козацтво є дисциплінованою організацією українського народу, споконвічною формою його самоорганізації і самозахисту в лихоліття на засадах стародавнього звичаю – волі як викристалізованого етнічного розуму.

Після зруйнування Запорозької Січі в 1775 році, незважаючи на тривалий процес розкозачення і денаціоналізації українців Російською імперією, живий ланцюг спадковості українського козацтва ніколи не переривався: 1775 – 1828 рр. – Задунайська Січ; 1783 – 1868 рр. – українські козацькі війська і формування у складі імперського війська; 1783 –

1917 рр.– в Україні зберігався козацький стан; 1917 – 1922 рр.– бурхливий процес відновлення козацтва, його боротьба за відродження самостійної і соборної України; 1918 – 1933 рр. – існування в Україні Українського вільного козацтва, а до 1989 року – збереження духовності і традицій українського козацтва в ментальності і моралі національно–патріотичної верстви етнічних українців на Батьківщині і в українській діаспорі.

Сучасне українське козацтво відновилося в Україні в 1990 році і має своєю метою історичну місію – шляхом боротьби за незалежність і соборність України, відновлення в етнічній пам'яті українців глибоких національно-патріотичних переконань, традицій і безмежної любові до своєї Батьківщини, втілення в життя української національної ідеї.

Виховувати в людині патріотичні почуття, любов до рідного краю, любов до України варто починати з раннього дитинства.

Вільною „Козацькою республікою” називали іноземці нашу Батьківщину – неньку Україну, з глибокою повагою відгукувались про її відчайдушних захисників – запорозьких козаків.

Запорозьке козацтво – гордість української нації. Педагогам та вихователям слід виховувати в дітях саме цю гордість за своїх предків, синівську вірність, навчати їх бути сильними, дужими, готовими віддати своє життя, якщо вирішується доля рідної Вітчизни, як це робили славні козаки-запорожці.

У процесі тривалого історичного розвитку передовою силою і формою духовного об'єднання суспільства в Україні було козацтво. В епоху козацтва було створено глибоку багатогранну духовність, що стала вершиною української національної культури.

У козацькі часи нашому народові були притаманні високий рівень шляхетності, моральності, духовності, доблесті й звитяги, знання і бездоганне дотримання національних традицій і звичаїв. У козацькій державі не було такого ганебного явища, як бездомні діти. Ці якості потрібні українському народові й сьогодні, у період відновлення державності, і особливо завтра – у процесі розбудови і зміцнення могутності нашої Батьківщини, у процесі практичних дій щодо відновлення і збагачення слави України.

Отже, сьогодні в школярів необхідно виховувати глибокі почуття патріотизму, національної самосвідомості, етнічної та загальнолюдської гідності, морально-психологічні та духовні якості захисника Батьківщини, забезпечувати високий рівень загальної культури та опанування народних знань (народної астрономії, медицини, агрології, метеорології), народної естетики, моралі, мистецтв.

Для виконання цих завдань і призначено Положення про дитячо-юнацьку військово–спортивну патріотичну гру „Джура”, розраховану на шкільну молодь, а також на допризовну і призовну молодь за місцем проживання за умов умілого, грамотного, ініціативного й активного керівництва дорослих козаків-патріотів, старших товаришів, зокрема педагогів-організаторів дитячо–юнацьких колективів, учителів історії та філологічних дисциплін, професійних військових та вчителів фізичної культури (спортивних тренерів), керівників вокальних і танцювальних колективів, які забезпечать позитивний результат навчально-виховного процесу.

Пропозиції Положення щодо напрямів і змісту виховання молоді реалізуються шляхом організації цілеспрямованого системного курсу; у навчально–виховному процесі в учнівських класах, загонах, гуртках, секціях та ланках за інтересами, в процесі проведення військово–спортивної патріотичної козацької гри „Джура” в позаурочний час у навчальних закладах, у позашкільних закладах освіти, за місцем проживання, під час табірних зборів допризовної та призовної молоді.

Діяльність має охопити майже всі сфери учнівського життя. При цьому треба зважити на ту особливість, що козаками на Січі були лише чоловіки, отже, для дівчаток відповідного віку з метою вивчення програмових питань, які за змістом не можуть бути однаковими, варто паралельно створити свій гурт, де було б передбачено їх підготовку до самостійного життя. Жінка в минулому — вірна супутниця козака, берегиня свого роду,

отчого дому, але при цьому в кожную важку годину жінка — воїн, вона може відстояти свою землю від ворога. Жінка—мати виховувала у своїх дітях (в першу чергу у хлопців) мужність, сміливість, твердість і рішучість, інші вольові риси козацького характеру, необхідні захиснику Батьківщини.

Усі ці концептуальні та програмні питання виховання молоді відображені в Положенні, яке має два розділи: перший — напрями і зміст національно-духовного і військово-патріотичного виховання, другий — організація і зміст військово-спортивної патріотичної гри „Джура”.

Наша мета — шляхом свідомого опанування героїського, лицарського, гуманного і демократичного славного минулого наших предків — українського козацтва, його традицій, культури, науки, військового мистецтва та господарювання — духовно і морально піднятися до рівня української національної ідеї і забезпечити її життєздатність навіки.

Напрями та зміст національно-духовного та військово-патріотичного виховання в процесі гри „Джура” українського козацтва

I. „Мій рідний край”

Вивчення історії рідного краю. Знайомство із рідним селом, містом, екскурсії селом, містом, де мешкаєш, вивчення історії виникнення села, міста, його перших років існування; здійснення пошукової роботи: зустрічатися зі старими людьми, збирати їхні розповіді про минуле місцевості, де ти живеш (якщо можливо, збирати старовинні предмети побуту, вишивки, костюми із різних регіонів України, писанки тощо).

Вивчати історію району, області, ознайомлюватися з найяскравішими сторінками їхнього розвитку, приділяти особливу увагу висвітленню так званих „білих плям історії” (доля України в складі Російської імперії, боротьба за національну незалежність українців у XVII ст., колективізація, голодомори, фізичний і духовний терор Російської імперії проти українського народу, участь земляків у Другій світовій війні, національно-визвольні змагання в післявоєнний період).

Вивчати життя й діяльність видатних діячів — вихідців з рідного краю (політичних та військових діячів, письменників, інженерів, педагогів, підприємців тощо), їх місце та роль у розвитку рідного краю, Батьківщини, світової науки, культури, мистецтва, економіки.

Матеріали з історії рідного краю, Батьківщини розміщуються в шкільному музеї козацької слави.

II. „Гей ви, хлопці, славні запорожці”

Вивчення історії Запорозького козацтва. Вивчати історію побуту, місця проживання запорозьких козаків. Добре засвоїти саме поняття „козак” та чітко засвоїти його морально-психологічну суть. Зрозуміти роль та значення козацького побратимства. Вивчати кодекси лицарської звитяги та лицарської честі. Ознайомлювати учнів з першоджерелами і вивчати історичну літературу про запорозьких козаків, про їхні визвольні походи та переможні битви за незалежність України і волю українського народу, про гетьманів України і їхню роль в обороні незалежності і державотворенні України; збирати прислів'я та приказки про козаків; проводити зустрічі зі старожилами району, що пам'ятають народні думи, звичаї, прикмети, пов'язані з життям козацтва, збирати старовинні легенди своєї місцевості. Вивчати історію місцевих товариств (осередків) українського козацтва.

III. Духовні цінності запорозьких козаків

Підняти на належний рівень культ батька і матері, бабусі і дідуса, роду і народу, наголосити, що в Україні діти завжди зверталися до батьків тільки на „Ви”. За допомогою бесід, зустрічей із батьками формувати в дітей поняття, що батько — захисник сім'ї, роду, творець історії, державності. Використовуючи козацький фольклор, у творах якого батько

для дитини – високий і незаперечний взірць стійкості, мужності і відваги, формувати в дітей за допомогою конкретних прикладів уявлення про рівноправність у сім'ї чоловіка і жінки, прищеплювати любов і повагу до матері як берегині роду свого. Обов'язково вивчати свій родовід, знати, чим уславлений рід, які в його представників були таланти, звичаї. Можливе проведення родинних свят: „З бабусиною скрині”, „Роде наш красний” та ін. Пояснювати значення християнської віри для козаків (Бог оберігає незалежну Україну, надає їй духовних сил у боротьбі з ворогами). Ознайомити дітей з найпоширенішими молитвами козаків. Брати участь у святкуванні Покрови Пресвятої Богородиці — найвизначнішого свята запорозьких козаків. Відзначати 14 жовтня День українського козацтва.

Розвивати духовність на основі участі дітей – козачат, джур козацьких і молодих козаків – в національних святах.

IV. ”Козацькому роду нема переводу”

Відродження військово-спортивного мистецтва Українського козацтва. За допомогою бесід, розповідей, екскурсій до музеїв, походів виховувати найкращі риси козаків: вірність і відданість аж до самозабуття Вітчизні, матері, народу; здатність до незламної дружби, нехтування небезпекою; відстоювання своєї волі, свободи народу.

На основі конкретних прикладів з життя козаків виховувати в дітей прагнення розвивати в собі багатирську силу і дух, міцний фізичний гарт. Проводити загартовування організму: плавання (і під водою з очеретиною), обмивання холодною водою, влітку спання просто неба; вивчення елементів народної медицини та застосовування її на практиці (лікування народними методами кашлю, нежитю, кровотечі, неглибоких ран, укусів змії тощо).

Вивчати і практично відтворювати народні ігри та забави, де мірялися силою, опановувати мистецтво верхової їзди та єдиноборства. Гопак як один із найпоширеніших видів єдиноборства покликаний піднести бойовий дух, віру в свої сили, порив до життя забезпечити фізичний розвиток і загартування тіла (зокрема, прийоми „повзунці”, „голубці”, „тинки”, „пістоль”, „розніжка”, „шулик”).

Вивчати основні форми боротьби козаків: „гойдак” (розвідники, пластуни), „спас” (оборонний характер), навкулачки, на ремнях, на палицях. Проводити в ігровій формі ранки „Котилася торба”, де знайомити учнів з найкращими народними іграми. Організовувати і регулярно проводити огляди якості військово-спортивного вишколу козаків в осередках, на першість населених пунктів, районів тощо.

V. „Козацькими стежками”

Туристично-краєзнавча робота. Вивчати природу рідного краю. Проводити піші, кінні та на технічних засобах міні-походи своєю місцевістю з метою ознайомлення з цікавими, пов'язаними з історією Запорозького (Українського) козацтва, місцями. Готувати себе до переборювання труднощів, опановувати туристичну майстерність. Проводити походи районом, областю, Україною – місцями, пов'язаними із козацькою славою. Складати щоденники, вести нотатки, можливо, літописи, на основі зустрічей з цікавими людьми. Проводити походи на природу „До козацького кулешу”, де бажані козацькі забави, змагання з традиційних видів фізичної культури, а також пісні, танці, козацьке вогнище. Відновлювати традиційно українську галузь господарювання – конярство, а також кінний спорт, враховуючи, що використовувані в ньому види верхової їзди у далекому минулому започатковані нашими предками. Відновлювати і розвивати кінні туристичні маршрути в кожному регіоні України.

VI. „Від козацьких забав до олімпійських вершин”

Постійно і цілеспрямовано працювати над удосконаленням свого фізичного стану, обов'язково бути членом двох секцій фізичної культури та спорту (одна з них технічного спрямування), опанувати весь обсяг програмових вимог з фізичного виховання козачат, джур козацьких і молодих козаків як захисників Батьківщини.

З легкої атлетики: навчатися метати на відстань і в ціль м'яч, гранату, спис, диск; стрибати в довжину, виконувати нормативи – підтягування на перекладині та віджимання на паралельних брусах; біг на 100, 1000 м, крос на 3000 м, марш–кидок на 5000 м, човниковий біг 10 х 10 м, комплексна силова вправа.

Зі стрільби: стріляти з лука, вогнепальної та пневматичної зброї.

З гімнастики виконувати вправи:

- на перекладині (окремо і в комбінаціях): підйом перевертанням; підйом силою; підйом зачепом; підйом розгином; оберт назад торкаючись; мах дугою; зіскок дугою; зіскок махом назад;

- на паралельних брусах (окремо і в комбінаціях): згинання і розгинання рук в упорі статично і в розмахуванні; підйом розгином; стійку на плечах; зіскок з кінців ноги нарізно; зіскок боком та махом вперед; зіскок вправо (вліво) з поворотом наліво (направо) кругом;

- комплексна силова вправа;

- стрибки через гімнастичного козла та коня в ширину і в довжину;

- лазіння по вертикальній жердині (голоблі) і канату за допомогою і без допомоги ніг. Уміти їздити (триматись „реп'яхом”) верхи на коні, плавати, ходити на лижах, керувати мотоциклом і автомобілем; а також виконувати інші вправи із сучасних олімпійських видів фізичної культури та спорту, що сприяють вихованню у козацької молоді, сміливості, спритності, кмітливості, сили, силової та швидкісної витривалості.

ВП. „Відмінним навчанням, підготовкою до захисту Батьківщини продовжимо подвиг батьків”

Козацька військово-спортивна патріотична гра „Джура” передбачає щотижневі військово-патріотичні заходи, військово–спортивні тренування, допризовну підготовку молоді до захисту Вітчизни; змагання, естафети, конкурси, вікторини, олімпіади, походи до місць славного минулого і сьогодення українського народу.

Допризовна підготовка молоді за змістом і обсягом навчання повинна забезпечити достатньо високий рівень військового вишколу захисників Батьківщини з урахуванням того, що значна їх кількість не зможе пройти курс кадрової служби в Збройних Силах України і в умовах збройного конфлікту візьме зброю і стане до лав захисників Батьківщини з тим рівнем військової підготовки, який вона здобуде в навчальному закладі.

Метою заходів, визначених у цьому розділі положення, для кожного козака є:

Засвоїти знання з розділу програми з допризовної підготовки „Збройні Сили України”: поглибити знання з історії України та її війська, героїчного минулого українського народу, його боротьби за свободу і незалежність своєї Батьківщини – славних перемог запорожців над військами Османської імперії, польської шляхти, Московського царства та інших. Продовжити ознайомлення зі складом, структурою і призначенням Збройних Сил України на сучасному етапі. Виховувати глибоке почуття патріотизму, любові до Батьківщини та до її Збройних Сил, готовності до бездоганного виконання військового обов'язку, дисциплінованості і особистої відповідальності за захист своєї Батьківщини – України.

З тактичної підготовки: поглибити знання з основ бойових дій стрілецького відділення та обов'язків солдата в бою; закріпити практичні навички щодо виконання дій солдата в наступальному бою, в обороні та в розвідці; продовжити ознайомлення з прийомами боротьби з танками і ведення вогню із автомата по літаках і вертольотах противника. Виховувати мужність, почуття побратимства та колективізму, готовність до взаємодопомоги, виконання поставленого завдання.

З вогневої підготовки: поглибити знання бойових властивостей та матеріальної частини стрілецької зброї (автомата і ручних гранат); закріпити практичні навички виконання прийомів і правил стрільби з автомата та метання ручних гранат. Виховувати

впевненість у бойових якостях вітчизняної зброї і усвідомлення необхідності майстерного володіння, нею.

Зі статутів Збройних Сил України: поглибити знання вимог військової дисципліни, правил військової ввічливості, обов'язків солдата, днювального та вартового; закріпити навички звертання до старших (начальників) в діях щодо виконання розпоряджень та віддавання військової честі; продовжити ознайомлення із загальними обов'язками військовослужбовців, завданнями внутрішньої та вартової служби; виховувати в собі любов до Збройних Сил України, готовність до бездоганного виконання наказів командирів і начальників, високу дисциплінованість і вправність.

Зі стройової підготовки: поглибити знання елементів строю, обов'язків та порядку дій солдата перед шикуванням та в строю; закріпити практичні навички виконання команд в строю і окремих стройових прийомів без зброї; продовжити ознайомлення з порядком виконання стройових прийомів зі зброєю; виховувати в собі організованість, дисциплінованість, підтягнутість, охайність, почуття колективізму, побратимства і взаємодопомоги.

З воєнної топографії: закріпити знання та практичні навички орієнтування та визначення свого місцезнаходження в різних умовах місцевості, пори року, доби і погоди; виховувати в собі ініціативність, кмітливість, готовність до самостійних дій.

З цивільної оборони та цивільного захисту: поглибити знання щодо факторів ураження, аварій, катастроф, стихійного лиха, зброї масового знищення людей, способів та засобів захисту від них; закріпити практичні навички щодо використання засобів колективного та індивідуального захисту, приладів радіаційної, хімічної розвідки і дозиметричного контролю, виготовлення простих засобів захисту органів дихання, проведення часткової санітарної обробки людей; виховувати в собі високі морально–психологічні якості, упевненість в ефективності заходів цивільної оборони та цивільного захисту, надійності засобів захисту від зброї масового ураження, високу організованість, дисциплінованість, готовність виконувати обов'язки з цивільної оборони в складних умовах.

З медико-санітарної підготовки: поглибити знання з основ організації медичної служби цивільної оборони і цивільного захисту та їх основних завдань, змісту першої медичної допомоги і правил виконання процедур догляду за хворими; закріпити практичні навички щодо надання першої медичної допомоги в разі травм, опіків, нещасних випадків, ураження отруйними речовинами і радіаційних опромінь, під час здійснення заходів профілактики інфекційних захворювань і догляду за хворими; виховувати в собі патріотизм, гуманне ставлення до хворих, прагнення оволодіти медичними знаннями, свідомо виконувати свій благородний обов'язок щодо надання допомоги ураженим і хворим.

З фізичної підготовки: домагатися відмінного рівня фізичної підготовки в обсязі вимог програми фізичного виховання в навчально-виховному закладі; упевнено виконувати прийоми подолання комбінованих військово-спортивних смуг, туристичних естафет, перешкод під час марш-кидків, тактичних ігор на місцевості і туристичних походів, бути фізично готовим до військової служби, до захисту Батьківщини; обов'язково брати участь у роботі гуртків військово-прикладних видів спорту і фізичної культури; виховувати в собі мужність, силу волі, витривалість, спритність, моторність, морально-психологічну стійкість, здібність і готовність витримувати значні фізичні навантаження.

З військово-прикладної, технічної підготовки: оволодіти навичками одного з технічних і військово-прикладних видів спорту (автомобільного, мотоциклетного, планерного, парашутного, модельного, водомоторного і радіоспорту, воєнно-прикладних багатоборств тощо); виховувати в собі любов до знань, техніки і праці, сміливість, відвагу, фізичну витривалість.

VIII. „Слава козацька не вмере, не загине...”

Відроджувати народні мистецькі традиції. Збирати старовинні легенди своєї місцевості, прослідковувати історію виникнення обрядів і свят кожної пори року: колядок, щедрівок, зажинок, обжинок, свята першої борозни тощо.

Знайомитися з історією козацьких та українських народних пісень, вивчати їх, збирати пісенні матеріали у своїй місцевості. Брати участь у народних святах: Андрія, Різдвяних святах, „Ой на Івана Купала”, „Калиновий цвіт” та інших. Організувати дитячі фольклорні вертепи, драматичні гуртки, колективи з вивчення козацької пісні та танцю, української народної пісні та танцю. Відновити вечорниці та виступи козацьких музичних та хорових колективів у неділю та святкові дні в місцях масового відпочинку мешканців населених пунктів.

Програма для дівчаток

I. „Хата моя, біла хата”

Мати – берегиня роду свого. Організовувати зустрічі-бесіди зі своїми бабусями, сусідами з метою дізнатися про роль жінки у сім'ї; збирати фольклорні матеріали про сімейні свята та відновлювати старовинні чудові обряди: сватання, весілля, підготовка, яка передувала цим традиційним українським обрядам; родини, хрестини тощо. Збирання матеріалів старовини, предметів побуту, зокрема вишивки, гаптування, костюмів тощо, якщо можливо, створити кімнату-музей матері.

II. „Рідна мати моя, ти ночей не доспала...”

Пісні моєї мами. Ознайомлювати дітей з колисковими піснями, розучувати їх. Підготувати і провести ранок (вечір) „Пісня моя колискова”, „Бабусині казки”; зустрічі з відомими жінками району, міста, села; збирати на основі їхніх розповідей цікаві матеріали—оповіді, казки, легенди; „Нічого кращого не має, як тая мати молодая...” – збирання матеріалів, вечори, ранки тощо. Вивчати українські народні пісні, що співають у рідному селі, районі, складати пісенні збірки „Пісні мого краю”.

III. „Ой, у лузі червона калина...”

Знайомити дівчаток з найпоширенішими в Україні з давніх-давен рослинами – символами України: калиною, вербою, тополею, мальвами, соняхами. Відтворювати традиції озеленення. Готувати й проводити ранки (вечори) „Тут земля мила, де мати родила”.

IV. „І на тім рушничкові...”

Навчання жіночої майстерності. Мета заходу „Моя перша вчителька” – перейняти ту майстерність, якою володіють мама, бабуся, і навчити подруг вишивати, гаптувати, плести. Шляхом гурткової роботи навчати дівчаток декоративно-ужиткової майстерності, аранжування, української кулінари, музичного та—танцювального мистецтва. Бажано створити клуби дівчаток „Господарочка”, де за спеціальними програмами передбачати навчання дівчаток жіночої майстерності. Залучати до роботи з дівчатками народних умільців, майстрів лозоплетіння, розпису, писанки тощо. Вивчати народну кулінарію, збирати певні рецепти народної кулінарії та готувати забуті страви, випікати хліб тощо.

V. „До глибин народної медицини”

Знайомити дівчаток із секретами народної медицини, створити ділянки лікарських рослин у саду, парку, біля школи, своєї оселі, збирати і здавати лікарські рослини, збирати легенди, казки про лікарські рослини, що ростуть в місцевості, де проживають діти, та їх цілющі якості. Навчати за допомогою лікарських трав лікувати найпоширеніші захворювання, вміти надавати найпершу допомогу в разі необхідності за допомогою лікарських трав. Проводити зустрічі з місцевими фітотерапевтами. Збирати рецепти народної медицини, якщо можливо, створити рукописну книгу рецептів „Бабуся радить”.

Кириченко О. В. Козацька педагогіка: розробки занять, сценарії виховних заходів, методичні рекомендації / О. В. Кириченко. – Х.: Вид. група „Основа”; „Триада +”, 2008. – С. 95–100.

Контрольні запитання та завдання:

1. Дайте визначення поняття „козацька педагогіка”.
2. Поясняйте феномен козацької педагогіки.
3. Розкрийте зміст законів кодексу лицарської честі козаків.
4. Поясніть, як Ви розумієте твердження „Козацька педагогіка – невід’ємна складова української етнопедагогіки”?
5. Проаналізуйте систему освіти і виховання у школах Запорозької Січі.
6. Наведіть приклади системи фізичного виховання і військового вишколу козаків.
7. Назвіть засоби виховання в козацькій педагогіці і проілюструйте їх зміст прикладами традицій, звичаїв, обрядів, усної народної творчості.
8. Визначте місце козацької педагогіки в сучасному навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи та громадських об’єднань.

Тема 3. Виховний ідеал української етнопедагогіки

2 год.

Мета: формування у студентів уявлень про сутність понять „ідеал”, „виховний ідеал”, загальнолюдські та національні цінності українців; виховання національної свідомості та самосвідомості підростаючого покоління

План

1. Трактування понять „ідеал”, „виховний ідеал” у педагогічній науці та етнопедагогіці. Традиційний український ідеал людини.
2. Втілення виховного ідеалу українців в білинах, легендах, переказах періоду Київської Русі та героїчному епосі доби козаччини.
3. Виховний ідеал у творчості Г. Ващенка.
4. Сучасний ідеал українського національного виховання.

Основна література

- Апанович О. Школи в Запорізькій Січі / О. Апанович // Українське слово. – 1996. – 14 листопада. – С. 12.
- Бабишин С. Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – перша пол. XIII ст.) / С. Д. Бабишин. – К.: Вища школа, 1973. – 88 с.
- Биков В. Національній освіті – нові орієнтири / В. Биков // Освіта. – 1993. – 29 жовтня.
- Братків А. Я. Роду нема переводу / А. Я. Братків // Радянська школа. – 1990. – № 2. – С. 21–23.
- Ващенко Г. Виховний ідеал: Записки виховника / Г. Ващенко. – Полтава: Редакція газети „Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
- Веркалець М. М. Педагогічні ідеї Б. Д. Грінченка / М. М. Веркалець. – К., 1990. – 48 с.
- Закувала зозуленька: Антологія української народно-поетичної творчості: Для ст. шк. віку. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
- Головченко В. І. Україні – національну систему освіти / В. І. Головченко // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С. 63–65.
- Державна національна програма „Освіта” („Україна XXI століття”). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
- Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас]. – Київ, 1993. – 800 с.
- Ігнатенко П. Р., Руденко Ю. Д. Національна система виховання / П. Р. Ігнатенко, Ю. Д. Руденко // Радянська школа. – 1991. – № 7. – С. 47–52.

- Ігнатенко П. І. Український національний характер / П. І. Ігнатенко. – К., 1997. – 250 с.
- Калинова сопілка: Антологія української народної прозової творчості: Для ст. шк. віку. – К.: Веселка, 1998. – 430 с.
- Кононенко П. П. Українознавство: Навч. посібник / П. П. Кононенко. – К.: Заповіт, 1994. – 320 с.
- Концепція безперервної системи національного виховання. – К., 1994. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/2238/97/>.
- Концепція виховання у національній системі освіти // Освіта України. – 1996. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-12402-8.html>.
- Концепція національного виховання // Освіта. – 1996. – 7 серпня. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=56167&pg=4>.
- Міфи України. За кн. Георгія Булашева „Укр. народ у своїх легендах, реліг. поглядах та віруваннях” / [Пер. Ю. Буряка]. – К.: Довіра, 2003. – 383 с.
- Основи національного виховання: Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук [та ін.]; [За заг. ред. В. Г. Кузя та ін.]. – К.: Інформ.- вид. Центр “Київ”, 1993. – Ч.1. – 152 с.
- Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди: Збірник статей / [ред. колегія: О. Г. Дзевєрін]. – К.: Вища школа, 1972. – 246 с.
- Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
- Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник / М. Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
- Стельмахович М. Г. Виховний ідеал української народної педагогіки / М. Г. Стельмахович // Початкова школа. – 1998. – № 6. – С. 1–4.
- Українські перекази / [збір. М. Возняк]. – К.: Абрис, 1993. – 120 с.
- Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства / Ю. Фігурний. – К.: Вид. дім „Стилос”, 2004. – 308 с.

Додаткова література

- Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи / [Передм. А. С. Дем'яновської] / В. К. Винниченко. – К.: Грамота, 2005. – 928 с.
- Дитячий фольклор // Мовчун А. І. Рідне слово. Українська дитяча література. Книга перша / А. І. Мовчун, З. Д. Варакіна. – К.: Арій, 2007. – С. 16-31.
- Загребельний П. Євпраксія: Роман / П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1987. – 319 с.
- Загребельний П. Дума про невмирущого. Кларнети ніжності: Романи / [Передмова М. Ф. Слабошпицького] / П. Загребельний. – К.: Молодь, 1985. – 232 с.
- Ігровий фольклор // Мовчун А. І. Рідне слово. Українська дитяча література. Книга перша / А. І. Мовчун, З. Д. Варакіна. – К.: Арій, 2007. – С. 32-42.
- Кащенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове: Оповідання: Для серед. та ст. шк. віку / А. Ф. Кащенко. – К.: Веселка, 1992. – 271 с.
- Квітка - Основ'янеко Г. Сватання на гончарівці // Квітка - Основ'янеко Г. Вибрані твори / [Уклад. Та передмова проф.. О. Борзенка, ред. Н. Гафурова]. – Х.: Прапор, 2008. – С. 346-403.
- Квітка - Основ'янеко Г. Шельменко-денщик // Квітка - Основ'янеко Г. Вибрані твори / [Уклад. Та передмова проф.. О. Борзенка, ред. Н. Гафурова]. – Х.: Прапор, 2008. – С. 404-456.
- Кобилянська О. Ю. „В неділю рано зілля копала...” // Кобилянська О.Ю. Вибрані твори: Повість, оповідання (Класики української літератури) / [Упоряди., вступна стаття Ю. Б. Кузнецов] / О. Ю. Кобилянська. – К.: Інтелект – АРТ, 2008. – С. 29-166.

Котляревський І. Енеїда: Поема; Наталка Полтавка: П'єса: для середн. та ст. шк. віку / [Передмова та примітки О. І. Гончара; післямова В. О. Шевчука] / І. Котляревський. – К.: Веселка, 2000. – 237 с.

Лелія: Казки та оповідання для дітей / [Упорядн. Л. В. Ушкалов]. – Х.: Основа, 2005. – 200 с.

Народні оповідання / [Упоряд. С. В. Мишанич]. – К.: Техніка, 2008. – 448 с.

Українські народні казки. – К.: Видавничий центр „Просвіта”, 2004. – 544 с.

Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [Упорядн. М. М. Пазяк]. – К.: Наукова думка, 2001. – 392 с.

Франко І. Вибране: для середнього та старшого шкільного віку / І. Франко. – К.: Школа, 2008. – 464 с.

Шляхи сподівань: Українська література кінця XVIII – початку XX ст.: Навч. посібник / [Упоряди. і передм. Шкляра В. І.]. – К.: Грамота, 2003. – 512 с.

Методичні рекомендації

Розкриваючи перше питання необхідно звернути увагу на визначення понять „ідеал”, „виховний ідеал” як в педагогічній науці так і в етнопедагогіці. Пропонується визначити риси традиційного українського ідеалу людини та національного обов'язку.

У другому питанні проілюструвати конкретними прикладами усної народної творчості, легендами, билинами, літературними прикладами втілення виховного ідеалу українців у білинах, легендах, переказах періоду Київської Русі та героїчному епосі доби козаччини.

Під час підготовки третього питання необхідно проаналізувати працю Г. Ващенка „Виховний ідеал”, порівняти підходи до визначення різних типів виховних ідеалів і на цій основі вивести ідеал, притаманний українському народові. Матеріали книги можна використовувати у підготовці до другого питання, особливо під час висвітлення виховного ідеалу в дохристиянські часи, християнських традицій, у літературі нового часу, у пісенній творчості.

Робота над четвертим питанням потребує аналізу нормативно-правових документів про освіту періоду незалежності України і на цій основі визначення основних рис сучасного ідеалу виховання в незалежній українській державі та напрямів національного виховання. Доречним буде використання прикладів конкретного досвіду сучасних українських шкіл.

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Українські виховні ідеали й традиції родинного, лицарського і козацького виховання

Виховні ідеали – найважливіші компоненти духовності кожної особистості й усього народу. Наш народ має особливий ідеал Людини. Необхідно, щоб кожен знав і наслідував національні ідеали, бо нашому народу сотні років загрожувала небезпека втратити свою національність. Ідеали є найвищим досягненням національного духу. У народній свідомості людина-ідеал – це та, яка має міцне здоров'я, гарне тіло, струнку поставу, глибокий світ національної духовності, бере активну участь у громадському, політичному й культурному житті держави. В історичному аспекті основними українськими виховними ідеалами є орач, сівач, землероб, хлібороб, витязь, козак-лицар, борець проти неправди і зла, повстанець проти національного й соціального гніту, війн-борець за свободу і

незалежність, палкий патріот, народний майстер, свідомий працелюб, високий професіонал, громадянин незалежної України.

Для української молоді такими ідеалами стали І. Гонта, М. Залізняк, С. Наливайко, Т. Трясило, П. Сагайдачний, І. Сірко, І. Богун, І. Виговський, Б. Хмельницький, І. Мазепа та інші народні герої.

Українська система виховання має стійкі традиції формування ідеалів в дітей та молоді. У сучасних умовах багато підлітків вибирають ідеал лицаря – високошляхетної, духовно багатой, морально чистої, мужньої людини. Такими лицарями української культури, науки, держави були Я. Мудрий, В. Мономах, Т. Шевченко, М. Драгоманов, Б. Грінченко, С. Русова, В. Вернадський, М. Грушевський. Г. Ващенко писав, що „...про славу лицарську українець мріє ще з дитинства”.

Ідеал сучасної людини поєднує в собі високі патріотичні й громадянські риси, вірність демократичним законам, синівське відчуття обов'язків перед народом, українською державою.

Щоб бути вірним сучасним українським ідеалам, потрібно словом і ділом реалізувати такі основні національні обов'язки:

- плекати рідну мову, досконало володіти нею, захищати її від засмічення й передавати дітям і внукам як найдорожчий скарб;
- зберігати, практично застосовувати, поглиблювати національні традиції та звичаї;
- постійно розвивати свій інтелект, почуття, волю, формувати силу волі і силу духу, активність, ініціативу з метою підвищення добробуту народу;
- систематично вдосконалювати свій характер, світогляд, національну свідомість і самосвідомість;
- захищати рідну культуру, особисто брати участь у розвитку однієї чи кількох її галузей;
- плекати в собі й інших національно-творчу і державотворчу енергію, готовність захищати українську державу;
- активно брати участь у громадському й політичному житті України, поглибленні згуртованості та єдності народу, зміцненні традицій взаємодопомоги між українцями та представниками інших народів, що проживають в Україні.

Родинне виховання. Відомо, що головна роль у вихованні належить сім'ї, родині. Родинне виховання – це перша природна постійно діюча ланка національного виховання. Батьки повинні залучати дітей до традицій, звичаїв, використовувати етнопедагогіку, тому вони повинні бути національно свідомими, палкими патріотами, стійкими громадянами України. Найбільше виховують гуманні сімейні стосунки – взаємоповага, взаємодопомога, тиха мова та делікатна інтонація у спілкуванні тощо. Родинні цінності – найглибші, найважливіші – це рід, родичі, родовід, пам'ять про померлих, родинознавство, народ. Потрібно враховувати такі якості, як здруженість, згуртованість, взаєморозуміння, взаємоповага, гармонійність потреб, інтересів і можливостей сім'ї. Основні завдання родинного виховання такі: пробудження природних задатків, формування здібностей, розвиток резервів і можливостей дітей, піклування про фізичне і психічне здоров'я, створення умов для оволодіння державною мовою, виховання патріотичних почуттів, організація посильної праці дітей на своє благо, залучення до народних традицій, звичаїв, обрядів, сприяння школі. Для цього слід вести тривалу, наполегливу просвітницьку педагогічну роботу з батьками, особливо дати знання про психологію, національний характер, світогляд, державну ідеологію, політику в галузі виховання й освіти.

Розвиток традицій лицарського виховання та козацької педагогіки. Наш народ споконвіку культивував лицарські традиції виховання. На них формувалась еліта нації, яка завжди боролася за свободу та незалежність держави.

У козацьку добу діяла цілісна система козацького виховання, яка дістала назву „козацька педагогіка”. На сьогодні відроджено українське козацтво, створено українське

дитяче і юнацьке товариство „Січ”, Всеукраїнський доброчинний фонд лицарського виховання ім. П. Сагайдачного.

Головна мета козацької педагогіки – плекання в родині, школі, громадському житті козака-лицаря – палкого патріота, мужнього громадянина незалежної України, захисника рідної землі з яскраво вираженою національною свідомістю, самосвідомістю, високим рівнем моралі й духовності.

Нині досліджується одна зі складових частин козацької педагогіки – січова педагогіка, яка функціонувала у фортеці Запорозької Січі та на території козацької держави. У багатьох регіонах України діють учнівські козацькі гуртки, курені, коші, братства, товариства, створюються козацькі читанки, хрестоматії, методики виховної роботи на козацько-лицарських традиціях.

Максимюк С. П. Педагогіка: Навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005. – С. 241–244.

Уривки з книги Г. Ващенка „Виховний ідеал”

Критика більшовицького ідеалу

Виховний ідеал того чи іншого народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії й моралі, від рівня розвитку його культури, від його національних властивостей.

Критичні зауваження щодо більшовицької концепції виховного ідеалу

Що ж до основних рис комуністичного виховного ідеалу, то при всяких умовах психологічних, географічних чи історичних вони не можуть бути іншими порівняно з тими, що ми накреслили вище. Вони виникають із самої природи марксизму-ленінізму, цієї матеріалістично-атеїстичної системи, що в основу розвитку суспільства кладе безоглядну класову боротьбу, а в основу моралі – класовий егоїзм. Жорстокий терор, що його в найрізноманітніших формах використовують більшовики в СРСР, на випадок перемоги будуть застосовувати й комуністи інших країн, бо він виникає із самої природи марксизму-ленінізму. А звідси в кожній країні, де тільки запанує комунізм, у молоді будуть виховувати жорстокість то т. зв. „класових ворогів”, будуть намагатись виховувати робітників, рабів комуністичної партії.

Християнський виховний ідеал

Виховний ідеал – це образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи молоде покоління.

Риси християнина

Християнство є релігія миру. „Слава на небі богу і на землі мир, між людьми благовоління”, співають у Церкві в свято народження Христа. Всяка національна боротьба ворожа духу християнства. Християнські народи мусять прагнути до мирного співжиття народів усього світу, до того стану міжнародних відношень, при якому кожна нація могла б вільно працювати, розвивати свої здібності, збагачувати свою і вселюдську культуру і цим наближатись до царства Божого.

Загальноєвропейський виховний ідеал

Евангельський ідеал людини має на собі печать вічності. Він не залежить від умов часу, не міняється в зв'язку зі змінами в політичному й соціальному житті народів. Він має вселюдський характер, не є витвір якоїсь нації, а є керівництво в житті й поведінці всіх людей, незалежно від того, в якій країні вони живуть, до якої нації належать.

Саме цей ідеал покладений в основу педагогічних систем різних європейських народів. Кожна з цих систем має свої національні риси, але між ними є багато спільного, що пояснюється міцними культурними зв'язками між європейськими народами. Педагогічні твори таких педагогів, як Коменський, Руссо, Песталоцці швидко після появи на світ ставали відомими всім європейським народам і використовувались ними у вихованні молоді. Тому, крім національних виховних ідеалів, існує й загальноєвропейський виховний ідеал. Щоб ґрунтовно зрозуміти перші, треба зрозуміти другий.

Загальноєвропейський виховний ідеал, як і вся європейська культура, має два джерела: класичну греко-римську культуру і християнство. Подібно до того, як християнська філософія використала здобутки грецької філософії, так і християнська педагогіка використала педагогічні твори великих грецьких педагогів Сократа, Платона й Аристотеля.

Ідеал націонал-соціалістичного виховання

Філософічною основою націонал-соціалізму є філософія Ніцше. Погляди його склались під впливом німецького філософа Шопенгауера, що за основу буття визнавав волю, сліпе прагнення до життя, та англійського вченого Дарвіна, що створив теорію еволюції видів. Великий вплив на Ніцше мав відомий німецький композитор Ріхард-Вагнер, творчість якого прийнята німецьким націоналізмом.

За Ніцше, основною рушійною силою в розвитку буття є боротьба окремих індивідуумів між собою. В процесі цієї боротьби перемагають міцніші індивідууми, гинуть слабші й виробляються нові, вищі типи істот. Зокрема, внаслідок боротьби між людьми має виробитись вищий тип „зверхлюдина”. Характерна властивість її — міцна стихійна воля, прагнення ствердити своє я, до перемоги.

Зверхлюдина відкидає існуючі моральні норми, вона стоїть поза межами добра і зла. Закон для неї є власна безоглядна воля, що ламає всі перепони на своєму шляху. Зверхлюдина горда й жорстока, їй чужа жалість до слабших, яких сама доля приречена до загибелі.

Тому Ніцше називає „зверхлюдину” „білявою бестією”, підкреслюючи цим перевагу у неї міцних тваринних інстинктів і прагнення до перемоги.

Таким чином, для Ніцше людність поділяється на дві нерівноцінні частини: зверхлюди (юберменші) і натовп (унтерменші). Відсіля і дві моралі: мораль панів — зверхлюдей і мораль рабів — унтерменшів. Такою мораллю рабів Ніцше „визнає” християнство, проти якого виступає з найгострішою критикою, особливо в „Своєму творі „Антихрист”. Мораль панів з природи чужа рабові: він має бути задоволений з того, що служить панові засобом в його руках Націонал-соціалісти цілком засвоїли філософію Ніцше, але місце зверхлюдини у їх системі зайняла зверхраса. Вони поділяють раси на нижчі і вищі. До вищої раси належать т. зв. нордійці, і в першу чергу німці. До нижчих рас всі останні. Право на життя й усі блага земні мають лише перші, останні або мають бути знищені, щоб звільнити простори для німців, або бути обернені на їх рабів. Вища раса здійснює своє завдання шляхом нещадної боротьби в першу чергу через війну. Війна вимагає суворої дисципліни, і в першу чергу покори вождів (фюрерів), що втілює в собі прагнення раси. Тому дисципліна і культ фюрера — одна з найважливіших основ націонал-соціалістичної моралі.

Традиційний український ідеал людини

Традиції і поступ

Традиційний ідеал людини – це не вишивана сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитись українцем. Ідеал людини – це те найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особовості та її призначення.

Але що визнати за традиційний ідеал людини, коли їх у народі не один, а декілька? Традиційним треба визнати той, витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу та його творчості і в творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу.

Ідеал людини в творах письменників княжих часів

Любов до Бога має сполучуватись з любов'ю до ближнього, що виявляється передусім в ділах благодійності, в піклуванні про хворих, убогих, сиріт.

„Більше всього, – пише Володимир Мономах, – убогих не забувайте, а скільки можете годуйте їх, і за права вдовиці піклуйтеся сами. і милостиню творіть не схудну (щедру), бо то є початок всякого добра”.

А Лука Жидята пише: „Пам'ятайте й будьте милосердними до странників, до убогих, до голодних і ув'язнених і до сиріт будьте милостивими”.

Любов до ближнього має поєднуватись з правдивістю, чесністю, миролюбством, вірністю даному слову.

„Любов майте зі всякою людиною, а тим більше з братією, і нехай не буде одно в серці, а інше на устах; під братом ями не рий, щоб Бог тебе в гірше не кинув. Але будь правдивим. Будьте терпеливі брат до брата і до всякої людини і не воздавайте зла за зло”.

В чисто євангельському дусі наші письменники вимагають від людини лагідності й смиренства й засуджують гордоці.

„Будьте смиренні й лагідні, – пише Володимир Мономах, – і ви станете виконавцями Божих заповітів, бо в серці гордого диявол сидить і слово Боже не хоче прилинути до нього».

До старших і батьків треба ставитись з пошаною. „Шануйте стару людину і батьків своїх”, – каже Лука Жидята. „Старих шануй, як батька, а молодих, як братів”, – наставляє своїх дітей Володимир Мономах.

Пошана до старших, сердечне ставлення до людей має виявлятися і в зовнішній поведінці.

„Хворого відвідай, – пише Володимир Мономах, – за мерцем ідіть, бо всі ми смертні, і людини не поминіть, не привітавшись з нею, не сказавши їй доброго слова”.

Крім того, Володимир Мономах подає такі правила благопристойності: „При старших мовчать, мудрих слухать, старшим коритись, з рівними й меншими любов мати, без лукавства розмовляючи, більше думать, а не сипать словами”.

Сам будучи дуже гостинним, Володимир Мономах вимагає, щоб обов'язок гостинності виконали і його діти: „Чи куди поїдете, чи підете, чи де станете, — напійте і нагодуйте убогого, а більше всього шануйте гостя, звідкіль би він до вас не прийшов, чи простий, чи добрий, чи злий; і коли не можете (вшанувати його) подарунком, то (вшануйте) його їжою і питвом, бо перехожі проголосять по всіх землях славу про людину, або про добру, або злу!”.

Добре й щире ставлення людей виключає злорічивість, всякі пересуди.

„Не суди, щоб ти не називався сином диявола, але смиряйся, щоб бути сином Божим. Не осуди брата ні словом, ні думкою, пам'ятаючи про свої гріхи, щоб тебе Бог не осудив” (Лука Жидята).

Засуджували наші письменники, особливо ченці, й пияцтво. Св. Теодозій писав: „Першу чарку п'єш за здоров'я, другу для веселощів, третю для ситости, четверта

відбирає розум, п'ята робить тебе шаленим, шоста причиняє гірку смерть, а сьома вічну муку”.

Взагалі людина мусить володіти собою, не коритися пристрастям й обмежувати свої інстинкти.

„Научися, вірний чоловіче, – пише Володимир Мономах – бути благочестивим діячем! Научись по слову євангельському очима управлять, тіло підкорювать, язик утримувать, гнів придушувать, думки чисті мати, спонукувати себе до добрих діл ради Господа”. і Засуджуючи лінивість, наші письменники високо ставили любов до праці.

За високу чесноту письменники княжого періоду визнавали любов до батьківщини. Щоправда, в ті часи багато на нашій землі було взаємної боротьби, що часто мала підступні форми й призводила до руйнації нашої держави. А проте немало було між українцями тих часів, зокрема між князями, палких патріотів, що боліли долею нашої батьківщини. Зібравшись в Любечі на раду, князі говорили: „Навіщо губимо Руську землю, самі між собою ворожнечу роблячи. Бережімо Руську землю”.

Аналізуючи ідеал людини, відбитий в творах церковних письменників Київської Руси, ми маємо відзначити, що в ньому переважають чисто євангельські риси, що мають загальнохристиянський характер. Особливо це треба сказати про твори таких письменників, як Лука Жидята й Кирило Туровський Але в декого з письменників цього періоду вже помітний вплив місцевих, українських умов. Найбільшою мірою це стосується Володимира Мономаха, в заповіті якого євангельська мораль переломлюється через призму тогочасного українського життя й органічно сполучується з кращими українськими традиціями.

Але, як ми сказали раніш, поряд з церковним ідеалом в княжий період існував ще ідеал людини, що відбивав переважно місцеві народні традиції. Ми не можемо відновити його з такою чіткістю, як ідеал церковний бо для цього у нас нема достатніх джерел. Відбиток його ми знаходимо в першу чергу в билинах Київського циклу. Їх забув український нарід, але вони збереглися на далекій півночі в Роси у т. зв. „сказателів”. Зрозуміло, що протягом віків вони під впливом місцевої народної стихії були змінені, але основа їх залишилась незмінною.

На билинах мало помітний християнський вплив, і тому в них можна бачити відбиток українських національних поглядів на людину, як вони розвивались в народі поза впливом християнства. В билинах як герої виступають богатирі, що репрезентують різні стани нашого старовинного суспільства. Ілля Муромець репрезентує селянство, Добриня Никитич – боярство, Олексій Попович – духівництво, Чурило Пленкович – купецтво. Кожен з них є ідеал людини того чи того стану, бо поряд з позитивними рисами вони мають і риси негативні, типові для того чи того стану нашого старовинного суспільства. Але разом з тим вони відбивають в собі і погляд нашого народу щодо ідеалу людини.

Основна позитивна риса наших богатирів – це велика хоробрість і любов до своєї батьківщини. Всі вони, незважаючи на різницю станів і вдачі, дружньо і хоробро борються за Руську землю и перемагають численних її ворогів. Найхоробріший і найсильніший між ними – Ілля Муромець. Це не селянин-хлібороб, яким є Микула Селянинович, що працює на землі за своєю чудодійною „сошкою”. Ні, це селянин-воjak, що зі зброєю в руках захищає свою землю від ворогів. Такими ж виведені у билинах не тільки представник боярства Добриня Никитич, а и представник духівництва Олексій Попович. Друга характерна риса наших богатирів – це широчінь натури, великий розмах духовних і фізичних сил. Ця риса виявляється як у позитивних, так і негативних, з нашого погляду, формах До таких негативних рис широкої натури наших богатирів треба в першу чергу віднести зловживання зеленим вином, яке вони п'ють єдиним духом „чарами в півтора відр”. Можливо, що ця риса нашими предками в ті часи не визнавалась за хибну, бо відповідала традиціям того часу, коли казали: „Руси веселіє єсть пити, не можна без того бути”. В цій точці є, безперечно, велике розходження між поглядами

церковних письменників, як напр, Теодосія Печерського, і билинами. Нарешті, третьою рисою, що характеризує самий стиль життя героїв билин, є широка гостинність. Втіленням її є передусім великий князь Володимир Красне Сонечко. Але й тут є різниця між билинами і творами церковних письменників. В основі гостинності Володимира Мономаха лежить християнська любов до ближнього, милосердне ставлення до хворих, старих, сиріт і бідних. Гостинність Володимира Красного Сонечка має характер широкого бенкетування за великими столами, повними всякими стравами і вином. Крім билин, у нашому народі існували поетичні твори типу героїчних пісень, що їх співали грецькі рапсоди. Такими українськими рапсодами були бояни, що під акомпанемент гуслі співали на княжих бенкетах. До такого роду пісень-поем належить і „Слово о полку Ігоревім”. Цей твір органічно зв’язаний не тільки з психологією українського народу, а й поганськими поглядами наших предків.

Близькість до природи, заснований на ній політеїзм пронизують цілу поему, надаючи їй характеру високої поетичності.

Головний герой поеми князь Ігор — це ідеал хороброго князя-патріота. В ньому відчувається дух князів дохристиянського періоду, зокрема дух Святослава Завойовника. Він іде на бій з половцями, наче сокіл кидається на стаю лебедів. Це герой-лицар, що в самому бою відчуває радість.

Поряд з Ігорем в поемі виступає його дружина Ярославна — втілення кращих рис української жінки. Це вірна й ніжна дружина, що тужить за своїм ладом і хотіла б зозулею летіти до нього. Вона звертається до вітра, до сонця, щоб повернули його. І плач по чоловікові — це одна з найзворушливіших сторінок в історії всесвітньої літератури. Вірністю чоловікові Ярославна нагадує дружину Одисея Пенелопу. Але якою ж холодною здається Пенелопа в порівнянні з українською княгинею!

Ми відзначили, що в „Слові о полку Ігоревім”, як і в билинах відбиті погляди наших предків, що переважно зв’язані ще з дохристиянською традицією. Але це не означає, що вони зовсім не мають в собі християнських елементів. „Слово о полку Ігоревім” повне образів, взятих із поганських вірувань наших предків, але поема кінчається такими словами: „Слава князям та їх дружині, що б’ються за Христа проти невірних орд! Слава князям та їх війську. Амінь!”.

Отже, можна думати, що автор „Слова”, дружинник тих часів, перебуваючи під великим впливом дохристиянських традицій, в той же час є християнином: що звернення його до природи та згадка про поганських богів є значною мірою лише поетичними зворотами. Але в той же час його не можна визнати за справжнього християнина, приміром, типу Володимира Мономаха.

Можна думати, що ці дві стихії, церковно-християнська і світсько-поганська так і не злилися до татарської навали. Але процес злиття відбувався постійно й неухильно. Християнство на Україні поширювалося без насильства і тому прищеплювалося нашому народові повільно. Але тим глибше воно просякало в душу народу, ставало справді його національною релігією.

Так крок за кроком відбулося злиття двох стихій в поглядах і психології українського народу з рішучою перевагою стихії християнської.

Так виробилися наші святочні звичаї, в яких переплітаються старі поганські традиції з християнством, формувалася світогляд і народний побут. Так виробився і набув чітких форм ідеал людини, що зрісся з душею нашого народу, увійшов у плоть і кров його і став керівним в особистому й громадському житті народу.

Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. — Полтава: Ред. газ. „Полтавський вісник”, 1994. — С. 11, 41, 81–82, 83, 93–94, 103–104, 111–112.

Суть виховного ідеалу. Традиційний український ідеал людини

Розбудова незалежної України потребує нової системи національного виховання, стрижнем якої має бути національна ідея у формуванні молодого людини як громадянина України. Сучасне національне виховання можливе на основі бачення, досягнення і прагнення до провідного виховного ідеалу, який, по суті, і зумовлює провідну мету виховання.

Слово «ідеал» означає першобраз, взірць досконалості, кінцеву, вершинну мету людських прагнень.

Виховний ідеал – еталон (взірець) особистості, що служить головним орієнтиром у вихованні молодого покоління. Кожна історична епоха висуває свій оригінальний ідеал. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховний ідеал. Який же сучасний педагогічний ідеал українського національного виховання? Де його шукати?

Український виховний ідеал відомий педагог і психолог Г. Ващенко представляє через аналіз українського виховного ідеалу перед хрещенням України-Руси, у творах письменників княжих часів, українській народній пісні, творах українських письменників нового часу. Наш ідеал репрезентований українською народною педагогікою. Він знайшов своє відображення і втілення в рідній мові, фольклорі, національних звичаях, традиціях, родинному побуті, святах, обрядах, настановах, правилах громадянської поведінки, символах, народних чеснотах, нормах християнської моралі, різних видах мистецтв, ремеслах і промислах нашого народу. Цей ідеал передається від старших поколінь молодшим, які його доповнюють і вдосконалюють.

Коріння виховного ідеалу українців сягає часів наших далеких предків – орачів, автохтонів української землі. У дохристиянський період наші предки дбали про виховання у дітей працьовитості, побожного ставлення до природи, землі, хліба, поваги до старших і предків, витривалості, відваги, чесності і правдивості. Це перше окреслення ідеалу. Від початку його становлення в центрі уваги стала одвічна проблема протистояння Добра – злу, Світла – темряві, Правди – брехні, Розуму – невігластву, Красивого – потворному, Справедливості – кривді. Звідси постає образ захисника вітчизни, борця за волю і щастя народу. Постійним ідеалом української народної педагогіки є людина праці, шляхетно свідомою, з людською та національною гідністю. Після охрещення України - Руси в процесі суспільного прогресу коло ціннісних орієнтацій у вихованні помітно розширюється. Це стосується дотримання норм християнської моралі. Основу виховного ідеалу становить гармонія душі, тіла і розуму: „Душа чиста – краще всякого намиста”, „Здоров’я – всьому голова”, „Розум – скарб людини”. Домінантою є служіння Богові та Україні. Бог приймається як Абсолютний Вічний Дух, Свідомість Світу, втілення Добра, Честі, Доблесті, Світла, Розуму, Справедливості.

Український виховний ідеал чітко орієнтований на всебічний гармонійний розвиток особистості, на трудову й мистецьку вправність. До виховного ідеалу віднесено такі риси, як талант людини, ощадність, господарність. У традиційного українського господаря не лише комори повні, а й голова повна розуму, душа повна християнських чеснот, серце сповнене любові до всього рідного й загальнолюдського, до Бога й до всього, чим Господь Україну обдарував.

Таким чином, ідеалом українського виховання є здорова, культурна, щаслива людина з багатогранними знаннями та високими духовно-моральними й інтелектуальними якостями, патріотичним почуттям, працьовитістю, національною і людською гідністю.

Тип досконалої людини в українській козацькій педагогіці

Образ досконалої особи українця випестуваний упродовж багатьох віків українською педагогікою. Педагогічна система кожного народу, кожної нації має свій тип досконалої людини. У народів Кавказу – витязь, джигіт, в англійців – джентльмен, у

росіян – добрий молодець, у японців – самурай. К. Д. Ушинський зазначав, що кожен народ має свій виховний ідеал.

В українській народній педагогіці, починаючи з XV ст., ідеал довершеної людини репрезентується образом українського козака, потім – січового стрільця, самовідданого борця за самостійну Українську державу.

Національно-визвольний рух українського козацтва заманіфестував найвищий злет виховного ідеалу, зорієнтованого на формування свідомого українця-патріота з національною гордістю, людською гідністю, розумного, освіченого, витривалого, кмітливого, мужнього і благородного козака-лицаря, будівничого і захисника незалежної України, відданого рідній землі, християнській вірі, народу і Батьківщині. Український народ прославляє козаків за звитяжні подвиги, виділяє такі їхні типові риси, як вірність обов'язку, відвага, загартованість, витривалість, вільнолюбство, здатність до переборення труднощів, незалежність натури, лицарська гідність, порядність, непокірність, невибагливість, військова вправність, шана до Бога, вірність присязі, чесність, справедливість. Козаки – надійні товариші, щирі друзі, вірні в коханні, сумлінні в збереженні честі родини.

Слава про велич українських козаків сягнула далеко за межі України. Французький інженер Боплан в „Описі України” зазначає, що козаки кмітливі й проникливі, дотепні та надзвичайно щедрі, дуже люблять свободу, добре загартовані, невтомні в битвах, відважні, сміливі, відчайдушні, високі на зріст, вправні, енергійні, з міцним здоров'ям.

Усе це переконує, що козак – це досконала людина, на яку орієнтується у вихованні дітей та молоді українська народна педагогіка.

Козацький ідеал досколатої людини стосувався й осіб жіночої статі. Змалку в дівчат виховували такі риси, як чесність, подружня вірність, витривалість, працьовитість, відданість обов'язку, цнотливість. Називатися козаком чи козачкою – велика честь для українців, найвища людська похвала.

Ідеал козака – виразника інтересів народу, що прагне до свободи, до соціальної справедливості, – склався в Україні під впливом суспільно-історичних умов протягом XVI – XVII століть. З часом цей ідеал, втрачаючи історичний ґрунт, втрачає і свій виховний вплив. Однак він ще довго живе в народній виховній традиції і служить утіленням благородства і волелюбства в численних літературних і народнопоетичних творах.

Протягом XVIII ст. в Україні складається новий ідеал – гайдамаки. XVIII століття – століття безперервних спалахів народних повстань проти гніту, експлуатації. Основною силою повстань було селянство. Повсталі називали себе гайдамаками. Гайдамаки прагнули визволення від тяжкого шляхетського гноблення та об'єднання Правобережжя з іншими українськими землями у складі Російської імперії.

У Галичині повсталі селяни, ремісники, наймити, пастухи називали себе опришками (опришківський рух під керівництвом Олекси Довбуша). Опришок – це народний месник, який карає соціальне зло. Цей ідеал постійно виступає в народній поезії. Він, як козак, «гуляє в горах». Його невід'ємні риси – сміливість, спритність, відчайдушність, переконаність у справедливості своєї боротьби. Гайдамака, опришок – це яскраво виражений соціальний тип, представник найбільш поневоленої частини суспільства. Широко пропагований народною творчістю, цей ідеал служить вихованню підростаючого покоління в класовому суспільстві в дусі ненависті до експлуататорів.

На початку XX ст. гайдамаками називали свідомих революціонерів, що закликали народ до боротьби. Ідеал народного месника, борця за соціальну справедливість, стає традиційним в українській народній педагогіці. Від покоління до покоління передавав цей ідеал український народ, наділяючи його дедалі більш позитивними якостями, приписуючи йому фантастичні можливості.

Ідеальні риси народу втілювали герої народних казок. Вони переконували, що всі перешкоди в житті можуть долати тільки кмітливі, розумні, дужі, витривалі люди. Образи

улюблених молоддю героїв Залізняка, Довбуша справляли значний вплив на її виховання. Вони спонукали молодь до оволодіння знаннями, до фізичного вдосконалення, вселяли переконаність у своїх перевагах над експлуататорами.

В епоху капіталізму в усіх експлуатованих верств суспільства авторитетом користувався свідомий робітник, людина, що живе з праці своїх рук, пролетар, товариш, революціонер.

У післяжовтневий період багато поколінь виховувалося на ідеалі борця за побудову нового суспільства – соціалізму і комунізму. „Чапаєвець”, „щорсівєць”, „корчагінець” – ці ідеали відігравали велику роль у військово-патріотичному вихованні, моральному становленні молоді.

Таким чином, ідеали народного виховання в Україні змінювались залежно від соціально-економічних і історичних умов. Однак українська етнопедагогіка має і постійний ідеал. Це людина праці. Усі інші ідеали є ніби відгалуженням, доповненням його. Людина праці залишається основним виховним ідеалом і в наш час.

Виховний ідеал української народної педагогіки в основі своїй цілком самобутній, бо зародився, виріс і зміцнів на власному національному ґрунті.

Цей ідеал закликає плекати особистість, її здібності, розум, гідність, честь, кмітливість, мужність, людинолюбство, орієнтує на визнання неповторної цінності кожної окремої людини.

Виховний ідеал у творчості Г. Ващенка

Сьогодні виховний вплив має бути спрямований на те, щоб наше молоде покоління виросло й розвинулось міцним, здоровим, національно й державно свідомим, освіченим, загартованим тілом і душею, доброзичливим, самостійним, чесним, розумним, працьовитим, професійно компетентним, ерудованим, культурним, підприємливим, ініціативно творчим, корисним суспільству; щоб молоді люди були палкими патріотами України, вільними громадянами незалежної держави, які своє особисте щастя вбачають у світлій долі своєї рідної Вітчизни.

У наш час у розв'язанні питання виховного ідеалу особливої актуальності набувають педагогічні погляди талановитого українського педагога й психолога Григорія Григоровича Ващенка (1878 – 1967). Він був глибоко переконаний, що наша національна система виховання має ґрунтуватися на українській духовності, на власному виховному ідеалі. Стислу формулу свого ідеалу він сформулював як „служіння Богові та Україні”. Виховний ідеал „має на собі печать вічності”. Він пов'язаний з природженою релігійністю українця, з рідною землею та природою, з християнською українською душею. В основу виховного ідеалу педагог поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові й красі.

Ці моральні цінності Г. Ващенко виводить з християнської віри і релігії. Така спільність, за його переконанням, веде людину до виконання подвійної високої мети – служіння Богові і своїй нації. Причому служіння Богові – це служіння абсолютній Правді, Красі, Справедливості, Любові і Нації як реальній земній спільноті, в якій ці абсолютні цінності мають знайти своє втілення. Найбільша ганьба для людини – це зрада вірі й Україні.

Г. Ващенко виділив основи виховного ідеалу:

- національні фізичні і психічні особливості народу;
- усвідомлення народом свого призначення;
- християнство і загальноєвропейська культура;
- висока мораль, чистота і світлість душі;
- вище, божественне, одухотворене начало;
- служіння Україні, своєму краю як сенс життя людини;

– національна свідомість, почуття єдності з усією українською спільнотою;
– патріотична, здорова, національна гордість, національна гідність, любов до інших народів.

У своїй праці „Виховний ідеал” Г. Ващенко глибоко аналізує більшовицький і націонал-соціалістичний ідеали як ідеали породження тоталітарних систем, показує їх основи.

Більшовицький виховний ідеал – це вірність вченню марксизму-ленінізму, непримирима ворожість до інших ідеологій і боротьба з ними, ворожість до релігії, безоглядна вірність компартії і її вождям, радянський патріотизм без дійсних засад інтернаціоналізму, войовничий атеїзм, підозрілість і обережність, дисципліна, що ґрунтується на відчутті страху.

Націонал-соціалістичний виховний ідеал – це відданість інтересам свого народу, любов до нього, войовничість у боротьбі за панування над іншим народом, міцна воля, тверда вдача, дисципліна, пошана до парткерівництва, особливо до фюрера як представника нації, зневажливе ставлення до інших народів, фізична сила, здоров'я, витривалість, навички воєнних дій.

Таким чином, виховний ідеал українця зведений Г. Ващенко до двох головних принципів: виховання людини на засадах християнської моралі і на здобутках духовності українського народу. Власне, ці принципи склалися впродовж віків і є традиційними в житті і побуті українського народу. Серед них такі: працелюбність, правдивість, жертвенна любов до України, людяність, щиросердність, гостинність, вірність, відданість, оптимістичність, захоплення красою і мистецькою творчістю, музикою, співом, танцями, вірність у коханні, статеве стриманість, здоровий сімейний побут. Ці риси є основою української ментальності.

Професор Г. Ващенко свою працю „Виховний ідеал” завершує словами: „Плекаючи свої кращі традиції, борючись за свою самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них... Віримо, що ця боротьба закінчиться перемогою Правди і Добра”.

Метою виховання у вільній Україні може бути благо і щастя батьківщини. Під благом батьківщини Г. Ващенко розумів дотримання таких принципів:

1. Державну незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя.

2. Об'єднання всіх українців, незалежно від їх територіального походження, церковної належності, соціального стану і т. ін., – в одну спільноту, що пройнята єдиним творчим прагненням і високим патріотизмом.

3. Справедливий державний устрій, який би підтримував лад у суспільстві і водночас забезпечував особисті права і свободи кожного громадянина, сприяв розвитку й прояву його здібностей, спрямованих у напрямку громадського добра.

4. Справедливий соціальний устрій, за якого б зникла й унеможлилювалася боротьба між окремими групами суспільства.

5. Високий рівень народного господарства і справедлива організація його, що забезпечувала б матеріальний добробут всіх громадян і була позбавлена елементів експлуатації.

6. Розквіт духовної культури українського народу, науки, мистецтва, освіти; піднесення їх на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною у світі.

7. Високий релігійно-моральний рівень українського народу, реалізація в житті вчення Христа.

8. Високий рівень здоров'я українського народу.

Такою хотів бачити Україну її великий патріот Г. Ващенко, а українське виховання повинно мати національне зорієнтування; породжувати і здійснювати волю національного самоутвердження; плекати народ сильний, гордий, мужній; формувати дужу, свідому

націю; очищати українську духовність від всякого намулу, привнесеного імперськими, тоталітарними режимами.

Сучасний ідеал українського національного виховання

Християнськими чеснотами на які ми повинні орієнтуватися у формуванні нашого виховного ідеалу є такі: віра, надія, любов, правдивість, твердість у своїй вірі; уміння долати сумніви, зовнішні спокуси; християнський оптимізм, бадьорість; уміння зносити невдачі, нещастя, страждання; душевний спокій і радість; уважне ставлення до інших; піклування про ближніх, розуміння своїх хиб та провинн, уміння їх виправляти; уміння боротися зі злом, шанувати батька і матір, не бути рабом своїх тілесних пристрастей, багатства і суєтної слави, бути лагідним і доброзичливим, стримуватися від заздрощів, гордощів і честолюбства, бути чесним і правдивим, не красти і не вбивати, співчувати ближнім, допомагати хворим, убогим, ув'язненим; прощати образи, не мститися, боротися зі злом, особливо, якщо воно поширюється в суспільстві; по-братерськи ставитися до людей, підтримувати державу, шанувати представників влади без їх обожнювання та ідолопоклонства, прагнути до мирного співжиття.

Абсолютними вічними цінностями та їх антиподами вважають добро – зло; віру – нігілізм, надію – зневіру, любов – ненависть, доброту – жорстокість, чесність – нечесність, справедливість – несправедливість, щирість – лукавство, гідність – підкореність, милосердя – байдужість, прощення – злопам'ятність, досконалість – недосконалість, краса – потворність, свобода – неволя, нетерпимість до зла – пасивність, великодушність – бездушність, оберігання життя – вбивство, мудрість – безглуздя, благородство – підлість.

Згідно з Концепцією громадянського виховання ідеал національного виховання - це людина-громадянин, патріот, професіонал, людина з притаманними їй особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні, людина компетентна, відповідальна, національно свідомою, з гострим відчуттям належності до рідної землі, народу, визнанням духовної єдності поколінь, спільності культурної спадщини; почуттям патріотизму та відданості Батьківщині, з гуманістичною мораллю, повагою до таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість; людина соціально активна, компетентна, готова до участі в процесах державотворення, здатна до спільного життя і співпраці, готова взяти на себе відповідальність, робити самостійний життєвий вибір; здатна розв'язувати конфліктні ситуації, працелюбна, відповідальна за свої дії, людина правової та політичної культури, критичного мислення, здатна відстоювати свою позицію, знаходити нові ідеї, передбачати можливі наслідки дій та вчинків, визначати форми своєї участі в житті суспільства, спілкуватися, захищати і підтримувати закони і права людини, людина толерантна, глибоко національно свідомою.

Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка: навчальний посібник / В. А. Мосіяшенко. – Суми: Університетська книга, 2010. – С. 28–36.

Національне виховання

Національне виховання в Українській державі має бути спрямоване на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури.

Національне виховання є органічним компонентом освіти і охоплює всі складові системи освіти.

В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Пріоритетними напрямками реформування виховання повинні бути такі:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;

- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;

- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції;

- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродітностей;

- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;

- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;

- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;

- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;

- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості і вихованості особистості;

- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;

- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;

- формування у дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин.

Відповідно до пріоритетних напрямів визначено основні шляхи реформування виховання:

- реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу;

- упровадження нових підходів, виховних систем, форм і методів виховання, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей;

- розроблення теоретико-методологічних аспектів національної системи виховання з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду;

- об'єднання зусиль державних і громадських інституцій у вихованні молоді, сприяння діяльності дитячих та юнацьких організацій;

- розвиток різноманітних дитячих і молодіжних об'єднань за інтересами, позашкільних освітньо-виховних закладів (будинків школярів, станцій юних техніків, натуралістів, мережі дитячо-юнацьких спортивних шкіл, музичних і художніх студій, малих академій народних мистецтв тощо);

- організація родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків;

- активний обмін надбаннями духовної культури між усіма народами, які населяють Україну, а також з українською діаспорою;

- широке використання в навчально-виховному процесі високохудожніх творів літератури та мистецтва;

докорінні зміни в підготовці і перепідготовці педагогічних кадрів для національного виховання.

Державна національна програма „Освіта” („Україна XXI століття”). – К., 1994.
– Режим доступу: <http://oipopp.ed-sp.net/content/view/34/36/>.

Контрольні запитання та завдання:

1. Дайте визначення поняття „ідеал”.
2. Дайте визначення поняття „виховний ідеал”.
3. Що, на Вашу думку, означає вислів „традиційний український ідеал людини”?
4. Які риси поєднує в собі ідеал сучасної людини?
5. Як Ви розумієте основні національні обов’язки громадянина?
6. Наведіть приклад втілення виховного ідеалу українців в усній народній творчості.
7. Наведіть приклад втілення виховного ідеалу чоловіка і жінки в українській літературі.
8. Як ви розумієте поняття „абсолютні вічні цінності та їх антиподи”?

**Тема 4. Усна народна творчість як засіб виховання
в українській етнопедагогіці**

2 год.

Мета: формування уявлення студентів про засоби як важливий компонент процесу навчання, розвиток творчих умінь і навичок використання засобів етнопедагогіки, виховання поваги до української народної творчості

План

1. Виховне значення української пареміографії (прислів'їв, приказок).
2. Українські народні загадки, лічилки, скоромовки як засоби розумового виховання в етнопедагогіці.
3. Потішки і пестушки як засіб формування світогляду дитини.
4. Народна казка – золотий фонд української етнопедагогіки.

Основна література

- Волков Г. Н. Этнопедагогика / Г. Н. Волков. – М.: Издательский центр „Академия”, 1999. – 168 с.
- Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – Ч. I – II. – К., 1991.
- Гайдай М. М. Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян / М. М. Гайдай. – К., 1972.
- Грицай М. С. Українська народно-поетична творчість / М. С. Грицай, В. Г. Бойко, Л. Ф. Дунаєвська. – К., 1983.
- Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість / В. М. Гнатюк. – К., 1966.
- Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К., 1991.
- Дитячі пісні та речитативи. – К.: Наукова думка, 1991. – 448 с.
- Дитячий фольклор. – К., 1986.
- Дитячий фольклор // Мовчун А. І. Рідне слово. Українська дитяча література. Книга перша / А. І. Мовчун, З. Д. Варакіна. – К.: Арій, 2007. – С. 16-31.
- Довженко Г. В. Український дитячий фольклор. – К., 1981.
- Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. – К., 1989.
- Ігровий фольклор // Мовчун А. І. Рідне слово. Українська дитяча література. Книга перша / А. І. Мовчун, З. Д. Варакіна. – К.: Арій, 2007. – С. 32-42.
- Календарно-обрядові пісні. – К., 1987.
- Колискові пісні. – К., 1973.
- Квіти верховини: Коломийки. – Ужгород, 1985.
- Курочкін О. В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність / О. В. Курочкін – К., 1978.

- Летіла сорока по зеленім гаю. Дитячі та молодіжні українські народні ігри. – К., 1990.
- Народні усмішки. – К., 1986.
- Народні оповідання. – К., 1986.
- Паз як М. М. Українські прислів'я та приказки / М. М. Пазяк. – К., 1984.
- Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня / Ф. Погребенник. – К., 1991.
- Скуратівський В. Берегиня: Художні оповіді, новели / В. Скуратівський. – К.: Рад. письм., 1987.
- Скуратівський В. Покуть / Василь Скуратівський. – К.: Фірма „Довіра”, 1992. – 236 с.
- Ступак Ю. П. Виховне значення українського фольклору / Ю. П. Ступак. – К., 1960.
- Соціально-побутові пісні. – К., 1985.
- Український дитячий фольклор. – К., 1962.
- Українські народні думи та історичні пісні. – К., 1990.
- Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К.: Молодь, 1989. – 432 с.
- Українознавство. Посібник / [укл. В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач]. – К., 1994.
- Українська душа: Збірник статей / [ред. Вікторія Храмова]. – К: Видавництво МП „Фенікс”, 1992. – 128 с.
- Українські прислів'я та приказки. – К., 1984.
- Українські приказки, прислів'я і таке інше / [Спорудив М. Номис]. – Ст., 1864.
- Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. – К., 1990.
- Українські народні пісні та думи. – К.: Т-во „Знання” України, 1992. – 96 с.
- Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 791 с.
- Українські народні загадки. – К., 1963.
- Українські народні казки. – К.: Видавничий центр „Просвіта”, 2004. – 544 с.
- Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [упорядн. М. М. Пазяк]. – К.: Наукова думка, 2001. – 392 с.
- Ярмиш Ю. І. У світі казки / Ю. І. Ярмиш. — К., 1974.

Додаткова література

- Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.
- Маковій Г. П. Затоптаний цвіт: Народнознавчі оповідки / Г. П. Маковій. – К.: Український письменник, 1993. – 205 с.
- Приходченко К. І. Витоки творчості. Розробки уроків та позакласних заходів з розвитку творчих здібностей учнів: [Посібник] / К. І. Приходченко. – Д.: Стакер, 1998. – 416 с.
- Українська родина: Родинний і громадський побут / [упорядник Лідія Орел]. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні розкрити поняття пареміографії і показати виховне значення народних паремій (прислів'їв і приказок). Обов'язково звернути увагу на те, що в кожному прислів'ї і приказці присутній виховний зміст. Необхідно розкрити практичний характер прислів'їв і приказок, навести приклади життєвих порад, побажань у праці, привітань. Відповідь проілюструвати прислів'ями і приказками про добро і зло, прекрасне й потворне, про правду і брехню, працю, про виховання, родинні стосунки.

У другому питанні розкрити значення загадок, лічилок, скоромовок як засобів розумового виховання. Відповідь проілюструвати конкретними прикладами.

Третє питання є складовою частиною народного дитинознавства. Варто використати матеріали дитячого фольклору, пов'язані з першим роком життя дитини. Відповідь проілюструвати конкретними прикладами.

У четвертому питанні розкрити дидактичний зміст українських народних казок, показати пізнавальну роль казки. Навести приклади казок, де йдеться про сімейне, моральне, трудове, фізичне виховання.

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Художня природа, жанрові різновиди та класифікація народних паремій

Пареміографія – це частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости. Це – словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні усталені формули, образні кліше. Побутуючи, частина з них втратила своє первісне значення або набула нового, більш сучасного сенсу. Однак у багатьох прислів'ях і приказках міцно зафіксовані елементи давніх міфічних уявлень, риси доісторичної епохи, що засвідчує їхнє давнє походження і дає підставу відносити цей жанр до найдавніших утворень усної словесності.

Художня природа, жанрові різновиди та класифікація народних паремій //
[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4182.html>

Засоби народної педагогіки

Прислів'я

У будь-якому прислів'ї завжди є „педагогічний момент” – повчальність: під прислів'ям розуміють влучний образний вислів повчального характеру, що типізує найрізноманітніші явища життя і має форму закінченої пропозиції.

Прислів'я задовольняли багато духовних потреб трудящих: пізнавально-інтелектуальні(освітні), виробничі, естетичні, моральні та ін.

Прислів'я – не старовина, не минуле, а живий голос народу: народ зберігає у своїй пам'яті тільки те, що йому необхідно сьогодні і буде потрібно завтра. Коли в прислів'ї говориться про минуле, воно оцінюється з погляду сьогодення і майбутнього – засуджується або схвалюється залежно від того, якою мірою минуле, відбите в афоризмі, відповідає народним ідеалам, очікуванням і сподіванням.

Прислів'я створюється усім народом, тому втілює колективну думку народу, народну оцінку життя, спостереження народного розуму.

Вдалий афоризм, створений індивідуальним розумом, не стає народним прислів'ям, якщо він не висловлює думку більшості. В усякому разі можливе паралельне одночасне існування загальнонародного варіанту й індивідуально-авторського.

Народні прислів'я мають форму, сприятливу для запам'ятовування, що посилює їх значення як етнопедагогічних засобів.

Прислів'я міцно вкорінюються в пам'ять. Їх запам'ятовування полегшується грою слів, різними співзвуччями, римами, ритмікою, іноді дуже майстерною. У цьому випадку поезія виступає як форма збереження й поширення мудрості, досвіду пізнавальної діяльності, що моделює виховання і його результат – поведінку.

Кінцевою метою прислів'їв завжди було виховання, вони з прадавніх часів виступали як педагогічні засоби: з одного боку, вони містять педагогічну ідею, з іншого – роблять виховний вплив, несуть освітні функції (оповідають про засоби, методи виховного впливу).

Про прислів'я добре сказав Я. А. Коменский: „Прислів'я або приказка – коротке і спритне яке-небудь висловлювання, в якому одне говориться й інше мається на увазі, тобто слова говорять про деякий зовнішній фізичний, знайомий предмет, а натякають на щось внутрішнє, духовне, менш знайоме”. У цьому висловлюванні міститься визнання педагогічних функцій прислів'їв і вташування в них певних закономірностей, властивих народній педагогіці: по-перше, натяк виступає як засіб дії на свідомість виховуваних, по-друге, навчання відбувається від відомого до невідомого (знайомий предмет породжує незнайому думку).

Підбір прислів'їв у Я. А. Коменського такий, що він не допускає бездумного ставлення до навколишньої дійсності, учить шукати нову думку в звичних предметах і явищах, закликає до виховання і самовиховання, заохочує і стимулює взаємне виховання, піклується про перевиховання, встановлює певний порядок руху від незнання до знання.

У прислів'ях багато матеріалу практичного характеру: життєві поради, побажання в праці, привітання та ін.

Найбільш поширена форма прислів'їв – настанови. З педагогічного погляду цікаві настанови трьох категорій: повчання, що наставляють дітей і молодь в добрих намірах, у тому числі й правила хорошого тону; повчання, що закликають дорослих до благопристойної поведінки, і, нарешті, настанови особливого роду, що містять педагогічні ради, констатувальні результати виховання, що є своєрідною формою узагальнення педагогічного досвіду. У них міститься величезний освітньо-виховний матеріал з питань виховання.

У прислів'ях відобразилися педагогічні ідеї, що стосуються народження дітей, їх місця в житті народу, цілей, засобів і методів виховання, заохочення й покарання; зміст навчання, трудового і морального виховання, спадковості і спадкоємства дітьми рис поведінки батьків, впливи довкілля і громадської думки тощо.

Народом, безперечно, висловлюються думки про початок виховання: чим раніше, тим краще. Виховання починається з моменту народження, причому воно важливіше за народження: „Не той батько, мати, хто народив, а той, хто вспоил, вигодував та добру навчив”. Мати і батько не просто батьки. Народження – тільки початок, мати і батько – вихователі, тільки тоді вони виправдовують своє ім'я і призначення. Материнська школа – важливіша і ґрунтовніша за батьківську: „Яка матка, такі і дітки”, „Що мати в голову вб'є, того і батько не виб'є”.

Про вирішальну роль батьків у вихованні дуже яскраво сказано в російському прислів'ї: „Батьківське слово мимо(на вітер) не мовить”, тобто про батьківське слово сказане те ж саме, що і про прислів'я. Слово батьків оцінюється так само високо, як і жива народна мудрість багатьох поколінь. Батьки як вихователі у цьому випадку виступають від імені народу, як сполучна ланка між дітьми і народом, що підростає поколінням і йде.

Перекладено за: Волков Г. Н. Этнопедагогика / Г. Н. Волков. – М.: Издательский центр „Академия”, 1999. – С. 62–63.

Загадки

Загадки розумні, опoетизовані, багато з них містять у собі моральну ідею. Відповідно, вони роблять вплив на розумове, естетичне і моральне виховання. У давнину вони, ймовірно, виконували всі ці функції більш менш у рівній мірі. Але пізніше в них домінантою стало розумове виховання.

Загадки покликані розвивати мислення дітей, привчати їх аналізувати предмети і явища з різних областей навколишньої дійсності; причому наявність великої кількості загадок про одне і те ж явище давала змогу усебічно характеризувати предмет (явище). Але значення загадок у розумовому вихованні далеко не вичерпується розвитком мислення, вони також збагачують розум відомостями про природу і знаннями з найрізноманітніших сфер людського життя.

Використання загадок в розумовому вихованні цінне тим, що сукупність відомостей про природу і людське суспільство отримується дитиною в процесі активної розумової діяльності.

Найрізноманітніші види трудової діяльності охарактеризовані в загадках про працю, знаряддя праці, сільськогосподарські культури, домашніх тварин, одяг, їжу тощо. Навіть у казках про Всесвіт постійно згадуються знаряддя праці й тема праці. Наприклад, у загадках про сонячне світло говориться про коромисло, про мірну жердину й інші знаряддя праці. Показово, що часто в загадці той або інший предмет розглядається частинами, а ці частини, у свою чергу, розповідають про послідовність трудових операцій.

У загадці „Вісімдесят солдатів, два жандарми, один пан” говориться про дах як результат людської праці : встановлення крокв, балок, прибивання дощок.

Загадки є комбінованими засобами дії на свідомість, що мають на своїй меті здійснення розумового виховання в єдності з усіма іншими аспектами формування особи. Ця єдність досягалася завдяки тісному зв'язку в загадках розумного (мудрі думки, численні відомості про важливе і потрібне), і прекрасного (досконалі художні форми загадок, поетизація людського життя і явищ природи і таке інше). У цьому випадку розум розцінюється народом як мета, а прекрасне – як засіб.

Саме завдяки прекрасному в загадках такими виразними стають думки про здоров'я, моральність, працю.

Етнопедагогічні мініатюри – прислів'я і загадки – відігравали величезну роль у житті народу. Їхнє значення не вичерпане ще і до теперішнього часу. Народ був економним у вживанні слів, використовував оптимальні засоби збереження і передачі думки, особливо цінуючи лаконічність мови: „Багато сказане – марнослов'я, коротко сказано – мудрість”. Споконвіку зберігається висока думка про прислів'я.

Для греків і римлян прислів'я були панівною думкою суспільства; для італійців – училищем народу; для іспанців – зцілителем душі; для чехів – мудрістю предків; для чувашів – повчанням старців; для східних народів – кольором мови, ненанизаними перлинами; для росіян – школою мудрості і добра... А для всіх одночасно – були великим багатством в народній педагогічній скарбниці.

Загадки сприяють розвитку пам'яті дитини, її образному мисленню, швидкості розумових реакцій.

Загадка вчить дитину порівнювати ознаки різних предметів, знаходити загальне в них і тим самим формує в нього вміння класифікувати предмети, відкидати їх несуттєві ознаки. Іншими словами, за допомогою загадки формуються основи теоретичного творчого мислення.

Загадка розвиває спостережливість дитини. Чим уважніша дитина, тим вона краще і швидше відгадує загадки. Який дивовижний процес здійснюється, наприклад, у голові дитини, коли вона швидко знаходить схожість між дідом, „у сто шуб одягненим”, і цибулиною або між дівцею, „що сидить в темниці з косою на вулицю”, і морквою! Дитині, що навчилася відгадувати загадки, можна дати завдання придумати свої загадки.

Особливе місце в процесі виховання дітей займає діагностична функція загадки: вона дає змогу вихователю без яких-небудь спеціальних тестів і анкет виявити міру спостережливості, кмітливості, розумового розвитку, а також рівень творчого мислення дитини.

Народні пісні

Колискова пісня. Поезія раннього віку

У піснях, безперечно, є присутньою педагогічна ідея, вона обумовлює освітньо-виховну функцію пісень.

Деякі категорії пісень розраховані на конкретні вікові групи, хоча, звичайно, більшість пісень не можуть бути різко розмежовані і розподілені за віком. Інші пісні дорослих малі діти співають з особливим піднесенням. Тому може йтися тільки про переважне виконання тих або інших пісень в тому або іншому віці. *Колискова* пісня призначена немовляті. Співає її переважно мати, але зафіксовані випадки її виконання чотирьох-п'ятирічними дітьми, що вколисують своїх молодших братів і сестер. Колискова педагогіка – найбільш природовідповідна педагогіка за всю історію людства (першою колискою були руки і коліна дикунки-матері, що стоїть і сидить).

Призначення колискових пісень – заколисати, приспати дитину. Творцями колискових пісень переважно є матері і бабусі, а користуються ними всі, хто нянчить дітей. Про колискові пісні зустрічаються спогади в прислів'ях, казках, піснях. У одній з пісень козаків, наприклад, старший брат представлений нянькою. Він співає колисковий гімн, який міг бути по суті створений і ним самим :

А брат сестричку
В люлечці гойдає:
„Сестричка рідна,
Рости скоріше”.

Подібні народні поетичні твори цікаві тим, що демонструють загальну любов до дітей. Більшість колискових пісень розкривають величезну силу передусім материнської любові. Але водночас вони вселяють любов до дітей усім, хто виконує їх у процесі дбайливого догляду за дитиною, тобто так чи інакше стимулюють самовиховання; особливо це важливо в тих випадках, коли за маленькими дітьми наглядають діти старші.

Дітям, що лежать у колисці, слова пісні ще не зрозумілі, але ніжність, вкладена в мелодію і слова будить їхню душу і серце, ніби готує ґрунт, створює сприятливі умови для подальших виховних дій. Колискова пісня складалася віками, у ній – найоптимальніше співвідношення думки, руху й настрою. Кращі з них досі використовуються в пестощах, їх співають самі діти, укладаючи ляльок спати.

Колискова пісня – найбільше завоювання народної педагогіки. Вона неподільно сполучена з практикою виховання дітей саме в тому самому ніжному віці, коли дитина – ще безпорадна істота, що потребує постійної дбайливої уваги, любові й ніжності, без яких вона просто не виживе.

Основний зміст колискових пісень – любов матері до своєї дитини, її мрії про його щасливе майбутнє. Вони рясніють поетичними образами птахів, диких звірів, домашніх тварин, смішних і страшних, ласкавих і сердитих, таких, що приходять до колиски, оточують дитину.

Дітям, що засинають у колисці, ласкаво і серйозно розповідають про справи батька („пішов за рибою”), матері („пішла пелюшки мити”), бабусі („пішла дрова рубати”), та й самому нетямущому вже обіцяно трудове майбутнє: „сіряка зшиємо, / боронити пошлемо/ в чисті поля/, в зелені луки”.

Ось у такій простій формі підноситься мало що розуміючій дитині колискового віку своєрідний курс „родинознавства”, побудований на предметах і явищах найближчої дійсності: „чисті поля”, „зелені луки”. Патріотизм – одне з найглибших почуттів, яке невід'ємне від любові до дітей і в усій повноті проявляється в колискових піснях.

У простенькій колисковій пісні мати розповідала про працю, про Батьківщину, про важливість праці в повсякденному житті. Робила це невимушено, у напрочуд поетичній формі, без повчальності й моралі. Наприклад, в одній з пісень співається про те, що рано-вранці треба відправитися на зайця; якщо упіймати зайця, то можна випекти пиріг із заячого м'яса. У цій же пісні утішають дитину, яка плаче, і примовляючи, що мати пішла по ягоди і принесе ягід, батько пішов на базар – принесе калач.

У колискових піснях матері розповідають про навколишню дійсність, вголос думають про мету і сенс життя, діляться своїми турботами, радощами і печалю. У колиско вій пісні мати знаходить вихід своїм почуттям, можливість до кінця виговоритися, висловитися й отримати психічну розрядку.

Поетизація навколишньої природи робить вколисувану дитину нерозривною її частиною. У марійській колисковій пісні увесь час повторюються рядки „Ой, дитя моє, дитятко, ой, дитя моє, дитятко”... монотонне, ніжне їх повторення діє на дитину заспокійливо. У цю ніжність вплітаються рядки, що так або інакше оспівують марійську природу: „Нехай сорочкою твоїм буде в'язовий лист”, „ліжком твоїм буде липовий лист”, „нехай батьком твоїм буде заєць-русак”. У цій давній пісні дитина – частина природи, її дитя. Мати, люблячи свою дитину, таким чином виражає свою любов і до рідної природи.

Засобами виховної дії, що заслуговують на увагу, є *пестушки* й *потішки*. У них підростаюча дитина цілком займає увагу дорослого. Пестушки дістали свою назву від слова „пестувати” – нянчити, носити на руках. Це короткі віршовані приспівки, якими супроводжують рухи дитини при пестощах. Так, наприклад, чуваські матері висловлюють побажання: „Будь великим, будь великим – при кожному підтягуванні по п'яді додай у зрості”. Але пестушки націлюють дитину не на фізичні розв'язок, тобто вони не є простими фізичними вправами, що супроводжуються пісненими благопожаннями. У них ураховуються всі очікування розвитку немовляти:

А в ніжки – ходунушки,
А в ручки – хватунушки,
А в рота – говірка,
А в голову – розумок.

Пестушки мають сенс тільки при супроводі їх тактильним прийомом – легким тілесним дотиком. Лагідний масаж, що супроводжується веселою невитіюватою пісенькою з виразним вимовленням віршованих рядків, викликає у дитини бадьорий, веселий настрій. У пестушках ураховуються всі основні моменти фізичного розвитку дитини. Коли вона починає ставати на ніжки, їй говорять одне; дитину, що робить перші кроки, учать стояти на ніжках і при цьому використовують інші пестушки.

Пестушки поступово переходять у пісеньки-потішки, супровідні ігри дитини з пальцями, ручками, ніжками. У цих іграх уже часто є присутнім і педагогічне – настанова в працьовитості, доброті, дружелюбності. Наприклад, у російській дитячій потішці „Сорока” щедра білобока нагодувала кашею усіх, окрім одного, хоча й найменшого:

Навіщо дров не тягав,
Води не носив?

Народ не виправдовує ледаря в будь-якому віці і вважає, що психологічна підготовка до діяльності повинна починатися з моменту пробудження свідомості.

При виконанні потішки „Чий ніс?” мати, узявши дитину за ніс, запитує: „Чий ніс?” Дитина відповідає, їй ставлять інше питання. Завершальна частина діалогу така:

Що купиш?
Калач.

З ким з'їси?

Якщо дитина відповідає: „Один” або „Одна”, його тереблять за ніс, говорячи: „Не їж один!” Маленьку дитину вчать пам'ятати про братів і сестричок, товаришів, ділитися з ними.

Перекладено за: Волков Г. Н. Этнопедагогика / Г. Н. Волков. – М.: Издательский центр „Академия”, 1999. – С. 88-93.

Казки

Пізнавальна роль казок

Дидактизм є однією з найважливіших особливостей казок. Казки усіх народів світу завжди повчальні. Відмічаючи саме їх повчальний характер, дидактизм, О. С. Пушкін писав у кінці своєї „Казки про золотого півника”

Казка брехня, та в ній натяк!
Добрим молодцям урок.

Натяки в казках застосовуються якраз з метою посилення їх дидактизму. Особливість дидактизму казок в тому, що в них дається „добрим молодцям урок” не загальними міркуваннями і повчаннями, а яскравими образами і переконливими діями. Тому дидактизм анітрохи не знижує художності казок. Той або інший повчальний досвід ніби самостійно формується у свідомості слухача. У цьому – джерело педагогічної ефективності казок.

Майже всі казки містять ті або інші елементи дидактизму, але водночас є казки, які цілком присвячені тій або іншій моральній проблемі, наприклад чуваські казки: „Розумний хлопчик”, „Що вивчено в молодості – на камені, що вивчено в старості – на снігу”, „На брехні далеко не поїдеш”, „Стара людина – чотири людини” та ін. Подібних казок багато в усіх народів.

В силу відмічених вище особливостей казки всіх народів є ефективним засобом виховання. О. С. Пушкін про виховну цінність казок писав: „...увечері слухаю казки і винагороджую тим недоліки проклятого свого виховання”. Казки – скарбниця педагогічних ідей, блискучі зразки народного педагогічного генія.

Педагогічні ідеї казок

У низці народних казок ми зустрічаємось з певними педагогічними поняттями, висновками, міркуваннями. Передусім слід зазначити прагнення народу до знань. У казках закладено думку про те, що книги – джерело мудрості. У казці „В країні жовтого дня” йдеться про „одну велику книгу”. У короткій казці „Сперечаються даремно” вказується, що книга потрібна тому, хто тільки вміє читати. Отже, ця казка утворює думку про необхідність навчитися читати, щоб мати доступ до книжкової мудрості.

У народних казках знаходять відображення деякі прийоми дії на особу, аналізуються загальні умови сімейного виховання, визначається зразковий зміст морального виховання і тому подібне.

„Жив-був старий у свого сина і невістки. Був у нього й онук. Старий цей набрид своєму синові й невістці, їм не хотілося за ним доглядати. І ось син, за порадою своєї дружини, посадив батька на санчата і вирішив відвезти в глибокий яр. Його супроводжував онук старого. Зіштовхнув син сани з батьком вниз у яр і зібрався було вже йти назад додому. Але його затримав маленький син: він кинувся в яр за санчатами,

незважаючи на сердите зауваження батька про те, що він йому купить нові санчата, трохи кращі. Хлопчик витягнув з яру санчата і нагадав, що батько повинен йому купити нові. А ці він берегтиме, щоб через багато років, коли постаріють його батько й мати, доставити їх в цей же самий яр”.

Основна думка казки в тому, що людина повинна за свій злочин бути покараною. Адже покарання є природним наслідком злочину. Аналогічний зміст російської казки, обробленої Л.М.Толстим, в якій дитина, що грає з трісками, говорить батькам, що ніби хоче зробити балію, щоб з неї годувати батька й матір так само, як ті хотіли вчинити з дідом.

Сила прикладу у вихованні в народній педагогіці підкреслюється часом. У казці „Нехай батьки завжди будуть в шані” природним наслідком вчинку невістки є її засліплення, сина – те, що він залишився без гороху. У іншій казці – „На брехні далеко не поїдеш” – брехун суворо карається: сусіди не прийшли на допомогу, коли на його будинок напали злодії. Аналогічна казка є в росіян, українців, татар та ін.

Про умови сімейного виховання і заходи впливу на особистість йдеться мова в казках „Заметіль”, „Чарівна тріска” й деяких інших. У казці „Заметіль” розповідається про те, що розбіжності, сварки в сім’ї гірші, ніж найсильніша заметіль на вулиці; з будинку хочеться бігти, незважаючи ні на що. У таких умовах, природно, неможливим є правильне виховання дітей. У казці „Чарівна тріска” міститься натяк на те, що і батькам слід займатися самовихованням, що сімейні стосунки слід будувати на взаємних поступках.

„Жили чоловік з дружиною. Дружина була сварлива: постійно влаштовувала чоловіку скандали, які завершувалися бійками. І ось ця жінка вирішила звернутися за порадою до мудрої старої: „Як бути з чоловіком, який увесь час мене кривдить”. Ця стара вже в розмові з жінкою зрозуміла, яка вона склочна, і відразу сказала: „Тобі неважко допомогти. Ось візьми цю тріску Вона чарівна, і щойно чоловік прийде з роботи, поклади її в рот і міцно тримай зубами. Нізащо не випускай”.

За порадою старої жінки дружина усе це виконала три рази і після третього разу прийшла з вдячністю: „Чоловік перестав кривдити”. У казці міститься заклик до поступливості, злагоди.

У казках, у тому числі й наведених, ставиться також проблема особистості педагога, спрямованості його виховних зусиль. У зазначеному випадку стара є одним з народних педагогів-майстрів. Казки показують, що відмінною їх особливістю є те, що вони спрямовані на виховання не лише дітей і молоді, але і їхніх батьків. Це дуже характерно.

Принцип природовідповідності, причому майже в дусі Я. А. Коменського, міститься в казці „Що вивчене в молодості – на камені, що вивчено в старості – на снігу”. Камінь і сніг у цьому випадку – образи, введені для обґрунтування емпірично встановленої об’єктивної фізіологічної і психологічної закономірності. Ця закономірність полягає в тому, що в дитинстві, у молодості людина засвоює освітній матеріал набагато міцніше, ніж у старості.

Дід говорить своєму онукові: „Сніг відноситься вітром, тане від тепла, а камінь же сотні і тисячі років лежить у повній цілості”. Те ж саме відбувається і зі знаннями: якщо вони придбані в молодості – зберігаються надовго, нерідко і на все життя, а знання, засвоєні в старості, – швидко забуваються.

У казках піднімається також і багато інших проблем народного виховання.

Перекладено за: Волков Г. Н. Этнопедагогика / Г. Н. Волков. – М.: Издательский центр „Академия”, 1999. – С. 115–117.

Прислів’я і приказки

За правду проти кривди та брехні

Без добра і лихо не родить.
Коли люди до тебе добрі, то ти будеш ще добрішим.
Доброго не бійся, а поганого не роби.
Від добра добра не шукають.
Добро пушить, а лихо сушить [161–163].

Правда і кривда

Хліб-сіль їж, а правду ріж.
Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох.
По правді роби, по правді й буде.
По правді роби – доброго кінця сподівайся [163–165].

Праця

Труд чоловіка годує.
На дерево дивись як родить, а на чоловіка – як робить.
Не одежа красить людину, а добрі діла.
Добре роби, доброго й кінця дожидайся [270–274].

Виховання

Умів дитину народити, умій і навчити.
Батько не той, що породив, а той, що до розуму довів.
Дитині дай волю, так сам підеш у неволю.
Хто дітям потаچه, той сам плаче.
Коли дитини не навчиш у пелюшках, то не навчиш і в подушках.
Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі!
Учи дітей не страшкою, а ласкою [608–610].

Родинні стосунки

Який рід, такий плід.
Який батько, такий син.
Які мамка й татко, таке й дитятко.
Яка мама – така сама.
Яблучко від яблунки не далеко відкотиться [592–594].

Дитячі ігри забавки та примовки

Сорока-ворона, на припічку сиділа, діткам кашу варила, ополоником мішала, діток годувала... оцьому дам і сьому дам, і сьому дам, і сьому дам, а сьому не дам! Сей бицман: дров не рубав, води не носив, хати не топив! Шути, шути! Полетіли, на голову сіли! [605]

Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / [за ред. М. В. Сидоренко]. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 790 с.

Загадки

Хто в ліс приходить рано,
Кожне дерево огляне,
Всякий звір до кого звик?

Ну звичайно це ж... (Лісник)

Ріжуть мене,
В'яжуть мене,
Б'ють нещадно,
Колесують,
Пройду огонь і воду
І кінець мій – ніж і зуби. (Хліб)

З землі робився,
На кружалі вертівся,
На вогні пікся,
На базарі бував,
Людей годував;
Як упав, то й пропав.
Ніхто не поховав. (Горщик)

Хоч я довгі крила маю,
Але в небі не літаю;
На горбу люблю стояти
І крильми весь час махати. (Вітряк).

Чарівна скринька: Загадки, народні прикмети, звичаї, колядки, щедрівки та коліскові / [упорядник Л. Є. Яreshко]. – Чернігів: Редакційно-видавничий комплекс „Деснянська правда”, 1993. – С. 3–11.

Контрольні запитання та завдання:

1. Дайте визначення поняття „пареміографія”.
2. Чому прислів'я і приказки є етнопедагогічними засобами?
3. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, які ілюструють моральні чесноти, родинні стосунки і виховні настанови.
4. Назвіть прислів'я і приказки, які б ви могли прийняти як керівництво в своєму житті.
5. Покажіть на прикладах потішек і пестушок прагнення батьків вкласти в свою дитину найкращі якості протягом перших років життя.
6. У чому полягає виховне значення нудних казок?
7. Геніальними казками вважають „Курочку рябу”, „Колобка”, „Ріпку”. Як ви можете це обґрунтувати?
8. Наведіть приклад утілення виховного ідеалу чоловіка і жінки в українській казці.
9. У чому полягає виховне значення українського дитячого фольклору?

**Тема 5. Українська народна гра як засіб виховання
в українській етнопедагогіці**

2 год.

Мета: формування уявлення студентів про народну гру як засіб виховання в етнопедагогіці, розвиток творчих умінь і здібностей майбутніх учителів у використанні народних ігор у навчально-виховному процесі, виховання поваги до народного виховного досвіду

План

1. Класифікація й оцінка виховного значення українських народних ігор у вітчизняній педагогіці.
2. Народні ігри перших років життя дитини. „Пальчикові” ігри.
3. Дидактичні ігри. Народна гра як засіб виховання розумової активності дітей.
4. Обрядові та звичаєві ігри. Ігри з відображенням трудових процесів та побуту народу.
5. Народні рухливі ігри як засіб і метод фізичного виховання.

Основна література

Волков Г. Н. Этнопедагогика: [Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений] / Г. Н. Волков. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 168 с.

Воропай О. Звичаї нашого народу: У 2-х т. / Олекса Воропай. – К., 1991.

Летіла сорока по зеленім гаю / [уклад. В. Довжик]. – К., 1990.

Луцан Н. І. Народні ігри дітям / Н. І. Луцан. – Івано-Франківськ, 1992.

Методи виховання // Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання: [Навчальний посібник] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – С. 284–316.

Разом до гармонії: розвиток дитини раннього віку: Методичний посібник / [авт.-упорядн.: І. В. Братусь, Н. В. Кошечко, О. Л. Нагула; За заг. ред. І.Д.Зверєвої]. – К.; Кобза, 2004. – 160 с.

Савіна Л. П. Пальчикова гімнастика для розвитку мовлення дошкільнят: Посібн. для батьків і педагогів / Л. П. Савіна. – К.: Школа, 2001. – 47 с.

Скуратівський В. Берегиня: Художні оповіді, новели / В. Скуратівський. – К.: Рад. письм., 1987.

Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство / М. Г. Стельмахович. – К.: Т-во „Знання”, 1991.

Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

- Сухомлинський В. О. Роки дитинства // Твори у 6 т. / В. О. Сухомлинський – К., 1977.
- Український дитячий фольклор. – К., 1981.
- Фольклорна веселка. – К., 1988.
- Яницька О. Ю. Українські народні рухливі ігри для дітей старшого дошкільного віку / О. Ю. Яницька. – Рівне, 1992.

Додаткова література

- Братусь І. В. Українські народні дитячі ігри як засіб виховання. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/g_zasib.htm
- Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.
- Загладь Н. Побут селянської дитини / [Післям. Щербак І.] / Н. Загладь // Неопалима купина. – 1995. – № 5 / 6. – С.97–114.
- Кудикіна Н. Українські народні рухливі ігри / Н. Кудикіна. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.chudo-v-ome.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=181:2009-06-24-21-47-25&catid=68:2009-04-21-21-59-10&Itemid=100
- Маркевич М. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / М. Маркевич. – К., 1991. – 174 с.
- Русова С. Ф. Дошкільне виховання // Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : У 2 кн. Кн. 1 / С. Ф. Русова. – К.: Либідь, 1997. – С. 158–257.
- Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання // Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : У 2 кн. / С. Ф. Русова. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 16–104.
- Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори у 2 –х т. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 488 с. ; Т. 2. – 359 с.
- Українські дитячі народні ігри. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.sdbua.net/materiale/doc.php?id=156>.
- Народні ігри – народні знання. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://about-ukraine.com/index.php?text=109>.
- Українські народні дитячі ігри як засіб виховання. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://hata.profi.co.ua/2007/09/17/ukransk_narodn_ditjach_gri_jak_zasb_vikhovannja.html.
- Українські народні рухливі ігри як засіб досягнення фізичної досконалості студентства. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://hata.profi.co.ua/2007/09/17/ukransk_narodn_ditjach_gri_jak_zasb_vikhovannja.html.

Методичні рекомендації

У першому питанні необхідно дати характеристику українській народній грі як жанру українського фольклору і одному з дієвих методів формування суспільної поведінки дітей. Відповідь має відобразити характеристику дитячої гри як одного з основних видів діяльності дітей, спрямованих на практичне пізнання навколишніх предметів і явищ, а також гру як явище соціальне, породжене трудовою діяльністю людини.

Варто звернути увагу на те, що народна педагогіка виділяє дві основні групи ігор. Ігри першої групи виникають самі собою. У них діти наслідують функції дорослих, те, що колись стане для них трудовим, сімейним, громадським обов'язком. Друга група – це ігри, спеціально вигадані для розваги.

Студенти повинні показати рівень дослідженості українських народних ігор в етнографії та українській фольклористиці. Користуючись текстами літератури, у

методичному додатку виявити і проаналізувати ставлення відомих педагогів до народної гри як засобу виховання.

Відповідь на друге питання необхідно розпочати з аналізу народних ігор перших років життя дитини. Звертаючись до конкретних прикладів забавлянок, потішок, пестушок, необхідно показати, як ігри першого року життя сприяють жвавому спілкуванню з довкіллям, формують відчуття прекрасного.

Предметом особливої уваги у відповіді повинні стати „пальчикові” ігри. Перша іграшка дитини – її ручки та пальці. Малюк пізнає навколишній світ через своє тіло. Чим більше дитина рухає своїми пальчиками, тим більше розвиваються мозкові структури.

У третьому питанні характеризуємо дидактичні ігри як ігри розумової спрямованості, які потребують використання раніше набутих знань, кмітливості, активної розумової діяльності. Відповідь має бути проілюстрована прикладами дидактичних ігор для дітей різного віку.

Четверте питання потребує аналізу календарно-обрядових свят і обрядів українського народу, які супроводжуються народними іграми. Так, наприклад, народна пісня-гра „Ой у полі жито: сидить зайчик” є невід’ємною складовою обряду „кусання Калити” під час Андріївських вечорниць. Рухи і веселі завдання, які виконують учасники під спів хору, сприяють розвитку спритності, витривалості, фізичному загартуванню молоді; а гра-хоровод „Подояночка” є складовою частиною весняної обрядовості українського народу і дає можливість дітям відтворити дії і рухи дорослих під час сівби і роботи в полі.

Підготовку до відповіді на п’яте питання варто поділити на дві частини. У першій – дати теоретичну характеристику народних рухливих ігор і визначити їх місце у фізичному вихованні, а у другій – запропонувати й провести з групою народні рухливі ігри.

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Основні форми і методи виховання.

Самовиховання і перевиховання

Дитяча гра – один з основних видів діяльності дітей, спрямований на практичне пізнання навколишніх предметів і явищ через відтворення дій та взаємин дорослих.

Гра, забава, а тим більше іграшка належать до головних атрибутів дитинства. Діти граються скрізь, де тільки трапляється нагода: у хаті, на вулиці, у полі, лісі, на річці, спортивному майданчику тощо.

Гра – явище соціальне, породжене трудовою діяльністю людини. Вона виникла у відповідь на потреби суспільства, в якому живуть діти.

Народна педагогіка виділяє дві основні групи ігор. Ігри першої групи виникають самі собою. У них діти наслідують функції дорослих, те, що колись стане для них трудовим, сімейним, громадським обов’язком. Друга група – це ігри, спеціально вигадані для розваги.

У масовій практиці народного виховання дитина залучається до гри дуже рано. Первинні форми гри з’являються вже на сьомому-восьмому місяці життя дитини і пов’язані з розвитком орієнтаційного режиму. Це різні маніпуляційні ігри з багатьма предметами. У ранньому дитинстві (1–3 роки) ігри набувають предметної форми.

Під кінець раннього дитинства (з розвитком самостійності) основним типом ігрової діяльності дітей стає рольова або творча гра. Рольовою вона називається тому, що діти намагаються виконувати роль дорослої людини, наслідувати ті чи інші заняття дорослих.

Діти дуже спостережливі, уважні й вразливі, схильні до наслідування. Усе, що вони чують і бачать у праці, родинному й суспільному житті, виявляється в іграх. Сюжети ігор досить різноманітні й залежать від конкретних умов, у яких живуть діти, а також від

суспільних і політичних подій, що в них беруть участь Дорослі. Наслідуючи дорослих, діти граються у весілля, няньчать немовлят, „будують” хати, мости і дороги, „готують” різні страви. Сільські діти, як правило, наслідують хліборобську працю – „орють”, „розпушують рілля”, „саджають дерева”, „жнуть”, „молотять”. В усіх цих іграх дівчатка виконують роль дорослих жінок, а хлопчики – чоловіків. Реакція на побачене буває дуже оперативною. Так, досить дитині раз побувати в крамниці, як вона відразу починає гратися у продавця і покупця; після відвідування лікарні – у лікаря і хворого тощо.

Діти люблять виконувати ролі тварин – кішки, собаки, зозулі, курочки, півня та багатьох інших.

У народі кажуть: „Де гра, там і радість!”. Те, що в звичайні неігровій ситуації для дитини нудне, неприємне і втомлююче, у грі, завдяки її емоційній привабливості, долається успішно й легко. Розумно організована гра є дійовим методом формування важливих рис особистості: дисциплінованості, кмітливості, сміливості, витривалості, винахідливості, спритності, рішучості, наполегливості, організованості, стриманості. Гра вчить зосереджувати зусилля, керувати собою, бути точним, додержуватися правил поведінки, діяти з урахуванням вимог колективу. Ігри, що відображають працю дорослих, сприяють трудовому вихованню дітей.

Переоцінити значення гри в житті дитини важко, уявити дитинство без гри неможливо. Крім рольових ігор, у дитячому середовищі побутують вироблені народною педагогікою ігри з готовими правилами – рухливі, розумові або дидактичні, які сприяють фізичному й розумовому розвитку дітей, підвищенню емоційного тону.

Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 57–58.

Характеристика народних ігор

Народні ігри створені народом так само, як казки, приказки, загадки, вони передаються з покоління в покоління. В їхньому змісті відбито національну психологію кожного народу: „У всіх народів існує чималий запас ігор, котрі якоюсь мірою відбивають побут народу”.

Перші записувачі та збирачі українських народних ігор з’явилися в ХІХ ст. Про це свідчать етнографічні праці М. А. Маркевича (1860), П. П. Чубинського (1877), О. В. Богдановича (1877). У наш час у Києві було започатковано Клуб друзів гри, учасники якого впродовж 10 років (1973 – 1983) вирушали в етнографічні експедиції для збирання й записування українських народних ігор. Вони зібрали й опублікували понад 400 українських народних ігор.

Народні ігри як засіб виховання дітей високо оцінювали К. Д. Ушинський, Є. М. Водовозова, Є. І. Тихеева, С. Ф. Русова, О. П. Усова, В. О. Сухомлинський та ін.

К. Д. Ушинський підкреслював яскраво виражену педагогічну спрямованість народних ігор. На його думку, кожна народна гра містить у собі доступні форми навчання, спонукає дітей до ігрових дій, спілкування з дорослими. О. П. Усова писала: „У народних іграх немає навіть тіні педагогічної настирливості, й разом з тим усі вони цілком педагогічні”.

Високу оцінку іграм дав В. О. Сухомлинський: „Гра – це величезне світле вікно, крізь яке в духовний світ дитини вливається живильний потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що засвічує вогник допитливості”.

Ігри та забави становлять чималий розділ народної дидактики й охоплюють найрізноманітніші її аспекти: народознавчий, мовленнєвий, математичний, природничий, пізнавальний, розважальний, оздоровчий тощо. Народні ігри супроводжують свята та національні обряди, у їхньому змісті відбиті сезонні явища, звичаї, пов’язані з

хліборобською та землеробською працею. Народні ігри – це історія народу, оскільки вони відображають соціальне життя кожної епохи.

У вступі до збірки ігор „Літала сорока по зеленім гаю” український письменник Василь Довжик називає ігри народним мистецтвом: „Та й хитра ж штука, оця народна гра! Ви думали – такі собі пустощі, коли робити нема чого, то в креймахи грають, аби збавити час, а вона, ота забавка, – мистецтво. А вона має свій погляд на людину, батьківщину, добро, уявлення про тебе і світ. Бо мистецтво – це метод пізнання себе і світу. А гра записала в собі і закодувала в генах дії не лише народні знання, а нас із вами, наш національний характер”.

З допомогою народних ігор діти опановують перші елементи грамотності, вивчаючи напам’ять вірші, скоромовки, лічилки. Окремі ігри розвивають і математичні здібності (класики, деркач, цурка, клітка та ін.).

В. Скуратівський зазначає, що переважна більшість „абеткових істин дитинства” народжувалась у середовищі простого народу й виконувала певні функції людського співжиття. Ігри відкривали дітям живу історію свого народу, вчили любити народних героїв і ненавидіти кривдників.

Вуличні ігри були і своєрідним „дитячим садком”. Батьки багатодітних родин постійно були в полі, і діти об’єднувались для ігор у самостійні осередки. „Для багатьох дітлахів пише В. Скуратівський, – такі забави були не тільки формою дозвілля, але й своєрідною школою, де засвоювалися перші абетки науки. Адже далеко не всім щастило відвідувати парафіяльні чотирикласки”.

Народні ігри можна класифікувати за такими групами: дидактичні, рухливі з обмеженим мовленнєвим текстом, рухливі хороводні, мовленнєвої спрямованості, обрядові та звичаєві, історичної спрямованості; ігри з відображенням трудових процесів та побуту народу.

Дидактичні ігри – це ігри розумової спрямованості, які потребують використання раніше набутих знань, кмітливості, активної розумової діяльності. Народні дидактичні ігри вчать дитину ненав’язливо, легко, захоплюють змістом так, що вона навіть не помічає того навчання. У скарбниці народної дидактики є дидактичні ігри для будь-якого віку. Наприклад, для найменших: „Кую-кую чобіток”, „Гу-ту-ту, варю кашу круту”, „Сорока-ворона”; для старших: „Чорне та біле”, „Фарби”, „Краска”, „Дід Макар”, „Фанти”, „Бірка”, „Кури” та ін.

Ігри історичної та соціальної спрямованості відбивають характер тієї, епохи, коли вони склались. У їхньому змісті; трапляються архаїзми, як для нас, гравцями виступають „пан”, „король”, „цар”, „царівна”. Це ігри: „Король”, „У короля”, „Воротарчик”, „Пускайте нас”, „Нема пана вдома”, „У відьми”, „Дзвін”, „Прослужив я в пана рік”, „Кружок” тощо.

Ігри побутової спрямованості відображають у своєму змісті буденне життя людей („Жили у бабусі...”, „Ой сусіди, сусідоньки”, „Здрастуй, сусіде”, „Куй-куй, ковалі...”, „Як було у баби,...”). Чимало серед них ігор з сюжетами про сімейне життя: „Батько”, „Батько й діти”, „Горщечки”, „Гладушки”, „Сімейка” тощо.

Наприклад, гра „Сімейка”.

Мета: закріплення лічби; узгодження слів та рухів.

Хід гри:

Діти стоять у колі. Обирається Омелько. Йому одягають бриль. Розподіляють ролі між іншими дітьми, які по черзі заходять у коло до Омелька. Усі разом промовляють слова:

У нашого Омелечка

Невеличка сімечка:

Тільки він та вона,

Та старий, та стара,

Та Іван, та Степан,

Та Василь, та Панас,
Та той хлопець, що в нас,
Та дві дівки косатих,
Та два парубки вусатих,
Та дві Христі в намисті,
Та дві ляльки в колисці.

Українські народні ігри описує й В. Скуратівський. Діти грали в гилку, завіяло, квача, квочку. Вибравши стежку, кожен викручував собі п'яткою ямку. Діти ставали пообіруччя вздовж ямок, крайній котив м'яча, і в чийй ямці він зупинявся, той мав вийняти його й поцілити когось із однолітків, які втікали навсібіч. Прوماхнувся – маєш пасти свиню, тобто котити м'яча. Коли спадала роса й прогрівався ґрунт, починали грати в скраклі, аж доки матері не скликали дітей іти обідати. „Й чим більше задумуюсь, тим переконливіше доходжу висновку, – пише В. Скуратівський, – всі чи переважна більшість дитячих ігор були лише формою проведення дозвілля – у них поєднувалися спритність і фізичне загартування, вправність і кмітливість, гнучкість і винахідливість, наполегливість і витривалість, вони розвивали пам'ять, увагу, зосередженість, вміння приймати раптові й найдоцільніше рішення, гартували волю, почуття колективізму та взаємовиручки”.

Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навчальний посібник / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К.: Вища школа, 1994. – С. 169–177.

Українські народні дитячі ігри як засіб виховання

Гра – важливий засіб виховання, який доступний кожному, має тісний зв'язок з життям. Граючись, дитина пізнає світ, навчається спілкування з іншими, виконує побутові дії, фантазує. Для маленької дитини гра – це життя.

За словами К. Д. Ушинського, у змісті народної гри є всі доступні форми навчання. Саме у процесі гри діти пізнають грамоту, вчать рахувати, різнити кольори, виконувати повсякденні дії, набувають навичок самообслуговування та спілкування.

Видатний лікар та етнолог Є. Покровський називав дитячі ігри „вільним вираженням душевних та фізичних сил дитини”. У грі дитина відображає те, що бачить в своїй сім'ї, віддзеркалює навколишній світ. Народні ігри несуть у собі джерело пізнання та виховання загальнолюдських цінностей. Вони бувають різними. Г. В. Довженко поділила українські народні дитячі ігри на такі групи: 1) ігри, де організуючим началом є пісня; 2) ігри, де таким началом є діалог, що в поєднанні з рухами сприяє створенню розвинутої динамічної дії; 3) ігри, де є невеликий діалог, приспівочка або пісенька, які слабо пов'язані з самою дією.

Серед скарбів народної гри є забавлянки, хороводи, танці, віршовані історії, що не мають кінця, рухливі ігри.

Забавлянки, або утішки, потішки, чукалки – коротесенькі пісеньки чи віршики гумористично-жартівливого змісту, що супроводжуються відповідними рухами, активізують єдність слова та моторики дитини, розвивають її мовлення. Незважаючи на свою простоту, забавлянки сприяють жвавому спілкуванню з довкіллям, формують відчуття прекрасного.

Цим жанром здавна користувались дорослі в процесі спілкування з маленькими дітьми. Забавлянки співали тоді, коли дитина вже починала сидіти самостійно. Вони покликані стимулювати загальний розвиток дитини і мають практично-побутове призначення: активізувати дитину, заспокоїти її, викликати в неї позитивні емоції. Забавлянки – напрочуд вдала й доцільна форма спілкування дорослих з дитиною, що сприяє гармонійному розвитку. Це спілкування викликає в маляти почуття фізичного комфорту, радості, активізує сприйняття різноманітних зовнішніх подразників.

Забавлянка – це і гра, і дія, і пісенька.

Забавлянки умовно можна поділити на ігри: з голівкою, пальчиками, ніжками, підкиданням.

Забавлянки навчають праці. Пригадайте гру „Сорока-білобока”. У забавлянці перед дитиною вимальовується ланцюг різноманітних трудових дій, пов’язаних з домашнім господарством: рубання дров, носіння води, розпалювання печі, приготування каші. Народна система виховання змалечку спрямовувала дитину до працелюбності.

У потішках ми зустрічаємо також і невеличкі казки для найменших. Вони повторюються, мають свій ритм, стосуються звичайних побутових справ.

Забавлянка спонукає дитину до активної дії, будить позитивні емоції, сприяє фізичному розвитку дитини, розвиває мову та інтелект, формує моральні цінності, привчає до охайності й дисципліни.

У народних іграх зустрічаємо хороводи, ігри-танці. Хоро, хорос – коло, що нагадує сонячний диск, є символом гармонії. Хороводи присвячували порам року, святам, важливим подіям у житті народу.

Наведемо декілька прикладів таких ігор.

Подоляночка

Десь тут була Подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона сіла, тут вона впала, до землі припала,
Сім літ не вмивалась, бо води не мала...
Устань, устань Подоляночко,
Умий личко, як ту скляночку,
Візьмися у боки та поскачи трохи...
Попливи до Дунаю, бери дівку з краю.

А ми просо сіяли

А ми просо сіяли, сіяли,
Ой дід ладо, сіяли, сіяли.
А ми просо витопчем, витопчем,
Ой дід ладо, витопчем, витопчем.
Ой чи же вам витоптать, витоптать?
Ой дід ладо, витоптать, витоптать?
А ми коней випустим, випустим,
Ой дід ладо, випустим, випустим.
А ми коней виловим, виловим,
Ой дід ладо, виловим, виловим.

Зайчику, зайчику,

Ти мій братчику,
Не ходи, не топчи
По городчику.
Бо моя рутка,
Як баламутка,
Моя м’ятка,
Як паніматка.
Зайчикок, зайчикок прибігає,
Рученьку, ніженьку піднімає;
Чим бито, не бито,
Ноженьку пробито.
З калинового лугу,
Вибирай собі другу.

Ой у полі жито: сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє,
Коли б такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,
Як той зайчик. (Двічі)
Ой у полі просо: сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє;
Коли б такі ніжки мала, то я б ними чеберяла,
Як той зайчик. (Двічі)
Ой у полі гречка: сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє.
Городили зайчика
Тинком, льонком,
Та нікуди зайчику
Та не вискочити,
Та нікуди зайчику
Та не виплигнути.
А в нас ворота
Позамикані,
Жовтим піском
Позасипані.

Там на горі мак
Там на горі мак, мак!
Роди, Боже, так, так!
Маки, маки, маківочки,
Посходімось до купочки.
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак сіють?
Ой, так сіють мак! (Двічі)
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був же ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак росте?
Ой так росте мак! (Двічі)
Соловієчку, пташку, пташку!

Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак полють?
Ой так полють мак! (Двічі)
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак цвіте?
Ой так цвіте мак! (Двічі)
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак ломлять?
Ой так ломлять мак! (Двічі)
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак їдять?

Ой так їдять мак! (Двічі)
Там на горі мак, мак!
Роди, Боже, так, так!
Маки, маки, маківочки,
Золотії голівочки.

Забавлянки

Гойда, гойда, гойдаша,
Де кобила, там лоша,
А кобилка в лісі, а лошатко — в стрісі.

Чуки, чуки, чуки, чук.
Наловив дід шук,
А бабуса плотву — годувати дітвору,
А бабуса карасиків — годувати Тарасиків.
А бабуса окунків — годувати молодців.

Кую, кую ніжку,
Поїдем в доріжку,
Будем коня напувати,
Будем в баби ночувати.

Куй, куй, чобіток,
Подай, бабо, молоток.
Не подаси молотка,
Не підкую чобітка,
Молоток срібленький,
Чобіток золотенький.

Ладунки, ладусі!
А де були?
У бабусі.
А що їли?
Кашку.
А що пили?
Бражку.
А що на закуску?
Хліб та капустку.

Сорока-ворона
Діткам кашку варила,
На припічку сиділа.
Підіть, дітки, по водицю!
І цьому дам, і цьому дам,
А цьому не дам:
Він дров не рубав,
В хату не носив, печі не топив,
Води не носив, діжі не місив,
Каші не варив, хліба не ліпив,
В піч сажав, кашу доїдав.

Їде, їде пан, пан

На конику сам, сам,
А за паном хлоп, хлоп,
На конику скок, скок.
Гоп-чук, чук-чук-чук,
Кращий хлопчик, дівчур:
І волики напасе,
І водички принесе.

Чуки-рики, півники, гайда,
Була собі дівчина-найда.
І хліб пекла, і часник товкла,
І сорочки латала,
І на хлопців моргала.
Ось така вона була.
Очі дівчинки манісіньки,
Яка ж бо ти гарнісінька:
За косою барвіночок
Ще й рука білісінька.

Кує коваль бричку, заглядає в пічку:
Чи є борщ, чи є каша?
Чи є в борщі кусок м'яса?
Ішла киця по водицю
та й упала у криницю.
Пішов котик рятувати,
став за хвостик витягати.
Ой, цить, кицю, будь весела,
Та поїдемо на села,
Та купимо трана-рана,
А в барана спина драна,
А в корови круті роги,
А в Наталі чорні брови.

Танцювала риба з раком,
А петрушка – з пастернаком,
А цибулька – з часником,
А дівчина – з козаком.
А цибулька дивується,
Що так гарно танцюється.

Послухайте, люди,
Довга байка буде!
Був собі горобець,
Бабі збив новий горнець.
Прилетіла горобчиха,
Питається баби стиха:
А хто збив Вам горнець?
Баба каже: „Горобець!”
Підіб'ю йому крильця!
Чи казати знов з кінця?
Як казати, то казати:
Був собі горобець...

Перша іграшка дитини – її ручки та пальці. Настає той час, коли мама помічає, що її маленька дитина, якій уже 3 – 4 місяці, розглядає свої пальчики, руки, рухає ними, бавиться протягом тривалого проміжку часу. Малюк пізнає навколишній світ через своє тіло. Чим більше дитина рухає своїми пальчиками, тим більше розвиваються мозкові структури.

Ще в II тисячолітті до н. е. китайські мудреці знали, що існує взаємозв'язок між рухами пальців, кисті та розвитком мислення. Сучасні дослідження фізіологів підтверджують існування такого зв'язку. У роботах В. М. Бехтерева є висновки про те, що маніпуляції рук впливають на функціонування центральної нервової системи, розвиток мовлення. Прості рухи кистей допомагають зняти загальне напруження, а також власне з рук, розслаблюють губи, що сприяє поліпшенню вимови звуків, розвитку мовлення дитини.

Дослідження М. М. Кольцової свідчать, що кожен з пальців руки має своє представництво у корі великих півкуль головного мозку. Розвиток рухів пальців передують появі артикуляції складів. Таким чином, мовлення перебуває у прямій залежності від розвитку дрібної моторики руки.

Народна мудрість здавна зберігає знання про доцільність використання ігор з пальчиками. У різних культурах зустрічаються народні ігри для малюків, у яких активно задіяні руки та пальці. „Пальчикові” ігри – віршовані рядки, що ілюструються за допомогою ритмічних рухів рук, пальчиків. Ігри з пальцями допомагають батькам не тільки розвивати мовлення та інтелектуальні здібності дитини, а й приносять задоволення від проведеного разом часу, допомагають у хвилини плачу, стають у пригоді для створення ритму впродовж дня. Пропонуючи малюку таку гру, важливо відразу створити її настрій, правильно вимовляти кожен звук, продумати всі рухи заздалегідь і поступово її повторювати. Особливу радість приносить дитині ситуація, коли всі члени сім'ї разом відтворюють гру. Спочатку дитина може тільки спостерігати за тим, як батьки граються в „пальчикову” гру, поступово включається в гру окремими звуками та рухами. Важливо, щоб відповідна гра повторювалась упродовж певного проміжку часу. Наприклад, гру присвячено весні протягом двох перших весняних тижнів. Потім на зміну приходить нова „пальчикова” гра, пов'язана з певною подією, святом, періодом року. Можна виділити певний час для „пальчикової” гри. Наприклад, перед сніданком. Коли лунають слова з гри, гортань дитини вібрує, коли вона повторює всі звуки, спершу беззвучно, а через деякий час з'являться відтворені склади і слова із запропонованої гри. Настає і той момент, коли малюк разом з вами показує гру з пальчиками. Світ „пальчикових” ігор дарує радість і малятам, і батькам.

„Пальчикові ігри” до скарбнички батьків та малюків

Перший пальчик – наш дідусь,
Другий пальчик – то бабуса,
Третій пальчик – наш татусь,
А четвертий – то матуся,
А мізинчик – наш малюк,
Він сховався тут.

(Показуємо на пальчик та кажемо: „перший пальчик...”, продовжуємо гру, загинаючи кожен пальчик).

Задрімав мізинчик трішки,
Безіменний – стриб у ліжко,
А середній там лежить,
Вказівний давно вже спить.
Вранці всі вони схопились враз –
В дитсадочок бігти час.

(По черзі загинаємо пальчики до долоні. Потім великим пальцем торкаємося всіх інших – „будимо”. Розкриваємо всі пальці „враз”).

На роботу.
Старший встав – не лінувався.
Вказівний за ним піднявся –
Розбудив сусід його.
Той – свого, а той свого.
Встали вчасно всі брати –
На роботу треба йти.

(Стиснути пальчики в кулачок. По черзі розгинати їх, починаючи з великого. А зі словами „встали вчасно всі...” широко розставити пальці).

Доброго ранку.
Доброго ранку, сонце привітне!
Доброго ранку, небо блакитне!
Доброго ранку, у небі пташки!
Доброго ранку тобі і мені!
(Пальцями правої руки по черзі „вітатися” з пальцями лівої руки, торкаючись один одного кінчиками).

Спечем хлібчик.
Спечем, спечем хлібчик
Дітям на обідчик.
Найбільшому – хліб місити,
А тобі – воду носити,
А тобі – в печі палити,
А тобі – дрова рубати,
А малому – замітати.
Тільки хліба напекли – танцювати почали.
Це робота не легка – витинати гопака.
(Розгинаємо пальчики, починаючи з великого. Імітуємо пальчиками танок).

Пташенята в гнізді
Полетіла пташка-мати
Малюкам жуків шукати.
А малята не літають —
Із гніздечка виглядають.
(Усі пальці правої руки обхопити долонею. Утворити „гніздо”. Коли ворухити пальцями правої руки, створюється враження, що у „гнізді” живі пташенята).

Квітка.
Сяє сонечко привітне –
Квітка з пуп’янки розквітне.
(Пучки пальців обох рук зімкнути. Долоньки трішки круглясті, схожі на пуп’янок. Нижні частини долонь притиснути одна до одної, а пальці широко розставити по колу і трохи вигнути. Утворюється велика квітка, що розпустилася).

Хрущ.
Я – малий веселий хрущ.
Мене знає кожен куц.
Маю я красиві вуса

І нічого не боюся.
(Стиснути кулачок. Вказівний палець і мізинець розвести в різні боки – „вуса”.
Ворушити вусами).

Квіточка
Під снігом квіточка росте,
Красу на землю принесе,
Промінчик доторкнеться –
І квітка усміхнеться.
(Показати руками кулю снігу. Потім утворити руками квітку й торкнутися до її
пелюсток, показуючи „промінчик”. Далі квітка потроху розкриває пелюстки).

Віяло.
В літню спеку віяло
Вітерцем повіяло.
З нами вітерець погрався –
І у віяло сховався.
(Зображати руками віяло. Потім пальчики ховаються в кулачок).

Братусь І. В. Українські народні дитячі ігри як засіб виховання / І. В. Братусь //
[Електронний ресурс] Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/g_zasib.htm.

Українські народні рухливі ігри

Український народ своїм багатовіковим досвідом інтуїтивної педагогіки відібрав найефективніші засоби гармонійного виховання підростаючого покоління, чільне місце серед яких посідають народні рухливі ігри. Традиційно в навчально-виховному процесі початкової школи вони використовуються як засіб фізичного виховання. Проте розвивально-виховний потенціал українських рухливих народних ігор значно ширший. У культурологічних дослідженнях рухливі ігри визнані суттєвим елементом української національної культури. Аналіз народних рухливих ігор, поширених і сьогодні серед дітей молодшого шкільного віку, засвідчує, що свої корені вони мають у стародавніх фольклорних обрядах, церемоніях і ритуалах. Найчастіше вони спираються на фольклорні образи вовка, ведмедика, зайчика, котика, кози тощо, які є знаковими для української культури, традиційно відтворювались у різноманітних обрядах та ритуалах і нарешті перейшли до дитячих рухливих ігор.

Прикладом може бути фольклорний образ вовка, що відтворюється в багатьох дитячих іграх.

Так, відомою дитячою грою, побудованою на зазначеній ролі, є гра „У сірого вовка”. Її грають на лузі, серед зелені. Порахують, хто вовк:

На камені, на ломені,
Вирвав травку,
Положив на лавку,
Хто видіон,
Той пішов вон.

Решта – „вівці”. Вони розбігаються, рвуть травичку, приказуючи: Щиплю, щиплю травку

Сірому вовку на лопатку!

Кидають пучечки трави на „вовка” й тікають. А він їх ловить. Кого спіймає, той стає вовком.

Образ вовка є поширеним у народних легендах, традиціях та ритуалах.

Фольклористами доведено, що в архаїчному суспільстві визнання хлопчиків чоловіками в багатьох народів вважалося важливою подією онтогенетичного розвитку особистості та соціалізації молоді чоловічої статі. Хлопці в цей період залучалися до особливих обрядів – молодіжних ініціацій. Реконструючи ці обряди щодо слов'янських народів, В. Г. Балусок відзначає, що вони починалися ритуальним відокремленням хлопців від громади і відправленням їх в особливий табір, розташований у лісі. Це місце прирівнювалося до потойбічного світу. Пройшовши в „потойбічні” ініціаційного табору різноманітні випробування, вони в подальшому „відроджувалися” як люди, але вже в новій якості – не як діти, а як дорослі. Випробування символічно пов'язувалося зі смертю. Вмираючи в своїй старій іпостасі, юнак у процесі ініціації „перероджувався” на вовка (рідше пса або ведмедя) і ставав членом „вовчого” або „ведмежого” союзу. За міфологією давніх слов'ян, вовк ушановувався як тотемний предок і родоначальник племені. З прийманням хлопців у члени „вовчого” (чи „ведмежого”) союзу ініціація не закінчувалася, а починався її новий етап. Ставши воїнами – „вовками” („псами”, „ведмедами”), юнаки повинні були деякий час жити вдалині від поселень свого племені „звіриним” життям, тобто воюючи і грабуючи та доводячи в грабіжницьких та військових наскоках свої силу і мужність .

Нападаючи на противника, воїни – „вовки” чи „ведмеді” справді уподоблювалися цим звірам, наслідуючи їхню хижацьку поведінку. Допомогала перевтіленню одягнена в спеціальній обстановці звірина шкура, яка зумовлювала відповідну поведінку воїнів-ініціантів.

Про людей-вовків (вовкулак) розповідається в багатьох міфологічних легендах. У східнослов'янських, а особливо українських легендах, вони нападають на домашню худобу, причому не лише в полі, а й у селі, часто залазячи в кошари, хліви та повітки. До завершальних ритуальних дій давньослов'янських ініціацій входило обрядове перековування „вовка” чи „ведмедя” на людину.

Без сумніву, образи тварин в легендах, казках, ініціаціях та рухливих дитячих народних іграх споріднені, вони мають одні корені і тому рухливі ігри опосередковано прилучають підростаюче покоління до стародавньої української культури. На відміну від предметів культури матеріальної, які дійшли до нас завдяки археологічним розвідкам у їх стародавньому вигляді, рухливі ігри не зберігалися в первісному стані. Вони функціонували безперервно, передавалися з покоління в покоління в живій ігровій практиці, ставали улюбленими іграми все нових і нових поколінь. З часом все, що ставало нецікавим, незрозумілим для дітей, забувалося, а найбільш вдале лишалося. Удосконалення народних рухливих ігор відбувалося безперервним ланцюгом, що зв'язує глибоку давнину і наш час. Таким чином, рухливі народні ігри набувають великого значення для національно-культурного виховання підростаючого покоління.

Крім того, рухливі народні ігри мають значне соціалізуюче значення. Дослідниками народних рухливих ігор доведено, що в давнину дорослі не керували дитячими іграми та розвагами. Малі діти навчалися ігор у старших, граючись разом з ними. Діти змалечку привчалися самі вести гру, набуваючи досвіду поведінки в дитячому товаристві, навичок самоврядування як необхідних умов адаптації до соціального середовища. Тому коли педагог постійно керує дітьми під час рухливих ігор, своєю волею призначає виконавця на роль ведучого, розподіляє гравців на команди або авторитарно визначає, яка команда першою починає гру, позитивний виховний сенс такої гри значно втрачається. У народному ігровому досвіді історично відпрацьовані певні способи налагодження взаємостосунків між дітьми, які доречно використовувати й у шкільному ігровому колективі. Оскільки рухливі народні ігри та способи їх організації зазнають постійної трансформації, у навчально-виховному процесі на рівноправних засадах

використовуються ті, що відомі з давніх часів і ті, що створені на сучасному етапі розвитку ігрових традицій. Лише час визначить, що залишиться на довгі роки, а що зникне без сліду.

У використанні українських народних рухливих ігор з метою розвитку самоорганізації ігрового колективу важливим питанням є призначення ведучого і розподіл учасників гри на команди. Своєчасне навчання дітей різних способів вибору ведучого дає можливість справедливо розв'язувати актуальні для початку гри питання взаємодії в ігровому колективі, запобігати багатьох конфліктних ситуацій між дітьми.

Ведучого гри найкраще обирати за допомогою лічилки. Перш ніж проводити розучування лічилки, педагогу необхідно відібрати найбільш придатну для цієї гри як за змістом, так і за технікою рахунку. Коли рухлива гра заснована на діях певних персонажів – зайця, вовка, лисиці, що є характерним для ігор учнів 1 – 2 класів, бажано для такої гри використовувати лічилку, у змісті якої є назва головного персонажа гри. За виконанням техніки рахунку лічилки можна розподілити на декілька видів. Найчастіше рахунок за допомогою лічилки виконується таким чином. Гравці стають у коло, одна дитина всіх обходить, чітко промовляючи кожне слово тексту обраної лічилки і по чергову вказує на кожного з учасників гри. Ведучим стає той, на кого випало останнє слово. Є лічилки, текст яких закінчується займенником „ти”. Така лічилка точно вказує, кому бути ведучим у грі.

Під час використання деяких лічилок діти домовляються про додаткові дії, виконання яких і виявляє ведучого. Так, учні можуть домовитись, що всі учасники гри, в яку вони будуть гратися, стоять по колу, а один з них знаходиться в центрі з м'ячем. Він проголошує:

Раз, два, три!

Водити зараз будеш ти!”

Коли буде сказане останнє слово, діти розбігаються далі від кола, а дитина, що стоїть у його центрі, кидає м'яч, намагаючись влучити в когось з гравців. У кого влучив м'яч – той і ведучий.

Ведучий може бути обраний не тільки за допомогою лічилки, але й іншими способами.

До них належать:

- вибір за згодою тих, хто грає;
- обирання ведучого більшістю голосів з тих дітей, що зібрались для гри;
- обирання за результатами проведеної раніше гри: ведучим стає учень, який виграв попередню гру – був прудкішим, кмітливішим, уважнішим.

Кожен з описаних способів вибору ведучого має свої переваги і недоліки, тому в навчально-виховному процесі їх варто чергувати.

Різними способами, що спираються на ініціативу й самоорганізацію дітей, може проводитися розподіл гравців на команди.

1 спосіб. За допомогою лічби за порядковими номерами, залежно від кількості команд: перший – другий – третій і т.д. Цей спосіб розподілу на команди не застосовується на початку навчального року в першому класі, оскільки учні ще не засвоїли цю форму лічби.

2 спосіб. Згідно з вибором капітанів команд. Спочатку гравці вибирають капітанів команд, а потім капітани створюють свої команди за домовленістю з однолітками. Цей спосіб поділу на команди доцільно застосовувати в третіх-четвертих класах, коли учні добре знають один одного і завдяки досить високому рівню розвитку мовлення й спілкування можуть швидко досягти домовленості.

3 спосіб. Створення постійних команд для проведення рухливих ігор.

4 спосіб. Розподіл на команди шляхом попарної домовленості (ватажки команд таємно від інших учасників гри вибирають кожен собі слово-пароль, наприклад, один –

слово „горіх”, інший – „яблуко”. Діти, які хочуть брати участь у грі, попарно підходять до них, і ті питають: „Яблуко чи горіх?” Назвавши слово, дитина переходить на бік того з керівників команд, хто його уособлює.

У деяких командних спортивних іграх доводиться встановлювати право першого ходу.

Яка команда починає гру, можна встановити такими способами:

- виходячи з результатів попередніх ігор;
- право вибору належить команда, яка організованіше підготувала до гри майданчик та необхідні посібники;
- лічилкою між ватажками;
- за результатами певного виду змагання (фізичного або розумового) між представниками команд. Наприклад, розгадуванням загадок, влученням м'ячем у ціль, бігом наввипередки до зазначеного місця тощо;
- шляхом жеребкування. Для цього можуть бути використані дві різної довжини, проте однакові завтовшки палички. Ставиться умова, що починає гру та команда, чий ватажок витягне коротку паличку. Один з гравців затискає обидві палички в кулаці таким чином, щоб зовнішні кінці були суміщені. Та команда, чий ватажок з двох витягне коротку, здобуває право першого ходу;
- серед маленьких дітей (учні 1–2 класів) того, хто починає гру, можна визначити, пускаючи паперовий літак. Для цього між командами проводиться смуга. Дитина, яка не бере участі в грі, або інша незацікавлена особа, ставить ноги паралельно до смуги з двох її боків і запускає літак. На чий бік він залетить – та команда і починає гру;
- відгадування, в якій руці знаходиться предмет (камінчик, фантик, каштан, дрібна іграшка тощо), парна чи непарна кількість схованих предметів, відгадування сторони монети тощо;
- на основі поваги (наприклад, хлопці, граючи з дівчатами, пропонують їм на знак поваги до них почати гру першими), або переваги сильнішої за підготовленістю команди над слабшою;
- вимірювання руками на палиці: хто зможе утримати палицю після її вимірювання, той виграв для своєї команди право першого ходу.

Послідовне й систематичне навчання учнів різних способів самоорганізації під час проведення народних рухових ігор дає змогу ефективно використовувати час ігор для активного, повноцінного відпочинку дітей і сприяє формуванню рис самоврядування класного колективу, набуття кожним досвіду соціальної взаємодії.

Максимальний вплив українських рухових ігор як засобу гармонійного розвитку особистості в початковій ланці загальноосвітньої школи залежить від оптимально створених педагогічних умов їх організації, серед яких можна визначити такі, як:

- систематичність проведення ігор упродовж дня;
- забезпечення взаємодії навчальної та позанавчальної діяльності з фізичного виховання;
- оптимальне поєднання прийомів і методів педагогічного керівництва грою у її підготовчій, основній і заключній частинах;
- використання педагогічних методів, адекватних значенню кожного з етапів керівництва грою для гармонійного розвитку особистості школяра.

Отже, українські народні рухливі ігри мають значні виховні можливості, які визначаються їх культурно-історичним походженням та соціальними функціями у дитячому середовищі.

Завдання для самостійної роботи

Пропонується підготувати реферати на теми:

„Народні ігри в дослідженнях етнографів України”

(На прикладі дослідження творчості одного із етнографів України, а саме: М. Маркевича, П. Чубинського, М. Грушевського, Н. Заглади тощо).

„Оцінка народних ігор як засобу і методу виховання українськими педагогами”

(На прикладі дослідження творчості одного з педагогів України, а саме: К. Ушинського, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського тощо).

Контрольні запитання та завдання:

1. Охарактеризуйте народну гру як жанр українського фольклору.
2. Розкрийте суть гри як одного з методів формування суспільної поведінки дітей.
3. Поясніть, чому дитяча гра є одним з основних видів діяльності, спрямованих на практичне пізнання навколишніх предметів і явищ.
4. Наведіть приклади ігор з свого дитинства.
5. Користуючись методичними додатками, визначте, у чому, на думку К. Д. Ушинського, полягає педагогічна спрямованість народних ігор.
6. Користуючись методичними додатками, визначте чому В. Скуратівський називає гру не тільки формою дозвілля, а і своєрідною школою.
7. Наведіть приклади і схарактеризуйте народні ігри історичної й соціальної спрямованості.
8. На конкретних прикладах покажіть, яке місце в календарно-обрядових святах займають народні ігри.
9. Доберіть українські народні ігри для різних вікових категорій дітей.
10. Підготуйте різні види українських народних ігор для практичного проведення під час заняття.

Тема 6. Провідні завдання родинного виховання

2 год.

Мета: формування уявлень та понять студентів про сутність і особливості родинного виховання, розвиток творчих умінь і навичок, виховання поваги до представників старших поколінь

План

1. Завдання та зміст родинного виховання. Функції сім'ї.
Шлюб і сім'я як осередок виховання.
2. Мати й батько як першовихователі.
3. Дідусі й бабусі як вихователі своїх онуків.
4. Традиції родинного виховання і сучасна виховна робота школи.

Основна література

- Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: Історико-етнографічний нарис / О. М. Кравець. – К., 1966. – 199 с.
- Оксаненко П. Мати в українському фольклорі // Українська родина: Родинний і громадський побут: [упорядник Лідія Орел] / Петро Оксаненко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 241с.
- Скуратівський В. Берегиня: Художні оповіді, новели / В. Скуратівський. – К.: Рад. письм., 1987.
- Скуратівський В. Покуть / В. Скуратівський. – К.: Фірма „Довіра”, 1992.– 236 с.
- Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
- Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство / М. Г. Стельмахович. – К.: Товариство „Знання”, 1990 – 48 с.
- Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: [Навч. посібник] / М. Г. Стельмахович. – К., 1996 – 288 с.
- Стельмахович М. Г. Українська етнопедагогіка / М. Г. Стельмахович // Радянська школа. – 1989. – № 6. – С.11–17.
- Стельмахович М. Г. Сім'я і родинне виховання в Україні з найдавніших часів до XIX ст. / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1992. – № 3-4. – С. 14–19.
- Стельмахович М. Г. Українська родина / М.Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С. 14 – 17.
- Стельмахович М. Г. Програма з українського родинознавства (фамілістики) для IX класу / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С. 21–26.
- Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.
- Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. О. Сухомлинський. — К., 1966. – 323 с.

Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є. І. Сявавко. – К.: Наукова думка, 1974. – 151 с.

Українська минувшина: Ілюстративний етнографічний довідник / А. П. Пономарьов Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна [та ін.]. – К.: Либідь, 1993 – 256 с.

Додаткова література

Болтарович З. Традиції сімейного виховання / З Болтарович // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 2. – С. 16–23.

Братків А. Я. Роду нема переводу / А. Я. Братків // Радянська школа. – 1990. – № 2.

Грицак Є. Дитина в народних повір'ях: Народна педагогіка / Є. Грицак // Неопалима купина. – 1995. – № 3 – 4. – С. 75–101.

Колодійчук Є. Диво зцілення: Розповіді з народознавства / Є. Колодійчук. – К.: Укр. письменник, 1993, – 208 с.

Кузь В. Г. Материнська школа: Виховання в родині / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 4. – С. 125–130.

Кузьменко Л. В. Ніжність маминої колискової / Л. В. Кузьменко, Ю. І. Ніженець // Рідна школа. – 1992. – № 11 – 12. – С. 27–30.

Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К.: Зодіак – ЕКО, 1995 – 368 с.

Маковій Г. Затоптаний цвіт: Народознавчі оповідки / Г. Маковій – К.: Укр. письменник, 1993. – 205 с.

Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине / А. П. Пономарев. – К.: Наукова думка, 1989. – 313 с.

Супруненко В. Народини: Витоки нації; символи, вірування, звичаї та побут українців / В. Супруненко. – Запоріжжя: МП „Берегиня” – СП „ФАСЗ”, 1993. – 136 с.

Стельмахович М. Г. Сім'я і родинне виховання в Україні з найдавніших часів до ХІХ ст. / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1992. – № 3 – 4. – С. 14–19.

Повалій Л. „І перед нею молюся...” (Батьківський авторитет у педагогіці українців) / Л. Повалій // Рідна школа. – 1997. – № 9. – С. 12–14.

Методичні рекомендації

У першому питанні дати визначення народної родинної (батьківської) педагогіки як частини української етнопедагогіки; схарактеризувати функції сім'ї; показати стосунки в родині, її уклад, поведінку батьків, їхнє ставлення до праці, до інших людей як засоби виховного впливу на дітей.

У другому питанні довести, що мати і батько – перші „природні вихователі”. Відповідь необхідно проілюструвати прикладами висловів про батьків українських педагогів (А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського). Відповідь повинна обґрунтувати непорушність авторитету батька і матері в народному житті, моралі, національно-історичній пам'яті народу. Показати роль матері та батька у вихованні дитини.

У третьому питанні розкрити сутність і особливості виховного впливу бабусі й дідуса на дітей та онуків; показати високий статус бабусі й дідуса в передачі естафети життєвої мудрості підростаючим поколінням.

Четверте питання присвятити аналізу впливу на дитину родинно-побутової обрядовості. Показати звичаї і обряди, спрямовані на збереження й плекання здорового генофонду. Розкрити суть духовно-моральної підготовки юнаків і дівчат у сім'ї до майбутнього шлюбу, сімейного життя. Навести приклади співпраці батьків і родини з шкільною виховною системою (використати сценарій свят, уроків, зустрічей, Дня сім'ї у школі).

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Мати в українському фольклорі

Українська народна поезія, виявляючи дух народу, його світогляд, моральні й етичні принципи, з надзвичайним пієтизмом, зі справжньою побожністю змальовує образ української жінки-матері, її любов до дітей, її безмірну тугу в час розлуки з дітьми, любов і пошану до неї дітей і, як найтяжчий гріх, розглядає непошану до батька-матері. У різноманітному багатстві жанрів українського фольклору: піснях, думах, голосіннях, прислів'ях, колядках, щедрівках тощо — всюди ми зустрічаємо величний образ матері, всюди знаходимо виявлення до рідної матері надзвичайної любові й пошани, що перетворюється в справжній апофеоз материнства.

У весільному обряді найголовнішу роль відіграє мати. Коли приходять свати, вони, перш за все, звертаються до матері молодої, мати перша їх частує, до неї звернені всі весільні пісні. Вона благословляє свою дочку, кладе останній дівочий вінок на голову доньки, веде молодих до церкви, обсипає молодих зерном перед тим, як вони йдуть до церкви; виконує всі церемонії, приймаючи молодого та його „поїзд”. Ця особлива роль матері яскраво відбивається також у весільних піснях:

*Мати сина вівсом обсипала,
Вівсом обсипала,
щастям дарувала.*

Коли „поїзд” молодих під’їжджає до хати молодого, то свашки й світилки в піснях звертаються до матері:

*Та одчини, мамо, віконце.
Веземо тобі невісточку,
як сонце.*

Любов матері до дітей, гірка доля нещасної матері, що випроводжує свого сина в далеку небезпечну дорогу, її сум і горе описані в численних піснях:

*... Вийшла стара мати
Та взяла коня за повід,
Та й стала питати:
„Гей, гей, ой сину мій
та соколоньку,
Де ж тебе шукати?”*

А ось удовину дитину забирають на довгу 25-літню військову службу:

*Тільки плаче та ридає
Що рідная мати.
„Не плач, мати, не журися,
На те ж я вродився!”*

Ось виряджає мати сина з України на далеку чужину. Невтішне горе матері порівнюється з тією доріженькою, що ніколи не перестає куритися, як би її не поливали:

*Поливали доріженьку —
Вона все куриться;*

*Розважали рідну неньку –
Вона все журилась.*

Постать скорбної української матері часто виступає в образі зозулі:

*А на тій же та калині
Та зозуля кувала...
Матусенька свого сина
Та у військо виряджала.*

Картина випровадження матір'ю сина-козака в похід яскраво змальовується в дуже багатьох піснях:

*Стоїть місяць над горою,
А сонця немає...
Мати сина в доріженьку
Слізно проводить.
Козак гине на війні.
Велике, найбільше горе матері:
Де мати плаче, –
Там річка тече.*

Хоч яка тяжка розлука матері з сином, проте свідомість національного обов'язку – понад усе. І мати, випроводжаючи сина-козака у військо, підводить йому осідланого коня й каже:

*Ой, на, сину, коника, не гайся,
Щоб ти д'того війська
не зостався.*

Образ патріотки-матері з сильним характером, з високим розумінням національної честі знаходимо в історичній пісні про зустріч матері-невільниці з потурченою донькою. Дочка до матері:

*Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тії лати,
Візьми дороги шати,
Будеш з нами панувати.*

На це мати, готова до найтяжчих мук і жертв за свою віру і народність, з гнівом відкидає ганебну раду доньки й гордо заявляє:

*Ліпше мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати;
Я не хочу панувати,
Піду в свій край загинати!*

Так само як для матері найрідніші її син, дочка, так і для сина найрідніша й найдорожча рідна ненька. На запитання матері, хто з трьох милиший для її сина: чи жінка, чи теща, чи матуся рідненька, – син відповідає:

А жона для совіту,

*А теща для привіту,
А матуся рідненька
Та миліш усього світу.
Розлука з матір'ю породжує безмірну тугу й смуток:
Сядь, зозуле, край віконця.
Де мати сідає,
Із якого ненька мене
Щодня виглядає.*

Глибоким, щирим ліризмом пройняті повні зворушливого смутку пісні про смерть матері:

*Ой, щось у лісі гукає...
То дочка матір шукає.
Та найшла вона билину –
То ж матусину могилу.
Ой, до могили припада
І жалібненько розмовля:
„Ой, устань, ненько-вишенько.
Бо без тебе лишенько!
Ой, устань, ненько-роженько,
Бо без тебе горенько!
Ой, візьми ж мене до себе,
Бо нема життя без тебе!”*

Розлука сина чи доньки з рідною матір'ю, життя на чужині серед чужих людей породжують непереможне почуття туги за родиною, за найріднішою серед усіх родичів — за рідною ненькою:

*Ой, чужая сторононька
без вітру шумить.
Чужий батько, чужа мати не б'є, та болить.*

Та такі вже споконвіку були нещасливі обставини життя українського народу, що примушували йти з рідної хати чи на війну, чи в довголітню солдатчину, чи на заслання, чи на чужину. Цей неминучий трагічний кінець родинної спілки, родинного щастя з безпосередньою, щирою журбою висловлює пісня:

*Мати ж наша, мати,
Не журися нами,
Як повиростаєм,
Розійдемося сами!
Ой, буде нас, мати,
По горах, по долинах,
Ой, буде нас, мати,
Та по чужих країнах!
Ой, будеш ти, мамо,
Як зозуля кувати,
Що нікому буде
Тобі й пити дати!*

Серед похоронних голосінь особливо відзначаються своєю щирістю й глибиною почуття голосіння над померлою матір'ю:

*Відкіля я тебе, моя матінко,
буду виглядати
І коли тебе в гості
дожидати? —*

плаче донька за своєю ненькою. Найбільше, найтяжче в світі горі — це втрата рідної матері:

*Ой, ненько ж моя, тонка гілко,
Як без тебе гірко:
Тебе ні купити, ані заслужити,
Що без тебе, ненько моя,
тяжко в світі жити.
Що вже я ходила,
Що вже я служила.
Та не знайшла тії неньки,
Що мене родила!*

Постать матері підноситься в нашій пісні на найвищий щабель, образ матері розглядається як святиня, як утрачена найвища правда:

*Мати моя, мати,
а де ж тебе взяти?
Тебе ні купити,
ані заробити!
Майстрів найняти
та й намалювати!
Намалюю неньку
на жовтому лубку.
Поставлю я неньку
та на віконечко,
Як Богу молюся,
на неньку дивлюся.
Поставлю я матір
на божничок у хаті:
На божничок гляну,
то матір спом'яну,
Назад обернуся,
сльозами заллюся.*

У відомій псалмі про Правду та Кривду так само єдиним щастям, єдиним світлим промінням серед загальної темряви переможеного Неправдою світу є мати:

*Нема в світі Правди,
Правди не зіскати.
Тільки тої Правди,
що рідная мати!*

Найбільший гріх – це непошана до рідної матері. В одній із найдавніших українських дум – „Думі про вдову і трьох синів” – оповідається про сина, що прогнав свою матір. Різні нещастя, як грізна кара Божа, спадають на недоброго сина. Син тоді зрозумів, який тяжкий гріх він вчинив. Кається, забирає матір додому і ставиться до неї з найбільшою пошаною. У цій думі яскраво висловлено основну ідею: діти повинні шанувати свою матір, всяка кривда, заподіяна рідній матері, карається Божим судом як найтяжчий гріх.

Силу і святість матиного і батьківського благословення утверджує „Дума про Олексія Поповича”. О. Попович вчинив великий гріх: без благословення батьківського і без дозволу вирушив у морський похід. Він не згадував батьківську молитву, і за це все покарав його Бог, наславши велику бурю. І тільки тоді, коли О. Попович перед козацькою громадою і перед самим Богом почав сповідати свої гріхи і щиро каятися в них, тоді тільки стала втихати буря на Чорному морі і до острова човен прибивати.

*Гей, котрий чоловік
отцівську-материну
молитву чить,
шанує, поважає,
То отцівська-материна
молитва у купецтві
І в ремесстві,
і на полі,
і на морі
Ой, на поміч спомагає,
То отцівська-материна молитва
зо дна моря винімає,
Од великих гріхів
душу відкупляє,
До царствія небесного приводжає.*

Така сила матірньої молитви. Цілий цикл українських народних дум – побутово-моралістичний – з особливою яскравістю й виразністю підносить роль матері на найвищий щабель. У цих думках виступає справжня „релігія матері” (за висловом проф. Л. Білецького).

Українська народна поезія з її «релігією матері», з культом материнства досягла незрівнянної етичної сили й моральної чистоти. В одній колядці Матір Божа просить у Христа райських ключів, щоб одімкнути рай і пекло, випустити грішні душі. Усі душі знаходять прощення. Одній тільки душі немає прощення — це тій, що

*Отця з матір'ю та налаяла,
Не налаяла, а подумала.*

З такою силою й виразністю висловлена в цій колядці ідея пошани до батька-матері.

Народний світогляд і його життєва філософія найвиразніше відбиваються в стислих, дотепних прислів'ях, приказках. Думки про матір, висловлені в піснях, думках та інших жанрах українського фольклору, ще концентрованіше і яскравіше сформульовані в приказках:

*На світі знайдеш усе, крім рідної матері.
У кого ненька, у того й голівонька гладенька.
Нема тих яток, що продають рідних маток.*

*Нема цвіту над маківку, нема роду над матінку.
Матінка рідна лучче всього світа.*

Такий образ матері створив український фольклор. Висока морально-етична краса світлого священного образу рідної матері свідчить про чистоту и шляхетність народного світогляду, про існування в українського народу міцної й непорушної любові до свого роду, родини, рідної матері, а разом із тим і до своєї Батьківщини. Будьмо ж вірні нашим рідним національним традиціям!

Шануймо й любимо й ніколи не забуваймо нашу матінку рідну, що „лучче всього світа”, і нашу матінку рідну Україну!

Оксаненко П. (Одарченко П.) Обряди посвячення в Україні // Українська родина: Родинний і громадський побут: [упорядник Лідія Орел] / П. Оксаненко (П. Одарченко). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – С. 102–106.

Мати й батько як першовихователі

Рідний батько. В українській родинній педагогіці для вираження цього поняття вживається кілька слів: батько, тато, отець, няньо (неньо, нянько), дядьо (дєдьо). Слова тато, няньо, дядьо, так сама як і слово мама, походять від лепету дитяти. Етимологію слова „батько” пояснюють по-різному. Скоріше за все, воно походить від – болгарського бате (старший брат) або чеського báta (дядько по матері) через його переусвідомлення в такому порядку: „старший брат” – „дядько по матері” – „рідний батько”. Воно зумовлено звичаєм перехідного періоду від матріархату до патріархату, коли опікуном дитини ще виступав не рідний батько, а старший брат матері, тобто дядько по матері. З цього випливає, що назва для дядька по батькові і старшого брата була спільною. Це слово первісно вживалося на означення старшого брата, який часто для молодшого виступав замість батька або дядька по матері, відігравав велику роль при родовому суспільстві в сімейній общині, нерідко маючи можливість бути главою великої сім’ї.

Від слова „батько” пішли поняття „батьківщина” – спадщина від батьків і величне, глибоко патріотичне поняття „батьківщина” – країна стосовно людей, які народилися в ній і є її громадянами; синонімічне „вітчизна” – від „отець”. Праслов’янське „отьсь” розвинулось від індоєвропейського „áticos” – чоловік, предок. В орбіту вжитку української родинної етнопедагогіки входять також поняття „весільний батько” – чоловік, який виконує на весіллі роль батька нареченого або нареченої; „хрещений батько” – чоловік, який бере участь в обряді хрещення в ролі духовного батька; „названий батько” – чоловік, який узяв на виховання, прийняв за свою чужу дитину. За традицією дитина успадковує батькове прізвище та по батькові – складову частину власного імені особи, що вказує на ім’я батька. Слово „батько” може виражати звертання до чоловіка похилого віку. Ним колись в Україні передавали шанобливе ставлення до козацької старшини, отаманів тощо. А нині урочисто називають основоположників якого-небудь учення, галузі науки, мистецтва.

Як бачимо, авторитет батька – як у домашньому колі, так і в громадській сфері духовного життя українців – високий. То й виховний вплив його на дітей вагомий. Втрачене в ньому надолужити важко, а втім, і неможливо („Не навчив батько – не навчить і дідько”). Від нього значною мірою залежить формування особистості („Коли батько рибалка, то й діти у воду дивляться”). Тому й кажуть: „І мій батько такий мався, і я в нього вдався”. Ігнорувати батьківським вихованням – украй небезпечно („Не хочеш слухати тата, то послухаєш колись ката”). Вислів-порада „Не лізь поперед батька в пекло” теж застерігає від необачності в оцінці авторитету батька. Відмічається справедливність батька у ставленні до своїх дітей („Отець по-батьківськи поб’є, по-батьківськи й помилує”).

Функція батька особлива. Відступ від неї принижує природне покликання людини („Живемо не батьками, помremo не людьми”). А звідси й порада: „Умів батькувати, умій і годувати”.

Для дітей батько такий же дорогий, як і мама („Все купиш, лише мами й тата ні”). З цього приводу в українській народній пісні „Ой з гори та в яр, та в тую долинку” співається:

Сьогодні сонечко, а завтра друге буде,

Та вмере батенько, та й до віку не буде .

Тому навіть висловлювання на зіставлення батька й матері типу: „батько вмере, то півсиротина, а мати – то вже ціла сиротина”, „Батько – не мати: не поцілує й не приголубить”, на наш погляд, мають на меті не принизити місце батька в сім’ї, як на перший погляд може здатися, а наголосити на особливому значенні матері, піднести неоднорідність ролі батька й матері.

Кожний порядний батько хоче мати добрих спадкоємців („Добрий батько не хоче лихого сина”). У свою чергу, кожна дитина хоче мати тата, бо „Добре тому, хто має батька, бо в батька найтепліша хатка”, „Своя хата – своя стріха, свій батько – своя втіха”, „Таткова хата усім багата”.

Стельмахович М. Г. Мати й батько як першовихователі // Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник / М. Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – С. 101–114.

Дідусі й бабусі як вихователі своїх онуків

Хто ще так самовіддано любить своїх дітей, як бабусі й дідусі своїх онуків? Очевидно, що ніхто! Та й любов ця якась особлива, велика, задушевна й щира. Кажуть, що діди й бабусі люблять онуків дужче, ніж власних дітей.

Переважно онуки з’являються у людей зрілого віку, тому любов до них має більш усвідомлений характер. Ці спостереження народу знайшли своє вираження у прислів’ях: „Процент дорожчий від капіталу, онук дорожчий від сина”, „Перший внук миліший від рідних дітей”.

У відповідь на це прихильність онуків до бабусь і дідусів надзвичайна. Неможливо уявити собі дитинство без бабусиної казки чи дідусевої бувальщини. То й у душах, думках і серцях своїх онуків на все життя залишають вони глибокий слід. Саме дідусь і бабуся, як старші люди в сім’ї та громаді, наділені природним розумом, добротою, людяністю, чесністю, працьовитістю, життєвим досвідом, є найпершими й найактивнішими носіями родинної педагогіки, народної виховної мудрості. Тому й вплив на онуків надзвичайно сильний, а виховна роль величезна.

Згадаємо хоча б те особливе значення, яке мали в духовно-моральному зростанні, формуванні свідомості та виробленні громадянської позиції, забезпеченні творчого злету й натхнення, розквіту таланту Тараса Шевченка – дід Іван, Івана Нечуя-Левицького – бабуся Мотря, Василя Сухомлинського – бабуся Марія. В. О. Сухомлинський писав: „Найближчою людиною в роки ранньої юності була для мене бабуся Марія – чудова людина, якій я зобов’язаний усім, що ввійшло в мою душу гарного, чесного, мудрого. Вона померла напередодні війни, коли їй було сто сім років. Вона відкрила переді мною світ казки, рідного слова й людської краси”.

Першою вихователькою назвав свою бабуся Олесь Гончар. „Бабуся була неписьменна, – згадував він, – але без неї, певно, я не став би письменником. У її лагідній людинолюбній натурі, в її образі ніби втілювалося для мене все найкраще, що є в нашого народу: працьовитість, чесність, безмежна доброта, обдарованість. Ця вічна тружениця, ця темна, неписьменна, але винятково чуйна до чужого горя жінка своєю щирою людяністю стоїть для мене поряд з тими, чий творіння нас захоплюють і кого ми називаємо за їхню

діяльність справжніми гуманістами. Була вона віруючою і я пригадую, як захоплювали дитячу уяву її пристрасні розповіді – поетичні видіння набожної жінки. Вона була весела, любила жартувати, погуляти на чіємусь весіллі — на таких святах вона була бажаною гостею, її вплив на мій розвиток був величезний” .

Любов дідусів і бабусь до онуків, як уже зазначалось, величезна, виховний вплив – безперечний. Але все це не означає, що вони мають втрачати свої розумні межі. І навряд чи можна схвалити вчинки тих батьків, які без будь-якої потреби віддають своїх дітей під повну опіку дідусів і бабусь, тобто свій кровний батьківський обов'язок виховання власних дітей перекладають на плечі інших осіб. Дитині потрібні першовихователі – батьки й умудрені життєвим досвідом помічники та порадики батьків, наставники онуків – дідусі й бабусі. Лише за цієї умови родинне виховання набирає своєї природної гармонії і дає найвищі результати.

Тому серед українців традиційно прийнято виявляти до дідусів і бабусь особливу повагу, підтримувати їхній авторитет як вихователів, мудрих радників. Самі батьки так роблять і дітей своїх змалку привчають шанувати старість. Тож не випадково ціла низка українських народних казок починається словами про діда та бабу: „Був собі дід та загубив рукавичку” („Рукавичка”); „Жив собі дід та баба...” („Колобок”); „Жив собі дід та баба; дід служив на майдані майданником, а баба сиділа вдома, мички пряла”... („Солом'яний бичок”); „Був собі дід та баба. Поїхав дід на ярмарок та й купив собі козу...” („Коза-дереза”); „Жили собі дід та баба. Вже й старі стали...” („Телесик”) та ін. Поважати дідусів і бабусь закликають українські народні прислів'я та приказки: „Поважай старих, бо й сам старим будеш”, „Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, і свого не загубиш”, „Старого чоловіка для поради держи”, „Шануй старих – молоді тебе пошанують”, „Шукай правди у старих, а сили – у молодих” .

Шанобливе ставлення до дідусів і бабусь активно виробляють на практиці, у поведінці дітей українські родинні звичаї, за якими, наприклад, найпочесніше місце за столом завжди відводиться бабусі та дідусеві. Якщо сім'я обідає чи вечеряє разом, ніхто не має права взяти ложку, поки її не взяли бабуся чи дідусь. Перша скибка хліба – теж їм.

В українському родинознавстві чуйне, уважне ставлення до людей похилого віку розглядається як одна з найхарактерніших ознак людяності. Провідним фактором її формування виступає дух поваги, сердечна дбайливість про дідуся й бабусю в сім'ї. І першорядну роль тут відіграє, звичайно, особистий приклад батьків. Якщо батьки дозволяють собі зневажливе ставлення до людей старшого віку, до своїх батьків, то на старості зазнають у кілька разів більшої зневаги з боку власних дітей. Така педагогічна закономірність. І від неї нікуди не дінешся. Саме цю ідею підносить родинна педагогіка, зокрема через українську народну казку „Син батька на лубку вивозить”:

„Колись-то, кажуть, за давньої давнини, старих людей, нікчемних до роботи, недобрі діти вивозили на лубку у провалля. У одного чоловіка тих часів був старий батько. Обридло йому та жінці коло старого панькатися та годувати, і надумались вони одвезти батька у провалля. Посадив син батька на лубок і потяг його за двір. Не просився старий у сина, бо знав, що нічого не допоможе.

Слідком за ними побіг дідів онук, синів синок.

– Вернись, вражий сину, куди ти йдеш? – крикнув на нього батько.

– Тату, піду й я за вами, а то як трапиться й мені теж, то не знатиму, куди везти, – просився синок.

Батько, мабуть, гаразд не розслухав або не розібрав, що сказав синок, бо нічого на це не сказав. Ідуть вони далі. От притяг син батька до провалля та й укинув його туди вкупі з лубком.

– Тату, навіщо ж ви й лубка з дідусем у провалля вкинули? – пита хлоп'я батька.

– Не питай, бо старий будеш, – одказує батько синові.

– А на чому ж я вас одвозитиму у провалля, як і ви будете такі, як дідусь? – знов пита хлоп'я.

Схаменувся тоді батько, що це він зробив негарно, що й з ним те ж учинять його діти. Жалко йому стало старого. Витяг він його з провалля, привіз додому і з того часу годував його й доглядав аж до самісінької смерті, а в провалля не тільки не думав ніколи відвозити, а навіть і других одводив це робити”.

Онукам дідусі й бабусі потрібні, як квітам сонце. Під впливом їх доброти й уваги діти краще ростуть і розвиваються. А батьки впевненіше себе почувають у своїх педагогічних діях і поведінці завдяки впливу виховного досвіду людей старшого покоління.

Стельмахович М. Г. Дідусі й бабусі як вихователі своїх онуків // Стельмахови М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник / М. Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – С. 119–122.

Слово із батькових вуст

...Традиційна роль батька в родині загальновідома. Правда, якщо простежити багатющу скарбницю фольклорного розмаїття, то можна дійти думки, що особа ця стоїть осторонь, начебто призатінена – спробуйте одшукати хоча б кілька народних, чисто „батькових” пісень, як це маємо про неньку. Якщо і згадується в текстах батько, то поетичні мазки надто скупі на похвалу. Чим це викликано? Мені здається, тут значною мірою причетний сам характер батька – стриманість на ласку, певна віддаленість у вихованні дітей тощо. Недарма це відбилося і в прислів'ях: батькова лайка дужча за материну бійку; батько – не мати, не поцілує і не приголубить; з батьком суд коротенький; батько вмере – то півсиротина, а мати – то вже ціла сирота...

Але ми погіршили б істиною, якби дорікали фольклорній історії за „неувагу” до батькової персони. Народна пісенна пам'ять, якщо уважно до неї прислухатися, не з меншим пошанівком відтворила і представника сильної статі. Справа тільки в тому, з якого боку дивитися на особу батька. Образ цей змальовано в героїчних циклах – козацьких та гайдамацьких, чумацьких піснях, рекрутських і солдатських, бурлацьких й строкарських сюжетах. В одній з чумацьких пісень це стверджує хоч би такий діалог:

– *А де ж твої, Нечаєньку,*

Дітоньки та жона?

– *Ой в містечку Берестечку*

Сидять собі дома...

В особі батька народ оспівав вірного захисника. Довгі й виснажливі війни за свободу та незалежність рідної землі, свого народу вимагали постійної відсутності, а після повернення чоловіки вимушені були обробляти ниви, чумакувати, ходити в найми (згадаймо відому приповідку: „батька в наймах не вжалуєш!”), щоб прогодувати родину.

Отже, в традиційному понятті батько уособлювався насамперед як захисник, годувальник. Цим, очевидно, і пояснюється збідненість у фольклорних джерелах його „поетичної натури”. Однак батьків приклад, батькове слово, наказ були законом, нормою виховання. Не випадково казали: не навчив батько, не навчить і дядько.

Ці давні традиції перейшли і на пізніші часи. Якщо мати за своєю природою є втіленням ласки, ніжності, надмірної доброти, то з батьком асоціюються значно вимогливіші, практичніші означення. Пам'ятаються випадки: доки батько на роботі, я міг відповідно розслабитися, вдатися до наївно-дитячих, не завжди виправданих пестошів, а то й пустошів, розраховуючи на щедру мамину доброту; але варто було їй сказати: „Он батько йде!”, як все ставало на свої місця – тут же ж зосереджувався, „дорослішав”.

Батьків приклад у родині має особливе значення, адже діти, зосібна хлопці, намагаються „робити з нього життя”. Особливо це стосується навичок працелюбності. У нашій родині було правилом: завжди, коли батько повертався на обід з роботи, на нього вже чекала вигріта на сонці вода й рушничок. Це входило в мої обов'язки. Як тільки

подавала голос хвіртка, я вже був наготові — зливав йому чисту воду і залюбки дивився, як стікає вона на дебели пальці, забронзовілі, з товстим ожиллям руки, поцьопані темно-рудими окрапинами живиці, – сьогодні, очевидячки, тато тесали соснові крокви для нового корівника. Бувало, задивлюся на натружені руки й не туди хлюпну водою, і тут же суворий наказ: „Ти гав не лови, бо мені ніколи!”

Батьків приклад неодмінно наслідували діти. Недарма в народі казали: яка гребля, такий млин, який батько, такий син. Або ще: який корінь, такий і одросток, які самі, такі й сини. Хоч і мовиться, що яблуко від яблуні далеко не впаде, тільки, якщо той плід лежатиме наодинці, без догляду мудрого садівника, виросте з нього не яблуня, а звичайнісінька кислиця. Мораль тут проста – людина, як і дерево, потребує батьківського догляду[34 – 36],

Скуратівський В. Слово із батькових вуст // Скуратівський В. Покуть / В. Скуратівський. – К.: Фірма „Довіра”, 1992. – С. 34–36.

Контрольні питання і завдання

1. Як ви вважаєте, хто в сім'ї мав найбільший вплив на формування вас як особистості?
2. Наведіть приклади з досвіду своєї родини про роль бабусі або дідуся у вашому вихованні або в набутті вами знань, умінь та навичок у конкретній справі.
3. Згадайте слова колискової, яку вам співала мама або бабуся.
4. Наведіть приклад казки, яку вам розповідали в дитинстві, і згадайте, хто був вам найкращим оповідачем.
5. Назвіть і охарактеризуйте функції сім'ї.
6. Напишіть невеличке есе на тему: „Найдорожча в світі людина”.
7. Схарактеризуйте риси, які на вашу думку, ви отримали від мами, які – від тата?
8. Наведіть приклади ваших сімейних традицій.

Тема 7. Напрями виховання в народній педагогіці

2 год.

Мета: формування уявлення студентів про народну виховну систему як основу національної системи виховання

План

1. Практика духовно-морального виховання.
2. Шляхи і засоби розумового виховання в народній педагогіці.
3. Провідні ідеї і традиції трудового виховання.
4. Тілесне і фізичне виховання.
5. Погляди на красу та прилучення дітей до прекрасного.

Основна література

- Волков Г. Н. Этнопедагогика / Г. Н. Волков. – М.: Издательский центр „Академия”, 1999. – 168 с.
- Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – С. 157–163.
- Мирний В. П. Народна педагогіка в прислів'ях і приказках / В. П. Мирний // Педагогіка. – К., 1968. – Вип. 7. – С. 144–150.
- Мосіяшенко, В. А. Українська етнопедагогіка: Навч. посібник для ВПНЗ / В. А. Мосіяшенко. – Суми : Університетська книга, 2005. – 176 с.
- Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985 – 312 с.
- Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник / М. Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
- Основи національного виховання: Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Д. Руденко, З. О. Сергійчук [та ін.]; [за ред. В. Г. Кузя]. – К.: Ін форм. – вид. центр „Київ”, 1993. – (Ч. 1) – 152 с.

Додаткова література

- Бондарик М. В. Використання надбань народної педагогіки в процесі вирішення проблем трудового виховання дітей дошкільного віку / М. В. Бондарик // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. – Глухів, 2003. – Вип. 2. – С. 93–97.
- Денисенко Н. Рідна етнопедагогіка – виховання здорової нації / Н. Денисенко // Науковий світ. – 2010. – №8. – С. 16–17.
- Іваницька П. Ф. Мудрість тисячоліть про вічні людські цінності / П. Ф. Іваницька // Нові технології навчання. – К., 2001. – Вип. 31. – С. 154–165.
- Йовенко Л. Прислів'я та приказки як джерело вивчення родинновиховного досвіду українців / Л. Йовенко // Рідна школа. – 2003. – №6. – С.36–38.
- Панченко В. В. Виховання учнівської молоді на засадах народної педагогіки / В. В. Панченко // Позакласний час. – 2008. – №6. – С. 23–24.

Українські народні казки, легенди, анекдоти / [упоряд., передм., приміт. В. А. Юзвенко]. – К.: Молодь, 1989. – 432 с.

Українські прислів'я та приказки / [упоряд.: Д. Єсипенко, М. Новиченко]. – К.: Т-во „Знання” України, 1992. – 96 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні зверніть увагу на визначення понять „мораль” і „духовність”, „національні моральні цінності” в українській етнопедагогіці. Покажіть пріоритетність моралі перед іншими сферами і факторами життя. Розкрийте риси моральності. Складіть з прислів'їв і приказок „моральний кодекс народної мудрості”. Дайте поняття й аналіз таких категорій, як „етика”, „етикет”. Проаналізуйте засоби, прийоми і методи морального виховання в сім'ї. Подумайте, як відповісти на питання „Що означає гідність людини?”

У другому питанні розкрийте поняття розумового виховання. Наведіть приклади народних висловлювань про роль розуму в людському житті. Педагогічна суть народного афоризму „Не бажай синові багатства, а бажай розуму”. Розкрийте чинники і засоби розумового виховання. Покажіть шляхи формування у дітей народного світогляду.

Третє питання потребує показу загальнолюдської оцінки праці як першооснови людського життя. Розгляньте традиційні для українців види особистої і громадської трудової діяльності; фольклорні засоби, ігри та іграшки як засоби трудового виховання; поетапність прилучення дітей до праці. Схарактеризуйте етапи трудового виховання, прийняті в народній педагогіці.

Розкриваючи четверте питання, покажіть значення фізичного і тілесного виховання в житті людини. Зупиніться на розгляді таких питань: народ про здоров'я людини; ставлення українців до фізичного виховання; національне тілозагартування підлітків та юнаків; здобутки і особливості козацького тіловиховання, фізичного і психічного розвитку дітей; народні засоби і прийоми фізичного загартування дітей; природні і штучні засоби тіловиховання.

У п'ятому питанні розкрийте культ краси в житті українців. Проаналізуйте погляди українців на красу; засоби естетичного виховання; високу естетику народного життя, трудової діяльності, побуту, дозвілля.

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Моральне виховання

...З переконливою вірогідністю можна стверджувати, що провідним чинником у структурі всебічного гармонійного розвитку особистості є моральне виховання. Морально-духовні якості, сформовані на засадах загальнолюдських і національних цінностей, становлять найбільше багатство особистості. Слід мати на увазі й те, що у сфері розумового, фізичного, трудового виховання не кожна людина з погляду своїх можливостей (анатомо-фізіологічних) може досягти бажаних успіхів і досконалості. Але в царині морально-духовних цінностей особистість спроможна досягти очікуваних результатів.

У народній педагогіці різних етносів, у висловлюваннях філософів, учених, письменників стосовно окремих сфер життя найбільший пласт думок стосується морального виховання. Наведемо лише частину роздумів про мораль і моральне виховання.

Мудрість українського народу в прислів'ях:

- Мораль чиста – краще всякого намиста.
- Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога.
- Сумління – найкращий порадник.
- Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає.
- Батьком-матір'ю не хвались, а хвалися честю.
- Все з чоловіком вмирає, одна чеснота віки триває.
- Мудра людина вимагає всього лише від себе; нікчемна людина вимагає від інших.

Мудрість інших народів:

- Скромність – прикраса мудрості (японське прислів'я).
- Совість – це наглядач і суддя доброчинства (античний афоризм).
- Для себе жити – тліти, для сім'ї – горіти, а для народу – світити (російське прислів'я).

Мудрість філософів, учених, письменників, державних діячів:

- Властивість доброчинності полягає щонайперше в тому, щоб робити добро, а не приймати його; у тому, щоб здійснювати якнайбільше добрих учинків і не робити негідних... Природа дала людині в руки потужну зброю – моральну силу, якою можна користуватися як завгодно. Тому людина, позбавлена доброчинності, виявляється істотою нечесливою та дикою, низькою у своїх ставлених і смакових потребах (Арістотель).

- Багато хто, думаючи що зможе все купити за свої багатства, сам передусім продає себе (Ф. Бекон).

- Любов – найсильніша з усіх пристрастей, тому що вона одночасно оволодіває головою, серцем і тілом (Вольтер).

- Честь – це діамант на руці в доброчинності (Вольтер).

- Людина змушена боротися з необхідністю, яка встановлена природою. Є моральний обов'язок – завоювати самостійність за допомогою своєї діяльності й розуму (Г. В. Ф. Гегель).

- Ніякою наукою не побудуєте суспільства, якщо немає благородного матеріалу, живої і доброї волі, аби жити чесно і з любов'ю. Наука вкаже на вигоди і доведе лише, що вигідніше передусім бути чесним (Ф. М. Достоєвський).

- Моральні якості визначної особистості мають, можливо, більше значення для певного покоління, ніж суто інтелектуальні досягнення (А. Ейнштейн).

- Не обманюйтеся. Бо що тільки людина посіє, то сама й пожне! Бо хто сіє для власного тіла свого, той від тіла тління пожне. А хто сіє для духа – пожне життя вічне (Євангеліє).

- А роблячи добре, не знуджуймося, бо часу свого пожнемо, коли не ослабнемо. Тож тому, поки маємо час, усім робимо добро (Євангеліє).

- Мораль є вчення не про те, як ми повинні зробити себе щасливими, а про те, як ми повинні стати гідними щастя (І. Кант).

- Щоб досягти моральної досконалості, треба передусім турбуватися про душевну чистоту. А душевна чистота досягається тільки в тому разі, коли серце шукає правди й воля прагне до святості (Конфуцій).

- Проти всього можна вистояти, але не проти добра (Ж. -Ж. Руссо).

- Що може бути гірше за людину, яка володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця? Вона всі свої знання застосовує для зла (Г. С. Сковорода).

- Любов – це квіти моральності; немає в людини здорового морального кореня – немає і благородної любові (В. О. Сухомлинський).

• Моральне невігластво і дикість у сфері любові приносить нашому суспільству величезну шкоду. Той, хто вважає любов лише задоволенням, породжує горе, нещастя, сльози (В. О. Сухомлинський).

• Моральні сентенції завдають дітям більше шкоди, ніж приносять користі... Мораль не в словах, а в самому житті родини, яке охоплює дитину з усіх боків і звидусіль щохвилини проникає в душу (К. Д. Ушинський).

• Любов до батьків – основа всіх добродійностей (Цицерон)

• Найбільш згубна помилка, яка будь-коли зроблена у світі, – це відокремлення політичної науки від моральної (П. Б. Шеллі)...

Основою морального виховання є етика. **Етика** (від гр. *ethika* – звичка, морі, звичай) – наука, об'єктом якої є мораль. Як філософська наука етика з давньої доби відігравала роль „практичної філософії”. В етиці вирізняють два види проблем: по-перше, питання про те, як має поводитися людина (нормативна етика), й, по-друге, теоретичні питання про походження й сутність моралі.

Мораль (від лат. *moras* – звичай) – це система поглядів і уявлень, норм, оцінок, що регулюють моральну поведінку людей у всіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, науці, у сімейних, особистісних, колективних, міжнародних та міжнародних відносинах.

В основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські й національні морально-духовні цінності. Загальнолюдські морально-духовні цінності – це набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Національні моральні цінності – це історично зумовлені, створені конкретним народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях. Але вирізняють певні національні прояви, своєрідності в поведінці, які є основою соціальної діяльності людей конкретної етнічної групи.

Наприклад, у християнському світі в Біблії загальнолюдські цінності виокремлено як Заповіді Божі: „Шануй свого батька та матір свою... Не вбивай! Не чини перелюбу! Не кради! Не свідчи неправдою проти ближнього свого! І не бажай жоні ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля, ані раба його, ані невільника його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього твого” та ін.

На основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло якостей особистості, які становлять зміст морального виховання. Це гуманність, доброта, чесність, совісність, працелюбність, повага до батьків, людей узагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, інтелігентність, почуття материнства, екологічна й правова культура та ін.

Провідні якості моральності формуються передусім у ранньому дитячому віці на основі „соціального успадкування”. Вирішальну роль у цьому процесі мають відігравати батьки, інші люди, які оточують дитину. І справа полягає не в проповіді цих моральних істин, а власних діях, поведінці старших. Насамперед, конкретні дії батьків мають стати ідеалом для дітей, закласти основи моральних чеснот особистості. Кожна морально доцільна дія батьків і близьких, рідних – надійна основа для формування в дитини благородних моральних якостей. Одночасно навіть незначні аморальні порушення вихователів залишають у тендітній, чутливій душі дитини гіркоту, негативно впливають на становлення її морального багатства.

Можна навіть визначити своєрідний *кодекс моральних добродійностей* дитини дошкільного віку, які є аксіоматичними засадами цивілізованості:

1. Не вбивай нічого живого.
2. Не кради.

3. Не зраджуй: ти завжди відповідальний за тих, кого наблизив до себе.
4. Уникай неправди, не свідчи на когось брехливо.
5. Люби й шануй батьків своїх та рідних – бабусю, дідуся, братів і сестер.
6. Прагни сумлінно працювати: праця – головне джерело людського багатства.
7. Будь милосердним, з повагою стався до інших людей, намагайся допомогти їм.
8. Виявляй чуйність до тварин, захищай їх.
9. Бережливо стався до довкілля, бо це наш дім, який забезпечує благополуччя нашого життя.
10. Стався до інших так, як хотів би, аби ставилися до тебе.
11. Говори всім лише правду: вона звеличує людину.
12. Допомагай батькам, членам родини в їхній праці.
13. Будь охайним і дбайливим.

Кузьмінський А. І. Моральне виховання // Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – С. 157–163.

Тілесне виховання

Тілесним вихованням у сім'ї називаємо діяльність батьків, спрямовану на зміцнення здоров'я, сили та досягнення правильного фізичного розвитку дітей.

Українська родинна педагогіка насичена низкою крилатих висловів, які підкреслюють роль здоров'я в житті людини: „Здоров'я – всьому голова”, „Найбільше щастя в житті – здоров'я”, „Доки здоров'я служить, то людина не тужить” . А звідси й порада: „Бережи одержу знову, а здоров'я змолоту”. Із здоров'ям пов'язані всі аспекти буття людини: життєвий оптимізм („При здоров'ї все людині миле”, „Як здоров'я зникає, то й радість минає”), щастя („Без здоров'я нема щастя”), успіх („Здоров'я все на здоров'я йде”, „Коли б голова здорова, то будуть воли та й корови”), долаття труднощів („Як я здоров, то мені й хрін за цукор”). Тож здоров'я цінуються як найбільше багатство („Здоров'я – найдорожчий скарб”), яке вище від грошей і маєтків („Здоров'я більше варте, як багатство”, „Здоров'я над маєток”), оскільки: „Здоров'я за гроші не купиш”, „Худоба – річ набута, а здоров'я – ні”.

Мета тілесного виховання зумовлена реальними потребами кожної людини: бути здоровою, сильною, загартованою, спритною та витривалою для повноцінного власного життя, праці, переборення різних труднощів, оборони рідної землі.

Кожен знає, що бути здоровим і сильним значно краще, ніж хворим і кволим („Хвороба нікого не красить”, „Хворому нічого не миле”). Перевага віддається тому, хто сильніший („Хто дужий, той ліпший”, „Де сила, там і міць”, „Коли немає сили, то й світ немилий”).

Про здорових і дужих людей, відважних, хоробрих і сильних воїнів-богатирів народ складав легенди. Згадаймо хоча б народжені ще за часів Київської Русі билини (старини), в яких створені славетні образи Іллі Муромця, Добрині Нікітича та ін. В українських думах і народних казках богатырською силою наділено Івася Коновченка (Удовиченка), Феська Ганжу Андобера, Кирила Кожум'яку, Котигорошка, Вернигору та ін. Богатирі завжди виступають на захист рідної землі.

Цікаво зазначити, що у фольклорі використано разом з чоловічими персонажами також образи жінок-богатырок: це поляниця Настасія Микулична – дружина богатыря Добрині, Настасія-королівна – дружина богатыря Дуная, Маруся – козацька дочка та ін. Цим переконливо засвідчується однаково уважне ставлення народної педагогіки до фізичного виховання як юнаків, так і дівчат.

Словом „богатыр” і нині в живому спілкуванні називають дужу, кремезну, працювиту, відважну людину. А тілесне виховання дітей у народній педагогіці

справедливо підноситься до рангу піклування про здоров'я нації. У масовій виховній практиці таке піклування розпочинається заздалегідь, далеко до народження дитини. І проявляється воно здебільшого у відповідному доборі шлюбної пари та правильній поведінці вагітної, адже дитина успадковує не лише крові, тіло, кістки чи зовнішню схожість, а й моральні достоїнства та здоров'я й хвороби батьків. Скажімо, нерідко буває, що син виявляв особливе захоплення і здібності до того поля чи заводу, де працював його батько чи дід. Це приклад позитивного характеру. Але зустрічаються й сумні випадки. Ось один з них – розповідь, як здавна передається з уст в уста в Україні.

Жила бідна вдова. Був у неї єдиний син, і вона покладала на нього великі надії. Та раптом він повісився, що завдало великого горя його матері. У розпачі вона сказала: „Боже мій! Може, то я сама до того причинила, бо, будучи вагітною, потрапила через пияцтво мого чоловіка у великі злидні й розпуку. Вирішила втопитися. Та голос совісті відвів мене від лихого наміру. Однак ця грішна думка, яка тоді мною заволоділа, вкоренилася, як видно, в умі моєї нещасної дитини”.

Таким чином, жінка, яка хоче мати здорову дитину, повинна в час вагітності уникати не тільки фізичних перевантажень і нервових стресів, а й лихих думок, плекаючи натомість у душі своїй благородні почуття та світлі надії.

У народі прийнято вважати: якщо немовля відразу рухає ніжками, легко дихає, очі добре відкриває, має на голові коротке волосся, на пальчиках нігтики, обличчя повне, не поморщене, то це дитина здорова і народилася в належну пору.

Після народження немовля купають і сповивають у теплі пелюшки. Годують кожні 3 години, із нічною перервою з 24 до 6 годин. Спати кладуть її то на правий, то на лівий бік, поперемінно, щоб не було деформації черепа, який у немовляти ще дуже м'який. Дехто не стримується від спокуси надання змінень через пологи голові дитини правильної форми. Такий вчинок нічим не виправданий і навіть шкідливий. Голова з часом відкоригується природним шляхом.

Та сама природа, що призначила жінці стати матір'ю, одарила її водночас чудовим засобом виживання дитини – материнським молоком, про цілющі властивості якого складені легенди. Молоко здорової матері для дитини найкращі харчі! Дитина, вигодована груддю рідної матері, має у сто разів більше шансів вирости здоровою, ніж та, що була позбавлена материнського молока або вигодована молоком невластивої матері, тобто мамки.

Грудне молоко рідної матері повністю відповідає природі й усім потребам її дитини. Склад того молока подібний до складу крові, якою немовля в лоні матері жилося. Після пологів кров у грудях материних переробляється на молоко, щоб у дитині заново перемінитися на кров. Це молоко в материнських грудях змінюється відповідно до віку та розвитку дитини. Як бачимо, ніжне звертання матері до своєї крихітки ласкавими словами „моя кровинко” небезпідставне.

Твердження, що кожна людина з молоком матері вбирає риси, характер, психологію, теж справедливе. Незаперечним є той факт, що перші хвилини, коли породілля ніжно притулила до своїх грудей народжене нею немовля, запалює в її душі таке глибоке та щире материнське почуття, яке незгасним залишається на все її життя.

Чарівною стає та мати, коли немовля вбирає еліксир життя, припавши до грудей своєї неньки. Її оспівали поети, вона дає натхнення композиторам і художникам для створення мистецьких шедеврів.

З сказаного переконуємось, якої легковажності та шкоди припускається здорова жінка, яка не годує своєї дитини, послаблюючи тим з нею кровний і втрачаючи духовний взаємозв'язок, що вже пізніше нічим надолужити не можна. Мати, яка з якихось (дуже поважних) причин не може годувати груддю свою дитину, заслуговує щирого співчуття. У такому разі вона змушена вдаватися до штучного годування. Коли вже дитина п'є коров'яче молоко, то бажано, щоб воно було від лагідної корови.

Кожна добра мати, годуючи сама свою грудну дитину, зобов'язана неухильно дотримуватися відповідних правил, а саме: харчуватися здоровими стравами, уникаючи

гострих приправ й алкогольних напоїв; бути в постійному русі, на свіжому повітрі; не витрачати забагато розумових і фізичних сил; чергувати працю з відпочинком; не піддаватися журбі й хвилюванням; брати немовля на руки, багато з ним говорити, лагідно пригортаючи, голублячи, носити на руках, колисати та співати колискових пісень, виявляти постійну ласку та увагу.

Колисання корисне, бо воно: 1) заспокоює дитину, сприяє її засинанню; 2) компенсує безпомічність рухів самого немовляти; 3) наче продовжує рух, якого дитина зазнавала в утробі матері; 4) сприяє розвитку вестибулярного апарату, ростові та зміцненню організму дитини.

Наукою та багатовіковою практикою нашого та інших народів світу переконливо доведено, що діти, яких колишуть, у 2 – 3 роки швидше ростуть і розвиваються, а виріши, як правило, не знають закачування в транспорті (автобусі, літаку, кораблі) під час їзди. Юнаки легко переносять військову службу в річково-морському флоті.

Звичайно, позитивні наслідки дає колисання правильне, нормальне, не швидке й не сильне, тобто помірне, лагідне, спокійне, а не шалене. Швидке, різке, чимось роздратоване колисання, особливо після їди, шкідливо діє на нервову систему, мозок та мислення дитини, викликає запаморочення. А слабшим дітям шкодить навіть протяг повітря, який утворюється при такому нерозсудливому колисанні.

Усе сказане визначає перший аспект тілесного виховання дітей у сім'ї. Другий аспект виявляється у застосуванні відповідних засобів фізичного виховання, які ділимо на дві групи: **1) природні; 2) штучні (спеціальні).**

До природних засобів тілесного виховання належать сонце, повітря, вода, харчування, рух і відпочинок, одяг, чистота й охайність.

Діти, яким не вистачає свіжого й чистого повітря, кволі й бліді, швидко застуджуються і часто хворіють. Вельми небезпечними для малят є холодні протяги.

Іншим необхідним природним засобом підтримання життя та здоров'я людини є харчування. Для дітей воно особливо важливе ще й тим, що допомагає їхньому росту та розвитку тілесного організму. Звичайно, за умови правильного харчування. Недарма кажуть: „Смачно їсти, добре спати – Бог здоров'я мусить дати”.

Загальноприйнято в Україні відлучати дитину від маминих грудей, коли їй виповниться один рік, але не раніше. Цікаво, що стародавні грекині годували своїх дітей грудним молоком до півтора-двох років. Звичайно, що одночасно поступово привчали їх до звичайного харчування дорослих. Щоправда, їжа дітей має бути різноманітною. Однак їсти вони повинні ні забагато, ні замало, а в міру потреби. Дитина, яка недоїдає, слабо розвивається як фізично, так і духовно. Той, хто захоплюється перегодовуванням дитини, теж робить замах на її здоров'я, калічить духовно й морально, збуджуючи в неї такі негативні риси, як захланність і ненажерство. Кожна розумна людина їсть для того, щоб жити та працювати, а не для того, щоб об'їдатися. Тож привчаймо своїх чад змалку до помірності в харчуванні.

Дітям слід давати найздоровішу їжу (до якої насамперед належать усі види м'ясних страв), не дозволяти їм вередувати, перебирати їжею та привчати їсти те, що дають. Переважно це мають бути хліб, молоко (коров'яче, козяче) овочі та фрукти, усе розмаїття наших національних страв, приготованих за рецептами української народної кулінарії, яка має світове визнання. Українські вареники, борщ, галушки, каша, куліш і кулеша, ряжанка, бануш відомі не тільки в Україні, а й за її межами. „То не свято і не неділя, як немає вареників”, – жартують українці. Гострі спеції (типу перцю, гірчиці, оцту), алкогольні й збуджуючі напої (міцний чай, натуральна кава) дітям протипоказані. Уживання солодоців (цукерок, шоколаду, тістечок) якнайпомірніше; щодо температури страви, то її споживають ні гарячою, ні холодною. Велика кількість морозива, коктейлів, води з льодом, молока та кефіру з холодильника, а також дуже гарячих страв шкодить шлункові та зубам. Ще шкідливішим є раптовий перехід від страв гарячих до холодних і навпаки.

До умов успішного травлення належить добре пережовування їжі. Тому слід привчати дітей того, щоб вони не їли лакомо й поспішно. Чиста кринична вода й молоко належать до найкращих напоїв для дітей.

Стельмахович М. Г. Тілесне виховання // Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. Посібник / М. Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – С. 174–182.

Розумове виховання

Розумове виховання – цілеспрямований вплив батьків на розвиток розумових сил та мислення дітей, на вироблення культури розумової праці.

Народна виховна практика має чітку систему цілеспрямованого впливу дорослих на розвиток активної розумової діяльності дітей. Вона бере під опіку кожную дитину, по суті, з моменту її народження.

Пізнання навколишнього починається з відчуттів, сприймання. Тому головне завдання розумового виховання на першому році життя дитини зводиться до піклування про нормальний розвиток відчуттів і сприймання дитини – зору, слуху, смаку, нюху й дотику. З перших місяців життя немовляти дорослі прагнуть викликати в нього різні зорові, слухові й дотикові враження, привертаючи увагу до яскравих іграшок, брязкалец, предметів, що рухаються. Батьки дуже радіють, якщо вже до чотирьох місяців їхня дитина вміє розрізняти деякі предмети (пляшечку з молоком, брязкальце) і по-різному на них реагувати, може відрізнити „чужих” від „своїх”, повертає голівку і знаходить поглядом маму, яка стає збоку й кличе дитину. „Розумненьке росте”, – кажуть у такому випадку.

Розумове виховання – процес тривалий і складний. Успіх його забезпечується багатьма чинниками. Провідне місце серед них займає живе спілкування з розумними людьми („З розумним поговори, то й розуму наберешся, а з дурним – то й свій загубиш”). А звідси й порада: „Мудрого шукай, дурного обходь”. Саме такий обмін думками дуже потрібний у спілкуванні з малими дітьми, коли в них формуються уявлення про навколишнє життя. Діти люблять, коли з ними багато говорять. Розмова з дитиною викликає і розвиває голосові реакції, підтримує вимову нею спочатку окремих звуків, а згодом, з п’яти-шести місяців, і складів: ма, ба, па. Дитячий лепет завжди викликає приємні переживання — і в дітей, і в дорослих. З розвитком мовлення батьки справедливо пов’язують свої надії на добрий розвиток розуму дитини, оскільки мовлення і мислення нерозривні: мовлення людини свідчить про її розум і навпаки („Який розум, така й балачка”, „Що з голови, то й з мислі”). З мовою приходить свідоме осягнення дійсності. Народ високо цінує мову як основний засіб вираження самої сутності людини.

Збагнувши силу та значення емоційного та мовного розвитку дитини в розумовому вихованні, народна педагогіка завжди тримає його під постійним контролем. Оволодіння мовою дає можливість дитині здобути знання про дійсність опосередковано, а це лише шляхом безпосереднього сприймання предметів або явищ. По-справжньому піклуються про розумове виховання своїх дітей ті батьки, які з ними багато говорять, чітко й у доступній формі відповідають на численні запитання малят, всіляко підтримують їхню природну допитливість, пробуджують увагу. У дітей змалку пам’ять особливо гостра. Вони охоче запам’ятовують усе те цікаве, що кажуть дорослі, – нові слова, назви, вирази, зв’язні розповіді тощо. Крім живого, безпосереднього ситуаційного спілкування з дітьми, у практиці розумового виховання дітей багато важить використання фольклору. Ніколи не треба забувати й щедро використовувати такі чудові, перевірені багаторічним досвідом поколінь засоби розумового виховання, як пісні, потішки, пестушки, примовки, каламбури, загадки, перекази, легенди, оповідання, думи, байки, коломийки, частівки, прислів’я, приказки, сміховинки.

Залучення дитини до світу мови через пісню (спочатку колискову) має велике педагогічне значення. Українським народним пісням характерні висока художня

досконалість, влучність епітетів і метафор, милозвучність. Вони закладають надійний фундамент для вироблення мовного слуху дитини, тонко розкривають поняття про явища навколишнього світу, усіляко заохочують її до самостійної розумової діяльності.

Чільне місце в розумовому вихованні посідає казка, яка широко відкриває двері в навколишній світ, примушуючи нуртувати мислення дитини. Казка вчить логічно й послідовно викладати думки („Гарна пісня ладом, а казка – складом”, „Казка від початку починається, до кінця читається, у середині не перебивається”). Казки цікаві за змістом, привабливі своєю образною мовою, високим емоційним зарядом. „Казка, гра, фантазія, — пише В. О. Сухомлинський, — животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень... Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками... Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення та дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови. Діти знаходять глибоке задоволення в тому, що їхня думка живе в світі казкових образів. П'ять, десять разів дитина може переказувати одну й ту саму казку і щоразу відкриває в ній щось нове. В казкових образах – перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного”.

Головне призначення розумового виховання народна педагогіка вбачає в тому, щоб розвивати в дітей цікавість, допитливість розуму й формувати на їх основі пізнавальні інтереси.

Таким чином, у розумовому вихованні дітей велике значення має пробудження в них інтересу до знань. Ігри з літерами, цифрами, книжки з малюнками пробуджують у дитини допитливість, яку треба всіляко підтримувати. Численні дитячі запитання – яскрава ознака поривання дитини до знань. Не можна зупиняти дитину, коли вона про щось запитує. Неправдиві або ухильні відповіді шкідливі.

Стельмахович М. Г. Розумове виховання // Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник ./ М. Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – С. 195–197.

Трудове виховання дитини

Усі матеріальні й духовні цінності на землі створені працею людей. „Людина, – писав К. Д. Ушинський, – народжена для праці; праця становить її земне щастя, праця – кращий охоронець людської моральності, і праця ж повинна бути вихователем людини”. Цієї ж думки дотримувався і Л. М. Толстой: „Ніщо так, як праця, не облагороджує людину. Без праці не може людина дотримуватися своєї людської гідності”.

Невипадково українська народна педагогіка приділяла особливо велику увагу трудовій діяльності людей, трудовому вихованню дітей, зокрема соціально-педагогічній підготовці їх до праці. Уже з раннього віку через колискові пісні, утішки, різні заклички дитина засвоювала зміст слів „праця”, „робота”, „працювати”, „ледар” тощо. Персонажі колискових пісень зазвичай наділені казковими, привабливими для маленьких дітей рисами. Є цикл колискових пісень про котика: „Ой, котику, котику”, „Ой, ти котику сірий”, „Ой був собі коточок”, „Ходить кіт по горі” та ін. У всіх піснях котика закликають працювати – копати грядку, ловити рибу, піч топити, учитися шити, горох молотити та ін. Котика за це пестять, вихваляють. А того, який не хоче працювати, навіть карали: „Бити кицю, бити – не хоче робити”. Котика, який украв у бабусі квітку, піддають осуду й покаранням: „Стала Галя ката бити, щоб не вчився так робити”. У піснях, які дитина чує ще в колисці, наголошується, що найвища нагорода – пошана й вдячність від людей, для яких результати праці стали в пригоді. Наприклад, у колисковій пісні „Ой був собі котик” дитина чує таке:

Не вчись, котику, красти,

А вчись робити –
Черевички шити,
Та й недорогої –
По три золотії.
Будуть люди купувати,
Будуть тебе шанувати.

Дитина, слухаючи колискові пісні, на несвідомому рівні засвоює істину: навколо всі працюють – і котики, і півники, і курочки, і кізоньки; засуджують тих, хто не хоче працювати. Перед малюком постає висновок: коли всі працюють, то й він повинен працювати, щоб виправдати довіру тата й мами:

Люлі, люлі, дитино,
Поїдемо по сіно,
Візьмемо тебе із собою,
Ти там будеш слугою.
Ти там будеш коні пасти,
А ми будемо сіно класти.

Велика кількість прислів'їв і приказок тісно пов'язана з трудовою діяльністю людей:

1. Землю прикрашає сонце, а людину – праця.
2. У праці – краса людини.
3. Якщо хочеш старість спокійну мати, мусиш змолodu гарно працювати.
4. Коріння праці гірке, але плоди – солодкі.
5. Щоб людиною стати, треба працювати.
6. Праця – ключ до щастя.
7. Чоловік свою долю працею кує.
8. Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається.

Навіть у загадках певне місце народ відводить темі праці й знаряддям, які пов'язані з нею: „Чотири грають, два танцюють, один сидить і все чує” (пара коней, віз, візник); „Загадаю загадку, закину на грядку, нехай моя загадка до літа лежить” (озимина, посіяна в полі); „Б'ють мене ціпами, ріжуть мене ножами; за те мене отак голублять, бо всі мене дуже люблять” (хліб) та ін.

Кузьмінський А. І. Моральне виховання // Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – С. 240–242.

Погляди на красу і прилучення дітей до прекрасного

У поглядах на красу народна педагогіка глибока й багатогранна. Про це свідчать хоч би ті численні оцінні порівняння, які широко побутують в обігу живого мовного спілкування. У сучасній українській мові слово „краса” виражає властивість, якість гарного, прекрасного; оздобу, прикрасу кого-, чого-небудь; славу; гарну, привабливу зовнішність; вроду. З різноманітними відтінками вживається і слово „гарний”: приємний зовнішнім виглядом, який відзначається гармонією барв, ліній і т. ін.; який має привабливу зовнішність, привабливі риси обличчя; приємний для слуху; милозвучний; блискучий, ефектний; який має позитивні якості або властивості, цілком відповідає вимогам, заслуговує схвалення; який сприяє успіхові, пов'язаний з ним; вдалий; про душевний стан; те, що має позитивні якості, властивості, заслуговує схвалення; з

позитивними моральними якостями (про людину); який має досвід, знає свою справу; зразкової поведінки, значний за кількістю або розміром; сильний, значний, уживається для вираження іронічного ставлення до кого-, чого-небудь, зневажливої оцінки кого-, чого-небудь. Згадане слово має ще такі синонімічні розгалуження: гарний – хороший, (зовні) красивий, красний; чепурний на вроду – ще – вродливий, голий, пригожий; (з лиця) милолиций, миловидний; (що викликає подив, захоплення) прегарний, прекрасний, чудовий, чарівний, розкішний; (про одяг, взуття тощо) елегантний; обл. файний, лепський; добрий – (з погляду позитивної якості і под.) гарний, хороший; підсил. славний; (доволі добрий) розм. предобрий, добрячий.

Такий розгалужений понятійний апарат народного погляду на красу репрезентує широту цілей і змісту масової практики естетичного виховання, спрямованого на формування в підростаючого покоління естетичного ставлення до життя – природи, праці, громадської діяльності, мистецтва, особистої поведінки. Народ споконвіків прагнув за допомогою художніх засобів одухотворити працю, прикрашати побут й облагороджувати взаємини між людьми. Цим зумовилось й основне кредо народної педагогіки в галузі естетичного виховання – навчити жити за законами краси і благородства.

Народна практика родинного виховання виробила чимало засобів розвитку в дітей емоційних відчуттів, розширення їхнього естетичного світогляду й досвіду з метою вироблення смаку, потягу до прекрасного й негативного ставлення до поганого, пробудження в молоді власних творчих естетичних здібностей у різних видах діяльності.

Народна педагогіка прагне навчити дитину відчувати і розуміти красу, у чому б вона не виявлялася, забезпечити єдність між естетичним розвитком дитини і її моральним, фізичним вихованням і трудовою підготовкою, збудити потяг до художньої творчості, бажання вносити красу в навколишнє життя, працю, поведінку, виробити непримиренне ставлення до потворного, здатність ненавидіти зло і боротися з ним. З цією метою вона мобілізує всі можливі *засоби і методи*, на які має змогу спертися сім'я, щоб прилучити дітей до прекрасного.

У практиці родинного виховання залучення дітей до прекрасного починається дуже рано, з маминої колискової *пісні*, в якій народ опоетизовує природу, любов і ніжність, людяність і добро, а також з ладок-потішок, дитячої іграшки і казки. В українському фольклорі чимало таких дитячих пісеньок, які розвивають у дітей почуття ритму, привчають малят виконувати прості ігрові й танцювальні рухи під мелодію пісні: плескати в долоні, переступати з ноги на ногу, притупувати ніжкою, помахувати ручкою, повертати долоньки, ставити руки на пояс тощо. І чим далі, тим коло пісень і танцювальних рухів поступово розширюється. Та й ситуацій для їх виконання стає більше, вони урізноманітнюються. Такий спосіб прилучення дітей до пісні і танцю виявився досить результативним і передавався з покоління в покоління...

Значний вплив на формування естетичних уподобань дітей у сім'ї мають дитячі *іграшки*, особливо ті, що відзначаються художньою досконалістю. До цього здебільшого й прагнули народні умільці, виготовляючи гарні й привабливі іграшки. Не випадково в розмові, коли хтось хоче підкреслити особливу красу в чомусь, то каже: „Гарна (чи гарний), як лялька”, „одягнута, як лялька”, „чепуренька, як іграшка”.

Шляхів залучення молодого покоління до прекрасного в народній педагогіці багато, і всі вони мають одне призначення – формувати щирі й доброзичливі взаємини між дітьми.

Виходячи із засад краси, народна педагогіка привчає дітей бути чемними. Вона з великою наполегливістю виробляє в дітей звичку бути ввічливими під час мовного спілкування. Головним орієнтиром тут є *мовленнєвий етикет* – установлені норми поведінки мовців, правила ввічливості мовного спілкування, вироблені в живій мовній практиці народу. Народна педагогіка дуже багата на цінні поради щодо мовленнєвого етикету. Вони здебільшого виражені в афоризмах: „Що маєш казати, то наперед

обміркуй”, „Дав слово – виконай його”, „Слухай тисячу разів, а говори один раз”, „Говори мало, слухай багато, а думай ще більше”.

Народна педагогіка дуже вимоглива щодо додержання мовного етикету, бо розглядає його як ознаку людської краси. Це яскраво видно хоча б на прикладі української народної пісні „Ой у полі нивка”. Козак, який їхав „з України”, зустрівши дівчину, яка жито жала, „мусив шапку зняти”, привітатися і побажати їй успіху в роботі: „Помагай біг, дівча моє, тобі жито жати!”. Увагу дітей до мовного етикету постійно закріплюють народні казки, де зустрічі, як правило, супроводжуються етикетом вітання.

„От прибігла лисичка до своєї хати, вирубала дерево, зробила санки, запрягла бичка – й їде. Аж біжить вовк:

– Здорова, лисичко-сестричко!

– Здоров, вовчику-братику!”

„Іде він (козак Мамарига) дорогою, іде, зустрічає парубка:

– Добридень, парубче! – каже.

– День добрий і вам! – відповідає той...”

Церемонія вітання в одній і тій самій казці може повторюватись по кілька, а то й дуже багато разів, як, наприклад, у казці „Летючий корабель”.

Народна педагогіка має чіткі правила мовленнєвого етикету щодо того, хто з ким, коли і як повинен першим вітатися: молодший першим вітається з людиною старшого віку, чоловік – із жінкою (чи юнак з дівчиною). А в приміщенні першим вітається той, хто заходить („добрий день”, „добрий вечір”, „доброго ранку”) чи виходить („до побачення”, „будьте здорові”). Гарна традиція існує в селі, де вітаються з усіма односельцями і навіть з незнайомими.

Основна вимога мовленнєвого етикету – ввічливість, статечність, пристойність, уважність і чемність співрозмовників. Справді вихована людина поштиво розмовляє завжди, всюди і з усіма. Народна практика живого спілкування дуже багата на слова ввічливості, їх справедливо називають чарівними.

У народній практиці родинного виховання не допускається, щоб діти вживали грубі й лайливі слова. Засуджуються ті батьки, які лаються в присутності дітей, що породжує потворність у взаєминах („Як батько кричить, то син гарчить, а як батько лається, то син кусається”). У мовному спілкуванні красивим є тільки те, що вкладається в межі пристойних людських відносин. А тому негарно мовчати, коли треба говорити, і говорити, коли треба мовчати. Про мовчунів у народі кажуть: „Мовчить, як пень”, „Мовчить, як води в рот набрав”. Схвалюючи людей, які добре володіють мовою („За словом у кишеню не полізе”), народна педагогіка водночас засуджує порожню балаканину, виступає проти й зайвих, фальшивих прикрас у мові („Красно говорить, а слухати нічого”). Та найбільше дістається тут базікам: „Язиком сяк і так, а ділом ніяк”, „Базіка – мовний каліка”, „Бесіди багато, а розуму мало”.

Випробуваними засобами прилучення дітей до прекрасного, як і при здійсненні всіх інших напрямів родинного виховання, є *природа і праця*. Правильно роблять ті батьки, які розвивають у дітей любов до краси Батьківщини, її міст і сіл, перетворених й оновлених працею людей. Завжди під час перебування з дітьми на лоні природи трапляється нагода хоча б побіжно привернути їх увагу до краси лісу і саду, до життєдайної сили сонця, живильного впливу дощичку, помилуватися житами, що половіють, чи золотистою пшеницею на полі, невтомною працею бджілки на пасіці. Такі бесіди про прекрасне дуже корисні. Дитина стає спостережливою. Вона бачить, як змінюється вигляд поля і саду кожної пори року, водночас не залишається байдужою і до тих гарних змін, які тут відбулися завдяки праці. Мало того, вона сама теж охоче прилучається до праці й захоплюється її результатами разом з дорослими. Дитина переживає різні настрої, наприклад, навесні, коли оживає природа і перелітні птахи повертаються в рідні краї, і восени, коли в бездонній блакиті курликає ключ журавлиний. Для допитливого ока буде цікавим і миле ластів'ятко, яке виглядає з гнізда, і лелеки, які

оселились недалеко й турботливо годують своїх малят, і котик, і собака, якщо вони є в дворі. Сім'я, особливо якщо вона живе в селі, повинна вирощувати свійських тварин. Відсутність тварин у господарстві вважається крайньою безгосподарністю („То такий двір, що й собака не держиться”). Як бачимо, вражень від природи й естетичних переживань, пов'язаних з її впливом, у дітей багато. Значення їх в естетичному вихованні немале. Особливо, якщо ці дитячі переживання доповнюються співпереживаннями дорослих, мають добру опору в домашній атмосфері й побуті.

Серед основних чинників естетичного виховання дітей у сім'ї, за народною педагогікою, є краса побуту, вироблення в дитини здатності розуміти й відчувати мистецтво, прилучення її до активної художньої творчості.

До краси побуту народна педагогіка відносить манеру поведінки й щоденні звички членів родини, оздоблення житла, родинні свята й обряди, участь у трудовій діяльності. Гарний той, хто працює. Краса створюється людською працею. Цурання праці, байдикування – явище потворне. Доброї народної традиції додержують у сім'ї батьки, коли дбають, щоб їхні діти росли чемними, охайними, зібраними, організованими, дисциплінованими, працьовитими, коли стежать за поставою дітей, манерою ходьби, поведінкою за столом, привчають правильно одягатися, застерігають від сліпого схилення перед модою. У таких сім'ях діти, як правило, завжди стрункі й підтягнені, чисті й акуратні, скромні, ввічливі й уважні. Усі ці та інші естетичні риси виробляються змалку. Батьки стежать за тим, щоб дитина при ходьбі не сутулилась, не опускала голову, а йшла легким кроком, вимагають, щоб вона бережливо ставилась до речей, зокрема тримала в порядку свої іграшки, одяг і взуття, а також робочий куточок школяра. Мати такий куточок удома для дитини, яка вчиться в школі, для сучасної сім'ї вже стало нормою.

Коли дитина сіла їсти, то батько чи мати не забуває нагадати, що за столом треба сидіти прямо, не навалюватися, не вставати з-за столу, коли інші сидять. Негарно, коли хтось тримає ложку чи виделку в кулаці, бере їжу руками або набиває нею повний рот.

Хто, як не батьки, зобов'язані навчити дітей естетично оздоблювати своє помешкання, надаючи йому певної привабливості й затишку. У людській оселі першорядну роль відіграє не багатство, а помірність, гармонія предметів і речей, чистота й охайність, які милують око („Хата, хоч і бідненька, але чиста й чепурненька, а тому й гарна та веселенька”).

Народ-педагог у душі свій ще й великий художник. Він завжди прагне поставити на службу естетичного виховання все те найкраще, що створюється людським розумом і трудовими руками, у тому числі й здобутки народної архітектури. Тому такою чудовою естетичною привабливістю відзначаються, наприклад, дерев'яні будови карпатського краю з філігранними піддашками на стовпах або арках, різьбленими сволами, кронштейнами. Своєю мальовничістю виділяється також народна архітектура лісостепової та південної частини України, де будівлі оздоблюють настінними розписами та різними кольоровими прикрасами. Подвір'я традиційно обгороджуються парканом чи живоplotом. Насаджують садки, біля хати – квіти. Квітникарство тут здавна в загальній пошані. З декоративних дерев поширені бузок і жасмин. Розводять і кімнатні квіти, але переважно лікарські (наприклад, алое) або такі, що використовуються під час виконання різних родинних обрядів. Так, мирту здебільшого вирощують для того, щоб нею прикрашати молодих під час весілля. Окрасою багатьох садіб улітку є соняшники, чорнобривці, мальва.

Участь дітей у вирощуванні квітів, садівництві має велике педагогічне значення, бо будить у них різні емоційні переживання, а отже, сприяє естетичному вихованню.

Досить інтенсивно прилучає молодь до прекрасного *народне декоративно-прикладне мистецтво* з його різноманітними формами, які органічно вплітаються в повсякденне життя родини – розмальовані декоративні тарілки, різьблені з дерева речі, художні вироби з глини (гличики, миски, макітри, малі форми скульптури, кахлі), прикраси для одягу, різні види тканини. Правильно роблять ті батьки, які у спадок своїм дітям передають знання, уміння і навички з художнього килимарства і ткацтва, кераміки,

настінного розпису, художньої обробки дерева, скла і металу, вишивки. На Україні є чудова традиція: дівчина змалку вчиться вишивати. Мистецтво вишивання вона переймає від матері чи старшої сестри. Бувають випадки, коли вишивання вчать навіть хлопці. Вишиваними узорами прикрашають одяг, подушки, ліжники, серветки, килими та інші побутові речі. Дівчина вишиває милому сорочку, хусточку, весільні рушники. Своїми руками пошитий і оздоблений вишивкою одяг завжди викликав загальне схвалення як свідчення працьовитості й художнього смаку.

Усі діти дуже люблять малювати. Потяг до малювання в них виявляється дуже рано, і його слід підтримати.

Перші малюнки дітей здебільшого бувають одноманітні, смішні й неоковирні. Це зрозуміло. Однак головне тут – не результат, а велика естетична насолода, трудове натхнення та „муки творчості”, які переживають маленькі художники. Та й, по правді кажучи, малюнок з олівчиком у руках не стільки вправляється в малюванні, скільки вчиться бачити й сприймати красу навколишнього світу. Тому навіть найнезграбніший дитячий малюнок — це цілком дитяча художня творчість, дуже часто оригінальна й хвилююча, що викликає радісні переживання не тільки в дітей, а й у дорослих.

З глибокою зацікавленістю сприймають діти й твори образотворчого мистецтва — художні картини, які висять у них вдома на стіні й змалку міцно вкарбовуються в пам'ять на все життя. Художню картину народна педагогіка зараховує до найактивніших засобів прилучення молоді до прекрасного.

Значний вплив на формування естетичних уподобань у сім'ї за традиціями народної педагогіки мають народний театр і народні танці. Український народний театр, як і братній російський та білоруський, бере свій початок від давньоруських мандрівних акторів — скоморохів. Найбільшого поширення на Україні в XVII – XVIII ст. набув народний театр у вигляді пересувного лялькового театру — вертепу, інтермедії, які користувалися серед народу великою популярністю, бо в гумористичному плані відтворювали життя, звичаї і побут трудящих, гостро висміювали експлуататорів. До театральних дійств належить також колядування під час святкування Нового року.

Там, де естетичні почуття і переживання не підвладні слову, на службу духовних поривів людини стає *музика*. Переоцінити значення музики в прилученні дітей до прекрасного важко. „Музика — це мова почуттів. Мелодія передає найтонші відтінки почуттів, недоступні слову... І якщо словом обмежується проникнення вихователя в потаємні куточки юного серця, якщо після слова не починається тонше й глибше проникнення — музика, виховання не може бути повноцінним... Без музики важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури” — писав В. О. Сухомлинський. Народна педагогіка має в цьому відношенні могутнє виховне джерело — багатющу народну музику і різні види народних музичних інструментів. Дітей у сім'ї прилучають до музики через слухання музичних творів та навчання гри на музичному інструменті — скрипці, дрибмі, гармоніці, сопілці, бандурі, цимбалах, трембіті. Дуже добре, якщо батьки теж люблять музику, грають на музичному інструменті, передають у спадок своїм дітям як цей інструмент, так і вміння володіти ним. Народна педагогіка завжди покладає на музику, як і на мистецтво взагалі, великі надії саме з виховного погляду. Недаремно у народі кажуть, що людина, яка тримає в руках скрипку, не здатна заподіяти зла. „Здоров'я, розум і сопілка — мудра спілка”, „Як музика іскриста, то й душа чиста”, — твердять народні афоризми.

Зростання добробуту й духовного багатства української родини дають змогу значно розширити рамки естетичного виховання дітей у сім'ї, підключивши сюди як традиційні виховні народні засоби, так і ті, які стали новими здобутками народної педагогіки нашого часу — книжка, радіо, кіно, телепередачі, слухання художніх творів у записах на платівці й магнітофонній плівці. Багато батьків систематично купують дітям книжки, дають їм можливість ходити в театр, кіно, передплачують дитячу пресу, водять у

художні музеї, ознайомлюють з репродукціями картин у журналах, організовують колективне слухання музики і виконання пісень у сімейному колі під музичний акомпанемент.

Як бачимо, засобів, методів і прийомів естетичного виховання, що їх батьки можуть використати в сім'ї, дуже багато. Уміле їх застосування дає змогу дитині змалку засвоювати начала естетичного виховання, навчитися бачити прекрасне, розуміти й цінити твори мистецтва, прилучитися до художньої творчості, жити й творити за законами краси.

Стельмахович М. Г. Погляди на красу і прилучення дітей до прекрасного //
Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – С. 211–221.

Контрольні питання і завдання

1. Дайте визначення понять „мораль”, „етика”, „етикет” в етнопедагогіці.
2. Охарактеризуйте національні моральні цінності.
3. Розкажіть про засоби, прийоми і методи морального виховання в українській сім'ї.
4. Розкрийте сутність *кодексу моральних добродійностей дитини*.
5. Проілюструйте конкретними прикладами з народної творчості „моральний кодекс народної мудрості”.
6. Дайте відповідь на запитання “Що означає гідність людини?”
7. Розкрийте сутність поняття „розумове виховання” в етнопедагогіці.
8. Охарактеризуйте чинники й засоби розумового виховання.
9. Поясніть, як етнопедагогіка трактує сутність поняття „трудове виховання”.
10. Охарактеризуйте етапи трудового виховання, прийняті в народній педагогіці.
11. Дайте характеристику засобів, прийомів і методів трудового виховання в етнопедагогіці.
12. Проілюструйте конкретними прикладами з народної творчості традиції трудового виховання в народній педагогіці.
13. Проаналізуйте сутність тілесного і фізичного виховання в етнопедагогіці.
14. Охарактеризуйте природні і штучні засоби тіловиховання.
15. Поясніть поняття „здоровий спосіб життя”.
16. Охарактеризуйте погляди українців на красу.
17. Розкрийте суть поняття „естетичне виховання” в етнопедагогіці.
18. Охарактеризуйте чинники і засоби естетичного виховання в етнопедагогіці.

Тема 8. Традиційні ініціації українців

2 год.

Мета: формування у студентів уявлень про народну вікову періодизацію дитинства і життя людини

План

1. Ініціації давніх слов'ян.
2. Молодіжні громади. Ініціації цехових ремісників.
3. Традиційні ініціації української молоді.

Основна література:

- Балушок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників / В. Балушок. – К.: Наукова думка, 1993. – 120 с.
- Балушок В. Традиційні ініціації українців / В. Балушок // Неопалима Купина. – 1993. – № 3 – 4.
- Балушок В. Традиційні ініціації в українському традиційному селі / В. Балушок // Родовід. – 1994. – № 7. – С. 29–37.
- Балушок В. Роль жінки в юнацьких ініціаціях давніх слов'ян / В. Балушок // Родовід. – 1994. – № 9. – С. 18–25.
- Балушок В. Ініціації давніх слов'ян / В. Балушок // Неопалима Купина. – 1995. – № 5 – 6. – С. 243–249.
- Балушок В. Обряди посвячення в Україні / В. Балушок // Українська родина: Родинний і громадський побут / [упорядник Лідія Орел]. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – С. 224–241.
- Баран В. Походження слов'ян / В. Баран, Д. Козак, Р. Терпиловський. – К.: Видавництво: Київ, – 1991. 144 с.
- Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл] / В. Борисенко. – К.: Унісерв, 2000. – 191 с.
- Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / О. Воропай. – К., 1991. – Т. 1. – С. 31, 55, 447.
- Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / [А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюр, Т. В. Космічна та ін.]. – К.: Либідь, 1993 – 256 с.

Додаткова література:

- Кириченко О. Про бабку повитуху, сонце-ярило та глиняне намисто / О. Кириченко // Україна. – 1991. – № 8. – С.42–44.
- Назаренко Л. Одягання вінка (сценарій) / Л. Назаренко // Українська культура. – 1996. – № 9 – 10. – С. 34–35.
- Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник / О. М. Таланчук. – К.: Либідь, 1998. – 248 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні необхідно дати визначення поняття „ініціація”, охарактеризувати вікову періодизацію, прийняту в народній педагогіці; проаналізувати ініціації давніх слов’ян; навести приклади вікових ініціацій від народження до 7-8 років дитини. Користуючись текстами додатків пояснити і проілюструвати, як вікові ініціації впливали на формування соціальної та фізичної зрілості у дітей давніх слов’ян.

Відповідь на друге питання потребує розкриття поняття „молодіжні громади”, висвітлення історії питання, аналізу прикладів ініціацій цехових ремісників.

У третьому питанні доцільним буде представити традиційні ініціації української молоді, які найчастіше зустрічаються в наш час. Під час підготовки питання бажано спробувати відродити елементи традиційних ініціацій, показати елемент молодіжного свята ритуального прийому молодого чоловіка в парубочу громаду, обряд одягнення вінка на дівчину, залучити студентів групи до змагань та народних ігор.

Тексти джерел та фрагменти наукових праць і навчальних посібників

Ініціація

Ініціація (від лат. *initiatio* „посвячення”) – звичай, що був широко поширений у первісних і традиційних суспільствах народів світу, суть якого полягає у переведенні юнаків і юнок у дорослі вікові класи. Ініціація мала на меті підготовку підростаючого покоління до виробничого, суспільного, шлюбного і духовного життя в межах своєї групи. Зазвичай, ініціації полягали в різноманітних випробовуваннях на фізичну силу, спритність, а іноді й витривалість. Нерідко ініціації супроводжувалися фізичним болем, тортурами, різного роду операціями над статевими органами.

[Електронний ресурс] Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Ініціація_\(обряд\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Ініціація_(обряд))

Юнацькі вікові ініціації як засіб формування соціальної та фізичної зрілості в дітей східних слов’ян

У статі автором розкриваються суть і форми вікових ініціацій та їх вплив на формування соціальної та фізичної зрілості в дітей східних слов’ян.

Загальновідомо, що на процес виховання впливають зміни, що відбуваються в економіці й суспільстві. Різним періодам розвитку суспільства відповідають специфічні умови його матеріального й духовного життя, які змінюються з плином часу. Але людство нагромаджувало й неперехідні цінності, такі, як народне мистецтво, народні звичаї, традиції, ритуали, що передаються із покоління в покоління. Ці цінності відіграють визначальну роль в розвитку особистості: пізнання їх дитиною допомагає з ранніх літ оволодівати життєвими й моральними заповідями, зберігати й передавати їх у майбутньому своїм дітям.

Щоб жити, треба виробляти й відтворювати матеріальні та духовні цінності. Для цього потрібно, щоб прийдешні покоління могли перейняти естафету життєдіяльності від старших. Адже людина в дитячому та юнацькому віці не має досвіду, знань, умінь й навичок поведінки, які потрібні їй для трудової й суспільної діяльності. Усе це приходить

тільки через виховання, єдність, наступність і спадкоємність поколінь. Засвоюючи і використовуючи попередній досвід, нове покоління збагачує й удосконалює його, робить свій внесок у розвиток матеріальної і духовної культури. Такою є закономірність суспільного прогресу.

Процес виховання в східних слов'ян був наслідком тривалого історичного етногенезу, відзначався відносною сталістю, залежністю від культурних традицій та особливостей соціально-економічного розвитку.

Особливістю досліджуваного періоду, на наш погляд, є те, що спеціально організоване виховання не домінує. У ті далекі часи існувало своє розуміння виховання. Головна увага педагогіки була спрямована в інший бік, на життєві правила, а не на наукові знання. Дитина повинна була виховуватися тією моральною атмосферою, якою вона дихала. В основу процесу виховання було покладено засвоєння молоддю набутих попередніми поколіннями обрядів, ритуалів, звичаїв. Їм належала дуже важлива роль. Адже все життя тогочасної людини було наскрізь ритуалізоване. Кожен її крок, її дія, кожен відрізок життя і переломні його моменти визначались чіткою і детально розробленою ритуальною програмою.

У суспільстві ритуал – це найбільш дієвий і по суті єдиний можливий спосіб переживання людиною і колективом критичних життєвих ситуацій. А тому значною була роль ініціації для соціалізації молоді. Ритуали ініціації належать до великої групи обрядів переходу, метою яких було дати можливість індивіду перейти від однієї соціальної позиції до іншої. Початок таких обрядів можна простежити ще в первісних людей. Саме тому хронологічні рамки дослідження не можуть обмежуватися тільки VI-XIII століттям. Метою екскурсу в більш пізні епохи є показ світоглядних переконань, що повною мірою впливали на розвиток поглядів про процес виховання.

У виховному процесі визначалася взаємодія різних елементів, у яких головна роль належала народним засобам. Виховання дітей зводилося відповідно до необхідності наслідування підростаючим поколінням суспільно-історичного досвіду, нагромадженого попереднім поколінням з метою підготовки до життя і праці. Наслідування здійснювалося на основі народних традицій общинного та сімейного виховання.

Одним із вирішальних факторів розвитку виховного процесу були зміни в економіці та господарстві племінних об'єднань східних слов'ян, а саме: первісні поділи праці, перехід від привласнюючого типу господарства до виробництва, землеробська спеціалізація східних слов'ян. Поява й розвиток перших ремесел, початок обробки металів, зміна системи землеробства призвели до значно більшої технологізації господарського життя, а отже, створюються потреби в ускладненні змісту та засобів виховання.

У VI – XIII століттях домінує індивідуально-сімейне виховання, хоча поряд ще існують різні форми суспільного виховання, наприклад такі, як ініціація.

Зародження ініціації відбувається у первісних суспільствах мисливців та рибалок. Саме цими спеціальними ритуалами підлітки повинні були довести свою фізичну й соціальну зрілість.

Ініціаціями за віковою ознакою в науковій літературі прийнято називати обряди, які здійснюються в певному віці та закріплюють за індивідом новий соціальний статус (немовля – дитина – підліток – юнак). Проблему ініціацій розглядали такі вчені, як Арнольд ван Геннеп, М. В. Тендрякова, К. В. Чистов, Г. В. Любимова, А. К. Байбурін та ін. Однак єдиного узагальненого погляду на цю проблему ще не вироблено.

Згідно з міркуваннями дослідника Арнольда ван Геннепа, який вбачав в ініціаційних обрядах один з випадків обрядів переходу, вони мають три стадії: 1) преліминарна – відділення індивіда від попереднього стану, 2) лімінарна – проміжний стан, 3) постлімінарна – включення до нового стану. Мета обрядів переходу – дати можливість індивіду перейти від однієї соціальної позиції до іншої.

М. В. Тендрякова дотримується дещо іншої точки зору, згідно з якою „ініціації наділені своїми специфічними ознаками, що роблять їх якісно відмінними від інших обрядів переходу”. На думку дослідниці, ці ознаки не прив’язані до природної лінії розвитку індивіда і дають можливість побачити те, що зближує вікові ініціації з іншими посвячувальними церемоніями:

1) прилучення посвячуваного до таїнств, відомих лише тим, хто пройшов ініціацію, та включення його в певну замкнуту корпорацію;

2) штучна заданість ситуації переходу, якщо, наприклад, родильні, весільні, поховальні обряди пов’язані з реальною подією в життєвому циклі людини, то в обрядах ініціації ситуація зламу старої соціальної позиції та пошук нової створюються штучно.

Науковець також зазначає, що вікові ініціації орієнтовані на біологічний вік людини досить умовно, і виділяє так звані пубертатні обряди, які, за переконанням М. В. Тендрякової, помилково прирівнюються до вікових ініціацій. Тут, на нашу думку, можна простежити певну закономірність: чим менш розвинутою є спільнота, чим більш наближеною до первісного стану вона є, тим більшою є міра посвячення в певні таїнства під час ініціації, і навпаки, чим розвинутіший соціум, тим менший ступінь сакралізації обряду, тим більше елементу гри в ньому.

У східних слов’ян ініціаційна обрядовість часто певною мірою секуляризується, прив’язується до циклів природи та залежить лише від віку посвячуваного, а не від його здібностей.

К. В. Чистов виділяє такі типи обрядів:

1) календарні – пов’язані з циклічністю функціонування природного середовища;
2) сімейні – пов’язані з циклічністю функціонування людини від народження до смерті;

3) okazіональні – здійснюються не регулярно, а лише завдяки виникненню особливих, часто критичних обставин;

4) спеціалізовані – як правило, пов’язані з неземлеробськими заняттями в землеробському середовищі (обряди ковалів, пастухів, пасічників, знахарів тощо). Саме до сімейних обрядів дослідник відносить і ініціації за віковою ознакою.

А. К. Байбурін, розглянувши способи виготовлення таких ритуальних символів, як опудала Масляни, Костроми, Ярила тощо, доходить висновку, що виконання ролі головних персонажів, обраних з учасників підлітками, передбачалось саме в ігрових варіантах обрядів, котрі в певних випадках брали на себе функції ініціації та можуть іноді інтерпретуватись як такі, що мають ініціаційний характер. Отже, А. К. Байбурін, припускає можливість перехрещення та збіг ініціаційних обрядів з обрядами, присвяченими природним циклам.

На думку Д. В. Громова, ініціації відіграють не лише соціальну функцію, а й психологічну: „Ми схильні розглядати ініціації не лише як засіб соціалізації, а і як метод стимулювання психологічної перебудови індивіда, що підлягав ініціації”. Власне кажучи, психологічна та соціальна складові взаємопов’язані: здобування нового соціального статусу передбачає певну ступінь психологічної зрілості і, навпаки, присвоєння соціального статусу є фактором, що стимулює психологічну перебудову.

Згідно з думкою Є. М. Мелетинського, „первісний колектив примусово придушує, але не якісну своєрідність особистості, що ще не встигла розвинути, а природний егоїзм, біологічні інстинкти, що можуть виявитися руйнівними для роду”.

Як зазначає Арнольд ван Геннеп, від народження до вступу в доросле життя дитину супроводжує низка обрядів, при цьому в різних народів період ініціації, що включає народження, отроцтво, розпадається на більш або менш тривалі та численні етапи. У спільноту підлітків дитина входить лише після ініціації, а в спільноту дорослих – після весілля (власне, це вже не дитина, але шлюб також можна розглядати як певну ініціацію). Під кутом зору ініціаційної обрядовості можна розглядати й обряд хрещення, наприклад, у слов’ян, який характеризується, насамперед, своїм суспільним і урочистим характером:

„Існує звичай запрошувати на хрестинний обід усіх жителів селища, хоча приходять, звичайно, не всі”. Напевне, у звичаї запрошувати на хрестинний обід усіх жителів селища виявляється факт, що община приймає новонародженого і його матір до свого складу або, на думку Зеленіна, „бере їх під свій захист”. Тобто цілком правомірно розглядати слов'янські звичаї хрещення як акт прийому, включення в общину.

На думку Арнольда ван Геннепа, „фізіологічна зрілість та зрілість соціальна суть речі принципово відмінні, котрі збігаються лише зрідка”. Він зазначає, що для обох статей надзвичайно важко визначити рубіж фізичної зрілості, і тому слід відрізнити поняття статева зрілість від поняття соціальна зрілість, також як розрізняють поняття фізична спорідненість (кровна) та спорідненість соціальна”. цьому віці повною свободою”.

Є. М. Мелетинський вважає, що обряд першого підстригання у слов'ян можна вважати певним аналогом ініціації. У першу роковину народження дитину саджали на стіл, причому хлопчика на сокиру, щоб він був майстерним в ремеслі, а дівчинку – на коноплю, щоб виросла гарною пряхою. Повитуха спочатку хрестоподібно вистригала волосся на голові дитини, потім повністю їх вистригала і отримувала за це коноплю.

Отже, вікові ініціаційні обряди є різними за формою, проте схожими за своєю сутністю.

Ініціація в давніх слов'ян сприймалася як смерть і друге народження. Про ініціаційні випробування, яких зазнавали хлопці в давніх слов'ян у прадавню епоху, ми дізнаємося передусім з фольклору. Так, матеріали казок, які виникли на основі ініціаційних міфів, указують на те, що ініціантів не просто вважали мертвими, а й піддавали символічному „розчленуванню”, завдаючи при цьому болісних ран. Обряд, безперечно, пов'язувався з болісними випробуваннями, можливо, навіть з втратою свідомості. Смерть і воскресіння викликались діями, які зображали пожирання, поглинання хлопчика жакливою твариною, перебування його в шлунку тварини й повернення. Для здійснення цього обряду інколи будувались спеціальні будинки чи намети, які мали форму тварини, при цьому двері являли собою пащу. Відлуння цього знайшло своє відображення в казках у вигляді „хатинки на курячих ніжках”.

Інша форма тимчасової смерті виявлялася в тому, що хлопчика символічно спалювали, варили, смажили, рубали на шматки й знову оживляли. Відроджений отримував нове ім'я, на тіло наносились клейма та інші знаки проведеного обряду.

Імовірно, з обрядом ініціації пов'язані поняття „живої” і „мертвої” води, що так часто фігурують у казках. „Мертва” вода повертає людині життєві функції, казковий герой зростається, дихає, проте мертвий, як упир. „Жива” вода повертає людині людське обличчя. Очевидно, у результаті „повернення до життя” в процесі ініціації здобуття людського обличчя асоціювалося з отриманням імені.

Мешкали юнаки – „звірі” – в особливому будинку холостяків. Існування таких будинків засвідчене етнографами в багатьох народів, які перебувають на стадії докласового суспільства. Стояв будинок у глибині лісу. Таке знаходження молодіжного чоловічого союзу в лісі було не випадковим, адже юнаки – „ведмеді”, будучи „звірами”, тобто несоціальними істотами, й повинні були перебувати за межею соціального світу. Етнографічні матеріали свідчать, що чоловічі союзи в багатьох народів поділялися на кілька рангів за віковим принципом, кожен з яких мав своє відділення в чоловічому будинку. Це ж було, очевидно, характерним і для давньослов'янських союзів молодих воїнів.

Аналіз фольклорного, а також етнографічного матеріалу дає змогу реконструювати побут і заняття членів „звіриних” ініціаційних союзів наших предків. Зокрема, можна зробити висновок, що членів цих об'єднань теж піддавали реальним фізичним випробуванням. Про це свідчать міфологічні легенди, які є далекою ремінісценцією прадавніх ініціаційних ритуалів та міфів.

До завершальних ритуальних дій давньослов'янської ініціації входило обрядове перековування „ведмеда” на людину. Про це можна зробити висновок, аналізуючи

фольклорний матеріал. Так, легенди оповідають, що ініційованих при їхньому „перетворенні” на людей, як правило, били (ломакою, бичем, вилами, перевеслом та ін.), щоб розбити звірину шкуру. В ініціації інших індоєвропейських народів входив обряд перековування та загартування ініційованих. З ним можна зіставити вельми поширений серед східних слов'ян казковий і легендарний сюжет про перековування ковалем старих людей на молодих, який, за В. Проппом, пов'язаний з ініціаціями. У цьому плані викликає інтерес різдвяна гра в „ковалів”, у ході якої хлопці зображають жартівливе „перековування” дідів на підлітків, яка, очевидно, є виродженим ритуалом. Тут також можливі паралелі з ритуальними „виковуваннями”, „виточуваннями”, „шліфуваннями” майстра в ході ремісничих ініціацій. Усе це дає підставу вважати, що в давніх слов'ян на завершальному етапі здійснювалось ритуальне перековування ініційованих ковалем, котрий у міфології, як відомо, є персонажем, наділеним надприродною творчою силою.

Після обряду ініціації хлопчик ставав повноправним членом общини, отримував статус дорослої людини. Його спеціально навчали прийомів полювання, повідомляли історичні відомості, правила і вимоги поведінки, побуту, повіряли релігійні таємниці, які раніше перебували за суворим табу. Таким чином, ініціації забезпечували засвоєння підлітками найважливіших трудових знань, умінь, навичок, системи цінностей, правил поведінки та світоглядних уявлень, прийнятих в общині. Носіями знань були старійшини. Вважалось, що вони були наділені особливим даром, який дозволяв їм виконувати функції вихователів. Від них потребували знання не лише змісту наставлень, а й зовнішніх форм, яких дотримувались в обрядах ініціацій як виховного дійства. Виникла необхідність у знаннях не тільки змістової сторони виховних впливів, але й спеціальних засобів їх донесення до вихованців. Виховна практика переходила на більш високий рівень спеціально продуманої, цільової діяльності.

Отже, зміни в господарському житті зумовили подальшу генезу соціальної структури, а саме перехід від родової общини до сусідської, а потім до малої сім'ї в складі общини. Створювалися умови для традиційного родинного виховання. Умови життя у великій родині та певні соціальні й релігійні звичаї, традиції визначили комплекс загальних умінь, навичок і моральних норм, які мали опанувати всі члени великої родини. Це зумовило існування такого соціального інституту виховання, як обряд ініціації, що був засобом формування соціальної та фізичної зрілості.

Окольнича Т. Юнацькі вікові ініціації як засіб формування соціальної та фізичної зрілості у дітей східних слов'ян / Т. Окольнича // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz_p/88/Zmist.htm.

Магія як найдавніший пласт народної творчості та її форми

Важливим магічним обрядом був обряд посвячення, або ініціації (initiation – від лат. initium – початок, посвячення). У найдавніший період він означав смерть і відродження, що давало змогу входження юнаків у рід, щоб стати повноправними його членами і отримати право вступати в шлюб. Ритуал відбувався у формі проковтування хлопця страшним чудовиськом: „Для здійснення цього обряду часом вибудовувалися спеціальні доми у формі тварини, де двері відігравали роль пащі... Обряд завжди здійснювався в глибині лісу чи чагарника, у суворій таємниці. Обряд супроводжувався тілесними знущаннями. Інша форма тимчасової смерті виражалась в тому, що хлопця символічно спалювали, варили, жарили, рубали на куски і знову воскрешали... Хлопець проходив більш-менш довгу та строгу школу. Його вчили прийомів полювання, йому сповіщали таємниці релігійного характеру, історичні дані, правила і вимоги побуту тощо. Юнак проходив школу мисливця і члена суспільства, школу танців, пісень і всього, що здавалось необхідним у житті”. Якщо після цього обряду юнак не хотів повертатись у своє поселення, він залишався жити у лісі у так званому „чоловічому домі”, який часом

вміщував навіть кілька десятків жителів і мав вигляд палацу. Воїни, які жили в ньому, не підкорялися законам племені, тому їх часто називали розбійниками. З часом вони могли залишати ці доми і приєднуватись до своїх родин.

Як підтверджують дослідження прихильників ритуально-міфологічної школи, обряди ініціації лягли в основу багатьох жанрів народного мистецтва (у тому числі й словесного). Сучасний дослідник В. Балушок виділяє кілька основних видів ініціації:

1. Юнацькі вікові ініціації і взагалі посвячувальні ритуали, що пов'язані з соціалізацією молоді.

2. Обряди, які ритуально оформлюють вступ до різних таємних товариств, які вже не пов'язуються з юнацьким віком і набуттям соціальної зрілості і доступні, як правило, для представників однієї статі.

3. Жрецькі, шаманські та чаклунські посвячення.

4. Ініціативні ритуали введення на посаду.

5. Посвячення у вищий ритуальний статус або так звані «календарні» ініціації.

6. Жіночі ініціації.

Обряди відбувались у кілька етапів, які трансформувались від прадавніх часів до новітньої епохи. Найдавнішими з відомих вважаються ініціації вступу до жерців і в так звані „звірині союзи”. Останні оформлялись на основі тотемічних вірувань і становили громаду „посвячених”, які за допомогою магічних ритуалів мали особливий зв'язок та спілкування з тотемними предками (вовками, собаками, рідше – ведмедями тощо), і навіть могли набувати їх вигляду (звідси – культ вовкулаків та песиголовців). Дещо пізніше виникла форма ініціації до військових громад (на зразок княжих дружин, що згодом розвинулась в обряд посвячення в запорозькі козаки). Іншими були ініціації ремісничі (посвячення в майстри) та селянські (прийняття в гурт косарів, конюхів, жниць тощо); а також кобзарські та старцівсько-жебрацькі.

Вони ґрунтувались на спільній основі: в усіх випадках обряд ініціації складається з трьох фаз: 1) передлімінальна (відділення ініційованого з колективу); 2) лімінальна (порубіжний період; перебування за межею соціального світу, коли ініціант вважався мертвим); 3) постлімінальна (реінкорпорація до колективу в новому соціальному статусі). Скрізь залучалися елементи магії: гомеопатичної – постриження, маніпуляції з частинами тіла; контагіозної – ритуальне побиття; а також – переходом межі між світами – ритуальне входження у світ мертвих з метою набуття „потойбічних” предметів, певних умінь, розкриття таємниць чи секретів. Тому цей ритуал завжди асоціювався з довгою дорогою, яку мав пройти ініціант, що в багатьох випадках виконувалось буквально (зокрема військові походи воїнів; походи ремісників за розгадками секретів майстерності тощо).

Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: Навчальний посібник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2006. – С. 76–93.

Молодіжні громади

Молодіжні громади – традиційні об'єднання молоді, що організовувались за статеві-віковою ознакою і діяли на засадах етико-правових звичаїв та норм громадського життя. Складалися з неодруженої молоді – парубків та дівчат, котрі дійшли повноліття (або ж скоро мали його досягнути) й утворювали самостійні товариства – парубочі чи дівочі громади, кожна з яких умовно поділялась на старшу і молодшу. М. г. виступали в ролі посередників між сім'єю та сільською громадою. Водночас мали власні права й інтереси, які визнавалися громадськістю. Внутрішній устрій парубочих і дівочих громад був суворо регламентований.

Віковий ценз при вступі до молодіжної громади не був точно визначеним. У парубків він коливався в межах 16-18 років. Як правило, прийняття до парубоцтва розтягувалось на тривалий час, протягом якого відбувались зміни і в зовнішньому вигляді

хлопця (підпарубка), і в його поведінці на святкових розвагах, у ході спільної праці. Вирішальними моментами виявлялися фізична зрілість (борода чи вуса, міцна статура), внутрішнє змужніння, наявність певних рис особистої вдачі – аби не мав лихої слави, був жвавим, товариським. У пошані були хлопці, які вміли грати на музичних інструментах, співати, цікаво розповідати. Певне визнання підпарубок повинен був отримати й від дівочої громади.

Приймання до парубочої громади звичайно приурочувалося до одного з великих свят – Різдва, Нового року, Великодня чи Трійці. На Поділлі такий обряд називали коронуванням. Прийшовши, хлопець вклонявся на чотири боки. Після цього його піднімали на руках, співаючи величальну пісню „Посіяли дівки льон”. Тоді всі сідали до кола і новий член громади пригощав товаришів горілкою. Залучення до парубоцтва могло відбуватися під час проведення якихось спільних робіт, наприклад косовиці. У Карпатах цей обряд мав назви „визволки на доброго косаря” або „фрицування” і нагадував „визволки на доброго майстра”, що відбувалися в цехових братствах. Аби випробувати здібності й витримку нового косаря (фрица), йому не дозволяли відпочивати, а косити змушували між кращими косарями. Нерідко фрица навіть шмагали кропивою, терли мантачкою по голому животі, зв’язували тощо. Обряд завершувався лише тоді, коли новачок влаштовував для косарів могорич у корчмі. З тих пір він діставав право палити люльку, пити горілку й ходити до дівчат. За звичаєм, про це оголошували привселюдно з якогось високого місця.

Парубочі громади мали певні елементи самоврядування. На чолі стояв виборний отаман (береза, вайда). Йому звичайно були притаманні такі риси, як енергійність, кмітливість, уміння організувати інших. Зі своїми підручними отаман ніс певну відповідальність перед сільською громадою, організовував розваги, вів фінансові справи, розбирав суперечки між товаришами тощо.

Соціально організованими були й дівочі громади, хоча й не мали виборної „старшини”. Шлях до них для всіх дівчат пролягав спочатку через співочий гурт свого кутка. Повноправними членами громади дівчата ставали в 15–16 років, коли починали ходити на вечорниці (досвітки). Приймання відбувалося навесні на місці звичних сходок сільської молоді. Дівча, яке вступало до громади, прохало когось зі старших членів бути її приятелькою. На знак згоди вони обмінювалися дарунками (хустками, стрічками тощо). Отож, старша дівчина ставала покровителькою і наставницею молодшої на все життя. Аналогічні стосунки склалися і в хлопців, але тільки на один сезон.

Зі вступом до парубоцтва чи дівочества змінювалося становище і самопочуття молоді як у сім’ї, так і в громаді. Якщо раніше парубок, будучи підлітком, займався дрібними хатніми справами, слухав накази братів, ходив у найми, то відтепер він виконував традиційно чоловічі роботи і в сім’ї вже більше зважували на його пропозиції. Привілеї нового статусу проявлялися і в праві демонструвати його за допомогою певних атрибутів оздоблення одягу. Найбільшим же привілеєм було право на одруження і ведення самостійного господарства.

Молодіжні громади регулювали стосунки між сільською молоддю, захищали інтереси та честь своїх членів, виступали організаторами як власного дозвілля, так і загальносільських урочистостей. Парубки та дівчата проводили колядування, а на отримані гроші оздоблювали церкву; з цією ж метою наймали для обробітку поле. Молодіжні громади мали власні центри спілкування і самостійні свята: Катерини (24 листопада за ст. ст.) вважалося парубоцьким, а на Андрія (30 листопада) було дівоче дійство.

Українська минушина: Ілюстрований етнографічний довідник / [А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін.]. – К.: Либідь, 1993 – С. 151–152.

Дівування й парубкування

На Україні діти з семи-дев'яти років привчалися до посиленої трудової діяльності. Хлопчики, як правило, ставали пастушками. Меншенькі пасли гусей, качок. Більші йшли в підпасичі (помічниками пастухів), потім – у пастухи. Хлопця вже так і звали – пастушок, пастух, що означало певну градацію віку. При виповненні хлопчику семи років у давнину відбувався обряд „садити на коня”, або „княжити”. На свято Семена (1 вересня) семилітка підстригали по дорослому, одягали нові штани й пояс, садовили на коня і тричі обвозили по колу за сходом сонця. Ймовірно, що такий звичай „княжіння” хлопця відбувався весною. Можливо, давня веснянка якраз фіксує фрагмент цього обряду:

- Ой чиє ж то дитя на конику сидить? Що воно держить?
- Червонеє яблучко.
- Чим воно має?
- Золотим конем грає.

Хлопчики змалку допомагали також біля коней, волів, при оранці ставали погоничами. А „погонич” уже звучало як справжній робітник.

Дівчаток привчали переважно до хатньої жіночої роботи. Семирічна дівчинка вже няньчила менших братиків чи сестричок і величалася в сім'ї „нянькою”. У жнива дівчатка допомагали носити обід косарям у поле. З малих літ дівчинку навчали прясти. Майже по всій Україні існував звичай, за яким дівчинка, напяривши перше повісмо, мала кинути його в палаючу піч, а сама оббігти тричі навколо хати. Вважалося, що тоді хутко прясти навчиться. Мотивують звичай так: „Щоб так швидко пряла, як у печі вогонь спалив повісмо”. Тут маємо сліди давнього вірування у священну силу вогню. Звідси, очевидно, походить і вислів „робота горить у руках”. Та й у лемківській коломийці співається:

Я нікого так не люблю,
Як молоду Анцю,
Ручки – огонь до роботи,
А ножки до танцю.

Молодь дорослою ставала рано. Дівчата переважно у 15 – 16 років, хлопці – у 16 – 17. Здавна в Україні існували своєрідні громадські організації молоді, так звані дівочі й парубочі громади. Повноліття для дівчини чи хлопця наступало тоді, коли вони могли вступити до цієї громади. Бувало, що хлопчики й меншого віку (14 – 15 років) бажали пристати до парубочого товариства. Та ні ж бо, старші цього не допускали й привселюдно кепкували з таких скороспілих: „Ще молоко на губах не обсохло, а він до дівчат біжить”. Або ж спіймають і переріжуть очкур (мотузку) в штаних. Тоді хлопець штани в руки і гайда додому, осоромлений.

Прийняття до громади регламентувалося певними звичаями і виконанням обрядових дій. Характер цих дій мав у різних регіонах України свою локальну специфіку.

Здебільшого новачків до гурту приймали на перших осінніх вечорницях. Відомо, що ці своєрідні клуби дозволя сільській молоді з настанням жнивної пори переставали функціонувати, а з приходом осені відновлювалися. В одних селах вони розпочиналися на другу Пречисту (21 вересня), в інших – на Покрову (14 жовтня) чи на Кузьми й Дем'яна (14 листопада).

Давні звичаї перших вечорниць досить довго зберігалися на Поліссі та Волині. На Коростенщині, зокрема, на перші осінні вечорниці дівчата в складчину готують святкову вечерю. Приносять сало, яйця, обов'язково роблять вареники. У тій хаті, де будуть вечорниці, запікають у печі цілого півня – „горгуна”. Начиняють його печінкою, прикрашають квітами. Хлопці пускаються на різноманітні хитрощі, щоб викрасти того півня, занести на свій куток та з'їсти зі своїми дівчатами. Та господарки вечорниць дуже пильнують „горгуна”, а потім урочисто ділять його між усіма учасниками: „Тобі, Юхтимко, крильця, щоб легко в танці літала” і т.д. Тут маємо сліди пережитків давніх вірувань у солярні культи. Півень уважався символом зорі, провісником сходу сонця. Давнім слов'янам добре відомі жертвоприношення півня.

Дівчина, яка вступала до дівочої громади, мала на перші вечорниці зварити кашу. Горщик з кашею вона приносила в хустині і так ставила на столі. Сходилися хлопці й починали торгувати кашу. Хто давав більше грошей, той бив кашу, а гроші віддавали дівчині. Вона частувала всіх кашею і ставала членом гурту, могла вже ходити на вечірки.

Каша в цьому обряді посвячення в повноліття теж не випадкова: вона фігурує в багатьох сімейно-родинних обрядах. На думку відомого вченого-славіста О. Потебні, „богиня, для якої варилася каша, мала відношення до дощу й води, одруження і смерті”. Каша, як обрядова страва, займала особливе місце в календарних молодіжних обрядах. З приходом весни дівчата варили горщик каші й закопували на вулиці, приспівуючи навколо неї:

На вулицю, на нашу, на нашу,
Несіть пшона на кашу, на кашу,
Будем кашу варити, варити,
Будем хлопців манити.
Ой на нашій та вулиці
Дівки чарівниці,
Закопали горщик каші
Насеред вулиці.
Закопали, закопали,
Ще й забили шворня,
Щоб на нашій та вулиці
Збиралася зборня.

* * *

Закопали горщик каші,
Ще й кілком прибили,
Щоб на нашу вулицю
Парубки ходили.

У багатьох районах Наддніпрянщини та Слобожанщини дівчина-наречена після того, як покличе на весілля гостей, іде з друзками в ту хату, де гуляла на вечорницях, і в знак прощання з дівуванням варять там кашу. Потім молода бере горщик з кашею і розбиває; друзки в цей час співають:

Ой каша, каша,
Розлуко наша...

Очевидно, давні народні уявлення про магічне значення каші було перенесено і на звичай готувати її в церемонії прийняття козака до коша.

У давніші часи хлопця приймали до парубочої громади тоді, як він опанує косарську техніку. Косар – це вже парубок. Щоб вступити до парубочого товариства, хлопець мав поставити товаришам могорич, а дівчатам – найняти музики. Пізніше звичаї випробування набули жартівливих елементів. Хлопця заставляли залазити на високий стовп і там кукурікати. Після жартів і змагань він частував товариство.

У поліських, центральних та східних районах України до 30-х років ХХ століття зберігалися форми вечорниць, на яких дівчата й хлопці залишалися ночувати разом, дотримуючись доброї поведінки. Хлопець, який був щойно прийнятий до громади і перший раз ночував на вечірках, зазнавав і жартівливого „посвячення”. Коли новачок засинав, брали тоді його чоботи, насипали туди попелу, наливали води і „золили” там онучі. Уранці парубок, як почне такі чоботи взувати, то сміються над ним. Траплялося, що любителю поспати вимазували обличчя сажею, і вдосвіта люди на вулиці бачили, що хлопець з перших вечорниць ішов.

На Чорнобильщині хлопцеві, який перший раз спав на вечірках, пришивали до одягу картоплю, а вранці потішалися з нього.

Цікавий звичай вступу в повноліття побутував на Поділлі. Тут відбувався обряд „коронування” юнака на парубка („коронування” – місцева назва на Вінниччині). Його садовили на стілець, застелений кожухом (або на подушку), давали в руки хлібину й пляшку та тричі піднімали високо вгору, співаючи при цьому величальних пісень на його честь. За „коронування” хлопець ставив могорич і частував усю громаду.

Молодіжні організації вибирали з-поміж себе старших, які відповідали за культуру дозвілля, свій неписаний устав. Старшого парубочої громади звали Отаманом, у деяких районах – Березою. Дівочі громади були менше зорганізовані, але в центральних районах і дівчата вибирали Березу, що можна, очевидно, віднести до пізнішого часу.

Березу вибирали щороку нового. Зрідка найбільш вправні були кілька років поспіль. Робили такі вибори найчастіше перед Різдвом. Вибирали за старших тих, хто знав найбільше колядок, щедрівок, вітань та вмів повести ватагу колядників і щедрівників по всьому селі.

Дівчата й хлопці мали ватаги окремо. З наколядованих гостинців дівчата збирали складчину окремо, а хлопці – окремо. А вже на завершення зимових свят робили спільну складчину, великі вечорниці.

Парубоча громада мала свій устав, і Береза зачитував його на вечорницях. Ось приблизний текст: „Будемо ж, браття, гуляти чесно, тихо та смирно, як і слід чесному й поважному парубоцтву, так, як гуляли наші діди й батьки. Господиню на вечорницях поважають і шанують як матір, з дівчатами обходитися з повагою; не забувають, братця, що чесна дівчина – то є краса і честь усього села”.

Береза мав і знак влади – кийок чи палицю. Коли хлопець був добрим отаманом, то громада на закінчення його повноважень у складчину дарувала йому чоботи, шапку або пояс. І це була велика пошанівка: за Березу „заробив”.

Приймаючи дари за колядку, Береза з гідністю промовляв: „Станьте, товариство, подякуйте за цей хліб чесний, червоне золото, щоб наш господар важний, поважний був перед панами, перед князями, перед усім миром хрещеним”. „Дай, Боже”, – казали всі разом [с. 118 – 122].

Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Валентина Борисенко. – К.: Унісерв, 2000. – С. 118–122.

Контрольні запитання та завдання:

1. Розкрийте сутність поняття „ініціація”.
2. Як у давніх слов’ян вікові ініціації впливали на формування соціальної та фізичної зрілості в дітей?
3. Охарактеризуйте суть процесу виховання в давніх слов’ян.
4. Назвіть типи освячу вальних обрядів, які виділяє К.В. Чистов.
5. Поясніть, чому ініціація в давніх слов’ян сприймалась як смерть і друге народження.
6. Користуючись додатками, поясніть, чому ініціацію вважали магічним обрядом?
7. Проаналізуйте класифікацію основних видів ініціацій за В. Балущком.
8. Розкрийте особливості діяльності парубочих і дівочих громад і поясніть, яке значення вони мають в процесі переходу хлопців і дівчат в інші вікові групи.
9. Охарактеризуйте сутність понять „парубкування” і „дівування”.
10. Поясніть, у чому полягає соціальна сутність вікових ініціацій українців.

ДОДАТКИ

Програма навчального курсу „Етнопедагогіка”

Розділ I. Предмет, зміст і завдання курсу „Етнопедагогіка”

Поняття „народна педагогіка”, „етнопедагогіка”, їх поява в педагогічній науці. К. Д. Ушинський і О. В. Духнович про народність у вихованні. Упровадження терміна „народна педагогіка” в науковий обіг.

Поняття „народна педагогіка”, „етнопедагогіка” в трактуванні К. Д. Ушинського, О.В. Духновича, В. О. Сухомлинського, Г.Н. Волкова, С. І. Сявавко, М. Г. Стельмаховича, їх порівняльна характеристика.

Народна педагогіка як частина народної культури, яка об’єднує в собі народний досвід, народні традиції виховання. Етнопедагогіка як наука про виховну мудрість певної етнічної спільності людей (нації, народності, етнічної групи).

Народна педагогіка як першооснова становлення професійної педагогіки. Взаємозв’язок народної педагогіки з педагогічною наукою. Категоріальний апарат народної педагогіки.

Основні компоненти української народної педагогіки: народне родинознавство (фамілістика, фамілологія), народне дитинознавство, народна родинна (батьківська) педагогіка, народне навчання (народна дидактика), народна педагогічна деонтологія.

Предмет і завдання вищівського курсу „Етнопедагогіка”. Його зміст, структура та зв’язок з галузями народних знань – етнософією, народною медициною тощо, з науковими дисциплінами – історією, антропологією, українською лінгвістикою, етнологією, соціологією, етнопсихологією, педологією, релігієзнавством.

Розділ II. З історії розвитку української етнопедагогіки

Джерела етнопедагогіки. Процес становлення розвитку народу й формування системи неписаних законів і правил. Успадкування підростаючими поколіннями суспільно-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями. Традиції та звичаї як дві взаємопов’язані форми виховного впливу на підростаюче покоління. Першовитоки народного виховання в житті роду, родини. Сім’я як провідний осередок української народної педагогіки і втілення в практику ідей та засобів виховної мудрості українців. Мати – перша вихователька. Виховання дітей у сім’ї. Домашні вихователі дідусь та бабуся.

Педагогічне значення східнослов’янської обрядності. Піклування східних слов’ян про дітей. Гігієнічне виховання. Послідовні етапи раннього виховання дітей (періоди): баяння, пестування (виховання), набуття трудових навичок та оволодіння нормами моральної поведінки. Казки, легенди, повір’я, уявлення й вірування, іграшки, витвори декоративно-ужиткового мистецтва як засоби виховання в східнослов’янському суспільстві.

Педагогічне значення східнослов’янської обрядності. Культ землі й хліба в східних слов’ян. Моральні обов’язки батьків. Виховання чесності й пристойності, працьовитості. Виховне значення аграрного календаря.

Народна педагогіка й розвиток школи, освіти і педагогічної думки Київської Русі. Процес уніфікації української педагогічної культури на ґрунті економічного й політичного об'єднання земель Київської Русі. Методичні принципи і прийоми народної педагогіки, пристосовані до умов школи, – основа давньоруської дидактики.

Першовитоки народного виховання в житті роду, родини. Сім'я як провідний осередок вироблення і втілення в практику ідей та засобів виховної мудрості українців.

Джерела для наукового дослідження української народної педагогіки: міфологія, фольклор, писані й друковані пам'ятки з історії України, етнографії, філософії, твори українських освітніх діячів, педагогів, письменників та ін.

Елементи народної педагогіки в давньому українському фольклорі, „Слові о полку Ігоревім”, „Руській правді”, „Повчанні дітям Володимира Мономаха”. Творчий взаємовплив народних уявлень про сім'ю, виховання, мораль, людинолюбство та джерел християнської релігії, перших українських писемних пам'яток – Остромирова Євангелія, Пересопницького Євангелія тощо в реальному житті.

Розвиток народнопедагогічної думки в Україні в XIV–XVIII ст. Моральне виховання в братських школах України і традиції народної педагогіки. Усна народна творчість: прислів'я, приказки, пісні, казки як дидактичні правила народної педагогіки.

Розвиток народних виховних традицій у творах І. Федорова, Г. Смотрицького, І. Вленського, С. Зизанія, Л. Зизанія, К. Ставровецького, І. Борецького, П. Беринди.

Козацька педагогіка – провідний компонент української народної педагогіки. Виховний ідеал козацької педагогіки. Ретроспективний аналіз історії козацької педагогіки. Лицарські чесноти, побратимство.

Народні традиції військово-фізичної підготовки опришків.

Утвердження народно-педагогічних традицій виховання в діяльності українських просвітителів II пол. XVII – XVIII ст. Ідеал людини в творах І. Галятовського, принципи навчання і виховання Ф. Прокоповича, народні категорії етики В.Капніста, моральний кодекс народної мудрості А. Прокоповича-Антоненка. Теорія природного права людської особистості, народний ідеал виховання, першорядне значення родинного виховання в творчості Г. Сковороди.

Розвиток народно-педагогічних ідей у період культурно-національного відродження (XIX – поч. XX ст.). Риси українського національного відродження: розвиток ідеї народності, поняття про націю, боротьба за відновлення прав козацтва, інтерес до своєї народності, мови й поезії, до національної минувшини.

Виховний досвід народу в творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Орлая.

Народознавча педагогіка О. Духновича. „Народна педагогія в пользу училищ и учителей сельских” (1857 р.). Основні принципи навчання, „начала” або „правила” в „Народній педагогії”: єдність навчання й виховання, доступність, наочність, усвідомленість, міцність засвоєння матеріалу, активність, самостійність, природовідповідність. О. Духнович про народність у вихованні.

К. Д. Ушинський „Про народність у громадському вихованні”. Рідна мова – головний засіб виховання в народній педагогіці.

Освітньо-виховний ідеал Т. Г. Шевченка.

Буквар Южноруський 1861 року. Ставлення Т. Г. Шевченка до народної педагогіки. Виховне значення усної народної творчості.

Розвиток етнопедагогічних традицій у II пол. XIX – на поч. XX ст.

Х. Д. Алчевська, Б. Д. Грінченко, С. Ф. Русова, Л. Українка про роль народно-педагогічних ідей у формуванні національної системи виховання українців.

Розвиток народної педагогіки 20 – 90-х рр. XX ст. Народно-педагогічні традиції в становленні радянської навчально-виховної системи. Перша дослідна станція з народної освіти С. Т. Шацького (1919). Науковий розвиток народної педагогіки Г. Виноградовим. Н. Заглада про засоби виховання в народній педагогіці. А. С. Макаренко про народну педагогіку як золотий фонд педагогіки наукової.

В. О. Сухомлинський – основоположник української етнопедагогіки. Батьківська педагогіка. Напрями й засоби виховання в народній педагогіці.

Є. І. Сявко й дослідження української педагогіки в її історичному розвитку. Внесок П. В. Довженка, З. П. Васильцової, В. Т. Скуратівського, М. Г. Стельмаховича в розвиток і утвердження народної педагогіки як науки.

Розділ III. Тракткування в українській етнопедагогіці суті й мети виховання

Народні уявлення про основні чинники *формування особистості*: рідну мову, спадковість, родинні, сусідські та громадські взаємини між людьми, ритм праці та відпочинку, духовний вплив, житлові умови, види господарської діяльності, навколишнє середовище.

Українці про виховання. Синонімічне розгалуження поняття „виховання”: „плекати”, „деліяти”, „доглядати”, „навчати”, „ростити”, „пестити”, „кохати” та ін. – яскраве свідчення глибокого розуміння народом його суті, багатогранного змісту.

Цілі й завдання української народної педагогіки. Головна мета – формувати в дітей та молоді духовність рідного народу, виховувати високосвідомих представників української нації, носіїв і творців національної культури.

Етнософські й етнопсихологічні основи української народної педагогіки. Філософське осмислення українцями цілей і суті виховання, формування в дітей національної психології, свідомості, характеру, світогляду тощо.

Самобутність та автохтонність педагогічної культури українців.

Аналіз української народної педагогіки, її суті і мети виховання в творчості О. В. Духновича, К. Д. Ушинського, С. Ф. Русової, В. О. Сухомлинського.

Розділ IV. Народно-педагогічна навчально-виховна система Українців

Поняття народно-педагогічної системи як цілісного вияву педагогічних знань, ідей, ідеалів, поглядів і переконань, принципів, форм і методів виховного впливу на підростаюче покоління.

Евдемонізм української народної педагогіки („Людина створена для щастя, як птах для польоту”).

Виховні ідеали українців в їх історичному розвитку: богатир, витязь, власник землі, господар, хлібороб, козак, повстанець, січовий стрілець, шанувальник і творець краси, турботливий сім’янин, громадянин незалежної України, а в цілому – довершена особистість з досконалістю розуму, душі й тіла, типовий українець. Висока оцінка народом таких якостей національного характеру, як доброта, щедрість, щирість, лагідність, справедливість, чесність, працьовитість, ощадність, відвага, гідність – прикмети ідеальної людини, типового представника рідного народу.

Вершинні здобутки козацької педагогіки, їх високий статус в українській виховній мудрості. Культ особи, волі, високого розвитку особистості як найвищі ідеали козаків.

Засоби виховання в народній педагогіці: рідна мова, історія, міфологія, фольклор, народні мистецтва, ремесла й промисли, спосіб життя родини, праці, поселення та житло, забави та іграшки, дитячий гурт, національні традиції, звичаї, обряди, символи.

Основні принципи народного виховання: природовідповідність, етнізація, культуровідповідність, гуманізм, демократизм, урахування вікових, статевих та індивідуальних особливостей вихованців, постійне залучення дітей до посиленої трудової діяльності, систематичність педагогічного впливу, творче ставлення до дійсності, утвердження життєвого оптимізму. Народнознавчий, людинознавчий і особистісний підходи у вихованні. Специфіка виховного впливу на селі, в місті.

Типові форми народного виховання: індивідуальна – догляд за дитиною; групова – виховання дітей в сім'ї, залучення дітей і молоді до об'єднань (гуртів) ровесників; фронтальна – участь багатьох дітей у грі, праці, дотриманні традицій, звичаїв, обрядів, норм поведінки, моральних чеснот.

Узвичаєні методи виховання, їх орієнтовне, можливе групування (класифікація): 1) практично-дійові – режим праці та відпочинку, гра, вправлення (тренування) – товаришування, дружба, мовленнєвий етикет; 2) навіювальні (сугестійні) – казка, легенда, молитва, символ, заповіт (заповідь), вірування, приклад, авторитет, сповідь тощо; 3) переконувальні – бесіда, розповідь, прислів'я і приказка, притча, оповідання, пісні та ін.; 4) попереджувальні (профілактичні) – застереження, догляд (нагляд), контроль, клятва, погроза; 5) спонукальні – почуття честі і гідності, віра, надія, любов, кохання, змагання, подарунок, підношення (презент), вимога, нагадування, доброта, милосердя, обов'язок, гасло (девіз, заклик), порада, настанова, наказ; 6) методи оцінювання, схвалення й покарання, похвала, подяка, недовіра, докір, осуд, догана, прокляття. Приналежність методів виховання до тієї чи іншої групи залежно від мети їх застосування.

Ставлення народу до рукоприкладства, залякування дітей, фальшивого авторитету.

Місце та роль релігії, церкви у вихованні дітей і молоді.

Психолого-педагогічна суть українських звичаїв і традицій. Родинно-побутові звичаї, свята, обряди, ритуали та символи як фактори міжпоколінної етнічної трансмісії, механізми реалізації наступності поколінь.

Форми громадського виховання дітей та молоді. Обов'язки дорослих людей, громади у справі виховання дітей. Роль інституту кумівства, хрещених батьків у вихованні дітей різного віку. Сусідська взаємодопомога у вихованні немовлят, дітей дошкільного і шкільного віку. Народне звичаєве право, мораль про різні види опікунства, його роль у вихованні дітей.

Роль старших, зокрема літніх, старих людей у вихованні поведінки, моралі, духовності молоді. Громадська думка, схвалення чи осуд поведінки, діяльності дітей, підлітків, юнаків і дівчат.

Виховний потенціал гуртового, громадського життя дітей та молоді. Підліткові та юнацькі гурти за місцем проживання, видами трудової діяльності. Вплив на молодь парубочих і дівочих громад, посестринства й побратимства, вечорниць, досвітків, гулянь, вулиці.

Народні ідеї та практика самовиховання, самонавчання й перевиховання.

Розділ V. Структура української народної педагогіки

Українське родинознавство (фамілологія). Поняття родинознавства як зосередження народної мудрості й досвіду щодо створення, збереження й розвитку міцної, здорової й щасливої сім'ї. Кредо народного родинознавства – дбати про лад у сім'ї.

Народ про затишок і тепло отчого дому. Українці про рід і родину та їх значення у долі людини („Сім'я – ключ до щастя”), народу, держави („Україна – велика родина”, „Тому роду не буде переводу, у якому браття милують згоду”).

Найповніше втілення в родинному житті найглибших людських почуттів – кохання чоловіка й дружини, материнського й батьківського благородства, плекання родоводу й пошани до своїх предків, любові до дітей, материнської мови, пісні й рідної землі.

Народне трактування родини як головного природно-історичного осередку духовних, моральних, економічних, трудових та інших відносин, у якому зосереджуються всі грані життя народу, нації, держави. Родина – джерело, творець і носій, берегиня національних традицій, звичаїв і обрядів. Вона втілення народної духовності і душевності, національного духу. Національний, загальнолюдський зміст і характер родинних духовних цінностей і святинь.

Органічна єдність еволюції української родини та історичної долі Батьківщини-України.

Типи й форми української сім'ї в їхньому історичному розвитку. Сутність і особливості стосунків у селянській, ремісничій і робітничій сім'ях.

Козацька сім'я, її висока духовність, родинно-побутова культура.

Склад, чисельність та структура української сім'ї, її основні соціально-педагогічні функції.

Традиційний уклад української родини, його самобутній характер, роль в утвердженні та розвитку національного способу життя.

Родинна ієрархія. Назви спорідненості та свояцтва в українському родоводі. Прадіди, діди, батьки, діти, онуки. Тесть, теща, свекор, свекруха, зять, невістка, пасербиця, пасинок. Прийомні діти в сім'ї. Проблема взаємин і впливу на особистість.

Шлюб і сім'я як виховна організація. Чоловік і жінка як творці сім'ї („Чоловік і жінка – одна спілка”). Погляди українців на шлюб, вінчання, сприятливий вік для одруження юнака й дівчини.

Народний ідеал сім'ї. Головні критерії визначення її якості. Гуманне ставлення до овдовілих людей.

Українське родинне звичаєве право. Умови вибору шлюбної пари. Вимоги до нареченої й нареченого. Статус чоловіка, дружини, зятя, невістки, старших членів сім'ї – бабусь і дідусів. Інститут родинного главенства в давнину і тепер. Типові етнографічні особливості й тенденції родинного життя та побуту рідного краю, села чи міста. Оспівування у фольклорі молодості й вірності в коханні. Моральні чесноти української дівчини та українського парубка.

Піклування українців про незмінно високий авторитет сім'ї, батьків. Турбота про психологічний комфорт у сім'ї, підвищення її виховного потенціалу.

Засудження ганебних антисімейних явищ – статевої розпусти, подружньої зради, ревнощів, джигунства, неробства, пияцтва, занедбання обов'язків у вихованні дітей, родинних чвар, безгосподарності, жорстокості й безвідповідальності.

Найпоширеніші вади і біди сучасної сім'ї. Нестабільність шлюбу, велика кількість розлучень, неповних родин, залишених напризволяще дітей, самотня старість тощо. Негативний вплив нестабільної, неповної сім'ї на розвиток і виховання дітей.

Необхідність відродження традиційно високого статусу української родини шляхом неухильного дотримання мудрих заповідей народної фамілології. Нагальна потреба максимальної активізації її дослідження, вивчення в школах України і реалізації в життєвій практиці.

Українське народне дитинознавство. Народне дитинознавство як чітка система психолого-педагогічних знань про дітей, нагромаджених протягом віків у процесі навчально-виховної практики батьків, громадян. Стан висвітлення цієї системи в етнографії дитинства (стислий огляд публікацій). Народне трактування тризуба як символу плідності.

Погляди українців на дітей. Діти – майбутнє народу, нації, утвердження їхньої вічності.

Дітність української родини в давнину і тепер. Вираження прихильного ставлення до багатодітності („У доброго тата дітей повна хата”). Соціально-педагогічна мотивація

багатодітності. Причини сучасного спаду дітності сімей в Україні, його негативні наслідки.

Традиційні родильні звичаї та обряди українців. Родильна обрядовість, обереги породілля й дитини. Ставлення до вагітної жінки. Післяродові обряди. Хрещення, ім'янаречення, святкування дня народження. Ритуали, обряди перших років життя.

Народна характеристика дитини (у переліку визначень її вікових ознак і навичок поведінки).

Вікова періодизація життя, навчання й виховання дитини за аналогією з етапами розвитку природи, порами року. Органічний зв'язок природи, її біоритмів з організмом дитини, її пізнавальними процесами. урахування природи дитини в її навчанні і вихованні. Реалізація народом фундаментальної ідеї природовідповідності виховання дітей. Ранній дитячий вік – найсприятливіший для розвитку й виховання людини. Вікові, психологічні, статеві, індивідуальні й національні особливості дітей та відповідність їм змісту, методів і прийомів виховання.

Значення колисання дітей. Цілюща властивість материнського молока. Пізнавальна й виховна роль колискової пісні, яка формує „корінь духовності” дитини.

Особливі виховні функції дитячого фольклору в його повній жанрово-видовій характеристиці.

Народна охорона дитинства. Давня традиція піклування про сиріт і напівсиріт в Україні.

Місце і статус дітей в українській сім'ї, родинному житті, трудовій діяльності, хатньому приміщенні.

Традиційні взаємовідносини дітей у сім'ї. Особливості поведінки, обов'язки старших дітей (брата, сестри) по відношенню до молодших.

Обов'язок дорослих дітей піклуватися про своїх старших братів і сестер, немічних батьків. Моральне осудження синівської, дочірньої невдячності.

Народна родинна (батьківська) педагогіка. Народна родинна педагогіка як частина української виховної мудрості. Глибока людяність, висока моральність, багатогранна духовність як головні засади сімейного життя й виховання дітей.

Мати й батько – перші „природні” вихователі (К. Д. Ушинський), головні педагоги. Непорушність авторитету батька і матері в народному житті, моралі, національно-історичній пам'яті народу. Вирішальна роль та святий обов'язок батька й матері виховувати своїх дітей („Не ті батьки, що народили, а ті, що виховали”).

Сутність й особливості виховного впливу батька і матері, бабусі й дідуся на дітей, онуків.

Специфічна виховна роль батьків, рідних (залежно від статі) в козацькій родині. Вплив батька на фізичний, морально-вольовий розвиток сина, його національно-патріотичну, військово-спортивну підготовку, формування в нього лицарських чеснот. Роль матерів-козачок у вихованні в дітей, зокрема в синів, чуйності, глибокої задушевності, милосердя, уміння сприймати й розуміти страждання, біль інших людей.

Високий статус бабусі й дідуся в передачі естафети життєвої мудрості підростаючим поколінням. Вимоги народної педагогіки до батька і матері, бабусі й дідуся, дітей і онуків.

Шляхи пробудження і виховання в дітей відчуття родини, роду й народу, почуття шаноби до своїх пращурів, їхніх справ і заповітів, обов'язку перед майбутнім свого народу, нації.

Традиції і звичаї виховання в сім'ї гуманного й дбайливого ставлення до рідних, інших людей, представників різних національностей, навколишнього середовища, природи рідного краю, України.

Духовно-моральна підготовка юнаків і дівчат у сім'ї до майбутнього шлюбу, сімейного життя. Звичаї та обряди, спрямовані на збереження й плекання здорового генофонду, потомства нації.

Переваги родинного, батьківського виховання над шкільним та іншими видами і формами громадського, державного виховання.

Осуд народом батьків, які залишають дітей, не дбають про їхнє виховання. Значні втрати в розвитку і вихованні дітей, які виростають без батьків. Глибокий гуманізм народної педагогіки в ставленні до тяжкої сирітської долі, неповної сім'ї.

Українське народне навчання. Народна педагогіка про необхідність навчання кожної людини („Вік живи – вік учись”). Народ про користь і привабливість знань, їх роль у житті людини. Традиційні народні знання з різних галузей життя і діяльності (народна астрономія, агрономія, математика, метеорологія, медицина, кулінарія та ін.), необхідність оволодіння цими знаннями кожною дитиною.

Народ про шляхи й джерела здобуття знань – природу, навколишнє середовище, спілкування між людьми, книгу, школу. Необхідність використання різноманітних джерел знань у різні вікові періоди з метою всебічного й гармонійного розвитку особистості.

Принципи народного навчання. Урахування унікальності, неповторності кожної дитини, її різноманітних задатків, нахилів; послідовність і поступовість у навчанні, доступність знань. Найтісніший зв'язок навчання з життям людини, рідного народу, держави, з практичною діяльністю. Єдність навчання і виховання.

Народні традиційні форми навчання в історичному плані. Батьківське й материнське, бабусине і дідусеве навчання. Родинне домашнє навчання. Взаємне навчання дітей. Навчання старшими дітьми молодших. Сутність і особливості навчання в осередках народного мистецтва й ремесел, у школах різних типів (братських, дяківських тощо). Специфіка навчального процесу в січових і козацьких школах, школах джур та на Запорозькій Січі. Особливості народного козацького навчання.

Стимулювання пізнавальних інтересів, умінь і можливостей дітей. Роль колискових пісень, міфів, казок, байок, загадок, притч та інших засобів фольклору в розвитку пізнавальних здібностей дітей.

Українці про книгу, учителя, школу. Усенародна шана до вчителя, вимоги до нього.

Знати, щоб уміти, поліпшувати життя, удосконалювати себе, мати багатогранну й глибоку духовність. Формування в дітей знань як основи і складової частини національної духовності, загальнолюдських цінностей. Народ про умови трансформування знань у якості особистості.

Українська педагогічна деонтологія. Педагогічна деонтологія (від гр. деонтос – потрібне, необхідне) – частина народної педагогіки про обов'язкове у вихованні дітей.

Елементи обов'язкового (вічного) у вихованні: родинне „гніздо”, пам'ять родоводу, рідна мова, наступність і спадкоємність поколінь, творча й натхненна праця, гуманізм взаємин, вираження національного духу й характер, антитеза добра і зла, культивування моральних чеснот народу.

Родинне „гніздо” – провідна умова формування в дітей сенситивності: чутливості, нормального розвитку органів чуття.

Виховання відчуття родоводу, історичної пам'яті, національної свідомості. Роль у цьому процесі народних дум, легенд, пісень тощо. Психолого-педагогічний феномен українського кобзарства.

Неперевершений, універсальний „педагог нації” – рідна мова. Краса, велич, багатство, соціально-педагогічні й духовнотворчі функції української мови.

Наукова гіпотеза про українську мову як ровесницю санскриту (І тисячоліття до н.е.). Видатні діячі світової культури, учені, письменники про українську мову.

Відступництво від рідної мови (зречення) – явище неприродне, потворне, асоціальне, антипедагогічне.

Традиційний мовленнєвий етикет українців та його педагогічна суть. Народ про толерантність, благородство в людських взаєминах.

Національні традиції вітань, слова ввічливості, звертання („добродій”, „пан”, „панна”, „пані”, „панове”, „панове-браття”, „брати”, „сестри” тощо). Українське пошання „Ви” у зверненні до батька, неньки, дідуся, бабусі, старших людей.

Олюдження знань („Освічений дикун у сто разів страшніший від неосвіченого”). Плекання почуття національної й людської гідності. Добре ім'я людини, типові українські імена та прізвища в їх пізнавальному і виховному значенні. Святий обов'язок кожного – пізнавати самого себе, свій рідний та інші народи („Хто знає лише власний народ, той його не знає”).

Українська душа: педагогічне вираження української ментальності, українська емоційність і доброзичливість („інстинкт несення допомоги”), світовідчуття українця. Українська душа і пісня.

Українська сміхова культура. Гумор – типова національна риса українців, дійовий засіб виховання, педагогічної профілактики.

Одухотвореність педагогічних дій українців. Лада – давньослов'янська богиня шлюбу, кохання, щастя, весни й краси, родинної злагоди, успіхів у вихованні дітей. Берегиня (Оберега) – найстародавніша богиня добра й захисту людини від усякого зла.

Народне осмислення протистояння в житті як вічна проблема виховання: добра – злу, Бога – дияволу, правди – брехні, честі – ганьбі, працьовитості – неробству, любові – ненависті, милосердя – жорстокості, відваги – боягузству, вірності – зраді, волі – рабству, життя – смерті.

Розділ VI. Виховні орієнтири української народної педагогіки

Народний досвід духовно-морального виховання. Народне розуміння „душі” й „духовності” (за Тлумачним словником української мови). Багатозначність поняття душі в українській народній педагогіці. Психолого-педагогічна суть народних афоризмів типу „відвести душу”, „брати за душу”, „душа в душу” тощо. Поняття „духовність” як вираження внутрішнього життя людини, її сформованого морального світу з верховенством оцінних суджень стійких переконань, ідеалів, моральних, національних і загальнолюдських цінностей, їхньої єдності.

Народ про мораль та етику, їх основоположну роль у житті суспільства, народу, держави, особи. Глибока людяність народної моралі. Ідеї, принципи, правила й норми народної християнської моралі. Виховна місія христів (на могилах, роздоріжжях, церквах, історичних пам'ятках).

Пріоритетність моралі перед іншими сферами і факторами життя. Виховання совісті, правдивості, справедливості, гідності, чесності та інших моральних якостей у безпосередній діяльності дітей. Верховенство в народному житті моральних знань, норм, правил і принципів, підпорядкованість їм інших галузей, видів знань (політичних, ідеологічних та ін.).

Виховання в дітей моральних цінностей – людяності, доброти, милосердя, співпереживання як найвищих духовних надбань рідного та інших народів.

Народна етика й етикет як втілення гуманного ставлення до людини, живої і неживої природи. Виховання поваги до людей різних станів, рас, національностей.

Народ про єдність моралі й правил. Формування в дітей народної правосвідомості. Утвердження у свідомості кожного вихованця традиційного для українців права на вільне, щасливе життя в незалежній державі.

Плекання в дітей української гостинності, щирості.

Засоби морального виховання (приклад, вправлення, заохочення, заборона тощо). Застосування їх залежно від віку, конкретних обставин. Застереження від повчань, сентенцій у духовно-моральному вихованні. Педагогічне значення поглядів народної творчості про осудження моральних вад у людини – брехні, лицемірства, злодійства, лихослів'я, підлабузництва, наклепництва, марнотратства, бундючності, зради та інших підлот.

Головний критерій оцінювання моральної вихованості – поведінка людини (на прикладах з життя, художніх творів, фольклору, зокрема казок „Сім дочок”, „Три сини” та ін.).

Народ про єдність духовно-морального виховання з іншими видами виховної роботи.

Піклування народу про здоров'я та фізичний розвиток дітей. Відображення в народній педагогіці національної ідеології, філософії (етнософії), правосвідомості, світогляду та інших складників духовності народу. Відповідність народної педагогіки завданням виховання національної свідомості й самосвідомості українців, національної психології й характеру традиціям українського тіловиховання. Найтісніший взаємозв'язок фізичного й духовного виховання.

Народ про здоров'я людини („Здоров'я – всьому голова”). Традиційні народні побажання дужості в етикеті вітання й прощання („Доброго здоров'я!”, „Будьте здорові!”), у колядках, щедрівках, віншуваннях.

Народні настанови берегти життя й здоров'я як найвищий дар природи. Фольклор про живу, омолоджувальну воду, про силачів-богатирів Кирила Кожум'яку, Івася Коновченка, Котигорошка та богатирок Настасію-королівну, козацьку дочку Марусю та ін. Засудження народом байдужості до здоров'я, самогубства.

Ставлення українців до фізичного виховання. Національне тілозагартування підлітків, юнаків. Народні шляхи й засоби зміцнення здоров'я, розвитку тіла, підготовки до трудової діяльності, захисту рідного краю від ворогів.

Здобутки й особливості козацького тіловиховання, фізичного й психофізичного розвитку дітей. Сонце, повітря й вода – провідні природні оздоровчі фактори.

Народні засоби й прийоми фізичного загартування дітей від народження до зрілості. Шляхи забезпечення здорового національного життя. Роль дитячих ігор, забав, змагань, оволодіння національними видами спорту, зокрема козацькими єдиноборствами.

Особливості тілесного виховання дівчат (граціозності, плавності і витонченості рухів, гнучкості тіла тощо), фізичної підготовки їх до майбутнього материнства.

Здобутки народної гігієни й медицини, які забезпечують нормальний розвиток дитини.

Осуд народом негідної поведінки, яка підриває здоров'я людини (алкоголізм, куріння, наркоманія, паразитизм, неохайність тощо).

Викриття загарбницьких війн і збройних конфліктів, що знищують життя й здоров'я людей, калічать їхні долі.

Проблеми екології України та значення їх позитивного розв'язання для зміцнення організму дітей, здоров'я нації, збереження її генофонду.

Досвід народної педагогіки в трудовому вихованні. Загальнонародна оцінка праці як першооснови людського життя, провідного засобу виховання („Праця людину годує, а лень марнує”). Пізнавальні, розвивальні та формувальні функції трудової діяльності. Психолого-педагогічний аналіз творів українського фольклору на тему праці. Виховний смисл народного прославлення трудівника й осудження ледаря, дармоїда.

Праця, особиста трудова діяльність із найбільш раннього віку як основа народного виховання. Традиційні для українців види особистої і громадської трудової діяльності.

Фольклорні засоби, ігри та іграшки як засоби трудового виховання. Систематична участь дитини в трудових операціях, процесах, продуктивній праці.

Поетапність прилучення дітей до праці. Стисла характеристика етапів: 1) вступного (ігрового) – від 2 до 6-7 років; 2) помічного (визначального) – від 6-7 до 15 років; 3) основного (завершального) – від 15 років до громадянської зрілості.

Виховання у дітей бережливості й ощадності у ставленні до природи, продуктів праці. Культ землі й хліба в українській народній педагогіці. Вироблення українцями однієї з найвищих у світі хліборобських культур.

Народні ремесла й промисли України. Роль старших членів родини майстрів у підготовці молоді. Висока оцінка народом професійної майстерності. Плекання професійних династій. Широта й розмаїття різних професій в Україні. Різноманітність народної практики, професійної орієнтації молоді. Статевий підхід при виборі трудових занять, професій. Місцеві, регіональні традиції трудової підготовки дітей та молоді.

Честь і шана праці, народні звичаї вшанування трудівника. Свята першої борозни, перших сходів, проводи на полонину, обжинки тощо. Трудові пам'ятки, пам'ятні місця України типу „Іванів сад”, „Козача левада”, „Петрове поле”, „Грицева криниця”).

Соціально-педагогічна суть і виховне значення української толоки.

Трудовий потенціал педагогіки народного календаря. Участь у праці й вияв трудової майстерності як провідний критерій оцінювання гідності людини.

Особиста чи громадська (групова) власність на землю, засоби виробництва, вільна праця, трудова ініціатива й наполегливість, творча й натхненна трудова діяльність – давні традиційні засади господарювання українців, їх виховний вплив на молодь.

Розумовий розвиток дітей і формування в них народного світогляду. Українська любов мудрість. Народні висловлювання про роль розуму в людському житті („Розум – скарб людини”). Антитеза „розумний” і „дурень” у фольклорі. Педагогічна суть народного афоризму „Не бажай синові багатства, а бажай розуму”. Народні інтелектуали, мудрець – золотий фонд нації.

Нерозривний зв'язок мовлення й мислення. Значення спілкування з розумними людьми для інтелектуального розвитку дитини („З розумним будеш умним, а з дурним і сам таким”). Народні засоби розвитку мислення в дітей, його провідних якостей – кмітливості, дотепності, гнучкості й гостроти розуму, умінь помічати нове, відкривати невідоме, творити в національному дусі.

Шляхи формування в дітей народного (національного) світогляду. Осмислення вихованнями витоків, першоджерел традиційної для українців системи самотутнього й оригінального світосприйняття й світорозуміння. Формування в молоді системи ідей, поглядів на природу, суспільство, всесвіт та душевний і духовний світ людини; на проблеми долі, покликання й ролі людини в історії народу, на можливу участь у людському житті ще не пізнаних, надприродних сил. Виховання в дітей народних поглядів, переконань, ідеалів як основи сучасного світогляду (національного й наукового) українців.

Внесок церкви, релігії у формування в дітей народного світогляду. Відображення в релігійних традиціях, звичаях і обрядах ознак національного життя народу. Формування в дітей віри у вищу справедливість. Виховна сила добрих справ, чесних вчинків, надання допомоги (матеріальної й моральної) усім знедоленим, нещасним.

Роль культурно-історичних традицій у формуванні в підростаючих поколіннях народного й наукового світогляду.

Естетичне виховання засобами народної педагогіки. Культ краси в житті українців. Чужинці про високий статус краси в духовності нашого народу, у реаліях життя, побуту.

Багатогранність понятійного апарату українців у поглядах на красу (на прикладах смислового розгалуження слова „красивий” та розмаїття його синонімів – гарний, красивий, хороший, красний (поет), файний, вродливий, голий, чепурний тощо).

Гармонійний взаємозв'язок народної естетики й моралі.

Природа, материнська мова, рідна земля, вільна праця, людина й міжлюдські стосунки, мистецтво, національні традиції, звичаї, свята й обряди як джерела прекрасного в житті народу. Жити за вимогами краси – заповідь народної педагогіки. Утвердження народом міри в усьому, скромність („Скромність – краса людини”).

Висока естетика народного життя, трудової діяльності, побуту, дозвілля. Виховання в дітей народних естетичних смаків, уподобань, поглядів та ідеалів. Роль дитячого малюнка, вишивки, музика й пісні в родинному колі.

Народ про виховання гарної поведінки, традиційного привабливого стилю життя, умінь красиво одягатися, власноручно виготовляти вишуканий національний одяг, готувати смачні національні страви за народним рецептами тощо.

Традиційні шляхи прилучення до прекрасного, зокрема різноманітних видів мистецтв: образотворчого, декоративно-ужиткового, танцювального, музичного, пісенного та ін. Чари української народної пісні, її поліфонізм, широкий діапазон виховних впливів. Світова слава українських пісень в індивідуальному й хоровому виконанні.

Специфіка формування творчих здібностей, умінь хлопців і дівчат.

Педагогічна суть антитези „красиве” й „потворне”. Запобігання лихих проявів у помислах та вчинках дітей – упертості, непослуху, зухвальства, нахабства, лихослів'я. Осуд народом грубості, вульгарності, цинізму, жорстокості як перешкод на шляху утвердження краси в житті.

Виховна роль творів мистецтва в побуті – народної картини „Козак Мамай”, хатніх ікон, портретів Т. Шевченка та інших національних діячів, героїв родинних реліквій та світлин, вишитих рушників, килимів, настінних візерунків, національного одягу, художньої оздобы церков тощо.

Роль церкви в культивуванні духовної пісні, хорового співу в Україні.

Розділ VII. Етнопедагогіка й сучасна українська

національна система виховання

Етнопедагогіка як основа українського шкільництва. Історичні корені впливу етнопедагогіки на становлення й розвиток українського шкільництва, його теорії й практики (стислий ретроспективний огляд), елементи народної виховної мудрості в школах „книжного вчення” Київської Русі, у навчальній діяльності „майстрів грамоти”. Використання народної педагогіки в різних типах шкіл України в епоху великого національного Відродження (XVI – перша половина XVIII ст.) – братських, січових, козацьких, дяківських та ін.

Сусідство церкви, школи, шпиталю, народного дому й читальні в центрах населених пунктів України – втілення єдності плекання цілісної духовності, розуму й милосердя в підростаючих поколіннях. Широке використання народно-педагогічних засобів у навчально-виховній діяльності мандрівних дяків (XVI – XVIII ст.), дошкільних дитячих установах, „захоронках”. Поширення ідей і засобів народної педагогіки в інших типах навчальних закладів України – семінаріях, гімназіях, колегіумах, університетах.

Обмеження й заборона застосування народної педагогіки в школах при втраті Україною державною незалежності (з другої половини XVIII ст.).

Заслуги української народної педагогіки у відстоюванні національного виховання дітей в умовах колонізації Австрійською й Російською імперією.

Боротьба національно свідомої української інтелігенції за національне шкільництво й упровадження народної педагогіки в навчально-виховний процес.

Єдність народної й наукової педагогіки, їхнє взаємопроникнення й взаємодоповнення на сучасному етапі національного, культурного й державного відродження України. Відображення ідей народної педагогіки в наукових концепціях національної школи, виховання й освіти України.

Народна педагогіка як засіб гуманізації й демократизації шкільного життя, збереження навколишнього середовища, природи, усього живого на землі.

Народознавча, людинознавча та вітчизнознавча робота в сім'ї, дитсадку й школі. Необхідність дослідження філософських, психологічних проблем, пов'язаних з навчально-виховною роботою такого характеру.

Єдність здобутків, гармонійне застосування ідей і засобів, методів і прийомів народної та наукової педагогіки на уроках рідної мови й літератури, історії, географії, біології, фізкультури й інших предметів гуманітарного, художньо-естетичного та природничо-математичних циклів, а також у позакласній і позашкільній роботі, у процесі педагогізації батьків.

Шляхи застосування в сім'ї, дитсадку, школі та інших виховних закладах ідей і засобів нових концепцій педагогіки народознавства, педагогіки народного календаря, козацької педагогіки й української національної системи виховання.

Народна педагогіка як один із найефективніших шляхів прилучення дітей до народної творчості, формування в них якостей творця рідного мистецтва, культури, незалежної держави.

Народні традиції виховання в діяльності національних і молодіжних організацій і об'єднань. Сторінки історії Українського Пласту. Ідейні основи виховання й мета Пласту, побудовані на християнському світогляді, та ідеї вірності українській нації її ідеалові державності. Головні обов'язки пластуна:

1. Бути вірним Богові й Україні.
2. Допомогати іншим.
3. Жити за пластовим законом і слухатись пластового проводу.

Засоби виховання в пластовій виховній системі: українознавство, природознавство, техніка, мистецькі вміння, спів, театр, пластові табори.

Українська етнопедагогіка й релігійна культура. Релігія й церква як фактори утвердження духовності, етики й християнської моралі.

Вірувальні традиції України (язичництво, християнська релігійність, духоборство, вільнодумство та ін.). Відродження традицій у формі РУНВіри – рідної української національної віри (Лев Силенко). Психолого-педагогічна суть релігійних культур та особливості її впливу на формування духовного світу людини.

„Гріх” як релігійна та народно-педагогічна категорія. Вплив народної християнської моралі на виховання дітей у сім'ї.

Об'єктивний підхід у ставленні до релігій у сучасній національній школі. Необхідність усунення з дитячого та молодіжного середовища невігластва стосовно знань релігійної культури.

Освітньо-виховне значення вивчення релігієзнавства в загальноосвітній школі. Взаємозв'язок народної педагогіки й релігійної культури.

Десять Заповідей Божих – серцевина цінностей народної християнської моралі. Споконвічні чесноти свободи, честі, гідності, сумління. Проповідування любові до ближнього. Психолого-педагогічний смисл культу Богоматері.

Пізнавальне й виховне значення Біблії – „Книги книг” – у християнській родині. Психолого-педагогічний аналіз ілюстрованої Біблії для дітей.

Народна виховна практика як основа педагогіки народознавства, української наукової педагогіки. Народна духовність і школа. Народознавчі навчальні дисципліни в сучасній українській школі та їх освітньо-виховне значення.

Наукова концепція педагогіки народознавства. Народна педагогіка як її визначальний компонент. Сучасні фактори впливу на формування особистості, її етнізацію. Форми й методи народознавчої роботи в сім'ї, школі та поза нею.

Програми з українознавства, народознавства. Система уроків з українського народознавства (українознавства) в 1 – 4, 5 – 9, 10 – 11 класах.

Народно-педагогічні, науково-педагогічні основи багатогранної фольклорно-етнографічної, народознавчої роботи з дітьми в сім'ї, дитсадку, школі тощо.

Передовий досвід. Нові форми національного виховання учнів – Малі Академії народних мистецтв (МАНМ), університети народознавства, школи козацького виховання, козацькі братства і товариства, фольклорно-етнографічні експедиції, групи тощо як реалізація ідей і засобів народної педагогіки.

Досвід українознавчої і народознавчої роботи в школах України.

Широке застосування етнопедагогіки – запорука відродження й зміцнення української національної системи виховання, надійний заслін бездуховності й національному нігілізму.

Народна педагогіка – фундамент наукової педагогіки, її вічне джерело розвитку. Наукова педагогіка – продукт української національної психології, характеру, світогляду, свідомості й самосвідомості народу. Як етнопедагогіка та інші гуманітарні науки й мистецтво, наукова педагогіка глибоко національна за своїми сутністю, змістом, характером, покликанням і за приналежністю до конкретного народу. Відродження й упровадження в родинно-шкільне виховання підростаючих поколінь української народної педагогіки – це відродження й розвиток української національної системи виховання, освіти, педагогічних кадрів й української національної системи виховання, української наукової педагогіки, яка є складовою частиною світової, зокрема європейської педагогіки.

Література до курсу

- Антонович Д. Українська культура / [упорядн. С. В. Ульяновська] / Д. Антонович – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
- Алчевская Х. Д. Передуманое и пережитое: Дневники, письма, воспоминания / Х. Д. Алчевська. – М., 1912. – 466 с.
- Антология педагогической мысли Украинской ССР / [сост. Н. П. Калиниченко]. – М.: Педагогика, 1988. – 635 с.
- Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX ст. – М.: Педагогика, 1990. – 603 с.
- Апанович О. Школи в Запорізькій Січі / О. Апанович // Українське слово. – 1996. – 14 листопада. – С. 12.
- Бабишин С. Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – перша пол. XIII ст.) / С. Д. Бабишин. – К.: Вища школа, 1973. – 88 с.
- Биков В. Національний освіті – нові орієнтири / В. Биков // Освіта. – 1993. – 29 жовтня.
- Бондарик М. В. Використання надбань народної педагогіки в процесі вирішення проблем трудового виховання дітей дошкільного віку / М. В. Бондарик // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. – Глухів, 2003. – Вип. 2. – С. 93–97.
- Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл] / В. Борисенко. – К.: Унісерв, 2000. – 191 с.
- Братків А. Я. Роду нема переводу / А. Я. Братків // Радянська школа. – 1990. – № 2. – С. 21–23.
- Ващенко Г. Виховний ідеал: Записки виховника / Г. Ващенко. – Полтава: Ред. г-ти „Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
- Веркалець М. М. Педагогічні ідеї Б. Д. Грінченка / М. М. Веркалець. – К.: Товариство „Знання”, 1990. – 48 с.
- Волков Г. Н. Энопедagogика: [Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений] / Г. Н. Волков. – М.: Издательский центр „Академия”, 1999. – 168 с.
- Головченко В. І. Україні – національну систему освіти / В. І. Головченко // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С. 63–65.
- Грінченко Б. Якої нам треба школи / Б. Грінченко. – К.: Криниця, 1917. – 45 с.
- Грушевський М. С. Про українську мову та українську школу / М. С. Грушевський. – К.: Веселка, 1991. – 45 с.
- Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.
- Губко О. Г. Формування національної свідомості юнацтва у світі ідей Софії Русової / О. Г. Губко // Рідна школа. – 1992. – № 1. – С. 13–15.
- Давня українська література: Хрестоматія. – К.: Освіта, 1992. – 576 с.
- Дем’янюк Т. Д. Народознавство в школі: досвід, проблеми, пошуки / Т. Д. Дем’янюк. – К.: , 1993. – 80 с.

- Денисенко Н. Рідна етнопедагогіка – виховання здорової нації / Н. Денисенко // Науковий світ. – 2010. – №8. – С. 16–17.
- Державна національна програма “Освіта” (Україна – ХХІ ст.). – К.: Райдуга, 1994 – 62 с.
- Дерево роду // Українська культура. – 1993. – № 1. – С. 30–32.
- Довженко Г. В. Український дитячий фольклор / Г. В. Довженко. – К.: Наукова думка, 1981. – 172 с.
- Дорошенко О. А. Із джерел народної педагогіки // Радянська школа. – № 11. – С. 29–37.
- Духнович О. В. Твори: в 4 – х т. / О. В. Духнович – Пряшев: Відділ укр. літ., 1989. – Т. 3. – 605 с.
- Жарова Л. В. Школа Київської Русі: стратегія навчання / Л. В. Жарова // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С. 60–61.
- Жупанін С. І. Народознавча педагогіка Олександра Духновича / С. І. Жупанін // Рідна школа. – 1992. № 9 – 10. – С. 89–90.
- Заглада Н. Побут селянської дитини / Н. Заглада. – К., 1929. – 186 с.
- Іваницька П. Ф. Мудрість тисячоліть про вічні людські цінності / П. Ф. Іваницька // Нові технології навчання. – К., 2001. – Вип. 31. – С. 154 – 165.
- Ігнатенко П. Р. Національна система виховання / П. Р. Ігнатенко, Ю. Д. Руденко // Радянська школа. – 1991. – № 7. – С. 47–52.
- Йовенко Л. Прислів'я та приказки як джерело вивчення родинновиховного досвіду українців / Л. Йовенко // Рідна школа. – 2003. – №6. – С. 36–38.
- Калкіна Л. Люби дитя як душу: Факультативне заняття з народознавства / Л. Калкіна // Народознавство. – 1992. – № 5.
- Каюков В. І. Цілющий еліксир козацької педагогіки / В. І. Каюков // Рідна школа. – 1993. – № 1. – С. 10–12.
- Каюков В. І. Козацькі забави / В. І. Каюков // Рідна школа. – 1993. – № 1. – С. 13–14.
- Кириченко О. В. Козацька педагогіка: [розробки занять, сценарії виховних заходів, методичні рекомендації] / О. В. Кириченко. – Х.: Вид. група „Основа”: „Триада +”, 2008. – 192 с.
- Козубовська І. В. Як учить народна мудрість / І. В. Козубовська // Рідна школа. – 1993. – № 2. – С. 22–24.
- Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: [Історико-етнографічний нарис] / О. М. Кравець. – К.: Наукова думка, 1968. – 198 с.
- Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання: [Навчальний посібник] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – С. 284–316.
- Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – 3-е вид. – Х.: Видавництво „Див”, 2005. – 472 с.
- Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: Навчальний посібник / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко / [за ред. О. О. Любара]. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 450 с.
- Мазуркевич О. Р. Рідне слово в концепції національної освіти / О. Р. Мазуркевич // Рідна школа. – 1993. – № 9. – С. 2–11.
- Майборода В. К. Національні школи України / В. К. Майборода, В. С. Майборода // Рідна школа. – 1992. – № 11 – 12. – С. 6–16.
- Маслай Г. С. До джерел народної педагогіки / Г. С. Маслай // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 6–11.
- Маштанер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича / О. В. Маштанер. – К.: Радянська школа, 1966. – 148 с.
- Мирний В. П. Народна педагогіка в прислів'ях та приказках / В. П. Мирний // Педагогіка: науково-методичний зб. – Вип. 7. – К., 1968. – С. 144–150.

- Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка: [Навчальний посібник] / В. А. Мосіяшенко. – [3-тє вид., стер]. – Суми: Університетська книга, 2010. – 175 с.
- Олійник М. Родовід / Микола Олійник // Радянська школа. – 1989. – № 7. – С. 84–88.
- Основи національного виховання: Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін. / [за заг. ред. В. Г. Кузя та ін.]. – К.: Інформ.- вид. Центр “Київ”, 1993. – Ч.1. – 152 с.
- Панченко В. В. Виховання учнівської молоді на засадах народної педагогіки / В. В. Панченко // Позакласний час. – 2008. – №6. – С. 23–24.
- Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди: [Збірник статей] / [ред. колегія: О. Г. Дзевєрін]. – К.: Вища школа, 1972. – 246 с.
- Погрібний А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 268 с.
- Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине / А. П. Пономарев. – К., 1989.
- Проскура О. С. Русова і концепція українського дитячого садка / О. Проскура // Дошкільне виховання. – 1991. – № 10. – С. 16–18.
- Пуха І. В. Про школи запорозьких козаків / І. В. Пуха // Педагогіка: Респ. наук.-метод. зб. – Вип. 9. – К., 1970. – С. 95–109.
- Рильський Т. До вивчення українського народного світогляду (Родинні стосунки) / Тадей Рильський // Хроніка 2000. Наш край. – 1993. – № 5(7). – С. 102–120.
- Ричка В. М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі / В. М. Ричка // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 131–141.
- Руденко Ю. Д. Українська педагогіка / Ю. Д. Руденко // Освіта. – 1992. – 27 березня. – С. 4.
- Руденко Ю. Козацька педагогіка / Ю. Руденко // Гарт (Українська патріотична газета). – 1992. – 16 травня. – С. 6.
- Руденко Ю. З ім'ям Дажбога: Виховання у Запорозькій Січі / Ю. Руденко // Освіта. – 1993. – 1 жовтня. – С. 6.
- Руденко В. Нам потрібні лицарі духу (Про застосування в школах засобів козацької педагогіки) / В. Руденко // Освіта. – 1997. – 17–24 грудня. – С. 7.
- Русова С. Ф. Мої спомини / С. Ф. Русова. – Львів, 1937. – 280 с.
- Русова С. Ф. Нова школа / С. Ф. Русова. – К., 1914. – 24 с.
- Сковорода Г. С. Повне зібрання творів. У 2-х т. / Г. С. Сковорода – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.; – Т. 2. – 576 с.
- Скуратівський В. Посвіт: Художні оповіді, новели / В. Скуратівський. – К.: Молодь, 1988. – 176 с.
- Скуратівський В. Т. Берегиня: Художні оповіді, новели. – К.: Рад. письменник, 1988. – 278 с.
- Скуратівський В. Покуть / Василь Скуратівський. – К.: Фірма „Довіра”, 1992. – 235 с.
- Стельмахович М. Г. Мудрість народної педагогіки / М. Г. Стельмахович. – К., 1980. – 48 с.
- Стельмахович М. Г. Народна дидактика / М. Г. Стельмахович. – К.: Т-во Знання, 1985. – 48 с.
- Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
- Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: [Навчальний посібник] / М. Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
- Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: [Навчально-методичний посібник] / М. Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

- Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. – К.: Т-во „Знання” України, 1991. – 48 с.
- Стельмахович М. Г. Українська етнопедагогіка / М. Г. Стельмахович // Радянська школа. – 1989. – № 6. – С. 11–17.
- Стельмахович М. Г. Сім'я і родинне виховання в Україні з найдавніших часів до ХІХ ст. / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1992. – № 3–4. – С. 14–19.
- Стельмахович М. Г. Українська родина / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С. 14–17.
- Стельмахович М. Г. Програма з українського родинознавства (фамілістики) для ІХ класу / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С. 21–26.
- Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: [Навч. посібник]. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
- Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К., 1978. – 263 с.
- Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є. І. Сявавко. – К.: Наукова думка, 1974. – 151 с.
- Сявавко Є. І. Школа, яка завжди з нами: (Народна педагогіка про виховання дітей) / Є. І. Сявавко // Наука і суспільство. – 1980. – № 1. – С. 24–25.
- Ткач М. Дерево роду / Микола Ткач. – К.: МПП “Анфас”, 1995. – 107 с.
- Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна [та ін]. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.
- Українська родина: Родинний і громадський побут / [упорядник Лідія Орел]. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.
- Уроки з народознавства: Посібник / [Упорядн. М. Дмитренко, К. Дмитренко]. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 1995. – 224 с.
- Ушинський К. Д. Про народність в громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані пед. твори. В 2-х томах. – К.: Радянська школа, 1983. – Т. 1. – С. 43–104.
- Федоренко Д. Т. Т. Г. Шевченко і народна педагогіка / Д. Т. Федоренко // Рідна школа. – 1993. – № 3. – С. 58–59.
- Черепанова С. О. Філософія родознавства: Навч. посіб. / [передмова проф. В. Г. Скотного] / С. О. Черепанова. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2008. – 460 с.

Електронні ресурси

- Братусь І. В. Українські народні дитячі ігри як засіб виховання. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/g_zasib.htm
- Кісь О. Українська сільська молодь у дзеркалі гендерних відмінностей – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n24texts/kis-oksana.htm>
- Концепція безперервної системи національного виховання. – К., 1994. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/2238/97/>.
- Концепція виховання у національній системі освіти // Освіта України. – 1996. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-12402-8.html>.
- Концепція національного виховання // Освіта. – 1996. – 7 серпня. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=56167&pg=4>.
- Кудикіна Н. Українські народні рухливі ігри / Н. Кудикіна. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.chudo-v-ome.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=181:2009-06-24-21-47-25&catid=68:2009-04-21-21-59-10&Itemid=100
- Українські дитячі народні ігри. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.sdbua.net/materiale/doc.php?id=156>
- Народні ігри – народні знання. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://about-ukraine.com/index.php?text=109>
- Українські народні дитячі ігри як засіб виховання. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://hata.profi.co.ua/2007/09/17/ukransk_narodn_ditjach_gri_jak_zasb_vikhovannja.html
- Українські народні рухливі ігри як засіб досягнення фізичної досконалості студентства. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://hata.profi.co.ua/2007/09/17/ukransk_narodn_ditjach_gri_jak_zasb_vikhovannja.html

Питання для самоконтролю

Завдання 1 – 10 мають по чотири варіанти відповідей. У кожному завданні – лише ОДНА ПРАВИЛЬНА відповідь. Оберіть правильну відповідь і запишіть її на листі-вкладиші.

1. Укажіть, про який принцип української етнопедагогіки йдеться: *„Зичливе ставлення до особистості, застосування найдоцільніших засобів впливу у процесі виховання”*

- А принцип природовідповідності
- Б принцип гуманізму
- В принцип виховання на основі зв'язку з життям
- Г принцип врахування у вихованні вікових та індивідуальних особливостей дитини

2. Укажіть, про який принцип української етнопедагогіки йдеться: *„Цей принцип потребує урахування у вихованні вікові та індивідуальні особливості дитини”*

- А принцип гуманізму
- Б принцип виховання на основі зв'язку з життям
- В принцип врахування у вихованні вікових та індивідуальних особливостей дитини
- Г принцип природовідповідності

3. Укажіть, про який принцип української етнопедагогіки йдеться: *„Цей принцип потребує будови процесу виховання з урахуванням особливостей природи”*

- А принцип гуманізму
- Б принцип виховання на основі зв'язку з життям
- В принцип врахування у вихованні вікових та індивідуальних особливостей дитини
- Г принцип природовідповідності

4. Укажіть, про який принцип української етнопедагогіки йдеться: *„Залучення до соціального досвіду людей кожного нового покоління”*

- А принцип гуманізму
- Б принцип виховання на основі зв'язку з життям
- В принцип врахування у вихованні вікових та індивідуальних особливостей дитини
- Г принцип природовідповідності

5. Укажіть, про який метод етновиховання йдеться: *„Метод відтворення взаємин і дій, які сприяють пізнанню багатьох процесів і реально відбуваються в людському житті, оскільки вони породжені трудовою діяльністю людини”*

- А метод вправлення
- Б метод привчання
- В метод народної гри
- Г метод дотримання режиму праці та відпочинку

6. Укажіть, про який метод етновиховання йдеться: *"Метод, що реалізується через тренування, показ, спрямування на здійснення самоконтролю"*

- А метод вправлення
- Б метод привчання
- В метод виконання доручень та дотримання обов'язків
- Г метод дотримання режиму праці та відпочинку

7. Укажіть, про який метод етновиховання йдеться: *„Метод, який впливає на свідомість, життєві погляди, ідеали, розуміння суті життя”*

- А метод переконання
- Б метод привчання
- В метод виконання доручень та дотримання обов'язків
- Г метод дотримання режиму праці та відпочинку

8. Укажіть, про який метод етновиховання йдеться: *„Метод стимулювання позитивної поведінки”*

- А метод вправлення
- Б метод навіювання
- В метод виконання доручень та дотримання обов'язків
- Г метод дотримання режиму праці та відпочинку

9. Про який метод етновиховання йдеться: *"Метод, який дисциплінує, впливає на розвиток ініціативності, уміння долати труднощі"*

- А метод вправлення
- Б метод привчання
- В метод виконання доручень та дотримання обов'язків
- Г метод дотримання режиму праці та відпочинку

10. Про який метод етновиховання йдеться: *„Метод, що дає змогу привчити економити час і впливає на вироблення якісних звичок”*

- А метод вправлення
- Б метод привчання
- В метод виконання доручень та дотримання обов'язків
- Г метод дотримання режиму праці та відпочинку

Завдання 11 – 25 на встановлення відповідності (логічні пари); для кожного з чотирьох завдань, позначених буквами, виберіть один правильний, на вашу думку, варіант відповіді, позначений цифрою. Запишіть у таблицю на листі-вкладиші цифри відповідей.

11. Встановіть відповідність (хто, ким і кому доводиться):

1	тітка	А жінка, яка годує груддю чуже немовля
2	братова	Б духовне споріднення, звичай обрання народжених дитині других батьків
3	кумівство	В чоловік батькової сестри
4	годувальниця	Г дружина брата
5	стрий	Д сестра батька або матері

12. Встановіть відповідність (хто, ким і кому доводиться):

1	синова	А племінник, син сестри
2	дівер	Б дружина батька щодо його дитини від іншого шлюбу, нерідна мати
3	удівець	В дружина сина

4	сестриниць	Г брат чоловіка
5	мачуха	Д чоловік, що після смерті дружини вдруге не одружився

13. Встановіть відповідність (хто, ким і кому доводиться):

1	братаниця	А син брата або сестри
2	онук	Б племінниця за братом
3	зовиця	В нерідний син одного з батьків
4	небіж	Г син сина або дочки
5	пасинок	Д чоловікова сестра

14. Встановіть відповідність (хто, ким і кому доводиться):

1	прабаба	А чоловік сестри жінки
2	дядько	Б хрещена мати щодо батьків хрещеника і хрещеного батька
3	шурин	В брат батька або матері
4	свояк	Г брат жінки
5	кума	Д мати батькової або матеріної мами

15. Встановіть відповідність (хто, ким і кому доводиться):

1	дівер	А дитина, що втратила батьків
2	невістка	Б дочка племінника щодо братів і сестер батьків
3	стрийна	В дружина сина для його батьків
4	сирота	Г брат чоловіка
5	внучата племінниця	Д дружина батькового брата

16. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	І. Федоров	А „Трубы словес проповедных”
2	І. Гізель	Б „Лексикон”
3	Л. Баранович	В „Буквар”
4	П. Беринда	Г „Мир с богом человеку”

17. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	І. Галятовський	А „Тренос”
2	Ф. Прокопович	Б „Алькоран”
3	Л. Зизаній	В „Наука, или способ изложения казания”
4	М. Смотрицький	Г „Граматика”

18. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	С. Зизаній	А „Меч духовний”
2	К. Транквіліон-Ставровецький	Б „Казання”
3	Л. Баранович	В „Синописис”
4	І. Гізель	Г „Мир с богом человеку”

19. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	Ф. Прокопович	А „Перло многоценное”
2	К. Транквіліон-Ставровецький	Б „Духовный регламент”
3	І. Вишенський	В „Паренесіс”
4	М. Смотрицький	Г „Спор мудрого латынника с глупым русином”

20. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	М. Смотрицький	А „Буквар”

2	К.Транквіліон-Ставровецький	Б „Палінодія”
3	Л. Зизаній	В „Оправдання невинності”
4	З. Копистенський	Г „Учительне Євангеліє”

21. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	К. Ушинський	А „Народна дидактика”
2	Т. Шевченко	Б „Моральні заповіді дитинства і юності”
3	М. Стельмахович	В „Про народність у громадському вихованні”
4	М. Грушевський	Г „Буквар Південноруський 1861 року”
5	В. Сухомлинський	Д „Про українську мову та українську школу”

22. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	В. Скуратівський	А „Народне дитинознавство”
2	А. Макаренко	Б „Благодарный Еродій”
3	М. Стельмахович	В „Сто порад вчителів”
4	Г. Сковорода	Г „Педагогічна поема”
5	В. Сухомлинський	Д „Покуть”

23. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	Х. Алчевська	А „Якої нам треба школи”
2	Б. Грінченко	Б „Посвіт”
3	М. Стельмахович	В „Полгода из жизни воскресной школы ”
4	О. Духнович	Г „Народна педагогіка”
5	В. Скуратівський	Д „Народна педагогіка в пользу училищ и учителей сельских”

24. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	В. Скуратівський	А „Нова школа”
2	С. Русова	Б „Мудрість народної педагогіки”
3	М. Стельмахович	В „Берегиня”
4	Х. Алчевська	Г „Серце віддаю дітям”
5	В. Сухомлинський	Д „Передуманное и пережитое”

25. Встановіть відповідність „автор – праця”:

1	Є. Сявавко	А „Мої спомини”
2	В. Сухомлинський .	Б „Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку”
3	Леся Українка	В „Українська родинна педагогіка”
4	М. Стельмахович	Г „Школа”
5	С. Русова	Д „Батьківська педагогіка”

Завдання 26 – 62. Коротку відповідь запишіть на окремому аркуші.

26. Дайте визначення поняття „народна педагогіка”.
27. Дайте визначення поняття „народне родинознавство”.
28. Дайте визначення поняття „народна батьківська педагогіка”.
29. Дайте визначення поняття „етнопедагогіка”.
30. Сформулюйте предмет вивчення етнопедагогіки.
31. Визначте джерела етнопедагогіки.
32. Що ми розуміємо під засобами етнопедагогіки?
33. З якими науковими дисциплінами пов’язана етнопедагогіка?
34. Визначте головні завдання курсу „Етнопедагогіка”.
35. Дайте визначення поняття „народна дидактика”.

36. Козацька педагогіка це – ...
37. Схарактеризуйте типи шкіл у Запорозькій Січі.
38. Схарактеризуйте напрями виховання в козацькій педагогіці.
39. Дайте визначення поняття „виховний ідеал”. Відповідь проілюструйте.
40. Визначте основні виховні ідеали українців.
41. Дерево роду це – ...
42. Схарактеризуйте знаки та символи роду.
43. Що ми називаємо обрядом?
44. Що ми називаємо звичаєм?
45. Що таке „принцип виховання”?
46. Що таке „метод виховання”?
47. Обґрунтуйте значення домашнього побуту як засобу етнопедагогічного впливу.
48. Схарактеризуйте основні положення „морального кодексу народної мудрості”.
49. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, які можна віднести до засобів духовно-морального виховання.
50. Схарактеризуйте духовні цінності, які наші предки вважали найважливішими.
51. Схарактеризуйте народні засоби й прийоми розумового виховання дітей.
52. Схарактеризуйте значення різнорідних символів як засобів етновиховного впливу.
53. Обґрунтуйте значення природи як засобу етновиховного впливу.
54. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, які можна віднести до засобів трудового виховання в народній педагогіці.
55. Схарактеризуйте народну вікову періодизацію трудового виховання.
56. Схарактеризуйте народні засоби й прийоми трудового виховання дітей.
57. Схарактеризуйте народні засоби й прийоми естетичного виховання дітей.
58. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, які можна віднести до засобів естетичного виховання в народній педагогіці.
59. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, які можна віднести до засобів розумового виховання в народній педагогіці.
60. Схарактеризуйте народні засоби й прийоми тілесного виховання дітей.
61. Схарактеризуйте природні й штучні засоби тілесного виховання в народній педагогіці.
62. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, які можна віднести до засобів тілесного і фізичного виховання в народній педагогіці.

Завдання і вправи для самостійної роботи

Розділ. З історії розвитку української етнопедагогіки

Тема. Джерела етнопедагогіки

1. Підготуйте доповідь на тему „ Традиції виховання в первісному суспільстві та етнопедагогічне значення східнослов'янської обрядності”.

Методичні рекомендації щодо підготовки:

Опорні питання:

- навчання й виховання дітей на землях сучасної України в епоху палеоліту;
- народно-педагогічні уявлення в епоху трипільської культури;
- перший український літопис Велесова книга – етнопедагогічне джерело;
- народна вікова періодизація дитинства в східних слов'ян;
- виховне значення народного календаря;
- напрями виховання в східних слов'ян;
- прийоми й методи навчання в східних слов'ян.

2. Опрацюйте зазначену літературу й визначте елементи етнопедагогіки, народно-педагогічні традиції, прийоми й методи виховання, зробіть реферування за текстами:

1. „ Слово о полку Ігоревім”.
2. „Повчання дітям” Володимира Мономаха.
3. „Повість врем'яних літ”.
4. „Слово про закон і благодать” Іларіона.

Методичні рекомендації щодо підготовки

Прочитайте зазначені твори, проаналізуйте зміст і визначте народні прийоми й методи виховання, які стали основою педагогічної думки Київської Русі. Зверніть увагу на такі питання, як моральний кодекс народної мудрості в „Повчанні дітям” Володимира Мономаха, ідеї патріотичного виховання в творах „ Слово о полку Ігоревім” та „Повість врем'яних літ”, основи дошкільної педагогіки в творі „Слово про закон і благодать” Іларіона.

Тема. Розвиток народнопедагогічної думки в Україні в XIV – XVIII ст.

1. Складіть логіко-структурну таблицю “Запорозька Січ – колыска народної педагогіки”; визначте характерні виховні ідеї доби козацтва.

2. Напишіть реферат на тему „Досвід морального виховання в братських школах України”.

3. Ознайомтеся з творами Г. Сковороди: „Вбогий жайворонок”, „Жайворонки”, „Ворона і чиж”. З'ясуйте, у чому полягає педагогічна цінність цих байок.

Методичні рекомендації щодо підготовки:

Таблицю доцільно скласти за такою схемою:

Напрямок виховання	Мета виховання	Засоби, методи, прийоми виховання	Приклади, ілюстрації
--------------------	----------------	-----------------------------------	----------------------

Тема. Розвиток народно-педагогічних ідей у період культурно-національного відродження (XIX – поч. XX ст.)

1. Розкрийте сутність поглядів О. Духновича на освіту й виховання підростаючого покоління з позиції народної педагогіки.

2. Дослідіть народне підґрунтя педагогічної, етнографічної та фольклорної діяльності Б. Грінченка.

3. Проаналізуйте концепцію розвитку української національної школи авторства С. Русової. Які педагогічні думки Вас вразили і чому?

4. Опрацюйте зазначену літературу й визначте етнопедагогічні традиції виховання в українській художній літературі XIX століття:

- напрями виховання в народній педагогіці, проблема батьки-діти, образи батька й матері, вимоги до особистості в творах І. Котляревського „Наталка Полтавка” та „Москаль-чарівник”;
- українська мова й усна народна творчість як засоби виховання та моральні категорії добра і зла, прекрасного і потворного; моральний кодекс народної мудрості за працею Т. Шевченка „Буквар Южноруський”.

Тема. Розвиток народної педагогіки у 20 – 90-х рр. XX ст.

1. Охарактеризуйте народно-педагогічні засоби, прийоми й методи виховання в українській селянській родині за працею Н. Заглади „Побут селянської дитини”.

2. Ознайомтеся з моральними заповідями В. Сухомлинського. Проаналізуйте його погляди на народну педагогіку як скарбницю духовного життя народу.

Тема. Народно-педагогічна навчально-виховна система українців

1. Розкрийте сутність принципу природовідповідності виховання в етнопедагогіці й наведіть приклади реалізації його положень у виховній діяльності сучасної школи, сім'ї, оточення. Наведіть українські прислів'я, які відображають його зміст.

2. Розкрийте сутність принципу врахування вікових, статевих та індивідуальних особливостей вихованців в етнопедагогіці й наведіть приклади реалізації його положень у виховній діяльності сучасної школи, сім'ї, оточення. Наведіть українські прислів'я, які відображають його зміст.

3. Охарактеризуйте результативність використання методів народного виховання у практичній виховній роботі з дітьми (на Ваш вибір).

4. Проаналізуйте дієвість методів переконання, які має у своєму арсеналі народна педагогіка.

Розділ. Структура української народної педагогіки

Тема. Українське родинознавство (фамілологія)

1. Складіть дерево свого роду.
2. Підготуйте повідомлення: „Історія мого роду”, „Історія мого прізвища”.
3. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему „Символи мого роду”.
4. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему „Традиції моєї сім'ї”.

Тема. Українське народне дитинознавство

1. Прочитайте працю М. Грушевського „Дитина в звичаях і віруваннях українського народу”. Зробіть на неї рецензію. Зазначте погляди, які Вас найбільше вразили.
2. Проведіть етнографічні дослідження в своїй родині, сім'ї, запишіть традиційні обряди народного дитинознавства.
3. Проаналізуйте сутність вікових ініціацій українців.

Розділ. Виховні орієнтири української народної педагогіки

Тема. Народний досвід духовно-морального виховання

1. Проаналізуйте підходи до трактування понять „мораль”, „духовність” у філософській, психолого-педагогічній літературі. Визначте місце моралі й духовності в українській етнопедагогіці.
2. Розкрийте сутність основних принципів морального кодексу українського народу. Проаналізуйте реалізацію його положень у виховній діяльності сучасної школи, сім'ї, оточення (на конкретних прикладах). Наведіть українські прислів'я, які відображають зміст основних принципів морального кодексу.
3. Відтворіть еталон людської моралі української етнопедагогіки.
4. Розробіть структурно-логічну схему, у якій відображається сутність морального виховання, його принципи, методи, засоби і прийоми.

Тема. Піклування народу про здоров'я та фізичний розвиток дітей

1. Розкрийте сутність фізичного виховання, його завдання в українській народній педагогіці.
2. Наведіть народні прислів'я, приказки, казки, у яких оспівується ідеал фізично загартованого, сміливого й сильного героя, людини-богатиря.
3. Проаналізуйте аспекти фізичного виховання у народній педагогіці.
4. Розкрийте сутність козацької системи тілесного виховання.
5. Розробіть структурно-логічну схему, у якій відображено сутність фізичного виховання, його принципи, методи, засоби і прийоми.
6. Проаналізуйте виховне значення українських народних потішок і пестушок.
7. Проаналізуйте виховне значення українських народних ігор для дітей від 2 до 6-7 років.
8. Проаналізуйте виховне значення українських народних ігор для підлітків.

Тема. Досвід народної педагогіки в трудовому вихованні

1. Розкрийте психолого-педагогічний механізм підготовки дитини до праці в українській народній педагогіці.
2. Розробіть структурно-логічну схему, у якій відображається сутність трудового виховання, його завдання, основні етапи і засоби.

Тема. Розумовий розвиток дітей і формування в них народного світогляду

1. Розумове виховання як невід'ємний компонент української народної педагогіки. Доберіть афоризми, прислів'я, мудрі сентенції українського народу, у яких засвідчено цінність знання, розуму, мудрості людини.
2. Загадка як один із засобів розумового виховання в народній педагогіці. Наведіть приклади загадок, у яких відображено засоби отримання знань, атрибути навчання.
3. Використання казок у розумовому вихованні. Проаналізуйте механізм психолого-педагогічної дії казки на розумовий розвиток дитини.
4. Проаналізуйте дієвість використання в розумовому вихованні сучасних учнів народних прислів'їв, приказок, афоризмів.
5. Розробіть структурно-логічну схему, у якій відображено сутність розумового виховання, його завдання, принципи, шляхи і засоби.

Тема. Естетичне виховання засобами народної педагогіки

1. Розкрийте суть і завдання естетичного виховання в українській етнопедагогіці.
2. Проаналізуйте підходи до трактування понять „естетичне почуття”, „естетичний смак”, „естетична потреба” у філософській, психолого-педагогічній літературі. Визначте місце естетичного виховання в українській етнопедагогіці.
3. Розкрийте сутність мовленнєвого етикету як засобу естетичного народного виховання.
4. Наведіть українські прислів'я чи уривки з українського епосу, у яких в центрі уваги краса природи як засіб прилучення до прекрасного.
5. Розкрийте значення маминої колискової пісні як засобу початкового естетичного впливу на дитину.
6. Дитячі іграшки як засіб формування естетичних уподобань дітей: минуле, сучасність, майбутнє.
7. Дослідіть здобутки народної архітектури з позиції засобу естетичного народного виховання.
8. Визначте місце музики в системі естетичного виховання народної педагогіки.
9. Розробіть структурно-логічну схему, у якій буде відображено систему естетичного виховання народної педагогіки.

Розділ. Етнопедагогіка й сучасна українська національна система виховання

Тема. Етнопедагогіка як основа українського шкільництва

1. Підготуйте розгорнутий сценарій виховного заходу для 5 класу загальноосвітньої школи на тему „Ніжність маминої колискової”, використавши матеріали з етнопедагогіки.
2. Підготуйте розгорнутий сценарій виховного заходу для учнів 10 класу загальноосвітньої школи на тему „Бабусина скриня”, використавши матеріали з етнопедагогіки та українознавства.
3. Підготуйте розгорнутий сценарій виховного заходу для учнів 7 класу загальноосвітньої школи на тему „Мовленнєвий етикет”, використавши матеріали з етнопедагогіки та українознавства.

Тема. Народні традиції виховання в діяльності національних і молодіжних організацій і об'єднань

1. Розробіть сценарій проведення виховного заходу „Козацькі забави” для учнів 7 класу загальноосвітньої школи.
2. Розробіть сценарій гри-подорожі для учнів 8 класу загальноосвітньої школи на тему „Шляхами козацької слави”.
3. Розробіть сценарій спортивного свята „Козацькому роду нема переводу” (для учнів 5 – 7 класів загальноосвітньої школи).
4. Наведіть можливі шляхи, форми та методи реалізації козацької педагогіки в сучасному виховному процесі.

Тема. Народна виховна практика як основа педагогіки народознавства, української наукової педагогіки

1. Розкрийте сутність народознавчого підходу до виховання учнівської молоді в педагогіці народознавства.
2. Розкрийте сутність людинознавчого підходу до виховання учнівської молоді в педагогіці народознавства.
3. Розкрийте сутність особистісного підходу до виховання учнівської молоді в педагогіці українознавства.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань і вправ самостійної роботи

Виконання завдань і вправ, що виносяться на самостійну роботу, є одним із важливих елементів навчально-пізнавальної діяльності студентів. Суть самостійної роботи полягає в індивідуальному виконанні розроблених викладачем завдань до тем лекційного курсу з метою повторення й глибшого засвоєння навчального матеріалу, його застосування на практиці.

Плануючи й організовуючи власну самостійну роботу над навчальним проектом, враховуйте такі моменти щодо його виконання:

- опрацюйте спочатку теоретичний матеріал з тем за курсом лекцій, літературними джерелами тощо;
- прочитайте практичні завдання, запропоновані для виконання навчального проекту;
- виберіть із запропонованих завдань ті, проблематика яких Вас зацікавила;
- продумайте загальну побудову тексту, серцевиною якого має бути Ваше власне бачення досліджуваної проблеми;
- зверніть увагу на зміст ідей, які ви прагнете розкрити, підбір слів, логічну плавність аргументів, уявну аудиторію, яку ви бажаєте проінформувати та вразити;
- напишіть творчу роботу;
- обов'язковою умовою виконання творчої роботи є складання списку використаної літератури з теми (можна використовувати матеріали, не вказані в списку).

Завдання за темами: “Запорозька Січ – колыска народної педагогіки”, Українське родинознавство (фамілологія), – є **обов'язковими** для виконання всіма студентами (оформлюються в робочому зошиті для семінарських занять).

Упродовж семестру студенти виконують **три індивідуальні роботи** відповідно до тем змістових модулів. Роботи повинні бути оформлені на стандартних аркушах формату А-4. Обов'язково вказати назву питання, прізвище виконавця, номер групи (студенти

виконують по три завдання, попередньо зареєструвавшись у списку, питання завдань в академічній групі не повинні повторюватись).

Питання до заліку

1. Зміст понять „народна педагогіка” й „етнопедагогіка”.
2. Головні завдання курсу „Етнопедагогіка”.
3. Основні компоненти української народної педагогіки.
4. Особливості виховання дітей у первісному суспільстві.
5. Педагогічне значення східнослов'янської обрядності.
6. Народна педагогіка, форми та методи виховання в школах Київської Русі.
7. Народньо-педагогічні традиції в педагогічній думці Київської Русі.
8. Народньо-педагогічні ідеї в педагогічній думці XIV – першої пол. XVII ст.
9. Відомості про школу й освіту Запорізької Січі, зміст і форми її діяльності.
10. Козацький виховний ідеал. Традиції духовно-морального виховання козаків.
11. Школи козацького мистецтва.
12. Рідна мова й народні традиції в козацьких школах.
13. Значення козацької педагогіки для розбудови сучасної української національної школи.
14. Виховний досвід народу в творах українських просвітителів в другій пол. XVII – XVIII ст.
15. Народний ідеал виховання в творчості Г.С.Сковороди.
16. Українське національне відродження як джерело розвитку народно-педагогічних ідей.
17. О. В. Духнович і його погляди на сутність народної педагогіки.
18. К. Д. Ушинський про головні засоби виховання в народній педагогіці.
19. Освітньо-виховний ідеал Т. Г. Шевченка.
20. Х. Д. Алчевська про засоби виховання в народній педагогіці.
21. С. Ф. Русова про роль народно-педагогічних ідей у формуванні національної системи виховання українців.
22. Відображення практики виховання дітей українців у працях Н. Заглади.
23. А. С. Макаренко про народну педагогіку як золотий фонд педагогіки наукової.
24. В. О. Сухомлинський про батьківську педагогіку, про напрями й засоби виховання в народній педагогіці.
25. Є. І. Сявавко й дослідження української етнопедагогіки в її історичному розвитку.
26. Внесок М. Г. Стельмаховича в розвиток і утвердження народної педагогіки як науки.
27. Основні чинники формування особистості в народній педагогіці.
28. Поняття про виховання в українській народній педагогіці.
29. Цілі й завдання української етнопедагогіки.
30. Виховні ідеали українців в їхньому історичному розвитку. Втілення виховного ідеалу українців в білинах, легендах, переказах періоду Київської Русі та героїчному епосі доби козаччини.
31. Виховний ідеал у творчості Г. Ващенко.
32. Засоби виховання в етнопедагогіці.
33. Виховне значення української пареміографії (прислів'їв, приказок).

34. Українські народні загадки, лічилки, скоромовки як засоби розумового виховання в етнопедагогіці.
35. Потішки й пестушки як засіб формування світогляду дитини.
36. Народна казка – золотий фонд української етнопедагогіки.
37. Класифікація й оцінка виховного значення українських народних ігор у вітчизняній педагогіці.
38. Народні ігри перших років життя дитини. „Пальчикові” ігри.
39. Дидактичні ігри. Народна гра як засіб виховання розумової активності дітей.
40. Обрядові та звичаєві ігри. Ігри з відображенням трудових процесів та побуту народу.
41. Народні рухливі ігри як засіб і метод фізичного виховання.
42. Основні принципи й методи народного виховання.
43. Українці про рід і родину як осередок виховання.
44. Шлюб і подружнє життя в Україні в минулому й сучасному.
45. Українське родинне звичаєве право.
46. Поняття „рід”, „родина”, „родовід” в уявленнях українського народу. Дерево роду. Символи роду.
47. Родильні звичаї та обряди українців.
48. Народна вікова періодизація дитинства.
49. Народне дитинознавство.
50. Народна дидактика.
51. Виховне значення української мови.
52. Народний досвід духовно-морального виховання.
53. Народні засоби та прийоми фізичного загартування й тілесного виховання дітей.
54. Досвід народної педагогіки в трудовому вихованні.
55. Засоби розумового виховання в народній педагогіці.
56. Естетичне виховання засобами народної педагогіки. Погляди на красу та прилучення дітей до прекрасного.
57. Традиційні ініціації українців. Ініціації давніх слов’ян.
58. Молодіжні громади. Ініціації цехових ремісників.
59. Традиційні ініціації української молоді.
60. Традиції української родинної педагогіки й сучасна навчально-виховна робота школи.
61. День сім’ї в школі.
62. Етнопедагогічні традиції в діяльності українського пласту.
63. Взаємозв’язок народної педагогіки й релігійної культури.
64. Аналіз програми М. Г. Стельмаховича „Українське родинознавство”.

Лист-вкладиш
відповіді на питання з етнопедагогіки
(для самоперевірки)

Завдання 1 – 10 мають по чотири варіанти відповідей. У кожному завданні – лише **ОДНА ПРАВИЛЬНА** відповідь.

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Завдання 11 – 25 на встановлення відповідності (логічні пари), для кожного з чотирьох завдань, позначених буквами, виберіть один правильний, на вашу думку, варіант відповіді, позначений цифрою.

11	А	Б	В	Г	Д	12	А	Б	В	Г	Д	13	А	Б	В	Г	Д
1						1						1					
2						2						2					
3						3						3					
4						4						4					
5						5						5					

14	А	Б	В	Г	Д	15	А	Б	В	Г	Д
1						1					
2						2					
3						3					
4						4					
5						5					

16	А	Б	В	Г	17	А	Б	В	Г	18	А	Б	В	Г	19	А	Б	В	Г	20	А	Б	В	Г
1					1					1					1					1				
2					2					2					2					2				
3					3					3					3					3				
4					4					4					4					4				

21	А	Б	В	Г	Д	22	А	Б	В	Г	Д	23	А	Б	В	Г	Д	24
1						1						1						1
2						2						2						2
3						3						3						3
4						4						4						4
5						5						5						5

24	А	Б	В	Г	Д	25	А	Б	В	Г	Д
1						1					
2						2					
3						3					
4						4					
5						5					

Термінологічний словник

Етнопедагогіка – народна педагогіка певної етнічної спільності. Вона пояснює народну педагогіку і пропонує шляхи її використання в сучасних умовах, збирає і досліджує досвід етнічних груп, який ґрунтується на багатовіковому, природно – розвиваючомуся з'єднанні народних традицій.

Звичай – повсякденний усталений спосіб (правило) поведінки, складений історично, на основі людських стосунків, у результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості.

Ініціація (від лат. *initiatio* «посвячення») — звичай, що був широко поширений у первісних і традиційних суспільствах народів світу, суть якого полягає у переведенні юнаків і юнок у дорослі вікові класи. Ініціація мала на меті підготовку підростаючого покоління до виробничого, суспільного, шлюбного і духовного життя в межах своєї групи. Зазвичай ініціації полягали в різноманітних випробовуваннях на фізичну силу, спритність, а іноді і витривалість.

Козацька педагогіка – педагогіка, створена українськими козаками. Це вироблена й застосовувана в їхньому середовищі система знань, засобів і досвід навчання та виховання дітей і підлітків. Вона виступає провідним компонентом української народної педагогіки у її вершинному вияві.

Народна дидактика (народне навчання) – це обсяг знань, умінь і навичок, якими повинна оволодіти людина в процесі навчання. Народна дидактика відображає здобутки у галузі розумового й світоглядного розвитку підростаючого покоління, що концентрується у поглядах на принципи, зміст і методи навчання, зміцнення пізнавальних сил і здібностей дитини. Реалізується вона переважно через дитячу мову й мову дорослих, загадки, прислів'я й приказки, скоромовки, казки, оповідання, постійне залучення дітей і підлітків до посильної праці, спілкування з природою, дотримання мовленнєвого етикету, дитячі ігри, забави тощо.

Народне дитинознавство – це сума психолого-педагогічних знань про дітей, набутих протягом віків у процесі навчально-виховної практики батьків і родини в цілому. Воно концентрує в собі вироблене нашим народом відношення до дітей, емпіричні знання про умови та рушійні і сили онтогенезу людських якостей на стадії дитинства, про закономірності перебігу фізіологічних, сенсорних, емоційних, вольових та пізнавальних процесів, особливості формування дитини як особистості у дитячому віці від народження й до фізіологічного дозрівання та включення у доросле життя.

Народна педагогіка – педагогіка, яку створив народ. Це галузь його емпіричних знань і досвіду, що відображаються в домінуючих серед трудящих морально-етичних ідеалах, поглядах на зміст, мету й принципи формування людини у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання і навчання дітей та молоді.

Народна педагогічна деонтологія (грецьке *deontos* та *logos* наука про конче потрібне, вкрай необхідне; обстоює етичну сферу обов'язкового в думках і вчинках кожної людини) – це архіобов'язкове, без чого істинне виховання справжньої людини немислиме. Як приміром прищеплення дітям змалку працьовитості, любові до рідної мови й культури свого народу, почуття приязні до інших народів; знання свого родоводу; шанобливе ставлення до батька й матері, землі, хліба; охорона честі родини; піклування про молодших, хворих калік, людей похилого віку, шанування народних звичаїв, традицій, національної атрибутики.

Народне родинознавство (фамілістика, фамілологія) (лат. *familia* – сім'я, рід, родина) – набуті в процесі багатовікової історії розвитку родинного життя знання і практичний досвід українського народу в галузі організації шлюбу та створення міцної, здорової, щасливої сім'ї. „Без сім'ї нема щастя на землі”. Воно вивчає історію шлюбних стосунків і взаємин, форми шлюбу, обереги шлюбу, вікові особливості під час укладання шлюбу.

Народна родинна (батьківська) педагогіка – народна мудрість соціалізації дитини в сім'ї завдяки передачі їй дорослими (матір'ю, батьком та іншими членами сім'ї) духовного й виробничого досвіду, прищеплення культури поведінки.

Обряд – узвичаєне, обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у житті людського колективу, родини чи навіть окремої особи.

Право звичаєве, „неписане право” – норми поведінки, які діють у громаді внаслідок довготривалого застосування й переконання, що вони обов'язкові.

Традиції – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично, набули сталої форми і передаються з покоління в покоління.

Українська етнопедагогіка – це наука про українську народну школу, тобто про досвід українського народу щодо виховання підростаючого покоління, про його педагогічні погляди. Наука про педагогіку побуту, родини, українців.

Олександра Лисенко

*Ціннісний потенціал етнопедагогіки
дитинства*

Навчально-методичний практикум

2018

УДК 37.015.3(072)
ББК 74. 200я7
Л 63

*Друкується за ухвалою Вченої Ради
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника” (протокол № 2 від 27 лютого 2018)*

Рецензенти:

Коваль Петро Миколайович – доктор педагогічних наук, професор
кафедри фахових методик і технологій початкової освіти

Сабат Наталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Л 63	Лисенко О.М. Ціннісний потенціал етнопедагогіки дитинства: Навчально-методичний практикум/ О.М. Лисенко. – Івано- Франківськ., 2018. – 545 с.
-------------	--

У навчально-методичному посібнику проаналізовано теоретичні основи і наведено практичні підходи до використання ціннісного потенціалу етнопедагогічних знань у фаховій підготовці майбутніх педагогів ДНЗ. Висвітлено внесок відомих педагогів України в становлення методології етнопедагогіки, обґрунтовано методичні засади її викладання з метою удосконалення технологій підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності у ДНЗ. Запропоновані теоретичні й практичні матеріали можуть бути використані студентами, магістрами, педагогами ДНЗ, батьками вихованців.

УДК 37.015.3(072)
ББК 74. 200я7
Л 63

© О.М. Лисенко, 2018

© ПНУ ім. Василя Стефаника, 2018

ВСТУП

Розбудова системи освіти та докорінне реформування її змісту мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні – зазначено у Державній національній програмі “Освіта” (“Україна ХХІ століття”).

Інтеркультурне різноманіття України розглядається позитивним фактором забезпечення духовного багатства народу. Наявність численних етнічних спільнот усвідомлюється невід’ємним чинником державотворення, а його визначальними принципами – громадянська єдність, загальна політика інтегрування країни в соціальній, етнічній, регіональній і правовій сферах. Утвердженню означених принципів сприяє професійна педагогічна діяльність у закладах освіти всіх рівнів, утім є в ДНЗ. Відтак, кожна етнічна спільнота має можливість зберігати самобутність, забезпечувати розвиток і вносити свою частку в інтегрування й консолідацію українського суспільства на основі професійно-ціннісної спрямованості етнопедагогічних здобутків.

У Державній національній програмі “Освіта” (“Україна ХХІ століття”) наголошено, що саме педагогічні працівники мають стати основним рушієм відродження якісно нового змісту освіти. Отож, слід зосередити увагу на підготовці нового покоління педагогів, підвищенні їх загальної та педагогічної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу відповідно до рівня, що відповідає даній ролі у суспільстві, впливаючи на його моральну сферу.

Реальним кроком у вирішенні вище означених проблем розглядаємо запровадження практикуму “Ціннісний потенціал етнопедагогіки дитинства” для майбутніх педагогів, починаючи із дошкільних навчальних закладів.

Мета практикуму “Ціннісний потенціал етнопедагогіки дитинства” ознайомити студентів з історичними процесами розвитку етнопедагогіки, утім, й української та її ціннісно-виховним потенціалом у системі чинників всебічного розвитку особистості.

Завдання практикуму:

- вивчення онтологічних та світоглядних основ системи етнічного виховання;

- визначення загальнолюдських і етнічно особливих чинників суспільного впливу, що обумовлюють виховання й розвиток особистості;
- узагальнення педагогічного потенціалу етнокультури задля його актуалізації в системі чинників сучасної освітньо-виховної роботи в ДНЗ.

Його викладання неподільне з іншими дисциплінами державного освітнього стандарту: “Педагогіка загальна”, “Педагогіка дошкільна”, “Історія педагогіки”, “Українська етнографія”, “Соціологія”, “Соціальна філософія”, “Естетика”, “Етика”, “Культурологія” та ін. і спирається на їх зміст.

Практикум “Ціннісний потенціал етнопедагогіки дитинства” спрямовано на формування низки професійних компетентностей студентів.

I. Загальні.

Системні:

А саме, це здатність: до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; діяти на основі морально-етичних норм і правил; застосовувати набуті знання у фаховій та повсякденній діяльності з метою оцінки, явищ і подій у соціокультурному просторі різних історичних епох, утім і сучасної.

Інструментальні:

здатність до розуміння сутності культурно-освітніх процесів, об’єктивної закономірності; взаємозв’язків і взаємозалежностей між ними; віднаходити філософську, культурно-історичну інформацію, користуючись різними інформативними джерелами (наукові монографії, науково-популярні праці, енциклопедії, періодичні видання та ін.).

Міжособистісні.

А саме, це: здатність володіти професійною культурою; вміння прогнозувати професійні та міжособистісні стосунки на основі паритетної взаємодії; до компетентного діалогу з усіма суб’єктами педагогічного процесу; реалізовувати взаємообмін інформацією у різних процесах вербальної а невербальної взаємодії; до відчуття внутрішньої потреби досліджувати ціннісний потенціал соціокультурних фактів і подій та використовувати його як важливий засіб формування та удосконалення професійно-ціннісних орієнтацій.

2. Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

- *аксіологічні* (ціннісне ставлення до складових педагогічної культури – це здатність до формування особистісних ціннісних орієнтацій; до шанування, збереження і творчого використання соціокультурного надбання людства);
- *когнітивні* (здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; розуміння сутності психологічних особливостей юнацького віку; знання категорій і терміносистеми порушеної проблеми; змісту основних напрямів і концепцій (філософських, психологічних, педагогічних); здатність генерувати нові ідеї в процесі професійної педагогічної діяльності (креативність);
- *діяльнісні* (вміння застосувати набуті знання у фаховій діяльності з метою об'єктивної оцінки явищ і подій у соціокультурному просторі, а також здатність ефективно організовувати навчально-виховний процес у дошкільних навчальних закладах із використанням фундаментальних знань; творчо вирішувати освітні завдання; користуватися різними інформативними джерелами (наукові монографії, науково-популярні праці, енциклопедії, періодичні видання та ін.);
- *особистісні* (самоосвіта і самовдосконалення; здатність до аналізу, зіставлення, порівняння соціокультурних явищ, формування позитивної мотивації та сучасного педагогічного мислення; відчуття внутрішньої потреби досліджувати механізми формування актуальних аспектів порушеної проблеми у контексті професійної педагогічної діяльності.

3. Програмні результати навчання:

- володіти вміннями оцінювати та розкривати характерні особливості професійно-ціннісних орієнтацій у руслі соціальних явищ сучасності на основі компаративного зіставлення з минулим світовим і вітчизняним досвідом;
- володіти уміннями творчо вирішувати навчально-виховні завдання;
- уміти аналізувати здобутки теоретиків і практиків з окремих тем і загалом проблематики у вимірах різних психолого-педагогічних систем.

(На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 год./ 3 кредити ECTS).

Тема 1. Етнопедагогіка в системі педагогічних наук **(лекція 2 год.)**

План

1. Основні спільноти людей і системи виховання. Підходи до розуміння феномену етнічності.
2. Типологізація етнічних спільнот. Визначення понять “етнос”, “нація”, “титульна нація”.
3. Етнопедагогіка. Місце і значення етнопедагогіки в системі педагогічних знань.
4. Предмет, методи, функції і принципи етнопедагогіки. Зв'язок етнопедагогіки з іншими науками.
5. Сучасна етнічна карта

Поняттєве поле теми

Етнос, етнічна група, нація, титульна нація, аксіологія, виховання, принципи етнопедагогіки (природовідповідність, народність, історизм, соціальний детермінізм) етнопедагогіка, етнографія, етимологія, етнічна самоідентифікація, ареал.

Базові знання

Історія України. Теми: “Історична наука в умовах перебудови”, “Київська Русь”, “Культура Київської Русі”, “Розвиток культури”, “Україна в першій половині ХІХ століття”, “Розвиток культури в ІІ половині ХХ століття”.

Педагогіка. Теми: “Принципи виховання”, “Принципи навчання”, “Методи наукового дослідження”.

Етнопедагогіка в системі педагогічних наук ***(практичне заняття 2 год.)***

Питання для обговорення

1. Основні спільноти людей і система виховання. Місце і значення етнопедагогіки в системі педагогічних знань.
2. Предмет, методи і принципи етнопедагогіки.
3. Сучасна етнічна карта України.

Практичні завдання

1. Словникова робота /визначення понять: народ, нація, етнос, етнопедагогіка, народна педагогіка/;
2. Етимологія назв етнічних груп: гуцули, бойки, лемки.

Людина з'являється на світ маленькою, безпомічною істотою. Хіба можна бути байдужим до її долі? Як навчити її робити перші

життєві кроки, привчити до навколишнього життя? Як виховати її здоровою і розумною, чесною і правдивою, відважною і кмітливою, витривалою і спритною, наполегливою і працювитою, доброю і щирою? Ці та інші педагогічні проблеми здавна постають перед батьками, кличуть до виховних дій.

У результаті в мільйонів людей упродовж віків сформувався певний педагогічний досвід, який згодом викристалізувався у велику педагогічну мудрість, яку вивчає і вдосконалює педагогічна наука.

ТАБЛИЦЯ № 1 (читається знизу вверх)

Земля – людство	виховання	педагогіка
країна – народність	(офіційне) виховання	(офіційна) педагогіка
регіон-народність	народне виховання	народна педагогіка
адмін-но-терит.- громада	громадське виховання	соціальна педагогіка
інтереси-товариство	корпоративне виховання	професійна педагогіка
дім, сім'я, родина	родинне виховання	родинна педагогіка
Життя		

Нація – це народ об'єднаний усвідомленням своєї політичної й культурної спільності та наявністю власної держави, що і вирізняє його з-поміж інших народів (політично).

Менші народи, що живуть в даній народності різняться за їх етносом.

Етнос – це народ об'єднаний усвідомленням духовної спільності, що відрізняється від інших народностей. До складу етносу здебільшого входить кілька етнічних груп.

Етнічна група – частина етносу, що має лише їй притаманні властивості господарського, культурного, духовного життя.

Виховний досвід ЛЮДСТВА досліджує ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА.

Виховний досвід НАЦІЇ досліджує НАЦІОНАЛЬНА ПЕДАГОГІКА.

Виховний досвід ЕТНОСУ досліджує ЕТНОПЕДАГОГІКА.

Етнопедagogіка – це педагогічна наука, яка вивчає особливості етнічного виховання.

Етнопедagogіка досліджує:

- 1) основні педагогічні поняття народу (догляд, виховання, самовиховання, перевиховання, повчання, навчання, привчання);
- 2) дитину як об'єкт і суб'єкт виховання (рідне дитя, сирота, приймак, однолітки, друзі, чужі діти, дитячий осередок);
- 3) функції виховання (підготовка до праці, формування морально-вольових рис характеру, розвиток розуму, турбота про здоров'я, прищеплення любові до прекрасного);
- 4) чинники виховання (природа, гра, слово, спілкування, традиція, побут, мистецтво, релігія, приклад-ідеал (особистості-символи, події-символи, ідеї-символи);
- 5) методи виховання (переконання, приклад, наказ, роз'яснення, привчання і вправа, побажання і благословення, заклинання, клятва, прохання, рада, натяк, схвалення, докір, домовленість, заповідь, повір'я, зарікання, розкаяння, покаєння, проповідь, заповіт, заборона, загроза, прокляття, лайка, покарання, побої);
- 6) засоби виховання (забавки, лічилки, прислів'я, приказки, загадки, епос, казки, легенди, перекази, міфи тощо);
- 7) організацію виховання (трудові об'єднання дітей і молоді, молодіжні свята, загальнонародні свята).

Етнопедagogіка виходить з того, що дитина формується в певному етнічному середовищі, що має визначальний вплив на її світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння. Завдяки цьому в дитини формуються її почуття, світогляд, практична і творча діяльність.

Функції етнопедagogіки:

1. Пізнавальна.
2. Ідеологічна.
3. Аксиологічна.
4. Практична.

Принципи етнопедagogіки:

1. Природовідповідності.
2. Народності.
3. Історизму.
4. Соціального детермінізму.
5. Системності /визначення категоріального апарату/.

Методи дослідження:

1. Спостереження.

2. Метод наукової абстракції /аналіз, синтез, дедукція, індукція/.
3. Діалектичний метод.
4. Педагогічний експеримент.

Зв'язок етнопедагогіки з іншими науковими дисциплінами:

ТАБЛИЦЯ № 2. Компактні етнічні поселення на території України

Закарпаття	угорці, румуни, словаки
Чернівецька область	румуни, молдавани
Житомирщина, Вінниччина	поляки
Одещина	болгари, гагаузи, німці
Крим	кримські татари, караїми, греки

Всі ми живемо на Україні і творимо український народ. Стрижнем українського народу виступає українська нація, отож вона визначається як титульна нація. Окрім титульної нації на території України проживають інші нації, які творять свої особливі етноси (компактні поселення).

ТАБЛИЦЯ № 3. Етнічні поселення,
які творять титульну націю на території України

Наддніпрянці	Київська, Черкаська
Подільняни	Хмельницька, Вінницька
Поліщуки	Рівненська, Житомирська
Слобожани	Полтавська, Харківська, Луганська

Волиняни	Волинська
Таврійці	Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька, республіка Крим

ТАБЛИЦЯ № 4. В районах Івано-Франківської області проживають представники таких етнічних груп:

Ополяни	Рогатинський, Галицький, Тлумацький
Покуття	Снятинський, Городенківський
Гуцули	Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Верховинський, Богородчанський
Бойки	Калуський, Долинський, Рожнятівський, Долинський
Лемки	переселена етнічна група з Південно-східної Польщі проживають компактно (с.Тарновиця)

Внаслідок історичних подій представники українського етносу перебувають за кордонами своєї батьківщини. На сьогодні в світі є кілька компактних поселень.

ТАБЛИЦЯ № 5. Українці, які компактно проживають за межами України:

Русини	Пряшівщина /Східна Словаччина/ Воєводина /Східна Сербія/
Український етнос	Воронежська, Белгородська, Ростовська обл.
	Приморський, Краснодарський край
	На Сході Молдови
	На Півдні Брестської та
	Гомельської областей (Республіка Білорусь)

ВИСНОВОК

Український народ – це національно-етнічна мозаїка; для всіх існує одна національна ідея – наша Україна, її суверенність і добробут, її доля, що залежить від виховання прийдешніх поколінь.

Тема 2. Історія розвитку етнопедагогіки (лекція 2 год.)

План

1. Вплив педагогічної спадщини Я.А. Коменського на формування етнопедагогіки.
2. Характеристика становлення етнопедагогіки як самостійної системи педагогічного знання.
3. Розділи української етнопедагогіки.
4. Проблеми виховання моральних цінностей у педагогічній думці Європи XVII – XVIII ст. Ян Амос Коменський про важливість морального виховання. Моральне виховання в родині у творах Й-Г. Песталоцці.
5. Українські педагоги про важливість всебічного виховання особистості (К.Ушинський, О.Духнович, С.Русова, В.Сухомлинський, М.Стельмахович).
6. Напрями дослідження української етнопедагогіки на сучасному етапі.

Поняттєве поле теми

Становлення, спадщина, розвиток, усна народна творчість, рідна мова, народна пісня, менталітет, народознавство, родинна педагогіка, родинознавство, народне дитинознавство, народна дидактика, народна педагогічна деонтологія.

Базові знання

Історія педагогіки. Теми: “Педагогічні ідеї Г.Сковороди”, “педагогічні погляди Т.Шевченка”, “педагогічна діяльність В.Духновича”, “педагогічні ідеї І.Франка”, “український педагог С.Русова”, “педагогічні погляди М.Грушевського”, “народна педагогіка як праматір теорії і практики виховання особистості з дошкільного віку”.

Українська література. Теми: “Творчість Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Грабовського, І.Франка”.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти картотеку праць та методичної літератури з народознавства.
2. Скласти анотацію на працю М.Стельмаховича “Народна педагогіка”.
3. Зробити стислі анотації на праці С.Русової “Дошкільне виховання”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Нові методи дошкільного виховання”.

Історія розвитку етнопедагогіки (практичне заняття 2 год.)

Питання для обговорення

1. Проблеми морального виховання у працях визначних педагогів Європи XVII–XVIII ст.
2. Українські педагоги про важливість всебічного виховання особистості (К.Ушинський, О.Духнович, С.Русова, В.Сухомлинський, М.Стельмахович).
3. Сучасний етап розвитку української етнопедагогіки.

Практичні завдання

1. Проаналізувати працю С.Ф.Русової “Нові методи дошкільного виховання”.
2. Скласти конспект монографії М.Г.Стельмаховича “Українське родинознавство”.

Темати рефератів

1. Актуалізація педагогічних ідей минулого в розвитку сучасної етнопедагогіки.
2. Творчий розвиток педагогічних поглядів С.Русової на сучасному етапі.
3. Видатні українські письменники про проблеми народного виховання.

Етнопедагогіка вивчає процес соціальної взаємодії і суспільного впливу, під час якого виховується, розвивається особистість, що засвоює соціальні норми, цінності, досвід; збирає і систематизує народні знання про виховання і навчання дітей, народну мудрість, відображену в релігійних вченнях, казках, оповідях, билинах, притчах, піснях, загадках, прислів'ях і приказках, грі, іграшках; в сімейному і громадському укладі, побуті, традиціях, а також філософсько-етичні, власне педагогічні думки і переконання, тобто весь педагогічний потенціал, що впливає на процес історико-культурного формування особистості.

Видатні педагоги минулого багато уваги приділяли вивченню педагогічних переконань народу і розглядали їх стрижнем кожної виховної системи. Я.А.Коменський (1592–1670) на основі узагальнення досвіду домашнього виховання в трудових сім'ях висловив і розробив ідею “материнської школи”. Її мета – всі сім'ї підняти до рівня кращих, в яких бездоганне родинне виховання. При обґрунтуванні принципу природодоцільності великий педагог також

враховував народний досвід. Деякі дидактичні правила він подавав у формі народних афоризмів, натомість в інших випадках народні афоризми творили певний елемент дидактичних положень. Показово, що батько педагогічної науки свою просвітницьку діяльність почав як збирач творів усної творчості чеського народу, як дослідник його традицій і звичаїв. Перша праця, яку він замислив – це “Скарбниця чеської мови”, в якій педагог мріяв зібрати всі викристалізовані граніти слів, перлини приказок, тонке співзвуччя виразів і зворотів мови.

Швейцарський педагог Й-Г.Песталоцці (1746–1827) в творах “Як Гертруда вчить своїх дітей”, “Книга для матерів”, “Лінгарт і Гертруда” подав педагогічні висновки в формі народної педагогіки, як результат узагальнення педагогічного досвіду селянської сім’ї, як втілення своєї мрії про таку школу, що відповідає потребі народу. Песталоцці весь час апелював до народного педагогічного досвіду і народних поглядів на виховання. Батьківський дім він називав школою вдач. На його думку народна школа повинна черпати засоби виховання в самому житті народу.

Становлення і розвиток народної педагогіки своїми витокami сягає давніх часів. Однак поява першого обґрунтування принципу народності в навчанні й вихованні дітей неподільна з педагогічною діяльністю К.Д.Ушинського (1824–1870) і припадає на кінець XVIII – початок XIX ст.

Видатний вітчизняний педагог першим запропонував і обґрунтував важливе положення педагогічної теорії – вимогу народності виховання, ввів у науковий обіг термін “народна педагогіка”. Він доводив, що виховання не може бути ізольованим від історичного життя народу, прагнув створити таку систему освіти, в якій би віддзеркалювався сам дух народів, його яскрава неповторність, особливості національної культури. Він вважав, що користування педагогічною досвідченістю іншого народу не завдасть шкоди тільки за умови, якщо в дитині міцно закладені національні основи, якщо вона перейнялась духом свого народу. Інакше вона виросте в штучно створеній атмосфері, залишаючись чужою в житті народу.

Він слушно вважав, що народ треба вчити. Однак, зазначав педагог, ще більше треба вчитись у народу. К.Д.Ушинський дійшов висновку, що система виховання в кожній країні будується відповідно з інтересами народу, а відтак розвиває й зміцнює в дітях ті

цінні психологічні риси і моральні якості, які є основою патріотизму, національної гордості.

Народну педагогіку К.Д.Ушинський вважав одним з найважливіших факторів, під впливом яких складалась вітчизняна наука: “Народ має свою особливу систему виховання ... Тільки народне виховання є живим органом в історичному процесі народного розвитку”. Практична діяльність К.Д.Ушинського – чудовий приклад використання народної педагогіки в сім’ї та в школі.

Провідним популяризатором виховного досвіду етнічних груп був О.В.Духнович (1803–1865), найвизначніший з представників культурно-освітнього руху на Закарпатті. Духнович активно обстоював принцип народності у вихованні. Оскільки домінуючою ознакою народності видатний педагог визначав мову, він виступав за те, щоб на Закарпатті викладання в школах здійснювалось рідною мовою. Водночас О.В.Духнович у своїх педагогічних творах неодноразово наголошував на тому, що шкільна система виховання має спиратись на виховні традиції народу. Важливим засобом народного виховання Духнович вважав народну пісню, оскільки саме пісня здатна якнайкраще виховати в людині любов до рідного краю.

У 1857 р. вийшов перший в Україні підручник з народної педагогіки О.В.Духновича, в якому розвинуто передові надбання народної педагогіки.

Дещо новий підхід до вивчення народної педагогіки означився в період діяльності С.Ф.Русової (1856–1940). Вона постійно стверджувала думку про необхідність творити систему національного виховання дітей, починаючи з дошкільного віку на традиціях і з урахуванням народної педагогічної мудрості.

На початку ХХ ст. педагог уважно вивчає погляди народу на виховання дітей, наголошує на українській ментальності й обов’язковості її урахування в роботі навчально-виховних закладів для дітей. Адже, на думку С.Ф.Русової на дитину впливають природа і клімат краю, народні звичаї й традиції, суспільний устрій і становище матері та дитини в сім’ї.

С.Ф.Русовій належать пріоритети в розробці системи принципів побудови українського дитячого садка, з-поміж яких вона виділяє і обґрунтовує необхідність створення національного дошкільного виховання на новітніх положеннях психології і педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, про обґрунтовані методи виховання з урахуванням багатовікового досвіду народної виховної

традиції. Педагогічна спадщина С.Ф.Русової входить сьогодні невід'ємною частиною у скарбницю педагогічної думки в Україні кінця XIX початку XX ст.

Перерва у вивченні української народної педагогіки тривала до 60-х рр. і лише з середини 70-х дослідження її проблеми набуло нового поштовху новаторським пошуком В.О.Сухомлинського. Він стверджував, що про народну педагогіку до цього часу ніхто серйозно не думав і це, мабуть, принесло педагогіці багато шкоди. Він був переконаний, що народна педагогіка – це зосередження духовного життя народу, оскільки в ній розкриваються особливості національного характеру.

Ідея виховання любові до рідного краю виголошується й реалізується в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. У роки тоталітаризму він першим почав відроджувати і розбудовувати національну систему виховання. Основу його педагогічної спадщини складають перлини народної творчості: казки, пісні, думи, прислів'я, приказки, легенди, що він називав вічним і невичерпним джерелом народної мудрості, головною підвалиною народного виховання. Сухомлинський глибоко аргументував концепцію виховання особистості на основі культурно-історичних традицій рідного народу. Вважаючи, що дитина найкраще засвоює матеріал, коли емоційно його переживає, Сухомлинський розробив методику уроків мислення на лоні природи.

На сучасному етапі в Україні проблеми української народної педагогіки та її місце у вихованні й навчанні дітей досліджував академік М.Г.Стельмахович. За його визначенням народна педагогіка це “галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду трудящих мас, що виробляється в домінуючих у народі поглядах на мету і завдання виховання у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання”. Джерелами вивчення народної педагогіки виступають твори фольклору з педагогічним змістом і спрямуванням; етнографічні матеріали, народні виховні традиції, ігри та іграшки, народні й молодіжні свята, досвід сімейного виховання.

Саме академік Стельмахович вперше обґрунтував науковий поділ української етнопедагогіки. За його визначенням Українська етнопедагогіка складається з розділів:

Народне родинознавство – це знання і досвід будівництва міцної та здорової сім'ї;

народне дитинознавство (розкриває вікові та психологічні особливості дітей, специфіку їх мислення, своєрідність світосприймання);

батьківська родинна педагогіка (це досвід виховання дітей в умовах родини);

народна дидактика (її головне положення – найважливішим у навчанні є не стільки результат, як пошуковий шлях, яким пройшов учень з якомога більшою самостійністю);

народна деонтологія (з грецької мови – потрібне, необхідне, вивчає проблеми обов'язку і обов'язковості національного виховання). Ідеї народної педагогічної деонтології—любов до батьків, родичів, повага до родоvodu, людей праці, рідної мови, хліба, рідної землі, співчуття та милосердя. Справу академіка Стельмаховича продовжують його учні та колеги – працівники Інституту українознавства і етнопедагогіки АПН України під керівництвом Р.П.Скульського.

ВИСНОВОК.

Вивчення і творче осмислення педагогічного досвіду народу є запорукою успіху у вихованні молодого покоління, якому належить продовжити справу будівництва української держави.

Тема 3. Педагогічна культура і духовний прогрес суспільства **(лекція 2 год)**

План

1. Педагогічна культура, її сутність і зміст.
2. Передумови формування педагогічної культури.
3. Матеріальна і духовна сфери педагогічної культури.
4. Проблеми взаємозв'язку педагогічної культури і цивілізаційного поступу нації.

Наступність поколінь – визначальний чинник етнічного виховання.

Педагогічні традиції та їх місце в духовній культурі українського народу. Сім'я – основний осередок формування особистості. Народні обряди та звичаї з догляду та виховання дітей. Виховання в праці – традиційна форма української народної педагогіки.

Народна та елітарна етнопедагогіка. Відмінні риси народу і еліти. Вплив етнічної еліти на збереження та популяризацію суспільно-історичного досвіду народу.

Внесок української еліти у справу вивчення духовної спадщини українського народу.

Діалог культур і етнічний досвід виховання.

Поняттєве поле теми

Культура, матеріальна культура, духовна культура, педагогічна культура, прогрес, цивілізація, традиція, педагогічна традиція, обряд, звичай, повір'я, сім'я, родина, родинне виховання, еліта, духовна спадщина.

Базові знання

Методика навчання дітей рідної мови та ознайомлення з явищами навколишнього життя. Тема: “Завдання, зміст і методи роботи з розвитку мови”.

Методика ознайомлення дітей з природою. Теми: “Становлення і розвиток методики природознавства у ЗДО як науки”, “Завдання ознайомлення дітей з природою”, “Зміст ознайомлення дітей з природою”, “Методичне керівництво процесом ознайомлення дітей з природою”.

Дошкільна педагогіка. Теми: “Моральне і трудове виховання”, “Естетичне виховання”, Програми виховання в ЗДО, “Виховання любові дітей до Батьківщини”, “Інтернаціональне виховання”, “Гра”, “Українське дошкілля”, “Дитина”, “Я у світі”.

Завдання для самостійної роботи

Зробити стислі анотації до варіативних програм (розділів) із природознавства; розробити тлумачний словник понять для дітей старшого дошкільного віку; виготовити тематичні жанрові альбоми “Український дитячий фольклор”; скласти анотацію на збірку українського дитячого ігрового фольклору Г.Довженок; скласти анотації на методичну літературу дотичну до вимог чинних програм ЗДО.

Педагогічна культура і духовний прогрес суспільства (практичне заняття 2 год)

Питання для обговорення

1. Сутність і зміст педагогічної культури.
2. Вплив педагогічних традицій на духовну культуру українського народу.
3. Вплив міжпоколіннєвої трансмісії національних цінностей виховання на духовний прогрес людства.

4. Використання етнічного досвіду виховання в народній та елітарній.
5. Діалог культур і етнічний досвід виховання.

Практичні завдання

1. Укласти перелік книг і статей на тему “Педагогічний досвід народів світу” /10-15 назв/.
2. Охарактеризуйте роль еліти в збереженні духовних цінностей народу на прикладі видатних педагогів України (Прикарпаття).

Темати рефератів

1. Фольклор як засіб передачі виховного досвіду народу.
2. М.Г.Стельмахович про родинне виховання.
3. Застосування народного виховного досвіду в роботу сучасного українського навчального дошкільного закладу.

Педагогічна культура народу – це та сфера його матеріальної й духовної культури, що безпосередньо зніціювана вихованням дітей. Вона виявляється в колискових та ігрових піснях, іграшках і дитячому одязі, у рухливих іграх, дитячих знаряддях праці, у дитячому харчуванні й правилах годування дітей, у дитячому фольклорі, традиційних дитячих святах й у багатьох інших елементах народного життя.

З виникненням освітньо-виховних установ і формуванням науки про виховання педагогічна культура охоплює державну систему народного утворення, включаючи підготовку вчителів і педагогічну освіту мас. У педагогічній культурі набула відображення еволюція педагогічних уявлень народу з найдавніших часів до сьогодення. Вона неоднорідна, оскільки водночас з найбільшими досягненнями педагогіки в ній збереглися упередження, марновірства, що сягають корінням у сиву патріархально-родову стародавність. Така неоднорідність підсилюється також історичними умовами життя народів, нерівномірністю їх культурного розвитку.

У педагогічній культурі глибокої стародавності монопольна роль належала матері. Уже сам процес вигодовування первісної дитини грудьми значно триваліший, ніж у тварини. Тісна фізична близькість дитини з матір'ю були прообразом і початком контактів перших щиросердечних педагогічних впливів.

Не лише предмети догляду за дітьми, що сприяють вихованню, а й саме відношення до виховання постійно еволюціонують спільно з матеріальним і духовним прогресом суспільства. Еволюцію почуття

любові до дітей, як одного з перших морально-педагогічних почуттів, можна простежити на великому історико-етнографічному матеріалі. Це дає найцікавіші матеріали про духовний прогрес людства.

Кожній людині властива інстинктивна, безумовна любов до своїх дітей, відтак це породжує елемент стихійності в спілкуванні й вихованні. Внесення елементів усвідомлення в педагогічний процес передбачає розумну, усвідомлену, контрольовану любов до своїх дітей як і турботу про них народом загалом. Процес виховання може стати керованим за умови врегульованості почуттів любові до власних дітей з урахуванням інтересів зростаючого покоління народу і країни. Любов до дітей можна розглядати не лише як виключно особисте почуття, а й як приналежність до них великої і малої родини, роду, племені, народності, народу і країни. Поняття про народну педагогічну культуру може бути цілком науковим тільки за умови врахування у вихованні зростаючого покоління інтересів усього народу.

Любов до дітей – найважливіший компонент педагогічної культури людства і водночас елемент педагогічної культури кожної людини. Педагогічна культура окремої особи в цивілізованому світі не може вимірюватися любов'ю тільки до власних дітей. Егоїстична любов винятково до своїх дітей як породження сімейного егоїзму була віддаленою від народного виховання. Еволюція громадського життя, розширюючи суспільний кругозір людей спричинила підвищення рівня і педагогічної культури. Її високий рівень неодмінно обумовлений суспільними інтересами і передбачає занепокоєння за долю всього людства, за його майбутнє. Отож розумна любов до дітей можлива за умови високої педагогічної культури завжди діяльної, з участю кожного й усіх у вихованні й перевихованні зростаючого покоління, а також пролонгованого самовиховання.

У сфері педагогічної культури народу відсутня взаємно однозначна відповідність між знаннями, уміннями і навичками. У народній педагогіці непоодинокі випадки, коли люди опановують уміннями, минаючи знання. Це пояснюється тим, що в народній педагогіці не було теоретиків; народні педагоги були мислячими практиками. Водночас можлива невідповідність між знанням наукової теорії виховання і педагогічною діяльністю. Іронія Макаренка відносно професора педагогіки, що не впорався з вихованням власного сина, має цілком реальні підстави.

Одна справа – знання педагогіки, інша – уміння впливати на дітей. Зазвичай здоровий глузд, інтуїція, імпровізація впливають значно сильніше, ніж наука. Мало хто зважується сказати: “Я виховую своїх дітей, спираючись на вищі досягнення педагогічної науки”. Натомість виховний вплив виявляється комплексно. Дещо по-іншому виглядає навчання, коли новітні технології сучасної дидактики використовуються не лише вчителями, а й батьками. Скажімо, в підготовці дітей до школи. Зафіксовано випадки, коли неписьменні й малограмотні батьки виявляють більше здорового глузду та розсудливості у вихованні своїх дітей ніж ті, хто здобув вищу педагогічну освіту. Педагогічна розсудливість виявляється і в сфері інтуїції. Це не означає, що педагогічна культура може існувати незалежно від системи педагогічних знань, а лише підкреслює, наскільки складною є сфера виховання зростаючого покоління. Існує чимало різноманітних прикладів про розв’язання педагогічною наукою низки виховних і освітніх проблем незалежно від народних педагогічних традицій. Так високоосвічені педагоги з народу не були в змозі полегшити долю дітей з розумовими чи фізичними дефектами.

Людство невзможі крокувати вперед, не оглядаючись і не переосмислюючи духовні цінності далеких і близьких поколінь. Шлях до розуміння майбутнього будь-якої науки в дієвості, в т.ч. й педагогічної, отожд в осягненні її дійсного і минулого. Вважаємо, що традиційність педагогічної культури виступає найважливішою ознакою високої культури народу. Чим більше збережених у практиці давніх традицій і чим уважніший до них народ, тим вищою є його культура. Ще Гегель вважав, що “усякий новий розквіт науки й освіти виникає шляхом звернення до стародавності”.

Високі результати виховання дітей у народному середовищі є найважливішим предметом аналізу педагогічної науки. Розкриття секретів народного виховання за готовими результатами виявляє особливості педагогічної культури народу і країни загалом. Давно відомі звичаї судити про людину за її походженням і вихованням, за батьками і вихователями. Гарна людина – від гарних вихователів. Для народу це звичайна закономірність, хоча відомі й парадокси: добропорядні люди можуть формуватись за несприятливості суспільних і сімейних умов. У народі віддавали належне внутрішнім можливостям особистості, її самостійності й особистої відповідальності за своє поведіння.

Народній педагогіці притаманне виховання справою й у справі, а відтак кращими вихователями зазвичай виявлялися найбільш здатні до конкретного виду діяльності майстри-ремісники, співаки, казкарі й ін.

Володіючи непогрішним моральним чуттям, народ критично й з пересторогою ставився до педагогічних новацій, відмежовуючи все невідповідне його виховному ідеалу. Історія педагогічної думки свідчить, що життєздатними виявилися лише ті педагогічні ідеї, які прийняті й підтримані народом. Водночас висока педагогічна культура народу є показником його високої культури загалом. Відтак визначально впливає на останню. Найпосиленіші спроби розвивати конкретні аспекти культури призводять зазвичай лише до тимчасових успіхів. Розвиток культури стає глобальним явищем лише за умови, коли дотична до її змісту робота спирається на високу культуру виховання зростаючого покоління.

Педагогічні традиції українського народу своїм корінням сягають у глибину віків. Дослідники відзначають землеробське спрямування українців, які збагачуючись і розвиваючись, витворили оригінальне світосприймання українського народу, що основою його культури. В родинних святах і обрядах (родини, хрестини, пострижини, весілля, похорон), у повір'ях і прикметах, народній магії віддзеркалюється усе життя українців. У народних традиціях, святах, іграх, декоративно-ужитковому мистецтві, піснях, переказах, легендах, обрядовій поезії, прислів'ях – неоціненний скарб педагогічної мудрості народу, віками накопичений досвід виховання особистості.

Педагогіка, створена народом, вирізняється своєю демократичністю, що зумовлено багатьма чинниками. Найважливіші з-поміж них: традиційна майнова рівноправність дітей в родині – кожен мав свою частку спадщини; сім'ї в Україні відзначалися міцністю, а дитина була свідком шанобливого ставлення батьків до старшого покоління та між собою; великий вплив громадської думки і церкви, які стежили за рівноправ'ям і відповідно засуджували порушення норм співжиття.

Сім'я – святиня. Наші предки славили силу і міць, велич і красу своєї родини, оспівували її високі моральні якості в піснях, прислів'ях, приказках: “Свого роду не цурайся”, “Нема краще в світі, як рідня”, “Від родини йде життя людини”, “Без сім'ї нема щастя на землі”. Українці розглядали сім'ю як святиню, а виховання дітей – святий обов'язок батьків. Нашими предками високо поцінювався

союз чоловіка й жінки, а також виховання ними дітей. Шлюб між молодого дівчиною і парубком укладався задля створення родини і вважалося, що без дітей немає і родини в повному значенні. Появу дітей наш народ розцінював як великий дар Божий. Ідеальну гармонію повної сім'ї, як найкращий вияв Божої благодаті та довершеності природи відображено в піснях, щедрівках: “Ясен місяць – пан господар, Красне сонце – жона його. Дрібні зірки – то їх дітки”.

Дітей наші предки порівнювали з квітами: “Діти – наші квіти”; з росою Божою: “Діти – то Божа роса”. На Україні завжди схвально ставилися до багатодітності. Переривання вагітності вважалося гріхом, а безплідність – нещастя і кара Божа. На вагітну жінку завжди дивились з повагою, її вшановували.

Століттями складалися традиції сімейного виховання, шліфувалися основні його принципи, з-поміж яких народна педагогіка визначальну роль відводила трудовому вихованню – першооснові життя суспільства: “У праці – краса людини”. В народі застерігали: неробство веде до нещастя. Потреба й уміння працювати – це те найкраще і найцінніше, що можуть залишити батьки своїм дітям. Трудове виховання становить основу народної педагогіки: “Без труда немає плода”. Навіть народження дитини народною свідомістю сприймалося як прихід на світ нового трудівника чи трудівниці. Отож найперші магічні дії, коли дитина побачила світ, спрямовувались на прищеплення їй працелюбності. Зав'язуючи пуповину хлопцеві, баба-повитуха бажала, щоб той “книжку читав і дрова рубав”, а дівчинці – “аби хліб жала, на сорочку пряла”.

За народним світоглядом дитина від дня її народження – невід'ємна від природи її матеріальна частина. Надзвичайно важливим моментом в житті новонародженого вважалося перше купання. Купали малу дитину щодня, окрім того дня тижня, в який вона народилася. Для купелю робили нові дерев'яні ночви. Борисенко М.М. розповідала, як для того щоб забезпечити дитині щасливу долю, у купіль клали предмети, освячені в церкві: воду, зілля, мед, молоко, обов'язково доливали свяченої йорданської води, яку називали “живою водою”, примовляючи: “Ллю святу йорданську воду на твоє щастя, на твою вроду”. Щоб дитина не була сутулою, щоб перевірити, чи немає вивиху чи перелому, її перед тим, як виймати з купелі, “міряли”: зводили до купи лікоть лівої ручки і колінце правої ніжки і навпаки.

Колискова пісня – світ добра, краси і справедливості. Необхідність раннього виховання завжди підкреслювала народна

педагогіка. З колискового віку дитині прищеплювали любов до пісні, до уснопоетичної творчості, адже в них відбито постійні прагнення народу до всього найкращого. До того ж народна творчість, поєднуючись з дитячою психологією, з дитячим світом вчить мріяти, оптимістично сприймати дійсність, бачити добро і зло, естетично виховує, повідомляючи знання про довкілля. Свої морально-етичні норми народ створював та вдосконалював упродовж багатьох століть. Завжди головними в них виступали повага та любов до вільної праці, утвердження ідеалів добра та краси, знання свого родоводу, високих рис громадянства. Водночас нещадно засуджувалися негативні якості людей. Головними виховними засобами виховання у сім'ї розглядали поведінку, вчинки батьків, їх мову, працю, а також фольклор, народні звичаї, вірування, мистецтво, ремесла та промисли тощо. Незважаючи на всі перешкоди, український народ створив своє власне життя і свою власну велику культуру.

Головною ознакою українського народу як окремого унікального етносу виступає його мова. За словами К.Д.Ушинського: “Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя, їх силу з рідної груді, рідного слова”. Мова народу як найповніше відображення його духовного життя, краще, ніж будь-хто, розповість дитині про красу рідної природи, про характер людей, що її оточують, про історію та культуру рідного краю, про нетлінні цінності, що складають його духовне багатство. Мати і дитина – це найпрекрасніший образ у загальнолюдській скарбниці духовності. Т.Г.Шевченко писав: “Нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитятчком малим”.

Етноси як і нації складаються з народу та його еліти. Самодостатнім є той народ, який здатний створити еліту. Народ є духовним корінням еліти, відтак еліта – це культурний цвіт народу. Отож еліта акумулює суспільно-історичний досвід народу, всебічно його розвиває та популяризує в народі. Кожен народ існує як самодостатній за наявності власної еліти. За інших обставин він розчиняється під етнокультурним впливом чужої еліти.

Відмінні особливості основних понять і категорій

Народ	Еліта
багаточисельна група людей	малочисельна група людей
вирішує буденні справи	формує ідеологію етносу

в житті матеріальне превалює над духовним	в житті духовне превалює над матеріальним
низький рівень освіченості	високий рівень освіченості
консервативно-традиційний спосіб життя й свідомості	прогресивний спосіб життя й свідомості
етнічна замкнутість	духовна відкритість

Виходячи з того, що етнос складається з двох соціальних спільнот, об'єктивно існує дві етнопедагогіки – народна й елітарна. Їх сутність полягає в збереженні етнічного коріння у вихованні еліти й у прогресивному впливі елітарної педагогіки на виховання народу.

Історичний досвід доводить, що етнос, представники якого вирішили означену проблему, стає етносом, що формує націю. Інші етноси виконують другорядну роль.

Головна мета етнопедагогіки полягає в тому, щоб сформувати етнічно довершену еліту і досконало вихований народ.

У народних культурах відсутні підстави для міжнаціональних протиріч. Війна – це сфера політики. Традиційна культура народів їй ворожа. Етнопедагогічний діалог, як діалог культур підкреслює міжнаціональне, загальнолюдське в духовно-етичних цінностях народів. Розмовляючи різними мовами, духовно вони близькі. Пансофія (грец. загальна мудрість, всезнання) – термін запропонований Я.А.Коменським для позначення створеної педагогом своєрідної енциклопедії знань переслідує конкретне завдання подати широкий філософський синтез знань, ставши єдиною, всеохоплюючою наукою наук.

ВИСНОВОК

В історії виховання не просто багато, а неймовірно багато білих сторінок, нерозкритих таємниць. Уявимо собі всесвітню загальнолюдську історію виховання у вигляді одного тому з тисячею сторінок – кожному тисячоліттю віддамо одну сторінку цієї єдиної, загальної “Книги долі” племен, народів і людства. З цієї книги прочитані, на жаль, тільки останні сторінки: історія педагогічних учень, історія шкільної освіти.

Тема 4. Виховний ідеал етнопедагогіки **(лекція 2 год.)**

План

1. Визначення поняття “виховний ідеал”. Етнопедагогічний потенціал виховного ідеалу.
2. Григорій Ващенко про виховний ідеал як компонент духовності особистості.
3. Риси виховного ідеалу та його етнічні відмінності у трактуваннях досконалої людини.
4. Суспільно-економічні та історико-культурні передумови формування українського народного виховного ідеалу.

Виховання досконалої людини – мета педагогічної традиції. Загальновизнані риси виховного ідеалу. Етнічні відмінності у поглядах на образ досконалої людини. Виховний ідеал українського народу. Суспільно-економічні та історико-культурні передумови формування українського виховного ідеалу.

Етнічні чинники у вихованні досконалої людини. Ім'я як етична характеристика людини. Народні традиції з надання імені. Усна народна творчість як визначальний чинник формування довершеної особистості.

Поняттєве поле теми

Ідеал, мета виховання, виховний ідеал, зразок, духовність, мораль, етика, гармонія, етнонаціональна гідність, щастя.

Базові знання

Історія України. Теми: “Історична наука в умовах перебудови”, “Київська Русь”, “Культура Київської Русі”, “Розвиток культури”, “Україна в першій половині XIX століття”, “Розвиток культури в II половині XX століття”.

Педагогіка. Теми: “Принципи виховання”, “Принципи навчання”, “Методи наукового дослідження”.

Історія педагогіки. Теми: “Педагогічні ідеї Г.Сковороди”, “педагогічні погляди Т.Шевченка”, “педагогічна діяльність В.Духновича”, “Педагогічні ідеї І.Франка”, “Український педагог С.Русова”, “Педагогічні погляди М.Грушевського”, “Народна педагогіка як праматір теорії і практики дошкільного виховання”.

Українська література. Теми: “Творчість Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Грабовського, І.Франка”.

Завдання для самостійної роботи

Виготовити зразки народного декоративного розпису для дітей різних вікових груп;

Розробити 2-3 сценарії літературних ранків з нагоди вшанування письменників-класиків дитячої літератури; розробити план проведення вечір-зустрічі з місцевими письменниками нашого краю (відповідно до регіону); скласти анотацію на твори для дітей місцевих дитячих письменників.

Виховний ідеал етнопедагогіки

(практичне заняття 2 год.)

Питання для обговорення

1. Морально-ціннісний потенціал виховного ідеалу української етнопедагогіки.
2. Цілепокладання народних педагогічних традицій на виховання досконалої людини.
3. Етнічні чинники впливу на формуванні досконалої людини.

Практичні завдання

1. Проаналізувати монографію Г.Ващенко “Виховний ідеал” (визначити головні риси українського виховного ідеалу).
2. Віднайти значення власного імені, імен рідних і друзів /4-5 імен/.

Теми рефератів

1. Ідеальний образ дівчини в українських народних казках.
2. Ідеальний образ парубка в українських народних казках.
3. Образ героя-визволителя в усній народній творчості.

Ідеал – універсальне явище, що виражає загальне завдання всього процесу формування особистості. В ідеалі виявляється кінцева мета виховання і самовиховання людини, подається вищий зразок, до якого вона повинна прагнути.

Удосконалення індивіда обумовлюється двома найвагомішими надбаннями людського роду – спадковістю і культурою (матеріальною й духовною). Натомість прогрес людства неможливий без прагнення до досконалості.

Формування досконалої людини – лейтмотив народного виховання. Найпереконливішим і яскравим свідченням того, що людина є “найвище створіння” виступає постійне прагнення до досконалості. Здатність до самовдосконалення виступає вищою

цінністю людської природи оскільки є визначальним фактором самореалізації.

Відомо, що кожна педагогічна система та виховний ідеал ґрунтуються на певній філософії. Зміни в житті народу ініціюють зміни у виховній системі, у трансформації виховного ідеалу. Видатний український педагог Григорій Ващенко наголошував на тому, що найважливішим показником і компонентом духовності особистості й усього народу загалом виступає ідеал людини. Першочерговим завданням кожної держави, кожної національної системи в процесі виховання молоді є формування в неї ідеалу. Кожен народ, в т. ч. й український, має свій особливий ідеал – вище досягнення національного духу, здобуток духовної культури. Саме “виховний ідеал певного народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії, моралі, від рівня розвитку культури, від його національних властивостей” – писав великий педагог.

Образ досконалої людини якнайкраще змальовано у фольклорі шляхом гармонійного поєднання загальнолюдських та суто етнічних уявлень. Аналіз творів народної творчості переконливо свідчить про універсальний характер досконалості.

Всі етноси солідарні в поглядах на визначальні риси, якими має бути наділена особа гідна наслідування. Це: внутрішня і зовнішня краса; етнонаціональна гідність; прагнення до особистого, спільного і суспільного щастя.

Слід зауважити, що в усній творчості всіх народів героям притаманні риси, які свідчать про багатство людської натури. Навіть тоді, коли про епічного героя говориться одним чи двома словами, то вони виявляються вагомими, оскільки в них відбивається весь спектр характеристик особистості. Традиційні характеристики людини “красуня”, “добрий молодець”, “маленький, та важненький”, підкреслюючи головні риси, не обмежують складну природу людини винятково до названих якостей. Так, коли якістю красуні визначено розум, то він припускає володіння багатьма уміннями, вправністю в праці. Високопоетична характеристика “розумниця й красуня” – це і висока оцінка особистих якостей дівчини й ідеальний образ жінки, як конкретної мети виховання.

Виховання національної гідності творить підґрунтя морального вдосконалення особистості. Високим почуттям національної гідності передбачено осуд поведінки, яка ганьбить націю. Це сприяло вихованню відповідальності перед рідним народом за своє добре ім'я,

а перед іншими народами – за добре ім'я свого народу: “Будь такий, щоб по тобі судили про твій народ, будь гідним сином (дочкою) свого народу”, – така настанова присутня у педагогіці практично різних народів. Своєю поведінкою не давати приводу погано думати про свій народ, не зганьбити священну пам'ять про кращих його синів і дочок, скеровувати свої сили на примноження слави народу – такими хоче бачити народ своїх вихованців і відповідно до цього будує свою педагогічну систему.

Слава нації твориться її славними синами. Не даремно високого імені сина народу удостоюються лише кращі його представники: поганого народу не має, водночас бувають поганими його сини. Почуття національної гідності передбачає наявність почуття відповідальності за долю народу, що складається століттями. Отож, етнонаціональна приналежність вимагає від кожного представника бути гідним сином свого народу і заслужити повагу від інших народів. Відтак у розвитку здорового почуття національної гідності закладено ідею етнонаціонального розквіту та ідею інтернаціонального зближення.

Природними є прагнення кожного народу до щастя. Загально визнано, що щастя для кожної людини має свій суб'єктивний зміст. Пригадаємо стале визначення цього поняття: це емоційно підсилене почуття задоволення.

Здавна народна мудрість шукала ефективні шляхи до щастя. Згідно народної традиції досягнення щастя не мислилося без прагнення до досконалості. А це – довершеність духовного світу особистості. Сюжети і схоже трактування того ж питання в казках різних народів свідчать, що на шляху до них чільними є гармонія розуму і почуттів.

Окрім цього народ високо поціновує працьовитість і визначає її, як необхідну умову щасливого життя. В українській казці “Правда і Кривда” про одного з двох братів сказано, що жив він “правдою, працював, трудився, людей не обманював, а жив бідно...”. Посилення конкретних проявів правди синонімами “працював”, “трудився” свідчить про те що, за народним переконанням, правда – у чесній праці. Аналогічні ідеї притаманні й іншим етносам.

Стосовно характерних особливостей виховного ідеалу народної педагогічної системи, зупинимось на його етнічних рисах, оскільки уявлення кожного народу про досконалу особистість розвивалися під впливом історичних умов. Їх своєрідність знаходить відображення у

виховному ідеалі. Український народ здавна плекав ідеал самодостатньої особистості, яка б завдяки набутих знань і власної майстерності змогла забезпечити життєвий рівень собі, своїй родині, була здатною захистити від ворогів рідну землю задля збереження й примноження культурних надбань свого народу.

Народ постійно пам'ятав про мету виховання, яку уявляв як турботу про вдосконалення особистості. Як тільки дитина з'являлася на світ, новонародженому хлопчику висловлювали побажання: “Будь, як батько, міцний, сильний, працьовитий, сміливий”, а дівчинці – “Будь, як мати, привітна, скромна, запопадлива до роботи, майстриною прясти, ткати і візерунки вишивати”. У першому ж молінні на честь немовляти його благословляли бути сміливим, хоробрим, щасливим, почитати батьків, старших і старих односельців, жити в здоров'ї й добрі.

Ім'я, що давали дитині, в багатьох народів було скороченим до одного слова благопобажанням, зведеним до можливого мінімуму магічних заклинань. Зміст таких благопобажань якнайкраще виявляється в слов'янських іменах, скажімо: Любомир, Володимир, Святослав, Ярослав, Людмила, Мирослава і т.д. Загальновідоме ім'я Надія укладає в собі не лише твердження – “Ти наша надія”, а й благословення – “будь нашою надією й опорою”. В імені Віра – не лише моральна чеснота, а й впевненість і довіра. В іменах відображено багато характеристик досконалої особистості. Ім'я посідає важливе місце в структурі самосвідомості особистості, в її самоідентифікації. Наречення немовлят іменами найпошанованіших членів родини і роду виражає турботу про збереження і розвиток нащадками добрих рис попередників, про передачу з покоління в покоління всього найкращого, чого досягли пращури. Імена давали мудрі, похідні від назв тих якостей, що бажали немовляті. Здебільшого називали декількома іменами.

В українському народі здавна побутує відома заповідь про три добрі людські якості – добрий намір, добре слово, добру дію. Формування позитивних людських властивостей не можливе без самовиховання. У всіх педагогічних традиціях самовиховання – це опір негативному впливу. Формування позитивних рис особистості розуміється тут передусім, як підтримка внутрішніх сил людини для протистояння негативному. Якщо ж людині не змога подолати якості, що протистоять чеснотам, то позитивні якості втрачаються, гинуть, зникають.

Тисячолітній досвід народного виховання пропонує найефективніші засоби вдосконалення особистості. Пріоритетним виступає усна народна творчість. У ній концентрується виховний потенціал етносу. Розв'язуючи загадки, дитина розвивається розумово; співаючи пісні – естетично, повторюючи приказку – морально. Фольклорні твори настільки універсальні, що забезпечують комплексний розвиток особистості. Власне гармонійне поєднання кращих рис людської природи і є визначальною метою виховання.

ВИСНОВОК

Уявлення народу про сутність і зміст досконалості свідчать про стійкість народних, етнічних ідеалів виховання, що утверджувалися в житті не лише за допомогою слів, а й у конкретній діяльності. Підхід до виховання як до цілісного процесу виявлявся й у комбінованому використанні заходів впливу на дітей та у комплексних формах організації їх життя і діяльності.

Завдання на підпрактику

1. З'ясувати рівень обізнаності дітей із творами дитячих письменників.
2. З'ясувати рівень знань дітей про твори українських дитячих письменників-класиків.
3. Проаналізувати фонд кутка книги у віковій групі за місцем проходження практики.

Тема 5. Традиції та звичаї – основа виховної системи етносу **(лекція 2 год.)**

1. Традиція як передумова передачі культурної спадщини етносу. Традиції народної педагогіки.
2. Педагогічна сутність народних звичаїв.
3. Покомпонентна характеристика етнічної культури.
4. Обряди і обрядовість. Місце звичаїв і обрядів у народному дитинознавстві.
5. Українська календарно-обрядова система – феномен духовної культури.

Людина як невіддільна частина природи. Організація виховання на основі зв'язку з життям. Місце народного календаря у процесі передачі суспільного досвіду. Обрядова система як засіб передачі практичного і духовного досвіду етносу.

Українська календарно-обрядова система – феномен духовної культури. Виховний аспект родинних свят. Українські народні свята в контексті організації виховного процесу.

Поняттєве поле теми

Традиція, звичай, обряд, свято, виховання, народний календар, календарно-обрядова система, суспільно-історичний досвід, духовна культура, повір'я, символ, оберіг, марновірство.

Базові знання

Дитяча література. Тема: “Усна народна творчість”.

Методика навчання дітей рідної мови та ознайомлення з явищами навколишнього життя. Теми: “Усна народна творчість у словниковій роботі з дітьми”, “Методика використання загадок і прислів'їв”, “Методика заучування поетичних творів”.

Народознавство. Тема: “Усна народна творчість й образотворче мистецтво українців”.

Дошкільна педагогіка. Теми: “Естетичне виховання”, “Засоби навчання”, “Гра”, “Дидактична гра”.

Методика музичного виховання в дитячому садку. Теми: “Свята і розваги в дитячому садку”, “Самостійна музична діяльність в дитячому садку”, “Керівництво методичних кабінетів роботою з музичного виховання в дошкільних навчальних закладах”.

Завдання для самостійної роботи

1. Описати дитячий національний одяг і взуття (буденний і святковий) відповідно до свого регіону України.
2. Скласти тлумачний словник українських назв одягу та взуття.
3. Розробити сценарії інсценівок “Родинне дерево”, “Моя родина”, “Берегиня”, “Гостинність у нашому домі”, “Сімейні традиції”, “Наші діти іменинники”, “День народження дитини”.
4. Скласти тлумачний словник українських імен та прізвищ.
5. Описати характерні особливості рельєфу України (ріки, озера, гори, низовини, височини).
6. Укласти анотовану картотеку пам'ятників природи, заповідників і заказників України.

7. Охарактеризувати особливості промислового та сільського господарства певного регіону.

***Основа виховної системи етносу: традиції і звичаї
(практичне заняття 2 год.)***

Питання для обговорення

1. Традиція як передумова передачі культурної спадщини етносу.
2. Педагогічна сутність народних звичаїв.
3. Календарно-обрядова система та її вплив на виховну практику українців.

Практичні завдання

Укласти перелік книг і статей на тему “Традиції і звичаї українського народу” /10-15 назв/.

Запропонувати розгорнутий план бесіди з дітьми старшого віку на тему: “Напередодні Різдва (Водохрещя, Масляної, Великодня, Зелених свят, Івана Купала тощо /за вибором/)”.

Теми рефератів

1. Родинні свята і обряди як визначальний чинник виховання.
2. Календарно-обрядові свята українського народу та їх значення у виховному процесі.
3. Шляхи застосування народних традицій і звичаїв в дошкільних навчальних закладах.

Кожен етнос відповідно до суспільно-історичного розвитку накладає свій відбиток на зміст виховання дітей та молоді. Водночас він зберігає основний стрижень, в якому відображено визначальну сутність етнопедагогічної системи, її провідним носієм і пильним охоронцем є національні традиції та звичаї нашого народу, що в етнізації дітей та молоді посідають чільне місце.

Традиція (з лат. озн. передача) – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки та ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони водночас виступають як результат виховних зусиль народу впродовж багатьох віків як незмінний виховний засіб. У системі традицій кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, характер і психологію.

У неподільній єдності з традиціями перебувають народні звичаї. Звичай – загальноухвалений порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті певного народу, суспільної групи,

колективної групи, колективу та ін. Слушно кажуть: “Кожен край має свій звичай”. Найширше послуговування визначенням звичаю – все, що стало звичним, засвоєним, визнаним, насущним. Отож й в українській мові слово “звичай” походить від дієслова “звикати”, тобто привчатися до чогось, взяти щось у звичку; звичка поступати певним чином у праці, побуті, в громадському й духовному житті.

Звичай в етнопедагогіці виступає як форма вияву народної традиції. Відтак їх зміст і педагогічна роль обох за сутністю є ідентичними: обидві слугують засобом збереження і передачі від покоління до покоління досвіду народу, зміцнення порядку й форм життя, регламентації та контролю поведінки індивідів, посилення їх зв'язку з тією соціальною групою (нацією, суспільною верствою, формацією), до якої вони належать.

Водночас з констатацією спільних ознак, вважаємо за доцільне виділити шляхом зіставлення і деякі досить важливі специфічні риси, що стосуються передусім самого механізму педагогічної дії та її результативності, які й виявляються по-різному.

Народна традиція своє виховне завдання розв'язує шляхом урегулювання духовних якостей індивіда, необхідних для його правильної поведінки. Звичай виводить поведінку кожної зростаючої особистості на життєву стежу, прокладену старшими поколіннями, детальною регламентацією дій у кожній конкретній ситуації без особливої мотивації чи будь-яких духовних приписів, оскільки норми поведінки людини не потребують цього, вони виконуються майже автоматично, ставши звичкою. В цьому нас переконують численні життєві спостереження. Варто запитати, скажімо, сільського мешканця з України, чому він вітається з кожним зустрічним односельцем? У відповідь почуємо: так прийнято!

У народу існує чимало правил і приписів, виражених у крилатих висловах, прислів'ях і приказках. Здебільшого вони дають вказівку про те, що потрібно робити чи не робити, залишаючи поза увагою мотивування вчинку, як-от: “Нових друзів наживай, старих не забувай”; “Не пнишь бути найвищим, а вчись бути корисним”; “Зобов'язався словом – закріпи ділом” тощо.

Зовнішньою стороною звичаю виступає правило поведінки – детальний припис вчинку в конкретній ситуації. Водночас й в традиції провідною завжди виступає норма чи принцип поведінки. Отже проглядається певна виховна закономірність – педагогічні механізми в них діють по-різному: у звичаї – шляхом детальних

приписів учинків у конкретних ситуаціях; у традиціях – шляхом формування відповідних духовних якостей людини. Отож виховні наслідки є диференційованими: звичай формує звички прості, тобто стереотипні, напіваавтоматичні, натомість традиції – складні, що виражають спрямованість поведінки.

Однак жодною мірою не применшується педагогічне значення звичаю, оскільки обидва види звичок людини є життєво необхідними. Рівень складних звичок визначається якістю простих звичок, оскільки перехід від простого до складного є об'єктивною закономірністю педагогічного процесу, а в окремих випадках навіть категоричною необхідністю педагогічного процесу. Скажімо, соціалізація дитини в перші роки її життя без вироблення в неї простих звичок унеможлиблюється, оскільки індивідуальному розвитку кожного притаманний поступ від простих до складніших суспільних відносин.

По цьому впливає наступний важливий педагогічний висновок: кожна новонароджена людина впродовж росту й духовного розвитку опановує досвідом етнічної поведінки спочатку шляхом засвоєння звичаїв, а за тим – сприйняттям традицій. Завдяки звичаїв дитина звикає дотримуватися правил поведінки значно раніше, ніж навчиться розуміти їх моральну сутність. Це відбувається в молодому віці, коли кожна людина повною мірою сприймає вплив етнічного (національного) довкілля. Педагогічна сила звичаю полягає в тому, що він підсилюється фізіологією певних умовних рефлексів, які формують динамічну стереотипну поведінку.

Традиції народної педагогіки наділені ознаками високого одухотворення. Завдяки цьому в народі впродовж віків живуть, естафетно передаючись з покоління в покоління благородні людські якості: любов до рідної землі, отчого краю і домівки, де виріс і став людиною, повага до батька-матері, світлої пам'яті своїх пращурів, до рідної мови, історії, відчуття приналежності до народу, усвідомлення себе його кров'ю і плоттю, прагнення пізнати, зберегти й передавати його духовні надбання у спадок своїм дітям, онукам, правнукам.

Значення традицій у наш час полягає не лише в тому, що вони надійно захищають національну самобутність кожного народу, а й у тому, що в несприятливих екологічних умовах вони орієнтують людину на одухотворення її виробничої діяльності.

Традиція не лише вчить жити, а й зобов'язує жити згідно з її вимогами і настановами, тобто жити не лише для того, щоб існувати, а щоб присвятити своє життя певній благородній меті, вірі, мрії і

добру. Традиція – підґрунтя національного, відтак національне – основа культури. Отож відчуження людини від національної культури ініціює її безликість. Знеособлена людина, яку позбавлено власної індивідуальності не здатна створювати духовні цінності, оскільки для духовних зусиль замало тільки бажання чи навіть таланту, а конче потрібне відмінне від інших світовідчуження, самобутнє сприйняття навколишнього. Безрідний гомункулус – ворог будь-якого народу.

Порушення спадкоємності поколінь ламає народне свято, а їм на зміну приходять безпросипні пиятики. Відречення від рідної мови породжує суржиковий сурогат і отупіння розуму. Коли вмирає народна пісня, їй на зміну приходять одурманюючий шовіністичний поп-гоп-галас, який своїм грюком наче намагається заглушити тугу за втраченою душевністю, придушити совість і честь.

Упродовж багатовікової життєвої практики викристалізувались провідні принципи української етнопедагогіки, які репрезентують сукупність основних вихідних положень та ідей, що визначають основне спрямування, зміст і організацію виховних дій. Вони виступають переконаннями, нормою, правилом, якими керуються батьки задля дійового впливу на своїх дітей.

Наукові дослідження української етнопедагогіки уможливили виокремлення таких провідних принципів: гуманізм, природовідповідність, зв'язок виховання з життям, виховання в праці, врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, систематичність і послідовність виховання, єдність вимог і поваги до особистості, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованця.

Принцип гуманізму виявляється в гуманному ставленні до дітей, у застосуванні найдоцільніших засобів впливу на них. Народна мудрість розглядає людину як частину природи, підпорядковуючи її виховання загальним законам. Педагогічний принцип природовідповідності вимагає побудови процесу виховання з урахуванням особливостей природи кожної людини. На підтвердження цього можемо навести порівняння й аналогії типу – “людина-природа” чи “природа-людина”, які широко побутують у народних уявленнях.

Народна педагогіка обумовлена життям трудівників. І справді, уявити собі народну виховну практику без зв'язку з життям просто неможливо. Адже основна мета народної педагогіки – дати молоді ґрунтовну підготовку до життя, сформувати в неї уміння і навички,

необхідні для майбутньої суспільної діяльності. Виховна практика в трудових сім'ях склалася так, що діти постійно включали в життя й у діяльність дорослих. Така посиljena участь дітей у справах розглядається в народній педагогіці як природний і необхідний процес.

Організація виховання на основі зв'язку з життям – єдиний шлях адекватного розв'язання найважливішого завдання народної педагогіки – прилучення до соціального досвіду кожного нового покоління. Означену ідею якнайкраще втілено в календарно-обрядовому циклі, якого дотримується етнічна спільнота. Сама календарна система творилась народом упродовж віків й містить знання з астрономії, агрономії, біології, екології, медицини, кулінарії тощо. Водночас календарний поступ означений обрядовою символікою, яка є унікальною для кожного етносу. Саме в обрядовості кожен народ виражає свій особливий світогляд – життєві прагнення, релігійні, етичні та естетичні погляди й переконання.

Не має жодної події в родинному, громадському, суспільному житті чи зміни в природному довкіллі, які б народ не оздобив різноманітними ритуальними діями, повір'ями та піснями. Формуючи обрядову систему, наші пращури переслідували декілька визначальних цілей:

- емоційно-насичено пережити визначну подію;
- примножити добробут та запобігти нещастю;
- запобігти буденності (рутинності) у повсякденних справах;
- створити відповідні умови для здійснення певного життєвого кроку;
- максимально згуртовано розпочати (завершити) певну соціально-значущу справу;
- зберегти, примножити й передати прийдешньому поколінню всі практичні й теоретичні знання.

ВИСНОВОК:

Традиційна етнопедагогіка не завжди спроможна забезпечити відповіді на запитання, що і як робити в наш стрімкий час. Проте вона неодмінно може застерегти, що нам не слід робити. З огляду на це недоцільно перетворювати її на музейний експонат. Адже етнопедагогіка – не лише день вчорашній, а й наше майбутнє. Вірніше, тільки з допомогою дотичного використання її скарбів зможемо перейти в завтрашній день, не загубивши ані своєї сутності, ані

самобутності та історичної пам'яті, що і є визначальною метою виховання.

Завдання на недпрактику

1. Описати інтер'єр групи та дитячого садка.
2. З'ясувати знання дітьми різних вікових груп назв українського національного одягу та взуття.
3. Зробити опис українського національного одягу та взуття, які є в дошкільному закладі.
4. З'ясувати відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми основних понять родоvodu.
5. Записати і дати письмовий аналіз заняття із теми ознайомлення з сім'єю та родом.
6. Розробити перспективний план ознайомлення дітей з народною фамілогією та дитинознавством.
7. Скласти тлумачний словник традиційних українських форм звертання, запросин, подяки і величання.

Тема 6. Етнопедагогічна сутність визначальних чинників формування особистості (лекція 2 год.)

План

1. Природа як важливий чинник етнічного виховання.
2. Вплив природи на патріотичне виховання.
3. Природнича тематика в усній народній творчості.
4. Олюдження природних стихій рослинного і тваринного світу.
5. Застосування народного досвіду в екологічному вихованні дошкільників.

Рідна мова – необхідний фактор у становленні етнічної самосвідомості особистості. В.О.Сухомлинський про роль рідної мови в формуванні світогляду дитини. Проблема вивчення рідної, державної та іноземних мов у педагогічній практиці народу. Значення мовної культури вихователя у педагогічному процесі, основні риси правильного мовлення. Передумови засвоєння мовленнєвого етикету в дитячому садку.

Дитяча гра, її значення у виховному процесі. Види і характеристика дитячих народних ігор. Дитяча гра в різні вікові

періоди дошкільнят. Іграшка – супутник дитячої гри. Організація народних ігор.

Етикет як чинник виховання. Етнічний аспект етикету. Різновиди етикету. Особливості українського етикету. Роль дошкільного закладу в формуванні в дітей загальноухвалених і етнічно особливих норм поведінки.

Народне мистецтво – визначальний чинник естетичного виховання у народній традиції. Основні жанри народного мистецтва. Художньо-ужиткове мистецтво. Імпровізація – визначальний чинник народного мистецтва. Форми застосування різних жанрів народного мистецтва в дитячому садку.

Релігія в контексті етнічного виховання. Загальнолюдські духовно-моральні цінності та етнічна обрядова традиція. Моральна квінтесенція релігійних творів. Релігійне мистецтво в естетичному вихованні дитини Використання релігійної спадщини у виховній роботі з дітьми.

Поняттєве поле теми

Природа, патріотизм, антропоморфізм, міф, легенда, казка, екологія, мова, рідна мова, державна мова, іноземна мова, світогляд, самоідентифікація, культура мовлення, дитяча гра, іграшка, етикет, норми поведінки, манери поведінки, менталітет, традиція, ритуал, мистецтво, жанр, художньо-ужиткове мистецтво, імпровізація, релігія, світові релігії, національні релігії, етноконфесійність, релігійна література, релігійне мистецтво, загальнолюдські цінності, релігійна обрядовість, релігійна толерантність.

Базові знання

Дитяча література. Тема: “Усна народна творчість”.

Методика навчання дітей рідної мови та ознайомлення з явищами навколишнього життя. Теми: “Усна народна творчість у словниковій роботі з дітьми”, “Методика використання загадок і прислів’їв”, “Методика заучування поетичних творів”.

Народознавство. Тема: “Усна народна творчість й образотворче мистецтво українців”.

Дошкільна педагогіка. Теми: “Естетичне виховання”, “Засоби навчання”, “Гра”, “Дидактична гра”.

Методика музичного виховання в дитячому садку. Теми: “Свята і розваги в дитячому садку”, “Самостійна музична діяльність в

дитячому садку”, “Керівництво роботою з музичного виховання в дошкільних методичних кабінетах”.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти опис найхарактерніших особливостей рельєфу України (ріки, озера, гори, низовини, височини).
2. Зробити анотовану картотеку пам’ятників природи, заповідників і заказників України.
3. Охарактеризувати особливості промисловості й сільського господарства для певного регіону країни.
4. Виготовити зразки народного декоративного розпису для дітей різних вікових груп.
5. Розробити 2–3 сценарії проведення літературних ранків та вечорів, присвячених письменникам-класикам.
6. Розробити план проведення вечора-зустрічі з місцевими письменниками (відповідно до регіону).
7. Скласти анотацію творів місцевих дитячих письменників для дітей дошкільного віку.

Етнопедагогічна сутність визначальних чинників формування особистості

(практичне заняття 2 год.)

Питання для обговорення

1. Природа як важливий чинник етнічного виховання.
2. Рідна мова – необхідний фактор становлення етнічної самосвідомості особистості. Значення мовної культури вихователя в педагогічному процесі.
3. Дитяча гра, її значення у виховному процесі. Види і характеристика народних ігор.
4. Етикет як чинник виховання. Етнічний аспект етикету. Роль дошкільного закладу в формуванні в дітей загальноухвалених і етнічно особливих норм поведінки.
5. Народне мистецтво – визначальний чинник естетичного виховання у народній традиції. Використання різних жанрів народного мистецтва в дитячому садку.
6. Релігія в контексті етнічного виховання. Загальнолюдські духовно-моральні цінності та етнічна обрядова традиція. Використання релігійної спадщини у виховній роботі з дітьми.

Практичні завдання

1. Укласти перелік дитячих книг за темою: “Український народ про природу” /10-15 назв/.
2. Описати спостереження спонтанних народних ігор дітей (понятійний апарат, який використовується в сюжеті).
3. Запропонувати варіанти оформлення інтер’єру дитячого садка творами народного мистецтва.

Темати рефератів

1. Використання народного досвіду в екологічному вихованні дошкільників.
2. Вивчення рідної мови в дошкільному закладі.
3. Місце народних ігор й іграшок в роботі дитячого садка.
4. Формування поведінки в традиціях української народної педагогіки.
5. Естетика українського народного побуту.

Природа – один з найважливіших чинників народної педагогіки. Вона є не лише осередком існування, а й рідним краєм. Природа батьківщини має нез’ясовану владу над людиною. Це добре відчували наші пращури і, виховуючи дітей, завжди дотримувались принципу природовідповідності.

З природою як вирішальним фактором виховання узгоджується твердження про народну педагогіку як педагогіку волі й любові. Згадаємо Міжнародну “Декларацію прав людини”: “Людина народжується вільною”.

В узагальненому значенні природа – це і повітря батьківського будинку, і Всесвіт, і світовий космічний простір. Навіть зірки на небі батьківщини – рідні. Згадаємо їхні народні назви: “Ведмедиця” (Велика і Мала), “Чумацький шлях”... Увесь традиційний спосіб життя визначається рідною природою. Її руйнування рівносильне руйнуванню етносфери, отже і самого етносу. Природа впливає на формування особистості людини, а вислів “на лоні природи” якнайкраще визначає роль природи в її житті. Народ і природа неподільні. У їх єдності – найвища гармонія життя на Землі.

Природовідповідний підхід у вихованні забезпечує гармонійний, комплексний підхід до формування особистості, оскільки природа впливає на почуття, свідомість, поведінку людини. У народній творчості олюднено образи батьківщини, рідної природи: дуб-батенько, земля-матінка, джерело – “журавлине око...”.

Народними педагогами створено “сонячну стежку”, що пролягає найкрасивішими місцями Батьківщини. В їх системі виховання – і поезія, і моральність, і фізичне, і духовне здоров’я.

Прихильність до рідних місць – стрижнева властивість здорового патріотизму. Народ, що любить рідну природу, який складає пісні про неї, завжди виборює волю і незалежність. Адже рідне природне оточення дарує свободу особи, нагороджує любов’ю, вселяє віру, впевненість, надію.

Сучасній педагогіці необхідно запозичувати в етнічної педагогіки засоби ефективнішого приучення дітей до духовного спілкування з природою, яке духовно збагачує народну педагогіку. Цей досвід завжди етнічно особливий і ніколи не випадає з русла загальнолюдських тенденцій. Ластівка зів’є гніздо на фронтоні будинку: “Чоло будинку сподобалося ластівкам” – щастя родині. Дятла стукіт почуєш – день має бути радісний; побачиш дятла – день виявиться щасливим: “Родинний птах, родинна душа – вічно в працях і турботах”. Людина без запаху землі довго не проживе. І нехай у висотних будинках у центрі величезного міста будуть хоча б квіти в горщиках.

Це місце може бути дуже маленьким, а й про нього людина може сказати: дивіться навколо, усе це моє. Тут я живу, тут я люблю, тут я знаходжу відпочинок, тут моя Батьківщина.

Отже природа як чинник народного виховання має значно більше значення, ніж традиційно вважали дотепер в педагогічній науці. Остання могла б чимало запозичити з народного досвіду і не лише у викладанні природничих дисциплін у закладах освіти.

Рідне слово виступає важливим чинником формування особистості. Видатний український педагог В.Сухомлинський писав: “Мова – це віконця, через які дитина бачить світ”. Видатний учитель вважав, що мова є складовою духовної культури дитини та культури її мови зокрема: “Багата мова – багатий духовний світ, розвинуте почуття краси слова – висока моральна культура. Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної товстошкірості”.

У народній педагогіці рідне слово піднесено на недосяжну висоту. Духовність обумовлено насамперед словом, мовою. Їх сила неймовірна в людському житті. Про слово кажуть: “можна ним убити, можна і воскресити”. Покаяння, каяття, сповідь, проповідь, заклинання, клятва, благословення, заповіт – це слова, в яких є вищі

прояви людського духу. Покаяння – це рівень самосвідомості, духовності, совісності, моральності.

У народній педагогіці існують різноманітні словесні форми, що впливають на почуття, свідомість, поведження людини. Так виникли словесні прийоми впливу на особистість, як от: умовляння, домовленість, роз'яснення, наказ, прохання, доручення, повір'я, привчання, наставляння, повчання, побажання, порада, натяк, схвалення, подяка, осуд, докір, зарікання, заборона, заповіт, заповідь, проповідь, сповідь.

Безмежна сила доброзичливого слова в народній педагогіці, а найбільше – рідного слова, рідної мови. Світові, регіональні, офіційні, державні мови, в жодному разі не можна вивчати за рахунок рідних мов. У народній педагогіці це вирішувалося природно і просто. Наші пращури не знали мовного бар'єру з іноплемінними сусідами. У педагогічній традиції процес оволодіння мовою – стихійний, спонтанний. У регіонах, де проживає багато етнічних спільнот, діти, які досягали шкільного віку, володіють двома-трьома мовами майже на однаковому рівні. Це Закарпаття, Крим та ін.

Висока культура мовлення немислима без дотримання мовленнєвого етикету, що полягає в умінні уважно, зацікавлено слухати співрозмовників, не перебиваючи тактовно включатися в розмову, змістовно та зрозуміло висловлюватися. У цьому незаперечним взірцем є вихователь. Саме він повинен своїм прикладом подавати дітям уявлення про мовленнєвий етикет.

Мовлення вихователя повинно вирізнятися такими ознаками:

- виразність – змістова, інтонаційна (експресивна), візуальна;
- правильність – орфоепічна, граматична, орфографічна, пунктуаційна;
- чистота – що не допускає ультрапуританізму (словникового, стильового чи колоритного), штучності, фальшивого професіоналізму;
- лаконізм – при збереженні змістової вичерпності, різноманітності засобів для висвітлення теми.

Такий педагог виховає дітей, які усвідомлюватимуть, що людина, байдужа до власної мови – “дикун”, що культура людини – це і культура її мовлення, що культура спілкування – це не лише власне бездоганне мовлення, а й уміння вислуховувати співбесідника, етика спілкування засобами мови; міміка, жести (поза), інтонація мовлення є теж засобами комунікації, які часом володіють більшою силою

впливу, аніж слово. Усвідомлюватимуть, що спеціаліст, мовленню якого притаманні граматичні й стилістичні помилки, не може бути справжнім фахівцем, оскільки все, що нечітко уявляєш – нечітко і висловлюєш: якість висловлювання є ознакою якості мислення.

На вихователя покладено велику відповідальність за передачу мовних скарбів наших пращурів наступним поколінням. Отож саме від нього залежить барвистість й чистота мови в майбутньому.

Дитяча гра є одним з основних видів діяльності малюків, що спрямована на практичне пізнання предметного довкілля і явищ шляхом відтворення дій та стилю взаємин дорослих.

Діти всіх народів світу мають спільну характерну рису – вроджений потяг до гри. Відтак ігри здебільшого дуже схожі між собою, зазвичай і однакові. Зведіть до купи дітей з різних кінців земної кулі і вони швидко знайдуть між собою спільну мову – почнуть гратися.

Гра, забава, і передусім іграшка, належать до головних атрибутів дитинства. Діти граються скрізь, де тільки трапляється для цього нагода: в хаті, на вулиці, в полі, в лісі, на річці, на пасовиську, спортивному майданчику тощо.

Гра – явище соціальне, зумовлене трудовою діяльністю дорослої людини. Отже гра – діяльність, що виникла у відповідь на потреби суспільства, в якому живуть діти й активними членами якого вони готуються стати.

За своїм змістом ігри органічно зініційовані й обумовлені життям, працею і поведінкою дорослих членів суспільства. Сюжети ігор необмежено різноманітні й віддзеркалюють реальні умови життя дитини. Вони змінюються залежно від змінюваності конкретних умов, під впливом специфіки входження дитини в реальний світ, збагачення її кругозору.

Народна педагогіка виділяє дві основні групи ігор. Ігри першої групи виникають самотужки. У них діти наслідують функції дорослих, те, що в майбутньому стане для них серйозним обов'язком – трудовим, сімейним громадським. Друга група – це ігри спеціально вигадані дорослими для розваги малюків.

Постійним супутником дитячої гри є іграшка – умовне відображення реальних предметів; річ, призначена дітям для гри і забави. Іграшка є відтворенням у спрощеній, узагальненій і схематизованій формі предметів з реального життя і діяльності суспільства, які пристосовані до особливостей дітей певного віку.

Народна іграшка побутує з давніх-давен у середовищі дітей трудящих, найчастіше виготовлена дітьми чи дорослими. На саморобних дитячих іграшках упродовж століть виховувалося не одне покоління дітей. Для тематики, образів і змісту іграшок різних народів притаманні особливості праці й побуту їх регіону, етносу, країни.

У практиці народного виховання до гри дитина залучається дуже рано. Її первинні форми з'являються вже в другому півріччі першого року життя і обумовлені розвитком орієнтації дитини в просторі. Це різні маніпуляційні ігри з багатьма предметами. У ранньому дитинстві (1–3 роки) ігри дітей набирають предметної форми, коли вони вчаться адекватно використовувати різні предмети, опановують т. з. предметними діями.

Під кінець раннього дитинства з розвитком самостійності зароджується рольова (творча) гра як основний вид ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Рольовою вона виступає завдяки тому, що діти намагаються виконувати роль дорослої людини. Відтак вона є наслідуванням серйозних занять з життя людей. У них відображено все те, що доведеться робити дитині, коли вона стане дорослою людиною.

Переоцінити значення гри в житті дитини важко. Водночас як і уявити дитинство без гри неможливо. Окрім рольових ігор, у дитячому товаристві побутують вироблені народною педагогікою ігри з готовими правилами – рухливі й розумові, які сприяють їх фізичному й розумовому розвитку, підвищенню емоційного тону тощо.

Етикет – слово французького походження, що означає манеру поведінки. Включає правила чемності й ввічливості, ухвалені в суспільстві.

Сформовані норми моральності є результатом тривалого за часом процесу становлення взаємин між людьми. Без дотримання означених норм неможливо налагодити політичні, економічні й культурні відносини, оскільки не можна існувати, не поважаючи один одного, не накладаючи на себе певних обмежень.

Уявлення про пристойне поведіння, про ввічливість, якщо їх розглядати з огляду різних культур, стають дуже відносними. Скажімо відома заповідь, як шанування батьків. Певним чином це поняття входить до загальнолюдської норми співіснування. Однак в мусульманських і кавказьких народів її зміст зведено до рангу культу.

В європейських народів шанування батьків виражено порівняно слабше і є досить віддаленим від культового значення.

Порівнюючи різні культури, знаходимо численні розбіжності й протилежності. В багатьох народів етикету, тобто правилам поведінки, властива ритуальна основа – древні історичні традиції. Скажімо, ставлення до жінки в східній і європейській системах принципово різняться. У традиційній мусульманській родині жінка, приготувавши їжу і накривши стіл, не сідає поряд з чоловіками до трапези, виявляючи таким чином повагу до своєї родини і лагідне ставлення. Водночас, вона не відчуває своєї обділеності, позбавлення якихось прав.

Сучасний етикет успадковує звичаї практично всіх народів від сивої давнини до наших днів. У своїй основі ці правила поведінки є загальними, оскільки їх дотримуються представники не лише певного суспільства, а й представники різних соціально-політичних систем, що існують у сучасному світі. Народи кожної країни вносять в етикет свої виправлення і доповнення, обумовлені суспільним устроєм країни, її історичною специфікою, національними традиціями і звичаями.

Вирізняють такі види етикету:

- придворний – чітко регламентований порядок і форми поводження, встановлені при дворах монархів;
- дипломатичний – правила поведінки дипломатів й інших офіційних осіб при контактах один з одним на різних дипломатичних прийомах, візитах, переговорах;
- військовий – кодекс загальноухвалених в армії правил, норм і манер поводження військовослужбовців у всіх сферах діяльності;
- загальногромадянський – сукупність правил, традицій і умовностей, яких повинні дотримуватись громадяни.

Відповідно до соціальних умов та особливостей етнокультурного оточення дитина опановує певними правилами поведінки. Першим осередком, в якому вона навчається етикету безумовно є родина. Спостерігаючи за поведінкою дорослих, копіюючи їх манери, малюк опановує законами міжособистісних стосунків. Отож батьки повинні постійно про це пам'ятати і бути якнайкращим зразком для наслідування.

Не менш важливою є відповідальність за формування поведінки дитини, що покладається на вихователів, які першочергово мають бездоганно володіти правилами етикету й в усьому бути прикладом.

Це важливо й тому, що сьогодні здебільшого внаслідок низького культурного рівня сім'ї дитина не опановує навіть мінімальними нормами поведінки. Зарадити цьому може дошкільний заклад. Перебуваючи в дитячому колективі, дитина отримує перші уроки спілкування і поводження. Відтак вихователь повинен докласти максимум зусиль для створення позитивного мікроклімату в групі, сприяти формуванню тактовним поводженням доброзичливого ставлення вихованців один до одного і до старших.

Завдання сучасної виховної системи полягає у відродженні й актуалізації етнічних особливостей етикету, а також умілому їх поєднанні з загальноухваленими нормами поведінки. Метою процесу виховання в дитячому садку доцільно спрямовувати на те, щоб тоді, коли вихованець увійде в світ дорослого життя, він зумів гідно наслідувати норми етикету свого народу, гармонійно поєднуючи їх із загальноухваленими.

Народне мистецтво як фактор виховання свідчить про загальну спрямованість народу до прекрасного. Нажаль у державній виховній системі мистецтво ніколи не посідало і невідомо чи посіде те місце, яке йому приділене в народній педагогіці етнічних спільнот.

Народне мистецтво протистоїть масовій культурі, що призводить до духовного зубожіння. Отож антинародну культуру, що насаджується в країні, можна усунути лише за допомогою популяризації народного мистецтва.

Мистецтво, збагачуючи народне життя і пронизуючи всі його сфери сприяє зміцненню народних традицій і є безцінним у вихованні зростаючих поколінь. Його як і працю правомірно назвати стрижнеутворюючим фактором виховання в народній педагогіці.

У процесі виховання і навчання дітей народна педагогіка завжди надавала великого значення використанню різних видів мистецтва: декоративного, сюжетного, предметного, ужиткового (ложки, дерев'яний і глиняний посуд, різьблені прялки тощо). Чільне місце належало вишивці нитками різного виду, бісером, плетиво, витинанка, ткацтво тощо.

Прикрашаючи свій побут, працю чи гру дитини, в художній діяльності людина намагалася прищепити їй любов до прекрасного, розвивати її художній смак. Відтак дітей навчали малюванню, живопису, різним ремеслам. Поступово виникали цілі династії майстрів, що передають свої вміння з покоління в покоління. Найважливішим аспектом образотворчого мистецтва і художніх

промислів у вихованні дітей виступав естетичний аспект. У примітивних формах лубка, іграшок, посуду дитину спонукали побачити прекрасне, специфічно регіональне.

У процесі навчання, гри, праці вихователь має змогу порівнювати різні іграшки, організовувати творчу розумову діяльність дітей з виявлення загального й специфічного в певних речах, які виготовлено в різних регіонах.

Напередодні Великодніх свят дітям пропонують самотійно розмалювати писанки, які дарують рідним і друзям.

Дітей включають й у процес виготовлення іграшок з глини з подальшим їх розфарбовуванням. Отож діти опановують трудовими навичками роботи з художнім матеріалом. Це виховує їх позитивне ставлення до навколишніх, потребу робити людям приємне своїми руками, одержувати радість від самого процесу дарування.

Релігія є стрижневим фактором у формуванні духовності особистості. Духовність визначається, зазвичай не лише релігією. Релігійний фанатик як і войовничий атеїст-екстреміст викликає неприйняття, занепокоєння, тривогу. Атеїст, що визнає волю совісті, і розуміє загальнолюдські моральні цінності, може не поступатися духовністю будь-якому віруючому. Отож крайності й взаємовиключаючі альтернативи в означеному аспекті є зайвими.

Релігії в процесі історичного розвитку набули статусу світових і національних. Окрім того кожній системі притаманні риси, якими її наділяє етнос, що її сповідує.

Релігія є носієм могутньої духовності. Чимале значення мають і її ритуали: символи віри, молитви, сповідь, причащення, таїнство водохрещення, вінчання, відспівування тощо. Наближаючи людину до Бога, вони піднімають людину над світом нищих почуттів і негідних учинків.

Основною темою всіх релігій є діти та їх виховання. У християнстві визначальна тема – мати і дитя. Мати піднімається до божественного рівня, без матері не може бути не лише героя, поета, а й сина Божого. Скажімо в християнстві утверджується святість материнської любові. Не має жодного релігійного першоджерела чи ж усного припису без педагогічної тематики (Біблія, Коран, Трипітака).

Виховний потенціал традиційних релігійних повчань неоціненний. Священні книги для дітей є моральними уроками. І навіть, якщо вони з атеїстичних родин, знання про віру предків безсумнівно посідають у їх духовному зростанні велику роль.

Головною вимогою до їх тексту виступає адаптація викладу відповідно до віку дітей, щоб зміст прочитаного був зрозумілим і цікавим.

Дітей доцільно знайомити із “життями” православних чи католицьких святих. У творах здебільшого невеликих за обсягом та повчальних за змістом розповідається про життя, вчення, подвижництво та чудо дії людей, яких визнано святими завдяки притаманним їм морально-духовним якостям. З-поміж них були відомі князі, полководці (кн. Володимир, Олександр Невський), а також вихідці з селянських родин (Іов Почаївський, Серафим Саровський). Усі вони відзначалися непересічною силою духу, щирою любов’ю до Бога і людей, прагненням до всезагального добробуту. Принагідно відзначимо, що кожен народ, який має сталу релігійну систему (це не обов’язково християнство) має в своєму епосі розповіді про людей, життя і вчення яких є гідним для наслідування.

Зауважимо, що всі традиційні (національні і світові) релігії однакові в поглядах на мораль, гуманізм і духовність, натомість їх вирізняють обрядові системи. Саме цю відмінність привносить кожен народ відповідно до власного світогляду, умов життя, традиції. Саме це надає обрядовій системі етнічного забарвлення.

Етнокультурні відмінності релігії необхідно враховувати в роботі з дітьми. Розповідаючи про ті чи інші народні звичаї релігійного характеру, слід завжди наголошувати на рівності всіх віросповідань, на унікальності кожного релігійного відгалуження і необхідності взаємоповаги та мирного співіснування між релігійними чи конфесійними спільнотами.

Релігія – багатогранна і всеохоплююча сфера людської культури. Пориваючи з нею, ми будуємо ненадійний, неміцний будинок духовності. Велика мудрість учителів людства духовно збагачує вихователя й вихованців.

ВИСНОВОК.

Сучасна освітня система не можлива без відродження й актуалізації чинників народного виховання, що стають підвалинами етнічної, національної й суспільної самосвідомості молодого покоління.

Завдання на підпрактику

1. З’ясувати відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми основних краєзнавчих понять.

2. Записати і дати письмовий аналіз краєзнавчих понять в заняттях по ознайомленню дітей з природою (вікова група за погодженням з викладачем).
3. Розробити перспективний план ознайомлення дітей з краєзнавством.
4. Скласти тлумачний словник пояснення назв краєзнавчих об'єктів.
5. З'ясувати відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми характерних особливостей народних промислів та ремесел.
6. Вивчити організацію і зміст роботи методичного кабінету із ознайомлення дітей з різними народними промислами та ремеслами.
7. Скласти тлумачний словник назв народних промислів та ремесел із урахуванням регіональних особливостей.

**Тема 7. Форми та методи виховання дітей засобами
етнопедагогіки**
(лекція 2 год.)

План

1. Вікова періодизація у народній віковій практиці. Українська народна традиція про вікові особливості догляду і виховання дитини.
2. Принципи української етнопедагогіки. Характеристика принципів виховання.
3. Визначення принципів української етнопедагогіки.
4. Повага до особистості дитини – основа української етнопедагогіки.
5. Значення громадської думки для виховання і самовиховання дитини.

Основні форми організації виховного процесу. Народне дитинознавство про необхідність урахування віку дитини задля ефективності виховного впливу. Характеристика індивідуальної, групової і фронтальної форм організації виховання.

Узвичасні методи народного виховання. Словесні методи і прийоми виховання. Практичні методи виховання. Методи заохочення і покарання. Проблема застосування методів покарання. Народний виховний досвід у сучасному дошкільному закладі.

Поняттєве поле теми

Вікова періодизація, принципи виховання, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, демократизм, виховний вплив, методи виховання, прийоми виховання, громадська думка, осуд, бесіда, роз'яснення, порада, докір, застереження, заборона, приклад, вимога, вправа, привчання, доручення, обов'язок, заохочення, покарання.

Базові знання

Методика навчання дітей рідної мови та ознайомлення з явищами навколишнього життя. Тема: “Методика художнього читання та розповідання дітям”.

Дитяча література. Тема: “Усна народна творчість”.

Виразне читання. Тема: “Казки”.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти розгорнуту анотацію казок, уміщених в збірках (за вказівкою викладача) за такою схемою: назва казки, мета використання, вікова група, словник форми роботи з казкою.
2. Розробити сценарій вечора дозвілля на одну із пропонованих тем: “У нас в гостях казка”, “Казки дідуся Панаса”, “Казки бабусі Параски”, “Впізнай героя казки”, “Подорож у країну казок”.
3. Проаналізувати завдання, зміст роботи із казкою, викладений у варіативних програмах для ДНЗ.
4. Ознайомлення з біографічними даними українських художників.
5. Проаналізувати програмні завдання та зміст роботи із ознайомлення з репродукціями художніх картин у варіативних програмах ДНЗ.
6. Виготовити альбом народних прикмет відповідно до пори року.
7. Підібрати літературні твори, до змісту яких входять народні прикмети.

Форми і методи виховання дітей засобами етнопедагогіки (практичне заняття 2 год.)

Питання для обговорення

1. Вікова періодизація в народній віковій практиці.
2. Принципи української етнопедагогіки.
3. Основні форми організації виховного процесу.
4. Узвичаєні методи народного виховання.

Практичні завдання

1. Словникова робота (визначити зміст понять: “принципи виховання”, “методи виховання”, “прийом виховання”, “засоби виховання”).
2. Скласти таблиці: “Словесні методи виховання” і “Практичні методи виховання”, “Наочні методи виховання”.

Тема рефератів

1. Українська народна педагогіка про роль праці в трудовому вихованні дітей.
2. Етнопедагогічні форми і методи у виховання дітей у дошкільному навчальному закладі.
3. Застосування народних методів у педагогічній практиці.

Народ прагне і вміє враховувати у вихованні вікові та індивідуальні особливості дитини, забезпечуючи в зв'язку з цим, наступність виховного процесу. Сутність означеного педагогічного принципу полягає в тому, щоб виховний вплив на дитину відповідав її віку, життєвому досвіду, фізичній силі та можливостям для подальшого вдосконалення.

У народній виховній практиці вирізняють такі вікові періоди розвитку.

1. Новонароджений – від часу народження до 10 днів;
2. Немовля (грудний вік) – від 10 днів до 1 року;
3. Дитинство – від одного до 10-11 років;
4. Отроцтво (підлітковий вік) – від 11-12 до 15-16 років;
5. Юність – від 16 до 20-21 року;
6. Дорослий вік – від 20-21 до 40 років;
7. Зрілий вік – від 40 до 55 років;
8. Старечий вік – після 55-60 років.

Від народження і до юності людина виховується в сім'ї, за тим здебільшого стає на самостійний життєвий шлях, створюючи нову власну сім'ю. Зрозуміло, що з віком виховні турботи про дитину ускладнюються.

Кожна вікова група зумовлює властиві їй потреби у вихованні. Особливо ретельного догляду потребує новонароджена дитина. Вона обмежена в рухах і абсолютно безпорадна у всьому. Її треба тримати в теплі й чистоті, часто купати й годувати: “Мала дитина їла б щогодини”.

Не менш насиченим є виховання немовляти. Треба забезпечити його нормальне харчування, запобігати різним захворюванням

(захисні властивості організму немовляти досить слабкі), не допускаючи перегрівання чи простуди, гартуючи організм, тримаючи тіло в чистоті. За нормальних умов немовля розвивається й росте дуже швидко: “Як грибочки ростуть діточки”. Зростають потреби й у спілкуванні. Відповідно в народі хвалять матір чи няньку, яка, забавляючи немовля, постійно говорить до нього, співає пісень. На третьому місяці немовля гулить, що згодом переходить в лепетання й в модульований лепет. Немовля вчать тримати голівку, сидіти, його підтримують в перших спробах стояти й ходити.

З віком зміст виховання дитини розгалужується: “Мала дитина – не виспишся, більша дитина – не наїжся, велика дитина – не уберешся”. Допитливість дітей зростає. Вони ставлять дорослим безліч запитань, за що малюків від 3 до 5 років часто називають “чомучками”. Дорослі повинні уважно ставитися до змісту запитань, задовольняти й розвивати дитячу допитливість. У трудових сім’ях дітей змалку залучають до праці, привчають до самообслуговування. Різноманітнішою стає їх ігрова діяльність. Велику увагу приділяють опануванню нормами налагодження позитивних взаємин з дорослими й однолітками.

Виховання становить цілісну єдність, у якій кожна ланка взаємообумовлює, доповнює й продовжує іншу. Сутність означеної закономірності простежуємо в зміні прислів’я: “Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю”.

Народна педагогіка стверджує, що добрий вихователю той, який вимогливо ставиться до виховання: “Розумний батько сина спитати не соромиться”, “Дитині волі не давай”, “Гарна мазана паляниця, а не дитина” Потурання призводить до сумних наслідків: “Потурай малому, то, як виросте, буде тебе на старості бити”, “Хто дітям потаче, той сам плаче”.

Зазвичай, кожна вимога має бути виправданою. “Все любить міру” – кажуть у народі. Дорослі неодмінно повинні додержувати єдності вимог у вихованні, орієнтуватися на провідну виховну силу. Неприпустимо, щоб дитину виховували всі і ніхто: “Де багато няньок, там дитя каліка”, “У семи няньок дитина без носа”, “Де багато баб, там дитя невлад”. Відповідальність за виховання покладається на батька й матір, вихователя дитсадка. Вимогливість спрацьовує сповна, якщо вона ґрунтується на повазі до особистості дитини. Кривдник і той, хто зневажає дітей, припускається найбільшого

злочину на Землі. Діти – маленькі громадяни. З огляду на це дорослі ставляться до них, як і діти до дорослих – з повагою. Для прикладу, коли кожную дитину, яка ввійде до чужої хати і привітається з господарями, незалежно від її віку неодмінно запрошують сідати в оселі.

Доречно зауважити, що й саму вимогливість, а не причепливість й дріб'язковість народна педагогіка розглядає як вищу міру поваги до особистості: важче вимагати, ніж не вимагати. Вимагати – значить з повагою ставитись до дитини, піклуватися про неї, про її життя і поведінку. Невимогливий вихователь – байдужий до долі дитини.

Багатовікова педагогічна практика українського народу ґрунтувалась на принципах природовідповідності, культуровідповідності, гуманізму, демократизму, систематичності педагогічного впливу та ін. Відтак в українській етнопедагогіці використовуються три форми організації дітей: індивідуальну, групову й фронтальну (масову). До індивідуальних форм організації виховання відносимо догляд дорослих за дитиною, до групових – виховання дітей в сім'ї, участь дітей і молоді в об'єднаннях однолітків, до фронтальних – участь молоді в праці, додержання народних традицій, свят і обрядів. Кожна з означених форм виховання по-різному може виявлятися в кожному окремому випадку на різних етапах життя людини.

З часу народження до двох років життя дітей називають дволітками чи “другою кашею” (другий рік кашу їсти). Така дитина потребує пильного індивідуального догляду. Вона постійно перебуває під опікою матері, під її доглядом. Отже домінує індивідуальна форма виховного впливу на дитину.

Діти з чотирьох років в селах та й у містах виявляють потяг до громадського життя. Вони об'єднуються в групи і гуртом проводять своє дозвілля. Така групова форма організації виховання стає дедалі активнішою. Приблизно з 3 років діти гуртуються залежно від віку в об'єднання однолітків.

Таке групування дітей і підлітків триває аж до періоду дозрівання, коли молодь вливається в організовану громаду, що має своє традиційно національне вираження на Україні в формі дитячих забав, вечірок, вечорниць, досвіток.

Основним критерієм визначення рівня вихованості людини є її вчинки і поведінка: “На дерево дивись, як родить, а на людину; як робить”. Про того, хто говорить одне, а робить інше в народі

осудливо кажуть: “Говорить вздовж, а живе впоперек”. Яскравим підтвердженням схильності оцінювати вихованість людини насамперед за її поведінкою може бути, скажімо, українська народна казка “Сім дочок”.

З-поміж усіх виховних методів народна педагогіка на перше місце поставила ті, які формують суспільну поведінку дитини, тобто все, що сприяє нагромадженню практичного досвіду дитини. Передусім визначальним у вихованні був сам уклад життя та діяльності дітей, вправи і привчання, неухильне виконання правильного режиму праці та відпочинку, а також різних доручень і обов’язків.

Запитайте будь-яку людину про головну сутність виховання і вона здебільшого скаже, що виховання відбувається в самому житті дітей, що сприяє нагромадженню їх практичного досвіду й формуванню певної групи навичок.

Така загальновизнана думка постала з масової виховної практики, яку насамперед спрямовують на організацію життя, розумної, цілеспрямованої і різнобічної діяльності дітей відповідно до ухвалених у середовищі народу суспільних норм і правил, на привчання до розумних дій, вправлення як послідовного повторення позитивних вчинків на основі усвідомлення їх значення. Згадаймо мудрі народні вислови: “Посієш вчинок – виросте звичка”, “Посієш звичку – виросте характер”. Вправи і привчання посідають в народному вихованні одне з чільних місць і є своєрідною “гімнастикою поведінки” дітей та реалізуються здебільшого шляхом застосування цілого комплексу різноманітних прийомів: вимог, показу, тренування, нагадування, контролю й самоконтролю.

Вимога допомагає вихованцеві збагнути сутність і насущність потреби в певних звичаях і манерах поведінки. У народній педагогіці вони виражаються по-різному: в цікавій розповіді про повчальний факт із життя людей, мудрій пораді когось із старших, афоризмі: “Не будь у людях примітний, а будь вдома привітний”, “У гостині останній починай їсти, а перший переставай”, заповіді “Не кради”, “Поважай старших”, “Шануй батька і матір”. Вимоги у формі наказу чи погроз у практиці народного виховання трапляються зрідка. До них вдаються лише в крайньому разі, найчастіше тоді, коли вихованець виявляв зухвалу впертість і непослух після випробування всіх інших можливих методів і прийомів, зокрема – позитивний приклад.

Прийом вправлення за показом відзначається високою дієвістю, оскільки передбачає демонстрування безпосереднього наочного взірця

та ініціює позитивні емоційні сприйняття: “Якщо він може, то чому я – ні?”. На це зорієнтовані вихователі, коли, скажімо, наголошують підліткові: “Подивись, як забавляє свого молодшого братика ця дівчинка”. Чи: “Я тобі продемонструю взірець ввічливого й культурного запрошення дівчини до танцю”. Щоб та чи інша дія, наприклад, манера вітатися, закріплювалась і формувалась як звичка.

Не обходиться і без нагадування, яке сприяє подоланню забудькуватості. Щоправда, постійні нагадування, передусім у категоричній формі, набридають й дають зворотній результат. А відтак радимо їх висловлювати делікатно й почасти в жартівливій формі.

Народна педагогіка обстоює довірливе ставлення до людини. Водночас довірливість не виключає контролю дорослих за поведінкою дитини: “Довіряй, а й перевіряй!”.

Відомі різні види контролю. Педантично-в’їдливий – не дає очікуваних результатів. Доброзичливий і мудрий – сприймається з вдячністю, оскільки сприяє виявленню й подоланню труднощів, підносить уже набуте, стимулює радісні переживання успіху, спонукає до самовдосконалення і самоконтролю: “Найкращий контроль – власна совість”.

Вік людини порівняно недовгий: “Вік наш – як година”. Та й швидко минає – “Збіжить вік – як одна година”, “Літа упливають, як вода”, “Вік пройшов, як батогом ляснув”. Тож і прожити його слід змістовно, гідно. Відповідно в народній педагогіці велику увагу відведено чиннику часу в житті людини. Про раціональне його використання на основі додержання певних процесів розпорядку дня йдеться в багатьох приспівках і приказках, скажімо: “Хто рано встає, тому Бог дає”, “Легше пізно лягти спати, ніж рано вставати”, “Зі сном, як з волом, борися, а рано вставати не пінитися”, “Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай”, “Зробив діло – гуляй сміло”.

Глибоко замислитись над невинним плином часу спонукають також народні загадки. І це не випадково: розумний і чіткий розпорядок життя і діяльності дитини народна педагогіка розглядає як один з дійових методів виховання, важливий чинник формування звичок.

У практиці народного виховання розпорядок дня формується на основі укладу життя трудової родини в селі чи в місті з урахуванням віку й статі дитини, пори року й навіть особливостей дня – будень,

неділя чи свято. Широко застосовується в народі виконання дітьми різних доручень і обов'язків, дитячі ігри та забави, дозвілля тощо.

До виконання різних доручень практика народного виховання вдається дуже часто. Обов'язки малюків обумовлені їх потребами й потребами трудової сім'ї загалом. Отож доручення вони одержують здебільшого від батьків. Щоденне виконання доручень і обов'язків змалку дисциплінує дитину, формує почуття відповідальності, вчить раціонально використовувати час, стимулює ініціативність, гартує характер і формує вольові якості шляхом подолання труднощів й доведення розпочатої справи до завершення: “Кінець діло хвалить”. Успішне виконання доручення ініціює переживання дітьми радості успіхів. Особливо, якщо його виконання перевірено й оцінено авторитетними дорослими – батьком чи матір'ю, дідусем чи бабусею. Доручення визначають відповідно до віку і статі дитини з поступовим їх ускладненням. Їх обсяг і зміст досить вагомі для поступального розвитку малюків на кожному віковому етапі. У формуванні суспільної свідомості провідними є методи *розповіді, бесід, роз'яснення, наставляння, інформування, порад, дискусій тощо*. Вони здавна широко побутують у практиці народного виховання.

Виховна сила народної педагогіки полягає й в тому, що вона вміло спонукає кожного до правильної дії, спрямовує до додержання норм поведінки. Відтак усталеною є розгалужена система різноманітних стимулюючих методів, як от: педагогічна вимога, суспільна думка, орієнтація на очікувану радість, змагання, напучення, заборона, застереження, навіювання, заохочення, покарання тощо.

Народ – великий колективіст. Авторитет і сила громади, значення одностайності та єдності трудящих прославляються в українському фольклорі: “Громада – великий чоловік”, “Більший чоловік громада, ніж пан”, “Що громада забажає, того й пан не ламає”. Виховна сила громадської думки велика, її ніхто не може зігнорувати “На чужий роток не накинеш платок”, “Крий, ховай погане, а воно ж таки гляне”, “Раз на віку спіткнешся, та й то люди бачать” та ін. Громадського осудження боїться навіть той, хто вже нічого не боїться, як от: “Хоч ганьба очі не виїсть, але не дає між люди показатися”, “Стид, хоч і не дим, а очі виїсть” тощо.

Кожна дитина не лише прагне наслідувати дорослих, а й мріє якнайшвидше стати дорослою. Цей природний потяг до очікуваних приємних змін народна педагогіка вміло використовує. Орієнтування

на майбутню перспективу: “Будеш слухняним, поїдеш зі мною до міста”, “як одужаєш, зможеш у річці купатися”, “підростеш – підеш до школи” не лише викликає настрій радісного очікування, а й вселяє відчуття життєвого оптимізму, мобілізує сили на досягнення поставленої мети, здійснення хороших вчинків.

З-поміж методів стимулювання позитивної поведінки неабиякою популярністю користується навіювання. Його основне призначення – викликати у вихованця певний настрій, стан, впливати таким способом, щоб прищеплювати позитивні почуття та збуджувати відповідні роздуми й переживання. Вираження цього методу в народній педагогіці досить своєрідне й оригінальне, оскільки його наділено рисами народної кмітливості й винахідливості. Не обходиться тут без різних здогадок, фантазії й гумористичних прийомів. Чимало й елементів казковості, вигадки, які дуже любляють діти. Та й за змістом народні навіювання досить різноманітні: “Не їж зелених слив, бо в череві жаби виростуть”, “Не плюй на вогонь, бо обличчя струпом вкриється”, “Не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш” тощо. У народі подібних навіювань надзвичайно багато. Вони здебільшого нічого спільного не мають із містикою, оскільки їм властива цілком реальна спрямованість на очікуваний результат.

Наведемо для прикладу низку народних навіювань, спрямованих на виховання культури поведінки дітей і дорослих: “Не переступай коромисло, бо мати може померти”, “Не їж з підвіконня, щоб щастя свого не проїсти”, “Не стукай по столу ложкою, бо сварка в хаті зчиниться”, “Не сідай за кут столу, бо не одружишся”, “Як не дати того, що попросить вагітна жінка, то миші поїдять хустки”, “Не можна виливати воду з купелі на стежку, щоб злі люди не ходили по долі дитини”; “Не слід переступати малих дітей, бо не виростуть”, “У хату де є новонароджене, не личить заходити з порожніми руками, дитина буде жадібною” та ін.

З великою відповідальністю народна педагогіка застосовує заохочення й покарання у вихованні дітей. Під заохоченням розуміється спонукування кого-небудь до якоїсь дії певними засобами. Найпоширенішими видами заохочень виступають: схвалення вчинку, похвала, подяка, нагорода, лагідний погляд, усмішка. Заохочення дітей старшими, авторитетними для неї людьми має велике значення. Воно закріплює позитивні навички й стимулює до кращої поведінки, вселяє здоровий життєвий оптимізм, зміцнює впевненість у власних

силах й можливостях, викликає бадьорість, енергійність, гарний настрій і готовність до подальшої праці, загострює почуття відповідальності й власної гідності, сприяє налагодженню позитивних взаємин між вихователями і вихованцями. Заохочення може стосуватися різних сфер діяльності. І найціннішим у його змісті є моральна дія. З огляду на це, народні вихователі ставляться до нагород стримано. Вони не допускають, щоб у дітей створилась звичка очікувати нагороди за будь-який успіх. Ці ідеї пронизують різні види українських народних казок, скажімо “Дідова дочка й бабина дочка” та багато інших.

Увагу дітей в практиці народного виховання зосереджено на їх уміннях оцінювати насамперед факти схвалювання й подяки, а не вагомість нагороди. Хоча нагороди зазвичай не ігноруються. Найчастіше це гостинці, поїздка до міста чи навпаки – до села, залучення до певних дій спільно з дорослими (нічне випасання коней з вечірнім багаттям і дозволом поїздити верхи, рибальство, збирання грибів, участь у святі чи видовищі). Наголосимо, що заохочення дітей є природним результатом їх позитивних учинків.

Не обходиться народна педагогіка і без покарань. У буквальному розумінні “покарати” означає накласти кару за злочин чи провину. З огляду педагогічного – це метод негативної оцінки вчинків чи дій вихованця задля їх викорінення. Основне призначення покарання – викликати у винуватця неприємні переживання, гіркоту провини й сорому за поганий вчинок, каяття і бажання більше його ніколи не повторювати. У практиці народного виховання найчастіше застосовуються покарання у формі зауваження, реплік, осуду тощо. Зауваження, як стисло висловлене судження, міркування з приводу чогось здебільшого неподільне з осудом, як виявленням негативного, несхвального ставлення до чогось. У практиці народного виховання осудливі зауваження супроводжуються розкриттям негативних наслідків негативного вчинку.

З покаранням тісно співіснує метод природних наслідків, які є логічними з дій та вчинків дитини: насмітив – прибери, образив – попроси пробачення, опустив – підніми тощо. Покарання може виражатися у формі докору чи в обмеженні окремих прав дитини – позбавлення участі в розвагах чи улюблених заняттях, усунення від значущої діяльності й переведення в іншу форму активності тощо.

ВИСНОВОК.

Упродовж віків кожен народ творив свої виховні традиції. Відтак задовго до зародження педагогіки, як науки визначив ефективність (не ефективність) тих чи інших методів і залишив чи скасував їх з повсякденної виховної практики. З огляду на це сучасним поколінням науковців у формуванні новітніх виховних систем варто відроджувати й актуалізувати педагогічний досвід минувшини з опертям на синтез національного й загальнолюдського.

Завдання на педпрактику

1. З'ясувати відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми різних жанрів фольклору.
2. Записати і письмово проаналізувати використання вихователями малих жанрів українського фольклору в педагогічному процесі дитячого садка.
3. Розробити перспективний план із народознавства (на один квартал) для відповідної вікової групи.
4. Скласти тематику бесід-консультацій для батьків із народного дитинознавства (на один квартал).
5. Проаналізувати картотеку репродукцій картин українських художників в дитячому садку.
6. Проаналізувати плани виховної роботи із використання репродукцій картин українських художників.
7. Зробити анотовану картотеку збірників усної народної творчості, куди входять прикмети.
8. З'ясувати відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми народних прикмет.
9. Скласти тлумачний словник архаїзмів, історизмів та інших незрозумілих слів із урахуванням їх регіональних особливостей.
10. Розробити перспективний план роботи вихователя із ознайомлення дітей з народними прикметами.

Тема 8. Характеристика засобів народного виховання **(лекція 2 год.)**

План

1. Визначення основних засобів народного виховання.
2. Різновиди дитячого фольклору.
3. Колискові пісні та їх психологічна характеристика.

4. Виховне значення пестушок і потішок.
5. Заклички, примовки, лічилки, скоромовки, дражнилки, мирилки як невід’ємна частина дитячого фольклору.
6. Виконання пісень в дитячих іграх. Виховний вплив календарно-обрядових пісень.

Народний танець як засіб морально-естетичного виховання. Етнічні особливості народних танців. Танець – невід’ємна складова молодіжного дозвілля.

Найкоротші жанри усної народної творчості та їх педагогічний зміст. Прислів’я та приказки: їх констатувальне відображення реальності й повчальний зміст. Ян Амос Коменський про виховне значення прислів’їв і приказок. Загадка як важливий засіб розумового, морального й естетичного виховання дитини.

Казка – унікальний жанр народної творчості. Видатні українські письменники про феномен народної казки. Казка як носій педагогічної спадщини етносу. Загальнолюдське і етнічноособливе в народних казках. Особливості народних казок як засобу виховання.

Вплив іграшки на педагогічні традиції народу. Матеріал і технологія виготовлення народних іграшок. Етнічні риси народної іграшки. Українська народна іграшка. Регіональні особливості народних іграшок.

Використання засобів народного виховання у роботі дошкільних закладів. Актуалізація і пошук нових форм використання засобів народного виховання. Співпраця сім’ї із дитячим садком у відродженні традиційних українських засобів виховання.

Поняттєве поле теми

Засоби виховання, жанр, фольклор, дитячий фольклор, пісня, колискова пісня, пестушка, потішка, закличка, примовка, лічилка, скоромовка, дражнилка, мирилка, колядка, щедрівка, веснянка, гаївка, народний танець, прислів’я, приказка, загадка, казка, народна іграшка.

Базові знання

Методика навчання дітей рідної мови та ознайомлення з явищами навколишнього життя. Тема: “Методика художнього читання та розповідання дітям”.

Дитяча література. Тема: “Усна народна творчість”.

Виразне читання. Тема: “Казки”.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти анотовану картотеку календарно-обрядових пісень відповідно до конкретного регіону України.
2. Розробити сценарії пісенних вечорів у дитячому садку (варіативні за вказівкою викладача).
3. Скласти анотовану картотеку звичаїв і обрядів кожного регіону України для дітей різних вікових груп.
4. Розробити по одному сценарію свята-розваги, дозвілля чи вечорниць (вікову групу погодити з викладачем).
5. Оформити добірки календарних обрядових пісень до одного циклу (за вказівкою викладача).
6. Зробити добірку народного дитячого фольклору обрядового змісту для дітей старшого дошкільного віку.
7. Зробити стислі анотації збірників дитячих народних ігор для дітей дошкільного віку.
8. Описати зміст однієї гри для кожного віку і можливості її використання в роботі з дітьми кожної вікової групи (за настановою викладача).
9. Скласти анотовану картотеку українського народного ігрового фольклору.

***Характеристика засобів народного виховання
(практичне заняття 4 год.)***

Питання для обговорення

1. Основні засоби народного виховання.
2. Різновиди дитячого фольклору. Виховна роль народної пісні, народного танцю.
3. Жанрова характеристика народної творчості. Особливості народних казок.
4. Роль іграшки у педагогічній традиції народу.
5. Використання засобів народного виховання у роботі дошкільних закладів.

Практичні завдання

1. Скласти конспект консультації для батьків на тему “Значення колискова пісні в житті дитини”.
2. Оформити добірку українських календарно-обрядових пісень для виконання на святкуванні з нагоди Різдва, Великодня, Дня Матері та ін. /за вибором/.

3. На основі матеріалів фольклорних збірок скласти добірку приказок та прислів'їв про чесність, правдивість, працелюбність, сміливість, ввічливість, скромність, охайність, привітність /7 – 10 до кожної якості/.
4. Укласти перелік книг на тему: “Казки народів світу для дітей” /10-15 назв/.

Темати рефератів

1. Жанрова палітра та виховна сутність дитячого фольклору.
2. Українська народна іграшка.
3. Виховний потенціал українських народних пісень.
4. Народна казка – джерело пізнання визначальних рис етносу.

Система народного виховання багатогранна, а засоби її реалізації різноманітні. Виховання – це сутність життя народу: усі виховували, усе виховувало, усіх виховували. Суб'єктивно те чи інше явище життя слугувало визначеній меті, виконувало конкретне завдання. Наприклад, такі здобутки народної творчості, як пісні, були засобами розваги і відпочинку. Водночас вони виконували багатогранну виховну функцію.

Упродовж тисячоліть усна народна творчість була єдиним засобом узагальнення і передачі життєвого досвіду народу, втіленням народної мудрості. У творчості відбито етичні позиції, історію, психологію, дидактику народу. Все, чим він жив набуло художнього відображення дійсності й виявлено в словесно-музично-хореографічних й драматичних творах. Пісні унікальні музично-поетичним оформленням ідеї – етичної, естетичної, педагогічної. Їх краса і добро виступають у єдності, оскільки їм властива висока поетизація різних сторін народного життя, в т.ч. і виховання зростаючих поколінь.

Уже на першому році життя дитині співають **колискові пісні**. Їх основний зміст – любов матері до своєї дитини, мрії про її щасливе майбутнє. Вони бувають поетичними образами птахів, диких звірів, домашніх тварин, смішних і страшних, лагідних і сердитих. Колискові пісні глибоко гуманні й зворушливі, адже йдуть від щирого материнського серця. Народні колискові пісні, за твердженням М. Стельмаховича, вчать любити рідну землю, батьків, працю, захищати правду, поважати старших.

Сучасні психологи вважають безперечним існування пам'яті дитинства. Психологічний портрет людини складається до п'яти років. Отож найвищою мірою необхідно з першого дня дитині

слухати гарну поезію і музику. Немаючи жодних уявлень про існування пам'яті дитинства, ані про його психологічний портрет, тисячоліттями матері віддають своїм дітям найкращі поривання душі, найніжнішу поезію і мелодію.

Засобами виховного впливу, виступають *пестушки* й *потішки*. Пестушки одержали свою назву від слова пестувати – няньчити, носити на руках. Це короткі віршовані приспіву, якими супроводжують рухи дитини при пестуванні. Пестушки мають виховний сенс за умови їх супроводу тактильними прийомами – легкими тілесними дотиками. Лагідний масаж, супроводжуваний веселою невігадливою пісенькою з виразним проголошенням віршованих рядків, викликає в дитини бадьорий, веселий настрій. У пестушках враховано всі основні етапи фізичного розвитку дитини: коли починає ставати на ніжки, їй говорять одне; дитину, що робить перші кроки – вчать впевненіше стояти і при цьому супроводжують дії іншими за змістом пестушками, як от: “Дибки, дибки! Ходить котик по лавочці, Водить кішку за лапочки: Диб, диб, диб!”

Пестушки поступово переходять у пісеньки-потішки, що супроводжують ігри дитини з пальцями, ручками, ніжками. В них присутнє педагогічне спрямування – наставляння в працьовитості, доброті, дружелюбності. Як от у дитячій потішці “Сорока”, щедра білобока нагодувала кашею всіх, окрім одного, хоча й найменшого: “Ти дров не рубав, води не носив?”...

Народ не виправдує ледаря в будь-якому віці і вважає, що психологічна підготовка до діяльності повинна починатися з часу пробудження свідомості.

Чимале місце в житті селянських дітей посідали різні *заклички* і *примовки*. Пісенні заклички і словесні примовки сповнені віри у всемогутні сили землі, неба і води; вони прилучали селянських дітей до життя і праці. Закличка наповнювала маленьке дитяче серце сподіванням на рясний урожай, статок і багатство. Діти змалку привчалися розділяти сум і радість, працю і турботи дорослих.

Пісня є незмінним, обов'язковим елементом гри, оскільки пожвавлює її зміст. У духовній спадщині кожного етносу є пісні календарного призначення. Насамперед ті, які виконувались дітьми в свята чи в урочистих подіях. Скажімо на Різдво і Новий рік маленькі українці відвідували своїх хрещених батьків, близьких і далеких родичів, поважних односельців і співали для них колядки й щедрівки. Підлітки окрім цього під час різдвяних свят влаштовували вертеп і

ходили з ним селом чи містечком, розігруючи сценки релігійного і світського змісту.

Зустріч весни також знайшла своє відображення в дитячих піснях. З настанням теплих днів діти водили хороводи, супроводжуючи їх співом веснянок і гаївок.

Стосовно особливостей пісенного репертуару, щодо дитячого віку, слід зауважити, що підлітки мають власну поезію. Це – **же-ребкування, скоромовки, лічилки, дражнилки** в численних різновидах. У лічилках чітко дотримуються співзвуччя і ритму. їх художня функція полягає у своєрідній грі словом і ритмом. Для них характерні жвавість і барвистість. Виконання лічилок діти супроводжують найпростішою мелодією, іноді використовують мелодії відомих дитячих пісень.

З-поміж творів дитячого репертуару, жанром, якому притаманні риси дитячої творчості є прозивалки і дражнилки: “Такі пісні-дражніння і пісні-глузування являють особливий дуже забавний і цікавий вид дитячої творчості”, – писав В.Пропп. Зазвичай, вони несуть негативно забарвлені, однак їх створюють діти і вони є проявом дитячої творчості. З цього приводу М. Стельмахович писав, що заборона нічого не дасть... “хіба, що відіб’є бажання від щирого волевиявлення настрою, від захоплення римуванням слів, критичного ставлення до вчинків, придушить мовну ініціативу, позбавить можливості пізнати полеміку, відчутти сутність міжособистих взаємин, набувати вміння обстоювати свою гідність, усувати непорозуміння, бути стриманим, статечним, вміти попросити вибачення, якщо допустив необачний вчинок чи посварився, не ображатись на критику, якщо вона справедлива, не бути злопам’ятним” та й зрештою, сварка є неминучою в дитячому житті. Н.В.Лисенко радить, що тут у нагоді вихователю стануть прислів’я та тексти мирилок: “Уміли сваритися, умійте й миритися”, “Мир миром, пироги з сиром, варенички в маслі. Ми дружечки красні, Обнімімось! Поцілуймось!”, “Мирись, мирись, та більше не сварись !” та ін.

З-поміж дітей підліткового віку були найпоширенішими веселі, задерикуваті, жартівні пісні: народ навіть у тяжких умовах життя оберігав дітей від сумних роздумів, намагався тримати їхній подалі від суспільного лиха і соціального зла, ще не зрозумілих і недоступних дитячому усвідомленню. Однак це аж ніяк не означає, що в репертуарі підлітків відсутні пісні серйозного спрямування змісту, які прищеплюють їм моральні переконання, почуття жалості й

співчуття, щирого бажання допомогти, закликають до боротьби за волю і людську гідність.

Народний танець – один з найдавніших видів народної творчості, є частиною обрядової системи. Їх поява обумовлена народними традиціями – водінням хороводів на Масляну, плетінням вінків на Купала тощо.

Поступово відходячи від обрядових дій, хороводи наповнювалися оновленим змістом, у якому виражалися і особливості побуту. Етноси, що займалися полюванням і тваринництвом відображали в танцях спостереження за тваринним світом. Отож образно і виразно передавали характер і поведки звірів, птахів, домашніх тварин. Згодом виникали танці на теми сільської праці. Народному танцю здебільшого притаманний військовий дух. До прикладу, в українському гопаку відзеркалено доблесть, героїзм, відтворено сцени бою тощо.

Значне місце в танцювальній народній творчості посідає тема кохання: танці, що виражають шляхетність почуттів, шанобливе відношення до дівчини і жінки – “гуцулка”, “подоляночка” та ін.

У народному танці переважає ритмічний початок, що підкреслюють танцюристи підтушуванням, ударами, дзенькотом брязкалець та ін. Практично всі танці виконуються під супровід народних інструментів або ж танцюристи акомпанують собі, тримаючи інструменти в руках. Це сопілка, бубони, ложки, гармошки, цимбали та ін. Великий вплив на характер виконання танцю чинить костюм. Адже не можливо уявити собі справжній Гопак без танцюристів, одягнутих у шаровари, вишиті сорочки і смушкові шапки.

Танець дозволяє виробити пластичність, особливу координацію рухів, прийоми співвідношення рухів з музикою. Це добре усвідомлювали наші предки і, коли маленька дитина тільки-но спиналась на ніжки, її починали вчити елементарних танцювальних рухів. З віком танцювальна ритміка ускладнювалась і оформлювалась у справжній танок, без якого не можна було уявити ані вечорниць, ані свят.

Народна педагогіка емпіричним шляхом доходила до виявлення освітньо-виховних функцій пісень і танців. Вихователі з народу інтуїтивно розуміли педагогічну цінність певних музично-поетичних здобутків і, не ставлячи конкретних цілей, стихійно культивували найефективніші для виховання здобутки усної народної творчості в т. ч. і дитячої.

До циклу найкоротших жанрів, які в образній формі відбивали різні сфери природного довкілля, суспільних і родинних взаємин відносяться **приказки, прислів'я і загадки**. Саме вони відіграють значну роль у вихованні дітей, формуванні їх особистості. Прислів'я, приказки становлять один вид поетичної творчості: це стислі, переважно афористичні, художні вислови народу про різні життєві явища. Вони є найпоширенішим видом народної поетичної творчості, який побутував ще в сиву давнину і дійшов аж до нашого часу.

Прислів'я – влучний і образний народний вислів, який узагальнює різні явища життя і має повчальний характер. Найчастіше вони утворюються за принципом аналогії. Скажімо, прислів'я “Куй залізо, поки воно гаряче” цінне не своїм прямим змістом, а тим, що воно може широко використовуватися у різноманітних аналогічних ситуаціях, тобто в переносному значенні.

Приказки та прислів'я – це переважно віршовані мініатюри. Дошкільників ці фольклорні жанри приваблюють яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою. У поетичній формі вони зберігають і поширюють народну мудрість, досвід пізнавальної діяльності, є засобами впливу на думки і дорослих, і дітей.

Розмірковуючи про виховне значення прислів'я, Я.А.Коменський влучно зауважив: “Прислів'я, приказка є коротким і спритним висловом, у якому одне говорить й інше мається на увазі, тобто слова говорять про деякий зовнішній фізичний, знайомий предмет, але натякають на щось внутрішнє, духовне, менш знайоме”. У цьому висловлюванні міститься визнання педагогічних функцій прислів'їв з урахуванням закономірностей, властивих народній педагогіці: по-перше, натяк виступає як засіб впливу на свідомість вихованців; по-друге, навчання йде від відомого до невідомого (знайомий предмет породжує незнайому думку).

Загадка – це стислий алегоричний, поетичний опис якогось предмета чи явища, подається у формі запитання, описового речення чи у віршованій формі, що потребує відповіді.

Народні загадки високо поціновував К.Д.Ушинський, зауважуючи, що загадки він вміщував не лише для того, щоб діти їх обов'язково відгадали, а більше для того, щоб дати учням можливість для вправлення розуму: “Я дивився на загадки, як на мальовничий опис предмета. Яка жива і корисна бесіда може бути закріплена в душі дитини народною загадкою”.

Діти знайомляться з характерними народними виразами, звикають зводити разом несхожі предмети, відшукувати в них схожість. Загадки слугують і виховним цілям, впливають на естетичне і моральне виховання, розвивають поетичне сприймання навколишнього. Це такі, як “Маленький, чепурненький, крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов” (гриб), “Коло бабусі сидить у кожусі, проти печі гріється, без водички миється” (котик).

Загадки загадують дітям усіх вікових груп, їх використовують як у повсякденному житті, так і на заняттях. Українські народні загадки багаті на образні поетичні вирази, мудре, дотепне слово. Ось як влучно сказано в загадці: “Ой за лісом, за пралісом, золота діжа сходить” (Сонце). За допомогою загадок діти вчаться за ознаками, які подано в їх змісті відгадувати предмети, явища навколишнього світу.

Казка, як своєрідний жанр народної творчості здавна посідає важливе місце у фольклорі всіх народів світу. Вона є, мабуть, найпопулярнішим жанром усної народної творчості для дітей. Свою назву “казка” одержала від слова казати, адже казку саме розказували, а не читали.

Казка – усний народний твір, який виникає безпосередньо в спілкуванні розповідача з слухачами.

Фольклористи поділяють казки за такими видами: про тварин, побутові, героїко-фантастичні, чарівні, казки-билини, легенди, небилиці, бувальщини.

І.Франко високо поцінював казки, зазначаючи, що вони “вкорінюють” в нашої душі любов до рідного слова, його краси, простоти й чарівної милозвучності. Народна казка – зазначав український письменник – це такий вид народної творчості, який ніколи не надокучає. Вона зачаровує дітей, в ній відбита краса української мови”. К.Д.Ушинський назвав казки “першими блискучими спробами створення народної педагогіки”.

Слід зауважити, що творцем казок є народ. Цікаво те, що казка в своєму змісті деякою мірою несе історичну правду про його життя, побут, погляди на життя, мораль і виховання.

Казки виступають унікальним засобом народного виховання. їх характерними особливостями, з огляду педагогіки, можна відзначити народність, оптимізм, захопливість сюжету, образність і кумедність, дидактизм тощо.

Матеріалами для народних казок слугувало життя народу: його прагнення щастя, вірування, звичаї і навколишня природа. Саме

втілення в казках позитивних рис народу і сформувало казку ефективним засобом передачі таких рис з покоління в покоління. Саме тому, що казки відбивають життя народу, його кращі риси, культивують у зростаючого покоління ці риси, народність виявляється однією з їх найважливіших характеристик.

Саме в казці відображено вікову оптимістичну мрію народу про те, щоб підкорити сили природи і змусити їх слугувати. Героям у досягненні їх шляхетних цілей, здебільшого, значну допомогу надають природні стихії, тварини, рослини тощо.

Багато народних казок вселяють впевненість у торжестві правди, у перемозі добра над злом. Передусім у казках страждання позитивного героя і його друзів є минуцими, тимчасовими, за ними зазвичай приходить радість, причому ця радість – результат боротьби, результат спільних зусиль. *Оптимізм* казок особливо подобається дітям і підсилює виховне значення народних педагогічних засобів.

Захопливість сюжету, образність і кумедність вирізняють казки дуже ефективним педагогічним засобом. А.С.Макаренко, характеризуючи особливості стилю дитячої літератури, говорив, що сюжет здобутків для дітей повинен по можливості прагнути до простоти, фабула – до складності. Казки найповніше відповідають цій вимозі. У них схема подій, зовнішніх зіткнень і боротьби дуже складна. Ця обставина уможливорює сюжет захоплюючим і привертає до казки увагу дітей. Отож правомірним є твердження, що в розповідях враховуються психологічні особливості дітей, насамперед, нестійкість і рухливість їхньої уваги.

Образність – важлива особливість казок, що полегшує їх сприйняття дітьми, оскільки вони ще не здатні до абстрактного мислення. У героїв зазвичай дуже яскраво виражені ті головні риси характеру, що зближають його з національним характером народу: відвага, працьовитість, дотепність тощо. Ці риси розкриваються у подіях і завдяки різноманітних художніх засобів, насамперед гіперболізації. Так, риса працьовитості є результатом гіперболізації і досягає граничної яскравості зображення – за одну ніч побудувати палац, міст від будинку героя до палацу царя та ін.

Дидактизм є однією з найважливіших особливостей казок, оскільки вони у всіх народів світу завжди повчальні. Натяки в казках застосовуються саме задля посилення їхнього дидактизму. Його особливість полягає в тому, що в сюжеті подається “добрим молодцям

урок” не загальними міркуваннями і повчаннями, а яскравими образами і переконливими діями. Отож дидактизм анітрохи не применшує художню цінність казок. Той чи інший повчальний досвід ніби зовсім самотійно формується в свідомості слухача. У цьому – джерело педагогічної ефективності казки. Майже всі вони містять певні елементи дидактизму і водночас в роботі з дітьми використовують казки цілком присвячені висвітленню моральних проблем. Відтак у казках якнайкраще відображено виховний ідеал, цілі, завдання, зміст, принципи і засоби народної педагогіки, втілені в рідній мові і фольклорі, які багато віків побутують у культурі українців.

Казці, як особливому засобу народного виховання методисти й вихователі дошкільного закладу і батьки повинні приділяти неабияку увагу, їх читання дітям різного віку має бути неодмінною складовою виховного процесу. Відтак доцільно дітей старшого віку залучати до інсценування невеликих за змістом і яскравих за сюжетом народних казок, рольового читання тексту, в якому вміщено значну діалогову частину.

Ефективною формою використання казкового матеріалу виступає проведення тематичних свят, з вікторинами на знання змісту народних казок, впізнавання казкових героїв, інсценування невеличких казкових сюжетів і т. д. Темати святкового заходу можуть бути: “У нас в гостях казка”, “Казки рідного краю”, “Подорож у країну казок” тощо.

Отож у різних жанрах фольклор по-різному репрезентує виховну спрямованість народної творчості. Окремі з них спрямовано на вдосконалення фізичного і розумового розвитку, інші включають суто навчальні матеріали. Більшість творів слугує для розв’язання різносторонніх завдань виховання дітей.

Народне мистецтво зрозуміле й улюблене всіма. Його різновидом розглядаємо іграшки з дерева, глини, тіста, сиру тощо. Кожному виробу притаманне добро, радість, тепло рук майстра і його фантазія, що захоплює дітей і дорослих.

Народна іграшка образна, барвиста, оригінальна за своїм задумом. Вона доступна дитячому сприйняттю, оскільки несе зрозумілий їм зміст лаконічно і конкретно. Це знайомі дітям казкові образи людей, тварин, явищ і предметів природи.

Українська народна іграшка зародилася як символ язичницьких культів. Для наших пращурів вони були найважливішими оберегами і

талісманами. З ними відбувалися обряди, які приваблювали добрі сили природи – весну, сонце, воду. Згодом їх первісний магічний зміст утратився і вони стали забавою для дітей. Тепер – це своєрідні здобутки народних майстрів, оскільки не призначені для серійного виробництва за що не втратили привабливості своєю неповторністю, і розмаїттям сюжетів.

Іграшка, з'явилася так давно як і ремесла й в кожній місцевості відповідно складалися свої технологія, стиль, художнє втілення задумів та образів. В Україні й сьогодні існують центри народної іграшки, що зберегли традиції її виготовлення й оздоблення, які склалися впродовж тисячоліть.

Закладені в іграшку образи наповнені глибоким змістом, теплом, добрим гумором. Кожен з них в давнину був носієм визначеного символічного значення. Народна іграшка як і іграшка загалом, є традиційним, необхідним елементом виховного процесу. Засобами гри й іграшки дитина пізнавала світ, відбувалась її соціалізація в соціумі. Видатний російський психолог Д.Б.Ельконін наголошував на важливій ролі іграшки в традиційному суспільстві, коли вона в одних випадках слугувала і елементом і функціональним інструментом надбання дитиною визначених виробничих навичок. До таких іграшок віднесено зменшені моделі не лише всіляких знарядь праці, а й невиробничої діяльності. Зменшені знаряддя праці уможливлювали входження в дорослий світ, попередньо опанувавши визначеними навичками. В інших випадках іграшка слугувала і слугує своєрідним наочним приладдям для передачі дітям знань про матеріальний світ. Такими є ляльки в різних національних костюмах, солдатики у військовій формі, моделі історичних і культурних об'єктів та предметів. Визначена частина іграшок править для розвитку в дітей рухових і моторних реакцій, сприяє їх нормальному фізичному розвитку.

Окрім наведених вище видів досить розповсюдженим є різновид народної іграшки, зміст якої обумовлено прагненням передати космогонічні, моральні, символічні і міфологічні знання. Вони по-своєму унікальні, оскільки містять символічні знання попередніх поколінь. Народні іграшки допомагають зрозуміти спосіб думки, вірування, коло занять наших пращурів: чим жили, у що вірили; їх уявлення про світ і природу. У народній іграшці втілено казку й реальність, традиції й сучасність.

У плануванні освітньо-виховної роботи сучасного навчального дошкільного закладу необхідно враховувати етнічні особливості

регіону, в якому розташований заклад, а також етнічний склад вихованців. З огляду на це необхідно якомога більше уваги приділяти використанню народних засобів виховання. Пошук нових форм їх застосування забезпечуватиме ефективність виховання дошкільників. Коротко зупинимось на деяких з них.

За порадами А.М. Богуш, з дітьми старшого дошкільного віку доцільно організувати вечори українських **колискових пісень** “Колисковий віночок”, коли діти, вкладаючи ляльок спати інсценують дії змістом різних колисанок. Гостями цього свята можуть бути матері, бабусі вихованців, а також поважні жінки села (міста), які б заспівали і навчили дітей давніх та маловідомих колискових. Це сприятиме зміцненню наступності поколінь, учить дітей поважно ставитись до старовини і спричинитися до збереження духовних цінностей народу. Співаючи колискових, маленькі учасники свята можуть засобами екстра-лінгвістики виражати доброту, ніжність, розуміння, здатність до співпереживання.

Прислів'я та приказки є своєрідною програмою навчання, інформативною дидактикою. В них закодовано різноманітну інформацію з народної астрономії, метеорології, медицини і гігієни, географії, природознавства, а особливе місце посідають прислів'я морально-етичного спрямування: “Все любить міру”, “Не хвались, а вчись”, “Рана загоїться, а лихе слово – ні”, “Шануй людей і тебе шануватимуть”, “Друга шукай, а найдеш – тримай” та ін.

Оскільки прислів'я доступні дітям усіх вікових груп, вони входять до складу занять з рідної мови, ознайомлення дітей з українським народознавством – народні традиції, обряди; з зображувальної діяльності – ознайомлення з побутом; з методики природи – ознайомлення з рідною природою. Широко використовуються й у повсякденному житті, на прогулянках, під час обіду, коли можна найшвидше знайти привід для тієї чи іншої приказки, що сприятиме вихованню морально-етичних норм. Так, скажімо, якщо когось з дітей образили, вихователька може використати прислів'я: “Слово може врятувати людину, слово може і вбити”, “Рана загоїться, а лихе слово – ні”, “Слово не горобець, вилетить – не впіймаєш”. А.М.Богуш, рекомендує також використовувати прислів'я та приказки на моральну тематику після читання художніх творів, для закріплення з дітьми певних морально-етичних норм поведінки. Після читання творів про чесність і правдивість можна використовувати такі прислів'я: “Правда

в морі не втоне”, “Краще гірка правда, ніж солодка брехня”, “Правда, кривду переважить”, “На злодієві шапка горить” та інші.

Аналогічно можна використовувати приказки й про ледарів: “Дівка заплетена, а хата не метена”, “Ласа кішка до риби, а в воду лізти не хоче”, “Стук, грук, аби з рук”, “Любиш їздити, люби й саночки возить” та інші. Необхідно, щоб прислів’я увійшли в словник дитини, щоб вона могла знайти відображення своїх намірів у прислів’ї чи приказці, а відтак широко використовувала їх у повсякденній діяльності.

ВИСНОВОК:

Усна народна творчість, узагальнюючи багатовіковий досвід, виступає носієм і засобом втілення мудрості народу, його світогляду та ідеалів. Споконвічне прагнення – оберігати словесне народне творіння, яке потребувало розвитку генетичної й історичної пам’яті. Адже узагальнені форми життя, змісту виховання й навчання, втілювалися передусім у рідному слові й збережені в різних його символах і значеннях.

Завдання на підпрактику

1. З’ясувати відповідно запропонованої методики знання дітьми різних вікових груп казок, розуміння їх змісту та вміння розповідати казки самостійно.
2. З’ясувати, чи знають діти зачини та кінцівки до казок.
3. Проаналізувати плани виховної роботи вихователів щодо планування різних типів казок та форм, методів і прийомів роботи з казкою; проаналізувати виховну роботу щодо використання календарно-обрядових пісень, фонотеки дитячого садка.
4. Розробити тематику сценаріїв-практикумів для вихователів із поглибленого вивчення календарної обрядовості для конкретного регіону за вказівкою викладача.
5. Виготовити зразки традиційних атрибутів до календарно-обрядових свят із циклів весняно-літнього або осінньо-зимового.
6. Відповідно до циклічності української календарної обрядовості з’ясувати місце свят і розваг у плануванні педагогічного процесу кожної вікової групи.
7. Записати і письмово проаналізувати використання вихователями дитячого ігрового фольклору у різних видах діяльності.
8. Розробити перспективний план підготовки до одного із свят (за вибором студента і за погодженням з викладачем).

9. Вивчити організацію і зміст роботи методичного кабінету дошкільного закладу з розділу “Українські національні свята та обряди”.
10. З’ясувати місце народних ігор в різних видах діяльності дітей (вікова група за вказівкою викладача).
11. Записати і письмово проаналізувати використання гри впродовж дня за схемою:

Дитячий садок	Стаж роботи вихователя	Вікова група	Назва гри	Мета і завдання гри	В якому процесі використовується					Скільки всього впродовж			Примітка	
					Заняття		Повсякденне життя							
					ознайомлення із навколишнім	розвиток мовлення	Музичне заняття	фіз. культура	ознайомлення з природою	I пол. дня	II пол. дня	місяця	квартири	року

Тема 9. Активізація етнопедагогічного досвіду в умовах сучасного українського дошкільця (лекція 2 год.)

План

1. Провідні чинники виховання сучасної української навчально-виховної системи.
2. Завдання основних напрямів всебічного розвитку особистості: розумового, морального, естетичного, екологічного, трудового, економічного, правового, фізичного виховання.
3. Національне виховання – провідний напрям у вихованні сучасного молодого покоління України.
4. Завдання національного виховання, його взаємозв’язок із етнічним вихованням.

Залучення педагогічного досвіду українського народу в реалізації визначених чинників виховання. Народна традиція про першочерговість розумового виховання. Форми, методи і засоби розумового виховання в українській виховній практиці.

Мораль – провідний напрям народного виховання. Фольклорні твори як визначні носії морального імперативу українського народу.

Підготовка молоді до сімейного життя – важливий чинник морального виховання.

Провідні засади екологічного виховання в українській народній педагогіці.

Основні етапи трудового виховання у педагогічній традиції українців. Методи і засоби прищеплення дітям любові до праці.

Український фольклор та художньо-ужиткове мистецтво – провідні чинники естетичного виховання.

Народна мудрість про важливість ведення здорового способу життя, формування здорової особистості. Основні періоди фізичного виховання в українській народній педагогіці. Форми і методи фізичного розвитку дітей та молоді.

Значення національного виховання в українській народній педагогічній системі. Знання історії, збереження рідної мови, плекання народних звичаїв та обрядів як фундаментальні чинники національного виховання.

Поняттєве поле теми

Всебічний розвиток, національно-етнічна свідомість, особистість, напрям виховання, форми виховання, методи виховання, засоби виховання, народний досвід виховання, українська виховна традиція.

Базові знання

Історія України. Теми: “Культура Київської Русі”, “Соціально-економічний розвиток Лівобережної і Слобідської України”, “Правобережна Україна і західноукраїнські землі в XVIII–XIX століттях”.

Народознавство. Тема: “Свята й урочистості населення України”.

Методика ознайомлення дітей з природою. Теми: “Ознайомлення дітей з природою в іграх”, “Свята і розваги природничого змісту в дитячому садку”, “Словесні методи ознайомлення дітей з природою”, “Методичне керівництво роботою з ознайомлення дітей з природою”.

Активізація етнопедагогічного досвіду в умовах сучасного українського дошкілля (практичне заняття 2 год.)

Питання для обговорення

1. Провідні напрями виховання сучасної української освітньо-виховної системи.
2. Завдання всебічного розвитку особистості.

3. Використання народного педагогічного досвіду в реалізації завдань виховання.

Всебічний розвиток особистості є визначальною метою виховання. З визнанням незалежності в Україні постала необхідність виховувати національно й етнічно свідомих громадян. Процес виховання охоплює розумове, моральне, естетичне, екологічне, трудове, економічне, правове фізичне виховання в їх неподільній єдності, взаємозалежності та взаємозумовленості. Кожному з напрямів притаманні свої зміст і конкретні завдання.

ЗАВДАННЯ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ:

- розвиток мислення і мови;
- формування реалістичних уявлень;
- сенсорне виховання;
- розвиток пізнавальних інтересів.

ЗАВДАННЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ:

формування в єдності:

- моральної свідомості;
- моральної поведінки;
- моральних почуттів.

ЗАВДАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ:

формування у дошкільників:

- здібностей до естетичного сприйняття;
- естетичного оцінювання;
- естетичної діяльності /творчості/.

ЗАВДАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ:

- сприяння накопиченню екологічних знань;
- виховання любові до природи, прагнення берегти і примножувати її;
- формування вмінь і навичок роботи з природними ресурсами.

ЗАВДАННЯ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ:

формування у дітей:

- позитивного ставлення до праці дорослих;
- бажання і потребу трудитись;
- уявлення і знання про окремі трудові дії в тому чи іншому виді праці;
- навичок і вмінь у посильній для дітей праці.

ЗАВДАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ:

- формування господарської культури;

- засвоєння доступних уявлень і понять з економіки;
- розвиток інтересу до економічних знань.

ЗАВДАННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ:

формування в дітей:

- правових почуттів – регуляторів їх поведінки;
- навичок і звичок відповідального поводження й активної позиції в адекватній правовій сфері.

ЗАВДАННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ:

- стимулювання бажання піклуватися про своє здоров'я;
- формування потреби займатися фізичною культурою і спортом;
- підготовка до фізичної праці й виховання працездатності.

Водночас сучасна українська освітньо-виховна концепція зосереджує увагу на національному вихованні з урахуванням поліетнічного складу України.

Відтак **національне виховання** має спрямовуватись на формування в дітей і молоді світоглядної свідомості: ідей, поглядів, переконань, ідеалів тощо засобами прилучення до традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної й світової духовної культури. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної приналежності особистісних рис громадянина Української держави.

Не варто забувати і про необхідність формування етнічної свідомості майбутніх громадян. Визнаючи себе представником того чи іншого етносу, людина стає співтворцем матеріальної й духовної культури свого народу, плекає його одвічні цінності, захищає гідність своєї етнічної спільноти, прагне спричинитися до розбудови благоустрою української держави, яка на демократичних засадах забезпечує відповідні умови для самоутвердження й самореалізації етнічного потенціалу.

У процесі виховання слід повсякчас шукати нові форми, методи і засоби виховання, переймати виховний досвід зарубіжних педагогів і в жодному разі не відмовлятися від власної споконвічної педагогічної традиції. Адже ніщо не може бути ефективнішим, аніж апробовані віками складові виховної системи, творцем яких був український народ.

Головне завдання сьогодення – відродження української педагогічної спадщини, осучаснення давніх виховних звичаїв і активне їх залучення в реалізацію провідних напрямів виховання.

Народ споконвічно приділяв велику увагу розумовому розвитку дитини. І хоча в сучасному поступі науки народні знання видаються архаїчними і не актуальними, науковці визнають істинність народного досвіду.

Усім без винятку фольклорним творам притаманне смислове навантаження, що сприяє засвоєнню дитиною знань, оформлених у високохудожню форму. Численні прислів'я і приказки стверджують необхідність розумового становлення особистості: “Розум найбільше багатство”, “Розумний дім будує, а дурний руйнує”, “Розумний – розсудить, дурний – осудить” та ін.

Народні загадки є універсальним засобом розвитку логічного мислення дитини. Розгадуючи їх, вона не отримує готову інформацію, а в пошуках відповіді аналізує, порівнює, ставить нові запитання. Саме загадки найкраще доводять, що етнопедагогіка завжди сповідувала принцип переходу від простого до складного.

Найвпливовішим методом розумового виховання народ вважав спілкування з мудрими, літніми людьми. Не випадково кращими оповідачами казок та бувальщин були бабусі, дідусі і поважні односельці. Діти радо слухають їх повчальні історії, переймають житейську мудрість, набираються практичного досвіду.

В усі часи українці піклувалися про моральне виховання дітей. Вже з перших років життя за допомогою пестушок, приказок, примовок, дитині прищеплювали почуття чесності, справедливості, скромності. За народними уявленнями чисте сумління було найкращим здобутком життя людини. Не дарма ж в українських народних казках позитивні герої були хоча і бідними, але чесними, працелюбними, доброзичливими. Вони були завжди готовими прийти на допомогу. В цьому виявляється переконання народу в існуванні людини лише в спільноті: “Людина падає сама, щоб піднятися – потрібна рука друга” та ін.

Оскільки життя в соціумі вимагає дотримання певних правил поведінки, український дитячий фольклор вмістив докладний опис доброго поводження, шанобливого ставлення до старших, товаристськості з однолітками, турботи про молодших: “Красу – бачать, мудрість – чують, доброту – відчують” та ін.

Народ завжди пам'ятав, що дитину виховують як майбутнього сім'янина. Отож батьки намагались бути гідним прикладом своїм дітям у родинних взаєминах і шляхетному ставленні один до одного. Народна педагогіка наголошувала на тому, що побудова сім'ї не можлива без любові і взаємоповаги. Запорукою сімейного щастя наші пращури вважали високу моральність подружжя і докладання спільних зусиль до справи виховання дітей: “Немає відданішої людини від рідної дружини”, “Нащо клад, коли в сім'ї лад” та ін.

Український народ завжди володів тонким почуттям прекрасного. Зовнішня і внутрішня краса були визначальними ознаками досконалої людини. Отож змалку дітей виховували в гармонії з собою і зовнішнім світом. Великий вплив на формування естетичного смаку маленьких українців здійснювало художньо-ужиткове мистецтво. Адже найнезначніші побутові дрібниці оформлювались на високому художньому рівні. Не лише побутове оточення, а й дитячі іграшки (здебільшого їх виконували близькі родичі, а згодом і сама дитина) оздоблювались з великим естетичним смаком.

Аналогічно на формування естетичного смаку дитини впливала народна пісня і народна музика. Першими піснями в її житті були колискові. Через них немовля знайомилося з гармонією слів і мелодії. Згодом дитина сама починає співати, що сприяє розвитку її естетичного смаку. Народ попівлювався, щоб дитячі пісні, окрім повчального змісту набували високохудожньої форми.

З дитинства людина виносила в доросле життя переконання про природу, що є не лише об'єктом споживання – вона синонімічно неподільна з рідним краєм – “без верби і калини нема України”. Народна мудрість твердить про неприпустимість бездумного користування природними благами, які слід охороняти і примножувати. Щоб дитина це збагнула народна педагогіка вдавалась до антропоморфізму. В казах і легендах звірі й рослини наділялись людськими рисами характеру й діяли дотично до діяльності людей.

Трудове виховання завжди посідало провідне місце у виховній системі народу. Українська народна педагогіка ретельно розробляла ефективні шляхи трудового виховання в усталених педагогічних традиціях. У процесі трудового виховання умовно можемо виокремити три етапи **вступний чи ігровий** (від двох до шести–семи років), **помічний чи визначальний** (від семи до п'ятнадцяти років) і **основний чи завершальний** (від п'ятнадцяти до 20 років).

На першому етапі впродовж другого й третього років, дитина за правильного виховання набувала деякої самостійності (в споживанні їжі, одяганні, вмиванні), засвоювала правила користування предметами та елементарними нормами поведінки. Зазвичай вступала в працю психологічно, засвоюючи слова “праця”, “працювати” здебільшого такими ефективними виховними засобами, як колискові пісні, пестушки, потішки, різні заклички, які прославляли працю: “Ой люлі-люлі, бай”, “Сину мій любенький”, “Ладі-ладусі”, “Сорока-ворона”, “Кую-кую чобіток”, “Зайчику, зайчику” та багато інших. Їх персонажів наділено здебільшого казковими, барвистими рисами, привабливими для малят. Візьмемо хоча б цикл колискових пісень про котика “Ой котику, котику”, “Ходить ют по горі”, “Ой ти котку сірий”, “Ой ти коте Рябку”, “Ой був собі коточок”, багато інших, як закликають котика працювати – дитину колисати, дрова рубати, копати грядку, ловити рибку, піч топити, мести хату й сіни, вчитися шити, молотити. Киця, яка ухиляється від праці зазнає навіть фізичного покарання: “Бити кицю, бити – не хоче робити”. Ганебно й красти. За те, що кіт “вкрав у баби квітку”, “стала Галя ката бить, щоб не вчився так робить”. І як висновок: “Не вчись, коте, красти, а вчись, коте, роботу робити. Бери ціп, іди на тік жита молотити /“А ти, кому...”/.

При означенні ролі народних педагогічних традицій в економічному вихованні дошкільників зауважимо, що одним із провідних аспектів української народної педагогіки було (і залишається) підготовка дітей до господарської діяльності. Особливу увагу тут акцентується на вихованні “*дбайливого господарника*”, оскільки в культурі українського народу завжди панувала повага до людини праці, в розряд виховного ідеалу підносились така риса, як *господарність*. У народній педагогіці слово “господар” чи “газда” (як говорять подекуди у західних областях України) виступає синонімом найкращих особистих і громадських чеснот людини.

Народна пам’ять зберегла багато казок, в яких чітко виражені й схвалені господарність, працювитість, ощадливість. Приміром в народних сюжетах творів “Кривенька качечка”, “Дідова дочка, бабина дочка”, “Півник та двоє мишенят” та інших змальовуються дотепність і кмітливість думки, пошана до праці, до людей, бережливе ставлення до довкілля.

Народ здавна створював жартівливі пісні, в яких висміюється ледарство й невміле господарювання: “Грицю, Грицю до роботи”,

“Господиня гарна я”, протиставляючи йому працьовитість і дбайливість “Ой накладу вогник”, “Вербовая кладка” та ін. Особливість українського фольклору полягає з-поміж іншого, в доступності для різних вікових категорій своїм лаконізмом, поетичністю, простотою, легкістю запам’ятовування, а відтак містить невичерпний виховний потенціал.

Прагнення прищепити дітям господарський хист відобразилось у найкоротших жанрах усної народної творчості. Так українські народні прислів’я, приказки, побажання, репрезентують цілий спектр особистісних цінностей людини та їх антиподи. Здебільшого вони стосуються господарсько-побутової сфери життєдіяльності. У прислів’ях “У доброї господині і півень несеться”, “Де дві газдині, там голодні свині”, “Де багато господинь, там хата неметена та каша несолена”, “За добрим господарем і свиня господиня” позначені окремі факти та явища реальної дійсності, які здавна побутували у народному житті. Про наслідки безглузлого господарювання говорять: “Догаздувався до дідівської торби”, “Він би газдував, якби вік жито мав”, “Почав газдувати і не стало йому хліба” та ін. Різноманіття прислів’їв, приказок, примовок зумовлене життєвим досвідом народу, який переконує, що інколи одне слово чи речення, сказане своєчасно і влучно закарбовується в пам’яті міцніше й надійніше за будь-які бесіди чи нотації, які є несприйнятливими дитячою душею.

У розмові про правовий напрям виховання зазначимо, що активну в правовому відношенні людину необхідно формувати змалку, починаючи з дошкільного віку. Саме в цьому періоді можна закласти першооснови правових знань, виховати почуття відповідальності перед суспільством і державою, усвідомлення необхідності щодо дотримання норм права і моралі. Такі завдання сьогодні об’єктивно постали перед освітою. Визначальна роль у їх виконанні належить педагогу. Адже здатність людини змалку правильно розуміти норми моралі і доступних законів та відповідним чином поводитись не є природженою. Ці якості формуються під впливом навчання в спеціальних виховних закладах, а також в умовах доцільного спілкування з однолітками та з іншими людьми, завдяки участі дитини в різних видах діяльності.

Особливе значення у правовому вихованні набуває пізнавально-виховний потенціал української усної народної творчості. У більшості її різновидів сюжетна лінія та зміст стосунків персоніфікованих героїв

наочно ілюструють найдоступніші правові норми. Опанування ними за умови детального аналізу поведінки кожного персонажу спрямовується на вправлення та самовиховання дитини в різних ситуаціях предметно-ігрового осередку закладів дошкільної освіти.

Загальні уявлення про права людини знаходимо у таких приказках та прислів'ях: “Семеро одного не чекають”, “Сім раз відміряй, один раз відріж”, “Щоб мати, треба працювати”, “Косо, криво, аби живо”, “Хто не працює, той не їсть” та ін. Такі приповідки здебільшого виступають зачином казки чи ж супроводжують її сюжетну лінію.

Народна казка – вагома частка народнопоетичної спадщини українців. Беручи за основу завдання, які сьогодні стоять перед сучасним суспільством, освітою і родиною, неоціненне значення казки вбачаємо в тому, що вона є поліфункціональним джерелом формування духовності дитини, її ціннісних орієнтацій, стимулюючи моральне, етичне, правове та інші чинники виховання.

Фольклор здавна відігравав важливу роль в формуванні правової свідомості. Так у казках: “Рукавичка”, “Колобок”, “Коза-дереза” сила виховного впливу пояснюється здатністю впливати на емоційно-почуттєву сферу дитини. Допомога, співчуття, чесність, гідність допомагають героям вижити і знайти вихід зі складних ситуацій. Розповідаючи дітям казки, наші пращури змальовували розгорнуту картину об'єктивного характеру того чи іншого явища й водночас формували практичні вміння та навички його аналізу, способи проникнення в його сутність.

Народна традиція не применшувала важливості фізичного розвитку дитини. До появи немовляти на світ рідні оберігали майбутню матір від стресів і травм, що несприятливо впливали на фізичне і психічне здоров'я ще ненародженої дитини.

Після народження батьки вважали своїм першим і головним обов'язком піклуватись про здоров'я немовляти. Співаючи над колискою, мати бажала своїй дитині “рісточки у кісточки”, “здоров'ячко на сердечко” і щоб воно “спало не плакало, росло – не боліло” та ін.

Упродовж першого року життя батьки, приспівуючи пісеньки-пестушки, виконували разом з дитиною нескладні фізичні вправи, що сприяли формуванню правильної постави і адекватній координації рухів.

Слід зауважити, що особливе значення нормального фізичного розвитку зумовлено цілком реальними життєвими потребами. У

діяльності трудової людини завжди поставало чимало таких проблем, для подолання яких потрібні фізичні зусилля. Сила і витривалість, стійкість і спритність в народі високо поцінювалися і батьки прагнули їх виховати в своїх дітей. Окрім цього народ здавна збагнув, що фізичне виховання неподільне з іншими чинниками формування особистості. Отож не випадково народ полюбив героїв-богатирів Кирила Кожум'яку, Микулу Селяниновича, яких наділено надприродним здоров'ям і фізичною силою. Розповідаючи казки і легенди, дорослі зауважували, що богатирі стали такими завдяки правильному поводженню, дотриманню певних умов, подоланню певних перешкод, проявляли силу волі.

Українська виховна традиція зберігає численні варіанти рухливих ігор, які сприяли формуванню спритності, витривалості, зосередженості, активності. Водночас український народ виробив певні навички загартування дітей задля збереження їх здоров'я: ходьба першим снігом, умивання росою на Зелені свята тощо.

Народ у прислів'ях і приказках висловлював необхідність дотримання здорового способу життя, запобігання хвороб: “Бережи здоров'я – його в крамниці не купиш”, “Нікому не заздри – заздрість з'їдає здоров'я”, “Питимеш за здоров'я інших – сам захворієш” та ін.

У розмові про напрями виховання слід зосередитись на провідному напрямі – національному вихованні. Відзначимо, що український народ, переживаючи поневолення і наругу, повсякчас оберігав історичну пам'ять про славне минуле і передавав майбутнім поколінням ідею незалежності української землі. Це якнайкраще відображено в героїчному епосі – бувальщинах, історичних оповідях, думках, козацьких піснях тощо. З їх допомогою наші пращури виховували в дітях почуття причетності до історії свого народу, гордість за минуле свого краю, бажання спричинитися до справи здобуття Україною суверенності й примножувати її матеріальну та духовну культуру.

Зауважимо, що українська виховна традиція передбачала виклад історичного матеріалу на різних рівнях складності. Коли дитина маленька, їй розповідали і співали про історичні події, максимально спрощуючи понятійний апарат сюжету і надаючи йому елементів казковості. Коли дитина підростала, твори з історичним змістом ускладнювалися відповідно до віку і рівня її обізнаності.

Традиційно українці намагались відобразити історичне минуле в творах народного мистецтва (згадаємо козака Мамаю). З-поміж

іншого це сприяло пробудженню дитячої цікавості до зображення, а відтак і бажання дізнатися про події дотичні до сюжетів художнього твору.

Невід'ємною складовою національного виховання народна педагогіка завжди визначала вивчення рідної мови. Саме досконале володіння і невідмова за будь-яких умов від рідної мови вважалось кращим доказом національної самосвідомості. Український фольклор містить різноманітні жанрові твори, в яких змальовано красу рідного слова, утверджено думку про необхідність збереження чистоти мовлення, оповідається про жахи внаслідок бездумного вживання слів. У такий спосіб народні педагоги намагались прищепити зростаючому поколінню любов до материнської мови, потребу уважно ставитись до рідного слова та прагнення ретельно формувати мовленнєву культуру.

Надзвичайно важливим за народними уявленнями виступало збереження звичаїв і обрядів. Втрата обрядової системи народу спричиняє втрату його унікальної самобутності. Спираючись на принципи народності й культуровідповідності, українська етнопедагогіка створювала оптимальні умови для успадкування молодим поколінням обрядів і звичаїв рідного народу. Задля запобігання їх втрати народ створив календарно-обрядовий цикл. За допомогою символічних дій і фольклорного супроводу передавався народний досвід у провідних сферах людської діяльності.

ВИСНОВОК:

Перебуваючи в стані реформування, освітньо-виховна система України нагально потребує інноваційних впроваджень. Без відродження і переосмислення нашого минулого ми не маємо змоги передбачити і планувати наше майбутнє. Отож ретельне вивчення української етнопедагогічної спадщини зніціює краще пізнання сутності виховного процесу, збагачення народним виховним досвідом з подальшим його впровадженням у формування всебічно розвинутої, національно й етнічно свідомої особистості.

Завдання на педпрактику

1. Вивчити організацію змісту роботи методичного кабінету із ознайомлення дітей з символами України.
2. З'ясувати відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми основних значень символіки та народних оберегів.

3. Розробити перспективний план ознайомлення дітей з оберегами і символами України.
4. Скласти тлумачний словник понять і визначень, дотичних до символіки і оберегів.

Лабораторний практикум з курсу “Етнопедагогіка”

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 1 ЕТНОГАРФІЧНА КАРТА УКРАЇНИ

Мета:

- закріпити знання про етнічний склад населення України;
- з’ясувати ареал проживання етнічних спільнот, які утворюють українську націю;
- виявити регіональні та етнічні особливості в культурі населення України.

Завдання для самостійної роботи

На основі контурної карти “Державна територія України” окреслити і замалювати:

- 1) регіони проживання етносів, що утворюють українську націю;
- 2) компактні поселення інших етнічних спільнот.

За допомогою фотоальбомів охарактеризувати /письмово/:

- 1) регіональні особливості українського костюму;
- 2) розповсюдження за регіонами різновидів народних промислів та ремесел України;
- 3) особливості художньо-ужиткового мистецтва.

Форма роботи: індивідуально-групова.

План проведення роботи:

1. Активізація базових знань набутих на лекційних та семінарських заняттях /тема “Етнопедагогіка в системі педагогічних наук”/.
2. Методичні настанови.
3. Управління та контроль за виконанням завдань.
4. Репрезентація і захист результатів студентами проведеної роботи.
5. Підведення підсумків.

Методичне забезпечення: канцелярські приладдя; контурна карта.

Фотоальбоми:

1. Запрошуємо в Карпати. – Ужгород, 1984.
2. Захарчук-Чугай Українська народна вишивка. – К., 1988.

3. Знаки: 155 стародавніх українських вишивок. – К., 1992.
4. Івано-Франківщина. – К., 1985.
5. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. – К., 1993.
6. Косів: фоторозповідь про талановитих народних митців. – К., 1971.
7. Матейко К. Український народний одяг. – К., 1977.
8. Подорож у казку: путівник по осередках народної творчості Гуцульщини. – Ужгород, 1969.
9. Литвин В. Смолій В. Ілюстрована історія України. – К., 2001.
10. Українські Карпати : культура. – К., 1990.
11. Народні художні промисли. – К., 1986.
12. Народний одяг західних областей УРСР: в таблицях. – К., 1959.

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 2

МУЗЕЙНІ ЕКСПОЗИЦІЇ-ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

Мета:

- сприяти розширенню кругозору студентів знаннями про історію та сьогодення педагогічної культури українського народу;
- розвивати вміння використовувати музейні фонди в педагогічному процесі;
- виховувати почуття приналежності до високої місії українського педагога.

Завдання для самостійної роботи

За матеріалами музею історії освіти Прикарпаття Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника:

- 1) визначити мету екскурсії до музею “Освіта Прикарпаття”;
- 2) виокремити з музейної експозиції експонати, які мають етнопедагогічний зміст;
- 3) вчитися стисло і коректно формулювати запитання екскурсоводу;
- 4) критично проаналізувати інформацію про експонати музею;
- 5) обґрунтувати необхідність використання результатів екскурсії в педагогічній практиці з дітьми різних вікових груп.

Форма роботи: колективна.

План проведення роботи:

Підготовка до екскурсії.

Актуалізація базових знань лекційних та семінарських занять (теми: “Етнопедагогіка в системі педагогічних наук”, “Історія розвитку етнопедагогіки”, “Педагогічна культура і духовний прогрес

суспільства”).

Методичні настанови.

Керівництво екскурсією.

Обговорення інформації екскурсії.

Підведення підсумків.

Методичне забезпечення:

Фонди музею історії освіти Прикарпаття Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 3 УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ СВЯТА

Мета:

- визначити особливості української календарно-обрядової системи;
- з’ясувати шляхи залучення народних традицій в освітньо-виховний процес дошкільного закладу;
- виробляти вміння застосовувати етнографічні матеріали у виховній роботі з дітьми різних вікових груп;
- стимулювати творчий підхід до організації святкових заходів у дитячому садку.

Завдання для самостійної роботи

На основі етнографічних матеріалів і фольклорних збірок:

- 1) обрати свято річного циклу (обґрунтувати вибір);
- 2) визначити форму і час проведення святкового заходу (святковий ранок, вечір, напередодні, під час чи після календарного свята);
- 3) продумати оформлення приміщення святкування заходу;
- 4) забезпечити добірку відповідних матеріалів (костюми, символіка обраного свята тощо);
- 5) запропонувати форми залучення дітей у процес підготовки виховного заходу;
- 6) скласти розгорнутий сценарій обраного святкового заходу (для дошкільників старшого віку).

Форма роботи: групова /в групі 4-5 студ./.

План проведення роботи:

1. Активізація базових знань семінарських занять (тема: “Традиції і звичаї – основа виховної системи етносу”).
2. Методичні настанови.
3. Управління та контроль за виконанням завдань.

4. Репрезентація і захист результатів роботи.
5. Підведення підсумків.

Методичне забезпечення:

Канцелярські приладдя; зошити.

Література

1. Благослови мати. – К., 2001.
2. Вінок: українська читанка. – К., 1999.
3. Довженко Г.В. Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. – К., 1991.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К., 1993.
5. Генік Л. Морально-релігійне виховання молоді у Східній Галичині (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) – Івано-Франківськ, 2000.
6. Коляди. – Вільнюс, 1990.
7. о.Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – Таур, 1993.
8. Нова радість стала: збірка дитячих колядок. – Івано-Франківськ, 1991.
9. Ой радуйся, земле: колядки та щедрівки. – К., 1990.
10. Чарівна скарбничка: з джерела народного. – Чернігів, 1993.
11. Чарівна скарбничка (український дитячий фольклор). – Івано-Франківськ, 1996.
12. Український дитячий фольклор / Упоряд. Бойко В. – К., 1986.
13. Українське дошкілля. – К., 2000.

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 4 **ЕТИКЕТ І КУХНЯ РІЗНИХ НАРОДІВ**

Мета:

- закріпити вміння організовувати виховні заходи в дитячому садку;
- сформувані навички добору методичного й етнографічного матеріалу для проведення відповідних виховних заходів;
- акцентувати увагу на пріоритетах інтеркультурного виховання;
- з'ясувати ефективні шляхи засвоєння дошкільниками загальних й етнічно особливих норм поведінки.

Завдання для самостійної роботи

На основі літератури, матеріалів із етнічного етикету та фольклористики визначити:

- 1) етикет народу, який є змістом виховного заходу (дати заходу відповідну назву);
- 2) з'ясувати зміст уявлень про норми етикету, які формуються в

- дітей під час участі у виховних заходах;
- 3) продумати доречність запрошення й обов'язки гостей;
 - 4) добрати асортимент страв кухні конкретного етносу;
 - 5) скласти ескіз сервірування столу та його оформлення;
 - 6) запропонувати добірку фольклорних творів дотичного змісту до свята;
 - 7) подати конспект заходу на рецензування й репрезентацію.

Форма роботи: групова /в групі 4-5 студ./.

План проведення роботи:

1. Активізація базових знань лекційних і семінарських занять (теми “Визначальні чинники виховання та їх етнопедагогічна сутність”, “Характеристика засобів народного виховання”);
2. Методичні настанови.
3. Управління та контроль за виконанням завдань.
4. Репрезентація та захист результатів.
5. Підведення підсумків.

Методичне забезпечення:

Зошити, альбоми для малювання, канцелярські приладдя.

Література:

1. Будник О.Б. Етноекономічна компетенція школяра: Монографія. – Київ – Івано-Франківськ, 2008. – 200 с. (12,5 д.а.).
2. Вінок: українська читанка – К., 1999.
3. Довженко Г.В. Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. – К., 1991.
4. Домашня всезнайка /гл. “Из венгерской кухни”, “Немного о правилах поведения”/. – Ужгород, 1991.
5. Етнопедагогічна складова процесу формування компетентності молодших школярів / За ред. О. Будник. – Київ-Івано-Франківськ, 2009. – 448 с.
6. Етнопедагогічні засади українського дошкілля: Навчально-методичний посібник /За ред. проф. Н. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2008. – 537 с.
7. Етнос і культура: Науково-теоретичний часопис / Відповідальний редактор Кононенко В.І. – Івано-Франківськ, 2006. – № 2–3.
8. Етнос. Соціум. Культура: Колективна монографія (співавтор і відповідальний редактор Кононенко В.І.). – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2006.
9. Замок на соломинке: венгерские народные сказки. – Каменюк-Шахтинский, 1993.

10. Карачевська Н. Моделювання навчально-ігрового середовища на уроках фізичної культури в початковій школі: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ, 2007. – 105 с.
11. Кононенко В.І. Контрастивна граматики української та польської мов: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2006. – 395 с.
12. Кононенко В.І. Мова у контексті культури: Монографія. – Київ – Івано-Франківськ, 2008. – 392 с.
13. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вища школа, 2009. – 328 с.
14. Кононенко В.І. Українська мова: традиції та сучасність: Науково-методичне видання. – Івано-Франківськ: Знання, 2009. – 54 с.
15. Кулинария: справочное пособие /гл. “Блюда народов СССР”, “Встреча гостей. Праздничные вечера”/. – К., 1987.
16. Кухня народов СССР /главы “Русская кухня”, “Рекомендации по приему гостей”/. – К., 1990.
17. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкілля: Навчально-методичний посібник. – К.: Вища школа, 2006. – 208 с.
18. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкілля: Навчально-методичний посібник. – К.: Вища школа, 2006. – 332 с.
19. Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог – дошкільник: Монографія. – Івано-Франківськ, 2007. – 37,5 д.а.
20. Мацук Л.О. Методика ознайомлення дітей з природою: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ, 2006. – 12,0 д. а.
21. Народознавча компетентність дітей і молоді: принципи та методи дослідження / За ред. проф. Лисенко Н.В. – Івано-Франківськ, 2007. – 280 с. – 16,3 д.а.
22. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації: Монографія. – Чернівці: Книжки ХХІ століття, 2009. – 528 с.
23. Під одним небом: фольклор етносів /розділи “Білоруський фольклор”, “Болгарський фольклор”, “Російський фольклор”, “Угорський фольклор”/. – К., 1996.
24. Савчук Б.П. Етнологія. Підручник. – К., 2006. – 20,6 др. арк. (у співавт. з В. Кафарським).
25. Саралиев П. Мужчина на кухне: рецепты болгарской кухни. – Белая Церковь, 1991.
26. Тычинский В. Вкусно, полезно, рационально / главы “Оформление праздничного стола”, “Культура застолья”/. – К.,

1989.

27. Українське дошкілля. – К., 2000.
28. Український дитячий фольклор /Упоряд. Бойко В./ – К., 1986.
29. Цвек Д. До святкового столу. – Львів, 1974.
30. Чарівна скарбничка /Український дитячий фольклор. – Івано-Франківськ, 1996.
31. Чарівна скарбничка: з джерела народного. – Чернігів, 1993.
32. Чим хата багата /розділи “І зварити, і спекти”, “Мистецтво спілкування”, – К., 1993.
33. Шалимов С., Шадура Е. Современная украинская кухня. – К., 1991.
34. Эхо: предания, сказания, легенды, сказки /гл. “Русские предания и сказки”, “Сказания и мифы народов СССР”, “Предания и сказки народов мира”. – М., 1978.

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 5 **УКРАЇНСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР**

Мета.

- вчити майбутніх педагогів самостійно добирати фольклорно-етнографічні матеріали задля їх ефективного використання у виховній роботі з дошкільниками;
- формувати навички адаптації засобів народного виховання для дітей різних вікових груп;
- спонукати до виявлення творчих здібностей з оформлення методичних матеріалів дошкільного закладу.

Завдання для самостійної роботи

На основі дитячої літератури з фольклористики визначити: для якої вікової групи оформлено фольклорну збірку / обґрунтувати вибір/;

продумати тематику альбомів та їх жанри усної народної творчості;

здійснити добірку різножанрових творів українського дитячого фольклору;

оформити тематично-жанровий альбом про використання елементів каліграфічного письма, аплікацій, малюнків, орнаментів;

запропонувати форми застосування тематично-жанрових альбомів в роботі з дітьми різних вікових груп.

Форма роботи: індивідуально-групова.

План проведення:

Активізація базових знань лекційних і семінарських занять (тема “Характеристика засобів народного виховання”).

Методичні настанови.

Управління та контроль за виконанням завдань.

Демонстрація студентами проведеної роботи.

Підведення підсумків.

Методичне забезпечення:

альбом для малювання, кольоровий папір, канцелярські приладдя.

Література:

1. Благослови мати. – К., 2001.
2. Вінок: українська читанка. – К., 1999.
3. Довженко Г.В. Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. – К., 1991.
4. Стару погуду на нову дуду: українські прислів'я та приказки. – К., 1995.
5. Чарівна скарбничка: з джерела народного. – Чернігів, 1993.
6. Чарівна скарбничка /Український дитячий фольклор/. – Івано-Франківськ, 1996.
7. Що сходить без насіння: Українські народні дитячі загадки. – К., 1993.
8. Український дитячий фольклор / Упоряд. Бойко В./ – К., 1986.
9. Українське дошкілля. – К., 2000.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ПРОЕКТІВ

1. Актуалізація педагогічних ідей минулого в розвитку сучасної етнопедагогіки.
2. Видатні українські письменники (за вибором) про проблеми народного виховання.
3. Фольклор як засіб передачі виховного досвіду народу.
4. Залучення народного виховного досвіду в роботу сучасного українського здо.
5. Образ дитини в українських народних казках.
6. Ідеальний образ дівчини в українських народних казках.
7. Ідеальний образ парубка в українських народних казках.
8. Образ героя-визволителя в усній народній творчості.
9. Вплив родинних свят і обрядів на моральне виховання дітей дошкільного віку.

10. Вплив календарно-обрядових свят українського народу на виховний вплив у ЗДО.
11. Актуальні напрями впровадження народних традицій і звичаїв у педагогічний процес ЗДО.
12. Використання народного досвіду у вихованні культури спілкування дошкільників.
13. Використання народного досвіду у вихованні культури взаємодії дошкільників.
14. Використання народних ігор та іграшок у формуванні культури поведінки дітей дошкільного віку.
15. Естетичний ідеал українського народу в сучасному ЗДО.
16. Українська народна педагогіка про вплив батьків на моральне виховання дітей в процесі спільної трудової діяльності.
17. Методи корекції поведінки дітей в українській етнопедагогіці.
18. Ціннісно-виховна сутність різних жанрів дитячого фольклору.
19. Виховна сутність та жанрова палітра українських народних пісень для дітей.
20. Народна казка як носій моральних цінностей родинного виховання.
21. Народна фамілогія і її використання в роботі з дітьми дошкільного віку.
22. Народна деонтологія в педагогічному процесі національного дошкільного закладу.
23. Традиції українського дитинознавства.
24. Виховна цінність родинних свят.
25. Релігія в контексті морального виховання дітей в умовах сім'ї.

Орієнтовний план проекту:

1. Ключові слова, поняття і дефініції теми. Їхній розгорнутий аналіз на основі довідникової та енциклопедичної літератури.
2. Використання основних понять в дидактиці сучасної освіти дітей.
3. Місце терміносистеми в роботі з дітьми із різних розділів програми ЗДО (Українське дошкілля чи за вибором студента).
4. Дидактичний супровід пояснення терміносистеми, добір наочно-демонстраційних матеріалів.
5. Інтерпретація кожного положення терміносистеми в творах дитячої української літератури.
6. Інтерпретація кожного положення терміносистеми в творах дитячої зарубіжної літератури.

7. Основні положення терміносистеми в музейних експонатах для дітей.
8. Інтерпретація кожного положення терміносистеми на прикладі краєзнавчих матеріалів.
9. Інтерпретація основних положень терміносистеми в мистецьких творах для дітей (мультиплікаційні фільми, художні фільми для дітей, дитячі вистави).
10. Самостійна художня творчість дітей в контексті основних положень терміносистеми певної проблеми.
11. Форум-конференція за участі батьків, педагогів і дітей із презентації проблеми.

ТЕМАТИКА ЕТНОПЕДАГОГІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ

1. Використання усної народної творчості у вихованні дітей раннього віку.
2. Наукові основи використання народознавства в педагогічному процесі груп раннього віку.
3. Український народний фольклор як засіб морального виховання дітей раннього віку.
4. Використання народної іграшки в навчально-виховному процесі груп раннього віку.
5. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою рідного краю (за різними регіонами).
6. Ознайомлення дітей з побутом різних етнічних груп (лемки, бойки, гуцули, покутяни, поліщуки та ін. за різними регіонами).
7. Ознайомлення дітей з творами народного декоративно-прикладного мистецтва як засобу формування естетичного ідеалу.
8. Ознайомлення дітей з різними етнічними групами України як засіб патріотичного виховання старшого дошкільного віку.
9. Ознайомлення дітей дошкільного віку з національною символікою України.
10. Ознайомлення дітей дошкільного віку з історичними пам'ятками рідного краю.
11. Ознайомлення дітей з пам'ятками природи рідного краю.
12. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку.
13. Нові підходи інтернаціонального виховання дітей дошкільного віку.

14. Активізація пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку в навчальній діяльності засобами краєзнавчих матеріалів.
15. Ознайомлення дітей дошкільного віку з багатонаціональним складом України.
16. Ознайомлення дітей дошкільного віку з трудовими традиціями українського народу (за різними регіонами).
17. Народні звичаї, обряди як засіб виховання елементів національної свідомості у дітей дошкільного віку.
18. Виховання у дітей дошкільного віку інтересу до народних ремесел.
19. Формування у дітей дошкільного віку понять “рід”, “родина”, “сім’я”.
20. Ознайомлення дітей дошкільного віку з традиціями українського національного етикету.
21. Ознайомлення дітей дошкільного віку з поняттями “родинне дерево” та ін.
22. Виховання у дітей дошкільного віку інтересу до праці дорослих.
23. Виховання у дітей дошкільного віку любові і пошани до рідних і близьких.
24. Формування у дітей дошкільного віку дружніх взаємовідносин.
25. Ознайомлення дітей з національними героями краю (за регіонами).

ЕТНОПЕДАГОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ

Модель експедиції.

Фольклор. Його жанрове розмаїття.

Дитячий фольклор, його різновиди.

Використання дитячого фольклору для роботи з дітьми раннього віку (згідно жанрів).

Особливості використання дитячого фольклору на прикладі трьох етнічних груп.

Використання дитячого фольклору на заняттях в групах раннього віку.

Використання дитячого фольклору в дозвіллях дітей раннього віку.

Ознайомлення батьків з використанням дитячого фольклору в родинному вихованні.

Педагогічні правила добору дитячого фольклору на основі моральної спрямованості його творів.

Семінар - обмін досвідом родинного виховання дітей раннього віку засобами українського фольклору.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Актуалізація педагогічних ідей минулого в розвитку сучасної етнопедагогіки.
2. Творчий розвиток педагогічних поглядів С.Русової на сучасному етапі
3. Видатні українські письменники /за вибором/ про проблеми народного виховання.
4. Фольклор як засіб передачі виховного досвіду народу.
5. М.Г.Стельмахович про родинне виховання.
6. Залучення народного виховного досвіду в роботу сучасного українського дошкільного закладу.
7. Ідеальний образ дівчини в українських народних казках.
8. Ідеальний образ парубка в українських народних казках.
9. Образ героя-визволителя в усній народній творчості.
10. Родинні свята і обряди як визначний чинник виховання.
11. Календарно-обрядові свята українського народу та їх значення у виховному процесі.
12. Шляхи застосування народних традицій і звичаїв у дошкільних закладах.
13. Використання народного досвіду у вихованні екологічної культури дошкільників.
14. Вивчення рідної мови в дитячому закладі.
15. Місце народних ігор та іграшок у роботі дитячого садка.
Українська народна педагогіка про важливість формування норм поведінки.
16. Естетика українського народного побуту.
17. Українська народна педагогіка про роль праці в трудовому вихованні дітей.
18. Залучення етнопедагогічних форм і методів у вихованій роботі дошкільного закладу.
19. Проблема застосування народних методів покарання в педагогічній практиці.
20. Дитячий фольклор; його жанрова палітра та виховна сутність.
21. Українська народна іграшка.

22. Виховний потенціал українських народних пісень.
23. Народна казка як джерело пізнання визначальних рис етносу.
24. Історико-педагогічні аспекти розвитку дошкільного виховання на Україні.
25. Становлення педагогічної думки в діяльності громадських жіночих спілок України XIX століття.
26. Педагогічні погляди С.Русової, їх творчий розвиток на сучасному етапі.
27. Етнопедагогіка як складова частина народної педагогіки.
28. Народна фамілогія і її використання в роботі з дітьми дошкільного віку.
29. Народна деонтологія в педагогічному процесі національного дошкільного закладу.
30. Традиції українського дитинознавства.
31. Народна метеорологія і її використання в сучасній дошкільній установі.
32. Традиційні особливості української іграшки.
33. Календарно-обрядові звичаї українського народу (осінній цикл).
34. Календарно-обрядові звичаї українського народу (зимовий цикл).
35. Календарно-обрядові звичаї українського народу (весняний цикл).
36. Календарно-обрядові звичаї українського народу (літній цикл).
37. Історичні поняття про Київську Русь і можливості їх використання в роботі з дітьми дошкільного віку.
38. Історичні поняття з життя України XII–XIV ст. для дітей дошкільного віку.
39. Історичні поняття з життя України XV– XVII ст. для дітей дошкільного віку.
40. Історичні поняття з життя України XVIII– XIX ст. для дітей дошкільного віку.
41. Історичні поняття з життя України XIX– XX ст. для дітей дошкільного віку.
42. Історія Прикарпаття для дітей дошкільного віку (за регіональними ознаками).
43. Етнічні групи України, їх характерні особливості (за регіональними ознаками).
44. Національна символіка України, її історичні основи і сучасні традиції.
45. Історія назви населених пунктів та їх історичні символи на Україні (за адміністративно-територіальним поділом).

46. Пам'ятки природи України (за регіонами).
47. Національні герої рідного краю (за регіонами).
48. Науково-педагогічний аспект краєзнавства і сучасні психолого-педагогічні дослідження про краєзнавчу роботу в дошкільному закладі.
49. Науково-природничі основи краєзнавства як науки.
50. Виникнення і розвиток календарної обрядовості в регіонах України.
51. Народна педагогіка – багатотомний усний підручник навчання і виховання.
52. Видатні педагоги минулого про суть, завдання і значення народної педагогіки.
53. Проблеми народної педагогіки в прогресивній вітчизняній педагогічній спадщині минулого.

ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

- Використання усної народної творчості у вихованні дітей раннього віку.
- Наукові основи використання народознавства в педагогічному процесі груп раннього віку.
- Український народний фольклор як засіб музично-ритмічного виховання дітей раннього віку.
- Використання народної іграшки в навчально-виховному процесі груп раннього віку.
- Творчий розвиток традицій українського довкілля в практиці роботи сучасного дошкільного закладу.
- Розвиток суспільного дошкільного виховання на Україні.
- Виховання і навчання дітей дошкільного віку в Західній Україні до 1939 р.
- Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання на Закарпатті.
- Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою рідного краю (за різними регіонами).
- Ознайомлення дітей з побутом різних етнічних груп (лемки, бойки, гуцули, покутями та ін. за різними регіонами).
- Ознайомлення дітей з творами народного декоративно-прикладного мистецтва (за різними регіонами).

Ознайомлення дітей з різними етнічними групами України як засіб патріотичного виховання старшого дошкільного віку.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з національною символікою України.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з історичними пам'ятками рідного краю.

Ознайомлення дітей з новими-забутими іменами-назвами вулиць і площ міста (населеного пункту).

Ознайомлення дітей з пам'ятками природи рідного краю.

Патріотичне виховання дітей дошкільного віку.

Нові підходи інтернаціонального виховання дітей дошкільного віку.

Активізація пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку в навчальній діяльності засобами краєзнавчих матеріалів.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з багатонаціональним складом України.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з трудовими традиціями українського народу (за різними регіонами).

Народні звичаї, обряди як засіб виховання елементів національної свідомості у дітей дошкільного віку.

Виховання у дітей дошкільного віку інтересу до народних ремесел.

Формування у дітей дошкільного віку понять “рід”, “родина”, “сім'я”.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з традиціями українського національного етикету.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з поняттями “родинне дерево” та ін.

Виховання у дітей дошкільного віку інтересу до праці дорослих.

Виховання у дітей дошкільного віку любові і пошани до рідних і близьких.

Формування у дітей дошкільного віку основних краєзнавчих понять.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з оберегами українського народу (обереги – речі побуту за регіональними ознаками).

Ознайомлення дітей дошкільного віку з оберегами українського народу (обереги рослин за регіональними ознаками).

Ознайомлення дітей з національними героями краю (за регіонами).

Ознайомлення дітей дошкільного віку з архітектурними особливостями краю (за регіональними ознаками).

Ознайомлення дітей з особливостями національного костюма українців (за регіональними ознаками).

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО КУРСУ “ЕТНОПЕДАГОГІКА”

1. Визначення місця етнопедагогіки в системі педагогічних знань.
2. Предмет дослідження етнопедагогіки.
3. Основні принципи, методи і функції етнопедагогіки.
4. Зв'язок етнопедагогіки з іншими науками.
5. Характеристика сучасної етнічної карти України.
6. Проблеми народного виховання у творчій спадщині визначних педагогів XVII – XVIII ст. /Я.-А.Коменський, Й.-Г.Песталоцці/.
7. Внесок провідних вітчизняних педагогів XIX – XX ст. у становлення етнопедагогіки як самостійної галузі знання /К.Д.Ушинський, О.В.Духнович, С.Ф.Русова, В.О.Сухомлинський/.
8. Провідна роль М.Г.Стельмаховича у справі розвитку української етнопедагогіки. Основні напрями сучасної етнопедагогічної науки.
9. Педагогічна культура в системі матеріально-духовної культури етносу.
10. Загальнолюдське і етнічно особливе в педагогічній культурі.
11. Чинники збереження педагогічної культури етнічних спільнот.
12. Характеристика педагогічних традицій українського народу.
13. Сім'я – визначальний осередок формування особистості. Українська родинна педагогіка.
14. Виховний ідеал його визначення в контексті етнопедагогічного знання.
15. Загальновизнані риси виховного ідеалу. Етнічні відмінності у поглядах на образ довершеної людини.
16. Етнічні чинники формування досконалої людини в українському фольклорі.
17. Педагогічна сутність народних звичаїв і традицій.
18. Календарно-обрядова система і її значення у виховній практиці українського народу.
19. Виховний аспект родинних свят.
20. Особливості організації і проведення українських народних свят у дошкільному закладі.

21. Природа – провідний чинник педагогічної системі етносу.
22. Значення рідної мови у становленні етнічної самосвідомості особистості. Передумови засвоєння мовленнєвого етикету у дитячому садку.
23. Місце народних ігор у розумовому, фізичному, трудовому, побутовому вихованні.
24. Етикет як чинник виховання. Співпраця сім'ї і дошкільного закладу в формуванні норм загальнолюдських і етнічних поведінки.
25. Народне мистецтво як важливий фактор виховної системи етносу.
26. Форми використання різних жанрів народного мистецтва у роботі з дошкільниками.
27. Релігія в контексті педагогічної традиції народу. Використання духовного потенціалу релігії у різних напрямках виховання. Українське народне дитинознавство про особливості догляду і виховання дітей різного віку.
28. Визначення та характеристика принципів української етнопедагогіки. Узвичаєні методи народного виховання.
29. Залучення етнопедагогічних форм і методів у виховній роботі дошкільного закладу.
30. Засоби народної педагогіки як визначальна складова етнічного виховання.
31. Різновиди дитячих пісень. Виховна сутність пісенного жанру.
32. Виховний потенціал українських народних пісень.
33. Народний танець як засіб морально-естетичного виховання. Етнічні особливості народних танців.
34. Характеристика найкоротших жанрів дитячого фольклору. Їх педагогічний зміст.
35. Народна казка як провідний засіб етнічної виховної системи.
36. Роль іграшки в педагогічній традиції народу. Різновиди українських народних іграшок.
37. Визначення провідних напрямів виховання сучасної української освітньо-виховної системи.
38. Використання досвіду української народної педагогіки у вирішенні основних завдань формування всебічно розвинутої особистості.
39. Українська народна традиція про ефективні чинники розумового виховання.

40. Моральне виховання як визначальний напрям української народної педагогіки.
41. Підготовка молоді до сімейного життя в педагогічній спадщині українства.
42. Естетичне виховання в системі української етнопедагогіки.
43. Провідні засади екологічного виховання в українському фольклорі.
44. Народні форми, методи і засоби трудового виховання.
45. Використання українського етнопедагогічного потенціалу процес економічного вихання.
46. Значення українського фольклору в правовому вихованні дошкільників.
47. Форми і метода фізичного виховання дитини в кожному з вікових періодів.
48. Національне виховання як передумова національної само ідентифікації особистості. Фундаментальні чинники національного виховання в українській народній педагогіці.
49. Необхідність співпраці сім'ї та дитячого садка у справі відродження української педагогічної традиції.
50. Залучення етнопедагогічного досвіду в сучасних в українських дошкільних закладах.

Використана література:

1. Dobo A. Die Verwaltung der romischen Provins Pannonien von Augustus bis Diokletianus. Die provinziale Verwaltung. Budapest, 1968.
2. Syme R. Tacitus. – Oxford, 1958. – V.I-II; Morgan M.G. Comissura in Tacitus, Histories 1. // CQ. - 1993.
3. Апанович О. Найтрагічніший 1775 рік // Військо України. – 1992. - № 5.
4. Арутюнов С.А. Язык. Культура. Этнос. – М.: Наука, 1994.
5. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. // І.Винокур, О.Титова, І.Свешніков та ін. / За ред. Д.Телігіна. – К.:ІЗМН, 1997.
6. Асташова Н.А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей. – М., 2000.
7. Бабишин С.Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – I пол. XII ст.). – К.: Вища школа, 1973.
8. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: Ред. ж-лу “Дошкільне виховання”, 1999.

9. Балущок В. Юнацькі ініціації давніх слов'ян – школа сили й мужності // Традиції фізичної культури в Україні. Зб. Наук. Статей. – К.:ІЗМН, 1997.
10. Барабаш О. Формування духовної культури з старшого дошкільного віку: Дис... канд.пед.наук. – Одеса, 1994.
11. Баронин А.С. Этническая психология. – К.: Тандем, 2000.
12. Бернс Р.В. Развитие Я–концепции и воспитания. – М., 1986.
13. Бех І. Законопростір сучасного виховного процесу // Дошкільне виховання. – № 2. – 2004. – С. 3
14. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн. 1.: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. – К., 2003. – Кн. 1.
15. Білавич Г. Основні методологічні підходи у вивченні проблем історії етнопедагогіки // Українська етнопедагогіка: історичний контекст / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ, 2005.
16. Білавич Г, Савчук Б. Теоретичні засади формування етноісторичної компетенції дітей дошкільного віку // Етнопедагогічні засади українського дошкілля / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2008.
17. Білавич Г, Савчук Б. Діяльнісно-операційний компонент ознайомлення дітей з етно-історією // Етнопедагогічні засади українського дошкілля / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2008.
18. Тематичний добір етноісторичного матеріалу в навчально-виховному процесі ДНЗ // Етнопедагогічні засади українського дошкілля / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2008.
19. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. К., 2002.
20. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1983.
21. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного обучения // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 15.
22. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка. – К.: Либідь, 2006. – С. 127.
23. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. – М.: Педагогіка. – 1990.
24. Брокгауз Ф., Эфрон С. Энциклопедический словарь. – СПб., 1887.

25. Бубнов В.Г. Синергетические стратегии в образовании // <http://spkurdyumov.narod.ru>.
26. Будник О. Виховний ідеал в історії української етнопедагогічної думки // Українська етнопедагогіка: історичний контекст: Навчально-методичний посібник / За ред. проф. Н. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2005.
27. Буюева Л.П. Социальная среда и познание личности. – М., 1988.
28. Булашев Г. Український народ (У своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях). – К., 1993.
29. Васянович Г.В. Педагогічна етика. – Львів: Норма, 2005.
30. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: Психологія волі і характеру. – В-цтво Спілки Української молоді, Лондон. – 1952.
31. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994.
32. Витанович І. Питання праці й освіти в теперішньому вихованні нашої молоді // Українська школа. – Львів, 1938. – Ч. 7–12 №.
33. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенка, 1996.
34. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К., Вища школа. 2001.
35. Вовк М. Виховний потенціал української народної пісні // Етнопедагогічні засади українського дошкілля / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2008.
36. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. - К., 1995.
37. Волков Г. Н. Этнопедагогика: Учебн. для студ. сред. и высш. пед. учебн. заведений. – М.: Изд. центр “Академия”, 1999.
38. Волков Г.Н. Этнопедагогика чувашского народа. – Чебоксары: Чувашское книжное изд-во, 1966.
39. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1991.
40. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. - К., 1993.
41. Гвоздевич С. Родинні звичаї та обряди / Лемківщина. Духовна культура. – Т. 2. – Львів: Ін-ут народознавства НАН України, 2002.
42. Гейзінга Й. Homo Judens / Пер. з англ. О. Мокровського. – К.: Основи, 1994. – С. 57.
43. Гессен С.И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию. – М., 1995.

44. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
45. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні. – Львів: Літопис., 2005.
46. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К.: Либідь, 2006.
47. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.-Відень, 1921.
48. Гуров В.Н., Селюкова Л.Я. Социализация личности: социальный педагог, семья, школа. – Ставрополь, 1993.
49. Гусельцева М.С. Культурно-историческая психология: от классической – к постклассической картине мира // Вопросы психологии. – 2003. – № 1. – С. 99–115.
50. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / За ред. Ю.Г. Гошко. – К., 1987.
51. Денисюк О.М. Формування уявлень дітей старшого дошкільного віку про історію України: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 2000.
52. Депортовані чи репресовані? Документи, статті, спогади. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1994.
53. Дерек Малгожата Магдалена Традиції виховання у польській народній педагогіці. 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. - К., 1 996. - 24 с
54. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994.
55. Домбровський С, Скульський Р., Стельмахович М., Ступарик Б., Хрущ В. Українознавство в національній школі. Посібник для вчителів / За ред. дійсн. чл. АПН України М. Стельмаховича. - Івано-Франківськ, 1995.
56. Драйден Гордон, Джаннет Вос. Революція в навчанні. – Львів: Літопис, 2005.
57. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность. – М., 1982.
58. Енциклопедія українознавства / Гол. ред. проф. В.Кубійович. – Львів: наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – Т. 4. – С. 185.
59. Енциклопедія Українознавства. – Т. 2. – Львів: Молоде життя, 1993.
60. Етнопедагогічний контекст професійної підготовки студентів у вишах Прикарпатського регіону: навчально-методичний посібник / За ред. проф. Н.В.Лисенко. – Київ–Івано-Франківськ, 2009. – 344 с.

61. Етнопедагогічні засади українського дошкілля: навчально-методичний посібник / За ред. проф. Н.В.Лисенко. – Івано-Франківськ: Видавництво “Плай” ЦІТ Прикарпатського національного університету ім.В.Стефаника, 2008. – 541 с.
62. Євтух М.Б., Тхоржевська Т.Д. Українська етнопедагогіка в навчально-виховному процесі як проблема вищої педагогічної освіти // Вища і середня педагогічна освіта. – 1993. – Вип. 16. – С. 5–19.
63. З науково-популярної та педагогічної спадщини Софії Русової // С. Русова і Галичина: Зб. статей / Упор. Нагачевської З.І. – Івано-Франківськ, 1996.
64. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1999.
65. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К., 1974.
66. Іваночко А. В., Косик І. М., Скульський Р. П. Концепція трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл Прикарпаття // Поліття. – 1993. – Листопад. – № 34 (124).
67. Іванченко А., Осадча З., Феланюк Н. Творче застосування педагогічної спадщини Г. Ващенка // Урок української. – 2001. – №1.
68. Історія українського мистецтва: в 6-ти томах: Т.2. – К., 1967.
69. Каган М.С., Холостова Т.В. Культура – філософія – искусство – диалог. – М.: Знание, 1988.
70. Киященко Л.П., Киященко Н.И. Современная картина мира и синергетика художественного языка // Практична філософія. – 2005. – № 1. – С. 179–195.
71. Книга керівника дошкільного навчального закладу: Довідково-методичне видання / Упор. О. А. Копейкіна, Л. В. Гураш. – Харків: Торсінг плюс, 2006.
72. Ковальчук О.В. Українське народознавство. – К., 1992.
73. Коган Л.Н. Проблемы целостности исследования культуры. – М.: Мысль, 1999.
74. Коган М. Философия культуры. – СПб., 1996.
75. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук.ред.О.Л.Кононко. – К.: Ред. журн. “Дошкільне виховання”, 2003.
76. Кон И.С. Психология ранней юности. – М., 1989.
77. Кон И.С. Ребенок и общество. – М., 1988.
78. Кон И.С. Этнопсихология. Этнография. Школы и направления. Методы. – М., 1988.

79. Кононенко В. Технологія формування комунікативної компетенції особистості: етнопедагогічний вектор // Етнопедагогічні засади українського дошкілля / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2008.
80. Кононенко П. П. Українознавство: Посібник. – К.: Либідь, 1996.
81. Кононко О. Здорова особистість як запорука життєвого успіху // Дошкільне виховання. – 2006. – № 12. – С. 4.
82. Кононко О. Особиста орієнтація – пріоритет сьогодення // Дошкільне виховання. – 2007. – № 5. – С. 3–5.
83. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника. Автореф. ...дис. доктора псих. наук. – К., 2001.
84. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). – К., 2000.
85. Кононко О. Рік з експериментальною програмою // Дошкільне виховання. – 2006. – № 1.
86. Корчак Я. Антологія гуманної педагогіки. – М., 1998
87. Коцюбинський М. Твори. – Т. 3. – К., 1988. – С. 207–208.
88. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.
89. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. Історико-етнографічний нарис. – К., 1996.
90. Крайг. Психология развития. – СПб., 2000.
91. Крип'якевич І. Історія України / Відп. ред. Ф.Шевченко, Б.Якимович. – Львів: Світ, 1994.
92. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992.
93. Кузьмин Е. Этнопедагогическая подготовка студентов вуза к работе в полиэтническом регионе: Автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04. – Астрахань, 2001.
94. Кукушин В.С. Воспитание толерантности личности в поликультурном социуме: Пособие для учителя. – Ростов на Дону: ГинГО, 2001.
95. Кьеркегор С. Или – или // Антология мировой философии. – Т. 3. – М., 1971. – С. 711.
96. Лебедева П.П. Профессиональная подготовка учителя к учебно-воспитательной работе в начальных классах с многонациональным составом учащихся: Автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01. – МГПУ, 1994.
97. Лещенко О.М., Бойко В.Д. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку. // Радянська школа. – 1978. – № 9. – С. 12–16.

98. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкілля: Навчально-методичний посібник. – Івано Франківськ: Плай, 2001.
99. Лисенко Н.В., Лаппо В.В. Етнопедагогіка. – Івано-Франківськ, 2003.
100. Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Зодіак; ЕКО, 1995.
101. Лотоцкий А. За родную школу. – М.: Наука, 1916.
102. Любар О.О., М.Г.Стельмахович М.Г., Федоренко Л.Т. - Історія української школи і педагогіки. - К.:Знання, 2003.
103. Майер Д. Социальная психология. – СПб., 1997. – С. 676.
104. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – Нью-Йорк, 1954. – Репринтне відтворення АТ “Обереги”. – К., 1992.
105. Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука (Логико-методологический анализ). – М.: Мысль, 1983.
106. Маркевич М. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. - К., 1991.
107. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование. – Киев-Донецк, 1994.
108. Матюша І.К. Національна спрямованість виховання учнів // Початкова школа. – 1995. – №2. – С. 4–5.
109. Мацейкив Т.И. Народные традиции трудового воспитания подрастающего поколения и их использование в современных условиях (на материалах Украины): Дис... канд.пед.наук. – К., 1988.
110. Мачтет Г. Белая панна. (Из детских воспоминаний поэта, что не состоялся) // Киевская старина. – 1889. – № 1. – С. 90–116; № 2. – С. 337–387.
111. Межуев В.М. Национальная культура и современная цивилизация // Освобождение духа / Под ред. Гусейнова А.А. и Толстых В.Н. – М.: Изд-во полит. л-ры, 1991. – С. 255–271.
112. Мисюк І. Вінок золочений. – Косів, 2002.
113. Мишель Кле. Психология подростка. – М., 1991.
114. Моз де Ллойд. Психоистория. - Ростов-на Дону: Феникс, 2000.
115. Мойсеюк Н.Е. Воспитание школьников на социалистических традициях сельских тружеников. – М.: Просвещение, 1982.
116. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому. – М., 2000.
117. Моргун В.Ф., Ткачева П.Ю. Проблема периодизации развития личности. – М., 1981.
118. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – М., 1999.
119. Мухина В.С. Возрастная психология. – М., 1997.

120. Мухина В.С. Психология дошкольника. Учебн. пособие для студентов пед. институтов и учащихся пед. училищ. – М.: Просвещение. 1975.
121. Національна доктрина розвитку освіти України // Педагогічна газета. – 2001. – 37. – С. 2–4.
122. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – К.: Обереги, 1993.
123. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К.: АТ “Обереги”, 1992.
124. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против. – М., 1981.
125. Общая психология / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1986.
126. Огнев'юк В. Особлива лінія дошкільної освіти // Дошкільне виховання. – 2006. – № 4. – С. 3–7.
127. Осипець Р.О. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами української народнопісенної культури. – К.: Магістр-S, 1999.
128. Остапчук О.Є. Особливості синергетики в розбудові інноваційного освітнього простору // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2. – С. 16–28.
129. Павлуцький Г. Історія українського орнаменту // Образотворче мистецтво. – 1992. – № 6.
130. Пелипейко І. А. Орієнтовна програма з гуцульщинознавства для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв та вищих навчальних закладів. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1999.
131. Підласий І. Ідеали українського виховання // Рідна школа. – № 4 (844). – Квітень, 2000.
132. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. – Вид. 2-е, доп. – К., 1998.
133. Плян виховної праці в школі // Учительське слово. – Львів, 1935. – Ч. 8. – Жовтень.
134. Плян виховної праці в школі // Учительське слово. – Львів, 1935. – Ч. 9.
135. Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990.
136. Подмазін С.І. Особистісно-орієнтований освітній процес. Принципи. Технології // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 39.
137. Пожоджук Дм. Українська ввічливість – золотий скарб народної етнокультури // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6.

138. Постовий В. Г. Концептуальні положення родинного виховання // Традиції родинного виховання в Україні та сучасність. – Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – К.: Екмо, 2004. – С. 5-7.
139. Постовий В., Щербань, Алексєєнко Т., Докуніна О., Стрельнікова Н. Сім'я і родинне виховання. Концепція // Рідна школа. – 1996. – № 11–12. – С. 15–20.
140. Радчук Г.К. Теоретико-методологічний аналіз суб'єкта освіти у контексті постнекласичної освітньої парадигми // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2006. – Випуск ІХ. – С. 92–97.
141. Русин Г.А. Виховання учнів початкової школи на традиціях лемківської сім'ї: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2006.
142. Русова С. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996.
143. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993.
144. Русова С.Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918.
145. Русова С.Ф. Мої спомини. – Катеринослав, 1918.
146. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Прага: Сіяч, 1924.
147. Савчук Б. Історико-педагогічні методи у вимірах етнопедагогіки // Українська етнопедагогіка: історичний контекст / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ, 2005.
148. Свирский Я.И. Самоорганизация смысла. Опыт синергетической онтологии. – М., 2001.
149. Семеног О. Родинні виховні традиції у професійній підготовці студентів педагогічних інститутів: Автореф.дис. ... канд.пед.наук. – К., 1996.
150. Семиченко В.А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід? // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – К.: ВІПОЛ, 2000. – С. 179.
151. Скобальський О. Донаукові погляди українців на виховання дитини: етнопедагогічний аспект // Українська етнопедагогіка: історичний контекст / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ, 2005.
152. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983.
153. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. – Львів: Світ, 1995. – С. 436.

154. Скульський Р. П. Концепція української школи Прикарпаття // Радянська освіта. – 20 листопада 1990 р. – № 92 (4105).
155. Скуратівський В. Русалії. – К., 1999.
156. Скутіна В. І. Традиції українського народу в природоохоронному вихованні і їх використання в сучасній школі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1994.
157. Словник іншомовних слів / Укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000.
158. Спичак М. Курс на співробітництво з батьками // Дошкільне виховання. – 2007. – № 3. – С. 14.
159. Станкевич М. Українське художнє дерево. – Львів, 2002.
160. Стельмахович М. Г. Навчальним закладам нового типу - українську педагогічну науку // Підготовка навчальних кадрів і діяльність навчальних закладів нового типу в системі національної освіти: досвід і перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. У двох частинах. - Чернівці: Прут, 1998.
161. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Навчально-методичний посібник. - К.: ІЗМН, 1997.
162. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа, 1985.
163. Ступарика Б. М., Моцюка В. Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1972–1939 рр.) / За ред. Б. М. Ступарика. – Коломия, 1995.
164. Суханов В. І. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М.: Политиздат, 1976.
165. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А. П. Н., 2003.
166. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: Зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. – Ч. 1. – Харків: ОВС, 2002.
167. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 томах. Т. 4. – К.: Радянська школа, 1977.
168. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – К., 1972.
169. Сухомлинський В. О. Сто советів учителю // Избр. произв. – Т. 3. – Киев: Рад. шк., 1980. – С. 590
170. Сухомлинський В. А. Антология гуманной педагогики. – М., 1997.

171. Сухомлинський В.О. Як виховувати справжню людину? // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 149–416.
172. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – Львів: Каменяр, 1974.
173. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсу і навчальний посібник / За ред. Д. О. Тхоржевського. - К.: ІЗМН, 1998.
174. Теоретичні основи педагогіки. / За ред. О.Вишневського. – Дрогобич, 2001.
175. Тимчак Я. Традиції військово-фізичної підготовки у Київській Русі // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5.
176. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і поза межами буденності. – К. Либідь, 2003.
177. Тлумачний словник-мінімум української мови / Уклад. Л.Ващенко, О.М.Єфімов. – К., 2001.
178. Українська етнопедагогіка: історичний контекст: Навчально-методичний посібник / За ред. проф. Н.Лисенко. – Івано-Франківськ, 2005.
179. Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник / За ред. акад. В.Кононенка. – Івано-Франківськ, 2005.
180. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1994.
181. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994.
182. Українські традиції / Упор. О.В.Ковалевський. – Х., 2003.
183. Українці: Свята. Традиції. Звичай / Уклад. І.Коверець. – Донецьк, 2004.
184. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні // Вибрані педагогічні твори. У 2-х т. – Т.1.
185. Ушинський К.Д. Вибрані пед. твори: У 2-х т. – К.: Рад.школа, 1983. – Т. 1.
186. Ушинський К.Д. Праця в її психологічному і виховному значенні // Вибрані педагогічні твори. У 2-х т. – Т.1.
187. Фельдштейн Д.И. Психология взросления. Структурно-содержательные характеристики процесса развития личности. М., 1999.
188. Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – С. 66.

189. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики. – М., 1997. – С. 9.
190. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? // [http: spkurdyumov.narod.ru](http://spkurdyumov.narod.ru).
191. Хакен Г. Принципы работы головного мозга. – М., 2001. – С. 1
192. Хотинец В.Ю. Этническое самосознание. – СПб., 2000.
193. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – С. 66–96.
194. Шаян В. Віра предків наших. – Вінніпег, 1965.
195. Шевченко Т., Євтух П. Духовна культура і педагогіка // Формування духовної культури учнівської молоді. – Луганськ: Вид-во СУДУ, 1997. – С. 3–9.
196. Шинкарук В.И. Мировоззрение, наука и философия // Философские науки. – 1978.
197. Щербак І. Діти в традиційних обрядах українців // Народна творчість та етнографія. - 2003. - № 3.
198. Щербаков В. С. Розвиток ментальності як необхідна умова суспільної активності особистості // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Вип. 5. – Ч. 1. – Івано-Франківськ, 2000.
199. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Б-ка журнала “Директор школы”, 1996. – С. 96.
200. Якубенко В. Від народознавства – до свідомого патріотизму // Дошкільне виховання. – 2002. – № 8. – С. 12–13.
201. Якупова Н. Нации нового тысячелетия. Електронна версія: [http:// vatandash.ufanet.ru](http://vatandash.ufanet.ru).

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

І. ЕТНОПЕДАГОГІКА В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

І.1. Філософська думка українського народу у вчених філософів та педагогів Г. Сковороди, І. Франка, Г. Ващенко

Сковорода основну увагу приділяв філософсько етичній проблематиці, а саму філософію розумів як спосіб самоутвердження людини у світі. Сутність людського щастя, сенс людського буття, шляхи досягнення блаженства в реальному світі стали головною темою всіх його творів, поєднуючись з розробкою загально філософської концепції світу і людини.

Світогляд Г. Сковороди носить глибоко пантеїстичний характер. На його думку, Бог, всемогутня духовна сутність, що стоїть над природою і людиною, не існує. Бог є істина, природа в природі, живе в ньому людина в людині. Звідси заперечення буквального розуміння біблійних чудес як таких, що не відповідають істинній сутності Бога. Стверджуючи вічність матеріального світу, Г. Сковорода вважав, що вічність матерії зумовлюється невидимою натурою Бога, є тінню вічної духовної субстанції. Єдність матеріального і духовного, загального і одиничного він прагнув осмислити в теоретико-пізнавальному відношенні через взаємозв'язок сутності і видимості, а в моральному плані через поняття добра і зла.

Реальність, на думку Г. Сковороди, є гармонійною взаємодією трьох світів: макрокосму (великого світу), мікрокосму (людини), що глибиною не поступається великому світу, і символічного світу або Біблії. У свбю чергу кожний з трьох світів є єдністю двох “натур”: “видимої”, “зовнішньої”, “тіньової” й “невидимої”, “внутрішньої”, “світлої”.

Макрокосм, матеріальний, фізичний світ є лише тінню світу справжнього, внутрішнього – Бога. Так: само мікрокосм – людина є єдністю двох “натур”, тілесної, зовнішньої і внутрішньої (справжньої, “істинної”). Зовнішнє – тіло, його Сковорода характеризує як тінь, тління, оболонку. Через нього просвічує “істина” людини, душа, в якій одвічно присутній Бог. Кожна людина, на думку мислителя, несе в собі божу істину. Бог не тільки є прихованим у людській душі, – він є її джерелом. Між зовнішньою і внутрішньою “натурами” існує

гармонія, яка встановлюється через Бога. Звідси виходить, що, пізнаючи макрокосм і відкриваючи в ньому його творця, людина усвідомлює і себе як творіння боже

Г.Сковорода постійно говорив, що люди повинні пізнати самих себе, свої здібності, виробити відповідно до своєї природи спосіб життя. В основі цього способу життя повинна бути “споріднена праця” – спосіб гармонійних взаємин зі світом. У кожного свій унікальний спосіб “спорідненості” зі світом, природою, рідним краєм. Накопичення матеріальних благ, насолодження ними Сковорода не вважав основою людського щастя. Вище блаженство і щастя приносить людині праця за покликанням, праця, що відповідає природним нахилам людини.

Велику увагу Г.Сковорода надавав емоційно-вольовій сутності духу – “серцю людини”. Він – один з перших провідників гуманізму – започаткував в історії української філософії так звану “філософію серця”. Цю тенденцію пізніше продовжив П.Юркевич. Г.Сковорода є класиком української філософської думки, який одночасно справив.

Іван Якович Франко про проблеми народного вихвання

У розвитку світогляду Франка відбилися складні суперечності ідейної боротьби, суспільно-політичних течій переломного періоду у розвитку людства. Тому при всій глибині та багатогранності його світогляд не був послідовно завершений. Основними рисами світогляду Івана Франка були:

1. філософський матеріалізм;
2. революційний демократизм;
3. критичний реалізм;
4. просвітительський гуманізм.

Вони склалися у Франка в період з 1876 по 1883 рік під сильним впливом передових ідейних напрямків суспільно-політичної і філософської думки, які йшли тоді в Україну з Німеччини і Росії. Світогляд І.Франка можна з'ясувати, значною мірою, виходячи з оцінок найхарактерніших явищ тогочасного суспільно-політичного життя, зокрема, таких, як марксизм і релігія.

У колах західноєвропейської тогочасної інтелектуальної еліти марксистські ідеї широко обговорювалися. Не бракувало ні палких прихильників та послідовників в ученнях К.Маркса і Ф.Енгельса, ні послідовних критиків цієї соціальної доктрини. У юнацькі роки

І.Франко також захоплюється марксизмом. Однак поступово він вникає у справжній зміст марксистського вчення, дає йому наукову оцінку. І.Франко, характеризуючи “матеріалістичний світогляд”, сформований на основі “Капіталу” К.Маркса, де на всі найскладніші історичні явища є готові формули такого типу, як: “релігія – це витвір буржуазії, національна держава – це витвір буржуазії” і т. ін., скептично зазначає: “Бодай то мати такий делікатний світогляд. Кілька формулок – і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, так це те, що при допомозі цього світогляду вся будучина відкрита перед тобою, мов на долоні”.

Матеріалістичне розуміння історії, в основі якого лежать закони матеріалістичної діалектики, дійсно з “залізною логікою” обґрунтовує закономірності розвитку людського суспільства від первіснообщинного ладу через рабовласництво, феодалізм та капіталізм до соціалізму і комунізму. Однак “діалектичний метод, – зазначав І.Франко в праці “Соціалізм і соціал-демократизм”, – ота велика наука природознавча зі своїми поглядами на еволюцію, трансформізм і моністичний матеріалізм повстала і розвивалася по індуктивному методу; і всі великі робітники на полі науки відкидали діалектичний метод, а то й виразно осуджували його”. Адже згідно з цим “методом однаково легко доказати і рго і сопіта всякої речі”, що несумісне з справді науковим аналізом, для якого “є тільки один метод – індуктивний”. Крім того, пише І.Франко, діалектичний метод це ніяке не наукове відкриття К.Маркса і Енгельса, бо діалектичним методом користувалися філософи Декарт, Руссо, Гегель та інші.

Отже, І.Франко доводить, що матеріалістичне розуміння історії, яке оголошується в марксизмі одним з найбільших наукових відкриттів, зроблених на основі діалектичного методу, являє собою не що інше, як красиво складену схему еволюції людства. І як кожна штучна схема воно не позбавлене теоретико-методологічних вад. І.Франко піддав критиці матеріалістичне розуміння історії з двох точок зору. Оскільки матеріалістичне розуміння історії і ґрунтується на тезі, що виробництво і обмін продукції становить основу всякої суспільної організації, стає незрозумілим, звідки взялися саме виробництво і обмін продукції, і дати “безпідставність Марксової історичної теорії показується” з того, що вона обмежується писаною історією. Насправді історія охоплює “всі ті ступені розвою, які пройшов чоловік від хвилі, коли він виступив яко “товариська

істота”, т.є. відколи зробися істотою не тільки біологічною, але й соціологічною, – продовжує І.Франко. – Розуміючи історію в такому значенні – а інакше її й не можна розуміти – ми бачимо, що вона починається далеко вчасніше, ніж які-небудь форми продукції і обміни”.

Педагогічні ідеї Франка склалися крізь призму світобачення рідного народу. Щодо поглядів на тодішній стан освіти, то вони мали принциповий, реалістично-критичний характер. Це яскраво видно на прикладі таких його статей, як “Мисль о еволюції в історії людськості”, “Чого вимагаємо?”, “Середні школи в Галичині у 1875-1883 рр.”, у яких засуджується соціальна й національна дискримінація українців у галузі освіти з боку австрійських і польських можновладців, відрив навчання від насущних потреб українського народу, зашкарублість дидактичних методів, тілесні покарання учнів. Свої теоретичні настанови Франко втілював у художній практиці, написавши цілу низку високо повчальних творів для дітей, зокрема, “Лис Микита”, “Лисиця-сповідниця”, “Медвідь”. Велику педагогічну силу мають оповідання про дітей та школу: “Малий Мирон”, “До світла”, “У кузні”, “Гірчичне зерно”, “Борис Граб”.

Мету і завдання українського національного виховання Іван Франко виводив, виходячи із потреб служіння народу, нації, боротьбі за вільну, незалежну, демократичну Українську державу, дотримуючись мудрих заповітів народної педагогіки. За визначенням письменника, школа “важна та свята річ”. Його хвилювало, що “шкільна справа іде якось набакир” і така шкільна бща, “що замість учителів спосібних, напрактикованих, таких, що люблять науку і дітей, чимраз частіше приходять учителі неспособні”. Твори Івана Франка про українське шкільництво служать одним із достовірних джерел для висвітлення історії вітчизняної педагогіки Галичини австрійського періоду. Іван Франко як історик педагогіки, зробив важливий вклад у висвітлення української народної педагогіки, досягнень педагогічної культури Київської Русі, українського відродження XV-XVII ст., історії вітчизняного шкільництва в Західній Україні XVIII-XIX ст., розвитку педагогіки в зарубіжних країнах. Франко перший в історії української педагогіки підняв питання про лінгвопедагогічну суть і значення дитячої мови.

У “Нарисі історії українсько-руської літератури” Іван Франко виділив спеціальний розділ “Освіта”, у якому на основі аналізу

літописного матеріалу показав високий рівень освіти й шкільництва в Київській Русі. Він пише про високу шану до вчителя та книги.

Педагогічні погляди Івана Франка становлять важливу епоху в історії української педагогіки. Їх творче застосування слугуватиме надійною основою для відродження й розвитку національної освіти в умовах самостійної держави.

Отже, Франко приділяв дуже велику увагу проблемам виховання, був особливо уважним до виховання власних дітей. Педагогічні ідеї Івана Яковича висвітлюються не лише в статтях, де він аналізує вади та переваги нашого виховання та освіти, а й у художніх творах. У них Франко відобразить як дисгармонійне виховання (“Отець-гуморист”, “Гірчичне зерно”), так і виховання дитини, що в майбутньому зможе посісти високе духовне місце в суспільстві.

Григорій Ващенко – один із маловідомих в сучасній Україні вітчизняних вчених

У своїх педагогічних і психологічних працях розкрив значення і зміст системи виховання для народу. Його по праву можна назвати педагогом-державником, оскільки, вболіваючи за справу виховання української молоді, учений опрацював національний виховний ідеал на рівні розгорнутої педагогічної системи. У численних працях Г. Ващенко обґрунтував концепцію, програму, методологію і методику виховання, озброїв нас підходами, як саме належить формувати українського патріота, тобто нормального громадянина нормальної держави. Завдання реформування освітньої галузі та створення власної системи національної освіти, яка б забезпечила розвиток і зміцнення молоді Української держави, є нині надзвичайно актуальними і потребують розв’язання відповідно до вимог часу. З огляду на необхідність розвитку національної системи освіти дуже своєчасними, на нашу думку, є педагогічні ідеї вченого.

Г.Ващенко зазначає, що всі найвизначніші філософи, педагоги і психологи старого й нового часу – ідеалісти. Матеріалістична філософія, що не виходить за межі відчуттєвого світу, може задовольнити лише примітивний розум і не задовольняє людей з глибоким інтелектом. 2-га половина XIX ст. і 1-ша половина XX ст. хоча і позначаються матеріалізацією й технізацією культури, проте в галузі психології розвиваються яскраві, чітко визначені ідеалістичні

течії (Ворцбюргська школа психологів, структурна психологія, психоаналітична течія – школа Фрейда). Спростовуючи твердження марксистів про класову боротьбу як рушійну силу поступу суспільства, вчений зазначає, що історія народів свідчить про те, часто шкодить народові й призводить до занепаду його. Натомість єдність народу сприяє його розвитку, політичному й культурному. Прикладом цього твердження є Україна від часів Хмельниччини до сьогодні.

Г. Ващенко окреслив сучасні йому завдання освіти й виховання української молоді і завдання, що стоять перед українським народом. Вони суголосні з нинішніми. Виховання молоді, вважає вчений, має здійснюватись, в пошані до кращих національних традицій, враховуючи завдання сучасності. Розв'язуючи питання про мету виховання сучасної української молоді, ми мусимо рахуватись не лише з нашими традиціями, а й з тими завданнями, що ставить перед нами сучасне й майбутнє, а також брати до уваги психічні властивості нашого народу, як позитивні, так і негативні. Перші треба розвивати, другі – усувати або принаймні послаблювати. Завдання, що стоять перед українським народом: 1) об'єднатися в боротьбі за утвердження своєї держави і національної самостійності; 2) розбудувати Україну, зробити її невразливою щодо зовнішніх впливів і загроз, сильною економічно і політично; 3) піднести на високий рівень свою духовну культуру, освіту, науку й мистецтво, стати врівень з передовими народами світу. Для досягнення цих завдань потрібне як велике напруження народних сил, так і певні психічні здібності.

Коли ми хочемо виховати в українській молоді міцну волю і цілісність характеру, потрібно перш за все прищепити їм прагнення до високої мети, що об'єднувала б увесь український народ. Такою метою є благо і щастя Батьківщини. Гаслом, під яким має проводитися виховання української молоді, Г. Ващенко вважає: Служба Богові й Батьківщині. Перша абсолютна вартість для молоді є Бог, друга – Батьківщина. Благо Батьківщини є:

1. Державна незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя.
2. Об'єднання всіх українців, незалежно від їх територіального походження, церковної приналежності, соціального стану і т. ін.,

в одну спільноту, що пройнята єдиними творчими прагненнями і високим патріотизмом.

3. Справедливий державний устрій, який би підтримував лад у суспільстві, в той же час забезпечував особисті права й волі кожного громадянина й сприяв розвиткові й прояву його здібностей, спрямованих у бік громадського добра.
4. Справедливий соціальний устрій, при якому зникла б і неможлива була б боротьба.
5. Високий рівень народного господарства й справедлива організація його, що забезпечувала б матеріальний добробут усіх громадян, була б позбавлена елементів експлуатації.
6. Розквіт духовної культури українського народу: науки, мистецтва, освіти. Піднесення її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною в світі.
7. Високий релігійно-моральний рівень українського народу, реалізація в житті вчення Христа.
8. Високий рівень здоров'я українського народу, зведення до мінімуму будь-яких серед нього захворювань і виродження.

Як бачимо з вищесказаного, для мислителя такої величини, як Іван Франко, центральною ідеєю світогляду є науковий пошук істини. На думку Франка, наука повинна навчити людей пізнавати закони природи, а також вміти скористатися з тих законів. Щастя люди досягнуть тоді, коли наука і праця будуть йти поруч. Але разом з тим, мислитель вважає, що повного громадського щастя люди не досягнуть ніколи. І.Франко добре розумів, що вивчати суспільство без аналізу природи людини неможливо. Він акцентує увагу, що саме духовні начала відрізняють людину від інших природних речей. Український мислитель здійснює пошук ідеалу, розробляючи тему "особистість-народ". Ідеал людина пізнає не тільки розумом, але й відчуває серцем.

Г. Сковорода про моральне виховання

У творах Сковороди є чимало посилань на грецьких та римських філософів. Найчастіше він використовує висловлювання з морально-етичних питань представників таких філософських шкіл, як піфагорійці, кініки, кіненаїки, стоїки. В розв'язанні морально-етичних проблем для українського філософа авторитетами є Піфагор, Діоген, Сократ, Епікур, Сенека. Сковорода часто посилається на

Платона і Арістотеля. Добра обізнаність з античною філософією і критичне її використання при створенні власного вчення свідчать, що це вчення виникло не осторонь світової філософії. Осмислюючи проблеми і завдання своєї епохи, український філософ спирається на надбання людської думки минулого, які він вважає істинним. Проте слід зауважити, що порівняно з античною філософією інтерес до надбань філософії Нового Часу у нього значно менший. У центрі уваги Сковороди знаходиться етико-гуманістична проблематика, тоді як у новій філософії переважала тенденція до розв'язання логіко-гносеологічних проблем. З пізніших філософів Сковорода добре знав твори ареопагітиків і насамперед Діонісія Ареопагіта (V ст.).

У працях Г. Ващенко глибоко проаналізував виховні ідеали, які людство сформувало впродовж свого розвитку. Вчений дослідив і порівняв такі виховні ідеали: християнський, загальноєвропейський, український національний, націонал-соціалістичний і більшовицький. У своїх дослідженнях він висловив багато вартих уваги педагогічних ідей, що є нині запитаними в українському суспільстві. Передові педагоги і керівники навчальних закладів ці ідеї кладуть в основу навчально-виховного процесу сучасної української школи, хоча, необхідно визнати, це роблять далеко не всі працівники системи освіти, а лише небайдужі до справи розбудови національної освіти і ті, що цікавляться вітчизняним досвідом п розвитку, зокрема працями учених, які в радянську добу були заборонені. Г. Ващенко – це зірка першої величини на небосхилі вітчизняної педагогіки. На жаль, на державному рівні цю постать поки що не помічають, але громадськість все активніше ставить питання про його визнання як педагога-державника, чий педагогічні ідеї необхіднокласти в основу сучасної системи освіти і виховання.

I.2. Етнічні групи українців

Характеристика етнічних груп українців

БОЙКИ

Бойки, самоназва: верховинці, горальці, підгіряни – етнографічна група українців, що живуть на північних і південних схилах Карпат (“Бойківщина”) від річок Лімниця й Тересва насході до річок Уж і Сян на заході. В Україні розселені в гірських районах

Українських Карпат і Прикарпатті (Болехівський, Долинський і Калуський райони та частина Рожнятівського району Івано-Франківської області; Сколівський, Турківський, частини Стрийського, Дрогобицького, Самбірського та Старосамбірського районів Львівської області; Міжгірського та частини Воловецького районів Закарпатської області). Найбільші міські поселення Бойківщини – Турка, Сколе, Бориня, Воловець, Міжгір'я, Старий Самбір, Борислав, Долина, Калуш й інші.

За найпоширенішою версією етнонім бойки походить від кельтського племені бойків, яке проживало на території Чехії й Австрії в пізньоантичні часи і також бойків розглядають як нащадків давнього племені білих хорватів, котрі брали безпосередню участь у етногенезі українського народу часів раннього середньовіччя та Київської Русі. Але угри переселились в Наддунайську низовину, внаслідок чого племена східних та південних слов'ян були ними розділені. Дослідники Павло Шафарик та Франьр Рачки ґрунтуючись на візантійських згадках X ст. Костянтина Багрянородного про положення “Бойків” (Бойківщини) за “Туркією” (Угорщиною), вважав Бойківщину батьківщиною білих сербів.

Священик Йосип Левицький у друкованій передмові до “Граматик” (1831) примітивно пояснював назву “бойки” – від вживання в їхній мові частинки “бо є”, “бойє” (“тільки”), на відміну від лемків, що казали “лем”, і “лишаків”, що казали “лише”, “лишень”. Надалі цю назву розповсюдили О. Торонський, В. Хіляк та інші, хоча дане слово вживалося задовго до них і часто ставало прізвищем (наприклад, матері Т. Шевченка). У Словаччині бойків називають “пуйдяками”, оскільки вони говорять “пуйдемо” на відміну від лемківського “пійдемо”.

Бойки зберегли багато старовинних звичаїв і обрядів. Основні галузі традиційного господарства бойків – гірське скотарство та землеробство, лісові промисли та солеваріння, ремесла та художні промисли. В сучасних умовах бойки займаються переважно землеробством і тваринництвом, працюють на лісо- і нафторозробках, розвинені художні промисли, існує курортна галузь.

Бойківщина знаходиться в гірській системі західної частини Українських Карпат. На основі етнографічних та мовно-діалектичних даних можна стверджувати, що на кінець XIX – початок XX ст. бойки проживали між рікою Ломницею на Сході і верхів'ям Сяну на Заході, північну межу становлять передгір'я Карпат південніше Дністра,

південну – Полонинський хребет між верхів'ями рік Ужа і Тересви на Закарпатті. За сучасним адміністративним поділом вказана територія охоплює південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинський райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, північну частину Межигірського і Великобerezнянського районів та весь Воловецький Закарпатської області.

Щодо назви племені – бойки – суперечки не вщухають вже двісті років. Одні виводять його від російського слова “бойкий”, другі – від власного імені Бойко або Бой, треті – від діалектної частки бойє, четверті – від місцевої форми звернення до бога – “богойку” і т.п. Та кожна спроба засувати походження назви бойків через брак переконливої аргументації виявлялася безуспішною. Назву “бойки” ввів до наукового обігу священик УГКЦ о. Йосип Левицький, який вжив цей етнонім у передмові до своєї “Граматики” у 1831 році. Згідно переконань деяких істориків, бойки є прямими нащадками “білих” хорватів і, відповідно до цього, є найближчими родичами сербохорватського народу. У зв'язку із сербами їх, до речі, і згадував у своїй новелі “Про управління Імперією” римський порфіроносний письменник Костянтин.

Самоназвою бойків вважають термін “верховинці”, що адресує нас до гірського місця мешкання народу.

Саме бойки-верховинці чинили найзапекліший спротив угорським нападам на українські землі, саме бойківські герої-лицарі увічнили себе в легендах про неприступні українські (руські) Карпатські твердині, однією з яких було легендарне Бубнище, прадавня святина бойків.

Саме верховинці першими на Заході України прийняли християнську віру і саме з родин бойків-верховинців вийшли знамениті священики давніх слов'янських земель, такі як митрополит Петро Русин.

Самі бойки нерідко називають себе “верховинцями”. У них все по-бойківськи незвично. Розмовляють на бойківському діалекті. Часто вживають частку “бойє” – означає “тільки, так”. Гостей пригощають печеною картоплею, солоними огірками, капустою, салом, холодцем, і неодмінно підносять чарку Криївки. Бойки будують монументальні і прості хати: стіни складають з масивних ялинових колод, дах криють переважно “китицями” (пов'язаними

солом'яними снопами). Вікна, двері, ворота розписують дивовижними орнаментами. Одним з важливих елементів розпису є “древо життя”.

Бойки надто ощадні, маломовні, байдужі до прикрас і яскравих кольорів та й взагалі не дуже чепурні. Раціональність і доцільність – саме за цими критеріями бойко будує своє життя. Він живе своєю працею, і без цієї праці він – не бойко.

Якщо гуцули тримали вівці і коні, а лемки випасали лише овець, та й то переважно сезонно, то бойки любили і овець, і коней, а особливо волів. Характерним заняттям для них була торгівля сіллю, яку возили волами. Отже, бойко був скотарем, землеробом, ремісником і навіть торгував. Вроджений консерватизм та певна ізольованість гірськими хребтами від впливів цивілізації сприяли консервації у бойків давніх вірувань, ритуалів і традицій. Існують докази, що поховання, під час яких труну везли на санях, запряжених чорними волами, незалежно від пори року, дійшов ще з арійських часів.

Слід давніх культів відчувається і в лікувальних методах бойків. В Турківському повіті під час лікування астми у дитини знахарка давала випити хворому разом з водою кілька крапель крові з мізинця правої руки матері і батька. Поширеною була магія словесна. В молитвах, котрі бойківські ворожки промовляли від “врокіз” (недоброго ока), звертаються не лише до Господа, але й до сил землі, води, вітру, сонця. Варті уваги й прокляття бойків, в яких згадуються сили грому, що їм поклонялися язичники. До речі, найстрашнішим прокляттям серед бойків є не “шлякування”, як у галичан, а саме заклик до стріл грому. З поганських часів збереглася у бойків заборона вбивати жаб і вужів.

Був ще один цікавий звичай у бойків, але його свідками нашим сучасникам, мабуть, вже не бути. За переказами старих бойків, їхні батьки не мали звичаю масово вмлівати біля труни або заводити кількагодинні плачі. Рідні, звісно, плакали і голосили, проте в цілому ставилися до смерті більше по-філософському, як тепер.

Польські дослідники вважають, що етнонім бойки походить від слова “віл”. Мовляв, такі ці бойки – сильні, неповороткі, але спокійні. Проте тільки зовні бойки виглядають дещо флегматичними. Знайомі з ними ближче не радять “плювати бойкам в кашу”. Бо хоч бойки дуже віруючі, та все ж відплату за кривду на Бога не покладають.

Не виключено, що серед бойків є чимало нащадків княжих дружинників. Упродовж століть Карпати були прикордонною смугою і руські князі поселяли тут бойових людей з метою охорони. Про це також свідчать чисельні городища, замки і підземелля і навіть назви окремих населених пунктів. Окрім того, через Дністер і Сян проходили торговельні шляхи. Їх теж треба було пильнувати. А пильнувати було від кого. Бо мешканців східних Бескидів -бойків і гуцулів – вирізняло замилювання свободою і прив'язаність до вільного життя. На думку польських етнологів, бескидниками (лісовими хлопцями або розбійниками) бойків зробили гори, нестабільність суспільства, нужда, небезпека життя на прикордонні та суворість місцевих звичаїв. З плином часу люди, що шукали притулку в лісах від переслідувань влади, полюбили легке, гульотайське життя і ставали справжніми розбійниками – жили з нападів і грабунків. Хоч з іншого боку життя бескидника не було суцільним святом, особливо якщо зважити на небезпеку, що безкінечно переслідувала його. Дні пирування і набивання кишень чергувалися з голодними і холодними, без даху над головою, тижнями, а то й місяцями. Таку ціну сплачував бескидник за незалежність – від родини, від пана, від суспільства. І за звільнення від тяжкої щоденної праці на невдячній землі в горах.

Та серед бойків були не лише розбійники. Бойківщина здавен відзначалася великою чисельністю шляхетських громад. Ймовірно, походила ця шляхта від княжих дружинників. Про гоноровитість і честолюбство цієї верстви на Бойківщині існує така легенда. Старому селянинові-шляхтичеві судовий урядник зневажливо вказав поставити на якомусь документі хрестик. Мовляв, ви, русини, а особливо старі, всі неписьменні. Сивочолий дід нічого не пояснював – він зняв чобіт, попросив вложити йому перо поміж ніг і чітким почерком підписався. Цей випадок, датований ХІХ ст., описаний в історії села Кульчиць, що на Львівщині.

БУКОВИНЦІ як етнічна спільнота на теренах України

Жодна людська спільнота не може існувати і розвиватися без узгодження різноманітних (часто протилежних) інтересів людей, без дотримання певних взаємних обов'язків, норм та правил поведінки, які з часом стали б звичними, загальноприйнятими, перетворювалися б на звичаї, традиції, стійкі норми моральної поведінки. Тому суспільство у процесі свого історичного розвитку виробило

“особливий соціальний інструмент для регулювання і спрямування поведінки кожної людини”, для того, щоб вона не тільки не руйнувала, а навіть зміцнювала суспільний організм. “Цим інструментом (соціальним інститутом) суспільної самоорганізації і є мораль”. О. Кульчицький зауважує: “Для етнопсихологічної характеристики групи часто вистачає, щоб якась настанова виявлялась в даній групі частіше чи з більшою наснагою, як в інших. Що кожна оцінка в таких обставинах мусить залишитися приблизною, виникає з самої натури психічних явищ і психології як науки про ті явища. Наприклад, ствердження, що український народ визначається контемплативними чи рефлексивними настановами, не мусить означати, що згадані настанови в нього частіші від інших настанов. Це може означати, що ці настанови виступають у нього частіше, ніж у інших народів”.

Мораль – це особлива форма ставлення людини до дійсності, до конкретних людей, соціальних груп, до світу природи тощо. Вона регулює людську поведінку з позицій принципового протиставлення добра і зла, справедливості. Тому науковці і психологи визначають оцінювальний характер моралі як один з основних, говорячи про те, що вона насамперед має здатність і прагне оцінювати вчинки людини, дії соціальних суб’єктів, а потім вже виконує всі інші свої функції (пізнавальну, регулятивну, виховну, світоглядну, гуманізуючу тощо).

Рівень моральності особистості та етносу залежить від сукупності певних умов та чинників. Ми поділяємо думку В.О. Лозового про те, що “важливу роль у формуванні моральної культури людини й суспільства відіграє етичне просвітництво, що несе знання про моральні цінності, дає розуміння морального виміру поведінки особистості, дій соціальних об’єктів, життя суспільства”.

У наш час будь-яку людину ми оцінюємо за її морально-етичними якостями, які характеризують особистість з погляду її здатності до спілкування з іншими людьми, співіснування з ними. Вони виступають як риси характеру і виявляються у взаємовідносинах з іншими людьми. “Морально-етичні якості (особистісні властивості), з одного боку, і моральні норми та оцінні уявлення, з іншого, реалізуються у стосунках між індивідами й виражають суспільні зв’язки між ними. У першому випадку цей зв’язок виступає у суб’єктивно-особистісній формі, а у другому – як

об'єктивований, надіндивідуальний зв'язок". І це дозволяє говорити про мораль як соціальні стосунки.

ГУЦУЛИ

Якими ж були ці стосунки у гуцулів середини ХІХ століття? З'ясування цього питання має історичний та сучасний аспекти. Досліджуючи моральної етичний аспект картини світу буковинця і гуцула у творах Юрія Федьковича, прагнемо показати внутрішній світ гуцулів, культуру їхнього мислення, осягнути їхній кругозір, описати моральні почуття гуцулів, виявити їхні моральні переконання, моральні цінності, моральної етичний потенціал, які допомагали їм в організації усіх сфер і форм духовного життя.

У моральній свідомості гуцулів, як і будь-яких інших представників української нації, існує система понять, що відображає вищий рівень моральних цінностей. Це, насамперед, поняття: добра і зла, правди і неправди, любові й ненависті, вірності й зради, щастя й нещастя, віри й зневіри, слави й неслави, пам'яті та безпам'ятства, душі й бездушності, милосердя й жорстокості, гріха й спокути, долі й недолі, чесності, щирості тощо. Ці поняття називаються вищими моральними цінностями, оскільки забезпечують моральну саморегуляцію поведінки й діяльності людини. Безперечним є той факт, що найзагальнішими, найширшими та провідними поняттями моральної свідомості та категоріями етики, що відображають ціннісний бік моралі, є добро і зло, під якими нерідко уявляється моральне й аморальне.

Неслава для гуцулів означала щось, що є гіршим за саму смерть, навіть гробу вони не боялися так, як неслави. До змісту та емоційнотворчих лексем моральної етичного значення належать також лексеми: душевний і бездушний, жорстокість і милосердя, гріхопадіння і спокута. Але про них – в іншій статті. Отже, моральної етичний критерій оцінки життя дає можливість уявити міру людяності як окремої особистості, так і певної соціальної групи, суспільства в цілому. Рівень моральності особистості та етносу залежить від сукупності певних моральної етичних цінностей, суспільних умов та чинників. З погляду змісту мовної картини світу моральної етичний аспект життя буковинців і гуцулів є надзвичайно цікавим, адже саме він якнайширше розкриває нам усю глибину їхнього індивідуального внутрішнього світу. Для філологічної науки це має велике значення, адже проведений аналіз мови одного з

кращих представників української культури ХІХ століття засвідчує невичерпні ресурси мови для оцінки моральної етичних аспектів життя і співжиття людей

Чесність

З дитинства нас вчили, що брехати – це недобре, але ніколи не пояснювали чому. Людина може брехати для благих цілей, але ніколи не замислюється про наслідки. Наслідки можуть бути самі різні, адже коли-небудь таємне, стає явним. Незабаром, збрехати людина, втрачає до себе довіру. Близькі люди не зможуть вірити йому, адже раз він вже збрехав. Звичайно, одна справа, якщо людина що – не договорив і зовсім інша, якщо він збрехав близькій людині, наприклад одного. Після такого навряд чи ця людина зможе бути справжнім другом.

До брехні також всі ставляться по-різному. Для кого – то збрехати – це як сходити в магазин. Деякі ж люди, збрехавши, потім все переосмислюють, і їх мучить совість. Вони хочуть розповісти про свій вчинок, але бояться реакції обманутого людини. Хто – то легковажно ставиться до того, що людина йому збрехав. Він навіть не припускає, що так може тривати все життя.

Я вважаю, що потрібно говорити правду, якою б вона не була. Деякі люди можуть сказати прямолінійно, і не замислюючись про наслідки, тим самим ранять людини. У таких випадках, перш ніж сказати варто подумати, а потім піднести це в більш м'якій формі. Можливо, для початку варто підготувати людину, якщо це що – то дійсно серйозне.

Варто всього лише поставити себе на місце цієї людини і подумати, що б зробив ти, якби тобі збрехали. Тому, варто задуматися про почуття іншої людини, коли ти йому брешеш. Не варто думати, що це пройде просто так. Адже завжди знайдеться інша людина, яка збреше і тобі. Тобто вся твоя брехня незабаром до тебе і повернеться.

У чесну людину ти можеш бути впевнений і йому можна довіряти. З брехливими людьми все складніше. Вони можуть сказати, що більше таке не повториться, але ж гарантії немає. Він також зможе набрехати або зрадити і в другій, і в третій раз. Таких людей потрібно відразу обчислювати і намагатися якомога менше з ними спілкуватися.

У будь-якому випадку до чесних людей і відносяться по – іншому. Адже мало кому захочеться того, щоб його друг брехав йому.

Варто прагнути до того, щоб бути чесним. Однак, чесних людей не завжди розуміють, а особливо ті, хто так любить брехати. Потрібно ще з самого раннього дитинства прививати дитині те, що брехати – це погано. Одних слів мало і тому варто конкретно все пояснити і навіть привести конкретні приклади.

Щастя

Людина, як жива істота, не є неупередженим спостерігачем явищ навколишнього світу. Діючи, він не тільки виробляє зміни в цьому світі, але й відчуває на собі вплив всього навколишнього, певним чином ставиться до цього, переживає все, що з ним відбувається. Саме переживання цього відношення і становить сферу його відчуттів або емоцій. Емоції людини виражають його ставлення до того чи іншого явища. У залежності від того, чи знаходиться дійсність в позитивному або негативному ставленні до потреб, настанов і інтересам індивіда, вони набувають позитивний або негативний характер.

Починаючи своє дослідження, я вирішила насамперед звернутися до словника, і зрозуміти, що ж розуміють під щастям професійні психологи. Отже, “щастя – це прикордонно інтенсивне переживання людиною універсальності і глибини свого буття, максимальної відповідності дійсності самим заповітним бажанням і мріям, моральне насолоду життям”. Таким чином, щастя – це позитивна емоція, яка, з одного боку, сприяє продуктивній, творчій діяльності, а з іншого сама є наслідком цієї самої діяльності, як сказав К. А. Гельвецій (французький філософ-матеріаліст), “щастя людей полягає в тому, щоб любити робити те, що вони повинні робити”.

Крім цього, щастя тісно пов’язане з радістю: “щаслива людина радіє більше і частіше, ніж нещасний”. Однак, щоб відчувати щастя і, відповідно, радість, потрібні певні причини, стимули. Як вже говорилося, щастя виникає при відповідності навколишнього своїм бажанням, цілям, тобто при задоволенні потреб індивіда. Так витoki щастя – це потреби.

Гуцульщина – це символ повноти життя в усіх його проявах. Первозданна краса Карпатських гір, лісів, озер витворили весь уклад життя гуцулів. Життя в гармонії з природою, відчуття її подиху в кожній травинці та камінці відобразились в усіх сферах побуту та

фольклорних традиціях карпатських друїдів. Не став виключенням і колоритне гуцульське вбрання.

Яскраві природні барви Карпат немов відбилися на вишитих сорочках, кептарях та жіночих хустках, спів водograїв втілювався в мелодійному дзеленчанні багатих жіночих прикрас, а в орнаментальних візерунках вбрання застигли зоряне небо, карпатське сонце та весняне різнобарв'я полонин.

Суворий гірський клімат та активний спосіб життя, що потребував захисту від природних стихій та неабиякої спритності, обумовили функціональність та утилітарність вбрання. І якщо етнічний костюм в більшості українських регіонів існує здебільшого в якості музейного експонату, то на Гуцульщині – духовно-екологічному оазисі України, деякі усталені традиції строю зберігаються і в сучасному повсякденному житті. Гуцульське вбрання – дзеркало природної краси.

Походження гуцульського етносу

Існує безліч версій походження слова “гуцули”, але жодна з них не має прямих доказів. Одні вважають, що свою назву народність карпатських горян отримала від осетинського (сарматського) слова “тицил”, що в перекладі означає “малий, молодший”. В письмових джерелах ця назва зафіксовано як “тицил чізг / язигов” і відноситься до язигів – сарматського племені, яке існувало в Прикарпатті та Галичині в перших століттях н. е. Саме вони не брали участь у поході сарматів-аланів в Європу і залишилися з Гепіди в Галичині та готами-грейтунгами (“малими готами”).

Інші висловлюють думку, що слово “гуцули” походження має трохи інше – від слова “кочувати” (завдяки поступовому перетворенню: кочувати-Кочулія-Гоцули-гуцули). Також існує гіпотеза, що свою назву плем'я отримало завдяки імені Гуц або дієслова “гуцати”. Однак найпоширенішим варіантом етимології слова є поєднання двох слів – “гуцул” (через опришківський “рух”) з румунським “розбійник”. Не дарма цю народність вважають диким (вільним) народом.

Як утворилася Гуцульщина?

Перша історична згадка про Гуцульщину з'явилася в польських писемних джерелах, датованих XIV-XV ст. Довгий час ці народи Західної України землі були звільнені від феодалських повинностей (панщини). Замість цього існував натуральний і грошовий побори з населення для оплати відкупу від сусідніх землевласників. У середині

XVII-XVIII ст. на землях Гуцульщини почалося народне повстанський рух, керівником українського руху опришків став Олекса Довбуш. А в 40-х роках XIX століття відбулося інше народне повстання, спрямоване на захист селянських інтересів і скасування панщини. Цей рух повстанців очолив Лук'ян Кобилиця. До найбільш значущих історичних подій минулого століття, подією в культурно-політичному житті гуцулів, відноситься **активна діяльність Української армії на конях. В цілому, якщо відповідати коротко на питання: “Гуцули? Хто** такі ці люди? “, Не можна не відзначити, що це й першу чергу веселуни. Посудіть самі, жодне весілля не проходить без народних пісень і танців, ігор і забав, веселих жартів і хохми. Печуть короваї та калачі, тчуть і вишивають рушники. Вбрання гостей прикрашають букетиками, які також вішають на деревця і гильця. Нареченого і наречену весь день супроводжують бояри, старости, свати і дружка.

Гуцульщина – особливий етнічний регіон України, один з найбагатших у сферах духовної та матеріальної культур. В житті гуцулів побут тісно переплетений з мистецтвом, віра та вірування – звичаями та традиціями.

Гуцули – одна із етнографічних груп України, яка найбільше відрізняється своїм надзвичайним колоритним одягом, своєю місцевою говіркою та народними звичаями, традиціями, розмаїтим фольклором, розвитком народних ремесел та архітектурою.

Дослідження та пізнання такої спільноти як гуцули, їх глибокої і багатогранної культури є завжди актуальне, оскільки культура життєдіяльності горян зафіксована в їхньому світосприйнятті, духовності, традиціях, обрядах і способі життя.

Гуцули як одна з етнічних груп українського народу беззаперечно належить до найяскравіших виразників духовної культури України. Велика притягуюча сила географічного простору проживання гуцулів не могла не позначитися на їхніх світоглядних уявленнях, яскравому менталітеті та моральних якостях.

До позитивних рис гуцулів належала їх гостинність, добродушність, щирість, чутливість, гонорність і гордість за свій народ. Правда, гордість – то вже традиційне. І переходила вона, скоріше, у пихатість. А що до гостинності гуцулів, то це визнавав кожний, хто звідав їхні околиці. Амбітність гуцулів така була іноді глибока, що до іншого про себе мовили у множині. Крім того, гуцули були відвертими, не мали підступності. Її можна було запримітити

хіба що у мисливців, адже хитрість притаманна всім стрільцям. Гуцул також завжди був веселий, навіть незважаючи на голод і холод. Послужливість перед чужими ніколи не переходила у лакузство (підлабузництво), бо гуцул тим гордував. Крім того, він завжди був акуратним у домі, а в убранні навіть вигадливим.

Усе то позитивні риси характеру, але на жаль, не бракувало і злих, тобто негативних. Гуцули були честолюбиві і надзвичайно вразливі. Ніколи не забували зневаги або зробленої їм кривди. Опришківство, яке тривало на Гуцульщині довгі часи, часто мало своє джерело з боку небагатого у зневазі та кривді і полишило досі багаті сліди гуцульських переказах та піснях. Ще більше: донедавна можна було однайти межі гуцулами сліди певного роду корсіканської вендети, тобто родової боротьби (помсти), яка могла тягнутися довгі літа межі двома ворожими родами з ціллю знищити цілковито свого ворога.

Про честолюбність гуцульську свідчить наглядно велика церемоніальність, що пробивається з усіх їх звичаїв та обрядів, Коли сходились два гуцули, то не віталися, як інші двома-трьома словами, але цілим реченням запитів і відповідей, приміром: “Добрий день куме! – Добре здоровля.- Як си маєте? Гаразд, Богу се тому дякувати. Ек ви ліпше? – Нічо собі, кумочку любий. А що коло вас? – Миром, фалабу. Дедик, мамка чи дуже? – Дужі, як ваші? Гаразд, Бог дав. Ек си вам літує? – Добре, як вам? Гаразд ... – аж по сім починалася ділова розмова. Загалом гуцульський діалог дуже простий і говорить про велику самоповагу. Так само знав гуцул і іншим отдати пошану.

Гуцули не уміли цінувати часу. Наприклад, найняти провідника в горах чи то самого, чи то кінного коштувало однаково. Траплялося, дехто з гуцулів марнував свої набутки, особливо там, де отримав як жіноче віно (придане).

Відомо, що гуцули були надзвичайно гостинні. Воно радо вітали в хаті кожного прибулого, гостили у кожній порі, чим тільки могли і не ждали ніякої заплати; коли ж хтось напивався віддячити, говорили чемно: коли так хочете щось давати, то дайте дитині! Межи собою любили гоститися і для сего використовували кожную нагоду: хрестини, весілля, народний, храми (головне свято церкви) та ін.

У подружньому житті гуцули були не дуже вірними, хоча повністю про це судити безсторонньо не можна. Причину, певно, треба шукати в тому що жили вони розлого, без нагляду. І оплотом

моральності для горян мала стати тільки церква. Інколи, медицина і добрий приклад.

У результаті високорозвинутого почуття власної гідності, заснованого на працьовитості, господарності, дбайливості як єдино правомірних джерелх достатку і заможності, різко негативним є ставлення гуцулів до гендлярства, спекуляції, лихварства, не кажучи вже про шахрайство, крадіжки та інші злочинні спроби набуття власності.

Часом гуцулам, як і іншим народам гір, приписують почуття помсти. Навіть назву “гуцул” помилково пов’язують з румунським “гоц” – розбишака. Не можна зовсім заперечити це твердження, але бажання помсти можна пояснити як боротьбу за свою честь. “Кожна пташка бореться за своє гніздо”. Такі внутрішні переконання багатьох поколінь гуцулів. Про це свідчить і факт, наведений доктором історичних наук, професором Володимиром Грабовецьким у статті “Гуцули. Хто вони і звідки?”.

Для етнопсихології цікавим джерелом є духовний світ гуцулів, їх уявлення про дух і душу. Цікаві роздуми з даного питання етнографа Христини Стебельської, висловлені нею в статті “Йой, а де я буду?”. Говорячи про те, що душа для гуцулів – це дух і що зі смертю людини душа не зникає, а довго затримується над ліжком померлого, перевтілюється в квітку чи дерево, дослідниця це вірування пояснює тим, що “життя гуцула проходить серед природи, а в природі все кудись і в щось переселяється”.

Можна не погодитися з автором цитати, що “гуцули – люди настрою та емоцій, що переважають розум”, але справедливим є її твердження про те, що в натурі гуцула більше індивідуального, ніж соборного, він любить розмовляти з власною душею. Це тому, що нема з ким “ляси точити”. На думку Х. Стебельської, у гуцулів “є потяг до відокремленого сімейного і господарського життя, і це визначає коло друзів і душевні симпатії. Споріднені гуцульські душі у великому гурті розчиняються”. Тут автор наслідок видає за причину. Насправді сам спосіб відокремленого сімейного та господарського життя гуцулів у рідконаселеній місцевості, дефіцит щоденного спілкування формує такі риси характеру, як стриманість і обережність у спілкуванні з чужими людьми, більше того, навіть здається, що гуцули замкнуті. До чужака тут традиційна недовіра. “Викликати гуцула на відвертість, – пише Х. Стебельська, – справа нелегка, бо треба здолати недовіру і втрапити під настрій”.

Віра та вірування гуцулів

Людині завжди притаманне бажання пізнання самої себе, свого місця у Всесвіті, своєї істинної духовної природи, своїх взаємин зі Всевишнім, зближення із самим собою.

Гуцульщина – це край, де здавна дотримувалися українських народних звичаїв, що склалися протягом багатьох століть і освячені віками. У народних звичаях тісно поєднані староукраїнська дохристиянська та християнська культури.

Як і у віруваннях багатьох народів, на Гуцульщині були поширеними уявлення про залежність долі людини від щасливого чи нещасливого часу її народження, від того, під якою зіркою (“планідою”) вона народилася, оскільки “кожен має свою зірку”. “Та й так кажуть старі люди, що вже яким хто має бути, то вже вродиться таким, що хто під яков планетов уродиться, то або упир, або відьма, або злодій, або добрий чоловік та й розумний буде, бо всілякі дні є в році та й усякі люди на світі”. Це одна з типових інтерпретацій первісних поглядів на зв’язок земних людей з планетами. Своєрідністю відзначається гуцульська версія давнього слов’янського вірування про визначення долі людини “рожаницями” чи, як у південних слов’ян, “орісницею”. У гуцулів – це дванадцять “судців”, які збираються тоді, коли народжується людина, і встановлюють, ким їй бути – “чи злодієм, чи розбійником, чи бідним, чи багатим”.

Функціями посередників між дійсним, видимим світом і уявним світом таємниць, між звичайними людьми і різними духами, демонами наділені в гуцульських віруваннях незвичайні, напівфантастичні особи, які називаються “непростими”. “Непростими” вважалися такі незвичайні люди, що могли чинити добро і зло, допомагати і шкодити. Відповідно до виконуваних функцій у народній уяві вони поділялися на дві категорії: тих, що зв’язані з “божою силою”, корисних людям, і шкідливих, що мають свою силу від нечистого. До перших відносилися знахарі, примівники і примівниці, баїльники і баїлі, ворожбити, ворожки (“віжлуни”, “віщуни”).

До розряду корисних для людей “непростих” належали “градівники”, “громові віщуни” – люди, що начебто володіли здатністю відвертати град, зупиняти бурю чи відводити її кудись у нешкідливе місце – на воду, ліси. В західній частині Гуцульщини вважали, що “градівниками” могли бути і жінки. Вірування в градівників було розповсюдженим на всій Гуцульщині. І нині горяни

старшого покоління розповідають як про реально існуючих, яких вони бачили, знали, таких людей, що вміли відвертати град (“були такі, що якимось способом відвертали град”).

Фольклорно-етнографічні записи минулого і сучасні польові матеріали засвідчують велику поширеність на всій території Гуцульщини вірувань у лісових демонічних істот в образі привабливих молодих жінок. Це своєрідні варіації відомих у східнослов'янських та інших народів вірувань у русалок, німф. У гуцулів вони зв'язані виключно з лісом і горами, в різних місцевостях названі по-різному: “нявка”, “мавка”, “майка”, “малфа”, “лісна”, “повітруля”. У традиційних гуцульських версіях досить чітко визначаються родовід цих істот, їх зовнішній образ, вдача, функції, характер взаємин із людьми. Побутували вірування, що вони походять із душ дітей, народжених мертвими чи померлих нехрещеними, мають вигляд гарних дівчат, залишають сліди босих дитячих ніг, люблять ігри, танці, особливо “на молодику”.

Гуцули були дуже богомольні і побожні. Вони молилися часто і багато, але не всі ті молитви приписані були канонами церковними. Святкуючи церковні свята, надавали їм своє власне розуміння. Вони мали свята від грому, від довгої (гадюки), від лисички та ін. Неурочисті свята називали святцями.

У давнину на Гуцульщині широко побутували різні вірування і пов'язані з ними звичаї, шептання-примовляння, угадування, віщування, ворожіння... Таке своєрідне втілення світовідчуття і світосприймання наших предків у рухи і дії, сповнені чарами первинної народної поезії, пісні, сміху, природного гумору, дотепу, жартів..., служило зміцненню взаємин між людьми, виробленню своєрідного тлумачення зв'язку людини з природою, ставало цікавою формою розваг людей. Призначення цих рухів, дій і слів – накликати добро: багатство та добробут у господарстві, здоров'я та злагоду в родині, повагу й пошану від людей, добру долю й добру славу дітям..., а усілякі злі сили та стихійні лиха умиряти, щоб не діяли на шкоду людям і маржині.

Різним явищам природи гуцули приписують чародійну силу, усілякі пригоди, невдачі, хвороби впливам злих духів. Вірять, що злі сили – упирі, відьми, нявки, юди – мають над людьми і маржиною велику силу: спроваджують бурю, грім, град; звалюють каміння з гір; вивертають дерева, бувають причиною того, що вівця розчихнеться, корова згине, гадина вкусить людину чи маржину; відбирають

молоко в корів; водять людину блудом; насилають сон на чоловіка, коли той щось стереже; замучують людину до одуріння та остовпіння; крутять закрутки в хлібах, а хто таку закрутку скосить або зіжне, у того буде руки й ноги крутити або нападе різачка на черево. Накликають злі сили усіляке лихо на людей, на їхню маржину, на їхнє майно.

Гуцули вірять, що і між людьми є знахарі, чародійники, ворожбити, примівники, які знають цілий світ злих духів і вміють відвертати злі сили: знімати з людей закляття, мерзу, вроки, переляк, скусу, потітте, привертати дівчатам долю, рятувати маржину, але їхня сила захована у щільних шатах таємниць. Тож прості люди протягом століть намагалися проникнути в темний світ чародійних сил, шукати способу відвертати всяке зло примовлянням, заклинанням, ворожінням, чаруванням, чаклуванням...

За повір'ям гуцулів, головним у примовляннях та ворожіннях є час: пора року, місяць, день тижня, година, хвилина. “Буває, що й обухом по голові один одному дасть, але як не в таку годину – не пошкодить”, – може сказати гуцул. Необхідним складником у примовляннях та ворожіннях є вода і вогонь. Використовується також сіль, віск, дьоготь, крейда, камінь, ніж, різне зілля, інші матеріали та предмети, що, за повір'ям гуцулів, мають магічну силу.

Особливо багато примовлянь та ворожінь пов'язано з місяцем. Настає новий місяць. Бабка говорить онукам: “Сокотіться діти, щоб не глипнули на місяць лівим оком або через ліве плече, бо то дуже шкідливо, буде вам у цьому місяці дуже недобре, будете мати великій клопіт”. І самі цього повір'я дотримуються. Нового місяця добре починати усілякі справи, бо вони будуть легко й швидко робитися, а посіяне і висаджене нового місяця швидко росте й дає добрий урожай. Тільки перший день нового місяця – порожня днина. Тому не можна будь-якої роботи починати, бо не вдасться її закінчити. Новий місяць може допомогти від болю. Коли вперше побачите новий місяць (добре, якби правим оком або через праве плече), треба, дивлячись на нього, не кліпнувши, сказати: “Місяцю новий, пане молодий! Спитайся в старого, чи не болить голова (руки, ноги, крижі...) в мертвого. Як не болить голова (руки, ноги, крижі) в мертвого, так аби і в мене ирщеної (хрещеної) не боліла”.

Відомо, гуцули бояться зустрічі не тільки з нечистою силою, марою вночі на згибку місяця, але і вдень, і в усякий час з “поганою на очі” людиною, бо така могла б наврочити або й потети. Вірять, що

уроки найбільше беруться малих дітей, а тому, щоб відвертати їх, дитині пов'язують на руку червону нитку, а в одяг кладуть зубочок часнику. Дуже шкодить дитині, коли хтось із захопленням скаже: “Йой, яка це файна дитина!” На це треба подумки відповісти: “Агій на тебе! На гліг тобі очи та на деригуз, а не на дитину!” Так треба відвертати уроки і від дорослої людини.

Гуцули коли побачити таку гарну дитину чи людину, від якої не можна очей відірвати, або на дитині чи людині щось нове, дуже гарне, що дуже їй пасує, треба сплюнути і сказати: “Нівроку! Цур поганим очам та й моїм!”, щоб цю дитину чи людину не наврочити.

Аби щастило в домашньому господарстві та промислах – рибалці, на полюванні, а також в роботі на полонині, бутані, сплавачці, – гуцул мусить дотримуватися старих звичаїв та місцевих традицій, примовок, ворожінь, повір'їв. Мусить знати, коли і як яку роботу треба починати, як поводитися з потрібним у роботі знаряддям, як берегти його від уроків та щезунів, які завжди намагаються щось зіпсувати. А для цього найголовніше таке.

Саме тому, гуцули вірили в те що, не можна торгуватися з ремісником, що робив знаряддя. В час роботи в городі чи в полі не можна переступити через яке-небудь знаряддя, уживане при цій роботі, бо якби через нього переступити, то сівбину чи городину виб'є град або зіб'є плова чи з'їдять миші.

При сінокосі, забиваючи остріву в землю, перев'язують її сіном, бо до перев'язаної не має зла сила ніякого права. А голу не можна лишити, бо може вітер сіно з копиці чи стога вхопити або блискавка спалити. Не можна розбивати мурашник, якщо трапиться, бо буде страшна злива і знесе твоє сіно.

Дуже злий знак для косаря-парубка, якщо в роботі вухо від кушки відірветься; це віщує, що його дівка вивихне ногу або руку, або йому учихнеться дорога до неї (відвернеться від нього). Тож він мусить це лихо від себе відвернути примовкою. Того дня, коли газда вибирається на рибалку чи на полювання, не сміє челядина (жінка) прясти, бо би запряла йому удачу (щастя) – риба чи звірина не стояла би тихо, а крутилася би, як веретено. Натомість добре, якщо жінка переступить сак або пушку (рушницю).

Тому газда укладає, нібито нехотючи, своє знаряддя у таке місце, де би жінка могла його переступити, а та, знаючи, старається це зробити, ніби випадково. Коли рибалка чи мисливець уже в дорозі, то добре, як перейде йому дорогу жінка вповні (з повними коновками чи

відрами), та ще якби й вагітна. А як перейде злий мужчина – це недобрий знак, тому треба кидати позад себе глиною або камінцями, щоб відвернути лихо. Коли ж перебіжить дорогу заєць або чорний кіт, тоді вже жде його лихо, якесь нещастя. Тож конче треба повертатися додому.

Кожна прядильниця вірила, що “прясти на смерку або як у хаті не видно, не можна, бо тоді нечистий (чорт) робить їй збитки: плутає пряжу, вихоплює веретено з рук, а часом повалить і саму прядильницю (вона задрімає)”.

Вогонь, вода, інші предмети та матеріали, що, за повір'ям гуцулів, мають магічну силу (сокира, підкова, камінь, сіль, дьоготь, різне зілля...) використовуються проти злих чарів, що чигають на людей та маржину, і в полонинському житті.

Міцно прив'язаний до місця проживання, гуцул з великою пильністю та любов'ю ставиться до заснування оседку (обійстя), враховуючи та дотримуючись прадідівських традицій, звичаїв, повір'їв, ворожінь. Місце для хати вибирає, звичайно, на горбі, проти сонця, щоб було йому далеко видно і щоб це місце було менш приступним для злих сил.

Місце для хати (оседку) мусить бути щасливим, а таким є те, де маржина радо спочиває або де мурашки насипають мурашковину (купину). Починаючи на цьому місці будову, майстер перш за все робить хрест із смерічки (символу здоров'я, довголіття, благополуччя), обвиває його вовною, прикрашає зіллям, обкурює ладаном, кропить свяченою водою і закопує його посередині місця, де має стояти хата. Тоді зав'язує хату (підвалини). Зав'язавши четвертий вугол, обкурює ладаном ціле місце під хату. Тепер майстер хоче твердо переконатися, чи в добрий час засновує хату, бо від цього залежить, чи в здоров'ї, злагоді, достатку, довголітті буде жити газда і родиною, чи буде вестися газдівство, маржина, а про це він дізнається по голосу, звідки який у ту мить чути: чи ворона закриє, чи сорока заскреготить, зозуля закує.

Добрий знак, якщо плиска пролетить фівкнувши, або ластівка заспіває, кінь заірже, віл зариче, вівця заблєє. Але якби коза заверещала, ворона закричала, котюга (собака) забрехала – то поганий знак. Далі майстер прислухається до потоку, вітру і чи не гримить. Як потік шумить лагідно, вітер віє тихо понизько і не гримить – то дуже добрий знак. Такого доброго часу треба вичікувати. Вибравши щасливий момент, в добрий час майстер продовжує

найвідповідальнішу роботу: перетинає грейцар на чотири рівні частини і кидає їх в усі чотири вугли хати, наливає в усі чотири вугли свяченої води, кладе хліба, солі, сирії білої і чорної вовни – на щастя, радість, здоров'я, достаток, довголіття, продовження роду.

Гуцули вірили в те, що коли кіт миється, лижеться, слідкують, куди повернута його піднята лапка, бо звідти прийде до хати Щасливе і застережене від пожежі те газдівство, в якому є гніздо бузька. Руйнувати гніздо цього птаха – велика небезпека. Вірять, що хто зруйнує гніздо бузька, в того хата згорить. А ще говорять, що в родині, у газдівстві якої гніздяться бузьки, дуже ведуться діти. Про багатодітного Олексу в селі говорили: “Цему Олексі цілу купу дітей бузьок на крилі понаносив”.

Бажаючи мати гарну, розумну, здорову дитину, жінка, що має стати мамою, коли ще тільки “зайшла в тяж”, уже повинна дотримуватися прадавніх народних звичаїв, повір'їв, ворожінь задля дитини, що має народитися. Усвідомивши свій стан, вона повинна старатися завжди бути радісною, веселою, привітною, радо спілкуватися з людьми, сміятися, співати, щоб такою була дитина. І повинна признатися комусь (мамі, старшій сестрі), сказати, що вона “при надії”, щоб дитина не була німа.

Не можна “тяжкій” жінці проходити поміж двох чи кількох людей, треба їх обійти, бо дитина може бути зизоока (косоока) або може сіяти очима. Така жінка мусить також стерегтися, щоб не задивитися на “уродливу”, дуже негарну людину, як губатого, клонцатого, трембатого, пулькатого, зашкіреного, слинявого, шмаркатого..., або на каліку: сліпого, кривого, слутого, горбатого..., та ще якби з такого засміялася, то дитина може бути така, як той, на кого задивилася або з якого сміялася.

Жінці “в тяжі” дуже небезпечно чогось напудитись (налякатися), як-от миші, пса чи вогню, а якщо вже і трапилося таке, то щоб з переляку не вхопилася рукою за лице і не крикнула, бо від того в дитини можуть бути на лиці латочки з шерстю або плями червоні, як вогонь, або дитина може загикуватись. У наших селах є люди, що мають прізвиська “латкатий”, “червоний”, “гикавий”, або син чи дочка, внук чи онука “латкатого”, або “червоного”, або “гикавого”.

“Тяжкій” жінці не можна йти в куми, бо буде дуже тяжко в житті тій дитині, яку вона тримала до хресту. Не повинна жінка “в тяжі” соромитися попросити в когось щось з'їсти чи випити, чого їй

дуже захотілося, бо може від того “скинути дитину”. А якщо хтось такій жінці відмовить у цьому, то йому миші поїдять найдорожчу, найкращу річ.

Поки дитина “знайдеться” (народиться) не можна ні пелюшки лагодити, ні колиску на гаки чіпляти. Всьому свій час. Гуцули вірять, що захищені прадідівськими способами від злих чарів, діти виростають здоровими і щасливими і буде в них добра доля. Добра доля – мрія кожної дівчини. Тому в різний добрий час дівчата ворожать, накликають долю. Найкращим періодом для ворожіння, угадування та накликання долі, а разом з тим часом і старих традиційних розваг молоді є зима.

Гуцули вірили, в те що, не можна витирати руки одночасно двом дівчатам одним рушником, бо будете дві одного хлопця любити. А це дуже небезпечно для обох і для хлопця. Коли замітаєш хату і лишиш недовметену, то лишить тебе хлопець у танці. Дівчина, котра любить облизувати макогін або кулешір, буде мати лисого чоловіка. Не можна самій зашивати на собі одяг чи комусь дозволити це зробити, бо буде в тебе розум зашитий, станеш недолугою.

І.3. Ознайомлення дітей дошкільного віку з етнічним складом українців

Особливої актуальності ознайомлення дошкільників з багатонаціональним складом набуває у поліетнічних регіонах України, де компактно розселені різні національні спільноти. На думку українських учених (В. Заслуженюк, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Поплужний та інші), велика роль у формуванні етнокультурної освіченості, культури міжнаціонального спілкування відводиться дитячому садку.

Саме працівники дошкільних закладів освіти мають допомогти дітям зрозуміти те, що у світі, в якому ми живемо, мають місце етнічні, соціальні, релігійні відмінності. Тому дуже важливо навчити дітей розуміти й толерантно ставитися до представників іншої національності, віросповідання, культури, прищеплювати підростаючому поколінню високу культуру міжнаціонального спілкування. При цьому слід враховувати здобутки української педагогічної науки і передового досвіду дошкільного виховання, самобутності нашої гідної культури та національної вдачі української дитини, досягнень сучасного наукового прогресу.

Полікультурний аспект виховання дітей дошкільного віку в сучасних соціокультурних умовах розглядається з таких позицій: етнокультурне виховання дошкільників, що передбачає виховання культури міжнаціонального спілкування, етнічної толерантності дошкільників на засадах етнокультури національних меншин та українського народознавства. Кінцевим результатом такої роботи є сформованість етнокультурної компетентності вихованців дошкільного навчального закладу.

У вітчизняному науковому просторі особливості національного виховання дітей дошкільного віку досліджують І. Мартинюк, І. Мельникова, Р. Осипець, О. Феоктистова та інші; педагогічний аспект українського народознавства у вихованні громадянина – А. Богуш, Г. Григоренко, П. Ігнатенко, В. Інжестойкова, В. Поплужний та інші; особливості етнокультури та етнокультурного виховання підростаючого покоління – В. Агєєв, Є. Богданов, В. Заслуженюк, В. Присакар, Г. Філіпчук, О. Гуренко та інші; етнокультурної компетентності особистості – Н. Арзамасцева, С. Федорова, О. Гуренко та інші.

Педагогічні позиції формування підростаючої особистості оптимально реалізуються тоді, коли дошкільники зростають і розвиваються, засвоюючи духовні надбання народу; у виховному процесі широко застосовуються споконвічні засоби впливу, завдяки яким кожне наступне покоління практично продовжує національні традиції та звичаї, сімейно-побутову й суспільну культуру (Г. Бійчук, Я. Журецький, В. Корженко та інші). Такий підхід спрямовує дошкільну науку і практику на відновлення принципів гуманізму, народності, природовідповідності, на які вказує українська етнопедагогіка й етнокультура.

У сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях етнічна культура розуміється як сукупність етнодиференціюючих і етноінтегруючих характеристик означеної культури (етнічні константи і ціннісні орієнтації).

Етнокультура виявляється в усіх галузях життя етносу: у мові, вихованні дітей, одязі, будівництві житла, облаштуванні робочого місця, домашньому господарстві, фольклорі, що підтверджується у роботах В. Агєєва, Є. Богданова, В. Кукушина, О. Садохіна та інших учених-етнологів. Саме в етнічній культурі спостерігається нерозривна лінія збереження й передачі традицій з покоління у покоління. Це свідчить про те, що етнічна культура – успадкований

від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної та духовної культури, які визначають стиль життя, виконують етноідентифікуючу роль, дають можливість виділити й протиставити себе іншим етносам.

За даними вітчизняних дослідників (Г. Григоренко, П. Ігнатенко, В. Інжестойкова, В. Поплужний та інші) вже у перші роки життя дитини закладаються основи таких відчуттів і якостей характеру, які пов'язують її зі своїм історичним корінням, національним іменем та походженням і впливають на формування пам'яті родоводу, любові до своїх батьків, отчого дому, народу, на зародження національної свідомості, почуття відданості Батьківщині.

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за сутнісним змістом, характером та історичним покликанням (І. Мартинюк, І. Мельникова, Р. Осипець, О. Феоктистова та інші, адже нація – це насамперед система різноманітних природних ознак (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних та психічних), історично зумовлених особливостей характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільності людей.

У Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти зазначено, що головною метою національного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у підростаючого покоління незалежно від національної приналежності рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань, що є загальними для всіх навчально-виховних закладів. Отже, важливо, щоб різні ознаки, якості людей, залежно від національної приналежності, їх етнічні особливості, культурні здобутки та виховні традиції максимально враховувалися при організації педагогічного процесу. Ідеться про наповнення цього процесу самобутнім змістом, засобами, методами виховної роботи, які вироблялися в кожній нації протягом віків і є невід'ємними складовими етнопедагогіки й етнокультури.

На сучасному етапі основні засади етнопедагогіки й етнокультури у практиці дошкільних закладів втілюються у вигляді народознавчої роботи. За визначенням Л. Крицької, Н. Косарева, В. Поплужного, народознавство – це система фундаментальних знань

про конкретний народ, особливості його трудової діяльності й побуту, менталітет, матеріальну та духовну культуру, історичний досвід і нинішній спосіб організації життєдіяльності, традиції, звичаї, знання про родовід людини, спосіб життя та виховання у сім'ях, про отчий край і все, пов'язане з ним, місце і роль народу в розвитку світової цивілізації тощо.

Національне і загальнолюдське, на думку Б. Кобзаря, В. Поплужного та інших, – це взаємопроникаючі, взаємодоповнюючі аспекти у процесі пізнання дитиною особливостей життєдіяльності свого етносу, у її духовному розвитку та становленні як громадянина. Національне не виключає вселюдського; вселюдське містить у собі здобутки цивілізованих націй. Людина у своєму біологічному та духовному розвитку проходить процес від пізнання і засвоєння свого рідного, національного до загальнолюдського. Від роду до народу, нації і до світової спільноти – такий природний шлях становлення цивілізованої людини.

Саме насадження такої думки підростаючому поколінню набуло актуальності останнім часом у регіоні українського Північного Приазов'я, де проживає велика кількість національних меншин (греки, болгари, німці, поляки, євреї, цигани тощо). На розселення цих етнічних груп на території Приазов'я вплинули різні історичні фактори.

Тривалий час український народ, включаючи етнічні групи, був змушений відмовлятися від надбаних протягом багатьох віків культурних, духовних, соціальних традицій. Але здобуття незалежності Україною дало поштовх до національного, культурного та духовного відродження українського народу. Саме зараз гостро постала проблема відродження народної педагогічної спадщини усіх народів, які мешкають в Україні. Тому ми вважаємо, що слід створювати й розвивати дитячі садки на засадах української етнопедагогіки, враховуючи при цьому інтереси інших національних спільнот, які мешкають в Україні, та формувати етнокультурну компетентність дошкільників.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що на сьогоднішній день відсутні повномасштабні експериментальні дослідження, спрямовані на вивчення етнокультурної компетентності дітей дошкільного віку. Тому спираючись на праці зарубіжних та вітчизняних психологів (Г. Бреслав, О. Кононко, М. Пірен, В. Хотинець та інші), присвячені розкриттю психологічних

особливостей дошкільників, особливо ментальних, закономірностей розвитку мотиваційно-ціннісної, когнітивної їх сфери; доробки педагогів (В. Бойко, О. Вишневський, І. Газіна, О. Лещенко, М. Стельмахович, В. Якубенко та інші), у яких визначено зміст національного виховання дітей, та роботи, присвячені розкриттю дефініції “компетентність” (Н. Арзамасцева, А. Маркова, М. Розін Ю. Стрельников, С. Федорова та інші), ми зробили спробу тлумачення явища етнокультурної компетентності старших дошкільників.

Отже, етнокультурна компетентність дошкільників – це інтегративне утворення особистості дитини, що включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та оцінний компоненти.

Мотиваційно-ціннісний компонент містить мотиваційну сферу особистості, що характеризується сукупністю соціальних настанов, ціннісних орієнтацій, інтересів, які утворюють ґрунтовну основу мотивів, тобто все те, що включає поняття спрямованості особистості (Л. Карпова та інші). Мотиваційна сфера особистості старшого дошкільника передбачає стійку етнокультурну спрямованість його інтересів і потреб, яка виражається в усвідомленні суспільної значущості власної діяльності, позитивному ставленні до дітей – представників іншої національності та їх культурних надбань.

Когнітивний компонент етнокультурної компетентності – це сукупність знань дошкільників про етнічну культуру свого етносу та етнокультурні традиції дітей – друзів, сусідів – представників національних спільнот. Це знання про народну символіку, свята, побут, звичаї, обряди, пісенне, музичне, хореографічне мистецтво, традиційні страви, усну народну творчість тощо.

Діяльнісний компонент етнокультурної компетентності дітей старшого дошкільного віку охоплює вміння мирно, доброзичливо спілкуватися та взаємодіяти з дітьми – представниками іноетнічного населення.

Нарешті оцінний компонент етнокультурної компетентності передбачає наявність оцінних суджень у дітей щодо власної поведінки (позитивної чи негативної) стосовно представників інших національностей.

Актуальність означеної проблеми спонукає до більш детального вивчення процесу формування етнокультурної компетентності дітей в умовах дошкільних навчальних закладів поліетнічного регіону України. Одним з таких регіонів є Північне Приазов'я (Донецька і

Запорізька області). Тут мешкає понад 50% представників різних національностей.

Отже, оптимальними шляхами формування етнокультурної компетентності дітей старшого дошкільного віку є: проведення з дітьми низки бесід, метою яких є формування мотиваційно-ціннісної сфери дошкільника; впровадження у навчально-виховний процес дитячого садка програми етнокультурного виховання дітей дошкільного віку, спрямованої на формування когнітивного компонента; організація рольових ігор, у яких можна простежити ставлення дітей до своїх ровесників – представників різних національних груп, та проаналізувати їх оцінні судження щодо власної поведінки; консультації батьків щодо етнокультурної просвіти, виховання етнічної толерантності тощо; тісна співпраця вихователів з музичним керівником та хореографом дошкільного навчального закладу з метою створення добірок пісень, танців різних народів світ у цілому та народів Північного Приазов'я зокрема; влаштування творчих зустрічей з представниками освітньо-культурних центрів національних меншин Північного Приазов'я; організація екскурсій до краєзнавчих, художніх музеїв регіону; проведення театралізованих культурно-виховних заходів, пов'язаних зі святкуванням свят народного календаря українців та інших етнічних груп Північного Приазов'я; проведення семінарів-практикумів для вихователів з метою їх ознайомлення з ужитковим мистецтвом національних груп Північного Приазов'я.

Зразок програми етнокультурного виховання дітей дошкільного віку (на прикладі етнокультурних традицій національних меншин українського Північного Приазов'я: болгар, греків, німців).

Цілі програми: 1) знайомити дітей з побутом і культурними надбаннями національних меншин, що компактно проживають в українському Північному Приазов'ї; 2) виховувати у дошкільників інтерес і повагу до людей інших національностей та їх етнокультурних традицій; 3) формувати у дітей почуття любові до рідної землі, її історії, до села чи міста, де вони народилися і зростають, де живуть і працюють їхні рідні, земляки.

До структури програми входять такі підрозділи: “У колі друзів”, “Символіка національних меншин Північного Приазов'я”, “Оселя національних меншин Північного Приазов'я”, “Народне вбрання національних меншин Північного Приазов'я”, “Традиційні страви національних меншин Північного Приазов'я”, “Родинні свята

національних меншин Північного Приазов'я", "Народні свята національних меншин Північного Приазов'я".

Розділ "У колі друзів" передбачає вивчення таких тем: "Національне розмаїття українського Північного Приазов'я", "Історія заселення північного узбережжя Азовського моря іноземними колоністами". Використовуючи історичні факти, можна організувати розваги для дітей чи інсценування. Цей матеріал можна застосовувати і на заняттях з ознайомлення дошкільників з навколишнім світом.

Вивчаючи розділ "Символіка національних меншин Північного Приазов'я", необхідно опрацювати такі теми: "Державні символи (герб, прапор, гімн)", "Обрядова символіка: болгарська (хліб піта, прапоріца, червона хустина, обереги тощо), грецька (арту, сіль, амулети тощо), німецька (пасхальний заєць та яйця, вогонь, зірка, гілочка вишні тощо)".

З національною символікою етнічних груп Північного Приазов'я слід знайомити старших дошкільників на заняттях з українського народознавства. Ознайомлюючи з національними символами України, можна сформулювати уявлення дітей про гімн, прапор та герб національних меншин, що компактно проживають в українському Північному Приазов'ї. З обрядовою символікою національних меншин означеного регіону варто знайомити на заняттях, присвячених родинним і народним святам болгар, греків, німців тощо.

Тема "Національний інтер'єр типового будинку іноземних переселенців: предмети домашнього вжитку, меблі, посуд, хатнє убранство, знаряддя праці" входить до розділу "Оселя національних меншин Північного Приазов'я". Ознайомленню дошкільників з характером поселень національних меншин українського Північного Приазов'я, забудовою дворів, житла та домашнім інтер'єром слід присвятити 3-4 заняття (оселі кожної етнічної групи – окреме заняття).

Розділ "Народне вбрання національних меншин Північного Приазов'я" містить тему "Жіноче та чоловіче вбрання греків, болгар та німців: домінуючі кольори, тканини, візерунки, прикраси". Старших дошкільників потрібно знайомити з народним костюмом національних меншин українського Північного Приазов'я, демонструючи натуральні моделі одягу (дитячі, жіночі, чоловічі). Для цього можна вдягти дітей, працівників дитячого садка, батьків або

представників національних меншин регіону, яких запрошують на заняття як гостей, у відповідних національних костюмах. Також доцільно показати альбом народного одягу болгар, греків, німців тощо чи відвідати краєзнавчий музей.

Теми “Болгарська народна кухня: баніца, яєшня, чурба, бринза, кашкавал, ушмер, затерка, пупара, шупла, піта, зелінік тощо”, “Грецька народна кухня: ар’ян, чичир’я, хаурма, арнан, бекмез тощо”, “Німецька народна кухня: шинка, бутерброд, путенбратен, рибні салати, тістечка тощо” включено до розділу “Традиційні страви національних меншин Північного Приазов’я”.

Знайомити старших дошкільників з болгарською, грецькою та німецькою кухнею можна у повсякденному житті, під час сніданку та обіду, у процесі сюжетно-рольових ігор, ігор-драматизацій, під час проведення спеціальних бесід, різних релігійних свят і обрядів.

Розділ “Родинні свята національних меншин Північного Приазов’я” передбачає вивчення таких тем: “Народження дитини”, “Хрестини”, “Весілля”, “Роль хрещених батьків у обрядових діях”. З родинними святами й обрядами національних меншин українського Північного Приазов’я варто знайомити дошкільників на заняттях з українського народознавства, порівнюючи процес купання, хрестин, весілля в українців, болгар, греків та німців, або на спеціально організованих заняттях. Доцільно запрошувати на такі заняття представників національних меншин як гостей.

Вивчаючи теми “Свята болгарського народного календаря: Нова година, Юрана, Іванів день, День баби Марти, Пасха, Георгіїв день, Лазара, Спас, Різдво тощо”, “Свята грецького народного календаря: Новий рік, Пасха, Ай-ян, Панаїр, Арту, Різдво тощо”, “Свята німецького народного календаря: Сільвестер, Керлінг, Вознесіння зірки, Свято трьох королів, Масляна, Пасха, Свято травневого дерева, День Іохана, Ніколаустаг, Адвент, Різдво тощо”, включені до розділу “Народні свята національних меншин Північного Приазов’я”, з народними святами національних меншин Північного Приазов’я доцільно знайомити старших дошкільників, влаштовуючи свято або дозвілля. Корисно при цьому заохочувати дітей до виготовлення декорацій, костюмів. Можна провести попередню бесіду, зацікавлюючи та заохочуючи дошкільників до участі у святі чи розвазі.

Висновок. Впровадження програми етнокультурного виховання дітей дошкільного віку у педагогічний процес дошкільного

навчального закладу сприяє усвідомленню дітьми того, що світ, у якому ми живемо, не одноманітний, у ньому мають місце етнічні, соціальні, релігійні відмінності; формуванню системи знань про людей іншої національності, іншого віросповідання, іншої культури; прищепленню високої культури міжнаціональних відносин, міжетнічного спілкування.

I.4. Характеристика змісту чинних норм ДНЗ з питань етнокультурного виховання

З раннього дитинства треба виховувати почуття любові до Батьківщини. Кожна людина повинна пам'ятати те місце, де народилася, та дерево, що росло біля її будинку, казковий спів матері і щебет пташок. Всі ці образи будуть наповнювати на її життєвому шляху конкретними картинами і уявленнями велике і святе слово Батьківщина. Образ Батьківщини є важливим фактором формування громадської свідомості.

Вже молодших дошкільників необхідно підвести до розуміння того, що у кожної людини є місце, де вона народилася і живе. Це місце – її Батьківщина. Для молодших дошкільників Батьківщина – це місто, село, будинок, де вони живуть. Поступово слід розширювати поняття Батьківщини. Старших дошкільників потрібно вчити, що їхнє село, місто, край – це частина великої держави України. Для формування могутнього почуття любові до Батьківщини необхідно показати дитині велич і могутність, простори і багатства рідної землі, знайомити з різноманітною природою

Вже з молодшої групи необхідно подати дітям поняття “Батьківщина” у доступній для них формі. Для цього і на заняттях, і в повсякденному житті проводяться бесіди-розповіді про Батьківщину, супроводжуючи ілюстраціями, екскурсіями і відповідними літературними творами відповідно до віку. А вже в старших групах на основі набутих знань та життєвого досвіду більш розширені бесіди, збагачуючи їх зміст новою інформацією. Щоб виховувати любов до Батьківщини, необхідно навчити дитину любити і знати історію міста, села, в якому вона живе. Необхідно часто проводити екскурсії містом, селом, де діти знайомляться з історичними пам'ятниками та культурними закладами.

Молодший дошкільний вік:

Ознайомити: з адресою (місто, село, вулиця); з предметами домашнього побуту та вжитку, людське житло; із звичаями українського народу прикрашати предмети побуту розписом, оселю – вишивкою; усною народною творчістю; з народними іграшками, іграми.

Середній дошкільний вік: дати поняття про те, що рідне місто, село, мова – частинки Батьківщини – України. Люди, які тут живуть, – український народ. Столиця України – Київ; читання легенд про рідний край; слухання казок, оповідань, віршів, пісень про Україну та українців, їх традицій.

Старший дошкільний вік: розширити знання про місто, село, край України, виховувати почуття гордості за свою приналежність до українського народу, за нашу Батьківщину – Україну; вчити малювати державну символіку - герб, прапор, вчити гімн; знайомити дітей з історичними місцями, пам'ятниками, музеями; вчити шанувати видатних земляків, які ушляхетили рідний край, – Україну; залучати до обрядових свят; знайомити з традиціями; поглиблювати знання про народну творчість: народні пісні, казки, прислів'я, приказки, ігри; знайомити з легендами про обереги, розучувати колядки, щедрівки, веснянки та інші обрядові пісні.

Колискові, потішки, забавлянки, казки – перші твори усної народної творчості, з якими знайомляться діти

Що за диво – колискова? За звичайними словами вгадується така чемна ніжність до дитини, турбота та неспокій за її долю, готовність заступити від зла та біди. Існує віра в те, що чим більше дитині виспівували колисенок, тим щасливішою та мудрішою вона зросте.

Ой, щоб спало, щастя знало, Ой, щоб росло не боліло, На серденько не хворіло. Соньки-дрімки в колисоньку, Добрий розум в голівоньку. Ходить сон коло вікон, А дрімота коло плота. Питається сон дрімоти: – Де ми будемо ночувати? – Де хатина тепленька, Де дитина маленька. Ой засни, засни, мій Іванку, По під мамину колисанку. Вже сховалося ясне сонечко Місяць заглядає у віконечко.

В групах раннього віку використовують такі колисанки: “Заколишу дитиноньку”, “Хиті, хиті”, “Люляю, люляю”, “Котику сіренький”.

Вміле їх використання розвиває у дітей пам'ять, орієнтацію, звуковимову, відчуття рифми: “Сорока – ворона”, “Ладі, ладі”, “Печу, печу хлібчик”, “Кую, кую чобіток”, “Два півники”, “Рано-вранці на

лугу”, “Летів горобчик”, “Наш хлопчик”, “Вийди, вийди сонечко”, “Потегусі, потегусі”, “Бім-бом”, “Від порога до порога”, “Цить, не плач”, “Іди, іди дощику”, “Дощику, дощику, перестань”.

Золота скарбниця усної народної творчості надзвичайно багата й різноманітна. Є в ній прислів'я, приказки, легенди і перекази, думи, пісні, усмішки та анекдоти, “перлини великого намиста” – коломийки. На відміну від інших видів народної творчості, прислів'я та приказки якнайтісніше пов'язані із щоденним побутом. Наче промінь прожектора, прислів'я вихоплює найсуттєвіше. Найдавніші прислів'я та приказки пов'язані із спостереженнями за природою та трудовою діяльністю людини. Так, скажімо, можна підвести дітей після тривалого спостереження до того, що після Нового року день стає довшим, закріпивши прислів'ям: “На Новий рік прибавилося дня на заячий скік”. Розповідаючи про вплив явищ природи на наслідки роботи людини, доцільно використовувати такі приказки: “Багато снігу – багато хліба”, “Сніг глибокий – колос високий”, “Влітку один тиждень рік годує”, “Де верба, там вода” і так далі.

У практиці педагогам слід намагатися включати якомога більше прислів'їв та приказок у свій лексикон. Протягом дня невимушено, непомітно для дітей, але повчально для їх виховання, бажано використовувати до 20 прислів'їв до всіх режимних моментів: “Будь здоровим, як вода”, “Такі дружні, що їх водою не розіллєш”, “Під лежачий камінь вода не тече”, “Як з гуся вода”, “Не ми хліб носимо, а він нас”, “Хочеш їсти калачі – не сиди на печі”, “Одне “зараз” краще трьох “потім”, “Скупий складає, а щедрий споживає”, “Мудрий ніхто не вродився, а навчився”, “Наука в ліс не веде, а з лісу виводить”, “Розум за гроші не купиш”, “Скорий поспіх – людям посміх”, “Держи голову в холоді, ноги в теплі, проживеш довгий вік на землі”, “Весела думка – половина здоров'я”, “Світ не без добрих людей”, “Хто людям добра бажає, той і собі має”.

Знаючи ціну влучному народному слову, його значущість, можна досягти результатів набагато більше. Слідом за прислів'ям та приказками як навчальну та розвиваючу роль несуть загадки. Їх об'єднує метафоричність, що ґрунтується на спостереженнях за природою та побутом, а також стислість і чіткість викладу. Однак загадки мають свою специфіку: суть її полягає в тому, що в загадках у завуальованій формі зашифровано якийсь предмет чи явище, і треба відшукати його первісне значення. Отже відгадування вимагає від дитини не тільки знання, а й спостережливість, кмітливість, уміння

бачити спільне в конкретному й абстрактному. У всіх розділах програми, у повсякденному житті загадки допомагають закріпити той чи інший матеріал, що подається дітям.

Прислів'я, приказки, загадки уміло поєднуються народом в коломийках, народних піснях.

”Ой що росте без коріння, А біжить без повода,
А що цвіте без цвіту?”

Любов до співу притаманна майже всім дітям з великим задоволенням діти слухають, вивчають народні пісні, коломийки, присвячені до різних свят розваг, вечорниць.

ВЕСНЯНКИ

”А вже весна”, “А в горобейка”, “Прилетіла ластівочка”, “У вишневому садочку”, “Веснянки”, “Сонечко, сонечко”, “Ой минула вже зима”, “Розлилася вода”.

КОЛЯДКИ, ЩЕДРІВКИ

”Ой у полі полі”, “Добрий вечір тобі”, “Чи є, чи нема пан господар дома”, “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, “Нова радість стала”, “Спи Ісусе, спи”, “У Віфлеємі новина”.

ЖАРТІВЛИВІ ПІСНІ

”Од Києва до Лубен”, “Грицю, Грицю, до роботи”, “Ой ходила дівчинка бережком”, “Вийшли в поле косарі”, “Два городи обробила”, “Ішли жінці жито жати”, “Танцювала ріпка з маком”, “Сидить зайчик під ялинкою”, “Мала баба курку”.

Та чи не найпопулярнішим жанром фольклору, що розкриває безмежний світ людської уяви, полонить серце дітей, є народна казка.

Є вислів, що в казці виявляється прагнення народу, відданість “чарам солодких мислів”, вільній грі слова, виявляють бурхливу силу барвистої фантазії. Казковий епос поділяється на три основні великі масиви: кажм яро шеярин, чаруєш ?йя со^йиьио-йофтиое;’. Казки про тварин є менш великим помічником у справі пізнання дітьми навколишнього світу, вони тонко враховують психологію дитини. Зміна інтонацій, імітація голосів тварин і птахів сприяють уважному слуханню й переживанню казки як реальності. Чарівні (героїко-фантастичні) казки розлогіші від попередніх творів епічної спадщини народу. У чарівних казках фантастичне начало органічно поєднується з началом героїчним, історичним. У них головними персонажами найчастіше виступають люди. Це видно навіть з назв творів: “Іван – мужицький син”, “Козак Мамалига”, “Іван Побийвовк”, “Варвара краса”, “Телесик”, “Дідова та бабина донька”, “Царівна-жаба”, “Ох”,

“Мудра дівчина”. Найбільшу групу українських казок становить соціально-побутові твори. Ці твори ще називають реалістичними, оскільки в них відображені дійсні події, а вимисел, фантазія переносить в площину земної діяльності людей. Народ з особливою любов’ю і теплотою змальовує розумних своїх представників: “Як дядько чорта душив”, “Як бідний чоловік став багатим”, “Як Микола був короною” та інші. Для того, щоб діти добре розуміли і сприймали казку, потрібно розпочинати знайомити їх з найпростіших.

Дітей раннього віку ознайомлюють з такими казками: “Дід та баба”, “Колобок”, “Козлята і вовк”, “Ріпка”, “Колосок”, “Рукавичка”, “Котик і півник”, “Лисичка і журавлик”, “Івасик Телесик”.

Ознайомлення дітей з рідним краєм, його історією, традиціями є одним з основних завдань дошкільної освітньої установи. Це складний педагогічний процес. В основі його лежить розвиток моральних почуттів.

Патріотичне виховання дітей дошкільного віку – це цілеспрямований процес педагогічного впливу на особистість дитини з метою збагачення його знань про Батьківщину, виховання патріотичних почуттів, формування умінь і навичок моральної поведінки, розвиток потреби у діяльності на загальну користь.

Період дошкільного віку за своїми психологічними характеристиками найбільш сприятливий для виховання патріотизму, так як дошкільник відповідає довірою доробл ому, йому притаманна копіювання, сугестивність, емоційна чуйність, щирість почуттів. Знання, враження пережиті в дитинстві залишаються з людиною на все життя.

У Базовому Компоненті дошкільного освіти підкреслюється необхідність організації в дошкільному закладі спеціальної роботи з ознайомлення дітей з рідним краєм з урахуванням їх вікових особливостей, національної культури та традицій народу.

Базовим етапом формування у дітей любові до рідного краю слід вважати накопичення дитиною соціального досвіду життя у своїй Вітчизні і засвоєння прийнятих у ньому норм поведінки і взаємин.

У поняття патріотизму входять когнітивний (знання, уявлення), емоційний (почуття) і поведінковий (уміння, навички) компоненти, які реалізуються у сфері соціуму і природи.

Когнітивний компонент забезпечує зміст роботи з патріотичного виховання.

Поведінковий – виконує діагностичну функцію.

Емоційний компонент є провідним у цьому віці.

Почуття відіграють певну роль у вихованні любові та цікавості дітей до рідного краю, проте моральні почуття дошкільнят відрізняються конкретністю, недостатньою міцністю і стійкістю.

У дошкільнят подання розширюються поступово. Система узагальнених знань про явища суспільного життя формується лише до кінця старшого дошкільного віку. Цьому сприяє оволодіння дітьми моральними судженнями, оцінками, поняттями, а також пізнавальний інтерес до навколишнього світу.

Характерною рисою виховання у дітей знань про рідний край є злитість моральних почуттів і знань.

Знання тільки тоді впливають на моральний розвиток дитини, коли вони забарвлені почуттями і переживаннями. Особливістю прояву патріотизму у дошкільнят є те, що моральний досвід обмежений рамками тієї практичної діяльності, в яку вони включаються (спілкування з дітьми та дорослими, праця)

У дошкільному віці тільки починається формування волі, моральних ідеалів важливих для патріотичного виховання. Дітям слід надавати можливість самостійно аналізувати, порівнювати ті явища з якими їх знайомлять, розвиваючи таким чином пізнавальну активність, допитливість.

Ознайомлюючи дітей з містом матеріал слід систематизувати за тематичним принципом:

1. Історичне минуле та пам'ятні місця міста.
2. Подорож по районах міста.
3. Хто прославляє місто
4. Героїчні сторінки міста.

Знання старших дошкільників про рідне місто мають нести не лише інформативну функції. Вихователю необхідно вміло поєднувати минуле і сучасність, давати дітям спробу самостійно оцінювати соціальні явища, тим самим формувати в них початки громадських та патріотичних почуттів. Таким чином, особливостями ознайомлення дітей з рідним краєм є універсальність і можливості для опосередкованого засвоєння дітьми знань, які виходять за межі їхнього життєвого досвіду і безпосереднього сприймання. Це створює ... краю. Причому, вихователь користується різними методами і формами організації ознайомлення дітей дошкільників з рідним краєм.

Під час ознайомлення дітей з історією та визначними пам'ятками міста для досягнення оптимального результату слід дотримуватись таких правил:

1. В розповіді про рідне місто обов'язково включати демонстрацію наочності: фотографій, репродукцій, слайдів, схем, малюнків.

2. Використовувати доступну дітям лексику, одразу пояснювати значення незнайомих слів, назв; не вживаючи при цьому складної термінології.

Завдання:

1. Формування у дітей системи знань про свою велику і малу Батьківщину, яка може бути представлена наступним чином: природничі та географічні відомості (географічні особливості рідного краю, клімату, природи країни), відомості про життя свого народу (особливості побуту, праці, культури, традицій), соціальні відомості (знання про визначні пам'ятки рідного міста, символіки), деякі історичні відомості (про життя народу в різні історичні періоди, про подвиги людей у роки Великої Вітчизняної війни, знання історичних пам'яток міста, вулиць).

2. Виховання у дошкільників інтересу до навколишнього світу, емоційної чуйності на події суспільного життя. Передбачає активізацію емоційної сфери особистості, виховання таких почуттів як любов до рідних і близьким людям, рідному місту, повагу до історії народу, захоплення творами народної творчості, любові до природи, ненависті до ворогів.

3. Включення дітей у практичну діяльність щодо застосування отриманих знань. Передбачає формування у дітей певних навичок і вмінь: вміння відобразити накопичені знання в грі, художньої та трудової діяльності, вміння прийняти участь у суспільно наведеному працю, вміння дбайливо відноситися до природи, результатами праці інших, вміння відобразити знання в мові, спілкуванні з дорослими і однолітками. Вирішуючи завдання ознайомлення дітей з рідним краєм, кожен педагог повинен будувати свою роботу у відповідності з місцевими умовами та особливостями дітей, з огляду на наступні принципи:

- “Позитивний центрзм” (відбір знань, найбільш актуальних для дитини цього віку)
- Безперервність і спадкоємність педагогічного процесу;

- Диференційований підхід до кожної дитини, максимальне врахування її психологічних особливостей, можливостей та інтересів;
- Раціональне поєднання різних видів діяльності, адекватний віком баланс інтелектуальних, емоційних і рухових навантажень;
- Діяльнісний підхід;
- Розвивальний характер навчання, що базується на дитячій активності.

Робота з виховання любові і прихильності до свого міста вимагає великої опори на когнітивну сферу дитини, на уяву і пам'ять. У програмі “Виховання та навчання дітей у дошкільному закладі” наголошується, що чотирирічна дитина повинна знати назву своєї вулиці й тієї, на якій знаходиться дитячий садок.

Увага дітей старшого віку потрібно залучити до об'єктів, які розташовані на найближчих вулицях: школа, кінотеатр, пошта, аптека і т.д., розповісти про їх призначення, підкреслити, що все це створено для зручності людей.

Діапазон об'єктів, з якими знайомлять старших дошкільників розширюється – це район і місто в цілому, його визначні пам'ятки, історичні місця і пам'ятники. Дітям пояснюють, на честь кого вони споруджені.

Старший дошкільник повинен знати назву свого міста, своєї вулиці, що прилягають до неї вулиць, а також на честь кого вони названі. Йому пояснюють, що у кожної людини є рідний будинок і місто, де він народився і живе. Для цього необхідні екскурсії по місту, на природу, спостереження за працею дорослих, де кожна дитина починає усвідомлювати, що праця об'єднує людей, вимагає від них злагожденості, взаємодопомоги, знання своєї справи. І тут велике значення набуває знайомство дітей з народними промислами краю, народними умільцями. Дорослі повинні розповісти про місто, показати його. Треба показати дитині, що рідне місто славиться своєю історією, традиціями, пам'ятками, пам'ятниками, кращими людьми. Діти разом із дорослими їздять по місту. Іноді екскурсії організовуються дитячим садком. Дорослі розповідають дітям про свої улюблені місця.

Вихователь може провести бесіди про пам'ятники, музей, пам'ятні споруди і т.д. Важливо, щоб пізнавальний матеріал був зрозумілий дітям, викликав інтерес. Необхідно щоб діти брали участь

у святкуванні Дня міста. Свої враження діти повинні відобразити в малюванні, конструюванні. Можна виготовити подарунки до свят.

Виховуючи у дітей любов до свого міста, необхідно підвести їх до розуміння, що їхнє місто – частинка Батьківщини, оскільки у всіх місцях, великих і маленьких, є багато спільного:

- Всюди люди трудяться для всіх (вчителі вчать дітей; лікарі лікують хворих; робочі роблять машини і т.д.);
- Скрізь дотримуються традиції: Батьківщина пам'ятає героїв, які захистили її від ворогів;
- Всюди живуть люди різних національностей, спільно працюють і допомагають один одному;
- Люди бережуть і охороняють природу;
- Є спільні професійні і громадські свята і т.д.

Засобами ознайомлення дітей з рідним краєм, а значить і патріотичного виховання дошкільнят є саме оточення (природне і соціальне), в якому вони живуть, художня література, музика, образотворче мистецтво. Засобами служать також та чи інша діяльність (гра, праця), свята, які відзначаються в країні та дитячому садку.

Основною формою ознайомлення дітей з рідним краєм дітей є тематичні заняття. Важливо, щоб вони підвищували дитячу розумову активність. Цьому допомагають прийоми порівняння (місто раніше і тепер), питання, індивідуальні завдання. Потрібно привчати дітей самостійно аналізувати побачене, робити узагальнення, висновки. Можна запропонувати знайти відповідь в ілюстраціях, запитати у батьків і т.д.

Слід підкреслити ще раз, що для дитини дошкільного віку характерні короткочасність інтересів, нестійка увага, стомлюваність. Тому неодноразове звернення до однієї і тієї ж теми лише сприяє розвитку у дітей уваги і тривалого збереження інтересу до однієї теми. Крім того, необхідно об'єднувати в одну тему заняття не тільки з рідної мови, але і по ознайомленню з природою, музикою, образотворчій діяльності (наприклад, “Моє місто”, “Столиця нашої Батьківщини – Київ”).

Облік вікових особливостей дітей вимагає широкого застосування ігрових прийомів, які важливі як для підвищення пізнавальної активності дітей, так і для створення емоційної атмосфери заняття. Великий інтерес викликають у дітей ігри в “поїздки і подорожі” (у минуле міста, рідного краю, Батьківщини і

т.д.). Таким чином, кожна тема повинна підкріплюватися різними іграми, продуктивними видами діяльності (виготовлення колажів, виробів, альбомів, тематичне малювання). Підсумки роботи над темою, яка об'єднує знання дітей, можуть бути представлені під час загальних свят, сімейних розваг.

Продовженням даної роботи є знайомство дітей з іншими містами країни, зі столицею нашої Батьківщини, з гімном, прапором і гербом держави.

В даний час актуальна і особливо важка робота з батьками, вимагає великого такту і терпіння, так як у молодих сім'ях питання ознайомлення з рідним краєм, виховання патріотизму, громадянськості не вважаються важливими, і часто викликають лише подив.

Залучення родини до морально-патріотичного виховання дітей вимагає від вихователя особливого такту, уваги і чуйності до кожної дитини. Добровільність участі кожного – обов'язкова вимога і умова даної роботи. Велике значення мають сімейні екскурсії по району, місту чи селу, відвідування з батьками окремих підприємств та установ району і т.д. Підсумки таких екскурсій можуть бути виражені у фотовиставці, спільному з дитиною виступі або знятому фільмі. Не менш цікаво провести “міні-дослідження”. Причому вихователь разом з батьками повинен вибрати і визначити тему дослідження, розумно обмежуючи її “територіальні” і “тимчасові рамки”, наприклад, дослідження не історії міста взагалі, а історії вулиці (на якій знаходиться дитячий садок або живуть діти), або минулого будинку і доль його жителів, історії шефства підприємств тощо.

До ефективних методів і форм організації роботи по ознайомленню старших дошкільників з рідним краєм належать: екскурсії вулицями рідного міста, до історичних пам'яток, визначних місць; екскурсії до парку; розповіді вихователя; бесіди з цікавими людьми, узагальнюючі бесіди; розгляд ілюстративних матеріалів; читання та інсценування творів художньої літератури; запрошення членів родини у дитячий садок; зустрічі з батьками за межами дошкільного закладу за місцем роботи [9].

Диференціації понять “рідна земля”, “батьківщина”, “рідний край”, знаходженню відмінних рис та схожості сприяють спостереження на прогулянках та екскурсіях, на яких кожне поняття вихователь повинен мотивувати. Адже саме від цього залежить якість і конкретність поставлених завдань. Спостерігаючи, вихователь

звертає увагу на яскраві і динамічні об'єкти (будується будинок, школа, хто будує, як зводяться стіни і т. ін.).

Увага на шостому році життя характеризується довільністю, тому вихователь може попередньо ставити перед дітьми завдання: звернути увагу на те, що нового з'явилося на твоїй вулиці? В місті?

Логіка спостережень кожного разу буде залежати від мети і тих завдань, які конкретно намітив собі педагог, від рівня обізнаності з місцевістю. Так, ознайомлюючи з містом, вихователь називає, на березі якої річки воно розташоване, а спостереження за нею відводить окреме заняття у формі краєзнавчої комплексної екскурсії.

У вечірні години слід організовувати “Вечір загадок” про воду, річку, водних рослин і тварин та розгляд ілюстрацій в альбомі “Річки України”. Високий пізнавальний рівень педагог забезпечить тоді, коли під час екскурсії буде активно використовувати прийом порівняння. При цьому підтримує позитивні емоції і переживання дітей, використовує для читання твору фольклору та авторські загадки, прислів'я, приказки, прикмети. На екскурсіях вихователь дає дітям можливість самостійно уважно все розглянути, одержати певні враження про навколишнє, зорієнтуватися у ньому, під час спостереження послідовно ставить запитання різного характеру (репродуктивного, пошукового,

Діти 6-го року життя вже мають певний обсяг знань про своє рідне місто, рідний край. Коло інтересів та уявлень старших дошкільників значно ширше, а тому, пізнавальний матеріал для ознайомлення з рідним містом, слід підбирати так, щоб він в більшій мірі сприяв вихованню патріотичних почуттів. Ознайомленню дітей з історичним минулим та пам'ятними місцями відводиться декілька занять, які відрізняються один від одного методами, прийомами та засобами досягнення мети. Одні заняття проводяться у формі екскурсії, другі – бесіди, інші проводяться у формі складання “Путівника”, “Усного журналу” і таке інше.

Враховуючи вимоги Базового компоненту дошкільної освіти вихователь повинен сформувати у дітей “емоційно-ціннісне ставлення до рукотворного світу”. Тому ряд занять відводиться ознайомленню старших дошкільників з працею дорослих на підприємствах міста. Діти дізнаються про те, які продукти харчування виготовляються в нашому місті. Ці знання діти матимуть змогу реалізувати в сюжетно-рольових іграх, в малюнках, в побуті.

Слід приділяти увагу участі та ролі батьків у соціальному процесі, що підвищує інтерес дітей до об'єктів та явищ навколишнього світу

У старшій групі дитячого садка ознайомлення дітей з рідним краєм набуває особливого змісту і варіантності. Краєзнавчі уявлення наповнюються історичними та географічними аспектами, що мають надзвичайно важливе значення як для розумового, так і для морального виховання. Ознайомлення дітей з рідним містом педагог значно розширює, збільшуючи не лише обсяг інформації, а й її тематичну спрямованість. Наприклад, ознайомлюючи з слід розпочинати з пояснення назви і тих символічних знаків, які історично в них закладені. Так, обов'язковим атрибутом міста як населеного пункту в традиціях минулого були герб і прапор. Кожен з них мав своє символічне і традиційне значення.

В цій віковій групі діти дізнаються від педагога про заслуги відомих людей у такому обсязі, щоб зрозуміти, чим вони видатні перед народом і країною. Робота вихователя над цією темою передбачає проведення з дітьми цільових прогулянок, екскурсій, зустрічей і бесід з кращими людьми краю.

Різноманітні методи – наочні, практичні, словесні – можуть застосовуватися під час різноманітних форм організації роботи по ознайомленню дошкільників з рідним краєм. Такими формами є заняття, екскурсії як особливий вид занять, цільові і повсякденні прогулянки.

Заняття розглядаються як важлива форма роботи по ознайомленню дошкільників з рідним краєм. Це зумовлено тим, що заняття дають змогу формувати знання у всіх дітей одночасно, у певній послідовності з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей, відповідно до програми у дітей формуються системні знання, розвиваються пізнавальні процеси, здібності, формується правильне ставлення до природи рідного міста.

Таким чином, вивчення та аналіз робіт науковців дозволяє визначити, що:

1. У дошкільній педагогіці визначено завдання ознайомлення дошкільників з рідним краєм. Ознайомлення дітей з рідним краєм здійснюється як комплексне розв'язання пізнавальних, навчальних, виховних та мовленнєвих завдань:

- розвивати пізнавальну активність дітей, прагнення якомога глибше пізнати свій народ, свої національні корені;

- формувати стійкий інтерес до народознавчого матеріалу, бажання пізнати його глибше, навчити використовувати свої знання у побуті, власному дитячому житті, запам'ятовувати вірші, прислів'я, приказки;
- прищеплювати дітям елементарні трудові навички, пов'язані з народними ремеслами.

2. Серед методів ознайомлення дітей-дошкільників з рідним краєм визначено:

- організоване спостереження за навколишньою дійсністю, вміло поєднане з читанням художніх творів, слуханням музики, малюванням, розглядом картин;
- систематичне проведення екскурсій по найвидатніших місцях рідного краю, відвідування музеїв, виставочних залів;
- співбесіда із застосуванням методичних прийомів (запитання, порівняння, індивідуальні завдання, звернення до досвіду дітей);
- безпосередня участь дітей в благоустрої та охороні природи;
- прилучення дітей до участі в народних традиційних святах;
- широке використання фольклору в усіх його жанрах (казки, загадки, прислів'я, приказки, міфи, легенди), народної пісенної творчості (колискові, народні пісні і танці, хороводні ігри);
- ознайомлення дітей з народним ремеслом, побутом, одягом.

3. Формами організації дітей у дитячому садку під час ознайомлення дітей з рідним краєм є: всі заходи, які проводяться в межах дитячого садка (бесіди про життя рідного краю, зустрічі з відомими людьми, заняття, ігри, виставки, вікторини, конкурси, свята, дозвілля), а також туристські – всі заходи поза межами дитячого садка (цільові прогулянки, екскурсії, спостереження, походи).

Організація роботи по ознайомленню дошкільників з рідним краєм здійснюється відповідно до завдань Базового компонента дошкільної освіти в Україні та реалізується у комплексному поєднанні пізнавальних, навчальних, виховних та мовленнєвих завдань. Організуючи роботу по ознайомленню з рідним краєм вихователь використовує широке коло організаційних форм (заняття, бесіди, зустрічі, ігри, виставки, конкурси, свята, розваги, цільові прогулянки, екскурсії, походи та ін.), методів (наочні, словесні, практичні та ігрові та ін.) та засобів (сюрпризний момент, ігрові прийоми, використання фольклору, розглядання, розповідь та ін.) роботи з дітьми.

Рекомендації педагогам щодо формування патріотичної свідомості у дітей дошкільного віку;

1. Ознайомлення дітей з рідним краєм у дошкільному навчальному закладі являє собою цілісну систему різноманітної роботи. Тут тісно переплітаються спеціально організовані заняття з дітьми (ознайомлення з оточуючим, музичні, ознайомлення з природою, ознайомлення з творами мистецтва тощо), читання художньої літератури, бесіди, екскурсії та заочні подорожі, цільові прогулянки та багато інших форм роботи з дошкільниками. Розпочинати роботу потрібно задля формування у дітей четвертого року життя найдоступнішої сукупності уявлень про рідний край, об'єднаних існуючими зв'язками і залежностями між географічним розташуванням і природою населеного пункту, де живе дитина, природою й особливостями праці дорослих, засобів зв'язку тощо.

2. Починаючи з четвертого року життя значно розширюється кругозір дитини, розвиваються пізнавальні Інтереси. Обсяг інформації, яку дитина одержує з різних джерел, інтенсивно формує допитливість і спостережливість.

Завдання вихователя полягає в тому, щоб систематично і послідовно стимулювати й підтримувати ці процеси, поглиблювати і розвивати їх. Особливістю краєзнавчих уявлень є універсальність і необмежена варіативність використання, починаючи з II молодшої групи.

3. До роботи по ознайомленню дітей з рідним краєм необхідно залучати батьків та найближчих родичів дитини. Робота вихователя з дітьми та їхніми батьками особливо впливає на творчу атмосферу перед заняттями, святами, справляє глибокі враження, бентежить душі дітей і дорослих таємністю оберегів та їхньою магічною силою, привносить відчуття радості за дотримання народних традицій, у них формується повага до предків, їх життя, історична пам'ять.

4. Бажано обладнати в кожній групі спеціальний куточок, де будуть і ляльки, одягнені в національні костюми, і народні українські іграшки, фотографії пам'яток рідного міста та столиці, державні символи України, український посуд і т. ін.

Вихованців доцільно залучати до участі у свяжуванні Святого Миколая, Різдва, виготовленні писанок на Великдень. Участь дітей у святах, на яких вони вдягнені у народний одяг формує у дошкільників почуття належності до держави, любов до народних традицій своєї держави та повагу інших націй.

Знання та враження дошкільників необхідно постійно збагачувати та розширювати, підтримувати інтерес дитини до пізнання історії та сьогодення рідного краю у різних видах діяльності.

1.5. Ознайомлення дітей дошкільного віку з поняттям “рід”, “родина”, “родинне дерево”

Родинне виховання та його вплив на морально-особистісне зростання дошкільників

Виховання дітей в родині – одне із найважливіших завдань сім’ї. Відносини батьків з дитиною, глибоко індивідуальні та неповторні. Батьки становлять перше суспільне середовище дитини. Разом з тим почуття, що формують відносини дитини й батьків, – це особливі почуття, відмінні від інших емоційних зв’язків. Специфіка почуттів, що виникають між дітьми й батьками починає головним чином формуватися на тому, що турбота батьків необхідна для підтримки самого життя дитини. А батьківська любов – воістину життєво необхідна потреба маленької людської істоти.

У “Педагогічному словнику” родинне виховання тлумачиться як “одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків та інших родичів з повсякденним впливом сімейного побуту, школи, засобів масової інформації, соціального та природного оточення”.

Отже, родинне виховання – це цілеспрямований, організаційний процес формування особистості дитини під керівництвом батьків та близьких родичів, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та підготовку її до трудової й громадської діяльності, використовуючи засоби любові до дитини, раціонального режиму, слова, праці, усної народної творчості та національних традицій, звичаїв, обрядів, покарання та заохочення тощо.

Педагогічна сутність і значення родинного виховання полягає в тому, що дитина з раннього віку, тобто з часу, коли вона найбільш піддається впливу, виховується без насильства з боку дорослого, непомітно для неї, адже моральні, естетичні, трудові якості прищеплюються їй поступово. Основна мета родинного виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на розум, душу, тіло дитини, прищеплення їй якостей повноцінної, розумної особистості,

формування порядного, гідного представника своєї нації, свідомого і палкого патріота України.

Народна педагогіка розглядає сім'ю як найважливіший інструмент виховного впливу на підростаюче покоління.

Найголовнішу виховну місію виконують батьки дитини. Саме їм належить основна роль у формуванні свідомості, переконань, почуття честі, гідності, совісті тощо. Батьки здійснюють систематичний вплив на фізичний, духовний та розумовий розвиток дитини і таким чином утверджують особистість. За народними уявленнями, батьки піклуються про своїх дітей, вболівають за їхню долю навіть після своєї смерті.

Сучасні соціологічні та психологічні дослідження підтверджують унікальність виховного впливу української сім'ї. Пояснюється це первинністю сімейного оточення для дитини, максимальною віковою чутливістю до виховного впливу, значною його тривалістю.

На сучасному етапі авторитет батьків належить до найважливіших виховних факторів. Створенню авторитету сприяють: взаємоповага між батьком і матір'ю, їхня гідна поведінка, працьовитість, єдність вимог, чуйне ставлення до дітей, допомога їм під час навчання, увага до їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

Дідусь та бабуся є носіями народних знань, вірувань, трудового досвіду, вони вчать дітей цінувати й оберігати честь роду. Спілкування з представниками старшого покоління надає гармонії родинним стосункам і дає найвищі результати у родинному вихованні. Завдяки йому відбувається формування світогляду дитини, засвоєння нею практичних знань та моральних цінностей.

Вплив сім'ї на особистісний розвиток дитини є незаперечним. Сьогодні ми чітко усвідомлюємо, що саме родина є найважливішим базовим соціально-виховним інститутом, від стану і морально-психологічного клімату в якому значною мірою залежить формування здорових потреб дітей. Історично родина, з непорушним авторитетом батьків, старших поколінь, високим позитивним потенціалом духовно-моральних цінностей, має відігравати провідну та визначальну роль у соціалізації дітей. Проте варто наголосити, що зміцнення й розвиток тісного зв'язку й взаємодії різних соціальних інститутів (дитячий навчальний заклад, родина, суспільство)

забезпечують сприятливі умови життя й виховання дитини, формування основ повноцінної, гармонійної особистості.

Поняття “рід”, “родовід”, “родинне дерево” як складові родинного виховання

Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ – поняття, що розкривають моральну й духовну сутність, природну послідовність основних еталонів формування людини як особистості: від роду до народу до нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості, й громадянської зрілості.

Одвічне Шевченкове: “Що ми? Чиї сини? Яких батьків?” – понині хвилює підростаюче покоління. З діда-прадіда передавалася нащадкам історія кожного роду. Рідня, родичівство – це зв’язок між людьми різних поколінь, що зобов’язані один одному своїм народженням, життєдіяльністю, змінами в сімейному стані.

Родина – колыска духовного народження дитини. Упорядники “Родинно-сімейної енциклопедії” так визначають поняття родина, сім’я: сім’я – іде від малої, тобто власне сім’ї, а родина – від великої сім’ї, близькоспоріднених родичів.

Сім’я – соборна й недоторканна, тому спроби втручання в таємницю та в природний механізм родини виявляються для неї згубними і такими, що ведуть до її розпаду і тим шкодять суспільству. Занепад сімейного, родинного життя є виявом загальної духовної кризи.

Пізнання родини – це усвідомлення природного життя людини в єдності, солідарності, у виживанні, в пошуках свого коріння, свого безсмертя.

Визначення поняття родина даються у наукових дослідженнях. Так, у М. Шаповала читаємо: “Родина – мале число членів, але в суспільстві – вона:

- 1) дуже поширена так, що велике число індивідів стоїть поза родиною;
- 2) має величезний вплив на поведінку своїх членів вихованням;
- 3) організована – має керівника, має певний розподіл функцій між усіма членами;

4) глибоко солідарна: батьківська та материнська любов до дітей, батьки дітей родять, годують, виховують, захищають, люблять, батьки й діти пов'язані почуттями симпатії і відданості;

5) має сильні за своєю системою впливів засоби, що виникають з прикладів, наказів, примусів, кар і нагород, традицій, заповітів, вірувань, симпатій, антипатій, смаків, звичаїв тощо”.

У працях М. Стельмаховича поняття сім'я і родина розглядаються переважно як синоніми. Родиною вчений іменує і малу сім'ю, і велику. Основний зв'язок між членами родини – спорідненість. Вона зумовлена спільністю походження, що виникає на основі відносин шлюбу і поріднення. Структура української системи спорідненості включає дві основні групи – родичів і свояків (родичів за шлюбом), які, у свою чергу, поділяються на кілька груп.

Родичівство – зв'язок між людьми, які походять від одного предка, або родичівство за шлюбом, між родичами подружжя.

Родовід – історія поколінь певного роду: перелік, записи, що виявляють та ілюструють походження, послідовність поколінь (генеалогічне дерево).

Батьківство і материнство – це кровне єднання з дитиною, відчуття цієї єдності. В цій єдності – оригінальність, неповторність сім'ї як такої і як явища природи, космосу.

Вивчення родоводу є однією з форм розпредметнення етносоціокультурного досвіду предків. Соціолог П. Флоренський писав: “Життєве призначення кожного – пізнати будову і форми свого роду, його завдання, закони росту, критичні точки, співвідношення окремих гілок і їхнє завдання, а відтак – збагнути власну місію в історії роду і власне завдання, не індивідуальне, визначене для себе, а своє – як представника роду, роду як вищого цілого ставлення до життя свого народу і до історії людства”. Звичайно, ці роздуми П. Флоренського набувають особливого значення нині, коли ми орієнтуємось на цінності родини, сім'ї. Адже у родинному колі зберігається з покоління в покоління етнічна своєрідність нації.

Поняття рід – філософсько-соціологічне. Рід – це група кровних родичів, котрі ведуть своє походження за однією лінією (батьківською чи материнською), усвідомлюють себе нащадками загального предка, мають загальне родове ім'я. Вести рід – означає бути нащадком кого-небудь, пам'ятати спільного предка. Згідно з давньою традицією, наші предки вимірювали час від семи днів до

семи поколінь. Сім'я розглядається також як уособлення семи поколінь роду.

Людство завжди цікавили питання про те хто ми, звідки пішли, хто наші предки? Людина стверджує себе як носій етичної свідомості, який мислить ціннісно і виражає себе як соціальний індивід, що переживає нестабільність і невизначеність власного існування. Відродження інтересу до минулого своєї родини має виховувати в Людях повагу до своїх пращурів і заповнити вакуум “на місці традиційних форм життєвого укладу”.

Отже, родинність – визначна цінність українців, вона відтворює взаємодію людей як родове соціальне явище. Для української родини особливо цінна людяність, доброта, доброзичливість, щирість, сердечність, чуйність, великодушність, милосердя, лагідність, мудрість, довірливість, чесність, мужність, терплячість, охайність, поміркованість, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість. Українцям властивий культ предків, культ роду. Високо цінується українцями усвідомлення і виконання свого синівського і дочірнього обов'язку.

Українська родина виділяється особливостями свого побуту серед інших народів, має свої національні цінності: Батьківщина, держава, свобода, національна ідея, історична пам'ять, мова народу. Отже, вона відображає соціальне життя, стосунки в родині і в громаді, національно-державне життя, ставлення до інших людей.

Родинне дерево – знайомство з історією родини

Сім'я – колиска особистості, а, отже, і сучасної цивілізації. Залучення до культури народу і її джерел починається в сім'ї; тому можна сказати, що історія кожної родини – це історія культури в мініатюрі.

Людство по крупницях накопичувало матеріал домашнього виховання від народної педагогіки, перших заповідей і настанов, що зобов'язують батьків піклуватися не тільки про тілесний розвиток дитини, а й про її моральність.

Дитинство – це той час, коли можливо справжнє, щире занурення в витоки культури вітчизни, історії свого роду. Побудова родинного дерева – одна з нестандартних форм роботи з дітьми дошкільного віку, яка може дати дитині уявлення і його родоводу,

дозволить розширити знання історії сім'ї, її сьогодення і минуле. А найголовніше – оживити “родову генетичну пам'ять”.

Коли ми починаємо згадувати попереднє покоління предків, мимоволі першим згадується рідний дім – складне і багатогранне поняття, що включає в себе все – і будинок, і навколишню атмосферу, традиції членів сім'ї.

Отже, робота з ознайомлення з родовим деревом спочатку починається в сім'ї, де дитина з самого раннього віку вчиться розрізняти своїх близьких. З часом вона розуміє, що ці люди особливі, вони люблять і розуміють її більше, ніж інші – це сім'я. Враховуючи основний провідний вид діяльності дошкільника, можна перетворити навчання дітей з ознайомлення з родинним деревом в гру. Граючи, діти будь-яке заняття сприймають, як забаву. Обов'язкова умова – підключення до роботи всіх членів сім'ї.

Роботу з ознайомлення з системою родинних відносин необхідно розбити на кілька етапів:

1 етап: “З моїми родичами я краще адаптуюся”.

В умовах дитячого садка діти можуть бачити своїх родичів на своєрідній картині, яку можна помістити в групову кімнату. Це яблуня, на якій прикріплені фотографії членів сім'ї (батьки, бабусі, дідусі і т.д. і фотографії самих дітей). Діти часто підходять до картини, показують членів своєї сім'ї, розповідають, як їх звуть, чим вони займаються.

2 етап: “Мої батьки теж були маленькі”.

Для початку необхідно, щоб діти зрозуміли, що мама, дідусь, бабуся, брат, сестра теж були колись маленькими. Разом з дітьми пропонується розглядати фотографії членів сім'ї в дитинстві і того часу, коли їм було стільки, скільки років дітям. Йдучи додому, діти і батьки отримують домашнє завдання – ще раз розглянути фотографії, порівняти з фотографіями дитини і розповісти йому, у що любили грати, як пустували, за що отримували покарання, тобто батьки згадують своє дитинство.

3 етап: “Малюємо древо”.

Дітям пропонують намалювати на щільному папері дерево (демонстрація), біля основи стовбура написати ім'я дитини. На двох перших гілках імена батьків; далі дерево відгалужиться на батькових і маминих родичів, для більшої наочності до кожній гілці прикріпити фотографію у формі плоду (яблука). Пояснити, що кожне покоління на цьому дереві називається коліном.

Покоління – це люди з різних сімей, що народилися, приблизно, в один і той же час, а коліно – це покоління одного роду. Всі разом вони складають коліно свого роду. Це дуже схоже на сім'ю, навіть прізвища часто носять однакові і називаються рід. Так дається дітям поняття “відміну роду від сім'ї”.

При написанні імені на гілках, необхідно пояснити значення по батькові. Наприклад, пояснити дітям: Мене звать Ольга Олександрівна. Як ви думаєте, як звать мого тата? Олександр. А твого тата звать Іван – значить ти Олег Іванович”.

4 етап: “Мільйон історій”.

Здійснюється в умовах сім'ї. Батькам пропонується заздалегідь позначити якісь основні факти, що стосуються кожного члена сім'ї, які можна зберегти для наступних поколінь.

Бажано, щоб їх було небагато, адже головне в цій роботі – не вивчити напам'ять імена та прізвища предків, а закласти інтерес до історії власної родини. Вибрати факти треба з розрахунку, що можуть дійсно зацікавити дитину. Наприклад, якщо дитина цікавиться машинами, розповісти, як з'явилася перша машина у дідуса, показати фотографії, листівки.

5 етап: “Час, в якому жили предки”.

Необхідно вибрати найбільш яскраві, цікаві моменти цієї епохи, показуючи, що історія сімей невіддільна від життя нашої країни.

6 етап: “Уроки географії”.

Дітям пропонується карта, прапорцями позначені ті міста, де народилися діти. Далі слід цілий цикл занять про місто, річку, водойми, визначні пам'ятки. Потім в такому ж порядку розглядається, де народилися батьки, бабуся, дідусь. Вдома батьки продовжують підтримувати і розвивати тему.

7 етап: “Сочинялки”.

Багато людей мають хоча б незначні поетичні здібності, діти не виняток. Діти пробують себе в ролі поета, пишучи вірші про свою сім'ю.

8 етап: “Малювалки”.

Дітям пропонується намалювати портрети членів своєї сім'ї (демонстрація). Краще запропонувати намалювати своїх бабусь і мам у сукнях принцес, а дідусів і татусів – вершниками на коні.

9 етап: “Розважалки”.

При організації різних дозволів дуже ефективною буде наступна тематика: “Надзвичайно смачні пироги моєї бабусі” або “Конкурс мам”, “Ігри наших бабусь” і т.д.

У результаті цілеспрямованої систематичної роботи вдасться зацікавити дітей сімейною історією і з упевненістю сказати: “Нам вдалося продовжити рід в пам’яті наступних поколінь”.

Особливості культу родини на прикладі трьох етнічних груп

Кожен народ через свою національну систему виховання органічно продовжує себе в своїх дітях, генерує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Тому цілком природним й об’єктивно закономірним виступає його прагнення мати свою власну національну систему виховання.

Родина – це одна з основних і найдавніших форм людського соціального розвитку. За свідченнями польових записів; на Бойківщині в переважній більшості випадків батьки й одружені діти, сини чи доньки жили разом в одній хаті “до чотирнадцяти душ челяди” або “по дві-три невістки на одному господарстві”, які вели спільне господарство під керівництвом батька.

Головою бойківської родини був батько. Одноосібність влади патріарха – батька чи діда – була авторитарною. Його слово ставало законом для родини: він одружував дітей на власний розсуд, відав грішми, головними господарськими справами – купівлею та продажем землі, худоби, представляв родину в громаді.

Але окрім своїх всеосяжних прав, голова сім’ї мав і обов’язки, що полягали в піклуванні про одяг, дрова, їжу, – він являвся своєрідним опікуном кожного члена родини, кожного мусив забезпечити його часткою – одягом, харчами, згодом – віном чи дарчим записом на землю. Його ставлення до інших членів сім’ї настільки централізоване, що він не вважає за потрібне радитися з ними з приводу вирішення будь-яких важливих питань. Значення жінки-дружини в такій родині зведено до мінімуму – вона не була, як в деяких інших частинах Бойківщини, рівноцінною за значимістю своєму газді-чоловікові.

Жінка в бойківській сім’ї виконувала набагато більше функцій, ніж чоловік. Більшість опитаних підкреслюють деяку номінальність ролі батька і реальність впливу матері. Така тенденція простежується

в бойківських приказках: “чоловік тримає верх, а жінка – чотири кути”, “чоловік тримає один кут, а жінка – три”, “жінка робить чоловіка”.

Поділ обов’язків між подружжям на Бойківщині складався таким чином, що чоловік повинен обробити поле, – возити гній, орати, сіяти, косити, молотити, доглядати за пасікою (якщо вона в нього була), заготовляти на зиму дрова, порати худобу. Жінка, крім основного свого природного призначення – народжувати дітей, доглядати за ними, пильнувати за їх здоров’ям і добробутом, готувала їжу, пекла хліб, прибирала в хаті, білила її, підмазувала глиною, обробляла город, жала збіжжя, працювала коло сіна.

Побут бойківської сім’ї – це, передусім, важка і виснажлива праця, але знаходився час і для дозвілля. Вільний час переважно припадав на неділю, оскільки побожні бойки вважали за великий гріх працювати в цей день. Відвідуванням церкви розпочиналася кожна неділя в сім’ї, коли вдягнувшись в святковий одяг і батьки, і діти йшли “до утрени” і Служби Божої. Після відвідин Божого храму, повертаючись додому, родина зустрічала сусідів чи рідню і йшли до корчми, які на той час переважно тримали жида, чи просто відпочивали.

Не зважаючи на складні стосунки у більшості подружніх пар, розлучення не було типовим явищем, оскільки майже не згадується ні в літературі, ні в джерелах. Розлучення, як таке, вважалося гріхом – “що з’єднав Бог – те люди не можуть розлучити” і тому, якщо такий випадок і мав місце, винуватець розлучення мусив залишити село назавжди.

Отже, бойківську родину, з одного боку, слід розглядати як складову частину великої української родини з притаманними їй властивостями і характеристиками. З іншого боку, бойківська родина є підґрунтям соціального розвитку бойків, яка в своєму історичному побутуванні набула ряд особливостей: наявність залишків великої родини, яка збереглася в Карпатах, інститут завідці, який не був притаманний загальноукраїнській родині, неоднозначне становище жінки в бойківській сім’ї, локальна відмінність у відзначенні календарної та родинної обрядовості. Такі відмінності, очевидно, були зумовлені і природно-географічними, і соціально-економічними, і релігійними умовами, а також світоглядно-життєвими поняттями бойків про сімейні цінності, які сформувалися протягом багатьох століть.

Традиційна гуцульська родина – перший осередок любові мудрості, національного виховання гуцула, світлиця моральних чеснот і благородних вчинків, плекальниця пошанівку до рідної мови, предків, релігії, карпатського краю, фольклору, народних традицій, свят, обрядів, символів, самобутньої родинно-побутової культури, гуцульського мистецтва, ремесел і промислів.

Гуцульські вдача і характер, духовний світ теж формується там, де гуцул народився і виріс, тобто в родинному гнізді.

Функції гуцульської родини благородні й різноманітні, а саме:

- відтворення й продовження гуцульського роду, українського народу, нації;
- виховання дітей;
- організація домашнього й підсобного, господарства, ремесел і промислів, споживання, побуту, дозвілля;
- забезпечення єдності, наступності й спадкоємності поколінь, передачі дітям духовних і матеріальних цінностей, виробничого та життєвого досвіду, господарсько-трудових умінь і навичок, родинно-побутової культури;
- етнічна соціалізація;
- підготовка молоді до сімейного життя.

Українські народні чесноти й норми християнської моралі пильно оберігають добрі родинні взаємини всіма можливими засобами, у тому числі й через культивування родинного етикету. До матері гуцульські діти звертаються словами: “мама”, “мамка”, “нень”, “ненька”, а до батька: “тато”, “таточко”, “дєдя”, “дєдик”, “няньо”, “нянько”.

В арсеналі гуцульської родинної педагогіки такі могутні виховні засоби впливу на дітей та молодь, як рідна материнська мова, чарівна природа карпатського краю, багатющий фольклор гуцулів різних видів і жанрів, звичаї, традиції, свята, обряди, символи, ритуали, ігри й іграшки, народне мистецтво, ремесла й промисли. Для гуцульського народу характерним є глибока пошана до світлої пам’яті своїх предків, власної самобутньої родинно-побутової культури.

Для допомоги сім’ї у вихованні дітей залучається якомога ширше коло людей, громадськість. Одним з яскравих підтверджень цього є давня традиція добору кумів, тобто других батьків новонародженого, його опікунів і захисників. Завдяки кумівству дитина, крім рідних батька й матері, має ще хрещених батьків, які

добровільно тримають педагогічне шефство над дитиною від її народження й аж до зрілості.

Гуцульська батьківська педагогіка передбачає підготовку підростаючого покоління до твердого життя, зв'язаного з різними, часом дуже несподіваними, життєвими випробуваннями й обов'язковою участю змалку у посильній праці. Кожен із членів сім'ї має усталені господарські обов'язки. Перебування на повітрі, загартування, участь у посильній праці робить дітей витривалими.

Отже, гуцульська родина – перша школа українського патріотизму, національного єднання та виховання, духовності, моральних норм і навиків, кузня пошанівку рідної мови, звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів.

Лемківська культура ґрунтувалась на дотриманні народного календаря, укладеного як систему свят та інших урочистостей, дат і подій, які у певній послідовності відзначались упродовж року і супроводжувалися численними лемківськими звичаями та обрядами.

Усе це всебічно використовували лемки для виховання дітей, прилучаючи їх до праці, до національних традицій, якими наповнювалось життя кожної окремої сім'ї та громади загалом. Народний календар лемків, як і гуцулів чи бойків, розглядаємо цінним явищем, у якому відображено знання про природу, осмислення її закономірностей і закономірностей людського життя, виховання дітей тощо. Життєвий уклад землероба визначався, як твердять дослідники, передусім мінливістю пір року.

До прикладу, типовою рисою лемківської родини було спільне проживання представників кількох поколінь. Це сприяло збереженню традицій, які передавалися від старших молодшим і були основним виховним засобом підготовки дітей і молоді до самостійного життя. Шанобливе ставлення до батьків було глибоко вкорінене в пам'яті роду і передавалося від покоління до покоління з молоком матері як неодмінний моральний обов'язок кожного.

У родинних виховних традиціях великої уваги надавали вихованню дітей з моменту їх народження. У цей час малюк перебував під опікою матері. Саме їй належала визначальна роль у вихованні дитини, вона була для зростаючої особистості не лише берегинею домашнього вогнища, а й безпосереднім транслятором скарбів духовності й моральності, доброю порадицею, створюючи позитивне психологічне середовище. У процесі спілкування мама взаємодіяла з дитиною і так впливала на формування її цінностей. За

традицією лемки у зверненнях до дітей послуговувалися пестливими формами, що впливало на формування доброї вдачі і м'якого характеру.

Ознайомлення дітей з історією роду. Родинне дерево

Значення для сімейних взаємин підтримки зв'язку зі своїм родом важко переоцінити. Кожен з нас, хоче він того чи ні, є нащадком свого роду, членом сім'ї своїх предків, елементом власної сімейної системи. Належність до сімейної системи – один з дуже важливих і значущих ресурсів людини, який підвищує успішність і ефективність її життя. Почуття любові і підтримки від своїх предків, відчуття належності до свого роду і відчуження його сили дає людині величезний життєвий ресурс, званий “любов'ю роду”. Знання своїх коренів, шанування кожного предка надає нащадкам особливий ресурс, життєву силу – любов роду.

З якого віку знайомити дітей з історією роду? З найперших місяців! Примовлянки, казки, пісеньки, колискові, віршики з називанням родичів – все це знайомить дитинку з родиною, навіть якщо вона не має можливості з ними бачитися.

З піврічного віку можна грати в такі “ігри”: розглядати фотографії з членами сім'ї та називати хто малюкові ким доводиться, змайструвати (або купити) пальчиковий театр з лялочками – членами сім'ї, розігрувати невеличкі вистави.

Казки, у яких зображено особливості сімейних взаємин можна читати і аналізувати з півторарічного-дворічного віку. Повага до старших, важливість підтримання сімейного зв'язку, бережливе ставлення до сімейних реліквій – старовинних книг, ікон, листів, одягу і коштовностей, які дісталися в спадщину – все це має прививатися змалечку.

У старшому дошкільному віці можна зробити своїми руками і грати з дитиною в гру “Різнобарвна сімейка”. Для цього потрібно вирізати з кольорового картону кружечки (або квадрати) різної величини за принципом: найбільша фігура – це сама дитина, дві фігури меншого діаметра – батьки, ще меншого – бабусі й дідусі по обох лініях. Можна додати також і прабабусь-прадідусів. Фігура для кожного покоління вирізається з різного кольору (наприклад, дитина – червоний, батьки – синій і т.д.). На фігури наклеюються фотографії відповідних членів родини. Якщо розкласти ці кружечки у формі

перевернутої піраміди – вийде імітація сімейного дерева. По ньому можна навчати дитину поняттям споріднення – розповідати хто є хто і ким йому доводиться, перемішувати фігури і пропонувати дитині розкласти їх у правильній послідовності – по старшинству і т.д. Ваша фантазія може підказати вам як ще урізноманітнити цю гру.

Найпопулярнішим способом зображення родини є родове дерево. Діти із задоволенням малюють такі дерева, або роблять аплікації. Родове дерево дозволяє схематично зобразити ступінь спорідненості між родичами, допомагає розкласти у свідомості дитини хронологію своєї родини.

Кожен представник роду є маленькою частинкою історії, яка триває протягом століть і зберігає в собі таємниці та події численних сімейств. Не менш важливо знати походження прізвища, адже в минулі часи будь-яке прізвище давалася не просто так, а виходячи з різних життєвих чинників, що мали відношення до сім'ї. В вашому роді переплітається багато прізвищ, багато родів єдналися, щоб в результаті з'явилася ваша сім'я. Приділіть увагу цим прізвищам, їхнім походженням. Наше прізвище – як таємний код, що несе із глибини віків відомості про предків, їхні імена, прізвиська, професії, характер, образ життя, звички.

Робота над таким сімейним дослідженням допоможе зблизитися родині. Знання історії родини стане ресурсом подальшого існування сім'ї, додасть осмисленості і стабільності сімейній системі, а діткам – відчуття безпеки і сили.

Тема: МОЄ РОДИННЕ ДЕРЕВО

Мета: формувати уявлення дітей про сім'ю як про людей, які живуть разом, люблять один одного; дати уявлення про те, як формується сім'я, із яких членів родини складається, які сімейні свята відмічаються. Познайомити з поняттям “родинне дерево”; закріпити й розширити знання дітей про своїх родичів, їх обов'язків у родині. Вправляти дітей в утворенні відносних прикметників. Закріпити вміння дітей вирізати по контуру та охайно наклеювати клеєм вирізані предмети (крону, стовбур дерева та фотографії). Виховувати бажання піклуватись про своїх близьких людей, розвивати почуття гордості за свою сім'ю, повагу до старшого покоління, взаємодопомогу, любов.

Обладнання: гра “Утворилась нова сім'я”, “родинні дерева”, гра “Хто що робить?”, фотографії членів родини, кольоровий папір

коричневого і зеленого кольору, простий олівець, ножиці, клей, пензлик, підставка для пензлика.

Хід заняття

Бесіда на килимку

Вихователь: – Дітки, куди ви щодня поспішаєте із дитячого садка?

- Хто чекає на вас вдома ? (мама, тато , братики, сестрички, дідусі, бабусі).
- Як можна назвати їх одним словом? (сім'я).
- Як звуть ваших батьків? Ким вони працюють?
- Чи є у вас дідусі і бабусі? Чим вони займаються?
- Хто може бути членом родини, чужі люди чи тільки родичі? Чому?
- Як живуть члени однієї сім'ї , разом чи окремо? (разом але дідусі і бабусі можуть жити окремо).
- А що спочатку необхідно зробити щоб утворилась сім'я? (одружитись).

Вихователь: Якою повинна бути сім'я? Давайте уявимо, що парубок та дівчина щойно одружились і в них ще немає досвіду як будувати сім'ю, давайте їм допоможемо і пригадаємо що треба робити щоб родина була міцною і дружною.

Вихователь кидає м'яч, а діти по черзі називають роблять свої припущення: любити один одного, поважати, не сваритись і т.д.

Вихователь: Молодці! Дітки, а які сімейні свята відзначають у вашій сім'ї? (Відповіді дітей). На свята вся велика родина збирається за дружнім сімейним столом, а ви знаєте, що з давніх давен люди старались запам'ятати всіх членів своєї родини, щоб розповідати про них своїм дітям і онукам. Але родичів було так багато, що вони вигадали змальовувати свою родину у вигляді дерева, а згодом так і назвали його “родинне дерево”. Ось погляньте яким воно має бути. (Розгляд макету родинного дерева).

Коренем є прабабусі і прадідусі, стовбур – дідусь і бабуся, гілки – це батьки, а листочки – діти. Старі люди говорять: чим більше в сім'ї дітей, тим багатший рід.

Вихователь називає членів родини, а діти, яку домашню роботу вони виконують

Бабуся – пече пироги, в'яже шкарпетки, рукавиці, доглядає за онуками ... Мама – готує, пере, прасує, ходить по магазинах, виховує дітей ... Тато – ремонтує, їздить на машині, заробляє гроші, допомагає

мамі Дідусь – працює на дачі, допомагає татові, бабусі ... Сестра – допомагає мамі і бабусі по господарству, грає з молодшими ... Брат – допомагає татові, дідусеві, виносить сміття ...

Я розкажу вам, добрі діти,
Родина в мене працюовита,
Бабуся зранку шарф плете,
Дідусь мітлою двір мете.
І тато мій часу не гає -
Він в люстрі лампочки міняє.
Матуся ліпить пиріжки,
І випікає залюбки.
І ми малесенькі малята
Взялися всім допомагати.

Вихователь: Діти у вас на столі є папір коричневого кольору, покладіть на нього свою долоню, обведіть та виріжте – це буде стовбур вашого родинного дерева. Зелений папір буде кроною. А тепер вам потрібно вірно розташувати фотографії своєї великої родини, які ви принесли з дому. На вершині дерева розташуйте себе. Справа і ліворуч, своїх батьків. І внизу, біля них, своїх бабусь і дідусів, які є їхніми батьками.

Діти працюють, а вихователь контролює та допомагає в разі потреби. Вихователь: Погляньте, які гарні ваші “родинні дерева”! Кожному в рідній сім’ї жити затишно й щасливо, бо тут тебе люблять, дбають про тебе, хочуть зробити щось приємне. Хто хоче розповісти про свою родину? Як звати членів вашої сім’ї? Що ви можете розказати про кожного з них?

Вихователь: Діти, давайте згадаємо, які прислів’я ви знаєте про сім’ю?

Сім’я сильна, коли над нею дах один!
У хорошій сім’ї, хороші діти ростуть!
Батьки працелюбні – діти не ледачі!
Уся сім’я разом так і душа на місці!
На що клад, коли в сім’ї лад.
Дружна сім’я гори зверне.

Вихователь: Діти чи сподобалось вам наше заняття? Про кого сьогодні ми з вами згадали? Що вам найбільше запам’яталось? Чому?

Візьміть один одного міцно за руки. Я бажаю вам , щоб у кожного з вас була дружна, щаслива та міцна-міцна сім’я.

Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку із поняттями “родина”, “родинне дерево” на дозвіллі (на прикладі родинного свята для дітей старшого дошкільного віку)

БАТЬКИ ТА ДІТИ

Зал прикрашений святково.

Біля центральної стіни – виставка з виробами мам, татусів, бабусь, а також – сімейні реліквії. (Предмети і сувеніри, що передаються з покоління в покоління).

1-а ведуча: Дорогі діти! Шановні гості! Ми раді вітати Вас сьогодні у нашій світлиці на нашому родинному святі. У дитячому садку ми знайомимо дітей з обрядами та звичаями нашого народу, з казками та приказками, вчимо загадки, прислів'я, вірші, скоромовки. А сьогодні будемо вести розмову про родину.

2-а ведуча: Для кожної дитини родина, сім'я починається з мами, тата, а ще бабусі й дідуся, які для них найближчі і їх дуже люблять.

(На центральній стіні розвішені три або чотири плакати з намальованим деревом. Це – родинне дерево. Скільки сімей буде брати участь в конкурсах та вікторинах, стільки і дерев. Над кожним – прізвище сім'ї – учасника змагань).

– Дорогі діти, на плакатах зображено “дерево роду”. Дідусь і бабуся – це стовбур Вашої сім'ї. Їхні батьки, а Ваші прадід і прабабуся – коріння. Тато і мама – гілки. Діти – листочки.

Росте дуб могутній, Міцним корінням тримається, Стовбуром зігрівається...

Звучить маршова музика. На середину залу виходять діти, учасники свята з кимось дорослим із своєї родини. Зупиняються півколом, обличчям до глядачів. Кожна пара (дорослий і дитина) виконують гумористичний діалог. 1-а ведуча: Сьогодні в нашому залі зібралася разом уся велика родина старшої групи. А в житті родини, як відомо, буває всяке: і любов, і сміх, і сльози. Мама. Та й набрид же своїм плачем Ти мені, Івасю. Хлопчик. Це не вам я, мамо, плачу... Мама. А кому? Хлопчик. Бабусі.

Хлопчик. Ма-а-а-амо! Хочу варе-е-еників! Мама. Іди їж. На столі повна миска стоїть. Син. Еге! Вже не хочу. Я думав, що нема.

Мама. Умивайся іди, дочко, Швидше-бо, не мнися! Донечка. Так за мене он в куточку Кіт уже помився.

Хлопчик пхинькає, капризує.

— На що скаржишся?

— На тата. Не хоче купити мені велосипеда...

Бабуся наказує внучці. Будь чемною, бо прийде Вовк і з’їсть тебе. Внучка. Знаю, знаю! (хитренько) Але він спершу з’їв бабусю.

Через середину залу проходить дівчинка, одягнута в мамині прикраси, великі кліпси, взута в мамині туфлі.

Мама. Донечко, на кого ти схожа?

Дівчинка. Я тепер, як красуня з конкурсу краси, що по телебаченню

показували.

Мама. Тобі це не пасує, зрозумій – Бо ти ще маленька.

Дівчинка. Маленька, маленька! Коли вже я стану дорослою?

Мама. Ну що за діти? Господи, як нам набридли їхні капризи, неслухняність!

Давайте залишимо наших дітей самих і подивимось, що з цього вийде.

Дорослі сідають за столи, чи в глядацьку половину залу. Діти залишаються самі. Групками займаються різними “недитячими” справами: дівчатка імітують фарбування косметикою, роблять зачіски одна одній, приміряють дорослі плаття, взуття, прикраси. Хлопчики об’їдаються тортами, солодощами, сміять обгортками від цукерок, займаються боротьбою (“карате”).

На середину виходить один хлопчик і читає вірш “Коли б начальником я став”.

Коли б начальником я став
Хоч на одну годину,
То я б одразу наказав Закон ввести єдиний.
У дні святкові й вихідні Батьків не допускати
Без нас у парк, на стадіон, До цирку й до театру.
Ще й всюди входи спорядив Словами охоронними:

“Вхід без дітей для всіх батьків Суворо заборонено!”.

Діти продовжують займатися своїми справами. Звучить колискова мелодія. Діти на своїх місцях поволі засинають. Репліки дітей “у сні”:

— Мамочко, де ти?

— Мамусю, в мене горлечко болить!

— Бабусю, накрій мене. Мені холодно...

— Татку, мені страшно без тебе...

— Мамочко, погладь мене.

— Бабусю, заспівай мені свою колискову. Я тебе так люблю.

Дві мами виконують невеличку колискову пісню. По закінченню її приходить Сон (старша сестра когось із дошкільників).

Сон: Знаю, знаю, люба малеча, що мучить вас уві сні. Вам здавалось, що дорослі вас безпричинно карають і забороняють робити то, що вам хочеться. Постійно говорять, що ви ще малі. Але тепер ви зрозуміли, що вони всім серцем люблять вас. Але ж як їх тепер повернути, коли ви так їх образили? Ну, нічого. У сні творяться різні дива. Вам прийдеться здолати деякі перешкоди, відкрити усю щирість і щедрість своєї душі. І лише тоді, коли ви дійдете до магічного Вогню любові, повернуться ваші батьки. Ви здобудете цей вогонь і вони завжди будуть з вами. Дитина: Прокиньтесь, вставайте! В дорогу вже час! Чудові пригоди Чекають на нас.

Звучить маршова музика. Діти легенько марширують на місці. Утворюють півколо, обличчям до глядачів. Знаю я слово – у цілому світі Краще й тепліше від сонця і квітів Слово це пестить, голубить і гріє, В душу дитячу вселяє надію Слово лягло в родинну основу, Стало початком рідної мови Помандрувало від роду й до роду, І освятило людину й природу. Хай же це слово завжди буде святом – Будемо маму свою шанувати. Пісня О. Кулікової “Матінка” 2-а ведуча: Дітки, пригадайте, як мама вас називала? – Киця, серденько, сонечко, зайчику-побігайчику, пташечко, моя втіхо...

А якими ніжними словами називаєте ви свою маму? – Мамочко, матусю, ненька...

А яка ваша мама?

- Моя мама гарна
- Моя чудово вишиває.
- Моя мама пече смачні торти.
- Моя мама весела і добра.
- Моя мама ніжна і ласкава.

1-а ведуча: Дітям для щастя потрібні не тільки материнські руки, але й батьківське плече. Батько і мати у дитячій долі – це тих два гарячих сонця, які дарують любов, щастя, добро, тепло. Вірш Богдана Легшого “Батько й мати” Діти виконують пісню “Поклін батькам” Хлопчик сідає осторонь і щось майструє. Ведуча: Назарчику, що ти робиш.

Хлопчик: Та ось я пригадав, як тато мій майстрував і при цьому приказував “Що робить батько, те й його дитятко”, або “Не навчив батько, то не навчить і дядько”. Ведуча: Іще є багато гарних приказок та прислів’їв про татусів

— Яка хата, такий тин. Який батько, такий син.

— Як батька покинеш, то й сам загинеш

— Батько не той, хто породив, а той, хто спорядив. Діти виконують пісню про тата 1-а ведуча: За що ж ви, діти, любите своїх татусів? Діти: –За те, що тато катає мене на велосипеді. –А мене – на машині.

— А мій тато нічого не боїться...

— Мій тато вчив мене грати у футбол.

2-а ведуча: А бабусі та дідусі не просто люблять своїх онуків. Вони їх лелеять і голублять.

Дитина:

Цілую бабусині втомлені руки,
Що знали в житті і любов, і розлуки,
Що вміють такий смачний хліб випікати,
І людям добро завжди дарувати.
Бабусю, дай ручки твої поцілую,
За шийку тебе обійму,
І щічки погладжу...
Ти знаєш, бабусю,
Як дуже тебе я люблю!
І ти мене любиш,
Хоч я неслухняна,
Частенько і шкоду роблю.
Та ти все пробачиш,
Мене поцілуєш,
Бо я тебе дуже люблю
Вірш про дідуся
Любий, добрий мій дідуся,
Я твоя .онучка
Прибігаю я до тебе,
Як поради треба..
Я твої слова розважні
Пам'ятати буду.
У життя твою науку
Понесу я всюди –
Хай тебе в своїй опіці
Бог не опускає.
Хай тобі міцне здоров'я
Й силу посилає

Пісня “Наша хатинка”

Ведуча: Дорогі діти, ви довели свою велику любов і пошану до своїх рідних і я думаю, що десь зараз має з’явитися Вогонь любові, який поверне вам ваших найрідніших людей.

Дівчатка з червоними стрічками виконують “Танець Вогню” – рухи за вибором музкерівника По закінченню танцю всі діти беруть саморобки і біжать до батьків, мам, бабусь і дідусів дарувати.

Повертаються на стільчики, свято триває.

Вірш Варвари Гринько “Сім’я”

Мама, тато, дід, бабуса –

Всіх назву, не помилюся.

Старший братик і сестричка –

В нас сімейка невеличка.

Не спиняйте, бо зіб’юся:

Мама, тато, дід, бабуса,

Старший брат, сестра і я –

Отака моя сім’я!

Декламує тато.

У нашого Омелька невеличка сімейка.

Тільки він та вона,

Та старий, та стара,

Та дві дівки косаті,

Та два парубки вусаті,

Та ще Христя в намисті,

Та дві ляльки в колисці.

Бабуса.

Іде віз з гори в долину

До бабусі на гостину.

Іде батько і матуся,

Іде тітонька Олюся,

Іде Юрчик – синочок.

Гостей повен візочок. А бабуса старенька Любим гостям раденька, Любих гостей вітає, Хлібом і медком приймає.

На цьому родинному святі проводяться змагання серед кількох сімей, бажано щоб сім’ї були в повному складі.

1. Тато з мамою складають руки “кріселком” і проносять свою дитину через весь зал. Завдання, хто швидше перенесе дитину!

2. Гра “Поїзд”. На підлозі розставлені кеглі або маленькі стільчики.

Першими по заданому маршруту пробігають мама з татом,

тримаючись один за одного. За другим разом до них приєднується дідусь, потім – бабуся, потім дитина, (братик, сестричка).

3. Татусі висаджують дитину собі на плечі і змагаються, хто швидше складе на шафу кубики.

Конкурси: Для мам: “Впізнай свою дитину”

Мами з зав’язаними очима впізнають свою дитину на дотик. А діти стоять рядочком з витягнутими вперед руками. Для бабусь: “Хто швидше наліпить вареників”. Для тат: “Хто швидше пришиє гудзика”. Для дідусів: “Хто швидше надує кульку”.

Ведуча (виводить на середину хлопчика, який декламує вірш Дмитра Білоуса “Родинне вогнище”).

Ведуча оголошує про закінчення свята. Під веселу українську музику в грамзапису діти з дорослими виходять з музичного залу.

Ознайомлення батьків дітей старшого дошкільного віку із важливістю родинного виховання для становлення особистості дитини

Родина – природний осередок найглибших людських почуттів: тут народжуються і поглиблюються любов до матері і батька, бабусі і дідуся, роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури. Основне завдання сім’ї як першого соціального інституту – навчити дитину жити у злагоді з довкіллям і згоді з собою, створити сприятливі умови для її особистісного становлення.

За тисячолітню історію людства склалися дві гілки виховання підростаючого покоління: родинне і суспільне. Кожна із цих гілок, представляючи собою соціальний інститут виховання, володіє своїми специфічними можливостями у формуванні особистості дитини.

Звичайно, кожна сім’я має свій досвід батьківства, в якому є як педагогічні здобутки батьків, так і прорахунки у виховних впливах на дитину. Можна назвати різні причини цих помилок, але, напевно, однією з найбільш поширених є слабка поінформованість батьків про сучасні підходи до виховання дитини.

Однак далеко не всі сім’ї в повній мірі реалізують комплекс можливостей виховного впливу на дитину. Причини різні: одні сім’ї не хочуть виховувати дитину, інші – не вміють це робити, треті – не розуміють, навіщо це потрібно. У всіх випадках необхідна кваліфікована допомога дошкільного закладу.

Так, у законі “Про освіту” записано, що “батьки є першими педагогами. Вони зобов’язані закласти основи фізичного, морального й інтелектуального розвитку особистості дитини в ранньому віці”.

В усі часи і серед різних народів родинне виховання було і є незмінною цінністю, головною духовною основою життя нації, могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об’єднує людей, неперевершеним чинником самовиявлення людини в усіх її іпостасях: немовля, дитина, підліток, юнак (дівчина), чоловік (жінка), син (дочка), дідусь, бабуся, онук та ін.

З метою формування педагогічної культури батьків, підвищення рівня їх поінформованості щодо новітніх підходів до розвитку дітей та важливості родинного виховання, формування в них навичок соціальної компетентності можна організувати проведення освітнього проекту як методу роботи з батькам старших дошкільників.

Проект №

Мета: підвищити психолого-педагогічну культуру у батьків щодо ціннісного ставлення до сім’ї, родини та рідної домівки, підняти роль родинних цінностей у формуванні свідомої духовно багатой особистості.

Завдання:

підвищити ефективність педагогічної просвіти батьків щодо сім’ї та рідної домівки; виховувати почуття гордості до нащадків;
активізувати взаємозв’язок між дошкільним навчальним закладом та сім’єю у вихованні дітей;
підвищити престиж сімейного виховання;
виявити творчі родини в групі.

Учасники: педагоги, батьки, діти, практичний психолог.

Очікувані результати: розуміння батьками того, що завдяки формам роботи з даної проблеми підвищується культура поведінки в родині, формуються та встановлюються довірчі та партнерські відносини в сім’ї між усіма родичами, встановлюються більш тісні взаємини між дітьми та батьками.

Тривалість проекту: 2 тижні.

ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ:

ПІДГОТОВЧО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЕТАП:

Мета:

- обґрунтувати доцільність створення проекту та його виховне значення для батьків та дітей;

- через анкетування, опитування, спілкування, виявити рівень обізнаності батьків щодо визначення сімейних цінностей, виявити потреби батьків щодо підвищення інтересу до визначеної проблеми;
- провести організаційну роботу щодо підготовки та реалізації проекту.

РОБОТА З БАТЬКАМИ:

- анкетування батьків з метою виявлення знань про цінність родинних стосунків, традицій сім'ї;
- діагностичні бесіди з батьками щодо визначення рівня усвідомлення батьків про традиції сім'ї, близьких родичів, зокрема про старше покоління, про обряди українського народу, пов'язані з рідною домівкою;
- пошук і аналіз спеціальної літератури, Інтернет-джерел для використання в роботі з батьками з зазначеної проблеми;
- підібрати для батьків та скласти каталог адресів корисних сайтів в допомогу з даної проблеми.

РОБОТА З ДІТЬМИ:

- творча гра “Ми та наші батьки”, полілог “Найближчі мені люди”;
- обговорення “Щоб сім'я була щаслива”.

ПРАКТИЧНИЙ ЕТАП:

Мета: підвести батьків до усвідомлення значення родини та домашньої атмосфери для формування у дітей позитивного образу рідної домівки та поваги до сімейних цінностей, гордості за близьких людей.

РОБОТА З БАТЬКАМИ:

- консультація для батьків “Обряди українського народу пов'язані з рідною домівкою та родинними святами”;
- мультимедійна презентація “Родинне виховання”;
- виставка – презентація “Моє родове дерево”;
- презентація буклету “Кулінарні рецепти від моєї бабусі”
- poradnik для батьків “Моя родина – моя гордість”
- майстер – клас для батьків “Мистецтво виготовлення подарунків”
- папка – пересувка “Розкажіть дитині про родину, сімейні традиції”
- презентація фотоальбомів, виготовлених разом з дітьми “Наша міцна родина”;
- дискусійний полілог з батьками: “Родинні традиції, дерево життя”;

- пам'ятка для батьків “Чого вчиться дитина в сім'ї?”;
- консультація для батьків “Заповіді батьківства”.

РОБОТА З ДІТЬМИ:

- виставка дитячих малюнків “Моя родина”;
- бесіди на тему: “На кого я схожий”, “ Мій родовід (з використанням світлин із сімейного архіву);
- полілог “Я в сім'ї” (моя роль, що я відчуваю в родині, гордість за близьких, що я дарую своїм рідним);
- проведення ярмарку дитячих творчих робіт “Подарунки найріднішим”;
- проведення сюжетно-рольової гри “День іменинника”;
- етична бесіда “Шануй батька і неньку – буде скрізь тобі гладенько”.

СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ:

- виготовлення з допомогою батьків Родинного дерева;
- виготовлення разом з батьками фотоальбому сімейних традицій “Моя родина – моя гордість”.

АНАЛІТИКО-ПІДСУМКОВИЙ ЕТАП:

Мета: спонукати батьків до обміну досвідом сімейного виховання щодо ціннісного ставлення до своєї родини, гордості за своїх нащадків, виховання у своїх дітей почуття поваги до старших, бажання допомагати близьким, цінувати і поважати їх; визначити результативність проекту.

РОБОТА З БАТЬКАМИ:

- обмін досвідом сімейного виховання: рубрика “Батьківське віконечко”;
- круглий стіл на тему: “Моя родина – моя гордість” з переглядом домашнього відео.

РОБОТА З ДІТЬМИ:

- підготовка до родинного свята “Любити малюка – це просто...”;
- підготовка до спортивного свята.

СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ:

- сімейне свято “Любити малюка – це просто....”;
- спортивне свято “Тато, мамо, я – спортивна сім'я”;
- створення колажу “Родинний сад групи “Краплинки”

Семінар-практикум з елементами тренінгу для батьків на тему: “Формування адекватного сприймання батьками власних дітей”

Мета: підвищення батьківської компетентності в розумінні виховання дітей дошкільного віку, ознайомлення присутніх зі стилями спілкування в родині; формування відповідального ставлення батьків до виховання фізично і психологічно здорового підростаючого покоління.

Завдання:

- формувати відповідальність батьків за соціалізацію дитини; ознайомити учасників з різними підходами до сімейного виховання та методами підтримки дитини;
- визначити оптимальні шляхи спілкування з дитиною;
- сприяти усвідомленню важливості об'єктивного оцінювання та проявів безумовної любові.

Обладнання: кольоровий папір, ножиці, ручки, диск із записами, папір для нотаток, ватман, маркер, зірочки для побажань, пам'ятки для батьків Тривалість: 1,5-2 години

Хід семінару

Вправа “Привітання”

Психолог пропонує присутнім познайомитися таким чином: “Назвіть своє ім'я так, як би ви хотіли, щоб вас називала людина, яку ви любите, і яка любить вас”.

Обговорення:

- Які відчуття сповнювали вас, коли ви називали своє ім'я?

Висновок: Можна відчувати, як багато значить для людини ніжне, лагідне звернення до неї, у якому є любов і турбота.

Правила роботи:

Щоб наша зустріч була продуктивною, потрібно дотримуватися певних правил. Я зачитаю їх, а ви обговоріть і виберіть ті, які підходять нам для ефективної взаємодії:

- Говорити довго і не по темі.
- Говорити чітко і конкретно.
- Перебивати один одного.
- Правило “піднятої руки”.
- Бути пасивним і похмурым.
- Бути активним, брати участь у всіх видах діяльності.
- Правило гарного настрою.

Отже, правила поведінки на тренінгу ми визначили. Можливо, хтось хоче внести корективи? Міні – лекція

Сім'я – одна з найбільших цінностей, створених людством за період існування. Сім'я, родичі – своєрідний центр формування особистості дитини, виховання його характеру, волі, суспільної свідомості. Любов і дружба, взаємна підтримка батька й матері для дитини – приклад для наслідування. Всі батьки бажають своїм дітям добра, щастя і часто шукають шляхи здійснення цих побажань.

На сьогоднішньому семінарі ми постараємося відповісти на запитання, які хвилюють багатьох батьків:

- Як не заважати дитині рости щасливою й любити нас?
- Який слід залишають наші слова й справи в її душі та пам'яті?
- Чи так уже добре, якщо немає жодних проблем із сином чи донькою, і ми цілком задоволені поведінкою своєї дитини, не дуже переймаючись суперечливістю її почуттів та думок, унікальністю, самобутністю особистості?

Кожна людина з'являється на світ, як дещо нове, що ніколи раніше не існувало. Усі ми маємо індивідуальні особливості, риси характеру, по-своєму бачимо, чуємо, відчуваємо, думаємо.

Практична робота із кольоровим папером

Психолог пропонує взяти папір і вирізати силует своєї дитини. (Батьки вирізають із паперу силует своєї дитини).

Висновок: як кожний виріб, який у вас утворився в результаті практичної роботи, різний, так і кожна дитина неповторна.

Метафора “Річка та береги”

Мені подобається порівнювати дитину з річкою – веселою, стрімкою та бурхливою або ж глибокою та повільною. Вона пливе собі куди їй заманеться, рухається вільно й невимушено. Та кожен рух річки визначає її русло, береги, які ми називаємо батьками. Вони завжди ніби попереду, визначають основне спрямування її руху. Якщо батьки мають свої стійкі ціннісні настанови, знають як виховувати дитину, розуміють, що є важливим для неї, – то це береги міцні і надійні. Тоді і річка почувається захищеною та більш впевненою.

Де ви бачили такі береги, які б тиснули на річку чи змушували її плести в інший бік? Вона протікає вільно, відповідно до своєї природи, а береги лише дещо скеровують її рух. Річка, що не має берегів, розтікається, поступово перетворюється на болото. Так і дитина, яка не відчуває підтримки, розумного контролю з боку батьків, не має життєвих орієнтирів, чіткого самоусвідомлення своїх

справжніх бажань та потреб, через що потрапляє під чужий вплив або тиск оточення.

Діти наслідують своїх батьків. Вони ніби віддзеркалюють їхню поведінку, манеру спілкування, засвоюють саме ті цінності, ті головні життєві принципи, які сповідує їхня сім'я. Тому помиляються ті батьки, які впевнені, що дитина буде робити так, “як я говорю”. Насправді ж вона буде робити так, “як я роблю”. Тому батькам важливо бути послідовними в думках, переконаннях та діях.

Легко й комфортно бути берегом, коли дитина слухняна, “зручна”, розуміє сказане з півслова скажете ви. А якщо дитина все ж таки завдає клопоту, змушує хвилюватися і плакати, а то й просто отруює життя своїми витівками? Як бути, якщо на неї всі скаржаться: вихователі, родичі, сусіди?

Коли вчителька танців натякає, що краще не водити дитину на заняття -мовляв, інших дітей відволікає сміхом і набридає усякими витівками. А що робити з понурими, неконтактними, неговіркими дітьми, котрі на десять запитань відповідають одним незрозумілим бурмотінням або вигуком, ховаючи від вас очі?

Дорослі замислюються над різними питаннями, не ставлячи перед собою головного “А чи люблю я свою дитину? Чи безумовно приймаю її?”

Вправа “Що я очікую від дитини...”

У кожного з вас є діти, викладаєте багато сил і енергії у їхнє виховання. А чому, для чого ви це робите, що ви очікуєте від дитини? Напишіть, будь-ласка на силуэтах ваших дітей свої очікування, потім зачитайте їх. (Батьки записують, а потім зачитують).

Які думки у вас виникли під час виконання цього завдання?

Чи замислювалися ви над шляхами досягнення того, що ви хочете?

Як ви гадаєте, що таке безумовна любов, безумовне прийняття?

Дуже часто так трапляється, що батьки хочуть від дитини того, чого не змогли досягти самі, намагаються самореалізуватися через дитину.

Мозковий штурм

Важко переоцінити вплив сім'ї на розвиток, навчання і виховання дитини. Це було відомо людям здавна і знайшло своє відображення в крилатих фразах, афоризмах.

Хто може пригадати прислів'я та приказки, у яких говориться про сімейне виховання?

- Якщо дитину не навчиш у пелюшках, то не навчиш і в подушках.
- Коли батько каже “так”, а мати – “сяк”, росте дитина, як будяк
- Що вчать вдома діти, то знають і сусіди.
- Умів дитя народити, умій і навчити.
- Який явір – такий тин, який батько – такий і син.
- Яблуко від яблуні далеко не падає.

Інформаційне повідомлення “Стилі виховання”.

У кожній сім’ї свій своєрідний стиль спілкування. Власне, вміння взаємодіяти з дітьми – дуже важлива річ. Ви можете запитати себе, як знайти час для спілкування, адже сьогодні динаміка життя занадто швидка. Все відбувається в поспіху. Згадайте, як починається ранок у вашому домі. Вранці ви даєте дітям настанови, нагадуючи, як вони повинні вести себе протягом дня.

Наступного разу зустрічаємося з дітьми вже ввечері. Саме ці вечірні години, коли ніхто нікуди не спішить, створюють сімейний комфорт. Саме такі хвилини можуть згуртувати і зміцнити сім’ю. Однак, знову спілкування обмежується короткими фразами. Хіба можна поспілкуватися, коли включений телевізор, і якась жінка вже втретє рекламує переваги прального порошку?

Дослідники стверджують, що батьки розмовляють з дітьми приблизно 25-35 хвилин в день. З них 10-12 припадає на роздачу вказівок. Вчені визначили, що в цілому існує три моделі спілкування: демократична, авторитарна, ліберальна, що в свою чергу, породжує певний стиль спілкування в сім’ї.

”Батьки–друзі, партнери, помічники”

Батьки позитивно сприймають власну дитину, незважаючи на її сьогоднішні успіхи. Вони спокійно ставляться до її невдач, підтримують і радіють в моменти успіху. Добре знають своїх малюків, їх вади та чесноти, слабкі і сильні сторони. Ніколи не вдаються до тотальної критики дитини. Розмова про певні недоліки у поведінці будується з позицій оптимістичного оцінювання особистості дитини в цілому, заохочення її до самостійного аналізу і вироблення позиції. Демонструють повагу та довіру до дітей, вбачаючи у них рівноправних партнерів, які можуть мати свою думку на те чи інше явище.

Постійно дбають про підтримання шанобливого ставлення дитини до себе завдяки сприянню в досягненні нею позитивних результатів у діяльності та спілкуванні, схвалюють будь-які намагання проявити самостійність, старанність, вимогливе ставлення

до себе. У вихованні своїх дітей зорієнтовані на цінності, що є значущими не лише на короткий проміжок, а на все життя: самостійність, старанність, високі моральні якості.

Батьки підтримують дітей, висловлюють оптимістичні судження. Наприклад: “Не страшно, наступного разу вийде!”, “Я вірю в тебе!”, “Ти – молодець, добре постарався!” Заохочують дітей до самооцінювання: “А тобі самому подобається?”.

”Дорослі-опікуни”

Батьки із зазначеним типом ціннісного ставлення до своїх дітей ігнорують можливості віку щодо здатності до самовираження через самостійність, власноруч виготовлений продукт; прагнення до визнання пов’язують лише з потребою постійно схвалювати вчинки дитини. Сприймають дитину як маленьку, невмілу, що не здатна до продуктивної діяльності, вчинків, не вбачають можливості співробітництва з нею у різних спільних справах. Від дитини не очікують серйозних, осмислених рішень, відповідальних (на рівні віку) вчинків. Тому частіше підмінюють активність дитини власною активністю: її одягають і роздягають, не вважають зайвим погодувати із ложки, виконують замість неї завдання та доручення вчителя.

Оцінюючи зроблене дитиною, вдаються до перебільшень з префіксом “най”: “Ти у нас найрозумніша”, “У тебе найкращий малюнок”, “Ти була просто довершеною”, чи взагалі ігнорують дитячі досягнення або задовольняються формальними оцінками судженнями. Поведінка таких дорослих непослідовна: то заціловують дитину, то швидко готові застосувати ремінь. Такі підходи дезорієнтують дитину, позбавляють її можливості скласти реалістичне уявлення про свої переваги та вади.

”Батьки-керівники та контролери”

Для батьків із таким типом ціннісного ставлення характерним є емоційне неприйняття дитини. Це буває з різних причин і часто існує на підсвідомому рівні. Можливо, діти не виправдали більшою чи меншою мірою їхніх очікувань стосовно характеру, розумового та фізичного розвитку, можливо народилися невчасно, можливо, очікувалася інша стать дитини. Є й інша категорія батьків, які цей стиль поведінки є єдино прийнятим у взаєминах з оточенням.

За такого типу ставлення емоційні контакти з дітьми обмежені і частіше зводяться до проповідей, нотацій, моралізування. Широко використовуються накази, розпорядження, команди (“Не роби...”, “Швидко прибери...”, “Я кому сказав!”). Поведінка дітей перебуває

під постійним контролем, при цьому все, що виходить за межі розуміння дорослого, засуджується і не приймається. Думкам, ідеям, підходам дитини не надається належної уваги, тому спільна діяльність з дорослим можлива лише за умови домінування останніх. Дитина розцінюється як об'єкт, стосовно якого вибір способів виховання цілком залежить від дорослого.

Використовують такі покарання: фізичні покарання, обмеження рухливої активності, емоційна агресія, позбавлення перспективи радості. Батьки хваляться дітьми у присутності сторонніх, змушують їх хвалитися своїми успіхами.

- Чи є чітка межа між різними стилями батьківської поведінки?
- Чи можна завжди використовувати один стиль?,
- Як ви гадаєте, коли доцільно використовувати авторитарний стиль? Вправа “Казки нашого дитинства”

Кожна група отримує фрагмент казки з певною моделлю сімейного спілкування (казки “Колобок”, “Дідова дочка і бабина дочка”, “Івасик-Телесик” або інші, за вибором учасників.)

Завдання кожної групи – драматизувати фрагмент казки, інші команди повинні здогадатися, про який саме стилі сімейного виховання йде мова і що це за казка. Наприклад: Жила собі сім'я – мати і дочка. Мати любила дочку, гарно її одягала, але не приділяла їй вихованню багато часу. Не вчила її розбиратися в людях, не розповідала їй про те, як небезпечно спілкуватися з незнайомими людьми, розповідати їм про свою сім'ю. І одного разу стався випадок, який ледь не коштував життя дівчинці і її бабусі. Їх врятували випадкові чоловіки, які саме проходили повз, (казка “Червона Шапочка”, ліберальний стиль спілкування).

Обговорення:

- Що було для вас незвичним?
- Які ваші відчуття від роботи?
- Складно було розпізнати стилі виховання?

Вправа “Правила для дитини”

Мета: встановлення обмежень для дітей.

Психолог. Як ми вже говорили, часто спілкування з дитиною обмежується вказівками і заборонами. Звичайно, є багато ситуацій, коли батьки змушені встановлювати певні обмеження для своїх дітей. Особливо, якщо діти маленькі, і їх дії можуть зашкодити здоров'ю та життю. Давайте спробуємо змінити обмеження і заборони на правила поведінки.

Ваше завдання – скласти правила для дитини, не вживаючи слова “НЕ”.

Наприклад:

- Не можна переходити вулицю на червоне світло (Потрібно переходити вулицю тільки тоді, коли світить зелений вогник світлофора).
- Не поспішай під час їжі. (Будемо їсти повільно)
- Не розмовляй так голосно. (Будемо розмовляти тихіше)
- Не малюй на стіні. (Малюй на папері)
- Не можна іти на вулицю роздягненим. (На вулиці холодно, потрібно одягатися)
- Не можна битися. (Коли б’ються – роблять одне-одному боляче)
- Не можна брати чужі речі без дозволу. (Перш ніж взяти чужу річ потрібно запитати дозволу)
- Не можна розкидати іграшки. (Іграшки потрібно складати на місце)
- Не можна тикати пальцем. (Якщо хочеш щось показати, скажи або покажи рукою)
- Не можна кричати в громадських місцях (В громадських місцях говоримо спокійно та тихо.)

Обговорення:

- Складно було виконати завдання?
- Є такі правила, які назвали учасники різних команд?

Психолог. Правила повинні бути в кожній родині. Щоб зберегти мир в сім’ї і не провокувати конфлікти з дітьми, необхідно дотримуватися певних правил.

Рекомендації для батьків:

1. Перш за все необхідно показати дитині, що батьки приймають його почуття і розуміють важливість бажань: “Я розумію твоє бажання ...”.
2. Потім батьки встановлюють обмеження, пояснюючи причину: “Але цього робити не можна, тому що ...”.
3. Нарешті батьки пропонують дитині альтернативу, яка не викликає небажаних наслідків і одночасно дозволяє дитині реалізувати свою активність, задовольнити певні бажання. Важливо, щоб альтернатива зацікавила дитини і була певним заміном неадекватних дій.

4. Якщо і після цього дитина намагається вдаватися до дій, які можуть зашкодити йому самому або іншим, то дорослий повинен попередити його про покарання за недотримання правил.

Вправа-релаксація “Тихе озеро”

Психолог дає інструкцію: “Закрийте очі. Ви біля тихого, чудового озера. Чутно лише ваше дихання та плескіт води. Сонце яскраво світить, і це змушує почуватися краще і краще. Ви відчуваєте, як сонячні промені зігрівають вас. Ви чуєте спів пташок та цвірінькання коників. Ви спокійні. Сонце лагідно вас пестить, повітря чисте та прозоре. Ви спокійні та нерухомі. Ви відчуваєтеся щасливими, вам не хочеться рухатися. Кожна клітинка вашого тіла насолоджується спокоєм та сонячним теплом. Ви вільні від злості, образ, незадоволення. Ви відпочиваєте...”

Зворотній зв’язок

Напишіть, будь-ласка, свої враження від семінару.

- Що найбільше сподобалося?
- Що не сподобалося, із чим ви не згодні?
- Що хотіли б побажати психологу?

Вправа “Аплодисменти”

Мета: зняття емоційної втоми, поліпшення настрою.

Психолог. Ми з вами добре попрацювали. І на завершення я пропоную уявити на одній долоні посмішку, на іншій – радість. А щоб вони не пішли від нас, їх треба міцно-міцно з’єднати в оплески. До нових зустрічей!

Кожна держава має свою символіку, пов’язану з її історією. Має їх і Україна. Вихователь дошкільного закладу не може прищепити інтерес до історичного минулого своєї країни, якщо сам її не буде знати.

Українська національна символіка веде свій початок з Київської Русі. Українська етнічна символіка є своєрідним відображенням самобутності національної культури на всьому терені історичного розвитку, за всіх суспільних формацій її праобразом були родові тотемні знаки.

До державних символів належать:

Герб – це знак, своєрідний ключ до історії сім’ї, міста, національного утворення держави. Це пам’ятка духовної культури. В гербі у вигляді знаків втілюються реальні події, суспільні явища, ідеологія та світосприймання.

Ранньофеодальна держава Київська Русь користувалась особистою символікою князів — знаком Рюриковичів, якому російський історик М. М. Карамзін дав назву “тризуб”. Багато фахівців — істориків, археологів, нумізматів — висловлювали свій погляд на тризуб. Одні вважали його зображенням церковного світильника, корогви, церковного portalу, якоря; інші — голуба чи особливого символу влади — держави, шолома, дволезної сокири; ще інші дотримувалися думки, що це — зображення верхівки скіпетра. Безперечним залишається одне: тризуб — родовий знак князів з династії Рюриковичів. Він був державним знаком Київської Русі за часів Володимира Святого і інші пояснення символічного зображення тризуба.

Серед київських богів Перуна, Хорса та інших знаходимо і Трояна, або Триглаву. Український письменник, лауреат Шевченківської премії Валерій Шевчук (роман есе “Мисленне дерево”) висловив припущення, що князівський знак — тризуб є символом міста Києва, яке виникло на трьох пагорбах — Старокиївському, Щекавиці і Хоревиці.

Нині відомо понад 200 відмін цього геральдичного знака з різними варіантами: додавалися хрест на одному з рамен чи збоку, півмісяць, орнаментальні прикраси тощо.

У декого із спадкоємців Ярослава Мудрого тризуб видозмінюється на двозуб, а згодом, на початку XIV ст., навіть набуває форми літери М. Зв'язок двозубів — тризубів деякими вченими і письменниками пояснюється як стилізоване зображення сокола.

Були в Україні й інші герби.

Великий князь Мстислав I (1125–1132) користується печаткою з образом святого Михаїла. Цей образ у модифікаціях стає гербом однієї з ліній Мономаховичів.

Давньоруські князі мали по два імені: Володимир-Василь, Ярослав-Георгій тощо. Перше було світське, князівське, друге — подане під час хрещення. Святий, ім'я якого носила людина, вважався її покровителем. Ще більшого значення надавали святым, чий імена мали князі.

Від часів Ярослава Мудрого, наприклад, Георгій Побєдоносець вважався покровителем усієї Русі. Архангел Михаїл був духовним патроном київського князя Святополка — Михаїла Ізяславича, який 1108 р. збудував у Києві Михайлівський Золотоверхий собор.

Ймовірно, що вже відтоді покровитель воїнів і символ перемоги над язичництвом Михаїл вважався також і покровителем Київської землі, що й давало підстави зробити його зображення на місцевому гербі.

Цьому сприяла й популярність хрещеного імені Михайла у князівській родині, а відповідно й поширення такого зображення на князівських печатках. Його головним атрибутом були спис у правиці і держава або щит у лівій руці. Гербом Київського воєводства, створеного у 1471 р. у складі Польсько-Литовської держави, стало зображення архангела з опущеними вниз мечем і піхвами – білого на червоному тлі. Після запровадження в Києві Магдебурзького права (1494–1497 рр.) “ангел білий, у червоному полі” почав виконувати також роль київського міського герба, хоч на магістратській печатці зображалася рука із самострілом.

Важливу роль відіграв геральдичний образ Михайла у часи козацтва. Його зображення на головній корогві за часів Богдана Хмельницького дає підстави твердити, що воно набуло тоді значення загальнотериторіального символу тогочасної України.

Зображення Архангела Михаїла (з історичних відомостей можна про це судити) вважалося у ХІХ ст. національним символом України. Прапори з таким зображенням з'явилися і в Галичині напередодні подій 1848 р. Тому не дивно, що ідея єднання всіх українських земель часто-густо знаходила образний вияв у поєднанні на одному гербі Архангела і лева. Інколи лева вміщували на щиті, що його тримав Архангел.

Значне місце в українській гербовій традиції посіло зображення лева, відоме серед геральдистів як символ сили, мужності, хоробрості, великодушності, відваги, влади. Від початку ХІV ст. на символіці Галицької Русі стали позначатися традиції геральдики Центральної і Західної Європи. Князі Лев II та Андрій Юрійович мали на печатках зображення лева. Згодом як знак герба стали зображати золотого лева на голубому тлі тригранного щита. Знак лева був також на галицьких монетах. Із введенням у 1434 р. польського адміністративного ладу лев став гербом утвердженого у цьому регіоні Руського воєводства.

Деякі дослідники припускають, що зображення лева виникло як територіально-династичний герб місцевої парості Рюриковичів. Десять у ХІV ст. герб Львівської землі переважив за значенням герби інших земель і став символом усієї Червоної Русі, а згодом Руського воєводства у складі Польської держави.

Останній за часом появи старовинний герб, який претендував на роль державного символу Української Народної Республіки у 1917 р., – козак з мушкетом, або “лицар-козак зо самопалом”.

Своєрідним явищем, яке помітно позначилося на економічному та суспільно-політичному житті України, стало виникнення козацтва й існування феномена Запорізької Січі. Вони безпосередньо пов’язані з посиленням феодално-кріпосницького гніту на українських землях і колонізацією Середнього Подніпров’я наприкінці XV – в першій половині XVI ст. Рятуючись від нестерпної експлуатації, втікачі – головним чином селяни – за порогами Дніпра заснували поселення. Себе вони гордовито називали славними лицарями-козаками, тобто вільними людьми. Озброївшись як могли і чим могли, козаки не лише боронили свою особисту незалежність, а й захищали південні кордони від турецьких загарбників, вступали до бою з польськими та литовськими панами.

На підставі літопису Григорія Грабянки можна твердити, що печатка з гербом “козак з мушкетом” була надана запорізькому гетьманові польським королем Стефаном Баторієм у 1476 р. Під час визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького “лицар-козак зо самопалом” був однією з вищих відзнак козацької державності – поряд із зображенням архангела Михаїла, яке тоді використовувалося як символ країни і було особистим гербом гетьмана. Козака могли зображувати червоним кольором на золотому тлі, і фігурував він переважно на гетьманських печатках. Згодом на печатках Війська Запорізького Низового до цього символу додався встромлений поруч у землю спис.

На деякий час, очевидно, козак набував значення етнічного символу України. Після скасування гетьманської влади у 1764 р. він перестав використовуватися і був замінений в офіційному вжитку гербом для Малоросійської колегії. Останній складався із зображення державного герба (чорного двоголового орла на золотому полі) та гербів п’яти давніх князівств, що колись існували на території України: Київського (срібний ангел па блакитному тлі), Переяславського (срібна башта на червоному), Стародубського (зелений дуб на червоному), Сіверського (золота стіна на червоному), Чернігівського (орел на блакитному тлі).

Серед усіх гербів найуживанішим в історії України був тризуб. Відзнаку у формі тризуба використовували українські частини у складі австрійської армії – Українські січові стрільці – під час першої

світової війни. Як державний герб Української Народної Республіки золотий тризуб на синьому тлі був схвалений 12 лютого 1918 р. Малою радою у Коростені; зображення опубліковане 1 березня 1918 р. в Києві й затверджене Центральною Радою 22 березня 1918 р. у формі великого і малого герба з відповідним орнаментальним облямуванням. Автором проектів був художник В. Кричевський. Обидва герби являли собою тризуб, оточений вінком з листя, який мав символізувати багатство краю.

Символіку із зображенням тризуба у 20–40-х рр. ХХ ст. використовували різні політичні угруповання Західної України; тризуб із середнім зубом у формі хреста – релігійні угруповання. Як державний герб тризуб було визнано 15 березня 1939 р. Сеймом Карпатської України, що проголосив самостійність цього регіону.

Золотий тризуб на блакитному тлі затверджений Верховною Радою України у 1991 р. як державний знак – герб самостійної незалежної держави України.

Як же пояснити дітям дошкільного віку символічне значення тризуба? Доречним буде використати міркування, висловлене на сторінках дитячого журналу “Барвінок” (1990, № 2).

Число “три” завжди вважалося казковим, чарівним, У народних казках йдеться про трьох богатирів, три бажання, які виконують чарівники, три дороги, що лягають перед казковими героями. Отже, у тризубі відображено триєдність життя. Це Батько – Мати – Дитя. Вони символізують собою Силу – Мудрість – Любов. Таке пояснення буде доступне дитині, а глибші корені історії вона вивчить уже в школі.

Прапор – це символ державності та національної незалежності. Він, як і герб, має свою історію. Прапор як символ чи засіб сигналізації виник іще за античних часів. На зорі людської суспільності наші пращури вибивали чи малювали на скелях або на великих каменях зображення різних тварин – тотемів, яких вважали своїми предками. Це була своєрідна “заявка” на володіння певною територією. Подібні родові чи сімейні знаки власності у слов’ян мали назви: “рубежі”, “знамена”, “мітки”. Збірник норм давньоруського права “Руська правда” свідчить про те, що словом “знамено” позначається предмет, помічений княжим знаком. Спільною основою таких знаків давньоруських князів були двозуби чи тризуби.

А взагалі перші знамена (тканинні полотнища, пришнуровані до горизонтальної рейки на жердині) з’явилися у стародавньому Китаї у

XII ст. до н. е. Згадка про перші руські стяги належить до IX ст. Це були князівські знамена.

У літописах збереглися описи прапорів (стягів), які використовували русичі. Спочатку до верхівок довгих жердин прикріплювали гілки дерев, жмути трави, кінські хвости – так звані стягові чолки, а згодом почали закріплювати й клиноподібні відрізки тканини яскравого кольору.

За часів Київської Русі державного прапора як такого ще не було. Існували князівські стяги. їх вшановували. Військо князя не вирушало без стяга в похід і не починало битви.

Із запровадженням християнства на Русі поступово витісняються або помітно трансформуються родові тотемні знаки. На стягах русичів з'являється зображення хреста.

На зламі XIII–XIV ст. з'являються клиноподібні полотнища, на яких “здебільшого вживаним кольором був червоний, далі білий і блакитний, рідко жовтий”.

Головним елементом давньоруського стяга було не полотнище, а горішня оздоба – верхів'я, яке виконувалось у формі князівського знака. Так, на відомій іконі “Знамення” суздальські князівські знаки увінчано тризубом, новгородське військо має верхів'я стягів у вигляді хреста. Саме слово “знамено”, “знам'я”, що прийшло на зміну слову “стяг”, збігається за своїм змістом з назвою князівського знака власності.

Коли на українській землі було поширено польський державний устрій, з'явилися прапори воєводств і повітів, що різнилися за формою, а також знаки магістралів і цехів у містах. Прапором Київського воєводства, наприклад, стало зелене полотнище, на одному боці якого було зображено срібного архістратиґа Михаїла на червоному щиті, а на другому – червоного ведмеда на срібному щиті.

Із заснуванням Запорізької Січі і появою козацтва як особливої верстви населення України збагатилися форма і кольори у системі військових полкових, сотенних і морських похідних прапорів (корогв). Серед козацьких прапорів найчастіше натрапляємо на прямокутні й трапецієподібні полотнища. Відзнаки дрібних підрозділів були здебільшого трикутними, на них переважали різні відтінки червоної барви та малинової.

У XVIII ст. дедалі більше переважають блакитні полотнища із золотими чи жовтими зображеннями хрестів та частково інших знаків (небесні світила, зброя, постаті святих тощо). На лицьовій стороні

полкових і сотенних корогов і знамен було, як правило, зображення лицаря-вояка з шаблею і мушкетом на золотому чи жовтому тлі, а на зворотній – полкова чи сотенна емблема.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. із занепадом Гетьманщини українські прапори зникають. На територіях, що входили до Росії, майоріли біло-синьо-червоні знамена. Традиції козаччини зберігаються лише частково серед залишків запорозьких формувань понад Дунаєм, Бугом, Дністром, а також на Приазов'ї та Кубані.

Після того як перервалася своєрідна традиція козацької символіки тривалий час в Україні, що перебувала у складі Російської імперії, питання про національні символи не порушувалося. Ця тема постала на сторінках газет лише після революційних подій 1905–1907 років.

Жовто-блакитний прапор – відгомін старовинної територіальної символіки – з'явився як етнічний символ українського населення в 1848–1849 роках. Свідчать, що граф Стадіон, австрійський намісник у Львові, запросив до себе у резиденцію представників Галицької Русі і передав їм синьо-жовтий прапор як подарунок від матері імператора Австро-Угорщини Франца-Йосифа. (Вона, за словами графа, сама пошила його.) Обрані кольори відповідали гербу руських галицьких князів, де було зображено золотого лева на синьому тлі. Цим прапором користувалися згодом жителі Галицької та Угорської Закарпатської Русі.

У жовтні 1848 р. Головна Руська рада у Львові проголосила українською емблемою герб Романовичів – золотого лева на блакитному тлі. Згідно з геральдиком, це зумовлювало й кольори національного прапора: вгорі жовтий (знак лева), а внизу блакитний. Саме такий порядок і був прийнятий, тобто прапор мав називатися “жовто-блакитний”. Проте згодом, з незрозумілих причин (можливо, під впливом австрійських цісарських кольорів – угорі чорний, а внизу жовтий), серед галичан поширювалася інша назва прапора – “блакитно-жовтий”.

За правилами прапорознавства (вексилогії) порядок кольорів у багатобарвних прапорах читається згори вниз. Наголошуємо на цьому, щоб підкреслити: суперечки в Україні вже у XX ст. точилися лише з приводу порядку вживання кольорів.

З утворенням Української Народної Республіки Центральна Рада у Києві 22 березня 1918 р. ухвалила Закон про державний

прапор України – він був жовто-блакитний. Після державного перевороту, вчиненого багатими землевласниками на чолі з гетьманом П. Скоропадським, порядок кольорів було змінено на синьо-жовтий. Таким він залишився й після повалення гетьманату наприкінці 1918 р. і встановлення влади Директорії.

У проекті Конституції УНР 1920 р. записано: “Державними барвами Української Держави є барва синя і жовта... Прапор військової фльоти є синій-жовтий з державним гербом золотої барви в лівому розі синьої частини прапора. Прапор торговельної фльоти є синьо-жовтий”.

Вибір кольорів зумовлюється такими міркуваннями: символом України є чисте небо – символ миру (синій колір) та пшеничне поле – символ достатку (жовтий колір). 20 березня 1920 р. затверджено крайовий синьо-жовтий прапор на Прикарпатській Русі. Коли 1939 р. було проголошено незалежність Карпатської України, 15 березня в м. Хусті ухвалено закон, у якому, зокрема, зазначалося: “Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня”.

Нині жовто-блакитний прапор проголошено державним прапором незалежної України. Як пояснити дітям дошкільного віку символічне значення кольорів? Жовтий колір – це колір пшеничної ниви, колір хліба, зерна, що дарує життя всьому суццюму на землі, це колір жовтогарячого сонця, без лагідних променів якого не дозрів би, не заколосився б хліб. Це символ достатку українського народу.

Блакитний, синій кольори – це кольори ясного, чистого, мирного неба. Це колір води, без якої не дозрів би хліб. І ще – це колір миру.

Гімн – де урочистий музичний твір на вірші програмного характеру. Це символ державної єдності, який виражає ідеологічні устої держави, її принципи, історію та програмні цілі на майбутнє. Гімни можуть бути державними, революційними, військовими, релігійними, хвалебними тощо. Вони виступають засобом масової агітації, згуртування народу. З гімну починають урочисті збори, свята, Незвичайні масові події, гімном їх і закінчують. Цьому відповідають і художні засоби програмних творів; образність тексту, широка урочиста мелодія, маршовий ритм.

У 1862 р. П. Чубинський написав вірш “Ще не вмерла Україна”. Музику до тексту написав М. Вербицький. Вірш набув статусу гімну. Він стверджував волю й свободу українського народу. Саме своїм

визвольним пафосом вірш-гімн пустив глибоке коріння в національну свідомість українців. Виконання пісні-гімну та поширення його тексту довгий час заборонялось та переслідувалось.

”Ще не вмерла Україна” П. Чубинського був не єдиним національним гімном в Україні. Такими вважалися “Заповіт” Т. Г. Шевченка (муз. М. Вербицького), “Вічний революціонер” І. Франка (муз. М. Лисенка), “Не пора” І. Франка (муз. Д. Січинського), “За тебе, Україно” В. Щурата (муз. С. Людкевича;), “Для тебе, Україно, живем” О. Гриця (муз. С. Людкевича;), “Боже великий, єдиний, нам Україну храни” О. Кониського (муз. М. Лисенка) та ін.

Протягом 1990 р. на сторінках української преси обговорювалося питання, яким має бути гімн України. Багато було висловлено слухних пропозицій. Та головне – гімн мав відбивати життя народу, його історію й майбутнє.

Більшість учасників дискусії були схильні визнати гімнами України “Ще не вмерла Україна”, “Вічний революціонер”, “Заповіт”. Та Верховною Радою України було затверджено гімн П. Чубинського “Ще не вмерла Україна”.

Дітям дошкільного віку слід пояснити, що це хвалебна пісня своїй Батьківщині, в якій народ висловлює бажання бути вільним, незалежним, щасливим, жити в достатку.

З державними символами України дітей ознайомлюють у старшому дошкільному віці. Наводимо зміст програми з народознавства з розділу “Символи України”.

Прапор – символ державної та національної незалежності. Жовто-блакитний, синьо-жовтий прапори, значення кольорів прапора. Герб України – символічний знак держави, символ влади. Золотий тризуб на блакитному тлі – державний герб України, значення тризуба та кольорів. Історичні національні герби України: тризуб (знак князів Рюриковичів у Київській Русі), козак з мушкетом (герб Запорізької Січі), Лев (Данило Галицький, м. Львів), Архангел Михаїл (Київ). Герб міста (регіонально, міста, в якому мешкає дитина).

Гімн України – символ державної єдності, урочистий музичний твір програмного характеру (“Ще не вмерла Україна”, сл. П. Чубинського, муз. М. Вербицького). Історичні віхи українських гімнів (Г. Шевченко, “Заповіт”).

У старшій групі потрібно провести заняття на тему “Державні символи України”, а в підготовчій групі – присвятити кожному символу окреме заняття (наводимо його конспект).

Завдання: Ознайомити дітей з державними символами України: гербом, прапором, гімном; символічним значенням кольорів прапора, знака тризуба. Знати, що коли звучить державний гімн, потрібно встати. Виховувати повагу до державних символів.

...

Матеріал: ілюстрації (хлібні поля, моря України), прапор, герб, платівка із записом гімну; фарби, прапорці, пензлики.

Хід заняття: На столі у вихователя жовто-блакитний прапор, зображення герба – золотий тризуб на блакитному тлі. У дітей – фарби (жовта, блакитна), прапорці (білі), пензлики. На дошці – картина (чи ілюстрації) хлібного поля.

Вихователька указкою показує на картину і читає вірш М. Сингаївського:

Батьківщино, земле рідна,

Земле сонячна і хлібна,

Ти навек у нас одна.

Ти, як мати, найрідніша,

Ти з дитинства наймиліша,

Ти і взимку найтепліша –

Наша отча сторона.

*Діти, як називається наша Батьківщина?

* Чим багата Україна?

Подивіться на цю картину.

*Якого кольору пшениця, зерно?

’Щоб родила пшениця, що потрібно? Якого кольору вода? Якого кольору тихе мирне небо?

-Так, діти, ми живемо в Україні. Це наша держава, це наша Батьківщина. Україна славиться хлібом, пшеницею. В Україні є моря – Чорне та Азовське, багато річок, на яких відпочивають діти і дорослі. Україна – мирна країна. Її народи хочуть жити в мирі і злагоді. Всі ці бажання українців і відображено в державному прапорі. (Показує прапор). Подивіться на цей прапор. Якого він кольору? Як ви гадаєте, що означає жовтий колір?

’Так, це колір пшениці, зерна, хліба, теплого сонця.

– А блакитний колір що означає? – Так, голубу воду, голубе мирне небо. Ось такий наш державний прапор.

- Де ви бачили у нашому місті такі прапори?
- Так, на державних будинках.
- А зараз, діти, ту? зафарбуєте такі прапорці, а коли вони висохнуть, ви їх поставите на столі.

Діти виконують роботу.

Звучить тиха українська музика “Заповіту” (М. Вербицького).

По закінченні роботи вихователька показує герб і запитує, чи знають діти, що це таке.

– Так, це герб – головний знак нашої держави, України. Якого кольору тло цього знаку? Що означає цей колір? А що вам нагадує цей знак?

– Подивіться на цю картинку. (Показує картинку; Матір, Батько і посередині Дитина.)

- А мені, діти, ці три зубці нагадують ось цю картинку: Мати, Дитина і Батько. Вони символізують Силу, Любов і Мужність. Герб України – золотий тризуб на блакитному тлі.
- Де ви бачили такий герб?

Вихователька читає вірш (один стовпчик) П. Чубинського “Ще не вмерла Україна”.

- Чи знаєте ви, діти, який вірш я прочитала? Що це за вірш?

Як називають хвалебні пісні, в яких щось прославляється? У цьому вірші прославляють Україну. Це гімн на слова П. Чубинського, а музику написав М. Вербицький.

Музику до українського гімну грають о 6 годині ранку та о 24 годині вночі щодня по українському радіо. Гімном починають день і закінчують.

Гімн співають на урочистих зборах. Коли звучить державний гімн, потрібно встати, слухають його завжди стоячи. Ось і ми з вами зараз прослухаємо музику до гімну “Ще не вмерла Україна”.

(Звучить музика. Діти встають, слухають, потім сідають.)

- Діти, любіть свою Батьківщину, шануйте її державні символи. Український поет В. Сосюра написав чудовий вірш про Україну, який називається “Любіть Україну”. Послухайте його. (Читає вірш.)

Конспект заняття на тему «Символіка України»

Завдання: Ознайомити дітей з історією України, її гербами, гербом свого міста. Виховувати гордість за історичне минуле своєї Батьківщини.

Словник: герби, князі, козацтво, Запорізька Січ.

Матеріал: малюнки-макети гербів – тризуба, Михаїла, Лева, герб Запорізької Січі, герб міста.

Хід заняття: На дошці виставлено герби. Заняття починається з читання переказів та легенд з історії України для дітей.

У ході читання вихователька показує родовий герб князів Рюриковичів, розкриває його символічне значення.

Далі читає уривок про Великого князя Мстислава, який користувався печаткою з образом святого Михаїла, про Мономаха; показує герб із зображенням архангела Михаїла. Читання уривка про князів Данила та Лева супроводжується показом герба.

Легенди та перекази про запорізьких козаків супроводжують показом герба “Козак з мушкетом”.

Після цього діти розглядають герб свого міста.

II. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

II.1. Педагогічна спадщина Я.А.Коменського

Ідеї народного виховання є основою духовної культури, моральність будь-якого народу, вони мають неоціненне значення у вихованні підростаючого покоління в системі народної педагогіки і є її серцевиною. Кожен народ прагнув підготувати собі гідних наступників, і вся ця робота проводилася, насамперед, через передачу досвіду виробничої діяльності; разом з цим старші виробляли у молоді певні норми поведінки, звичаї, мораль, дбайливе ставлення до безцінного спадщини моральної культури свого народу. Ще “батько науки історії” Геродот (між 490-480 – близько 425 рр. до н.е.) писав, що кожен народ має свої звичаї і шанує їх найкращими.

Проблеми виховання дітей розкриваються в працях давньогрецьких учених і філософів – Сократа, Платона, Арістотеля і Демокріта. Так, Сократ (469-399 рр. до н.е.) головною метою виховання вважав вдосконалення моральності особистості. Платон (427-347 рр. до н.е.) висунув теорію про те, що виховання повинно бути організоване державою і відповідати інтересам філософів і воїнів. Арістотель (384-322 рр. до н.е.), учень Платона, до вирішення багатьох питань підходив діалектично. У своїй “Риториці” він стверджував, що державні закони повинні бути загальнонародним і загальновизнана усіма людьми і бути основою моральності народу.

Він вважав, що для всіх людей найважливішими духовними потребами повинні бути справедливість, чесність, гуманність і т.д., що головне призначення людини на землі – робити людям добро.

Як відзначають класики, виховання визначається суспільними відносинами і його цілі та завдання в різні епохи змінюються. Вони надавали особливого значення настигності, бо формування індивіда неможливо без теоретичного осмислення і творчого використання століттями накопиченого соціального досвіду, прогресивних народних традицій. Торкаючись питань традиційного виховання у формуванні особистості, народні традиції та звичаї класики вважали дієвою силою, яка регулює взаємовідносини людей.

У всі часи люди бережно ставилися до безцінної спадщини моральної культури свого народу, яке йде корінням в глиб тисячоліть; моральні цінності пронизують собою всю духовну культуру суспільства і сприяють вдосконаленню особистості, тому не випадково вчені постійно спиралися у своїх дослідженнях на традиційні форми виховання, на народну педагогіку як у нашій країні, так і за кордоном.

Народна педагогіка стала першоосновою становлення професійної, наукової педагогіки. З її чистих джерел черпає творче натхнення і запал живої думки не одне покоління видатних педагогів.

Г. Волков писав: "...народна педагогіка не наука, а лише сировина, матеріал, джерело інформації для науки. У цьому змісті вона відіграє велику роль стосовно педагогічної науки. Народна педагогіка не наука, але для науки представляє величезний і неоціненний інтерес, тобто вона становить об'єкт наукового дослідження, предмет науки". За визначенням Г. Волкова народна педагогіка це – досвід етнічних груп у вихованні й навчанні дітей морально-етичних й естетичних поглядів на споконвічні цінності родини, роду, нації. Предметом етнопедагогіки виступає, таким чином, насамперед народна педагогіка, базові положення якої, на думку автора, подібні у всіх педагогічних культурах.

Кожний народ має свій ідеал людини. Навчання й виховання, в основі яких лежать національні традиції, спрямовані на досягнення цього ідеалу. Педагогічні традиції, накопичені народом протягом усього історичного розвитку, відбиті в народній педагогіці. Саме вони становлять основу його виховної системи з розвитку моральних якостей особистості. У народній педагогіці акумулюються такі моральні цінності, як відповідальність, честь, совість, терпимість,

любов, співпереживання, потреба в творчій діяльності, співчуття, милосердя. Народна педагогіка виступає скарбницею знань, ідей, принципів, традицій, засобів, за допомогою яких в різні Історичні періоди виховувалося підростаюче покоління.

Я.Коменський був основоположником педагогіки нового часу. У його теоретичних працях з питань навчання і виховання дітей розглянуті всі найважливіші педагогічні проблеми.

Найвідоміша теоретична праця Коменського з педагогіки “Велика дидактика”, тобто загальна теорія навчання. Його дидактичні положення увійшли в сучасну теорію навчання.

“Материнська школа” – про виховання дитини в перші шість років життя.

“Дитячий світ у картинках” – енциклопедичний підручник латинської мови, перекладений на 16 мов світу.

Підручник латинської мови для початківців, спрощений варіант книги “Відкриті двері мов”, перша успішна спроба створення навчальної книги на основі психологічних принципів. Тут реалізована ідея розвитку зовнішніх органів почуттів як головного джерела пізнання у дітей; правила переходу від конкретного до абстрактного, від цілого до частини і назад, від простого до складного.

Прагнучи зробити вчення для школярів більш цікавим, Коменський склав навчальну книгу “Школяра”, яка представляла собою драматизацію змісту “Відкритої двері мов” і призначалася для постановки на сцені шкільного театру. Це спроба охопити в одній системі всі людські знання таким чином, щоб вони склали одне логічне ціле, в якому одне впливає з іншого, і знання було б міцним, переконливим і всім доступним. Однакові знання всіх про все повинні стати засобом загального поліпшення людства, засобом усунення суперечок і воєн і здійснення міжнародного співробітництва.

Основні педагогічні ідеї Коменського: загальне навчання, ідеї дисципліни, поняття шкільного року, дидактичні принципи, класно-урочна система. У дидактичному вченні Коменського одне з важливих місць займає питання про загальні принципи навчання, які зазвичай називають дидактичними принципами.

Коменський вважав, що необхідно з дитинства виробляти позитивні моральні якості (справедливість, помірність, мужність, причому під останнім він розумів, зокрема, наполегливість у праці та ін.) Важливу роль в моральному вихованні він відводив прикладу дорослих, систематичному привчанню дітей до корисної діяльності і до виконання правил поведінки.

Геніальний син чеського народу, педагог-класик, основоположник педагогічної науки, великий мислитель, патріот, демократ-гуманіст і самовідданий борець за мир між людьми, Ян Амос Коменський належить до тих історичних особистостей, які своїми творіннями і беззавітним служінням народу здобули нев'янучу славу і любов.

Велика заслуга Коменського перед людством полягає в тому, що він з позиції демократизму і гуманізму зміг дати критичну оцінку всієї віджилої середньовічної системи виховання. Коменський, враховуючи все те цінне, що було накопичено його попередниками в галузі теорії та практики виховання, створив педагогічне вчення, яке і донині зберігає свою сучасність і необхідність.

Відмінною рисою педагогічних поглядів Коменського було те, що він розглядав виховання як один з найважливіших передумов встановлення справедливих і дружніх відносин між людьми і народами. Ця ідея проходить червоною ниткою через його головну працю: “Велика дидактика”. Одну із її частин він назвав “Загальним вихованням”. Він розвиває думку про те, що виховання та освіта людини не закінчується після виходу зі школи. Шкільне виховання і освіта повинна готувати юнацтво до майбутнього самовиховання і самоосвіти, недоторканності духу, твердисті і характер, любов до Батьківщини, землі батьків він проніс через усе життя.

Чеський педагог вперше узагальнив накопичений досвід виховання і освіти дітей в сім'ї, школі, розробив струнку педагогічну систему, в основі якої лежить принцип природовідповідності, що дозволяє враховувати природу вихованців, їх психолого-фізіологічні особливості. Даний принцип є одним з основних в етнопедагогіці. Я. А. Коменський відзначав, що метою виховання є не тільки

вдосконалення особистості саме по собі, а й підготовка її до вдосконалення навколишнього життя. Педагог-мислитель невпинно підкреслював необхідність розвитку інтелекту у несформованого індивіда і вірив у створення щасливого життя для всіх людей за допомогою розуму і силами самих людей.

Цілі виховання Коменський чітко сформулював у своїй “Великій дидактиці” (1633-1638). У ній він вперше в історії педагогіки запропонував струнку систему виховання підростаючого покоління з вікових особливостей. Виховання дітей до 6-річного віку, на його думку, повинно проводитися в сім’ї під керівництвом матері – це перший ступінь виховання і освіти, або материнська школа, де освіта повинна здійснюватися рідною мовою на основі рідної культури. У цьому віці, вважав учений, головним завданням батьків є розвиток органів чуття дітей, збагачення їх уявлень про навколишнє життя, розвиток мовлення і первісних умінь.

Я. А. Коменський вважав, що батьки ще до надходження дітей до школи повинні підготувати їх до основ моральних норм поведінки, до розумовому сприйняттю речей, навчити ясно викладати думки і дати їм трудові навички. І виконання цих завдань, на думку Коменського, можливе лише на основі рідної культури.

Другий етап підготовки дітей – від 6 до 12 років – Коменський називав школою рідної мови, де вихованці всіх станів вивчають навколишній світ, вдосконалюють володіння рідною мовою, який є “засобом цементування нації як такої”. Тут діти повинні отримати реальні знання з арифметики, географії, історії і т.д. На третьому ступені (підлітки 12-18 років) передбачалося навчання найбільш здібних підлітків в гімназії або латинській школі, де вони більш поглиблено продовжують вивчення предметів, розпочате в школі рідної мови, з посиленням їх практичної спрямованості. У завершальну щабель освіти в системі Коменського входить академія (юнаки 18-24 років); така вища школа, на думку просвітителя, повинна бути в кожній державі, система її роботи описана в “Чеської дидактиці”.

Важливу роль в моральному вихованні дітей Я.Коменський відводить родині. Цьому питанню він присвятив цілу працю під назвою “Материнська школа” – це перше в історії методичне керівництво для сімейного виховання, побудоване на ідеях народної педагогіки. У цій роботі вперше в історії педагогіки глибоко розкривається система виховання, розвитку та вдосконалення

особистості людини протягом усього його життя, від народження до смерті.

Я. Коменський в своїй книзі “Материнська школа” пише, що “діти безцінний скарб” і як щасливі ті, кому Бог дарував дітей, “для батьків, діти повинні бути миліше і дорожче, ніж золото і срібло, перли і дорогоцінні камені.”. “Золото, срібло, дорогоцінні камені не можуть навчити нас нічому, чого нас вчать інші творіння, а саме – божественної мудрості, доброти. А діти нам даються як дзеркало скромності, привітності, доброти, злагоди та інших християнських чеснот”. Він узагальнив найбільш прогресивні ідеї про виховання дітей, материнську мудрість різних народів, у книзі представлена концепція всебічного розвитку особистості дитини в процесі його виховання. Розглядаючи це питання, Коменський виходив з принципу: “Майбутнє укладено в дітях” і доповнив: “Так як діти є драгоціннейшим даром божим і ні з чим не порівняним скарбом, то до них потрібно ставитися з найбільшою дбайливістю”.

Чеський педагог закликав батьків проводити з дітьми цілеспрямовану виховну роботу, щоб спочатку їх привчити “до благочестя”, потім озброїти основами людської моральності і тільки після цього дати їм наукові знання.

Особливо потребують виховання підлітки, з якими батьки відчують значні труднощі. Тому Коменський рекомендує батькам починати виховання дітей з самого раннього віку; для формування моральних основ у підростаючого покоління він пропонує прищеплювати їм такі якості, на розвиток яких орієнтує і народна педагогіка:

- діти повинні їсти і пити “згідно з вимогами природи, не обиратися і не переповнюватися їжею і питвом понад необхідності”;
- де б не знаходилася дитина, він повинен “дотримуватися пристойності при їжі, в одязі і в піклуванні про тілі”;
- з повагою ставитися до старших, словами, діями;
- “щоб вони по знаку і слову старших готові були негайно виконати всі”;
- “що є – то є, чого немає – того немає. Нехай же ніколи не привчають брехати і говорити не те, що є, серйозно ...чи жартома”;
- “щоб вони не торкалися нічого чужого, не чіпали, не брали таємно, не ховали і не завдавали будь-кому шкоди”;

- щоб діти були “приємними для інших, щоб вони були щедрими, а не скупими і не заздрісними”;
- “щоб вони звикли уникати ледачого дозвілля”; мовчанню – повинні вміти не тільки говорити, а й мовчати, “де це необхідно: коли говорять інші”;
- “щоб вони не думали, що все має бути до них по їхньому помахом; з раннього віку поступово вони повинні привчатися приборкувати пристрасті”;
- гуманності і готовності служити старшим – таке виховання “є особливим прикрасою юнацтва, то буде доречним, щоб і до цього також привчалися вони з дитинства”;
- проявляти до кожного “делікатність, вміти вітати, подавати руку, дякувати за послугу і інше”;
- “в усьому поводитися стримано і скромно”.

Чеський педагог виступав за всебічне виховання дітей, звертав увагу батьків на те, щоб діти, з одного боку, були фізично здоровими, з іншого – озброєні знаннями і вправлялися у мудрості.

Я. А. Коменський закликав людину зберігати свою гідність при будь-яких умовах і вести себе розумно серед людей, в суспільстві.

Він вважав, що людина повинна підкорятися загальним законам природи і всі педагогічні засоби повинні бути природовідповідними. Тому наставник повинен керуватися факторами природного розвитку особистості дитини. Разом з тим, паралельно з принципом природовідповідності, він вважав за необхідне вивчення законів духовного життя людини і узгодження з ними всіх педагогічних впливів. Паралельно з навчанням потрібно прищеплювати вихованцям основи моральності, виробити позитивні якості, необхідні для нормального життя: виконання встановлених правил поведінки, підготовка до праці і т.д.

Важливу роль Я.Коменський відводив вчителю. Він ратував за те, щоб учителі дітей народу були справді народними, повинні знати, любити рідну мову, усна творчість народу. Він нарікав на те, що “... народ і народні мови знаходяться в найбільшому презирстві, ніж їм наноситься найбільша образа. Нехай кожному народу все передається рідною мовою ...”. На думку Коменського, народний педагог має бути патріотом рідної мови, рідної культури.

Істинно народний учитель повинен володіти тими якостями, які він хоче виховати у своїх учнів: вчити істині, вчити мудро, любити свою справу, в процесі навчально-виховного процесу враховувати

вікові, індивідуальні, психічні особливості дітей, особливу увагу приділяти моральному вихованню, тому, щоб підготувати вихованців до праці і життя.

Я. А. Коменський писав, що кожен народ є великим педагогом, носієм таких необхідних для будь-якої людини якостей, як розсудливість, терпіння, обережність, правдивість, привітність, хоробрість, працьовитість, дотепність, мужність, висока моральність. Вся діяльність людини, вважав учений, повинна бути спрямована на те, щоб вивчати народну мудрість, “яка робить нас піднесеними, мужніми і великодушними”. Основою ж моральності, вважав він, є праця, бо “благородні уми харчуються працею”.

Особливу увагу Я. А. Коменський приділяв моральному вихованню. “Все що передує не так істотно, – писав він, – у порівнянні з головним – моральністю і благочестям”. Чеський просвітитель зазначав, що потрібно не тільки вчитися, але і вивчитися моральності; слід постійно дбати про те, “щоб мистецтво впроваджувати справжнім чином моральність і істинне благочестя було поставлено належним чином у школах, щоб школи воістину стали “майстернями людей”.

Піклуючись про підготовку гідної зміни, він розробив для вихователів 16 правил мистецтва розвивати моральність, пронизані духом народної педагогіки:

1. Чесноти повинні бути впроваджені юнацтву всі без винятку.
2. З цих чеснот ведучими є: мудрість, поміркованість, мужність і справедливість.
3. Мудрість юнаки повинні черпати з хорошої настанови, вивчаючи справжні відмінності речей і їх гідність.
4. Людина у всьому повинна дотримуватися помірності: в їжі і пиття, уві сні і бодрственому стані, в роботі і в іграх, в розмові і мовчанні.
5. Вчити юнаків мужності, щоб вони долали самих себе, стримуючи свій потяг до зайвої біганини або грі, приборкуючи нетерплячість, ремствування, гнів; виробити в них звичку підходити до всього обдуманого.
6. Вчити хлопців справедливості, ніколи нікого не ображати, уникати брехні і обману, проявляти старанність і люб'язність.
7. Бути мужнім, благородним і витривалим у праці.
8. Бути щирим з людьми і виконавчим.

9. Прищеплювати дітям і підліткам трудові навички; вони повинні постійно займатися яким-небудь серйозним або цікавим працею.
10. Особливо необхідно вселити дітям споріднену справедливості чесноту – готовність з бажанням прислужитися іншим.
11. Розвиток чеснот в дітях необхідно починати з раннього віку.
12. Чесноти потрібно вчити хлопців на позитивних прикладах старших.
13. В першу чергу зразками в поведінці для дітей, приміром порядного життя, високої моральності мають бути їхні батьки.
14. Приклади для підростаючого покоління потрібно супроводжувати настановами і правилами життя для того, щоб виправляти, доповнювати і зміцнювати наслідування.
15. Ретельно оберігати дітей від спільноти зіпсованих людей, так як природа зла поширюється легше і тримається наполегливіше.
16. Для протидії поганим устоям необхідна дисципліна.

В історії педагогіки Я.Коменський є кращим з ідеалів, особистістю-символом. Він створив педагогічні і філософські праці, пронизані духом гуманізму, демократизму, любові і поваги до людей, поваги до праці. Мислитель проповідував ідею ліквідації станових привілеїв і пригноблення людини людиною, любов до Батьківщини, оптимістичну віру в майбутнє, рівноправність великих і малих народів і пошану до національних прав всіх народів.

“Материнська школа”, написана майже 400 років тому, вражає своєю актуальністю, розкриває проблеми виховання дітей, відносини між дітьми і батьками, вказує шляхи вирішення цих проблем. Кожен рядок книги дихає найніжнішою любов’ю і турботою про дітей, бажанням допомогти батькам у важливій і благородній справі – вихованні дітей.

Внесок Я.А.Коменського в розвиток народної педагогіки неоціненний. Він теоретично обґрунтував і розвинув принцип народного виховання; в його працях рельєфно простежується століттями накопичений педагогічний досвід, народні ідеї і досвід виховання. Спираючись на прогресивні традиції, чеський просвітитель створив оригінальну дидактику, справив значний вплив на подальший розвиток педагогіки не тільки в своїй батьківщині, але і в багатьох інших країнах, у тому числі в Україні.

Сьогоднішні педагоги вважають цього великого класика – вчителем всіх вчителів. Коли говорять, що народи – великі педагоги, і

великі педагоги -народні, як найбільш яскрава ілюстрація виникає приклад Яна Амоса Коменського.

II. 2. Вплив педагогічної спадщини Я.А.Коменського на формування етнопедагогіки

Українська етнопедагогіка – цілісна система знань, ідей, форм і методів роботи з дітьми. Вони ґрунтуються на таких принципах, як природовідповідність, народність виховання і самодіяльність учнів у процесі навчання й виховання, а також гуманізм, зв'язок виховання з життям народу, виховання в праці, урахування вікових, індивідуальних та генетичних особливостей учнів, єдність вимог і поваги до особистості, поєднання педагогічного керівництва і самостійності учнів, практичне оволодіння культурно-історичним досвідом рідного народу, повна і глибока довіра до дитини та віра в її сили й можливості. Вони покликані формувати поведінку дитини, її практичний досвід.

Мудрість народу в царині виховання поступово сформувалася в поняття “народна педагогіка”. У чому ж її сутність? “Народною називають ту педагогіку, яку створив народ, – писав український педагог-дослідник М. Стельмахович. Це галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду народу, що виробляється в домінуючих серед народу поглядах на мету і завдання виховання у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання”.

На основі масиву знань певної етнічної спільноти про виховання молодого покоління виникла етнопедагогіка. Упродовж віків людство намагалося осмислити, зрозуміти і передати майбутнім поколінням свій досвід, знання, уміння, формулюючи і втілюючи їх у стислих словесних формах. Цю невичерпну скарбницю людської мудрості називають історичною педагогічною спадщиною. Вона давня, як і рід людський, і сформувалася задовго до того, як педагогіка виділилася в окрему науку.

Етнопедагогічні знання постійно розвивалося, поповнюючись новими елементами. Деякі дослідники не проводять чіткої межі між етнопедагогікою і народною педагогікою і часто, описуючи традиційний народний виховний досвід, використовують термін “етнопедагогіка”.

Принципова відмінність між цими науковими поняттями визначив академік РАО Г. Волков: якщо народна педагогіка має

відношення до досвіду і емпіричним відомостями та знань з питань виховання, які зазвичай поширюються усно, то етнопедагогіка – сфера теоретичної думки, сфера науки. Народна педагогіка – це історично сформована сукупність педагогічних відомостей і виховного досвіду, що збереглися в усній народній творчості, героїчному епосі, зводі правил усталеної поведінки і виховання, звичаї, обряди, традиції, дитячих іграх та іграшках.

Народна педагогіка містить як ідеал виховання, так і шляхи та засоби його досягнення. Цінності народної педагогіки допомагають направити сучасний навчально-виховний процес на формування етнічної самосвідомості у підростаючих поколінь, розвиток у них розуміння ролі свого народу, етнічної групи в соціальному оточенні, світовій культурі.

Народна педагогіка є основним об'єктом науки етнопедагогіки. У народній педагогіці превалює емпірика, в ній багато цінних фактів і оригінальних ідей, але немає цілісної системи, поглядів, узагальнюючої теорії, а етнопедагогіка являє собою науковий погляд на явище, в ній аналізуються соціальні та педагогічні процеси, взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливу педагогіки з освітньо-виховними традиціями того чи іншого етносу.

Етнопедагогіка – галузь педагогіки, що включає в себе емпіричні педагогічні знання, навички, досвід певного етносу у вихованні підростаючого покоління. В етнопедагогіці загальнолюдські надбання трудового, етичного, естетичного виховання втілюються в системі виховання даного народу.

Етнос (з грец. – народ, плем'я) – це народ, стала, історично визначена сукупність людей, які мають спільні риси та особливості культури й психічного складу, свідомо розуміють свою єдність. Етнопедагогіка як галузь педагогічної науки досліджує такі проблеми:

- своєрідність мети, завдань, методів, прийомів і засобів виховання, які є характерними для конкретного етносу;
- порівняльне (компаративне) вивчення специфіки навчання та виховання у представників різних національностей;
- особливості впливу національної психології, менталітету на процес виховання тих чи інших етнічних груп;
- урахування закономірностей процесу виховання представників певних етнічних груп та особливостей їхнього розвитку.

У структурі етнопедагогіки виділяють такі основні компоненти:

1. Народне дитинознавство, сутністю якого є вивчення дитини: особливостей її фізичного, психічного й соціального розвитку.

2. Народна дидактика – розкриває зміст народних повчань, напучувань, настанов, роз’яснень; допомагає дитині, молодій людині пізнати світ, природу, довкілля, зокрема соціальне середовище, надбання свого народу.

3. Педагогічна деонтологія (з грец. – необхідне, потрібне) – вивчає обов’язковість дотримання та виконання встановлених правил поведінки, які вироблені певним народом, соціальною спільнотою, членом якої є дитина, доросла людина. Дослідник проблем етнопедагогіки В. Ликов у рамках деонтології виділяє такі чинники:

- знати та наслідувати заповіді предків;
- дотримуватися законів життя;
- шанувати свій родовід;
- вивчати історію й культуру свого народу;
- любити і знати рідну мову;
- шанувати батьків, родичів, інших людей;
- дорожити рідним національним середовищем;
- бути вірним народним традиціям, звичаям, обрядам;
- поважати національні символи;
- виявляти гуманізм, порядність, милосердя, совісність, відповідальність, обов’язковість, толерантність;
- виявляти працелюбність.

4. Родинна педагогіка (фамілістика) має за мету надати допомогу батькам у вихованні дітей. На сучасному етапі розвитку суспільства родинна педагогіка набирає особливої ваги. Спроби обмежити роль батьків у сфері виховання і покласти цю важливу функцію на державні виховні заклади не принесли очікуваних результатів. Основним соціальним інститутом у системі виховання юні історично та природно покликана бути родина. Родинна педагогіка має формувати культ Матері і Батька, культ Роду.

У нових соціальних умовах родинна педагогіка повинна розв’язувати такі виховні проблеми (за В. Ликовим):

- а) відновлення заповідей батьківської педагогіки:
- шанувати батьків, свою родину;
 - слухатися старших людей та членів сім’ї;
 - готувати дітей у соціальному й матеріальному плані до подружнього життя;

- б) формування педагогічної культури батьків;
- в) оволодіння батьками основами педагогічної майстерності.

5. В останні роки набув актуальності ще один важливий пласт народної мудрості в царині виховання – козацька педагогіка. Козацька педагогіка спрямована на формування у молодого покоління таких морально-духовних якостей як благородство, лицарство, героїзм, патріотизм, людяність, милосердя, мужність, гармонія тіла й духу. Козацька педагогіка – це втілення ідей української національної педагогіки в рамках конкретного історичного періоду специфічної діяльності українського козацтва.

Останнім часом педагоги-дослідники актуалізували вивчення надбань козацької педагогіки. Цьому сприяли праці В. Кузя, Ю. Руденка, В. Ликова та ін.

Етнопедагогіка за своїм змістом, методами досліджень тісно поєднана з іншими науками. Зокрема, з етнографією – наукою про народи світу (етноси), їхнє походження, розселення, процеси культурно-побутових відносин між людьми. У багатьох зарубіжних країнах уживають також термін “етнологія”.

Предметом дослідження етнографії є: вивчення етнічного складу населення окремих країн; опис етнічної історії народів світу; стан культурно-побутових традицій певних етнічних груп; опис елементів побутової культури (звичаїв, обрядів, народного мистецтва, усної народної творчості та ін.). Основою етнопедагогіки є національне виховання, бо воно “сповідує, – як наголошує В.Н. Ликов, – одну і ту ж мету – виховати національно свідому особистість, громадянина, який би дорожив національними і загальнолюдськими цінностями та святинями, глибоко пізнав би їх та поважав”.

Отже, етнопедагогіка як наука про народну педагогіку має вирішувати такі завдання:

- всебічно вивчати досвід українського народу в царині виховання;
- актуалізувати надбання народу в сфері виховання з урахуванням особливостей соціального розвитку суспільства;
- визначати шляхи та засоби ефективного використання досягнень української народної педагогіки в системі національного виховання;
- визначати відповідність ідей народної педагогіки сучасним завданням виховання всебічно розвиненої особистості.

Таким чином, народна педагогіка – це невичерпне джерело мудрості певного етнічного соціуму у справі виховання молодого покоління. Відомий російський педагог Г. Волков, який у середині минулого століття, коли на народну педагогіку певною мірою було накладено табу, започаткував новий етап у розвитку науки про народний досвід виховання дітей, назвав цей пласт надбань народів різних національностей у царині виховання “педагогікою національного розвитку, етнічного самовиховання, національного порятунку.

...

Етнопедагогіка охоплює різні галузі людського знання. З погляду походження вона знаходиться у предметному полі педагогіки, а з точки зору соціального прояву – частково входить у предметне поле історії, психології, етнографії, соціології. Вітчизняна етнопедагогіка розвивалась у тісній взаємодії з цими науками. Без їх розвитку неможливе вирішення таких важливих соціальних і культурних завдань, як збереження і розвиток національної свідомості, формування національного характеру, ствердження рівних, гуманних відносин між представниками різних народів, які населяють Україну.

При цьому завдання практичного вживання етнопедагогічних знань з метою розвитку вітчизняної освіти домінували над теоретичною рефлексією. Поява етнопедагогіки як самостійної галузі науково-педагогічного знання – закономірний процес, викликаний існуванням такого феномену, як народна педагогіка. Наявність великої кількості теоретичного і практичного матеріалу у галузі традиційного народного виховання потребувало його подальшого вивчення, узагальнення та застосування прогресивного виховного потенціалу у сучасній практиці навчання і виховання дітей.

Етнопедагогіка має особливість, що відрізняє її від багатьох інших наукових галузей і обумовлена наступними факторами:

- історією народу, психологічними та мовними особливостями харизматичних та культурних героїв;
- звичаями, правилами та нормами поведінки;
- ландшафтом, кліматом, хіміко-біологічними впливами на місце проживання;
- провідною діяльністю щодо життєзабезпечення.

Сутність етнопедагогічних знань визначена Н. Лисенко: “Це особливо перетворене, трансформоване знання про етнічне виховання – це таке знання, сутність якого має пізнавальне і виховне значення у

педагогічній культурі будь-якого етносу” . Отже, етнопедагогічне знання – це знання про:

дійсність та загальну етнічну картину світу, багатоманітність специфічності традиційних етнічних культур та їх взаємодію;

ідеали, цінності, функції, закономірності традиційного етнічного виховання, виховного простору і світу дитинства;

фактори традиційного етнічного виховання: генетику, середовище, виховання, освіту, етносоціальне мовне середовище, релігію;

зміст, форми, методи, засоби традиційного етнічного виховання; працю, природне середовище, наступність поколінь.

Як зазначає Н. Лисенко, слово “виховання” в українців є похідним від кореня “ховати”, переховувати, тобто оберігати від небезпеки, смерті, хвороби, опікуватися дитиною, а також навчати пристойно поводитися, здобувати освіту, розширювати світогляд, моральні норми. Виховання повинно готувати дитину до самотійного життя. Якщо порівняємо з російським “воспитывать”, то це означає вигодовувати (від “питать”). Певні традиції етнопедагогіки, які застосовуються починаючи з грудного віку, впливають на весь психологічний розвиток дитини в майбутньому.

Необхідність врахування в педагогічній практиці особливостей народного виховання дітей було обґрунтовано у філософських та педагогічних працях ХІХ – початку ХХ ст.

К. Ушинський сформулював принцип народності виховання і стверджував: кожен народ має свій ідеал і намагається відтворити його в окремих особистостях; кожен народ має свою особливу систему виховання, засобами якої намагається досягти означених цілей тощо.

Народне виховання – серцевина етнопедагогіки українського народу. Ця галузь має власний предмет дослідження, методи, а також специфічні принципи, серед яких є такі: єдність людини та природи, етнокультурна спрямованість науково-методичного пошуку; збереження традиційних і створення на цій основі нових культурних цінностей; єдність специфічно-народного і загальнолюдського тощо.

Етнопедагогіка – це наука про досвід народу у справі виховання молоді, про його педагогічні погляди, наука про педагогіку побуту, сім’ї. “Предметом етнопедагогіки є досвід навчання й виховання дітей, накопичений конкретним етносом за тривалий час його існування”.

Як будь-яка наука, етнопедагогіка має свою історію становлення та розвитку. Використання накопиченого українським народом досвіду у вихованні є цінним джерелом для відродження й становлення національного виховання, оскільки воно відповідає українській вдачі, менталітетові, особливостям національного характеру.

Багатовікова практика народного виховання викристалізувалася як найраціональніший стиль взаємин з дітьми, який не придушує, а розправляє їхні сили, розвиває самостійність та ініціативність.

На думку Н. Лисенко, головним елементом педагогічної системи є мета, яка визначає ідеальний образ очікуваного результату, що слугує орієнтиром у виховній діяльності. Джерелом відділення мети вважають виховний ідеал конкретної етнічної спільноти.

Визначення мети виховання в національній педагогіці є чи не найважливішою проблемою сучасної науки. Нам близька думка І. Підласого про те, що "...в центрі національного виховання має стояти людина, і не просто людина, а українець". Г. Волков підґрунтя ідеалу вбачає у формуванні національної гідності людини: "Будь таким, щоб по тобі судили про твій народ".

Більшість сучасних науковців вважають, що мета виховання полягає у формуванні досконалої особистості з притаманними їй цінностями. Українська етнопедагогіка бере свій початок десь у далеких глибинах кількатисячолітньої історії нашої землі. Психологія мирного хлібороба, закоханого в землю, ліс, річку, дерева і квіти з роду в рід передавалася наступним поколінням. Проте потреба захищати цю землю від чужоземних зайд виробляла стійкість і мужність, вимушену войовничість і патріотизм.

Протягом віків в Україні викристалізувався педагогічний досвід народу, втілений в його мудрості, вміннях і навичках виховання наступних поколінь. Цей досвід відображений у фольклорі, іграх, танцях, у мистецьких творах, обрядах, традиціях.

Традиції української етнопедагогіки творчо розвинув видатний філософ Григорій Сковорода. У своїх працях він гостро засуджував відірвану від практичного життя систему виховання, яка ігнорувала природу дитини, пригнічувала в ній людські нахили й прагнення.

В ті часи деякі українські поміщики та старшини віддавали перевагу "модному" вихованню, часто далекому від справжнього пізнання життя, забуваючи свої національні традиції. Григорій Сковорода нагадував їм: "Якщо ти українець, будь ним. Якщо ти

поляк, то будь поляком. Ти німець? Будь німцем. Ти француз? Будь французом. Татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і своєю мірою, і все прекрасне, що чисте, природне, тобто непідробне”. Успіх використання цього досвіду в сучасних умовах залежить від ретельного врахування його специфічних особливостей. Коротко розглянемо їх.

На відміну від офіційної, народна педагогіка виключає колективні форми виховання, акцентуючи увагу на його індивідуалізації. Не випадково навіть вік дитини в етнопедагогіці визначається не кількістю років, а тим, що дитина може і вміє робити своїми руками. О. Будник вказує на те, що “господарське виховання в народній педагогіці носило свідомий характер і зводилось до привчання дітей з 5-6-річного віку до праці”.

Дорослі залучали малечу до різних видів трудової діяльності. Як засвідчують наукові дослідження, діти були зайняті у 85 видах господарсько-побутової праці, окрім поля, саду, городу. У традиційній українській сім’ї панувала думка: все, що роблять дорослі, різною мірою можуть виконувати й діти.

У народній педагогіці проглядається ідея розвитку природних задатків дітей із раннього віку. Як правило, діти продовжували справу батьків. І в цьому є певна логіка, бо дитина виростала в атмосфері певної професійної здатності, а отже, майстерність у будь-якій справі вдосконалювалася з кожним поколінням. Наприклад, батько-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство – найголовніша професія на землі. І дитина змалечку привчалася до хліборобської праці та її секретів.

Універсальною особливістю етнопедагогіки є те, що вона ефективно використовує два головних напрями спрямованості дитини – наслідування діяльності дорослих і прагнення до пізнання оточуючого світу.

Археологічні дослідження свідчать, що приблизно в IV тисячолітті до н.е. виникли шумерські міста-держави Аккад, Вавилон, Ассирія. їх населяли великі етноси зі своєю неповторною культурою. Поступово відбувалася диференціація Етнопедагогічних знань відповідно до особливостей етнічних культур. Формують державні системи виховання успадковували етнічні характеристики, які були розвинуті і вдосконалені в нових умовах.

Розвиток писемності стало найважливішою умовою повсюдного розповсюдження шкіл. Ранні держави використовували в них досвід

традиційного народного виховання для формування у дітей та молоді етнічної самосвідомості, почуття відданості своєму народові, готовності захищати свою землю, мужності, сміливості, прагнення до збереження територіального і державної єдності.

Найбільш ранніми вважаються письмові узагальнення традиційного педагогічного знання взагалі і Етнопедагогічні зокрема, наведені в стародавніх писемних пам'ятках: “Законах царя Вавилонії Хаммурапі” (1792 – 1750 рр. до н.е.), “Законах Ассирії” (друга половина II тис. до н.е.), “Літопису ассірійського царя Ашшурбаніпала” (669 – 633 рр. до н.е.), “Книзі притч іудейського царя Соломона” (965-928 рр. до н.е.) і ін. Вони дозволяють скласти уявлення про організацію шкільної освіти, зміст і методи навчання та виховання дітей у навчальних закладах тих часів.

Навчання скрізь ґрунтувалося, перш за все, на народних виховних традиціях предків. Древні джерела свідчать про досить великому обсязі існували в той час етнопедагогічних знань. Чимало годин відводилося заучування переказів, казок, легенд, а також засвоєнню обрядів і ритуалів. Можна зробити висновок, що первинні Етнопедагогічні знання, що зародилися і сформувалися в загальному вигляді ще в первісному суспільстві, отримали широкий розвиток і в наступні історичні періоди.

Великі уми минулого з великою повагою ставилися до виховних традицій своїх предків. Вивчаючи культуру народу, в тому числі і педагогічну, вони відбирали в ній все краще і включали в свої наукові праці та повсякденну педагогічну практику.

Одним з перших мислителів, які займалися вивченням і узагальненням народної педагогічної культури, був видатний китайський філософ Конфуцій (551-479 рр. до н.е.). Він збагатив етнопедагогіки такими світоглядними і етичними положеннями: непорушною нормою поведінки є синівська шанобливість і святість будь-якого починання, початого попередніми поколіннями; з метою досягнення соціальної стабільності і високої моральності суспільства і, перш за все, молоді, повинна братися за основу накопичена в минулому мудрість; в вихованні дітей і молоді необхідно слідувати культурним традиціям, перш за все, свого, а потім інших народів; основою принципів побудови досконалого суспільного устрою є гуманність, дотримання ритуалів і обрядів і практичне втілення моральних норм життя; основу освіти має складати вивчення традицій і мудрості предків, а також вивчення класичних праць;

культура і традиції розвивають закладені в людині якості в потрібному напрямку.

До кінця XIX ст. зарубіжні педагоги і вчені чітко усвідомлювали необхідність наукового вивчення традиційного виховного досвіду своїх народів і використання його величезного прогресивного потенціалу у вихованні дітей і молоді. У 30-40-і рр. XX ст. етнопедагогіка оформляється як міждисциплінарна галузь наукового знання на стику етнологічних, антропологічних та психолого-педагогічних наук, чому сприяє робота американських вчених М. Мід і Дж. Уайтінга, що досліджували традиційну побутову культуру, шлюбні і сімейні відносини, статево-віковою символізм, способи і форми соціалізації дітей.

Перші науково-теоретичні узагальнення традиційного виховного досвіду російського народу містяться в письмовій пам'ятці XI ст. "Повчання князя Володимира Мономаха дітям". Дотримання традиційному виховному народного досвіду на Русі в повсякденній педагогічній практиці і роботі шкіл спостерігається до XVII ст.

Проте далі чітко позначається тенденція заперечення всього російського, всього народного і переваги іноземного у всіх сферах життя, в тому числі і в освіті. У XIX ст. передові вчені, зокрема, слов'янофіли, ретельно вивчають традиційну народну педагогічну культуру, виявляють в ній найкраще і пропагують її використання в освітній практиці.

Неоцінений внесок у вивчення, теоретичне узагальнення народної педагогіки вніс К. Ушинський. У становленні етнопедагогіки як науки слід відзначити і заслуги В. Сухомлинського. Він визначив народну педагогіку як засіб оновлення та вдосконалення своєї навчально-виховної роботи з дітьми; охарактеризував школу як "колиска народу", "народний вогнище виховання", "найважливіший центр духовного життя народу"; розробив різноманітні і самобутні форми роботи на основі української народної педагогіки (Сад матері, свято бабусі й дідусі, кімната казки, куточок мрії та ін); довів, що школа лише тоді школа, коли головний предмет в ній людинознавство; визначив найголовніше завдання школи – формування у дітей та підлітків переконань у високе призначення людини, в тому, що він частка безсмертного народу, а також наголосив – навчальні заклади повинні відтворити в кожному поколінні філософію рідного народу, його широкий і оригінальний погляд на світ, національну психологію і

характер, самобутню культуру, тісні духовні зв'язки з іншими народами; особливо відзначив, що народознавчий підхід у навчально-виховному процесі дозволяє домагатися глибокого пізнання учнями найважливіших джерел, що живлять любов до рідної землі, Батьківщини; визначив джерела народного патріотизму в сучасному розумінні: материнська, батьківська любов, колискова пісня і рідну мову, картини рідної природи (схилена над ставком гілка, високий пірамідальний тополя, пісні солов'я і ін), що вимагає праці батьківське родюче поле, історія рідного народу; світ наших предків, історичні долі інших народів і т.д.; розробив оригінальні форми впровадження творчих традицій народу в сучасну виховну практику (театр казки, ляльковий театр, складання казок тощо); показав роль сім'ї, матері у формуванні особистості дитини, досягненні їм світу прекрасного.

Отже, народна педагогіка – це сукупне педагогічне знання навчально-виховний досвід народу. У навчанні дітей національних спільнот, які проживають на території України, слід широко використовувати українську етнопедагогіку, казки, малі жанри фольклору, народне мистецтво. Усна народна творчість є невичерпним джерелом виховання і навчання підростаючого покоління. У ній відбивається життя народу, його історія, мова, мораль, народна мудрість.

Споконвічним прагненням – є прагнення оберігати словесне народне творіння, яке потребувало розвитку генетичної та історичної пам'яті, адже узагальнені форми життя, змісту та виховання і навчання, втілюються перед усім у рідному слові й збереженні у різних його символах і значеннях.

Кожен народ повинен мати міцний фундамент морально-духовних цінностей, стрижнем якого має бути своєрідна генетична пам'ять народної педагогіки. Де ж зафіксовані ці надбання народної педагогіки? У далеку давнину, коли не було писемності, вони передавалися з вуст в уста від старших до молодших поколінь. І лише пізніше цей досвід був зафіксований у писемних пам'ятках. Надбання народної педагогіки зберігаються в народних легендах і баладах, піснях, казках і оповіданнях, прислів'ях і приказках, звичаєвих обрядах, скоромовках і загадках, народних танцях та гуляннях, іграх і забавах, народних святах і вжитковому мистецтві.

II.3. Виховання дітей і молоді у структурі національної культури

Виховання підростаючого покоління для кожної нації є найважливішим складником національної культури. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя нації. Нація, за Костянтином Ушинським, це, насамперед, система різноманітних природних (біологічних, анатомічних, фізіологічних, психічних), історично обумовлених ознак тіла, душі й розуму. Духовні якості певного етносу відзначаються такою ж стійкістю, як і колір шкіри, очей, волосся, бо передаються у спадок нащадкам. Отже, справжнє виховання не може існувати в “чистому вигляді”, тобто поза традиційною культурою певної нації. Всі найвидатніші педагоги світу визнавали, що виховання дитини завжди має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних цінностях своєї нації, а вже пізніше відбувається знайомство з традиціями інших народів. Незаперечний закон дидактики: пізнання навколишнього світу починається із знайомства з рідною вулицею, селом чи містом, своєю країною, а вже потім – з іноземними, сусідніми краями. Тобто, від пізнання свого, рідного, національного – до пізнання чужого, багатонаціонального, світового.

У сучасній педагогічній науці виділяється окрема галузь етнопедагогіка, яка досліджує конкретні етнічні традиції виховання. Українська етнопедагогіка, як і все українське, довгий час перебувала у тенетах імперського мороку. Праці видатних вчених з етнопедагогіки не вивчалися в педвузах, замовчувалися або просто ігнорувалися.

Якщо російський психолог Павло Блонський в 60-х роках міг стверджувати, що російська школа “повинна виховувати маленьких росіян”, то про українську школу в цей час не могло бути й мови. А вже виховання на якихось особливих “українських національних традиціях” не тільки не входило в плани радянських органів народної освіти, але й просто засуджувалося як вияв українського буржуазного націоналізму. Ось чому, прийшовши нарешті до своєї незалежності, маємо національно несвідоме покоління, яке просто не знатиме, що робити зі своєю незалежністю.

Між поколіннями “славних прадідів” і їхніх нащадків – духовна прірва. З’єднати розірваний ланцюг, заповнити духовну порожнечу здатна тільки цілеспрямована система заходів, впроваджена у всі

ланки національного виховання, починаючи від дитсадків, закінчуючи вищою освітою. Мусимо надолужити, повернути втрачене наступним поколінням українців.

Слово виховання походить від ховати, переховувати, тобто оберігати, опікуватися дитиною, а отже, навчати пристойно поводитися, здобувати освіту, розширювати світогляд, моральні норми. Виховання повинно готувати дитину до самостійного життя. Порівняємо в росіян “воспитывать” – означає вигодовувати (від “питать”). Певні традиції етнопедагогіки, які застосовуються починаючи з грудного віку, впливають на весь психологічний розвиток дитини в майбутньому. Так, наприклад, англійський етнолог Джоффри Горер вважає, що тривале дуже туге сповивання немовлят у росіян є одним із засобів привчання їх до покори і необхідності суворої влади.

Повноцінну, цілісну, національно свідому особистість з почуттям власної гідності, з високими моральними якостями можливо виховати тільки завдяки правильно організованій системі вивчення національних ідеалів, традицій, звичаїв. А ця система має формуватися з національного світогляду, філософії народу, національної ідеології. Якщо ж вона ґрунтується на ідеях лише якоїсь одної партії чи іншої громадсько-політичної організації, то можемо отримати лише фанатичне, або в іншому варіанті – байдуже егоїстичне покоління меркантильного типу без певних національних ознак.

Українська етнопедагогіка бере свій початок десь у далеких глибинах кількатисячолітньої історії нашої землі. Психологія мирного хлібороба, закоханого в землю, ліс, річку, дерева і квіти з роду в рід передавалася наступним поколінням. Проте потреба захищати цю землю від чужоземних зайд виробляла стійкість і мужність, вимушену войовничість і патріотизм. Не піддаватися чужим культурним впливам, чужій вірі – ці риси, притаманні народам Причорномор’я та Подніпров’я, записав для нас Геродот ще в V ст. до н.е. Як передавалася ця система знань, чи то були спеціальні школи, чи просто громадські заходи, чи це виховувалося в сім’ї? Безумовно, існували певні форми передачі світоглядних основ народу від старших поколінь до молодших. Кожен скіф мусив знати свій родовід до сьомого коліна. Отже, й шанування своїх предків, ця глибинна риса української ментальності, успадкована від геокультури

української землі. Так, саме в родині дитина отримувала перші уроки любові до свого роду, землі, звичаїв.

Протягом віків в Україні викристалізувався педагогічний досвід народу, втілений в його мудрості, вміннях і навичках виховання наступних поколінь. Цей досвід відображений у фольклорі, іграх, танцях, у мистецьких творах, обрядах, традиціях.

Про виховання складено безліч приказок, прислів'їв: “Учи сина, як годуєш, бо тоді не навчиш, як тебе годуватиме”, “Як не навчиш дитину в пелюшках, то не навчиш і в подушках”, “Не навчив батько, то не навчить і дядько”.

Народна педагогіка не нав'язлива: це і колискова пісня, і казка або скоромовка, які будять розум, спонукають дитину замислитися над невідомими явищами, почуттями людей, і народні ігри.

У Київській Русі багатовіковий педагогічний досвід народу втілюється в конкретні форми виховання і освіти молодого покоління, які функціонують в таких ланках: домашнє виховання, початкові школи, школи та училища при монастирях (яких налічувалося близько чотирьохсот).

До перших педагогічних праць можна віднести “Поучение” Володимира Мономаха, яке він склав для своїх синів. Твір пересипаний цитатами із Біблії, яку Ярослав коментує і пояснює через призму свого розуміння. Хоча в праці безліч посилянь до мудрості народу, народної моралі, вже позначеної християнським впливом: “Якщо ви при силі, хоч раз поклоніться до землі, а коли вам стане немічно – то тричі”, “Убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіться самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте”, “Додержуйте клятви, щоб переступивши її, не погубити душі своєї”, “Старих шануй, як отця, а молодих, як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться”, “Лжі бережися, і п'янства, і блуду,, бо Б сьому душа помирає і тіло”, “Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши”.

Як бачимо, ці істини діти засвоювали в першу чергу від батьків, в родині; в громадських стосунках молоді люди перевірялися на громадянську зрілість.

Традиції української етнопедагогіки розвивали й козацькі січові школи. Хлопчики з дев'яти років приймалися в науку, де проходили не тільки навчання грамоти, але й військової виправи, поводження в

громадському середовищі, музики й співу. Підростаючи, вони допомагали вчителям у роботі з молодшими учнями, підтримували дисципліну.

Старші школярі також заробляли гроші на утримання школи читанням молитов за померлих чи вбитих козаків, продажем ладану чи свічок, новорічними привітаннями тощо. В учнівському колективі було самоврядування на зразок козацького: обирали отамана самі учні. Після шкільних занять відбувалися ігри та забави, спрямовані на фізичне загартування молодих козаків, а для старших – військові вправи та змагання. Значна увага приділялася національним звичаям та обрядам.

Козацька педагогіка ґрунтувалася на ідеях національної свободи, людської гідності, почутті господаря своєї землі.

Традиції української етнопедагогіки творчо розвинув видатний філософ Григорій Сковорода. Він гостро засуджував відірвану від практичного життя систему виховання, яка ігнорувала природу дитини, пригнічувала в ній людські нахили й прагнення. В той час деякі українські поміщики та старшина віддавали перевагу “модному” вихованню, часто далекому від справжнього пізнання життя, забуваючи свої національні традиції. Григорій Сковорода нагадував їм: “Якщо ти українець, будь ним. Якщо ти поляк, то будь поляком. Ти німець? Будь німцем. Ти француз? Будь французом. Татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і своєю мірою, і все прекрасне, що чисте, природне, тобто непідробне”.

Значний внесок в етнопедагогіку зробили українські письменники, які зберегли для нас джерела народної мудрості, де відображені й народні педагогічні погляди. Народні погляди на дитину та її виховання знаходимо в Тараса Шевченка, в Нечуя-Левицького, у Панаса Мирного, Лесі Українки, Івана Франка і Михайла Коцюбинського. Маємо також праці видатних педагогів, які замовчувалися довгі десятиліття: Софії Русової, Костянтина Ушинського, Григорія Ващенко та багатьох інших.

Треба тільки зібрати це безцінне надбання народу, видрукувати і дати до рук нашим учителям, вихователям дитсадків, батькам. Етнопедагогіка як окрема дисципліна не вивчалась в жодному педвузі України. Нині з’являються перші курси цієї дисципліни, з яких уже постає цілісна система народної педагогіки українців, яка увібрала в себе досвід багатьох поколінь з глибокої давнини.

Так у Київському педагогічному університеті ім. М. Драгоманова доцентом Юрієм Руденком розроблений курс лекцій з української національної системи виховання. Майбутнім українським педагогам читаються лекції про сутність і особливості національного виховання, його філософські основи та історію становлення і розвитку, шляхи та засоби формування національних та загальнолюдських духовних цінностей.

Українська етнопедагогіка на думку Юрія Руденка має стати основою національної системи освіти та виховання. Він виділяє кілька розділів етнопедагогіки: народне дитинознавство, народна дидактика, народна виховна практика (з її основою – батьківською педагогікою) та народна педагогічна деонтологія.

1. Народне дитинознавство має вивчати духовний світ дитини в різні періоди її життя: вікові та психологічні особливості дітей, їхнє мислення, емоції, світосприйняття. Кожна вікова група зумовлює певний вид догляду, виховання, навчання.
2. Батьківська педагогіка. Саме в родині – природному осередку зростання дитини – виховується любов до батьків, до родини, Батьківщини, до рідної мови, історії, культури, засвоюються основні моральні принципи, розвиваються почуття добра, совісті, справедливості тощо. Отже, батьки – головні природні вихователі дитини. Найкращі умови для виховання повноцінної людини – дає поєднання родинних і загальнонаціональних традицій, регіональних звичаїв, які підтримуються батьками і передаються дітям.
3. Народна дидактика. Головними напрямками народної дидактики є саме особиста праця дитини, дослідницький пошук, живе спілкування, в якому найкраще розвивається мислення й мовлення, пам'ять, воля, найкраще виявляється особистість дитини.
4. Народна педагогічна деонтологія (від гр. потрібне, необхідне) вивчає етичні проблеми; обов'язку, моральних вимог. Це головні ідеї та настанови, які передаються у спадок: любов до батьків, родини, хліба, рідної землі, піклування про молодших, співчуття і милосердя, вірність заповітам дідів-прадідів тощо.

Етнопсихологія тісно пов'язана з народною педагогікою. Слід знати психологічні особливості української дитини, перш ніж приступати до її навчання та виховання. Як вказувала Софія Русова, українська дитина не дуже експансивна, вона занадто вразлива й

часто ховається від інших зі своїми переживаннями. Отже, до неї слід підходити з повагою до її індивідуальності, не силувати ні до роботи, ні до гри.

Вікові категорії розвитку дитини: новонароджений – до 10 днів, немовля – до 1 року, дитина – до 11 років, отрок – до 16 років, юнак – до 20 років.

Кожна вікова група потребує особливого догляду, виховання. У народі завжди хвалять матір, яка постійно розмовляє з немовлям, співає пісень, адже це з раннього віку розвиває розумові здібності дитини. Схильність дітей до наслідування старших дуже рано починає виявлятися в їхніх іграх та іграшках. У давнину іграшки виготовляли з дерева, глини, парафіну, полотна тощо. Робили їх батьки, рідні або купували на ярмарках. Часто іграшки, виготовлені народними умільцями, є довершеними мистецькими творами. Такі іграшки сприяють формуванню естетичних смаків.

Виховуючи культуру поведінки, в Україні здавна застосовували методи, що свого часу були засуджені як забобони, проте якраз вони у народі випробувані протягом століть: “Не сідай за вугол стола, бо не одружишся”; “Коли їси, то не співай, бо матимеш дурного чоловіка (дурну жінку)”; “Не об’їдайся за обідом, бо пупцем потече”; “Не їж у шапці, бо твоя жінка буде мати дурного чоловіка”; “Коли сидиш, то не дригай ногами, бо чорта колишеш”, “Не облизувай макогін, бо швидко полисієш”; “Не сьорбай і не кладай ложку по зубах, бо будеш мати заїди”; “Не об’їдайся сира, бо скоро буде твоя голова сива”; “Їж окрайці з хліба, будуть тебе хлопці (дівчата) любити”.

Делікатними методами заохочення і покарання користувалися в народі. Часто, щоб дитина зрозуміла, що вчинила недобре, застосовувались жартівливі примовки, Наприклад: “Чим ви, хлопці, дома втираєтесь?” – “Батько рукавом, мати подолом, а я на печі так сохну!” Або: “Ой піч моя, піч! Коли б я на тобі, а ти на коні, славний з мене був би козак”, “Як подивитися, то всі люди брешуть,! одні тільки ми правди не кажемо”.

Як міра покарання застосовувалось і биття дітей, проте погляди на це явище були різними: “Добрі діти доброго слова послухають, а лихі й дрючка не побояться”, “Рідна мати високо замахує, а помалу б’є”.

Батькові й матері в сім’ї відведена найвища роль – авторитарна. До батьків діти звертаються з пошаною, на “Ви”.

Давнім українським звичаєм вважалося кумівство, яке й досі є традиційним у багатьох українських сім'ях. Це цікаве явище – своєрідний громадський обов'язок допомагати батькам у вихованні дітей. Часто батьки новонародженої дитини обирали по кілька пар кумів. Встановлювалась ієрархія: старші куми, молодші, прикуми, попрікуми. У гуцулів іноді запрошували по 20 пар кумів, яких розподіляли за старшинством. Які мотиви цього звичаю? Чим більше кумів, тим багатше крижмо (подарунки дитині) або більша вірогідність, що дитина житиме.

Які риси характеру слід виховувати в дітей, щоб вони стали людьми з високою національною свідомістю, гордістю, і гідністю, яка одвіку була притаманна українському народові? На думку професора Григорія Ващенка в першу чергу слід уявляти свій народ, як єдину спільноту, що об'єднує в собі покоління минулі, сучасні й майбутні, й відчувати свою єдність з цією спільнотою.

У праці “Виховний ідеал” Григорій Ващенко пропонує визначити кращі національні риси українців, щоб розвивати їх у наступних поколіннях. Такими рисами є високий інтелект, сильна емоційність, охайність, чемність, гостинність, високі моральні якості, лицарська мужність, високий рівень статевої моралі української молоді. Але причинами нашої недолі є хибі волі: ледачість, нерішучість, інертність, млявість. Проте аристократичність духу всього українського народу, на думку Григорія Ващенка, зуміє перемогти ці вади національної вдачі.

В іншій праці “Служба Богові й Батьківщині” Григорій Ващенко писав: “Будуючи систему виховання молоді, треба ретельно проаналізувати властивості мови, побуту й психології, характеристичні для українців різних областей. Властивості, запозичені в інших народів, треба виділити в одну групу, властивості, притаманні українському народові – в другу. Так, наприклад, у мові слід виявити широковживані полонізми, що засмічують мову галичан, і русизми, що засмічують мову придніпрянців. В поведінці треба виділити з одного боку, властиве деяким наддніпрянцям нехтування своєю зовнішністю і вульгарність у манерах, що з'явилися внаслідок московських впливів, а з другого боку – занадто велику увагу зовнішності і неприродність у манерах і поведінці, що з'явилися внаслідок польської культури та її впливів. Такий аналіз, при умові її ґрунтовності, дасть можливість розглянути відмінні

властивості українців різних областей, як другорядні риси, що мають щезнути в найближчому майбутньому”.

Політичні перетворення, державні реформи та бурхливі зміни суспільного життя, що відбуваються в Україні, суттєво впливають на процеси формування і розвитку моральної свідомості й професійної культури молоді.

Створення принципово нової ситуації в сфері педагогічної та професійної освіти вимагає змін в її організації і змісту, одним із шляхів яких є відродження національної педагогіки.

Застосування багатства культурно-історичної спадщини рідного народу надає можливість українській педагогіці повною мірою формувати молодь палкими патріотами-громадянами суверенної країни із національною самосвідомістю, світоглядом, які можуть задовольнити потребу держави у всебічно розвинених, соціально-активних, високоморальних людях, що мають фундаментальну наукову освіту і багату внутрішню культуру, свідомо виконують свій громадянський та професійний обов'язок.

Сучасний етап розвитку педагогічної думки нашої країни акцентує забезпечення національної спрямованості освіти, питання реалізації кращих надбань української етнопедагогіки в навчально-виховній практиці закладів освіти.

Важливість місця народності в роботі школи підкреслено у педагогічних працях українських педагогів (О.Духнович, С.Русова, Г.Ващенко, В.Грінченко, М.Драгоманов та ін.). Деонтологічні проблеми розглядали В.Климчук, Ю.Кусій, Л.Рискельдієва, Г.Медведєва, В.Мочалов, А.Орлов та ін.

Вперше термін “деонтологія” в науковий обіг було введено англійським філософом, юристом, одним із засновників Лондонського університету, Джеремією (Ієремією) Бентамом – (1748-1832 рр.), який вжив його для позначення теорії моральності в цілому. Відомий в науці розробкою одного з вузьких напрямків філософії теорії утилітаризму – вчений наполягав на необхідності оцінки кожної дії людини з позиції тієї користі, яку вона приносить суспільству.

Концептуальні засади деонтології як форми суспільного буття за змістом, сутністю та розмаїттям підходів щодо її визначення є однією з багатоаспектних проблем сучасності. Широке використання терміна у багатьох галузях зумовило існування в словниках певного спектра

його тлумачень, більшість з яких визначають походження означеного поняття з грецької мови - вчення, слово.

“Пояснення 25000 іноземних слів, що ввійшли у вживання в російську мову, із зазначенням їх коріння” А. Міхельсона у 1865 р. виголошує “деонтологію”: “мораллю, наукою моральності”.

“Словник іноземних слів російської мови” під ред. А.Чудінова у 1910 р. тлумачить означений термін як “вчення про права та обов’язки, вчення про моральність”.

“Філософський енциклопедичний словник” (1983 р.) за ред. Л.Іллічова, П.Федосєєва, С.Ковальова та В.Панова трактує вищевказане поняття розділом етики, “в якому розглядаються проблеми обов’язку і належного”.

“Словник з етики” за ред. А.Гусейнова та І.Кона (1989 р.) також наголошує його розділом етики, “в якому розглядаються проблеми обов’язку і взагалі належного (всього того, що виражає вимоги моральності у формі розпоряджень)”.

“Філософський словник” за ред. І.Фролова (1991 р.) пояснює “деонтологію” розділом етичної теорії, “у якій розглядаються проблеми обов’язку, моральних вимог та нормативів і взагалі належного як специфічної для моральності форми виявлення соціальної необхідності”.

Короткий критеріологічний словник Г.Мир (2002 р.) визначає, що “деонтологією” є “усічена” етика поведінки, мораль жорстко замкнутого суспільства, яке диктує його членам чіткі правила поведінки у вигляді законів та інструкцій, а також прийнятих негласних дозвільних і заборонних дій. Має чіткий головний критерій, далеко відстає від Глобального Критерію Природи і суспільства – Любові”.

“Новітній філософський словник” (2009 р.) висвітлює означений термін “концепцією, розділом етичної теорії, в якому розглядаються питання, пов’язані з поняттям обов’язку”.

Отож, спираючись на вищевказане, можна визначити, що “деонтологія” (від грец. “належне вчення”) є розділом етики, який розглядає проблеми обов’язку, сферу належного (того, що повинно бути) і всі форми моральних вимог та їхнє співвідношення.

Етико-філософською передумовою виникнення нової галузі наукового знання є соціальна необхідність регулювання взаємин людей, узгодження їх дій, вчинків для збереження цілісності певних соціальних груп у процесі розвитку суспільств. Педагогічна

деонтологія як інноваційний науковий напрям формується та розвивається поряд з іншими професійними деонтологіями, а саме: юридичною, інженерною, психологічною, соціальною, деонтологією журналістики тощо.

“Педагогічну деонтологію” Н.Еверт розуміє “ученням про педагогічну етику й естетику, педагогічний обов’язок і моральність”. Г.Коджаспирова та А.Коджаспиров трактують означене поняття як: “1) науку про професійну поведінку педагога; 2) професійну етику, що гарантує відносини довіри між учасниками діяльності та спілкування”.

Приєднуємося до думки російських дослідників М.Васильєвої, М.Єрмолович, К.Кертаєвої, Т.Мишаткіної, К.Левітанк, котрі визначають вищевказану дефініцію “педагогічною компетенцією, терпимістю по відношенню до інших людей та їх ідей, моральною відповідальністю за прийняті в навчальній та виховній діяльності рішення”.

Отож, з точки зору концептуального підходу педагогічна деонтологія розробляє “ідеальний тип” боргу, співвіднесений тією чи іншою мірою з наявними у культурі феноменами обов’язку і належного.

У загальному розумінні термін “педагогіка” визнається наукою про виховання, освіту й навчання підростаючого покоління.

Першоосновою становлення професійної, наукової педагогіки є народна педагогіка, тобто, “галузь педагогічних знань і досвіду народу, що виявляється в домінуючих поглядах на мету, завдання, засоби і методи виховання та навчання”.

На думку К.Ушинського, “виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях”.

Вивчення народного педагогічного досвіду в сучасній українській педагогіці реалізується за двома напрямми, а саме: “народна педагогіка” і “етнопедагогіка”, котрі синонімами науковцями не визначаються.

Першовідкривачем терміна “народна педагогіка”, дослідником її принципів, методів та форм навчання був карпаторосійський греко-католицький священик, поет, письменник О.Духнович (1803-1865 рр.), який у 1857 р. у праці “Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских” визначив означену дефініцію “сукупністю педагогічних знань і виховного досвіду, давньою педагогічною

культурою, які збереглися в традиціях сімейного виховання, усній народній творчості та народних обрядах”.

Сучасна педагогічна думка висвітлює вищевказане поняття галуззю “емпіричних педагогічних знань і досвіду трудящих мас, що виробляється в домінуючих серед народу поглядах на мету і завдання виховання, у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання”.

Поняття “етнопедагогіка”, уведене в науковий обіг у 70-х р. ХХ ст. чуваським педагогом, нині академіком Російської Академії Освіти Г.Волковим, тлумачиться як “наука про народну педагогіку, народну школу, досвід і педагогічні погляди народу щодо виховання підростаючого покоління, педагогіку побуту, родини”.

На думку Є.Сорокіної, “загальнолюдські аспекти етнопедагогіки, її елементи та норми ґрунтуються на властивих для будь-якого суспільства зв’язках між людьми, на обов’язкових для суспільного виробництва і самого життя відносинах”.

Означена галузь наукового знання є “історично складеною системою народних знань і умінь у справі навчання й виховання підростаючих поколінь, невід’ємною частиною національної духовності, яка досліджує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній практиці, способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення явищ народного життя і визначає їх відповідність сучасним завданням виховання”.

Отож, спираючись на вказане, можна зазначити, що термін “народна педагогіка” містить емпіричні педагогічні знання без належності до конкретної етнічної спільноти, дефініція “Етнопедагогіка” включає в себе конкретні емпіричні педагогічні знання певної етнічної групи.

Висвітлюючи сутність української народної педагогіки, її основний зміст і провідні завдання, здобутки, принципи, ідеали, самобутні риси, історичні традиції, місце та шляхи раціонального використання в сучасному родинно-громадсько-шкільному вихованні історичних традицій та тенденцій розвитку етнопедагогіки, М. Стельмахович у книзі “Народна педагогіка” виокремлює п’ять провідних, нерозривно пов’язаних між собою складових української етнопедагогіки, а саме: народну фамілогію, народне дитинознавство,

батьківську педагогіку, народну дидактику та народну педагогічну деонтологію.

Народна фамілогія розглядає народні знання й досвід будівництва міцної, здорової, щасливої сім'ї. Народне дитинознавство концентрує в собі усталені погляди на дітей, емпіричні знання про умови й рушійні сили онтогенезу людських якостей на стадії дитинства. Батьківська педагогіка висвітлює народну мудрість і засоби етнізації дитини, формування її національної самосвідомості. Народна дидактика спостерігає розумовий та світоглядний розвиток підростаючого покоління, віддзеркалюючи принципи, зміст і методи навчання, зміцнення пізнавальних сил та здібностей дитини.

“Народна педагогічна деонтологія (від гр. потрібне, необхідне) вивчає етичні проблеми обов'язку, моральних вимог. Це головні ідеї та настанови, які передаються у спадок: любов до батьків, родини, хліба, рідної землі, піклування про молодших, співчуття і милосердя, вірність заповітам дідів-прадідів тощо”.

Українські прислів'я і приказки є значною складовою частиною культури народу, його скарбом, яким він володіє з давніх часів і яким збагачує нові покоління. Ці перли народної мудрості рідко просто констатують якийсь факт, вони рекомендують чи застерігають, схвалюють або засуджують, повчають чи звеличують. Для них характерні не лише спостережливість, життєвий досвід, а й виразність, гумор, іронія, здоровий глузд. От і родинні зв'язки, взаємовідносини в українській культурі завжди супроводжувались “перлами” усної народної творчості, що передавались з покоління у покоління.

...

Часто ми зустрічаємо народні вислови про цінність виховання, повагу до батьків, що тебе зростили, “на ноги поставили”, дарма, що не біологічних, адже сім'я – це спорідненість не тільки по крові:

...

На Україні здавна шанувались родини, що мали багато діток. Ці прислів'я говорять про велику, дружню і працюовиту родину, що є і добробутом, і взаємоповагою, і взаємодопомогою – найвищими цінностями у родині. А про тих, хто мав одну-дві дитини – говорили:

Велика родина – велика цінність. Життя вирує у таких сім'ях, традиції процвітають, шанують старших, поважають.

Мало хто знає, що в давнину було за обов'язок знати поіменно свій родовід від п'ятого чи навіть сьомого коліна. Пам'ять про своїх предків була природною потребою. Триматися свого роду, оберігати сімейні реліквії, традиції, передавати їх у спадок наступним поколінням – було обов'язком. Тих, хто цурався чи нехтував історичною пам'яттю, зневажливо називали “людьми без роду-племени”.

Кожна людина і кожний народ мають свої святині. Портрет на стіні дідуся і бабусі – це не просто данина традиції, це пам'ять про тих, хто творив історію, з кого варто брати приклад. Сьогодні майже усі фото зберігаються на електронних носіях, колись – зайдеш до хатини бабусі – а там уся історія родини на світлинах, що розвішені на стінах, стоять на шафах та у трельяжах. Дідусі і бабусі – це жива мудрість, неписана історія нашого роду, досвід, отриманий від них у спадок, залишається золотим набутком на усе життя. Часто наші бабусі і дідусі є саме тими творцями легенд, казок, прислів'їв та приказок.

Як дерево тримається на корені, так і кожен рід тримається на найстарших його членах, бо саме вони мають великий досвід життя і допомагають молодим.

Про дужу, міцну родину, у якій підтримують один одного, родинне вогнище, гніздо, до якого завжди хочеться повертатись складено багато народних прислів'їв та приказок:

Вдома завжди тепло й затишно. Застарілий вислів, що означає рідний дім, домашнє вогнище.

Уже тоді, на прикладі маленької ручки маляти, формували образ родини і її цілісності. Ю.Кусий уважає, що означена дефініція “обстоює етичну сферу обов'язкового в думках і вчинках кожної людини”. М.Фіцула розглядає народну педагогічну деонтологію як “народне вчення про виховні обов'язки батьків перед дітьми, вчителів – перед учнями, вихователів – перед вихованцями, вироблені народом етичні норми, необхідні для виконання ними педагогічних функцій”.

Отож, спираючись думку на М.Фіцули, особливостями народної педагогічної деонтології можна визначити; зосередженість на особистості з її проблемами в різних аспектах життєдіяльності; залучення підростаючого покоління до праці, виховання працелюбства; продуману підготовку дітей до спілкування з ровесниками, молодшими і старшими людьми, шанобливе ставлення

до батьків; налаштованість на засвоєння молодими людьми моральних знань, норм і правил поведінки; повагу до сім'ї, її цінностей, високий авторитет батьків.

Таким чином, споріднюючись із науковою педагогічною деонтологією, українська народна педагогічна деонтологія є тим архіобов'язковим, без чого істинне виховання справжньої людини немислиме, а саме: “прищеплення дітям змалку працьовитості, любові до рідної мови й культури народу і почуття приязності до інших народів, знання свого родоводу, шанобливе ставлення до батька й матері, землі, хліба, почуття власної гідності, піклування про молодших, хворих, калік, людей похилого віку, шанування народних звичаїв, традицій, символів, народного мистецтва”.

ІІІ. ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА І ДУХОВНИЙ ПРОГРЕС СУСПІЛЬСТВА

ІІІ.1. Релігійні виховні традиції у контексті педагогічної культури

Утверджують релігійні традиції загальнолюдські ідеї та ідеали добра, правди, справедливості, благородства, милосердя. Під їх впливом в дітей формуються гуманні погляди на людину, природу. Національна система виховання використовує кращі здобутки церкви як початок культурної історії людства намагалися розповісти вже давні міфи. У міфах кожного народу є легендарні герої, які вчать людей оволодівати культурними досягненнями. Так, Прометей навчив людей користуватися вогнем, хоча надалі доля його склалася трагічно. Подібні міфи були покликані формувати ідеал людини, здатної до самопожертви в утвердженні добра, правди, істини, а отже, виконували виховну функцію. Представники давніх цивілізацій мали свої поняття для позначення того, що ми нині розуміємо під культурою. У Стародавньому Китаї термін “вень” (культурність, цивілізованість, писемність) був одним із центральних. Ідеалом вихованої й освіченої людини була “благородна людина”, яка була гуманною у стосунках із ближніми, знала священні книги, ритуали, вміла себе поводити відповідно до них, була мудрою та справедливою, шанувала старших (предків, правителів, чиновників,

батьків, старшого брата). У Стародавній Греції поняття культури ототожнювалося з пайдеєю.

За визначенням Платона, “пайдея” означала керівництво щодо зміни сутності людини завдяки навчанню, освіті, вихованню відповідно до традицій суспільства. Поняття “культура” виникає у Стародавньому Римі і походить від латинських слів, що означає обробіток, обробляти, вирощувати, а пізніше – поклонятися та вшановувати богів чи предків.

Поступово поняття “культура” поширюється на такі сфери людської діяльності, як виховання, навчання. Педагогічна культура

Генеза поняття “культура” може бути охарактеризована так: Марк Порцій Катон (234-149 рр. до н.е.) написав трактат про землеробство, де йдеться не просто про обробку землі, а про обробку окремої ділянки, що неможливо без особливого душевного настрою. Цицерон (106-43 рр. до н.е.) розумів культуру як мудрість, філософію (“Тускуланські бесіди” (45 р. до н.е.)).

В епоху Середньовіччя слово “культура” продовжує використовуватися у значенні аграрного виробництва, але в інших сферах людського буття воно набуває значення “культу”. С. Пуфендорф (1632-1694 рр.) уживав цей термін як самостійний для означення духовного світу людини, всього того, що відрізняється від природного.

Розвинув цей термін І. Гердер (1744-1803 рр.).

Він писав, що культура згуртовує людей, вона є результатом і стимулом розвитку суспільства (“Ідеї філософії історії людства”). Засади символічного трактування культури передбачив Г. Сковорода (1722-1794 рр.), який висунув теорію, згідно з якою культура – це три світи: світ природи; людська спільнота; Біблія, або “світ символів”. Г. Гегель (1770-1831 рр.) трактує культуру людства у творі “Феноменологія духу” в її закономірному розвитку – як поступове виявлення творчих сил “Світового розуму”. Е. Тайлор (1832-1917 рр.) розглядав культуру як сукупність її елементів: вірувань, традицій, мистецтва, звичаїв тощо. М. Реріх (1874-1947 рр.) поділив поняття “культура” на дві частини: “культ” – шанування, “ур” – світло, тобто шанування світла.

Отже, девіз М. Реріха “Світ через культуру” розшифровується як “Світ через шанування світла”, тобто утвердження світлого початку в душах людей. Сучасна культурологія у визначенні сутності культури оперує більш ніж 300 дефініціями. Деякі автори навіть

іронізують, що кількість визначень культури сягає кількості соціологів, антропологів, культурологів, які намагалися дати визначення цьому поняттю. На теперішньому етапі культура поділяється на два великих напрямки: особистісного формування людини та універсального засобу суспільного життя. 7 Розділ 1. Педагогічна культура як феномен педагогічної практики На сучасному етапі термін “культура” є багатозначним.

Культура – це:

- винятково людська діяльність, спрямована на створення матеріальних і духовних цінностей;
- ступінь освіченості і вихованості;
- характеристика певного рівня духовної культури, а в більш вузькому значенні – характеристика художньої культури;
- епоха в розвитку людства;
- світ артефактів, символів, знаків;
- історична пам’ять людства, втілена в традиціях, обрядах, стандартах поведіння;
- колективне програмування мислення людей, на основі якого можна відрізнити членів однієї групи від іншої;
- позначення специфічних сфер діяльності суспільства, соціальної групи, конкретного індивіда, носія певних типових форм життєдіяльності тощо.

У структурі культури як системи заведено виділяти базові елементи. Вони бувають двох видів – матеріальні і духовні, проте межі між ними часто умовні, штучні, рухливі. Матеріальна культура містить у собі вивчення побуту, виробничої діяльності, а також фізичні об’єкти, створені руками людини (артефакти).

До елементів духовної культури належать: звичаї, закони, зразки поведінки, ідеали, навички, цінності, знання, символи, які найменш спрямовані на безпосереднє обслуговування практичних потреб людини. Різновидом духовної культури є художня, а різновидом матеріальної – фізична.

Культура має у собі як стійкі, так і мінливі моменти. До стійкого в культурі належать традиції. Як складові культурної спадщини – способи світосприйняття, ідеї, цінності, звичаї, обряди тощо. Традиції зберігаються і передаються від покоління до покоління. Вони існують у всіх формах духовної культури, тому мова йде про наукові,

релігійні, моральні, національні, трудові, побутові та інші традиції. Нехтування традиціями порушує послідовність у розвитку культури, призводить до втрат цінних досягнень людства.

Водночас сліпе поклоніння традиціям породжує консерватизм і застій у розвитку суспільного життя і, відповідно, культури. Разом з тим культура не може існувати без ... Педагогічна культура оновлення: творчість, зміни є іншим аспектом розвитку суспільства.

Отже, єдність традицій і оновлення є загальною характеристикою культури. Основні функції культури: суспільно-перетворювальна, адаптаційна, пізнавальна, аксіологічна (ціннісна), інформаційна, етноформувальна, комунікативна (діалог культур), нормативна (дає зразки необхідної поведінки), гуманістична, людинотворча (соціалізація особистості), семіотична або символічна, виховна, світоглядна, гедоністична (спрямування на отримання задоволення, насолоди), інтегративна.

Основними ознаками культури є:

- спільність поглядів людей (культура визначає те, на що звертають увагу групи людей);
- відносність (не існує культурної абсолютності);
- здобутість (культура виникає у соціальному середовищі, її не можна успадкувати);
- колективність (культура – колективне явище, тому здобутки її представників є загальнолюдськими цінностями і мають всезагальне значення).

Отже, культура – це специфічна форма об'єднання людей і формування духовної свідомості окремої особи. Специфіка культури відбивається у тому, що вона (культура) свідчить, якою мірою людина стала для себе та інших людиною, як вона відчуває та усвідомлює себе.

Наведемо деякі міркування щодо педагогічної культури викладача, що висловлювалися видатними діячами культури, ученими минулих часів і сьогодення. Відомий філософ Г. Сковорода, маючи покликання до педагогічної справи, вважав, що вихователь, а отже, й педагог, повинен не тільки навчити знаходити істину, пізнавати явища природи, а насамперед -прищепити благородні почуття, такі, як любов, дружба, вдячність.

На сайті мережі Інтернет “Українське життя в Севастополі” знаходимо низку висловлювань Г. Сковороди, що можуть бути корисними для педагога: “Хто думає про науку, той любить її, а хто її

любить, той ніколи не припиняє вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльний”, “Серце тоді насичується, коли освічується”, “Що хочеш шукай, але не згуби миру”, “Довго сам учись, коли хочеш учити інших”, “В усіх науках та мистецтвах плодом є правильна практика”, “Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги!”.

Український педагог О. Духнович у творі “Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских” писав, що викладач “дзеркало, в котре молоді юнаки, дивлячись, бачать свою процвітаючу доброчесність”.

У педагогічній теорії К. Ушинського центральне місце посідає особистість викладача. Він підкреслював: “Учитель... може виховувати і навчати доти, допоки сам працює над своїм вихованням і освітою”, “У кожного наставника важливе не тільки уміння викладати, але також характер, безпосередність і переконання”.

Розмірковуючи над компонентами педагогічної культури, Іван Франко писав: Усяким людям всякі дари: Одному ясний, сильний ум, Що не знаходить в світі пари; Другому рій крилатих дум, Що, мов орли, летять за хмари. Для інших руки золоті: Що очі бачуть, руки вдіють. Який же дар дістали ті, Що так дітей учити вміють? Мені здається, в скарбі тім Любові найбільш дісталось їм.

Педагогічна спадщина А. Макаренка містить роздуми про сутність педагогічного таланту. Відомий теоретик та практик педагогіки вважав, що викладач має бути культурним з усякого погляду: ввічливим, охайним, знайомим з літературою і мистецтвом.

В. Сухомлинський пов’язував поняття “педагогічна культура” з умінням орієнтуватися в питаннях науки і практики: “Якщо учитель вдумливо аналізує свою роботу, у нього не може не виникнути інтерес до теоретичного осмислення свого досвіду, прагнення пояснити причинно-наслідкові зв’язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою”. Педагог стверджував, що педагогічна культура має прояв у постійній увазі до духовного світу вихованців.

За визначенням науковців ХНУ ім. В. Каразіна, педагогічна культура конкретного викладача – прояв загальної культури в умовах педагогічного процесу, що визначається як високий рівень духовного розвитку педагога та його професійної майстерності.

Структуру педагогічної культури викладача складають такі компоненти:

- педагогічні знання;
- педагогічні почуття та мотиви;

- педагогічні переконання;
- педагогічні вміння та навички;
- організаторсько-педагогічні здібності;
- культура спілкування та педагогічний такт.

Кожен із компонентів педагогічної культури утримує велику кількість взаємопов'язаних елементів.

1. Педагогічні знання:

- історії розвитку педагогічної науки;
- предмета, мети та завдань загальної педагогіки;
- актуальних проблем зарубіжної педагогіки;
- вітчизняної педагогіки співробітництва;
- методів педагогічних досліджень;
- теорії, принципів та методів виховання;
- теорії, принципів та методів навчання;
- шляхів формування та вдосконалення педагогічної культури викладача.

2. Педагогічні почуття та мотиви:

- інтерес до педагогіки та педагогічної роботи;
- почуття гуманізму;
- почуття честі та достоїнства викладача;
- почуття справедливості та принциповості;
- почуття педагогічного задоволення;
- почуття високої естетики та краси слова;
- почуття оптимізму та працездатність;
- педагогічна інтуїція;
- потяг до самоосвіти

3. Педагогічні переконання:

- упевненість у моральній цінності та соціальній корисності педагогічної праці;
- упевненість у силі педагогічного впливу на особистість;
- установка на всебічний розвиток особистості;
- установка на добросовісну працю та систематичний розвиток у студентів здібностей до навчання.

4. Педагогічні уміння:

- об'єктивно оцінювати рівень знань, умінь та навичок;
- оцінювати рівень розвитку індивідуальних якостей та властивостей особистості;
- керуватися в навчально-виховній роботі принципами педагогіки;
- проводити індивідуальну виховну роботу;

- надавати індивідуальну допомогу у ході навчання;
- стимулювати самоосвіту та самовиховання;
- розвивати риторичні здібності, просто й доступно викладати навчальний матеріал;
- проводити педагогічні дослідження

5. Організаторсько-педагогічні здібності:

- організовувати та проводити групову оцінку знань;
- організовувати та проводити виховні заходи;
- виховувати особистість у колективі та за допомогою колективу;
- організовувати та методично правильно проводити навчальні заняття;
- формувати в колективі здорову та працездатну атмосферу, підвищувати інтерес до навчання.

6. Культура спілкування та педагогічний такт:

Уміння:

- встановити контакт зі студентом, створити умови для бесіди;
- чітко формулювати питання та уважно вислуховувати відповіді;
- ставити себе на місце учня та розуміти його емоційний стан;
- вимагати без грубощів;
- незлостиво критикувати помилки студента та надавати йому поради щодо виправлення недоліків;
- виявляти увагу до всіх студентів;
- поважати особистість студента, визнавати його права та інтереси.

У публікаціях В. Гриньової визначено, що педагогічна культура має дві форми прояву: статичну й динамічну. Статична форма відбиває культуру як наявний рівень, який забезпечує її подальший розвиток. Динамічна форма педагогічної культури виявляється у розвитку вмінь реагувати на зміни, що відбуваються в навколишньому світі, удосконалювати себе відповідно до умов навколишнього середовища, використовуючи набуту систему педагогічних цінностей, що відповідає більш високим (конструктивному, евристичному, творчому) рівням культури.

Завдяки динамічній формі у процесі педагогічної діяльності створюються умови для розвитку особистості та її педагогічної культури. У цьому процесі розвитку віддзеркалюється сутність і діалектика педагогічної культури: статична форма переходить у динамічну, яка потім, заперечуючи саму себе, переходить у статичну, але на більш високому рівні розвитку культури вчителя.

Прояв як статичної, так і динамічної форм, їх діалектична взаємодія відбувається лише у процесі професійно-педагогічної діяльності й спілкуванні, відбиваючись у кожному з компонентів педагогічної культури. Досліджуючи формування педагогічної культури майбутнього вчителя, В. Гриньова розглядає педагогічну культуру як діалектичну інтегровану єдність педагогічних цінностей: цінностей-цілей і цінностей-мотивів; цінностей-знань; технологічних цінностей; цінностей-властивостей; цінностей-відносин. Вони спрямовують і коригують у соціальному, духовному, професійному, особистісному просторі діяльність викладача і є своєрідними осями координат, на основі яких викреслюється модель педагогічної культури.

О. Газман вказує, що педагогічна культура є гармонією культури творчих знань, творчої дії, почуттів і спілкування. Аналіз наукових праць дослідників (А. Барабанщикова, О. Бондаревської, М. Букач, С. Вітвицької, О. Гармаш, В. Гриньової, Т. Іванової, Н. Комар, В. Лозової, С. Муцинова, О. Рудницької та ін.) дав підставу констатувати, що “педагогічна культура” як спеціальне наукове поняття не є усталеним і потребує всебічного розгляду, оскільки являє собою педагогічну систему і водночас її елемент, особистісне утворення, діалектичну інтегровану єдність педагогічних цінностей, між якими існують певні зв'язки і відносини, що формуються, реалізуються і вдосконалюються в різноманітних видах професійно-педагогічної діяльності й спілкуванні, визначаючи характер і рівень останніх.

Ця система є відкритою. С. Вітвицька називає такі складові педагогічної культури викладача: науковий світогляд, наукова ерудиція, духовне багатство, педагогічна майстерність, педагогічні здібності, природно-педагогічні людські якості, педагогічна техніка (культура зовнішнього вигляду, культура мови, культура спілкування, педагогічна етика, педагогічний такт, прагнення до самовдосконалення).

За твердженням В. І. Лозової, педагогічна культура викладача – це професійна культура, гармонія педагогічного мислення та творчої діяльності, що сприяють якісній організації навчального процесу. Автор стверджує, що професійно-педагогічна культура діалектично пов'язана з усіма елементами особистісної культури: моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною тощо,

оскільки вона є інтегральним показником інших видів культур, їх складовою і разом з тим містить їх у собі.

Встановлено, що результатами процесу формування професійно-педагогічної культури є розвиток педагогічної етики, професійної майстерності, творчої індивідуальності та професійної компетентності. На наш погляд, основними складовими педагогічної культури слід вважати педагогічну майстерність, духовне багатство, наукову та загальну ерудицію, культуру спілкування та мовлення, педагогічну етику, постійну спрямованість до педагогічного, методичного, морального та духовного самовдосконалення.

Стрижневим компонентом педагогічної культури є педагогічна майстерність як синтез наукових знань, умінь і навичок, методичного мистецтва і особистих якостей педагога. Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його високій загальній культурі та педагогічному досвіді.

До елементів педагогічної майстерності належать:

1. Гуманістична спрямованість діяльності педагога – найголовніша характеристика його майстерності, яка полягає у спрямованості діяльності педагога на особистість іншої людини, утвердження словом і ділом найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки, стосунків.

2. Професійна компетентність – фундамент педагогічної діяльності, передбачає наявність глибоких професійних знань, навичок та умінь, професіоналізм у галузі педагогіки та психології, досконале володіння методикою здійснення навчально-виховного процесу.

3. Педагогічна техніка – сукупність умінь та прийомів, що використовуються викладачем для найбільш повного досягнення цілей своєї діяльності та допомагають викладачеві глибше, яскравіше, талановитіше виразити себе, добитися оптимальних результатів у навчально-виховній роботі. Це комплекс умінь викладача, що сприяє його оптимальній і творчій поведінці та ефективній взаємодії зі студентами в будь-яких педагогічних ситуаціях.

4. Педагогічна творчість – заснована на повноті інформації, науковому прогнозі, умінні педагога кожного разу по-новому й ефективно застосовувати в навчально-виховному процесі різні комбінації форм і методів педагогічного впливу.

5. Педагогічні здібності – сукупність психічних особливостей учителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення.

Педагогічні здібності визначаються якостями особистості, що виявляються у схильності до роботи зі студентами, отриманні задоволення від спілкування з ними. Н. Кузьміною та Ф. Гоноболіним була запропонована структура педагогічних здібностей.

Перцептивні здібності педагога виявляються у спостережливості, що дозволяє проникати у внутрішній світ людини, розуміти її переживання. Конструктивні здібності є умовою успішного проектування і формування особистості і колективу. Завдяки ним педагог здатний передбачати результати своєї діяльності та поведінку студентів. Цьому сприяє педагогічно спрямована уява і педагогічний склад розуму. Ці здібності дозволяють педагогу аналізувати педагогічну ситуацію і обирати єдино правильний засіб взаємодії з особистістю і колективом.

Дидактичні здібності виявляються в умінні підбирати і доступно висловлювати навчальний матеріал, відповідним чином адаптуючи його до особливостей студентів, стимулювати їх активність, мобілізувати увагу. Ці здібності дозволяють удосконалювати методи і форми навчання, творчо підходити до вирішення навчальних завдань.

Експресивні здібності виявляються в найефективнішому, з педагогічного погляду, виразі своїх думок, знань, поглядів, відчуттів за допомогою мовлення, міміки, пантоміміки. При цьому висока культура мовлення, її чіткість, добра дикція, доречний гумор та іронія, експромт виступають могутніми засобами дії слова на особистість студента, а вмiла жестикуляція і міміка додають мовленню емоційного забарвлення.

Комунікативні здібності виявляються у встановленні педагогічно доцільних відносин зі студентами, їх батьками, колегами, керівниками, емоційному відгуку на переживання інших людей (емпатії). Виявляється комунікативність у педагогічному такті, недопущенні і подоланні конфліктів.

Організаторські здібності виявляються в умінні організувати життєдіяльність студентів – навчання, працю, відпочинок, згуртувати їх, розділити обов'язки. Різновидом організаторських здібностей є діловитість, яка виявляється при проведенні різних заходів, при встановленні ділових відносин. Ці здібності залежать від цілої низки

якостей педагога, зокрема, швидкості і гнучкості мислення, рішучості, витримки, наполегливості, вимогливості тощо.

Академічні (дослідницькі) здібності – це схильність до наукового пошуку, аналізу досягнень науки, узагальнення свого досвіду. Вони також виявляються в умінні пізнавати і об'єктивно оцінювати педагогічні ситуації і процеси. Ці якості необхідні для вдосконалення навчально-виховного процесу, впровадження новітніх досягнень науки в освітню практику, в процес викладання навчальних дисциплін.

Сугестивні здібності полягають в емоційно-вольовому впливі на студентів, здатності за допомогою твердого слова домагатися потрібних результатів у навчанні та вихованні. Отже, виділення педагогічної культури як однієї з найважливіших складових суспільства зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, вчителя, спрямованої на формування особистості, здатної у майбутньому відтворювати й збагачувати культуру суспільства. Ми погоджуємося з твердженням С. Вітвицької, що культура педагога пройшла певні етапи свого розвитку разом із розвитком культури суспільства. Вона, як феномен педагогічної практики, існувала завжди, але мала різне соціальне й професійне “зabarвлення” залежно від впливу різних чинників: політики у сфері освіти; моральних відносин, що склалися в суспільстві; панівної релігії; певного типу виховання, котрий був необхідний державі.

Важливою передумовою становлення професіоналізму й педагогічної майстерності викладача вищої школи є наявність у нього необхідних соціально-педагогічних якостей і психолого-педагогічних умінь. При цьому варто зважати на те, що соціально-педагогічні якості – це результат виховного впливу на особистість сім'ї, освітньо-виховних закладів та ін. Вони частково входять до змісту професіограми педагога. Професіограма – це перелік якостей особистості, необхідних для успішного виконання функціональних обов'язків з конкретного фаху. Професіограми не є сталими моделями. Змінюються умови праці, оновлюються виробничі технології – змінюються й вимоги до якостей майбутніх фахівців. Тим більше це стосується професії педагога.

Оскільки педагогічна професія належить до творчих сфер діяльності, було б доцільно в процесі відбору молоді на навчання з педагогічних спеціальностей здійснювати професійний відбір на

конкурсній основі (як це прийнято при вступі в театральні, художні, музичні навчальні заклади).

Серед якостей особистості викладача, визначальних у процесі становлення педагогічної культури, майстерності й професіоналізму, особливо важливим є педагогічний такт. Це – відчуття міри в процесі спілкування з людьми з урахуванням їхнього фізичного, і передусім психічного стану. Вияв педагогічного такту – важлива умова ефективності впливу педагога на вихованця. Педагогічний такт ґрунтується на глибоких знаннях психології студентів, їхніх індивідуальних особливостей.

Достатня сформованість у педагога названих умінь є необхідною умовою розв’язання різноманітних педагогічних завдань на рівні майстерності.

III.2. Поняття ментальність і ментальний феномен у контексті культури

Українська культура – одна з найдавніших європейських культур. Формувалася протягом століть, в середовищі певного етносу, під впливом багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів.

Духовна культура українського народу має яскраво виражений національний характер, вона самобутня і неповторна. Разом з тим, у цій культурі наявні загальнолюдські вартості. Вони склалися під впливом різних культур: індоєвропейської, балканської, іранської, алтайської, античної, германської, візантійської, західноєвропейської в динамічних процесах людських спілкувань.

Сліди цих впливів простежуються у мові, археологічних пам’ятках, писемних джерелах, архітектурі. Кожен народ у процесі свого історичного буття виробив особливий менталітет, тобто своєрідний спосіб усвідомлення й ставлення до світу, який задається мовою, традиціями, вихованням, релігійними уявленнями тощо, тобто усією суспільною практикою людей. До менталітету належать звички, прагнення, символіка, традиції, інтуїтивне несвідоме, що існують на рівні несвідомих психічних процесів.

Поняття ментальності в гуманітарні науки, прийшло як розгортання уявлень про “психологію” суспільного індивіда, епохи, нації. Науковці відзначали ментальні культурні основи соціальних, економічних, правових й інших відносин людей.

У суспільному житті віддзеркалено співвідношення індивідуального і загального. “Як суб’єкт і результат суспільно-історичної діяльності, людина є системою, в якій фізичне й психічне (ментальне) поєднане нерозривно” (Г. Щокін). “Історія потребує людину – як суб’єкта історичного процесу”, за російським культурологом А.Гуревичем.

Особливістю свідомості особистості є рух, вона має певні закони розвитку й саморозвитку – феномен ментального. Поняття “Ментальний феномен” синкретично поєднує складові та якісні характеристики різних соціальних суб’єктів – окремих індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому. Він постає їх певною інтелектуально-духовною характеристикою. І є цілісним феноменом, який відображає рівень цивілізованості народу, особливості його духовності, світосприйняття, віддзеркалює ступень інтелектуального розвитку суспільства, соціокультурні цінності.

У залежності від носіїв ментальності та сфери життєдіяльності людини ментальний феномен можна розглядати як його окремі різновиди – політична ментальність, економічна, релігійна тощо. Ментальність виступає як загальна сукупність характеристик у сфері поведінки або мислення етносу.

Щоденна поведінка людини, як учасника численних суспільних ситуацій, є свідомою реакцією людини на певний стан світу. Категорії людського мислення і діяльності не є довільними продуктами людського розуму. Вони не існують поза світом. Ці явища виконують певну функцію у житті, у реальній дійсності. Категорії людського мислення, світогляд є знаряддям у боротьбі людини за існування та в її прагненні пристосуватися у суспільстві.

Національні українські суспільні цінності є елементами людських вимірів й поведінки. Вони відповідають світогляду особистості, відображають її характер, звички, навички й відкривають структуру людському розуму, налаштовують його на боротьбу за існування. Феномен ментальності постає своєрідною формою перебування людини у суспільстві та віддзеркалення її у людській свідомості. У цілому, феномен ментальності виступає онтологічним феноменом, що безпосередньо стикається з традиційними та новими проблемами філософської онтології. Ментальність як сукупність думок, вірувань, традицій й таке інше, як прояв глибинного рівня індивідуальної й колективної свідомості людини, є щільно пов’язаною з підвалинами картини світу, в якій

перебуває людина, і яка фіксується у певних ментальних структурах, що містять стійкі образи світу, життєвий та практичний досвід людини конкретного суспільства. Ментальністю утворюються смисли тієї реальності, в якій живе та діє людина, зокрема, розгортання цієї реальності в аспекті освітньої культури.

Методологія філософської науки – це система принципів і засобів побудови теорій, різних рівнів систематизації історичного знання, а також емпіричних досліджень на рівні конкретного історичного аналізу. Як відомо, кожне суспільство і людство у цілому поділені по вертикалі на класи і соціальні групи – страти, а по горизонталі водночас на етноси і нації. Проте досить довго в історичній науці увага була зосереджена лише на діяльності класів та класовій боротьбі, це входило до рамок так званої класократичної парадигми, яка стверджувала, що класи є основними акторами суспільно-історичного життя, при цьому провідну роль відводили пролетаріату, цінності й інтереси останнього підносили в абсолют.

У залежності від носіїв ментальності та сфери життєдіяльності людини ментальний феномен можна розглядати як його окремі різновиди – політична ментальність, економічна, релігійна тощо. Всі такі різновиди взаємопов'язані, бо в будь-якому з них ментальність виступає як загальна сукупність характеристик у сфері поведінки або мислення. У такій якості ментальність виступає засадою розкриття змісту феномена освіти, його принципових концептуальних положень.

Щоденна поведінка людини, як учасника численних суспільних ситуацій, є свідомою реакцією людини на певний стан світу. Категорії людського мислення і діяльності не є довільними продуктами людського розуму. Вони не лежать поза світом. Вони – явища, що виконують певну функцію у житті, у реальній дійсності. Вони є знаряддям у боротьбі людини за існування та в її прагненні пристосуватися, наскільки це можливо, до реального стану. Блага, товари, багатство, знання й всі інші суспільні цінності є елементами людських намірів й поведінки. Вони відповідають структурі зовнішнього світу, відбивають її властивості й відкривають цю структуру людському розуму, налаштовують розум людини на боротьбу за існування. Феномен ментальності постає своєрідною зоною перетину форм перебування людини у суспільстві та віддзеркалення їх у людській свідомості.

Зрозуміти особливості національного характеру можна лише через порівняльно-культурологічні дослідження, які передбачають вивчення культурних процесів, їх досягнень на основі порівняльного аналізу з тим, щоб виявити й ідентифікувати схоже та відмінне у культурно-мистецькому процесі певного етносу. У галузях соціально-гуманітарних наук дослідження на основі порівняльного аналізу найбільш помітні у спрямуваннях історико-культурних студій, порівняльному мовознавстві, літературознавстві, мистецтвознавстві, антропології, орієнталістиці, порівняльній політології. Визнання факту, що існують культурні розмаїття різних народів, історичних епох, цивілізацій, стало висхідною базою досліджень. Важливо також, що науковці широко використовують дані порівняння, аналізу, варіативні модифікації культурних показників, що уможлиблює порівняння регіональних самостійних культур, які сформувалися за всю історію людства, та етапів загального поступального розвитку. На цьому ґрунті вироблено-порівняльно-типологічні методики, які активно використовують досягнення соціальної статистики. У соціально-культурних дослідженнях набувають популярності субкультурні порівняння підсистем, які суттєво відрізняються від культур подібного типу. Залежно від спрямованості визначаються чотири типи як провідні:

- соціокультурний простір стає предметом досліджень, а порівняльний аналіз допоміжним інструментом для уточнення специфіки об'єкта;
- порівнювальні культури стають об'єктом дослідження, визначають орієнтацію на виявлення тієї чи іншої культурологічної характеристики;
- порівнювальні характеристики є одиницею аналізу при вивченні цілісних соціальних систем;
- дослідження мають транснаціональний характер, тобто коли окремі культури вивчаються і вважаються елементами загальної системи. При цьому потрібно з'ясувати визначення типологічних понять при виборі порівняльних показників, щоб вивести найоптимальнішу систему кодування з метою утворення моделі загального.

Сьогодні перед вченими стоїть завдання перейти на новий, гуманістичний, національно-державницький світогляд, на позиції загально-цивілізаційного мислення, сформулювати плюралістичні підходи щодо власне українського державотворення. Для досягнення

цього необхідно спиратися на теоретичні методи філософського, загальнонаукового та конкретно-наукового характеру.

...

Національний характер формує національну свідомість, яка відображає соціальне буття. Остання охоплює весь життєвий спектр: виробничі, економічні та політичні відносини, культурно-мистецький процес. Усе це уособлює психологічний рівень моральних стосунків як у самому об'єкті, так і у його зовнішніх зв'язках.

Термін “ментальність” вживається, коли з'являється необхідність назвати питомі риси нації та реально присутнє у тій чи іншій обумовленості певних фактів свідомості або поведінки. Коли виникає необхідність раціонально пояснити певні явища суспільного життя, заглиблюючись до національного характеру. Він постає поняттям соціально-філософським, соціологічним, психологічним. Різні автори у різні часи розуміли під ментальністю суперечливу цілісність картини світу, архетипи мислення (первісні образи), колективне несвідоме, соціокультурні набутки індивідів, досягнення світової культури, в які занурені всі члени суспільства. Це дало підстави зробити висновок про вплив ментальності на звичаї, традиції, вірування, знання та способи їх отримання, способи та прийоми дії й інші складові духовної і матеріальної культури людства.

Українська культура – багатогранна. В ній багато прикмет, за якими можна розпізнати національно-особливе. Вагомим є філософський зміст української культури. Ми не віднесені до традиційно філософських націй, як стародавні греки чи сучасні німці. Але все ж маємо певні, суто філософські традиції: від спадщини митрополита Іларіона до Києво-Могилянської академії; від Г. Сковороди до Д. Чижевського. Є філософи-мислителі й філософи-поети. В наших національних традиціях більш характерно мислити художніми образами й картинами, ніж поняттями.

Філософське обличчя нації репрезентують світочі української культури. В осередку їх роздумів – українська людина, її місце в громаді, суспільстві і світі; доля нації, її культури; український народ і вселюдський поступ – тобто те, що складає глибокий зміст справжньої філософії. Українець від колиски оточений красою і творить її: вишивки, писанки, народний одяг, пісня, біла хата, цяцьковані ярма. Все це від чарів української природи, голосів,

пахощів, барв; тісної злуки з ритмами простору й часу. Прагнення до пізнання й самопізнання як національна традиція.

Україна здавна була в колі зору освіченої Європи. Про неї писав Ф. Вольтер; велике майбутнє пророкував їй німецький просвітитель Г. Гердер; різні аспекти української культури порушували Д. Байрон, Оноре де Бальзак, Віктор Гюго, Даніель Дефо, К. Маркс, К. Рилєєв, О. Герцен та ін. Не уявити російську науку без вкладу Володимира Вернадського, першого Президента Вільної Української Академії Наук (1918 р.); оперне мистецтво – без Івана Козловського; літературу – без Миколи Гоголя; церковну думку – без Теофана Прокоповича; видавничу діяльність – без Осипа Бодянського; історико-архівну справу – без Бантиш-Каменського; малярство, мистецтвознавство – без Ігоря Грабаря; архітектуру – без Івана Заболотного.

М.Попович у монографії відзначає, що культурний розвій народів проходить у процесі їх постійних взаємовпливів. Нетрадиційні підходи філософа-культуролога М.Поповича до культури, трактування її подій, явищ і постатей для багатьох із нас незвичні. Автор наголошує, що українська культура не опинилася на узбіччі історії, зайнявши гідне місце в культурі світовій. У наступних розділах монографії М.Попович простежує розвиток української культури у взаєминах з культурами Заходу і Сходу, в системі Польсько-Литовської держави, українофобському “лоні” царської Росії. Наслідком цього стали, з одного боку, система освіти і вченість, побудовані на західних зразках, з другого – упослідження української мови як “нижчої” і, на протипагу цьому, становлення новоукраїнської літератури народною мовою [Попович М . Нарис історії культури України. К., 2001 – С. 7-8].

Український народ, що є нащадком прадавніх культурних традицій, психічно асимілює та синтезує різні культурні традиції мислення, є народом найрізноманітнішого духовного досвіду. Ментальність формується як результат традицій, культури, соціального середовища життєдіяльності людини. Вона й сама їх формує, виступаючи їх неявним (й наявним) джерелом, фіксуючи сталу структуру внутрішнього світу людини щодо сприйняття нею конкретних суспільних ситуацій та оточуючої її реальності в цілому. Українська держава – багатонаціональна, в релігійному відношенні – багатоконфесійна. Етноси, що мешкають в Україні, вбирають в себе її духовні скарби, зростають у силі. Кожна культура національних

меншин, так чи інакше виявляючи риси спорідненості з українською, не втрачає за цим власної самобутності. Одночасно, повноцінне буття в лоні України етнічних культур збагачує її духовність, наснажує й витончує її дух.

III.3. Професійна діяльність педагога у контексті культури

Піднімаючи питання підготовки майбутнього викладача системи вищої освіти, необхідно розглянути сутнісні характеристики його особистості, що визначатимуть успіх майбутньої професійно-педагогічної діяльності.

Професія, як соціально-культурне явище, має складну структуру, яка включає предмет, засоби й результат професійної діяльності, а також засвоєні цілі, цінності, норми, методи й методики її здійснення, зразки та ідеали, зміст, спрямованість яких відбивають рівень духовності суб'єкта. Одне з перших визначень професії було сформульовано економістом С. Струmilіним. Професію науковець визначає як сукупність набутих шкільним чи позашкільним навчанням спеціальних трудових навичок, що поєднуються, зазвичай, в одній особі й об'єднуються загальною назвою, наприклад, слюсар, столяр, скрипаль. Разом з тим, практика показує, що професія є складним утворенням. Цей вид занять, і соціотехнічний процес, і соціальний інститут, і спосіб ставлення людини до суспільних явищ, і предмети особистісних потреб, і спосіб самоствердження (А. Баталов, В. Буряк).

I. Модель узагальнює поняття “професії” у певний соціально-технологічний механізм, створений суспільством для забезпечення своїх життєвих потреб шляхом локалізації його у певному виді професійної діяльності, і призначений для виробництва унікального продукту. Спираючись на це В. Буряк розглядає педагогічну професію як соціальний механізм, створений суспільством для забезпечення потреби у прямій і цілеспрямованій передачі соціального досвіду від старших поколінь молодшим за рахунок локалізації її у певному виді професійної діяльності, і призначений для “виробництва” членів суспільства, котрі володіють певними суспільно-необхідними особистісними характеристиками.

Кожна професія передбачає набір необхідних особистісних якостей, які інтегруючись у структурі особистості, створюють той чи інший рівень її професійної культури. Специфіка ж професійної

культури визначається головним чином своєрідністю діяльності, широким спектром функцій, компетенцій, що покладаються на фахівця.

У широкому розумінні культура професійної діяльності – певний рівень виконання людиною своїх обов’язків. Рівень її сформованості залежить від:

- спрямованості та стійкості соціально значущих мотивів діяльності (потреб, інтересів, цінностей, поглядів);
- відповідності психофізичних властивостей особистості вимогам професійної діяльності;
- ступеня розвитку психічних процесів особистості (мислення, пам’яті, емоцій, почуттів, волі);
- повноти та глибини засвоєних психолого-педагогічних і спеціальних знань, умінь, навичок, тобто набутого досвіду;
- соціальної активності.

Беручи до уваги суперечливий, діалектичний характер людської діяльності, професійна культура розглядається В. Гриньовою як певний ступінь оволодіння професією, тобто певними способами та прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованої духовної культури особистості. З огляду на це, слід зауважити, що поняття “професійна культура педагога” та “педагогічна культура” не тотожні, оскільки педагогічна культура характеризує культуру педагогічної діяльності, яка здійснюється не лише педагогічними працівниками.

Педагогічна діяльність як складна динамічна система має свою специфічну структуру, до складу якої входять численні елементи. Уперше питання про структуру педагогічної діяльності було розглянуто Н. Кузьміною, якою було введено й обгрунтовано наявності (поетичного, конструктивного, організаторського, комунікативного елементів професійної діяльності вчителя). Л. Щербаков доповнює цю структуру інформаційним, розвивальним, орієнтаційним та мотиваційним компонентами. Наявність на сьогодні розмаїття підходів до структури педагогічної діяльності (О. Абдуліна, В. Бондар, В. Буряк, Ф. Гоноболін, В. Гриньова, Н. Гузій, М. Євтух, Т. Ільїна, І. Зязюн, Л. Кондранюва, Л. Нечепоренко, І. Огородніков, О. Рудницька, В. Сластьонін, Г. Тронко та інші) підтверджує уявлення про неї як про складний системний об’єкт, що перебуває в складних зв’язках з усіма соціальними інститутами й чинить вирішальний вплив на розвиток суспільства.

Одним з центральних завдань вищого навчального закладу є створення, збереження та передача педагогічної культури як соціального феномену та формування її як якості особистості викладача. Таке завдання обумовлюється специфікою педагогічної діяльності, яка опосередковується історично сформованим соціокультурним комплексом даного суспільства, що визначає цілі, зміст, сутність, конкретні форми і методи професійної діяльності.

Питання формування педагогічної культури вчителя має давню історію і знайшло своє відображення у працях провідних мислителів минулого. Однак, проблема педагогічної культури викладача ВНЗ уперте була поставлена в 1980-х рр. В. Барабанщиковим. Під педагогічною культурою викладача він розуміє певний ступінь оволодіння ним педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості у педагогічній діяльності, рівень . розвитку його особистості.

Описуючи складові педагогічної культури викладача, дослідник виділяє наступні:

- педагогічну спрямованість особистості;
- психолого-педагогічну ерудицію й інтелігентність;
- педагогічне спілкування й поведінку;
- педагогічну майстерність;
- систему професійно-педагогічних якостей;
- уміння поєднувати педагогічну й наукову діяльність;
- моральну чистоту;
- гармонію раціонального й емоційного;
- вимогливість;
- потребу в самовдосконаленні.

Разом з тим, дана система педагогічної культури викладача не може бути визнана універсальною, оскільки в ній представлені всілякі складові (педагогічна майстерність і вміння поєднати наукову й педагогічну діяльність, педагогічна спрямованість особистості та потреба в самовдосконаленні та ін.), але не показано їхній зв'язок; зафіксовані тільки професійно-особистісні характеристики, а власне педагогічній діяльності не приділено достатньої уваги.

У працях В. Барабанщикова педагогічну культуру розглянуто як специфічно професійне явище, але не показано взаємозв'язок компонентів, не зведено їх у систему. Таким чином, зміст професійно-педагогічної культури розкривається як система

індивідуально-професійних якостей, провідних компонентів і функцій.

Педагогічна культура в даному підході представлена як інтегрована якість особистості професіонала, синтез якості та майстерності, умова й передумова ефективної педагогічної діяльності, узагальнений показник професійної компетентності викладача й мста професійного самовдосконалення.

Однак, виявлені В. Барабашиковим, а також Сіх Слкановим, О. Кобенком, С. Муциновим, сутнісні характеристики професійно-педагогічної культури роз'єднані, нелчас єдиної підстави у виділенні структурних і функціональних компонентів. Усе це надало поштовх до подальшої розробки й обґрунтування теоретичних основ побудови моделі професійно-педагогічної культури викладача вищої школи.

В. Гриньова розглядає професійну культуру педагога як результат сформованості його духовної культури й як результат його професійно-педагогічної діяльності. Професійно-педагогічна культура викладача визначається як діалектична інтегрована єдність педагогічних цінностей: цінностей-цілей і цінностей-мотивів; цінностей-знань; технологічних цінностей; цінностей-властивостей; цінностей-відношень.

Вони є свого роду осями координат, на основі яких окреслюється модель професійно-педагогічної культури, які спрямовують і коригують у соціальному, духовному, професійному, особистісному просторі діяльності педагога, його перфекціонізм. Указані цінності є структурними (відносно-статичними) компонентами, які гармонійно пов'язані з функціональними (процесуальними) компонентами. Функціональні компоненти забезпечують реалізацію професійно-педагогічної культури, її функцій -пізнавальної, гуманістичної, виховної, комунікативної, діагностичної, нормативної та захисної.

Успішність професійно-педагогічної діяльності забезпечують сформовані показники, такі якості викладача, як-от: професійно спрямовані параметри (любов до студентів і професії, відданість своїй справі та ін.); інтелектуальні параметри (гнучкість, варіативність, самостійність мислення, увага, уява та ін.); індивідуально-психологічні якості (стриманість, вимогливість, спостережливість та ін.); соціально-психологічні якості (повага до людини, комунікативність, справедливість та ін.).

Сутність педагогічної культури В. Буряк убачає в інтегративній характеристиці педагогічного процесу, який включає єдність як безпосередньої діяльності людей з передачі накопиченого соціального досвіду, так і результатів цієї діяльності, закріплених у вигляді знань, умінь, навичок і специфічних інститутів такої передачі від одного покоління до іншого.

На думку В. Буряка, структуру педагогічної культури варто представити за допомогою блокового методу й виділити в ній когнітивний, поведінковий та інституціональний блоки.

Когнітивний блок включає педагогічні знання, погляди й ідеї, у своїй конкретності становить нерозривну єдність двох складових – актуальної культури й культури накопиченої, або культури пам'яті. Актуальна педагогічна культура включає знання про ті форми й методи трансляції соціального досвіду, які реально функціонують у сучасному суспільстві; культура пам'яті зберігає інформацію про колишні форми й методи передачі суспільного досвіду, які нині не застосовуються у практиці навчання та виховання. Однак обидві складові у процесі педагогічної діяльності взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну.

Поведінковий блок педагогічної культури включає відповідні норми, цінності, звичаї та традиції, оскільки будь-яка культура завжди має соціально-історичний характер. Норми ж педагогічної культури виступають у явній і письмовій зафіксованій формі, визначають як підготовку педагога, так і його подальшу діяльність. Інституціональний блок визначає можливості реалізації педагогічної культури через різні соціальні інститути, у тому числі навчальні заклади.

Функціями педагогічної культури, у підході В. Буряка, вступают: функція трансляції соціального досвіду; регулятивна, яка коригує поведінку того, хто навчає, а також якісні показники того, кого навчають, у процесі трансляції соціального досвіду; знакова; аксіологічна; творча функції.

Як бачимо, існує чимало підходів до трактування професійно-педагогічної культури, визначення показників її сформованості, при цьому високий рівень професіоналізму викладача завжди характеризується розвинутою здатністю до вирішення професійних завдань і розвиненим професійним мисленням.

Педагог стає майстром своєї справи, професіоналом у міру того, як він освоює й розвиває педагогічну діяльність. Історія школи й

педагогічної думки – це процес постійного оцінювання, переосмислення, установлення цінностей, переносу відомих ідей і педагогічних технологій у нові умови. Уміння в застарілому, давно відомому побачити нове, гідно його оцінити, становить основний компонент педагогічної культури викладача. На жаль, формування особистості викладача вищої школи, його професійно-педагогічної культури, у більшості випадків, проходить за межами освоєння досвіду вітчизняної й закордонної педагогіки вищої школи. Галузь історико-педагогічної культури вищої ніколи залишається викладачами в основному незасвоєною.

Педагогічна діяльність за своєю природою технологічна. У зв'язку із ним, функціонування професійно-педагогічної культури викладача варто розглядати як процес вирішення різноманітних педагогічних завдань (аналітико-рефлексивних, конструктивно-проіпоетичних, організаційно-діяльнісних, оцінно-інформаційних, корекційно-регулювальних). Відтак, технологічний компонент професійно-педагогічної культури містить у собі, способи та прийоми педагогічної діяльності викладача.

Безумовним є гуманістична спрямованість характеристики педагогічної культури, що має на увазі механізм задоволення різноманітних духовних потреб особистості (у спілкуванні, в одержанні нової інформації, у передачі накопиченого індивідуального досвіду) у професійно-педагогічній діяльності. Цінності педагогічної культури засвоюються та створюються особистістю у процесі діяльності, що підтверджує факт нерозривного зв'язку культури й діяльності. Засвоюючи цінності педагогічної культури викладач може перетворювати, інтерпретувати їх, що визначається як його особистісними особливостями, так і характером його науково-педагогічної діяльності.

Стає очевидним, що педагогічна культура є сферою творчого здобутку та реалізації педагогічних здібностей особистості, що формує свої індивідуальні сили й опосередковує процес присвоєння моральних, естетичних, правових й інших відносин, тобто, впливаючи на інших, створює себе, визначає свій власний розвиток, реалізуючи себе в діяльності. Педагогічна творчість жадає від викладача наявності ініціативи, здатностей, індивідуальної свободи, самостійності й відповідальності.

Таким чином, варто зробити висновок про те, що професійно-педагогічна культура викладача ВНЗ – це міра й спосіб творчої

самореалізації його особистості в різноманітних видах педагогічної діяльності, спрямованої на освоєння, передачу та створення педагогічних цінностей і технологій.

Усе вищевикладене дає можливість вписати поняття професійно-педагогічної культури в категоріальний ряд: культура педагогічної діяльності, культура педагогічного спілкування, культура особистості викладача ВНЗ. Професійно-педагогічна культура викладача ВНЗ розкривається як узагальнена характеристика різноманітних видів його діяльності, зумовлюючи розвиток здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, здатностей особистості.

Розумінню сутності професійно-педагогічної культури викладача ВНЗ сприяють виділення й аналіз суперечностей її формування та розвитку.

Можна виділити три групи суперечностей формування та розвитку професійно-педагогічної культури викладача: соціокультурні, загально педагогічні й індивідуально-творчі.

Соціокультурні суперечності знаходять своє вирішення через пошук шляхів подолання кризи педагогічної культури. Причинами такої кризи, за справедливим твердженням М. Певіної, є відставання педагогічної системи від змін, що відбуваються в суспільстві, недооцінка соціокультурної ролі педагогічної освіти, відсутність необхідного педагогічного “банку інформації” тощо. Криза педагогічної культури свідчить про наявність невідповідності між умовами навколишньої соціальної реальності, соціокультурними процесами та розвитком професійно-педагогічної культури викладачів ВНЗ. Усунення цих протиріч допомагає створити образ ідеального викладача вищої інколи – ученого-педагога, носія високої моральності, інтелігентності, ерудиції.

В умовах тривалої економічної й моральної кризи ефективність виховного впливу викладача знижується, оскільки-на нього покладається подвійне завдання: він покликаний не лише формувати особистість майбутнього фахівця, розвивати основи його загальнолюдської та професійної культури, але зберігати й захищати особистість від моральної деградації. Викладач вищої ніколи повинен брати на себе відповідальність за утвердження норм і цінностей педагогічної культури як у своїй професійній діяльності, так і в оточуючому його соціальному середовищі.

Загальнопедагогічні суперечності відображують особливості освітнього пронесу у ВНЗ, характер педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Інтенсивність пізнання й засвоєння нових цінностей педагогічної культури визначається зміною пріоритетів у теорії та практиці, рівнем розробленості технологій освітнього й виховного процесів, а також професійно-орієнтованими установками викладача, його мотивацією, ступенем задоволеності педагогічною діяльністю. Задля усунення даної суперечності важливе значення має спрямованість особистості викладача, педагогічних колективів на гармонійне оволодіння й розвиток цінностей-цілей, цінностей-знань, цінностей-технологій, на цілеспрямоване формування цінностей-відносин і цінностей-якостей у навчально-виховному процесі ВНЗ. Визнання нових педагогічних цінностей стимулює творчий пошук викладачів, сприяє утвердженню перспективних підходів, технологій, систем відносин у педагогічному процесі. У тих випадках, коли не відбувається систематичне відновлення арсеналу педагогічних цінностей, підвищується ймовірність появи стереотипних дій, елементів педагогічного консерватизму й застою.

Виявлення й усунення індивідуально-творчих суперечностей пов'язано з творчою самореалізацією особистості викладача у процесі педагогічної діяльності. Насамперед, це суперечності між суспільною формою існування професійно-педагогічної культури й індивідуально-творчою формою її присвоєння та розвитку.

Традиційні форми трансляції педагогічної культури у ВНЗ, як правило, спрямовані на репродуктивні способи пізнання й відтворення педагогічних цінностей, у той час як їхня творча природа вимагає індивідуально-особистісних форм освоєння, що орієнтує педагогів на пізнання та переосмислення власного досвіду, на розвиток особистої педагогічної системи, професійного "Я", на перегляд ціннісних орієнтирів, а також на корекцію різних видів педагогічної діяльності відповідно до отриманого зворотного зв'язку.

Педагогічні цінності, як і будь-які інші духовні цінності, залежать від соціальних, політичних, економічних відносин у суспільстві. Бажане й необхідне на рівні суспільства часто вступають у протиріччя, які людина долає в силу своїх переконань, світогляду, ідеалів, здібностей.

У процесі формування професійно-педагогічної культури особливе місце займає розв'язання суперечності між педагогічними

стереотипами, дидактичними кліше та необхідністю їхнього подолання. Педагогічна культура, як сфера творчої самореалізації особистості, припускає подолання власної “педагогічності”, стереотипності в оцінках поведінки студентів і своєї власної поведінки, переоцінку власної методики викладання, варіювання прийомів педагогічного спілкування.

Дана суперечність проявляється, зокрема, у прихильності викладача вищої школи до окремих форм і методів роботи, у визнанні їхньої універсальності, що обґрунтовується успішним попереднім досвідом. Така позиція викладача обумовлює регресивний варіант особистісної самореалізації, коли виникає ілюзія невичерпності минулого досвіду.

Факт суперечливої єдності наукової та педагогічної діяльності відзначався ще М. Ломоносовим, М. Пироговим та іншими. Проте, проблема оптимального співвідношення наукової та педагогічної діяльності у структурі професійної діяльності викладача залишається багато в чому недослідженою.

Молоді викладачі, які не одержали педагогічної підготовки в студентські роки, підвищують професійно-педагогічну культуру прослухавши курс педагогіки та психології вищої школи в роки навчання в аспірантурі або в системі внутрішньоуніверситетського підвищення кваліфікації.

У процесі педагогічного творчого самовираження потреба в особистісній самореалізації поступово стає домінуючою ціннісною орієнтацією педагога вищої школи. Професійна самореалізація педагога – це завжди інтегральна сума того, що вже реалізовано, і того, що може бути здійснено потенційно.

Центральним чинником, що визначає рівень підготовки фахівців у вищій школі, є якість навчального процесу. Необхідної якості будь-якого процесу можна досягти тільки за умови націленості викладачів на використання сучасних наукових досягнень.

Отже, визначаючи професійно-педагогічну культуру викладача ННЗ як міру й спосіб творчої самореалізації його особистості в різноманітних видах педагогічної діяльності, спрямованої на освоєння, передачу та створення педагогічних цінностей і технологій, необхідно забезпечити становлення й розвиток її когнітивного, поведінкового й інституціонального блоків у процесі підготовки до майбутньої викладацької діяльності.

На сучасному стані розвитку людства, освіті справедливо відводиться пріоритетна роль в забезпеченні стабільного розвитку суспільства, запобіганні та подоланні глобальних криз, міжетнічних та міжособистісних конфліктів. Суттєве значення набуває освіта в процесі збереження самобутності національної культури, гармонізації міжетнічних взаємин і налагодженні діалогу культур. Феномен культури, класифікація, функції та похідні від нього поняття етнокультура, етнопедагогічна культура, етнокультурне середовище та полікультурний простір в епоху цивілізаційної глобалізації стали предметом досліджень багатьох учених, зокрема Ю. Богуцького, М. Кагана, Ю. Лотмана, Б. Маліновського. Проблему професійної компетентності педагога розробляють С. Гончаренко, І. Зязюн, І. Тараненко, Н. Ничкало, Н. Кузьміна, Л. Маркова, К. Корсак, А. Михайличенко та інші. Теоретико-методичні аспекти етнопедагогічної компетентності вчителів та учнів розкриваються в дослідженнях Ф. Заставного, В. Корнєєва, Ю. Косенко, Н. Лисенко, Л. Паламарчук, М. Стельмаховича та інших.

Загальновизнано, що національна своєрідність культури виявляється виключно в контексті загальнолюдських надбань, з якими вона перебуває в постійному взаємозв'язку, живому спілкуванні, своєрідному діалозі. Національна замкненість, як доводить історія, призводить до духовного занепаду, його одноманітності та застійних явищ “Кожна національна культура, наголошує Я.Татарин, – потрібна не лише собі, але й іншим національним культурам, які взаємозацікавлені, взаємозумовлені, доповнюють і проникають одна в іншу, утворюючи тим самим спадковість і безкінечність у розвитку людства взагалі і культури та філософії зокрема.

У державно-правових актах України, що регламентують систему освіти, зокрема Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ ст.) відзначається її органічний зв'язок із національною історією, народними традиціями, а також визнано освіту важливим засобом національного розвитку та налагодження взаєморозуміння в міжнаціональних відносинах.

Реалізація цієї відповідальної місії відбувається завдяки педагогічній діяльності, спрямованій на формування етнічної самосвідомості підрастаючого покоління. Окреслені завдання спроможні розв'язати лише особистості з високим рівнем розвитку етнопедагогічної культури.

Вичерпну характеристику сутності поняття “етнопедагогічна культура” дають сучасні вчені В. Шейко та Ю. Богуцький, наголошуючи, що це – “необхідний рівень сформованості у викладача сучасних загальнокультурних і професійних знань, умінь і навичок, розвитку особистісних якостей і здібностей”.

Власне ці параметри особистості педагога, на думку вчених, дозволяють оптимально забезпечити ефективність педагогічної діяльності з врахуванням етнічних особливостей та культурних традицій, психолого-педагогічних напрацювань певного народу, етнопедагогічна культура має подвійне значення: по-перше – це засіб формування особистості педагога, його етнічної самосвідомості, здатності до самовизначення в культурі, опанування навичками самоосвіти; по-друге – педагогічна умова, що дозволяє оптимально забезпечити ефективність освітнього процесу в середовищі (уміння використовувати навчально-виховний потенціал народної педагогіки, налагоджувати педагогічну взаємодію з поліетнічним складом вихованців тощо).

В. Шейко та Ю. Богуцький окреслили такі структурні компоненти етнопедагогічної культури:

- любов до дітей;
- здатність самовизначитися в культурі та осмислення внеску національних культур у загальнолюдські надбання;
- уміння налагоджувати педагогічну взаємодію з поліетнічними вихованцями; – знання етнопсихології;
- уміння втілювати в освітній процес здобутки народної педагогіки;
- уміння використовувати національні традиції стачевого виховання;
- здатність налагоджувати взаємодію з родиною вихованців і враховувати її вплив тощо).

Основоположне значення в формуванні етнопедагогічної культури, безумовно належить компетентності особистості педагога. У тлумачному словнику української мови поняття “компетентність” має такс визначення: “Компетентний – це такий, який має достатні знання в якійсь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, кваліфікований”.

Саме слово “компетентний” (від лат. – відповідний, здібний, належний) означає, що характеризує людину як таку, що має високий рівень знань, вміє втілювати їх у практику, спроможна мати власні

погляди і переконання щодо предмету праці, аналізувати, узагальнювати, робити об'єктивні висновки.

С. Гончаренко визначає компетентність як "...сукупність знань, умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію".

Поняття "компетентність" у наукових дослідженнях Н. Кузьміної розглядається як "інтегративне, особистісне новоутворення, що формується на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостях та життєвому досвіді", а у працях Л. Карнової визначається як "певна система, що інтегрує знання, вміння, навички, професійно значущі якості особистих професійних зобов'язань".

Л. Паламарчук, здійснивши ґрунтовний аналіз теоретико-практичних аспектів компетентності вчителя, визначила такі його складові як: етнокультурні, етнопедагогічні, етнопсихологічні, регулятивно-технологічні та полікультурнотворчі. Вчена також розглядає етнокультурологічну компетентність як "індивідуально-полікультурну освіту, що формується на основі інтеграції професійно-педагогічних, етнокультурних знань, ціннісних орієнтацій, умінь застосовувати регулятивні технології в етнокультурних відносинах".

Визначаючи особливості етнопедагогічної компетентності, Л. Паламарчук вказує особистісні якості педагога, спроможного це досягнути і, насамперед, відповідальність за результативність навчально-виховного процесу, а також педагогічна спостережливість.

На основі існуючих тлумачень професійної компетентності педагога, Ю. Косенко дає визначення етнопедагогічної компетентності майбутніх вихователів, насамперед це система знань студентів про народну педагогіку, сформовані вміння й навички впровадження в освітній процес сучасного дошкільного навчального закладу змісту, форм і методів народного виховання, їх готовність до народознавчої роботи з дошкільниками, здійснення національного виховання.

Підготовка майбутнього вчителя з розвинутими етнокультурними та етнопедагогічними здібностями є важливим напрямком освіти у вузі. Завдяки тому, що вища педагогічна освіта покликана реалізувати загальнокультурну, етнокультурну та етнопедагогічну функції, освітні інституції відіграють вирішальну

роль у формуванні етнопедагогічної культури особистості. Проте, нажаль, доводиться констатувати той факт, що освітній процес у вузі недостатньо впливає на функцію формування етнічної самосвідомості студентів.

Так, П. Щербань, розкриваючи актуальні проблеми формування національної самосвідомості студентів, звертає увагу на той факт, що згідно з матеріалами інституту соціальної та політичної психології лише 37,7% студентів педагогічних вузів “підтвердили бажання бути громадянами України за умови вільного вибору громадянства”.

Результати дослідження ціннісних орієнтацій студентів засвідчують, що молоді люди переважно орієнтуються в системі етнічних цінностей професійної культури (література, наука, мистецтво). В певній мірі це притаманно для представників усіх національностей. Очевидним є те, що в умовах глобалізаційних процесів сучасне студентство орієнтоване в більшій мірі на цінності духовної культури розвинених країн. Водночас, необхідно визнати, що молодь обізнана й у певних аспектах духовних надбань рідного народу.

Етнокультурні потреби студентства має задовольнити етнопедагогічна освіта, яка забезпечить умови для досягнення духовної спадщини рідного народу, щоб потім вивести його у світовий культурний простір. В результаті цього відбуватиметься ідентифікація майбутніх освітян на етнічному (національному) та світовому (загальнолюдському) рівнях. Отож, формування етнопедагогічної культури майбутніх педагогів є важливим завданням сучасної системи вищої освіти в Україні. Комплексне вирішення цієї проблеми забезпечить підготовку фахівців, здатних вирішувати освітні завдання в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

IV. ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

Ідеал виховання – це взірць людської поведінки, оснований на реалізації завдань всебічного розвитку особистості.

Ідеал виховання залежить від умов життя і діяльності людини, від особливостей власного досвіду. Ідеал характеризується змістом, структурою і дієвістю.

Зміст ідеалу – це те, які якості особа вважає ідеальними і в яких героях або людях вони втілені.

Структура ідеалу – це рівень його узагальнення. Тобто, це риси втілені в одній особі, чи це сукупність рис окремих осіб, узагальнених в окремому образі.

Дієвість ідеалу – це ступень його впливу на поведінку особи. На основі мети та ідеалу виховання формуються цілі виховання. Цілі виховання не бувають вічними, один раз на все життя встановленими. Вони змінюються в процесі історичного розвитку.

Терміном “ідеал” (від грец. – образ, ідея) позначають досконалість, взірць для наслідування, вищу кінцеву мету діяльності людини, ідеал як цінність може бути:

1) предметом задоволення соціогенної потреби і в цьому розумінні смислом життєдіяльності людини;

2) моральним взірцем для наслідування в сенсі регулювання взаємозв'язків і взаємодії людей у суспільстві.

Ідеал – це зразок (норма, прояв ідеального), згідно з яким людина визначає свою поведінку та способи життя за конкретних обставин. Коли ми саме так визначаємо ідеал, то стає очевидним, що ідеали суттєво впливають на людське життя, стаючи його орієнтирами. За відсутності таких орієнтирів у людини виникає відчуття, що діяльність цілеспрямована неповністю, а тому залежить не від її волі.

Ідеал у своєму абсолютному формулюванні є уявленням про мету людського роду в цілому, історично таке поняття ідеалу змінюється, ідеал може бути суспільно-політичний – уявлення про досконалий суспільний лад, тобто йдеться про т.зв. соціальний ідеал. Він виконує позитивну функцію, яка полягає в тому, що, формуючи поняття ідеального суспільства, люди виявляють реальні хиби існуючого людства, зосереджують свою увагу на подоланні їх, об'єднують творчі зусилля з метою розвитку суспільства. Слід усвідомлювати, що соціальний ідеал ніколи не реалізується в повному обсязі.

Адже, хоча людина є носієм і добра, і зла, позитивного і негативного, морального і аморального, духовного і бездуховного, в ідеалі присутні лише позитивні риси.

Крім того, існує ідеал етичний – досконалі моральні якості людини та взірцеві взаємини між людьми. Світський ідеал етики

обґрунтовується потребою людей до взаємодії, досягнення злагоди, а не протистояння.

Взаєморозуміння, сприйняття поглядів інших, терпимість до інакомислення – ідеали, що стали основними принципами соціального буття, які протистоять хаосу тваринних потреб окремого індивіда. Визнаючи цінність ідеалу суспільного життя, спільної діяльності, етика проголошує право на автономність кожної людини, на захист її гідності, на її власну життєву позицію. Заперечується формальна одностайність, примусовий колективізм поряд із орієнтацією на поєднання зусиль різних індивідів задля досягнення спільної мети.

У процесі втілення ідеалу в життя виявляється його відносність. Вона полягає в тому, що в міру досягнення ідеалу вдосконалюються і конкретизуються уявлення людей про досконалість. Отже, змінюється зміст уявлення про певний ідеал, а мета його втілення стає новою проекцією майбутнього (відсувається на майбутнє).

Також існують інші ідеали, наприклад, індивідуальний, особистий, колективний тощо. Ми звернемо увагу на ідеал особистості як на головну мету виховання. З давніх-давен люди намагалися створити такий ідеал і побудувати систему освіти, яка була б спрямована на втілення його в життя. Ідея виховання гармонійної особистості сягає часів Античності.

Зауважимо, що метою тогочасного виховання була людина і внутрішньо, і зовнішньо досконала. Г. Ващенко пише: “ідеальну людину греки уявляли собі? як втілення найвищих рис краси й добра, того, що греки називали “калогатія” (калос – прекрасний і агатос добрий). Одною з найвищих ознак краси є гармонійність”.

На основі узагальнення педагогічного досвіду Афін давньогрецький філософ Платон у IV ст. до н.е. створив модель держави майбутнього. Він висунув ідею формування гармонійної людини, спираючись на те, що розвиток держави безпосередньо залежить від моральних і фізичних якостей її громадян. В основі виховання, впливу держави на особистість, за Платоном, має бути плекання громадянських почуттів як запоруки розвитку і процвітання держави. Ці ідеї мислителя активно використовувалися наступними поколіннями педагогів.

Середньовічний ідеал людини позбавлений гармонійності й суцільності. Фактично для цієї епохи характерними є два ідеали – лицар і монах.

Основною чеснотою лицаря є мужність... Основне завдання лицаря – служити Богові й правді Христовій, захищати віру християнську, стояти в обороні покривджених, захищати вдів і сиріт”. Ідеал монаха полягає у служінні Богові і, відповідно, зреченні радощів тілесних, сім’ї, майна, тобто аскетичному способі життя.

До ідеалу гармонійно розвиненої людини Європа повертається пізніше, починаючи з доби Відродження. Всебічно розвинена людина цієї епохи не тільки має знання та є гуманною, а й має здібності до праці (розумової й фізичної) і володіє певним ремеслом. У цей час різні вчені висловлюють погляди щодо ідеалу виховання.

Я.-А. Коменський вважав метою виховання формування людини, здатної “знати, діяти і говорити”. Ж.-Ж. Руссо наголошував на необхідності забезпечити загальнолюдське в розвитку особистості. У розвитку природних здібностей дітей убачав головну мету виховання і Ф. Фребель. А педагогічна система М. Монтесорі ґрунтувалася на вихованні самостійної, незалежної, творчої особистості з перших років її життя.

Таким чином, у різні історичні періоди виховний ідеал мав свої особливості, оскільки при його обґрунтуванні основним критерієм був ідеальний тип особистості, який був потрібен суспільству на конкретному етапі свого розвитку.

Пошук ідеалу конкретного суспільства не може відбуватися без урахування його специфічних рис, як-то історії розвитку, національної культурної своєрідності. Що ж до українського народу, то, як засвідчує О. Кендус у дисертаційному дослідженні “Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини ХХ ст.”, національний ідеал розглядався вітчизняними мислителями як складна ціннісно-світоглядна категорія, що виражає устремління до досконалості, уявлення про зразкове як у суспільно-політичному, так і духовно-моральному бутті нації та її представників. Суспільно-політичний вимір національного ідеалу характеризувався українськими філософами в контексті таких цінностей, як нація, свобода, державність, а особистісний вимір знаходив свій прояв в образі української людини, яка формувалася на традиціях і цінностях християнського й морально-політичного ідеалів особистості.

Підвалини національного виховання були закладені такими українськими педагогами, як Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко та інші, Проаналізуємо їх основні ідеї.

Проблеми виховання особистості розкриваються Г. Сковородою у його притчі “Благородний Сродій”, вірші “Убогий жайворонок”, збірці “Сад божественних пісень”, байках та численних листах. Заслугою вченого є передусім обґрунтування ним принципів гуманізму, природо відповідності та народності в українській педагогіці.

Принцип гуманізму визначається ним як розуміння вихователем думок, переживань та прагнень дитини. Г. Сковороді належить ідея “спорідненого”, природовідповідного виховання, яке полягає у розвитку природних задатків вихованця, що сприяє успішній діяльності у тій чи іншій галузі. Принцип народності, на думку педагога, зумовлюється всім укладом життя, історичними умовами, мовою, культурою.

Подальше вивчення та трактування ідеї народності знаходимо у педагогічній спадщині К. Ушинського, зокрема у його статті “Про народність у громадському вихованні”. Під народністю вчений розумів своєрідність кожного народу, зумовлену його історичними та географічними умовами.

Характерною рисою для народності, в розумінні К. Ушинського, є громадськість. Народна ідея виховання може бути здійснена тільки із залученням найширших громадських сил.

Керуючись ідеєю народності, К. Ушинський прийшов до висновку, що народна освіта повинна знаходитися в руках народу, а навчання молодого покоління має здійснюватися рідною мовою. Роль мови в громадському житті обґрунтована вченим у статті “Рідне слово”. Він вказував на те, що основними завданнями школи у вихованні особистості є виховання патріотизму засобами рідної мови.

Основою змісту навчально-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах і школах С. Русова вважала рідну мову, національні свята та обряди, християнські цінності українського народу. Основним принципом навчання і виховання в українській школі, на думку педагога, є народність, а педагогічним ідеалом – національно-релігійний.

Залучення християнських ідеалів у навчально-виховний процес найважливіший принцип педагогічних поглядів І. Огієнка. Головними рисами у розвитку духовності української молоді вчений вважав християнську доброчесність, справедливість і працьовитість. Їх можна виховати, на переконання педагога, лише на основі рідномовного виховання, і тільки в родині.

Український педагог Г. Ващенко в основу національної педагогіки поклав християнський ідеал. Утвердження християнської моралі повинно відбуватися шляхом перетворення віри в Бога у внутрішнє переконання людини. “Служба Богові і Батьківщині вимагає в першу чергу високих інтелектуальних властивостей. Щоб служити Богові й Батьківщині, треба мати відповідний світогляд, добру фахову підготовку і розвинені формальні здібності інтелекту”.

Узагальнюючи висловлені думки, можна підкреслити, що “ідеал нової доби (кін. XIX – поч. XX ст.) – безперечно, віруюча людина; воля віри, демократична народно-релігійна мораль виховують її суверенною особистістю і контролюють, щоб її поведінка не суперечила загальноприйнятим нормам...”.

Цілком очевидно, що радянська педагогіка ґрунтувалася не на національній основі, тому з особливою гостротою постає проблема відповідальності за те, які ідеї втілюються у життя сучасними освітянами.

Цілеспрямовано і систематично формуючи у молоді національні духовні якості, система виховання кожного народу стверджує свій ідеал людини-громадянина. Українська система виховання має свій, історично обумовлений ідеал людини-українця. У багатьох історично-культурних пам’ятках, фольклорі, художніх творах класиків, у практичній діяльності український народ викреслив та опоетизував ідеал людини-хлібороба, селянина-трударя, господаря... Коли чужоземні загарбники разом із соціальними поневолювачами позбавляли українського селянина-хлібороба свободи, права працювати на власній землі, пригнічували його, народ і оспівував ідеал людини козака, гайдамаки, бунтаря, повстанця, стрільця.

Варто зазначити, що формування ідеалу неможливе без урахування особливостей українського національного характеру. Насамперед йдеться про сильні й слабкі його сторони. На переконання автора дисертаційного дослідження “Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу” А. Швецової, “національний характер виступає як концепт, що виражає культурну індивідуальність певного народу, в якій знаходить відображення життєвий світ цього народу і яка постає не лише у вигляді певного ансамблю психологічних рис, а передусім у вигляді усталеного комплексу культурних диспозицій та артикуляцій, через котрі відбувається (як через умови можливості) само-покладання людини певної культури (представника відповідного народу, етносу)”. Крім

того, у роботі підкреслюється думка, що національний характер (як певна психологічна цілісність) властивий не кожному з представників того чи іншого народу, а лише “людині культури” – ідеальному людському типу, який створюється і відтворюється національною культурою.

У практичній діяльності вчителів слід зважати на перевагу почуттєвого над раціональним в українському національному характері, і, опираючись на позитивні риси (чутливість, ліризм, доброзичливість, поетичність вдачі, волелюбність), послаблювати негативні (легку запальність, індивідуалізм, невміння підпорядковувати свої інтереси інтересам загалу, слабку волю).

Корисними видаються думки О. Вишневського щодо стратегії розвитку вітчизняної педагогіки: “Зміст нашого виховного ідеалу повинен орієнтувати не на заміну інтроверсії екстраверсією (імпансивності експансивністю), а лише на послаблення (зменшення) односторонності нашої натури, на досягнення певної рівноваги і гармонії нашого національного характеру – до здатності і пізнавати, і здобувати світ”.

Ідеалом сучасного українця є громадянин суверенної України, який прагне до соціальної гармонії і справедливості, поважає закон, право людини на життя, свободу думки, відповідально ставиться до власних обов’язків. Крім того, це – патріот, який має почуття національної гідності, історичну пам’ять, готовий стати на захист власного народу.

Врешті-решт, українська національна система виховання зорієнтована на цілісну особистість громадянина України як вихідний компонент та кінцевий результат. Розуміючи, що сучасному українському суспільству потрібна людина так званої Нової генерації, пропонуємо якісну характеристику ідеалу сучасного українця. Аналіз історичного матеріалу дає можливість стверджувати, що позитивними традиційними рисами українця є лагідність, щирість, доброта, доброзичливість, гостинність, працьовитість, а ще прагнення до свободи, правди та захисту свого роду і Батьківщини. Разом з цим сьогоднішньому суспільству потрібна людина, яка могла б забезпечити розбудову нової Української держави.

Таким чином, цій особистості притаманні ряд особливостей: достатній рівень інтелектуального, морального, естетичного, екологічного та фізичного розвитку; патріотизм; соціальна активність; повага до законів та Конституції України; почуття

громадянського обов'язку, відповідальності та мужності; сприйняття демократичних цінностей (права людини, індивідуальна свобода, свобода слова та волевиявлення, плюралізм думок тощо); національне самоусвідомлення; володіння культурою міжнаціональних відносин. Таким є образ цілісної особистості сучасного українця як ідеалу та мети національного виховання.

Отже, можна зробити такі висновки: під поняттям "ідеал" розуміють взірць для наслідування, він є результатом необхідності, усвідомленою потребою і проявляється у прагненні досягти вищого у будь-якій сфері життєдіяльності особистості;

- ідеал – протиставлений дійсності удосконалений образ майбутнього; він є викликом доби, а історія людства – це поступове втілення ідеалу і перетворення дійсності на краще;
- виховний ідеал являє собою комплекс ціннісних орієнтацій, характеристик особистості, має національні ознаки, тобто на його формування впливають такі чинники, як суспільно-економічні, історичні обставини, народно-релігійна мораль, культура, звичаї, традиції, особливості менталітету;
- сучасний ідеал національного виховання поєднує загальнолюдські цінності (доброта, щирість, справедливість тощо) та національну складову (національна свідомість, патріотизм).

Мета виховання

У різні епохи розвитку суспільства проблема мети виховання розв'язувалася по-різному. Цільова спрямованість виховного процесу змінювалася відповідно до основних історичних типів або систем виховання. Зміна цілей виховання на різних стадіях історії людства не була випадковою чи довільною, вона відбувалася в силу закону обумовленості виховання характером суспільних, відносин.

Мета виховання має об'єктивний характер і виражає ідеал людини в загальній формі. Загальною метою виховання є всебічний розвиток особистості: розвиток особистості в анатомо-фізіологічному, психічному і соціальному напрямку. Таку мету виховання ставило перед собою суспільство завжди. Людина повинна бути завжди фізично, розумово і духовно розвинута. Проблема мети виховання в педагогічній діяльності є вузловою, корінною проблемою педагогічної науки. Педагогіка може успішно вирішувати

всі свої питання тільки тоді, коли вона неухильно керується завданнями виховання людини завтрашнього дня.

Про значення чіткого уявлення кінцевої мети своєї діяльності писав великий педагог К. Ушинський: ...щоб Ви сказали про архітектора, який закладаючи новий будинок, не зумів би вам відповісти на питання, що він хоче побудувати... Теж саме повинні ви сказати і про вихователя, який не зуміє ясно і точно визначити вам мету своєї виховної діяльності. Доручаючи вихователю чисті і вразливі душі дітей для того, щоб він привив в них перші і тому найглибші риси, ми маємо право спитати вихователя яку мету він буде переслідувати в своїй діяльності і вимагати на це питання ясної і категоричної відповіді.

Всебічний розвиток особистості – звичайний наслідок розвитку людства. Тому він є кінцевою метою виховання, як об'єктивна необхідність і знаходиться в органічному зв'язку з розвитком суспільства. Такий всебічний розвиток характеризується єдністю розумового розвитку, високого рівня загальної і політехнічної освіти, психологічної і практичної підготовленості до фізичної і розумової праці, морального, естетичного, фізичного розвитку, різнобічними матеріальними і духовними потребами.

Всебічний розвиток людини – це важкий і довготривалий процес, результат якого залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Наприклад: для забезпечення високого рівня розумового і естетичного розвитку членів суспільства, необхідна не тільки наявність відповідних матеріальних умов, щоб зробити культурну спадщину доступною до широких верств населення, створити умови для засвоєння накопиченої людством культури, але і забезпечити активну участь людей в культурному будівництві і створенню нових культурних надбань, розвитку науки, техніки, мистецтва. У зв'язку з цим, надзвичайно важливо розвивати духовні потреби, пізнавальні інтереси і естетичні відчуття всіх членів суспільства і глибоке усвідомлення ними засобів і шляхів їх задоволення.

Всебічний розвиток особистості проходить не тільки в школі, але і під впливом всієї системи організаційно-виховної роботи держави, суспільно-політичних сил, в процесі безпосередньої участі особи в суспільно-політичному житті країни, в процесі праці.

В країні, після здобуття незалежності, незважаючи на труднощі, весь час поступово розширюються можливості для розвитку своїх

здібностей кожною особою. Невпинно розширюється сітка учбових закладів різного типу, розвиваються альтернативні форми навчання. На сучасному етапі суспільного розвитку України, свідомі і творчі активність її громадян, підвищення рівня їх громадської і соціальної підготовленості стає все більш дієвим прискорювачем просування до побудови могутньої незалежної держави.

Система виховної роботи в нинішній школі базується на ідеях гуманізму, оновлення, демократичності і передбачає ряд основних аспектів:

А) ідею реалістичних цілей виховання та різнобічний розвиток особистості учня, який базується на здібностях та обдаруваннях;

Б) ідею спільної життєдіяльності дітей і дорослих – заміну авторитарності впливу вчителя на безпосереднє співробітництво з учнями, яке базується на національній самовизначеності особистості;

В) ідею самовизначеності учня – процес інтеграції (об'єднання) окремих позитивних якостей в єдине ціле;

Г) ідею спрямування особистості – центр всієї виховної роботи повинен бути спрямований на учня;

Д) ідею добровільності – щоб вчитель домагався вияву інтересу, прагнення до саморегуляції своїх природних сил, власної ініціативи і творчості у виконанні дій.

Формування загальнолюдських якостей носить закономірний об'єктивний характер. А система організованих впливів на особистість з боку сім'ї, вчителів, друзів становить об'єктивний характер. Конкретизує мету виховання ідеал виховання. Кожен напрямок всебічного розвитку особистості наповнюється своїм змістом, який вирішує свої конкретні завдання.

1. Завдання фізичного виховання:

- Виховання здорової зміни;
- Підготовка до захисту Батьківщини;
- Підготовка до фізичної праці.

2. Завдання розумового виховання:

- Озброєння учнів знаннями основ наук;
- Формування наукового світогляду;
- Оволодіння основними мислительними операціями.
- Вироблення вмінь і навичок культури розумової праці

3. Завдання морального виховання:

- Формування в учнів моральних понять, поглядів і переконань;

- Виховання моральних почуттів;
 - Вироблення навичок і звичок моральної поведінки.
4. Завдання трудового виховання:
- Психологічна підготовка особистості до праці;
 - Практична підготовка до праці;
 - Підготовка школярів до свідомого вибору професії.
5. Завдання естетичного виховання:
- Формування естетичних понять поглядів і переконань;
 - Виховання естетичних почуттів;
 - Виховання потреби і здатності створювати прекрасне в житті та мистецтві.

Ідеал виховання – це взірць людської поведінки, оснований на реалізації завдань всебічного розвитку особистості.

Ідеал виховання залежить від умов життя і діяльності людини, від особливостей власного досвіду. Ідеал характеризується змістом, структурою і дієвістю. Зміст ідеалу – це те, які якості особа вважає ідеальними і в яких героях або людях вони втілені. Структура ідеалу – це рівень його узагальнення. Тобто, це риси, втілені в одній особі, чи це сукупність рис окремих осіб, узагальнених в окремому образі.

Дієвість ідеалу – це ступень його впливу на поведінку особи. На основі мети та ідеалу виховання формуються цілі виховання. Цілі виховання не бувають вічними, один раз на все життя встановленими. Вони змінюються в процесі історичного розвитку.

Цілі класифікуються за часом і за змістом.

А) за часом досягнення

- загальні (за весь час навчання)
- поетапні (початкова школа, неповна середня, повна середня або молодший шкільний вік, середній шкільний вік, старший шкільний вік оперативні (цілі конкретного виховного заходу, або системи виховних заходів)

Б) за змістом постановки цілей щодо формування якостей особистості згідно напрямкам розвитку.

Ідеал національного виховання найглибше розкрито у працях українського педагога Г. Ващенка. В основі ідеалу національного виховання лежать загальнолюдські та національні цінності. До загальнолюдських відносяться добро, зло, справедливість, людяність, любов. До національних – мова, культура, звичаї. За Г. Ващенком, ідеал національного виховання ґрунтується на двох головних цілях: служіння Богові та своїй нації.

Він включає в себе таку систему компонентів духовного світу українців:

- національну психологію – психологію працюючого господаря, вмілого хлібороба, поборника прав людини і державної незалежності, духовної спадщини народу.
- національний характер і темперамент – одвічне правдошукання, гостинність і щедрість, лагідність, талановитість, ніжність і глибокий ліризм, волелюбність душевне багатство.
- національний спосіб мислення -самобутність, завдяки чому із століття в століття розвивається українська самобутня культура і духовність.
- народну мораль етику – людяність, доброту, милосердя, співпереживання, як найвищі духовні надбання.
- народну естетику – красу поведінки, привабливий стиль життя, доброзичливе ставлення до людей, вміння вишивати одяг, готувати смачну їжу.
- народну правосвідомість – життя за законами добра і краси, правди і справедливості, гідності і милосердя.
- національну філософію – самобутню систему ідей, поглядів на природу, суспільство, всесвіт, на духовний світ людини, проблему долі людини.
- національний світогляд – систему поглядів, переконань, ідеалів, яка є основою національної духовності
- національну ідеологію – ідейне багатство нації, систему філософських, політичних, правових, економічних, моральних, естетичних та релігійних ідей, поглядів і переконань.
- національну свідомість та самосвідомість – відчуття гордості за незалежність української нації.

Програма виховання ґрунтується на загальних цілях виховання і відображає якості, які необхідно сформувати у школярів. Це короткий виклад основних положень і цілей діяльності навчально-виховного процесу. В роботі з кожною віковою групою ставлять конкретні вікові завдання залежно від здібностей, рівня вихованості дітей відповідно до загальної мети виховання.

Зміст програми виховання впливає з основних напрямків всебічного розвитку особистості.

Орієнтиром для складання програми виховання може бути “Орієнтовний зміст виховання в національній школі”.

Методичні рекомендації складаються з восьми розділів.

Перший – виховання, як чинник цілісного формування особистості;

Другий – основні напрямки виховання в національній школі;

Третій – шостий – характеристика головних особливостей учнів різного віку та завдання їх виховання, орієнтовні види діяльності та форми занять.

Кожен розділ присвячений одній віковій категорії – 1-4 класи; 5-6; 7-9; 10-11.

Сьомий розділ – рекомендації по формуванню учнівського колективу та організації самоврядування.

Восьмий – характеризує основні умови підвищення ефективності спільної виховної роботи школи, сім'ї та громадськості виділяє особливості цієї роботи.

Ця програма носить рекомендаційний, орієнтовний характер. Працювати з нею треба творчо. Але її наявність дає можливість уникнути випадковостей в плануванні виховної роботи.

Форма написання програми довільна. Але в ній слід відобразити форми роботи по реалізації завдань всіх напрямків розвитку особистості. В програмі треба вказати терміни виконання. Виходячи з цього вона може бути загальною, поетапною і оперативною (згідно класифікації цілей виховання).

Зарубіжна педагогіка про мету виховання.

Сучасна зарубіжна педагогіка вбачає реалізацію цілей виховання в адаптації людини до умов сучасного постіндустріального суспільства. У зв'язку з цим, можна виділити декілька напрямків зарубіжної педагогіки з особливими підходами до реалізації цілей виховання в системі мети виховання.

Педагогіка неопозитивізму метою виховання вважає підготовку індивіда до діяльності в системі індустріального виробництва. Вони не визнають ідеали пов'язані з традиційно-релігійними та світоглядницькими орієнтирами Педагогіка прагматизму рекомендує виховувати людину в пристосованості до умов життя участі в бізнесі та вмінню робити кар'єру.

Педагогіка екзистенціалізму передбачає створення умов для самореалізації особистості. Цей напрямок особливо популярний

останнім часом, оскільки дає теоретичну основу для індивідуалізації навчання та реалізації природних задатків кожної особи.

Гуманістична педагогіка ставить за мету формування гуманіста. Згідно цього напрямку у людині слід формувати високі загальнолюдські якості, вміння встановлювати контакти з іншими людьми, об'єднання людства заради захисту життя на Землі, вміння встановлювати ділові стосунки та стосунки соціального партнерства.

Серед всіх цих течій можна виділити загальні риси, притаманні в цілому зарубіжній педагогіці:

- виховання законопослушної людини;
- людини, яка поважає норми моралі демократичного суспільства;
- людини, яка знає свої права та обов'язки;
- людини, яка свідомо і відповідально ставиться до виконання своїх прав та обов'язків.

Принципи виховання

Завданням вищої школи є забезпечення тісного зв'язку професійного навчання й морального виховання студентів, підготовка майбутніх фахівців до виконання соціальних функцій у нових умовах розвитку суспільства.

Зараз у педагогічному процесі вищої школи потрібно посилити увагу на розвитку не тільки інтелектуального, а й морального і культурного потенціалу особистості, допомогти студентові зрозуміти самого себе, мотиви своєї поведінки, правильно визначити свої життєві позиції, реалізувати творчі можливості у своєму майбутньому житті та праці.

На даний час під наглядом органів управління освітою перебуває лише навчальний процес, але треба негайно взяти під суспільний і державний контроль також виховання дітей і молоді. Звичайно, контролювати якість виховання важче, бо його результати виявляються не відразу, протяжні в часі, їх не можна перевірити екзаменом або тестуванням. Вони дають про себе знати в неконтрольованих ситуаціях протягом усього життя. Проте якщо освіта програє боротьбу за моральну і духовну культуру людини, програє суспільство загалом. Єдність навчання і виховання студентів може забезпечити лише грамотно організований процес навчання.

Педагогічні принципи виховання студентів:

1-й принцип – демократизація освіти, створення передумов для розвитку активності, ініціативи, творчості і педагогів, і студентів для їхньої взаємозацікавленої педагогічної взаємодії;

2-й принцип – гуманізація, посилення уваги до особистості кожного студента як вищої соціальної цінності суспільства, настанова на формування громадянина з високими інтелектуальними, моральними і фізичними якостями;

3-й принцип – єдність національного і загальнолюдського у змісті виховання.

Проголошення принципу демократизації в суспільстві означає свободу. Згадаємо слова з Гімну України: “Душу й тіло ми положим за нашу свободу, і покажем, що ми браття козацького роду...”. Проте свободу можна розглядати тільки в системі соціальних цінностей і норм буття. Філософ О. Ільїн так розгортає цю думку: свобода віри не є свобода фанатизму; свобода совісті не є свобода від совісті; свобода любові не є свобода і право на розпусту; свобода творчості не є свобода ліні і безвідповідальності; свобода переконань не є свобода безпринципності.

Свободу у виховному сенсі доцільно інтерпретувати як владу над собою, над своєю діяльністю, перетворення діяльності в самодіяльність, як вільний акт, мотивом якого є усвідомлення влади над собою. Це і є внутрішня свобода, що сприяє гармонійному розгортанню можливостей людини.

Внутрішня свобода полягає в обґрунтованості й рішучості здійснюваного вибору і відповідальності за його виконання. Завдання викладача – надавати кваліфіковану психологічну допомогу студентам, які опинилися у складній ситуації вибору, і сприяти здійсненню повноцінних життєвих виборів. Це також передбачає самостійний пошук поведінкового сценарію, який повинен здійснюватися людиною на вищих моральних засадах.

Другий педагогічний принцип – гуманізація освіти – це система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти й технології навчання, орієнтованих на вдосконалення особистості; це умова вирішення глобальних проблем сучасного людства. Гуманізація освіти передбачає формування нового гуманістичного світогляду особистості. Це шлях до вдосконалення культурного, духовного образу людини, тобто її вміння жити в культура, повага до батьків, культури та історії, традицій та звичаїв рідного народу, працелюбність, бажання

працювати задля розквіту власної держави, культура міжособистісного спілкування, глибоке усвідомлення громадянської відповідальності, сформовані почуття гордості за свою Батьківщину та ін.

Критерієм сформованої національної самосвідомості будуть виступати наявні базові, національні, громадянські цінності особистості, цінності сімейного та особистого життя, якими майбутній фахівець повинен керуватись у житті і професійному становленні.

Висока моральність і культура поведінки разом із високим рівнем освіченості визначають інтелігентністю, а людину, яка наділена такою якістю, називають інтелігентом. Інтелігент поєднує в собі прекрасну освіченість і моральну вихованість з активною громадянською позицією, тобто він не байдужий до подій, що відбуваються в суспільстві та світі.

Інтелігентна людина наділена такими якостями:

- загострене почуття соціальної справедливості;
- залучення до багатств світової і національної культури;
- прямування за велінням совісті;
- особистісна порядність і тактовність;
- ідейна принциповість;
- толерантність;
- безкорисне служіння народу;
- ідеальна потреба пізнання.

Інтелігентність – це моральний показник здатності діяти на користь людям, суспільству. Інтелігент повинен відчувати почуття обов'язку і глибокої вдячності перед тими людьми (насамперед батьками і вчителями), за допомогою яких він досяг свого соціального статусу і професійного успіху, хоча вони самі можуть бути менш успішними від нього, бо з різних причин не змогли повністю самореалізуватися. Покликання інтелігенції – збереження соціальних цінностей народу, формування нових моральних імперативів, які б відповідали викликам сучасного і майбутнього.

Отже, головна і остання надія України пов'язана з культурою та інтелектом нації, тими, хто не втратив почуття інтелігентності. У вихованні студентів потрібно враховувати те, що породжує інтелігента його освіченість (набування знань) разом із формуванням духовності, високої моральності. Якщо для студента моральні норми є особистісно значущими, то він сам визначає свої обов'язки, сам

вимагає від себе їхнього виконання, сам себе критично оцінює і духовно зростає як особистість і представник інтелігенції.

...

самотійність, обов'язковість тощо; вони пов'язані з моральною свідомістю, яка керує і коригує їх вияв; витримка, стриманість, ввічливість, володіння собою; ці якості допомагають контролювати і гальмувати негативні прояви у поведінці; діловитість, уміння вибудовувати моральний досвід особистості; ці якості певною мірою допомагають швидше досягати мети і зосередити увагу переважно на змісті вчинків; здатність до самооцінки, самокритичність, вимогливість до себе, справедливе ставлення до інших; усе це сприяє самовдосконаленню і створенню позитивної моральної сфери подальшого розвитку особистості.

Структура блоків моральних якостей відносно динамічна, оскільки безперервно змінюється особистістю, яка сама перебуває у постійній зміні. Серед моральних якостей, які мають особливе значення для майбутньої професійної діяльності, виокремлюють професійний обов'язок, професійну честь, професійну гордість і професійну етику.

Професійний обов'язок. Однією з найголовніших категорій етики є обов'язок, тобто ставлення особистості до суспільства. Професійний обов'язок відображає ставлення до своєї праці. Почуття професійного обов'язку ґрунтується на переконанні в життєвій необхідності узгодження особистих бажань із суспільним обов'язком.

Професійний обов'язок передбачає використання усіх можливостей професії для розбудови та зміцнення могутності Батьківщини. З цього погляду професійний обов'язок студента можна розглядати як прагнення повною мірою оволодіти знаннями, вміннями та навичками з обраної спеціальності, дотримуватись професійної дисципліни, стати справжнім майстром своєї справи, берегти професійні традиції, розширювати професійні зв'язки. Іншими словами, наявність почуття професійного обов'язку є запорукою і неодмінною умовою високого рівня професіоналізму людини.

Професійна честь. Це моральна категорія, яка відображає гідність і авторитет людини, що займається певною діяльністю, і пов'язані з цією діяльністю моральні заслуги. Професійна честь вимагає від працівника підтримувати репутацію своєї професії, захищати інтереси колективу, до якого він належить.

Досягнення та успіхи окремих людей кожної професії формують авторитет професії. Так поступово зростає суспільна значущість і цінність певного виду діяльності, формується професійна честь. Під час навчання у вищому навчальному закладі студенти повинні навчитися по-справжньому цінувати обрану професію, усвідомити її суспільне значення, примножувати її добру славу і захищати її честь. В умовах вищого навчального закладу честь кожного студента полягає в тому, щоб виховувати в собі високі моральні якості, досягти значних успіхів в оволодінні своєю спеціальністю, долати особисті недоліки. Водночас молода людина не повинна залишатися байдужою до негативного у поведінці своїх товаришів, однокурсників. Адже професійна честь – це честь усієї групи, всіх, хто обрав саме цю професію.

Професійна гордість. Це почуття пов'язане з переживанням людиною своїх успіхів. Завданням вищого навчального закладу є виховання у студентів почуття професійної гордості на його традиціях, ознайомлення молодих людей з найвищими здобутками видатних осіб, що працювали чи працюють у певній сфері суспільної діяльності. В міру оволодіння професією юнаки та дівчата пізнають її привабливість, глибше вникають в її зміст, проймаються почуттям поваги до обраного фаху і до людей, які його прославили. Професійна гордість активізує студента, спрямовує його на належне вивчення предметів, є потужним стимулом в опануванні професії. З розвитком у молоді почуття професійної гордості професійне виховання стає повнішим і змістовнішим.

Професійна етика. Під професійною етикою розуміють моральні принципи, пов'язані з поведінкою людини у сфері її професійної діяльності. Майбутні фахівці Розвиток особистості відбувається у, процесі активного засвоєння, привласнення людиною тієї чи іншої культури. Особистість – це соціальне утворення, яке відображає міру привласнення і реалізації людиною цінностей, норм, цілей, форм і засобів діяльності та ставлення до них. Тому виховання треба розглядати як входження людини в контекст сучасної культури, як процес її ідентифікації в культурі через засвоєння і прийняття нею своєрідних культурних символів (норм, правил, зразків поведінки та ін.), які регулюють взаємини людей у суспільстві.

Психологічним механізмом формування будь-якої якості особистості є поєднання трьох компонентів:

1) Зразок – конкретний образ того, що і як робити, знання соціальної норми, правила поведінки в конкретних життєвих ситуаціях, модель взаємодії людина-людина.

2) Емоція – переживання, яке приховане за нормою і разом з нею виявляє ставлення людини до іншої людини. Емоції мають і самостійну мотиваційну енергію – це рушій нашої поведінки, її мобілізувальна сила. Будь-яка емоція існує в єдності з образом (когнітивна структура) та афективним її тоном. Унаслідок цього відбувається кодування інформації в довготривалій пам'яті. “Будьте жагучі в пошуках істини” (І.П. Павлов).

3) Дія (вчинок) – одиниця поведінки, акт морального самовизначення особистості щодо людей, суспільства й самої себе. Особистість будує саму себе з досвіду багатьох своїх учинків і через них розкриває свої особистісні якості.

Дамо деякі пояснення щодо кожного складника формування якості особистості. Моральні норми (на відміну від суспільних законів) суб'єктивно вільні, їх підтримує і контролює традиція, санкціонує суспільна думка та власна совість. За порушення моральних норм не карають, а осуджують, не схвалюють. Ці норми дають змогу кожному з нас бути захищеними від замаху на свою особистість, свої інтереси, свою честь.

Моральні норми наказують і захищають, а їхнє виконання створює добре ім'я, репутацію, честь, гідність людини. Є кодекси честі офіцера, лікаря, психолога. Зараз пропонується запровадити у ВНЗ кодекс честі студента, викладача, керівника.

Проте моральні норми мають загальний характер (поважати людину, виявляти емпатію до неї тощо), а їхнє дотримання приховує потенційні протиріччя між їхнім змістом і формальною стороною виконання.

Наприклад, моральна норма – поважати людину – загальна вимога, але як це зробити викладачеві у конкретному життєвому випадку, коли студент безвідповідально ставиться до своїх обов'язків? Або гуманне ставлення -людяність, повага до людської гідності, але як це поєднати зі справедливістю, вимогливістю, турботою про майбутнє студента? Через це етичним інструментом практичного втілення моральних норм у життя є конкретні правила, сукупність яких є етикетом. Етикет – встановлений порядок (правила) поведінки людей будь-де (заклад освіти, театр, вулиця тощо).

Оволодіння людиною етикетом – це оволодіння нею культурою взаємин.

У вищій школі формою прояву соціальної поведінки є дотримання студентами (як і викладачами) норм і правил внутрішнього розпорядку ВНЗ, виконання службових обов'язків і обов'язків студента, ставлення людини до інших тощо. Кожна з них відображає певну рольову субординацію (викладач – студент, керівник – підлеглий), хоча й не виключає загальної культури взаємин.

Третій складник якості особистості – дія (вчинок) людини, що має такі психологічні особливості:

...

Отже, пріоритетне завдання сучасної освіти в Україні – змінити світоглядну місію школи від школи знання і наукової поінформованості до школи культури і духовності. У зв'язку з цим і вища школа як храм науки покликана стати також і храмом високої культури.

Мета і зміст виховання студентів як фахівців із вищою освітою передбачає:

1) Запровадження національних, державних і загальнолюдських цінностей.

2) Формування суспільного ідеалу служіння Україні, збереження і примноження традицій українського народу.

3) Виховання громадянських і світоглядних якостей, духовності, моральної культури, інтелігентності, скромності.

4) Створення умов для вільного розвитку особистості – індивідуальності студента.

5) Позбавлення студентів від антигуманних стереотипів, від звички бути утриманцем та розраховувати на державу, суспільство, батьків, а не на себе. Для цього необхідно визначити смисл свого життя, виробити в собі самостійність.

6) Посилення мотивації в моральному, гуманному зростанні особистості. Навчальний процес повинен орієнтуватися на розвиток внутрішньої свободи студента, почуття власної гідності, самоповаги, здатності до об'єктивної самооцінки і саморегуляції.

7) Забезпечення тісного зв'язку професійного і морального виховання, підготовка студента – майбутнього фахівця до виконання соціальних функцій у нових умовах розвитку нашого суспільства.

8) Досягнення свободи і гармонії зі своїм оточенням (людьми, речами, природою та ін.). Для цього не треба намагатися просто його змінювати відповідно до наших уподобань (на жаль, аж ніяк не все залежить від нас), а потрібно навчитися змінювати своє ставлення до світу навколо, шукати в усьому позитивні аспекти і не бути рабом речей. Показником нашої залежності від речей є не стільки їхня кількість, скільки сила і кількість думок, які “прив’язують” нас до них. Тому й треба змінити наше ставлення до цих речей, адже всі вони згодом псуються, стають непридатними до використання.

Можна зробити наступні практичні висновки щодо виховання студентської молоді:

1) Освіта залучає людину до соціальних відносин, привертає до культурних цінностей і процесів, спричиняє переоцінку наявних знань. Студентська молодь за роки навчання у ВНЗ набуває соціальної зрілості. Вона повинна пізнати суть ринкових відносин, набутти господарських і професійних знань, умінь і навичок, здобути самостійність і свободу в реалізації громадських прав і обов’язків.

2) Студентам треба сформуванню власну освітню парадигму, яка ґрунтується на настановах безперервної самоосвіти, формуванні здібності бути господарем свого життя, постійного розвитку свого творчого потенціалу, тобто передбачає самоорганізацію для підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку праці й подальшого свого професійного зростання.

3) У вищій школі є потреба у ґрунтовній етичній освіті, яка допоможе студентам перейнятися вищими поняттями духовності, моральності і почуттям громадянської відповідальності

4) У ВНЗ має бути створена атмосфера морального навчання без доктринерства й морального релятивізму (відносності норм), щоб допомогти студентам розвивати в собі сильні моральні почуття, стати інтелігентами

Мета і зміст виховання студентів як фахівців із вищою освітою передбачає:

1) Запровадження національних, державних і загальнолюдських цінностей.

2) Формування суспільного ідеалу служіння Україні, збереження і примноження традицій українського народу.

3) Виховання громадянських і світоглядних якостей, духовності, моральної культури, інтелігентності, скромності.

4) Створення умов для вільного розвитку особистості індивідуальності студента.

5) Позбавлення студентів від антигуманних стереотипів, від звички бути утриманцем та розраховувати на державу, суспільство, батьків, а не на себе. Для цього необхідно визначити смисл свого життя, виробити в собі самостійність.

6) Посилення мотивації в моральному, гуманному зростанні особистості. Навчальний процес повинен орієнтуватися на розвиток внутрішньої свободи студента, почуття власної гідності, самоповаги, здатності до об'єктивної самооцінки і саморегуляції.

7) Забезпечення тісного зв'язку професійного і морального виховання, підготовка студента – майбутнього фахівця до виконання соціальних функцій у нових умовах розвитку нашого суспільства.

8) Досягнення свободи і гармонії зі своїм оточенням (людьми, речами, природою та ін.).

Пошук ідеалу сміливо можна назвати однією з “вічних” проблем людського буття. Здатність до формування ідеалів є, власне, однією з родових ознак людини, яка не може керуватися лише прагматикою. У процесі своєї життєдіяльності людина пов'язана не тільки з минулим, але і з майбутнім, а тому змушена спиратися на ті чи інші ідеали.

Але сьогодні ця “вічна” проблема стає нагальною не тільки для окремого індивіда, але й для всього українського суспільства, котре має потребу в ідеалі як путівникові, постійно переосмислюючи різні концепції розвитку суспільства. Без відповідного ідеалу суспільство не може створювати свого власного буття.

Потреба у визначенні ідеалу у виховному процесі є досить актуальною в незалежній Українській державі, оскільки від пріоритетів у системі освіти залежить майбутнє нації.

Досконала людина – це свого роду ідеал, зразок для наслідування. Уявлення про те, яким він повинен бути, базується на духовних цінностях, характерних для суспільства. На перший погляд, досконала людина – це мужній, чесний, добрий, працьовитий і освічений і т.п. людина. Список цих позитивних моральних якостей можна було б продовжити. Однак тлумачення цих численних позитивних якостей може не збігатися в різні епохи, в західній і східній культурах, в різних релігіях і тд. Необхідно зв'язати уявлення про скоєному людині з історичним розвитком і зі своєрідністю існуючих в кожен епоху цивілізацій.

У західному античному суспільстві уявлення про скоєному людині було засновано на культі розуму. Розум, вважали давньогрецькі мислителі, являє собою вищу частину душі. Досконалий той, у кого більше розвинений розум, а воля і почуття підпорядковані йому і управляються ім. Хоча розумом володіють всі люди, досконалою людиною може називатися лише той, хто постійно розвиває свій розум і шукає істину. Пізнавши, що таке добро і зло, людина неодмінно вибере добро і буде добродієм людиною.

Фольклорна спадщина українців надзвичайно багата. їхні морально-етичні ідеали виражені у казках про тварин, героїчно-фантастичних, побутових.

Усна традиційна творчість, на відміну від інших видів мистецтва та форм збереження масової свідомості, була й залишається органічним виразником ментальності, ідентифікації народу, а разом із мовою – фактором безперервності духовного розвитку, тягlosti культури.

Саме у фольклорі потужно актуалізовано поняття ідеального образу людини. Людина як подоба Бога у високості, стала його прообразом на землі, героєм. Проте ознак героя набувають лише ті з представників народу, хто вчинив для людей подвиг, а відтак здобув добру славу і став прикладом для інших, набув ознак ідеалу.

Вважається, що ідеал – взірець досконалості, що має реальні та бажані проєкції, охоплює ціннісні орієнтації, життєві принципи, поєднує домагання і задуми у визначену лінію поведінки.

Для українців основоположними характеристиками людського ідеалу було й залишається гармонійне поєднання фізичної краси людини з багатим внутрішнім світом. Складовими ідеальної парадигми з погляду української ментальності стали фізичне й моральне здоров'я, зокрема такі риси, як жіноча врода, чоловіча сила, розум, вірність, чесність, правдивість і справедливість, доброта, задушевність, працьовитість, а також патріотизм, волелюбність, жертвовність тощо. Д. Чижевський вважав, що “безумовною рисою психічного укладу українця є емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народного життя і обрядовості...”.

Паремії типізують, узагальнюють багатовікову інформацію про етносоціум, його представників, а водночас у конкретних творах виступають і засобами індивідуалізації жінок, їхньої зовнішності, вдачі. Акцентуючи на ідеальних рисах образу жінки, ми аж ніяк не

схильні в руслі традиційного андроцентризму поляризувати цей образ настільки, щоб, з одного боку, підносити його до небес (“обожнення”), з іншого – опускати до найнижчого рівня (“спаплюження”).

Тендерне студіювання проблеми дає підстави уникнути цієї суб’єктивної оцінкової амплітуди й подивитись на образ дівчини, йдучи за логікою фольклорного світосприймання (щодо літератури ці аспекти висвітлили С.Павличко, Т.Гундорова, В.Агеева, Н.Зборовська та ін.). Безперечно, прислів’я, приказки, порівняння з погляду спектрального аналізу розкривають чимало з усієї повноти світоглядного системного відображення, висвітлюють чи не найхарактерніше в розумінні народом феномену жінки. Через жінок, жіночі образи, писав С.Єфремов, “найкраще можна пізнати національну вдачу, національний дух, саму навіть ідею національну кожного народу”.

“Краса рятує світ”. Ці слова класика світової літератури Федора Достоевського відомі кожній людині, спонукають споглядати красу навколо, створювати красу, жити красиво, оточувати себе красивими людьми. В українців є чудове слово врода. Вслухаймося в синонімічний ряд, у споріднені з ним слова: врода, урода, вродливість, краса, привабливість; красуня, окраса, прикраса, красива, гарна, красна, щаслива; красивішати, крашати, прикрашати, красуватися...

З різноманітними відтінками, як писав М.Стельмахович, вживається в сучасній українській мові й слово “гарний”: приємний зовнішнім виглядом, який відзначається гармонією барв, ліній, має привабливу зовнішність, привабливі риси обличчя; приємний для слуху; милозвучний; блискучий, ефектний; який має позитивні якості або властивості, цілком відповідає вимогам, заслуговує схвалення; який сприяє успіхові, пов’язаний з ним; вдалий; про душевний стан; те, що має позитивні якості, властивості; з позитивними моральними якостями (про людину); який має досвід, знає свою справу тощо.

Упродовж віків українці витворили ідеал дівочої, жіночої вроди у безсмертних піснях, казках, легендах, переказах, бувальщинах. Влучне, мудре слово народних прислів’їв і приказок, відшліфоване часом, вражає нас точністю, образністю мовлення.

Наші предки завжди звертали увагу на зовнішню красу дівчини, жінки: на її очі, брови, лице, стан, волосся, косу; поставу, ходу – і надзвичайно точно виражали це у прислів’ях, приказках, іноді – з

гумором, іронією: “Де врода, там і сила”, “Де стан, там і врода”, “Гарній дівці гарно і в ганчірці”, “Не скакала б дівка дрібно, якби того не потрібно”, “Краса лиця – це половина приданого”, “Один дівочий волос потягне більше, як пара волів”, “Врода – дівоча шкода”, “У неї зачіска: шукай мене в кукурудзі”.

Образні народні порівняння при змалюванні дівчини, її зовнішньої вроди стосуються того, що має статус довершеності, цінності, краси, енергії, живучості і є предметом кохання, захоплення: “Дівка, як верба: її не поливай, а вона росте”, “Дівка, як вогонь” (як горлиця, як тополя, як ягідка, як квітка, як веснянка, як зіронька, як золото, як калина, як ластівка, як лебідка, як маківка, як молода гнучка берізка, як пава, як рожа, як сонечко, як у лузі калина, як яблуко наливчате у спасівку).

Як бачимо, у фольклорі образ дівчини відтворено типізовано, узагальнено. Проте цей спосіб типізації специфічний: стереотипія зображення, певна символічна форма набуває індивідуальної конкретизації при сприйманні: кожен, як писав Рене Генон, уявляє та розуміє (усвідомлює) образ відповідно до міри його інтелектуально-емоційних можливостей.

Ідеал дівочої, жіночої вроди, отже, універсальний, реалістичний, а з нього відповідно на основі спостережливості, уявлень про красу, випливає свій, власний. Що подобається одному, інший на те не звертає уваги: “Кому, як болото, а йому, як золото”, “Кому, як мара, йому, як зоря”.

Портретна характеристика дівчини засобами фольклору досить загальна: карі очі, чорні брови, біле личко, рум'яні щічки, золота коса, довга коса, стрункий стан, легка хода тощо. Проте в пареміях особливі акценти зроблено на відображення не так зовнішньої, як внутрішньої краси; перевагу надано фізичному здоров'ю (“Не так врода, як природа”), позитивним рисам характеру, інтелектуальним, морально-етичним якостям дівчини, жінки: “З краси не пити води”, “Краси на тарілці не краяти: аби з неї господиня була”, “Красою ситий не будеш”, “На красуню дивитись любо, а з розумною жити добре”, “Не краса красить, а розум”, “Краса до вінця, а розум до кінця”, “Не краса красить, а характер”, “Не шукай краси, а шукай доброти”, “Не в тім хороша, що чорноброва, а в тім, що діло робить”, “Не біда, що чорна, аби проворна”.

Особливого значення в народі надавалося косі – дівочій красі. Коса – символ дівочої цнотливості; символ дівування; охайності,

чистоти, чепурності; внутрішнього єства, природної потреби краси і честі українки: “Нема коси – нема краси”, “Дівчина з косою, як трава з росю”. Колись коса була своєрідною суспільно-моральною ознакою чепурливості, охайності та й цнотливості дівчини. Про дівчину формувалася громадська думка: “Яка коса – така й краса”.

Українці важливу увагу приділяли зовнішньому вигляду, одягу, проте головним залишалася внутрішня сутність людини, її душа. Про це красномовно говорять народні прислів'я та приказки: “Гарній дівці гарно й у ганчірці”, “Нарядилась, як пава, а кричить, як гава”, “По одязі зустрічають, а по мудрості проводжають”, “Ходи у чорному, люди кажуть: ледащиця; ходи у білому, кажуть: чепуриться”, “Не одягає красить людину, а добрі діла”, “Як неділя, то й сорочка біла”, “Хто в шовках, той в гріхах”.

Народний костюм формувався протягом тривалого часу становлення української нації в конкретних природно-кліматичних, соціально-економічних та побутових умовах. Він регламентований: буденний, святковий, обрядовий. В одязі відображено престижність, естетичність, належність до певних соціальних груп. Норми і правила користування одягом залежать від віку, статі, сімейного стану, уявлень про межі дозволеного у проявах особистих смаків та уподобань. Сьогодні актуалізується давній народний вислів: “Видумав чорт моду та й сам у воду, а ви, люди, гоніться”.

Український національний одяг має такі ознаки: а) нечисленність частин убрання; б) простота крою; в) перевага білого кольору, спокійні барви прикрас та відсутність зайвої оздобы – збережене почуття міри. Коли ж це почуття міри порушене, то відповідно й людина сприймається зовсім по-іншому: “Так одягається, що й корова лякається”, “В цигана вдався, хоч по-панськи вбрався”, “Прибери свиню хоч в золото, вона все одно в хлів піде”.

Одяг відіграє важливу роль у житті людини як втілення її художніх, культурних, естетичних смаків, світобачення, соціального статусу. Однак в ідеалізації дівчини/жінки все ж визначальними були компоненти внутрішнього світу, моральних чеснот. Усе це яскраво відтворено в народному модусі паремійного мислення. На сторожі традиційних ідеалів стояли колективна свідомість та родова пам'ять. Прагнення абстрактний ідеал перетворити на конкретну дійсність призводило до розчарування, утопії: Хороша, вродлива, тільки біда, що сварлива”, “Плахта винувата, що дівка черевата”, “Де дівка не плетена, там і хата не метена”, “Дівка красива, та прясти лінива”, “Не

покрита дівоча голова, як хата без даху”, “Дівка як загубила вінець, то вже їй кінець”, “Тоді дівка пишна, як заміж вийшла”.

... проявах особистих смаків та уподобань. Сьогодні актуалізується давній народний вислів: “Видумав чорт моду та й сам у воду, а ви, люди, гоніться”.

Український національний одяг має такі ознаки:

а) нечисленність частин убрання;

б) простота крою;

в) перевага білого кольору, спокійні барви прикрас та відсутність зайвої оздобы – збережене почуття міри. Коли ж це почуття міри порушене, то відповідно й людина сприймається зовсім по-іншому: “Так одягається, що й корова лякається”, “В цигана вдався, хоч по-панськи вбрався”, “Прибери свиню хоч в золото, вона все одно в хлів піде”.

Одяг відіграє важливу роль у житті людини як втілення її художніх, культурних, естетичних смаків, світобачення, соціального статусу. Однак в ідеалізації дівчини/жінки все ж визначальними були компоненти внутрішнього світу, моральних чеснот. Усе це яскраво відтворено в народному модусі паремійного мислення. На сторожі традиційних ідеалів стояли колективна свідомість та родова пам’ять. Прагнення абстрактний ідеал перетворити на конкретну дійсність призводило до розчарування, утопії: Хороша, вродлива, тільки біда, що сварлива”, “Плахта винувата, що дівка черевата”, “Де дівка не плетена, там і хата не метена”, “Дівка красива, та прясти лінива”, “Не покрита дівоча голова, як хата без даху”, Дівка як загубила вінець, то вже їй кінець”, “Тоді дівка пишна, як заміж вийшла”.

У народних пареміях цей аспект опрацьовано досить повно як з одного боку (позиції дівчини/жінки), так і з іншого – парубочого/чоловічого. Те, що було спрямоване в майбутнє, бажане, можливе, раптом стає реальним, але не таким бажаним (чи зовсім не бажаним). Відповідно ідеал втрачає здатність мрії, високої мети, регулятивної оптимістичної функції й здобуває своєрідне песимістичне “заземлення”, часом у формі пасивного протесту, “примирення”, “терплячості”, а подеколи й агресії та неприйняття.

О. Бабій підкреслює, що “ідеал, хоча і є результатом цілепокладаючої діяльності, бути реальною метою, з огляду на свою нездійсненність, не може. Він, певно, здатний лише оцінювати теперішнє, визначати можливі тенденції суспільного розвитку, бути взірцем для подальшого поступу.

Але в утопічній свідомості, внаслідок того, що автор утопії розглядає ідеал як наявний образ бажаного майбутнього, як кінцеву мету розвитку суспільства, як “ціль цілей”, форми його переходять в деяку якісно іншу площину. Водночас змінюється і його внутрішня структура, домінуючим стає критичне активне начало (те, що ми назвали утопічністю)”. Цікаво, що властивість “утопічної свідомості”, частку негативних діянь людини (“крамол”) В.Янів називає просто “антиідеалом”, тобто запереченням ідеалу.

Це засвідчують численні зразки народного мудрослів'я: а) “Жінки каються, а дівчата заміж збираються”, “Не плач, небого, що йдеш за нього, нехай плаче він, що бере лихо в дім”, “В дівках сиділа плакала, заміж пішла -вити стала”, “Випхали за нього заміж, як у болото”, “Віддалася – втопилася”, “Віддалася за лиху долю”, “Пішла раз – не гаразд, не одважусь в другий раз”; б) “Всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться?”, “Всі дівчата хороші, звідки ж злі жінки беруться?”, “Женився на скору руку та на довгу муку”, “Доки не женився, доти не журився”, “Зажурився, що рано оженився”, “Пізно женитися – дрібні сироти лишити”, “В старості женитися – другому користь робити”, “бджола мед носить не для себе, вівця шерсть носить не для себе, старий жениться не для себе”, “Женився – як на льоду обломився”, “Сів, зажурився, що з немілою оженився”, “Не мав лиха, так оженився”.

Іноді перехідний етап до заміжжя/одруження переживається обома сторонами не як крах ідеалу, не як особиста (чи родова, сімейна) трагедія, а як компроміс, що влаштовує своїм прагматичним мінімалізмом, тимчасовою вигодою або ж неможливістю уникнути перешкод в інший спосіб чи змінити обставини, що склались. Часом це спричинене соціальним статусом, середовищем (родинним, громадським), індивідуальними особливостями тощо.

У народному традиційному світогляді, в даному випадку, надзвичайно важливий такий концепт, як доля. Цей концепт органічно пов'язаний з категорією свободи/несвободи, а відтак можна говорити про щасливу долю й нещасливу (лиху) долю. Оскільки свобода – прояв самої природи людини, того, ким (чим) вона є і на що здатна, долаючи перешкоди, труднощі, обмеження, що закорінені в її скінченності, то, отже, свобода є не стільки фактом, скільки можливістю. Проте це можна потрактувати не тільки як факт можливого, але також і як можливість факту, тобто можливість

протистояти долі, долати межі реального. Таким чином, свобода не може існувати без долі і навпаки.

Свобода передбачає вибір, певні раціонально-емоційні зусилля й відтак творення-прийняття долі. Доленосні рішення людини не завжди детерміновані ідеалом, проте містять його в формі певної утопії чи уламку, зредукованого на основі обставин, що склались (компромісу, конформізму, ілюзії та ін.).

Із множини найрізноманітніших можливостей свого буття людина реалізує лише одну, визначаючи своє існування як таке. Ніколи протягом життя доля не дозволить людині уникнути вибору з альтернативних можливостей. Свобода волі протистоїть долі. Адже долею ми називаємо те, що в основі своїй заперечує людську свободу.

Доля – це те, що лежить як поза владою людини, так і поза й відповідальністю. Проте ніколи не варто забувати, що вся свобода людини залежить від її долі, оскільки свободою її людина користується в межах своєї долі і саме завдяки свободі вона впливає на долю. Одвічна боротьба духовної свободи людини з її внутрішньою та зовнішньою долею і складає зміст справді людського життя. Таким чином, доля, яку переживає людина, має двоякий зміст: особа повинна її формувати, де це можливо, де це необхідно – гідно сприймати”.

Паремійний фонд містить чимало зразків-ілюстрацій того, як дівчина (жінка), хлопець (парубок, чоловік) вимушено розпоряджається своєю долею у відповідний період життя: “Судженого і конем не об’їдеш”, “Краще нині горобець, ніж завтра голубець” “Хоч за пенька, коли нема синка”, “Хоч без зубів і в однім оку, аби сього року”, “Чи сліпий, чи горбатий, аби держався біля хати”, “Хоч за вола, аби дома не була”, “Хоч в голові пусто, аби грошей густо”, “Хоч ледачий, аби комір стоячий”, “Хоч за старця, аби не зостатся”, Відповідно й хлопець, парубок проблему вибору вирішує схожим чином, але так, щоб знайти позитив чи в зовнішній і внутрішній красі, чи у певних матеріальних вигодах: “Хай буде і бідна, аби гідна”, “Хоч під лавою, аби з чорнявою”, “Хоч і корова, аби багата й здорова”, “Хоч у одній льолі, аби до любсві”, “Хоч дівка, як сова, аби з другого села”, “Хоч жінка свинка, дак грошей скринька”.

Усе ж у народному світогляді ідеальною парою була й залишається та, що сформована не на основі розрахунку, з причин змушеного вибору чи розпорядження фатуму, а на основі взаємної

злагоди й любові, соціальної рівності. Саме тому до вибору нареченої ставилися обачно: “Перш ніж одружитись, треба роздивитись”, “При одруженні сім раз подумай, а раз женись”, “Женись на дочці, а не на тещі”, “Жінку бери не на рік, а на вік”, “Вибирай корову по рогу, а жінку по роду”, “Як не любляться серця, не треба попа і вінця”, “Заміж вийти – не дощову годину перестояти”, “Заміж вийти – не лапті сплести”, “Сиди до сивої коси, а за ледащо не йди”, “З ким вінчатися, з тим і кінчатися”.

Народний ідеал – поняття надособистісне, це той системний, всеохопний принцип, що сонячним променем пронизує масову свідомість, стоїть на сторожі інтересів особи, роду, а тому прислів'я застерігають дівчат і хлопців від хибного вибору пари з іншого соціального стану (“Як багату будеш брати, то будеш твердо спати”), викривають соціальну нерівність (“Як бідний жениться, тоді і ніч мала”), не схвалюють і великої вікової різниці в подружжі (“Не надовго старий жениться: хоч сам згине, хоч жінка покине”, “З старим жити – вовком вити”, “Старого любить – тільки дні губить”), а також не радять зв'язувати свою долю з особами хворими, асоціальними тощо (“Хто п'яницю полюбить, той вік собі згубить”).

... із погляду української ментальності у взаєминах двох протилежних статей були й залишаються ідеальними кохання, любов, дружба, рівноправність, партнерство, взаємоповага, довіра та інші чесноти.

Прислів'я та приказки глибоко розкривають ці фундаментальні багатовікові номінативно-нормативні коди ідеального світу: “Без пари нема кохання”, “Де любов, там благодать”, “Де любов, там і щастя”, “Жінка як любить, то любить і в долі і в недолі”, “З коханою наговорився, як меду наївся”, “Кого люблю, того не згублю”, “Любов не можна ні купити, ні продати”, “Любов метром не зміряєш”, “Любов на вазі не зважиш”, “Любов сильніша смерті”, “Любов – це кільце, а у кільця нема кінця”, “Стара любов не ржавіє”, “Хто серцем любить, той словом голубить”, “Без сонця не можна бути, без милого не можна жити”.

Отже, ідеальний образ дівчини у фольклорі типізований, узагальнений і, з одного боку, відповідає народним уявленням про красу, молодість, волю, а з іншого засвідчує потребу його трансформації в статусі заміжжя, одруження, де естетична кодифікація ідеального набуває глибших зв'язків із соціумом.

У паремійному фонді творення ідеалу відбувається за законами пластичності образу, застосовуються різноманітні художні прийоми і засоби: градації, від супротивного, самореклами тощо. Ідеальний образ у фольклорі формується в руслі народного світогляду, менталітету, морально-етичних настанов і зберігає свою привабливість для сучасників як зразок для наслідування.

Ідеальний образ дівчини в українських народних казках

Усна традиційна творчість, на відміну від інших видів мистецтва та форм збереження масової свідомості, була й залишається органічним виразником ментальності, ідентифікації народу, а разом із мовою – фактором безперервності духовного розвитку, тяглості культури. Саме у фольклорі потужно актуалізовано поняття ідеального образу людини. Людина як подоба Бога у високості, стала його прообразом на землі, героєм. Проте ознак героя набувають лише ті з представників народу, хто вчинив для людей подвиг, а відтак здобув добру славу і став прикладом для інших, набув ознак ідеалу. Вважається, що ідеал – взірєць досконалості, що має реальні та бажані проєкції, охоплює ціннісні орієнтації, життєві принципи, поєднує домагання і задуми у визначену лінію поведінки.

Для українців основоположними характеристиками людського ідеалу було й залишається гармонійне поєднання фізичної краси людини з багатим внутрішнім світом. Складовими ідеальної парадигми з погляду української ментальності стали фізичне й моральне здоров'я, зокрема такі риси, як жіноча врода, чоловіча сила, розум, вірність, чесність, правдивість і справедливість, доброта, задушевність, працьовитість, а також патріотизм, волелюбність, жертвовність тощо. Д. Чижевський вважав, що “безумовною рисою психічного укладу українця є емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народнього життя і обрядовості...”.

Мета нашої статті полягає в розкритті ідеального образу дівчини за матеріалами народних паремій – прислів'їв та приказок, образних порівнянь.

Принагідних спостережень щодо ідеалізації образу дівчини/жінки у фольклорі було висловлено чимало в працях дослідників XIX-XX ст. (М.Костомаров, О.Потебня, І.Франко, М.Сумцов, М.Грушевський, М.Рильський, О.Дей, М.Шубравська,

М.Пазяк, М.Стельмахович, Л.Дунаєвська, О.Таланчук, І.Денисюк, Г.Довженок, Є.Сявавко, Л.Копаниця, Н.Малинська, Н.Сивачук, Г.Сокіл, М.Гримич, О.Кісь, О.Лабашук та ін.).

Спеціально на прикладі паремійних зразків в українській фольклористиці цей аспект висвітлено недостатньо.

Паремії типізують, узагальнюють багатовікову інформацію про етносоціум, його представників, а водночас у конкретних творах виступають і засобами індивідуалізації жінок, їхньої зовнішності, вдачі. Акцентуючи на ідеальних рисах образу жінки, ми аж ніяк не схильні в руслі традиційного андроцентризму поляризувати цей образ настільки, щоб, з одного боку, підносити його до небес (“обожнення”), з іншого – опускати до найнижчого рівня (“спаплюження”). Гендерне студіювання проблеми дає підстави уникнути цієї суб’єктивної оцінкової амплітуди й подивитись на образ дівчини, йдучи за логікою фольклорного світосприймання (щодо літератури ці аспекти висвітлили С.Павличко, Т.Гундорова, В.Агеєва, Н.Зборовська та ін.). Безперечно, прислів’я, приказки, порівняння з погляду спектрального аналізу розкривають чимало з усієї повноти світоглядного системного відображення, висвітлюють чи не найхарактерніше в розумінні народом феномену жінки. Через жінок, жіночі образи, писав С.Єфремов, “найкраще можна пізнати національну вдачу, національний дух, саму навіть ідею національну кожного народу”.

У філософській думці відбувається переосмислення ролі жінки в історії світової культури. Простежуючи візію жінки в західній філософській традиції, Н.Чухим спостерегла, що царина приватного життя, що в ній формуються і визначаються взаємини між жінками і чоловіками, “стає самоцінною сферою філософського аналізу. Це відбувалось у ситуації так званого “антропологічного повороту” у філософії, який ознаменувався критикою парадигми “раціонального суб’єкта”, відходом від есенціалістського розуміння людини. Антиесенціалістська тенденція, яка починає домінувати в питанні щодо статі, ...розуміння статі як тендеру, тобто соціально-культурного конструкту, створили умови для принципово нових перспектив філософської рефлексії статі, звернення до жіночого досвіду й жіночої суб’єктивності як того іншого локального, яке має самостійне, позитивне й навіть універсальне значення. У контексті цих досліджень актуалізуються історико-філософські рефлексії стосовно статі загалом і жінки зокрема”.

Етнолог О.Кісь оптимістично прогнозує, що використання потенціалу жіноцтва стане одним із рушійних чинників етнокультурного та етнопсихологічного самовідтворення української нації, адже “традиційно жінка посідає одне з найвагоміших (у функціональному сенсі) місць у структурах життєдіяльності українського етносу, постає щонайдієвішим суб’єктом, носієм і транслятором традиційної етнокультурної інформації, зокрема – системи цінностей та соціокультурних норм”.

“Краса врятує світ”. Ці слова класика світової літератури Федора Достоевського відомі кожній людині, спонукають поглядати красу навколо, створювати красу, жити красиво, оточувати себе красивими людьми. В українців є чудове слово врода. Вслухаймося в синонімічний ряд, у споріднені з ним слова: врода, урода, вродливість, краса, привабливість; красуня, окраса, прикраса, красива, гарна, красна, щаслива; красивішати, крашати, прикрашати, красуватися... З різноманітними відтінками, як писав М.Стельмахович, вживається в сучасній українській мові й слово “гарний”: приємний зовнішнім виглядом, який відзначається гармонією барв, ліній, має привабливу зовнішність, привабливі риси обличчя; приємний для слуху; милозвучний; блискучий, ефектний; який має позитивні якості або властивості, цілком відповідає вимогам, заслуговує схвалення; який сприяє успіхові, пов’язаний з ним; вдалий; про душевний стан; те, що має позитивні якості, властивості; з позитивними моральними якостями (про людину); який має досвід, знає свою справу тощо.

Упродовж віків українці витворили ідеал дівочої, жіночої вроди у безсмертних піснях, казках, легендах, переказах, бувальщинах. Влучне, мудре слово народних прислів’їв і приказок, відшліфоване часом, вражає нас точністю, образністю мовлення.

Наші предки завжди звертали увагу на зовнішню красу дівчини, жінки: на її очі, брови, лице, стан, волосся, косу; поставу, ходу – і надзвичайно точно виражали це у прислів’ях, приказках, іноді – з гумором, іронією: Де врода, там і сила”, Де стан, там і врода” “Гарній дівці гарно і в ганчірці”, “Не скакала б дівка дрібно, якби того не потрібно”, “Краса лица – це половина приданого”, “Один дівочий волос потягне більше, як пара волів”, “Врода – дівоча шкода”, “У неї зачіска: шукай мене в кукурудзі”.

Образні народні порівняння при змалюванні дівчини, її зовнішньої вроди стосуються того, що має статус довершеності,

цінності, краси, енергії, живучості і є предметом кохання, захоплення: “Дівка, як верба: її не поливай, а вона росте”, “Дівка, як вогонь” (як горлиця, як тополя, як ягідка, як квітка, як веснянка, як зіронька, як золото, як калина, як ластівка, як лебідка, як маківка, як молода гнучка берізка, як пава, як рожа, як сонечко, як у лузі калина, як яблуко наливчате у спасівку).

Як бачимо, у фольклорі образ дівчини відтворено типізовано, узагальнено. Проте цей спосіб типізації специфічний: стереотипія зображення, певна символічна форма набуває індивідуальної конкретизації при сприйманні: кожен, як писав Рене Генон, уявляє та розуміє (усвідомлює) образ відповідно до міри його інтелектуально-емоційних можливостей. Ідеал дівочої, жіночої вроди, отже, універсальний, реалістичний, а з нього відповідно на основі спостережливості, уявлень про красу, впливає свій, власний. Що подобається одному, інший на те не звертає уваги: “Кому, як болото, а йому, як золото”, “Кому, як мара, йому, як зоря”.

Портретна характеристика дівчини засобами фольклору досить загальна: карі очі, чорні брови, біле личко, рум'яні щічки, золота коса, довга коса, стрункий стан, легка хода тощо. Проте в пареміях особливі акценти зроблено на відображення не так зовнішньої, як внутрішньої краси; перевагу надано фізичному здоров'ю (“Не так врода, як природа”), позитивним рисам характеру, інтелектуальним, морально-етичним якостям дівчини, жінки: “З краси не пити води”, “Краси на тарілці не краяти: аби з неї господиня була”, “Красою ситий не будеш”, “На красуню дивитись любо, а з розумною жити добре”, “Не краса красить, а розум”, “Краса до вінця, а розум до кінця”, “Не краса красить, а характер”, “Не шукай краси, а шукай доброти”, “Не в тім хороша, що чорноброва, а в тім, що діло робить”, “Не біда, що чорна, аби проворна”.

Особливого значення в народі надавалося косі – дівочій красі. Коса – символ “дівочої цнотливості; символ дівування; охайності, чистоти, чепурності; внутрішнього єства, природної потреби краси і честі українки”: “Нема коси – нема краси”, Дівчина з косою, як трава з росою”. Колись коса була своєрідною суспільно-моральною ознакою чепурливості, охайності та й цнотливості дівчини. Про дівчину формувалася громадська думка: “Яка коса - така й краса”. Існував спеціальний весільний обряд розплітання коси.

Прощання дівчини з косою символізувало прощання з дівочтвом, що зафіксовано в популярній народній пісні: “Горіла

сосна, палала, / Під ней дівчина стояла, / Русяву косу чесала. / Ой коси, коси ви мої, довго служили ви мені. / Більше служить не будете, / Під білий велян підете”.

В.Скуратівський писав: “...Коса як символ дівочої цноти була передусім моральною ознакою. Дівоча коса – це, так би мовити, символічна ознака внутрішнього єства, природної потреби, з якою асоціюється насамперед висока мораль людських взаємостосунків”.

Найулюбленішою прикрасою кожної дівчини був вінок. З ранньої весни до пізньої осені квітчали дівчата свої голови дивним творінням природи і рук людських. Мовою символів, якими були квіти вінка, представниці прекрасної статі виражали свої почуття, стан душі, події, що відбувалися в житті, надії, сподівання. Віночок мав силу, що знімає біль, береже волосся.

Переважна більшість квітів, які впліталися у віночок, широко використовувались у народі як лікарські, мали символічне значення: деревій, звіробій, сині волошки, чорнобривці, дика рожа; ромашки – символ дівочої цноти і чистоти, незайманості; цвіт і ягоди калини – символ вічної любові, кохання, вірності; цвіт вишні та яблуні – символ материнської відданості і любові; барвінок – символ вічного кохання, сімейного благополуччя, життя, безсмертя людської душі.

Протягом століть вінки зі стрічками використовувалися під час весілля, вони вважалися оберегом від усякої нечисті, поганого ока. Народна творчість зберегла багато висловів, пов’язаних із вінком: загубити вінок – втратити дівочу честь, а честь, як стверджує приказка, жіночу долю стереже; як у вінку – дуже гарно.

Дівчина у вінку асоціювалася з сонцем, яке сходить. Водночас вінець на голові не вважався самодостатнім атрибутом, адже дівчина у вінку готувалася до заміжжя, продовження роду, а тому в пареміях підкреслюється: “Красить дівку вінець та молодець”, “Красить дівку не вінець, а молодець”. На свято Івана Купала дівчата кидали вінки в річку, щоб дізнатися про свою долю, свого судженого.

Українці важливу увагу приділяли зовнішньому вигляду, одягу, проте головним залишалася внутрішня сутність людини, її душа. Про це красномовно говорять народні прислів’я та приказки: “Гарній дівці гарно й у пілц”, “Нарядилась, як пава, а кричить, як гава”, “По одязі зустрічають, а по мудрості проводжають”, “ Ходи у чорному, люди кажуть: ледащуща; ходи у білому, кажуть: чепуриться”, “Не одягає красить людину, а добрі діла”, “ Як неділя, то й сорочка біла”, “Хто в шовках, той в гріхах”.

Народний костюм формувався протягом тривалого часу становлення української нації в конкретних природно-кліматичних, соціально-економічних та побутових умовах. Він регламентований: буденний, святковий, обрядовий. В одязі відображено престижність, естетичність, належність до певних соціальних груп. Норми і правила користування одягом залежать від віку, статі, сімейного стану, уявлень про межі дозволеного у проявах особистих смаків та уподобань. Сьогодні актуалізується давній народний вислів: “Видумав чорт моду та й сам у воду, а ви, люди, гоніться”.

Український національний одяг має такі ознаки: а) нечисленність частин убрання; б) простота крою; в) перевага білого кольору, спокійні барви прикрас та відсутність зайвої оздобы – збережене почуття міри. Коли ж це почуття міри порушене, то відповідно й людина сприймаються зовсім по-іншому: “Так одягається, що й корова лякається”, “В цигана вдався, хоч по-панськи вбрався”, “Прибери свиню хоч в золото, вона все одно в хлів піде”.

Одяг відіграє важливу роль у житті людини як втілення її художніх, культурних, естетичних смаків, світобачення, соціального статусу. Однак в ідеалізації дівчини/жінки все ж визначальними були компоненти внутрішнього світу, моральних чеснот. Усе це яскраво відтворено в народному модусі паремійного мислення. На сторожі традиційних ідеалів стояли колективна свідомість та родова пам’ять. Прагнення абстрактний ідеал перетворити на конкретну дійсність призводило до розчарування, утопії: Хороша, вродлива, тільки біда, що сварлива”, “Плахта винувата, що дівка черевата”, “Де дівка не плетена, там і хата не метена”, “Дівка красива, та прости лінива”, “Не покрита дівоча голова, як хата без даху”, Дівка як загубила вінець, то вже їй кінець”, “Тоді дівка пишна, як заміж вийшла”.

Утрата ідеалів юності, молодості з їхніми можливостями вільного вибору, пошуку та реалізації наставляв на етапі зміни стану незаміжжя на заміжній. Недарма й весілля теоретики обрядів переходу називають ритуальною смертю. М.Гримич у монографії “Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців” про цю своєрідну ритуальну ініціацію пише: “За аналогією до концепції чоловічих ініціацій, у центрі обряду посвячення дівчини (-весілля) є символічна смерть посвячуваної, тимчасовий “позажиттєвий” (лімінальний) стан і воскресіння у новому статусі. Які обрядодії підпадають під такі функції? По-перше, шлюбна ніч,

яка супроводжувалася стратою цноти дівчини, після чого вона вважалася жінкою...”.

У народних пареміях цей аспект опрацьовано досить повно як з одного боку (позиції дівчини/жінки), так і з іншого – парубочого/чоловічого. Те, що було спрямоване в майбутнє, бажане, можливе, раптом стає реальним, але не таким бажаним (чи зовсім не бажаним). Відповідно ідеал втрачає здатність мрії, високої мети, регулятивної оптимістичної функції й здобуває своєрідне песимістичне “заземлення”, часом у формі пасивного протесту, “примирення”, “терплячості”, а подеколи й агресії та неприйняття.

О. Бабій підкреслює, що “ідеал, хоча і є результатом цілепокладаючої діяльності, бути реальною метою, з огляду на свою нездійсненність, не може. Він, певно, здатний лише оцінювати теперішнє, визначати можливі тенденції суспільного розвитку, бути взірцем для подальшого поступу. Але в утопічній свідомості, внаслідок того, що автор утопії розглядає ідеал як наявний образ бажаного майбутнього, як кінцеву мету розвитку суспільства, як “ціль цілей”, форми його переходять в деяку якісно іншу площину.

Водночас змінюється і його внутрішня структура, домінуючим стає критичне активне начало (те, що ми назвали утопічністю)”. Цікаво, що властивість “утопічної свідомості”, частку негативних діянь людини (“крамол”) В.Янів називає просто “антиідеалом”, тобто запереченням ідеалу.

Це засвідчують численні зразки народного мудрослів’я: а) “Жінки каються, а дівчата заміж збираються”, “Не плач, небого, що йдеш за нього, нехай плаче він, що бере лихо в дім”, “В дівках сиділа плакала, заміж пішла – вити стала”, “Випхали за нього заміж, як у болото”, “Віддалася – втопилася”, “Вддалася за лиху долю”, “Пішла раз – не гаразд, не одважусь в другий раз”; б) “Всі дівчата – голуб’ята, а де ж ті чортові баби беруться?”, “Всі дівчата хороші, звідки ж злі жінки беруться?”, “Женився на скору руку та на довгу муку”, “Доки не женився, доти не журився”, “Зажурився, що рано оженився”, “Пізно женитися – дрібні сироти лишити”, “В старості женитися – другому користь робити”, “бджола мед носить не для себе, вівця шерсть носить не для себе, старий жениться не для себе”, “Женився – як на льоду обломився”, “Сів, зажурився, що з немилою оженився”, “Не мав лиха, так оженився”.

Іноді перехідний етап до заміжжя/одруження переживається обома сторонами не як крах ідеалу, не як особиста (чи родова,

сімейна) трагедія, а як компроміс, що влаштовує своїм прагматичним мінімалізмом, тимчасовою вигодою або ж неможливістю уникнути перешкод в інший спосіб чи змінити обставини, що склались. Часом це спричинене соціальним статусом, середовищем (родинним, громадським), індивідуальними особливостями тощо.

У народному традиційному світогляді, в даному випадку, надзвичайно важливий такий концепт, як доля. Цей концепт органічно пов'язаний з категорією свободи/несвободи, а відтак можна говорити про щасливу долю й нещасливу (лиху) долю. Оскільки свобода – прояв самої природи людини, того, ким (чим) вона є і на що здатна, долаючи перешкоди, труднощі, обмеження, що закорінені в її скінченності, то, отже, свобода є не стільки фактом, скільки можливістю.

Проте це можна потрактувати не тільки як факт можливого, але також і як можливість факту, тобто можливість протистояти долі, долати межі реального. Таким чином, свобода не може існувати без долі і навпаки. Свобода передбачає вибір, певні раціонально-емоційні зусилля й відтак творення-прийняття долі. Доленосні рішення людини не завжди детерміновані Ідеалом, проте містять його в формі певної утопії чи уламку, зредукованого на основі обставин, що склались (компромісу, конформізму, ілюзії та ін.).

Із множини найрізноманітніших можливостей свого буття людина “реалізує лише одну, визначаючи своє існування як таке. Ніколи протягом життя доля не дозволить людині уникнути вибору з альтернативних можливостей. Свобода волі протистоїть долі. Адже долею ми називаємо те, що в основі своїй заперечує людську свободу. Доля – це те, що лежить як поза владою людини, так і поза її відповідальністю.

Проте ніколи не варто забувати, що вся свобода людини залежить від її долі, оскільки свободою людина користується в межах своєї долі і саме завдяки свободі вона впливає на долю. Одвічна боротьба духовної свободи людини з її внутрішньою та зовнішньою долею і складає зміст справді людського життя. Таким чином, доля, яку переживає людина, має двоякий зміст: особа повинна її формувати, де це можливо, де це необхідно – гідно сприймати”.

Паремійний фонд містить чимало зразків-ілюстрацій того, як дівчина (жінка), хлопець (парубок, чоловік) вимушено розпоряджається своєю долею у відповідний період життя: “Судженого і конем не об’їдеш”, “Краще нині горобець, ніж завтра

голубець”, “Хоч за пенька, коли нема синка”, “Хоч без зубів і в однім оку, аби сього року”, “Чи сліпий, чи горбатий, аби держався біля хати”, “Хоч за вола, аби дома не була”, “Хоч в голові пусто, аби грошей густо”, “Хоч ледачий, аби комір стоячий”, “Хоч за старця, аби не зостатися”, Відповідно й хлопець, парубок проблему вибору вирішує схожим чином, але так, щоб знайти позитив чи в зовнішній і внутрішній красі, чи у певних матеріальних вигодах: “Хай буде і бідна, аби гідна”, “Хоч під лавою, аби з чорнявою”, “Хоч і корова, аби багата й здорова”, “Хоч у одній льолі, аби до любсві”, “Хоч дівка, як сова, аби з другого села”, “Хоч жінка свинка, дак грошей скринька”.

Усе ж у народному світогляді ідеальною парою була й залишається та, що сформована не на основі розрахунку, з причин змушеного вибору чи розпорядження фатуму, а на основі взаємної злагоди й любові, соціальної рівності. Саме тому до вибору нареченої ставилися обачно: “Перш ніж одружитись, треба роздивитись”, “При одруженні сім раз подумай, а раз женись”, Женись на дочці, а не на тещі”, “Жінку бери не на рік, а на вік”, “Вибирай корову по рогу, а жінку по роду”, “Як не любляться серця, не треба попа і вінця”, “Заміж вийти – не дощову годину перестояти”, “Заміж вийти – не лапті сплести”, “Сиди до сивої коси, а за ледащо не йди”, “З ким вінчатися, з тим і кінчатися”.

Народний ідеал – поняття надособистісне, це той системний, всеохопний принцип, що сонячним променем пронизує масову свідомість, стоїть на сторожі інтересів особи, роду, а тому прислів'я застерігають дівчат і хлопців від хибного вибору пари з іншого соціального стану (“Як багату будеш брати, то будеш твердо спати”), викривають соціальну нерівність (“Як бідний жениться, тоді і ніч мала”), не схвалюють і великої вікової різниці в подружжі (“Не надовго старий жениться: хоч сам згине, хоч жінка покине”, “З старим жити – вовком вити”, “Старого любить – тільки дні губить”), а також не радять зв'язувати свою долю з особами хворими, асоціальними тощо (“Хто п'яницю полюбить, той вік собі згубить”).

Із погляду української ментальності у взаєминах двох протилежних статей були й залишаються ідеальними кохання, любов, дружба, рівноправність, партнерство, взаємоповага, довіра та інші чесноти. Прислів'я та приказки глибоко розкривають ці фундаментальні багатовікові номінативно-нормативні коди ідеального світу: “Без пари нема кохання”, “Де любов, там

благодать”, “Де любов, там і щастя”, “Жінка як любить, то любить і в долі і в недолі”, “З коханою наговорився, як меду наївся”, “Кого люблю, того не згублю”, “Любов не мож ні купити, ні продати”, “Любов метром не зміряєш”, “Любов на вазі не зважиш”, “Любов сильніша смерті”, “Любов – це кільце, а у кільця нема кінця”, “Стара любов не ржавіє”, “Хто серцем любить, той словом голубить”, “Без сонця не можна бути, без милого не можна жити”.

Отже, ідеальний образ дівчини у фольклорі типізований, узагальнений і, з одного боку, відповідає народним уявленням про красу, молодість, волю, а з іншого засвідчує потребу його трансформації в статусі заміжжя, одруження, де естетична кодифікація ідеального набуває глибших зв’язків із соціумом. У паремійному фонді творення ідеалу відбувається за законами пластичності образу (О.Веселовський), застосовуються різноманітні художні прийоми і засоби: градації, від супротивного, самореклами тощо. Ідеальний образ дівчини у фольклорі формується в руслі народного світогляду, менталітету, морально-етичних настанов і зберігає свою привабливість для сучасників як зразок для наслідування.

V. ТРАДИЦІЇ І ЗВИЧАЇ ЯК ОСНОВА ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ ЕТНОСУ

Духовне відродження нації неможливе без звернення до першоджерел культурного буття, без вивчення та опанування духовних цінностей, які знайшли втілення у традиційній культурі та пройшли випробування часом. На сучасному етапі культурно-історичного розвитку суспільства простежується тенденція актуалізації відродження традицій, звичаїв, народних промислів тощо.

Як відомо, набуття національних духовних цінностей пов’язане із завданням формування національної самосвідомості, обов’язковою умовою в процесі якого виступає високий ступінь переведення культурних цінностей у сферу особисто засвоєних. Водночас зв’язок цей не односторонній, оскільки рівень національної свідомості, в свою чергу, детермінує оригінальність та самостійність сприйняття традиційної народної культури.

В сучасних умовах шляхи розвитку національної самосвідомості пролягають крізь процеси усвідомлення й розуміння способу життя наших пращурів, їхніх традицій, звичаїв, обрядів, художньої культури. Без цього процес духовного відродження нації не можливий-

Серед національних духовних цінностей важливо виокремити яскравий та унікальний феномен – традиції. Традиції є найважливішою опорою національної самосвідомості, засобом національного виховання й соціалізації людини в народній культурі. Важливість пізнання та передачі традицій етносу для сучасної людини, і особливо дитини, – ціннісному ядрі національної культури, бо саме в традиціях поєдналися та знайшли втілення духовні засади життя, морально-естетичний кодекс, продуктивний досвід обрядової діяльності, пов'язаної з працею, родинним побутом українського народу. В цьому великий виховний потенціал традицій, відмова від якого руйнує культуру, суспільство та особистість.

Традиція як фундаментальна характеристика культури етносу

Одна з фундаментальних характеристик культури – це традиція, тобто звичаї, порядки, правила поведінки, що історично склалися і передаються з покоління в покоління.

Проблеми збереження й використання народних традицій, відновлення зв'язків між поколіннями, єдності загальнолюдського та етнічного виховання розглядалися в наукових публікаціях В. Афанас'єва, О. Беспалової, Г. Борлікова, Г. Волкова, О. Геркелової, Н. Гізатулліної, М. Євтуха, В. Лаппо, Н. Магомедової, Ю. Майбороди, З. Нігматова, О. Парфьонової, О. Пенькової, Л. Редькіної, М. Савіна, Е. Сокольнікової, М. Стельмаховича, Є. Сявавко, Я. Шнуркової, М. Хайруддінова, Цао Ян, Л. Юди, Н. Юдіної та інших вчених.

Традиція у перекладі з латини означає “передача”. Сутність її як соціального явища виражена в тому, що традиція є основним механізмом соціального і культурного успадкування. За допомогою традицій не лише зберігається матеріальний і духовний досвід попередніх поколінь, а й відтворюється найцінніше в культурній спадщині, що має загальне значення для представників того чи іншого суспільства. _

У свою чергу український освітній діяч Є. Сявавко визначає традиції як ідеали, засоби і форми навчання й виховання, які склалися історично в народі на його етнічному ґрунті та передаються від покоління до покоління.

Професор Г. Волков розглядав традиції як “сукупність звичаїв життєдіяльності, порядків, правил поведінки, що є міцно сталими в тій чи іншій групі населення, передані від старшого покоління до молодшого”.

Таким чином, традиція – це елемент соціальної та культурної спадщини, що передається від покоління до покоління і зберігається в суспільствах упродовж тривалого часу.

Як відомо, кожна етнопедагогічна традиція має свій зміст, структуру та виконує свої функції. Спочатку розглянемо що саме на погляд науковців вкладено у зміст етнопедагогічних традицій.

За змістом вчені поділяють традиції на ідеологічні, загальнонаціональні, релігійні, сімейні, трудові, моральні, естетичні, розумові та фізичної досконалості.

Дослідницею Л. Магомедовою було виділено й систематизовано наступні етнічні традиції та їх компоненти:

- 1) Традиції милосердя, благодійності – людяність, патріотизм, національна дружелюбність, добровільна милостиня, взаємодопомога.
- 2) Традиції сімейного виховання – повага до жінки, шанування людей похилого віку, турбота про молодших, строгість у вихованні дітей; обряди, пов’язані з народженням дитини, пологові обряди; весільні обряди; похоронні обряди; побратимство; повага до батьків; магічні обряди.
- 3) Традиції поваги до старших (родичів, гостей) – повага до людей іншої національності; повага до старших, літніх; повага до сусідів; повага до однолітків; рукостискання як прояв поваги.
- 4) Традиції трудової допомоги, гостинності – Трудові звичаї; не ходити в гості з порожніми руками; взаємодопомога у праці; взаємопідтримка.
- 5) Традиції дбайливого ставлення до народної культури, мистецтва – народне декоративно-прикладне мистецтво, ігри, календарно-обрядові сільськогосподарські свята як засіб виховання підростаючого покоління.

Отже, можемо зазначити, що зміст етнічних традицій полягає у зведенні незафіксованих у писемних джерелах цінностей, цілей,

прийомів і засобів виховання, у певній мірі зрозумілих через джерела усної народної творчості, що відповідають тим ідеалам народу, які склалися на протязі життя багатьох поколінь.

Традиції за змістом поділяються на загальнонаціональні, релігійні, ідеологічні, сімейні, трудові, моральні, естетичні, розумові та фізичної досконалості. Назву традиції, найчастіше, надає головна ідея, яку висловлює ця традиція.

До структури традиції входить перш за все людина – суб'єкт традиційної діяльності, який в істотній мірі визначає буття традиції в суспільстві.

До духовної складової структури народної педагогічної традиції (за М. Савіним) відносяться: догма, звичай, традиція, смак, ідея, мова, мистецтво, культ, манера, менталітет, норма, мораль, цінність, обряд, релігія, ритуал, фольклор, церемонія, етикет тощо.

Менталітет (від лат. – свідомість, мислення), як глибинний рівень національної культури, виступає базою структури педагогічної традиційності. Він виражає фундаментальні властивості традиції в її відношенні до етнічної специфіки, які проявляються в духовній і поведінковій своєрідності народу, різних формах світовідчуття, світосприйняття, світобачення.

Мова – елемент традиції, що визначає історично складений засіб людського спілкування.

Цінність – елемент традиції, що визначає позитивну або негативну значимість об'єктів навколишньої дійсності для людини і суспільства.

Норми (від лат. – правило, поведінка, зразок) – мають на увазі історично сформований обов'язковий порядок діяльності; спільний договір людей про загальнообов'язкові правила поведінки в самих у різних ситуаціях та сферах життя. Найпершими формами норм були заборони – табу.

Звичай – історично складений стереотипний спосіб поведінки, що є стандартизованою дією, яка здійснюється великою кількістю людей і відтворюється в незмінному вигляді протягом тривалого історичного періоду.

Обряд, ритуал, церемонія – елементи традиції, що припускає цілісний, звичний стереотипний спосіб поведінки, який чиниться за встановленим приводом у встановленому місці й у визначений час.

Фольклор (англ. – народний) – елемент традиції, що визначає форми мистецтва, які історично склалися і переважають у широких

народних масах, за допомогою яких здійснюється передача певних відомостей. Фольклор є результатом творчості народу чи етносу, що виражений у різних культурних формах – віршах, музиці, літературі тощо.

Усі компоненти структури традиції тісно пов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного, проте кожен з них має свої характерні особливості, які виконують свою специфічну і педагогічну місію.

Звичай – вводить поведінку підростаючого покоління в русло, прокладене старшими поколіннями, через детальну регламентацію дій у конкретних ситуаціях.

Традиції – виконують роль засобу стабілізації і відтворення суспільних відносин через формування духовних якостей, необхідних цим відносинам.

Свята, обряди, церемонії, ритуали забезпечують самовідтворення культурно – соціальної дійсності на повсякденному рівні життя, зміцнюють соціально-психологічні та емоційні зв'язки між людьми, складають цілісну святково-обрядову сферу суспільного життя, охоплюючи відносини між людьми в межах родини та соціальної спільноти.

Представниця татарської педагогічної спільноти Н. Гізатулліна вважає, що традиції народної педагогіки володіють багатим спектром можливостей і виконують різноманітні виховні функції: світоглядну, ціннісно-орієнтаційну, морально-регулятивну, комунікативну, інтегративно-колективоутворюючу, емоційно-стимулюючу і емоційно – стабілізуючу, а також культурологічну, що дозволяє їм виступати в якості ефективного засобу формування національної самосвідомості підростаючого покоління.

Дослідниця в галузі етнопедагогіки Е. Сокольнікова визначає дві взаємопов'язані функції традицій:

- бути засобом стабілізації відносин, що затверджуються у суспільстві;
- здійснювати відтворення цих відносин у житті нових поколінь шляхом передачі історичного досвіду виховання.

Таким чином, характеристика функцій традицій підтверджує їх вплив на різні сфери людської діяльності, їх визначальну роль у збагаченні виховання національним змістом; вони є засобом стабілізації і відтворення відносин, що склалися у суспільстві.

Місце традиції в етнічних спільнотах

Особливо велику роль традиції відіграють у збереженні нації, яку визначають як цілісність поколінь минулих, сучасних і майбутніх. Завдяки традиції зберігається й розвивається національна мова, без чого неможливе існування нації, зберігаються релігія, звичаї, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали – все те, що створює обличчя народу, що відрізняє його від інших народів.

Традиції охоплюють об'єкти соціального успадкування (матеріальні і духовні цінності) та його способи. Найчастіше традиції виступають у формі звичаїв, обрядів, які відтворюють норми поведінки. Традиції забезпечують сталість матеріальної та духовної культури; новаторство є джерелом її розвитку.

Відмова від національних традицій рівнозначна відмові від своєї національності. Доки нація існує, можна сказати, що вона якоюсь мірою дотримується своїх традицій, хоча міра і спосіб цього дотримання можуть бути різні.

Способи дотримання традицій:

- а) консервативне ставлення до своїх традицій, перетворювання їх в непорушні святині;
- б) презирливе (переважно з боку молодого покоління) ставлення до свого минулого, нехтування традиціями, намагання некритично переймати все від інших народів, не замислюючись над тим, наскільки це відповідає власним інтересам;
- в) розвиток і збереження своїх традицій, без зациклювання на них, рух вперед, без замикання у вузьких межах своєї традиційної культури, прагнення брати від інших народів кращі здобутки, органічно пристосовуючи їх до власних інтересів і психології.

Традиційно-побутова культура етносів відігравала ключову роль у засвоєнні етнічних стереотипів, за якими вони ідентифікували себе як його представники.

Етноси України, що мали власні (індивідуальні) механізми передачі досвіду попередніх поколінь, відповідно по різному ефективно використовували традиції у рішенні проблеми культурної ідентифікації.

Культура етносу і традиція взаємопов'язані речі. По-першу, тому що саме традиція передавала з покоління в покоління основні програми соціокультурної діяльності, а по-друге, саме традиція формувала менталітет, характер, звичаї, художні смаки і переваги

етносів, створюючи тим самим їх культури. Таким чином, традиції, створюючи стійкий бік культури, забезпечували набуття, збереження, трансляцію і спадкоємність соціального досвіду. Традиційна народна культура, фольклор залишалися основою, на якій базувалася духовність етносу, нації. Досвід показував, що забуття народних традицій, їхня втрата загрожувала розпадом етнокультурних зв'язків, у першу чергу зв'язку поколінь.

Збагаченню зв'язків усіх поколінь етносу сприяло відродження такого явища етнічної культури, як “звичаї” – спосіб людської діяльності, і “обряди” – форма їх реалізації. Народні календарні звичаї, сезонні обряди і пов'язані з ними вірування, пісні, ігри, розваги представляли цілий комплекс дій та ідей.

Обряди здійснювані етнічними групами дещо різнилися за важливістю та різновидністю. Вони мали певну дату чи були з нефіксованою датою. За різновидом – ті, що повторювалися з року в рік в певну пору (обряди, пов'язані з початком і закінченням оранки, жнив), а також необов'язкові, здійснювані в окремих випадках (обряди проти дощу чи засухи, при епідеміях тощо). Відбувалося збагачення традиційних обрядів. Фестивалі національних мистецтв в Україні набували широкого розмаху. Вони ставали виявом кращих взірців національної культури, служили хорошою формою взаємного культурного обміну та духовного взаємозбагачення.

Важливим утворенням у плані наслідування традицій є обряд. Втративши свою основоположну релігійно ритуальну сутність, обряд продовжував жити за принципом “так було завжди”, тим самим підкреслюючи етнокультурну відмінність етносів. За винятком поховальних і поминальних, усі обряди представляли радісну, святкову дію.

Обрядово-святкові заходи, які широко проводилися етносами являли собою “сплав” художньо-творчої, традиційно обрядового дійства людей, приурочених певним подіям. Вони поділялися на релігійні і світські. А ті у свою чергу на календарні, родинні, національні, державні та інші різновиди. Всі вони були колективними символічними діями. Відрізнялися вони тим, які ідеї, ідеали, уявлення, цінності втілювали й на що орієнтували, куди спрямовували думки й почуття їх учасників. Обряд висвітлював той бік речей, дій, явищ, яких у повсякденному житті було не видно. Звідси й подвійність усіх явищ – здатність бути одним в побуті й зовсім іншим в обрядовому утворенні.

До календарних різновидів відносилися такі слов'янські обряди, які актуальні для російського і білоруського етносів та завдяки своїй народній популярності називалися скоріше святами: Хрещення – народний варіант християнського свята Богоявлення; Масляна – давньослов'янське свято на честь весняного пробудження природи; Новий рік – одне з найдавніших і найпопулярніших календарних свят, яке можна віднести й до мусульманських етносів та інші. Обряди народження, надання імені дитині, весільні урочистості, поховальні обрядові дії та інші об'єднано в родинну групу, незалежно від відмінностей в етнокультурних спільнотах.

Серед весняних свят найзначнішим і улюбленим була Паска (Великдень). Обряди і ритуали великоднього циклу несли релігійне християнське і календарне язичницьке навантаження (воскресіння Ісуса Христа і пробудження природи).

У різних регіонах України існували звичаї, пов'язані з фарбованими яйцями. Після відвідування церкви, перед розговінням всі вмивалися з миски, в якій були крашанки і дрібні монети. Це забезпечувало здоров'я і красу.

Можна також стверджувати, що донедавна календарна обрядова традиція була досить стійкою, про що свідчать буквально лексичні збіги описів великодніх, купальських та інших свят, Правда серед молодшого покоління ці традиції в значній мірі забуті. Відійшли в минуле масові гадання, вечорниці, народні молодіжні ігри. Цьому сприяло переслідування народної обрядовості як забобонів, релігійних пережитків в радянський час.

Крім того втраті традицій сприяє і зміна способу життя українського населення. Переважна більшість його нині проживає в містах не адаптованих до проведення народних обрядів, та й спосіб життя сучасного сільського населення в певній мірі наблизився до міського з відповідними наслідками. Правда останнім часом спостерігається подекуди тенденції по відродженню народних календарних свят, але й ці спроби, скоріше, імітують лише окремі театралізовані елементи обрядів (ходіння з козою, вертеп, спалення Маслиниці, млинці...), а не відтворюють суть магічної взаємодії селянина й природи.

Отже, традиції, як найбільш стійкі компоненти культури, складові її каркасу, несуть основне етнічне навантаження. Найчастіше під цим терміном ми розуміємо або процес трансмісії культури, або просто культурний спадок. В суспільстві завжди, з

одного боку, живуть традиції, успадковані від минулих поколінь, а з іншого – відбувається становлення нових традицій, що являють собою квінтесенцію досвіду сьогодення – досвіду, з якого будуть брати знання наступні покоління.

Процес виникнення нових традицій не можна фатально прив'язувати до загибелі старих традицій, оскільки між новими і старими традиціями можуть існувати органічні зв'язки, в результаті чого деякі традиції, виникнувши в далекому минулому, взагалі довго не зникають, а відповідно до нового суспільного буття, збагачуються і розвиваються як за змістом, так і за формою.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої традиції, становлення яких відбувалося протягом багатьох століть.

Традиції кожного народу багатогранні і складні. Наповнені великим ідейно-моральним, емоційно-естетичним змістом. Вони відображають етнічне, суспільно-політичне, культурно-історичне життя народу на різних ступенях розвитку, його багатогранну духовність, якості, які формувалися протягом віків (національний характер, психологію, світогляд тощо).

Українські календарні традиції, звичаї і обряди є тим цементуючим матеріалом, який у віках зберігав нашу національну ментальність. Календарні традиції і звичаї (своєю міццю, ідейно-моральним і емоційно-естетичним багатством перемогли чужі ідеї, впливи сил, які протягом століть прагнули зруйнувати єдність нашого народу, його самобутній національний дух. Пізнавально-виховний потенціал календарних традицій і звичаїв – це той найдорожчий скарб, який допоміг вижити нашій нації, зберегтися у віках і нині розвиватися в колі народів світової співдружності.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої традиції, звичаї, обряди та свята, становлення яких відбуваються протягом багатьох століть. Народні традиції – це неписані закони, якими користуються в найменших щоденних і найбільших всенародних справах. Святково-звичаєва спадщина, а також мова – це найміцніші елементи, що об'єднують і цементують окремих людей в один народ, в одну націю.

Перед сучасною системою освіти стоїть завдання залучення нових поколінь до історичної пам'яті народу, а значить – і збереження її в наших дітях. Знання традиційної спадщини необхідно кожному народу. Адже наше минуле-це фундамент стабільного,

повнокровного життя в сьогоденні і запорука розвитку в майбутньому. Ми звертаємося до народних традицій не тільки тому, що це джерело мудрості, запасник педагогічної думки і морального здоров'я. Найважливіше – це наші витoki, наша історія.

Завдання:

- познайомити дитину з національними традиціями;
- навчити поважати і шанувати пам'ять предків;
- виховати шанобливе ставлення до свого стародавнього коріння;
- розвинути інтерес до української народної спадщини шляхом систематичного і цілеспрямованого залучення дітей до витоків народної культури. Український народ – невичерпне джерело духовних цінностей. Великі художники, композитори, поети черпали натхнення в народі, з народної творчості. Тому їх творіння в усі епохи були доступні і близькі народу.

Національна традиція, її трансформація в сьогоденні і майбутньому стає важливим чинником поступу нашої педагогіки. Неважко помітити, що і в світовій педагогіці ця думка знаходить усе більше своїх прихильників. Людство прямує до зближення інтересів, до взаємодії в розвитку й виживанні, і водночас жоден народ не бажає втратити найліпших якостей і прикмет своєї самобутності, неповторності.

В основі реалізації завдань виховання культури поведінки, лежить синтез загальнолюдського досвіду, моральних цінностей і особливостей українського менталітету. В джерелах української народної педагогіки нагромаджений досвід народу щодо виховання та навчання дітей, його погляди на мету, завдання й методи виховання молодого покоління, традиційні для українців форми та засоби виховного впливу.

На основі багатовікового досвіду українців склалися народна філософія, мораль, система знань і вірувань, які й утворили основу української народної педагогіки. М. Вовчок, О. Духнович, О. Маркович, С. Русова, Г. Сковорода, Л. Українка, К. Ушинський, І. Франко, та інші відомі історичні постаті вважали, що педагогічні знання та вміння народу сконцентровані в українському фольклорі, зразки якого можна використовувати як засоби виховного впливу на дітей дошкільного віку.

Так, у народних прислів'ях, казках, легендах чітко сформульований ідеал виховання, визначено моральні якості, притаманні вихованій людині. В прислів'ях зібрані конкретні правила

культурної поведінки, викладені в дотепних формах, що полегшує їх усвідомлення дошкільниками.

Українські народні казки містять відомості про форми та способи культурної поведінки, а також про наслідки порушень визначених норм. Твори української усної словесності розкривають глибину почуттів народу, його розуміння сенсу життя. У цьому їхня живучість і непересічне значення для народної педагогіки.

Отже, в прислів'ях, приказках, легендах, казках сконцентрований моральний зразок, вироблений українським народом.

Дошкільний період вік бурхливого психічного, фізичного розвитку дитини, формування основ її особистості. Для розкриття творчих здібностей дитини, необхідно збагачувати її життєвий досвід яскравими художніми враженнями, надати необхідні знання і вміння. Чим багатший досвід малюка, тим яскравішими стануть творчі прояви в різних видах діяльності. Дитинство малюків насичене та пронизане грою. Гра – найдоступніший і цікавий для дитини спосіб переробки, висловлювання емоцій, почуттів, вражень. У грі малюки не тільки отримують інформацію про світ, закони суспільства, красу людських почуттів та відносин, а й вчаться жити у світі, будувати стосунки з оточуючими, проявляти активність та організованість.

Виховна цінність ігрових форм полягає в тому, що в ігровій ситуації діти беруть на себе певні ролі і виконують ігрові дії. Це потребує усвідомленого дотримання визначених правил та норм поведінки. Внаслідок цього в дошкільників, з одного боку, накопичується соціальний досвід, закріплюються певні правила та способи поведінки, а з іншого – він привчається дотримуватися вимог, які до нього ставляться.

Розглянемо традиційні народні ігри, які можна використовувати в роботі з дошкільниками молодшої групи. ...

Події та предмети потрібно представляти малюкам так, щоб вони пробуджували фантазію дитини. У віці 2-3 років малята жваво цікавляться іграми з предметами, їх вражають невеликі сюжети, показані вихователем, вони із задоволенням висловлюють свої емоції в рухових образах-імпровізаціях під музику.

Іграшка як матеріальна основа і супутник гри допомагала прилучатися до господарської діяльності дорослих або уявляти себе причетною до тих сфер діяльності, в яких дитина ще неспроможна брати участь насправді (мисливство, військова справа тощо).

Водночас дитяча іграшка є предметом образотворчого мистецтва. Вона свідчить про смаки, мистецький, культурний рівень тогочасного суспільства. Українські народні іграшки відображають своєрідну культуру, побут, ментальність нації, крім того, їм притаманні загальнолюдські риси і традиції.

Іграшка як частка народної культури і засіб виховання через гру виникла в доісторичну епоху. Вона – відбиток мотивів і форм багатьох побутових речей свого часу. Але першотворцями іграшок були самі діти. Схильність до вигадок, до перевтілення неживих предметів у живі спонукала дітей обертати па іграшки камінці, черепашки, уламки паличок, кісток, шматки шкіри тощо. Найпривабливіші образи, які прагне наслідувати дитина, – це образи батьків та інших людей. Тому-то упродовж віків основною іграшкою є лялька. Форми давніх глиняних, кам'яних ляльок споріднені з язичницькими ідолами. Спочатку фігурки тварин і людей мали суто культове призначення. Поступово фігурки, яким дорослі надавали магічних властивостей, у дітей набували ігрових рис і особливостей. Згодом були створені й власне іграшки, які використовувались у вихованні.

Ідея привчання дітей до виробничих процесів знаходить своє підтвердження в дитячих іграшках (у зменшених предметах праці – сапках, грабельках, кісках, ціпках для обмолоту збіжжя, інструментах тощо), якими діти гралися під час дозвілля.

Серед пам'яток трипільської культури є дитяча іграшка з кераміки – це візок на двох колесах із запряженими кіньми. Отже, давні трипільці в іграшковій, ігровій формі родинного дозвілля привчали дітей до природного матеріального світу, розуміння призначення і візка, і тварин, а також до визначення їх ролі й місця у виробничій та побутовій сферах.

Сьогодні батьки так само через іграшки привчають дітей до праці, тільки тепер це не грабельки, а електронні іграшки. Таким чином, родинні традиції дозвілля, трансформуючись через перетворення та інтеграцію з новими виробничими, побутовими й культурно-освітніми умовами, набувають вираження в сучасних формах і способах функціонування.

Іграшці надавалось практичне значення оберега, який забезпечував реальний, очікуваний результат. Іграшку клали в колиску, щоб вона оберігала дитячий сон та спокій. Якщо дитина бавилася іграшкою, це сприймалося як звістка про прибуток. Лялька

символізувала продовження роду, що було надзвичайно важливо в умовах виживання. Тому гра з нею заохочувалась. Вважалося, що подарована іграшка принесе дитині здоров'я і щастя.

Діди та прадіди знали про безкінечність і невимірність світу, усвідомлювали вічну змінюваність життя, шанували матінку-природу, землю-годувальницю. Хліб-усьому голова; свобода – найбільша цінність; кожна людина має жити по правді – такі принципи здавна сповідували українці. Осягаючи народну мудрість, молодь наслідувала старших в організації своєї життєдіяльності., тому народні ігри як жанр усної народної творчості є національним багатством, і ми повинні зробити їх надбанням наших дітей.

В українській родині дбали про виховання дітей від народження. З колиски прищеплювали любов до пісні, усної поетичної творчості. Тут дитина пізнавала перші моральні норми: щирість, доброту, повагу до старших, любов до свого краю. Вже змалку дітей залучали до посильної праці.

Повага до праці закладається у свідомість дитини через колискові пісні. Знаходимо в колискових піснях і початкові відомості щодо безпеки життєдіяльності. Зокрема, вже із самого народження дитину-привчають бути обережною, уникати небезпеки. У той же час переконуємося, що нові колискові органічно поєднані з традиційними народними, саме від них іде неповторна українська мелодійність, наспівність і багаторазове повторення однієї музичної фрази-поспівки у вузькому діапазоні із застосуванням одноманітної ритміки. І в сучасних колискових зустрічаємо давно відомих популярних у народній творчості персонажів (Котика, Дрімоту, Сон тощо).

Народ створював і вдосконалював певні морально-етичні норми. Головними чинниками народної моралі були повага до вільної праці, утвердження ідеалів добра, краси, гуманних взаємин. Знання свого родоводу, почуття громадянського обов'язку заохочувалися, пияцтво, лінощі, злодійство, жадібність, скупість – засуджувалися. Право на вільну працю народ виборював століттями. У праці він обстоював свою честь і гідність. Тому вартість людини визначалась її ставленням до праці. Основу народної педагогіки становило трудове виховання.

У піснях обрядового й історичного характеру найбільше з-поміж усіх творів української усної словесності збереглося інформації про історичні факти. У замовляннях криється давня віра людей у магічну силу слова. Такого самого значення надавали й рухам при

наслідуванні певних явищ. Вірили: якщо знайти потрібні слова, можна “накликати” чи приворожити те, чого бажаєш.

У колядках, купальських піснях міститься багато цінного матеріалу для пізнання тогочасного народного світогляду, який завдяки емоційності та невимушеності засобів сприймався дітьми змалку. Родині й обрядові пісні свідчать про надзвичайно важливе місце в українському суспільстві сім’ї, родини, з-поміж багатьох функцій якої чи не найголовнішою була виховна. Віддавна українці шанували рід як святиню, а виховання дітей вважали святим обов’язком батьків.

Чарівною силою володіє народна пісня, що захоплено оспівує красу рідної природи. Виховне значення народної пісні важко переоцінити. Вона пробуджує в дітей уявлення про прекрасне не лише в оточуючому світі, але і в самій людині.

В. Сухомлинський вважав народні традиції, звичаї, свята та обряди, які супроводжувались народними піснями, надзвичайно важливим засобом становлення особистості. Він широко використовував їх з метою досягнення певних конкретних цілей, збагачення і урізноманітнення методик навчально-виховної роботи.

Видатні педагоги минулого багато уваги приділяли вивченню педагогічних поглядів народу і його педагогічного досвіду. Взаємодія народної педагогіки, народного виховання найвиразніше простежується у творчій спадщині великих педагогів. Особливо повчальними і значущими в цьому відношенні є досвід та ідеї Я. Коменського і геніальних продовжувачів його справи – К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Вся самовіддана діяльність Я. Коменського визначалася бажанням допомогти своєму народові в його прагненні до світлого майбутнього. Йому дуже дорогі народні традиції та звичаї, він печеться про те, щоб народ мав добрих і мудрих правителів, “пов’язаних зі своїми підданими узами крові”. Я. Коменський домагався того, щоб учителі дітей народу були справді народними. Перше і головна вимога до них – вивчати, любити усна творчість народу.

К. Ушинський вважав, що система виховання породжується історією народу, його потребами і побутом, його матеріальної і духовної культурою, вона не може існувати поза вирішення гострих соціальних проблем.

Прекрасно знаючи звичаї, обряди, традиції рідного народу, К. Ушинський глибоко проникав у його духовне життя. У поле його зору були всі сфери духовного життя слов'янських народів, він захоплювався наступністю і спільністю їх культур.

А. Макаренко закликає до критичного відбору народних традицій. Він не міг допустити зневажливого ставлення до багатств природи й народної душі.

Послідовне проведення принципу народності в системі виховання Макаренка виключає яке б не було диктаторство, бо не може бути тоталітарною педагогіка великого народу, народу-героя, народу-творця, такою може бути педагогіка, яка виросла з народної і поставлена на службу народу.

Духовне багатство особистості, як вважає В. Сухомлинський, – це, перш за все, частина духовного багатства нації. Сухомлинський рішучим чином вимагає самого дбайливого ставлення до духовних скарбів народу, вирішальними з яких він вважає традиції виховання підростаючих поколінь.

В останніх книгах В. Сухомлинського, в усіх його останніх статтях червоною ниткою проходить думка про необхідність відродження прогресивних педагогічних традицій народу, про широке впровадження їх у сім'ю і школу. Він розповідає дітям казки, разом з ними співає народні пісні, організовує проведення народних свят.

У сім'ях традиційно виявлялася турбота про виховання дітей. У народі воно найчастіше будувалося за принципом “Роби як я”, тобто в основу сімейного виховання був покладений авторитет батьків, їхні справи і вчинки, сімейні традиції. В якості зразка виступав батько, голова родини.

Найважливіше у вихованні дітей, завжди має неминуще значення і дуже актуальне в сучасних умовах – це дбайливе ставлення до цінностей, створених працею людини і природою.

Під вихованням на національно-культурних традиціях розуміємо процес відтворення у наступних поколіннях тих кращих якостей і рис, що були вироблені й перевірені українським народом упродовж всього періоду свого існування. Педагогічна сутність їх у спрямуванні молодого покоління на особистісно й суспільно корисний шлях самовдосконалення і самотворення, у формуванні його ціннісних пріоритетів. Отже, традиції надійно захищають національну самобутність, сприяють усвідомленню кожного

невід'ємною частиною свого народу. Виховні національні традиції вивчаються в загальнокультурних зв'язках, їх неможливо здійснити без національної етнопедагогіки, рідної мови, історії, фольклору, національного світобачення. Таким чином, традиції підтримують сили в історико-етнічному організмі певного народу, забезпечують передачу народних надбань в освіті та вихованні як національної пам'яті, своєрідного педагогічного коду народу. Тому, відомі в науці цивілізаційний та формаційний підходи щодо педагогічної теорії і практики не забезпечують у дослідженні їх повноти і багатовимірності. Звідси витікає, що соціально-культурний напрям, який їх об'єднує, в нашу цивілізаційну епоху має бути доповнений традицієзнавчим. Функціонування педагогічної теорії і практики протікає у безлічі традицій. Саме традиції забезпечують збереження національної сутності народу, найвищих вартостей в культурі, людського в людині й природного в природі.

Основу національних традицій нашого народу складають узагальнені якості ідеалу українця: людини лагідної і щирої, дотепної і жартівливої, талановитої і працьовитої, правдолюбної і доброзичливої, витривалої і терпеливої, з її високою емоційністю, чутливістю та ліризмом, що виявляється, зокрема, в естетизмі українського народного життя, у звичаєвості та обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному гуморі, в яскравості ужитково-прикладного мистецтва, у концентрованій спрямованості на самопізнання через природу та тонких рефлексіях на її красу. Ці якості визначають особливості характеру, певне світобачення і життєдіяльність народу – “дух нації”, або українську ментальність.

Педагогічний потенціал національно-культурних традицій полягає в тому, по-перше, що вони складають основний зміст виховання, служать формою культурного самозахисту нації; по-друге, виступають як засіб і результат виховних зусиль народу протягом багатьох століть; по-третє, об'єднують на високих моральних засадах усі етноси, що проживають в Україні, обстоюють свободу і рівноправність молодшого і старшого поколінь; по-четверте, надійно захищають національну самобутність народу, орієнтують на професійне самовизначення, пов'язане з традиційними регіональними промислами, декоративно-ужитковим мистецтвом; по-п'яте, втілюють у собі минуле, сучасне і майбутнє українського народу, обґрунтовують його право на власну життєдіяльність і

творчість, передають велич моральних засад нації; по-шосте, традиції зберігають і передають досвід народу для зміцнення порядку і норм життя людей у певних соціальних умовах і етнографічних обставинах; по-сьоме, їх наукова сутність – у певному національному спрямуванні молодого покоління, досягненні національних і загальнолюдських ціннісних пріоритетів індивідууму.

Велике значення у вихованні мають також обряди і ритуали, – це сукупність установлених народом упродовж років дій, пов'язаних з виконання побутових і релігійних традицій або настанов. У цих формах, особливо обрядах, втілені дії, помисли та почуття попередніх поколінь, викликані в них реалізацією суспільних відносин і необхідні для нормального їх функціонування.

При виділенні педагогічних умов ефективного використання національних традицій у вихованні дітей дошкільного віку, ми враховували сутність феномену “національні традиції” та його педагогічний потенціал. Зупинимось на характеристиці цих педагогічних умов.

1. Зв'язок виховання дошкільників засобами національних традицій із життям. Ця умова передбачає використання у всій виховній роботі регіональних традицій, звичаїв та обрядів. Опору на краєзнавчий матеріал; широке ознайомлення дітей з повсякденним життям, діяльність українського народу, календарно-побутовою обрядовістю, народними знаннями, сімейним та громадським побутом, промислами та ремеслами, усною народною творчістю. Зауважимо, що планувати цю виховну роботу повинен принцип регіональності. Етнізація дитини випадає на дошкільний та молодший шкільний вік, з участі дитини у сімейних звичаях та обрядах, із народної пісні, причетності до народної творчості. У цьому віці формується культ рідного дому, сім'ї, рідного міста чи села, що є основою щодо подальшого усвідомлення дитини себе як частини нації. Ця умова реалізується через проведення занять, виховних заходів, в активній участі в посильній суспільно корисній діяльності.

2. Врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей у вихованні з використанням національних традицій. Вихователів необхідно знати закономірності вікового розвитку не тільки для того, щоб до них пристосовуватись, а головне, щоб учити і виховувати у досліджуваному напрямку з найбільшим ефектом.

3. Емоційність виховання. Відомо, що позитивні за своїм змістом переживання сприяють підвищенню ефективності виховання. Негативні ж емоції гальмують виховну діяльність. Малозмістовне виховання не вимагає від дітей напруження думки, волі, воно неминуче породжує нудьгу, і тоді деякі вихованці починають шукати інших шляхів прикладання своїх сил та енергії. Важливо викликати в дітей дошкільного віку засобами народознавства почуття подиву, що надасть процесу виховання жвавості, пристрасності, захопленості дошкільникам здебільшого бракує досвіду емоційного співпереживання від спілкування з природою. В цьому аспекті важливо правильно спланувати і провести екскурсію, спостереження. Вплив позитивних емоцій дає переживання почуття краси. Дітям цього віку доступні естетичні переживання від побаченого, почутого, від краси взаємин, від гарно оздобленої речі. Тому треба насичувати виховний процес замилюванням красою, щоб пам'ять, мислення уява дітей збагачувалась яскравими образами, які западають у душу, активізують мислення і мовлення.

Слід мати на увазі і той факт, що українські народні звичаї та обряди є цікавими, насиченими, глибоко моральними і глибоко беруть за душу кожну людину. Важливий образний виклад змісту виховного заходу, мовлення вчителя, його зовнішній вигляд, засоби виховання, які повинні привертати увагу дитини.

4. Комплексний підхід до використання українських народних традицій у вихованні дошкільників. Ця умова реалізується через зміст і педагогічний потенціал національних традицій. Науковий фонд з проблеми дав можливість нам класифікувати національні традиції як з точки зору сезонності, так і з точки зору змістового наповнення. Кожна національна традиція переслідує певну мету, має конкретну сутність, тому у виховному процесі ці традиції слід використовувати в комплексі, крім того, в єдності слід підбирати методи, прийоми, засоби та форми виховання молодших школярів на засадах українських народних традицій. До згаданої виховної роботи варто залучати сім'ю, громадськість.

5. Доступність національних традицій.

Педагогіка народного календаря характеризується різноманіттям національних традицій, які відображають життя, побут, харчування, господарювання, родинні стосунки, народні знання українців. Цілком логічно, що не всі вони є доступними і розрахованими на дітей. Тому при виборі національних традицій

щодо використання їх у навчально-виховному процесі слід дотримуватись критерію доступності, тобто зрозумілості, посиленості, відповідно до віку і рівня розвитку школяра.

Досвід показує, що вмiле звертання до народних традицій у виховній роботі дає змогу забезпечити тісний контакт дошкільного закладу з сім'єю. Завдяки цьому життя в дитячому садку набирає звичного для дитини домашнього характеру, що допомагає реалізувати наступність і взаємозв'язок у вихованні дошкільнят батьками та педагогами.

Перші роки життя дитини закладають основи таких відчуттів і якостей характеру, які невидимо, але глибоко і міцно зв'язують її зі своїм коренем, національним іменем та походженням і вирішальною мірою впливають на формування пам'яті родоводу, любові до своїх батьків, оточуючого дому, народу, на зародження національної самосвідомості, священного почуття відданості Батьківщині.

Ані на мить не слід забувати, становлення духовності iде через етнопедагогіку. Той, хто її обминає, зазнає невдач, скочуючись до схоластичних сентенцій, безконечних повторень гучномовних фраз, малозрозумілих дітям, що аж ніяк не сприяє вихованню їх патріотами своєї землі.

Немає сумніву, що зміцнення педагогічних позицій родинно-суспільного виховання і формування підростаючої особистості оптимально реалізується тоді, коли дошкільнята зростають і розвиваються, засвоюючи духовні надбання народу. Коли у виховному процесі широко застосовуються споконвічні засоби впливу, завдяки яким кожне наступне покоління практично продовжує національні традиції та звичаї, сімейно-побутову та суспільну культуру.

Ось такий підхід спрямовує дошкільну науку і практику на відновлення незаслужено забутих принципів гуманізму, народності, природовідповідності. За цих умов процес виховання набуде природного стану, бо ґрунтуватиметься на кон'юнктурних проектах, штучно нав'язаних зверху, а на міцній основі загальнолюдських приписів на полярності установлених понять добра і зла, правди і кривди, красивого і потворного.

Народні педагогічні засоби, спрямовані на дошкільнят, звичайно багатофункціональні й високоемоційні, оскільки і розважають малюків і задовольняють їхню допитливість, естетичні потреби, невтомне прагнення до руху, творчого мислення, спонукають до

товариського співробітництва. А вихователів допомагають знаходити вихід з будь-яких ситуацій, уникати голих питань. Те, чому дитина опирається і що не хоче виконувати за сухим наказом, вона легко й охоче зробить спонукувана, наприклад, пісенькою “водичко, водичко, умий мені личко”, яку лагідно наспівує дорослий, умиваючи її.

Отже, традиції українського народного виховання сформовані та відшліфовані через безперервне застосування на протязі багатьох віків. Це ціла педагогічна система поглядів, ідеалів та засобів батьківсько-материнського, а також суспільного впливу на дітей та молодь. Ці засоби спрямовані на формування сильних духом і тілом особистостей, які не відокремлені один від одного, а мають жити у цільній, духовно єдиній українській громаді. Завдяки народному вихованню забезпечуються наступність, спадкоємність поколінь, коли усі знання і цінності батьків-дідів передаються дітям.

Український традиційний календар є структурою складною, синтетичною, гетерогенною, багаторівневою й поліфункціональною. Він ділить, регламентує й впорядковує відлік часу. Цілісну структуру народного календаря складає послідовне співвіднесення його ієрархічних одиниць (рік: місяць: тиждень: день: година: мить). Одночасно існує й інше групування одиниць часу: за сезонами, за циклами (природними, місячними, святковими). Його циклічний характер зумовлений постійно повторюваними явищами природи.

Поділ року на 365 (366) днів, 4 сезони й 12 місяців привнесений до народного календаря православними святцями, які є своєрідною сіткою координат, суттєвим фактором сакралізації річного циклу свят. Український традиційний календар, що зазнав протягом історичного життя низку суттєвих змін, на сьогоднішній день є неподільним сплавом церковного (православного), громадянського і власне народного календаря. Святкові дні у ньому часто збігаються з церковними. Однак вони мають різну генезу, функції та направленість, переплавлені багатовіковою народною традицією в єдиний комплекс обрядів, стійких стереотипів поведінки, а також цілісну систему вірувань, прикмет, метеорологічних паремій тощо.

Основною одиницею виміру календарного часу є день, пов'язаний з обертанням Сонця навколо Землі. Згідно з християнськими святцями кожен день має свого патрона або відповідає подіям сакральної історії. Дні поділяються на саяття й будш. Кожен день тижня має свої якісні характеристики,

співвіднесений з іншими календарними днями. Доба поділяється на профанну й сакральну частини: день (світла частина доби) відводиться для побутових клопотів і роботи, ніч (темна частина доби) наділяється магічною здатністю зміщувати просторові координати, виходити у віртуальний світ потойбіччя.

До середини ХХ ст. у деяких регіонах України (Полісся, Карпати) у побуті користувалися обрахунком часу за тижнями, який, базувався на святах, які, в свою чергу, є також синтетичними й багатофункціональними утвореннями. Цей синтез виходить із світоглядного й практичного, побутового синкретизму, який обумовлений історично. Міфологічне трактування часу складає змістову основу народного календаря. Час наділяється певними якостями, здатністю зупинятися, прискорюватися (як правило, у спеціальних локусах). Мотив компресії часу є структуро- й сюжетно утворювальним чинником багатьох календарно-обрядових фольклорних творів. Операційні тексти з мотивом (календарні ігри “Коструб”, ”Грушка”, “Просо”, “Льон”, “Гречка”, “Мак”, “Колодій” тощо) були і “частково є до цього часу сакральним текстом, що слугував і служить давнім і теперішнім слов’янам як захист від страшних нещасть – мору, епідемії, епізоотії, зрідка посухи, ходячих покійників”

У народному календарі час має своїх патронів, функції яких виконують християнські святі, котрі заступили старі й забуті язичницькі божества. Особливо важливим сакральним і водночас небезпечним вважається переддень великих свят. У цей час відбувається символічне єднання світу людей із потойбіччям, що може мати як позитивний, так і негативний вплив на подальшу долю соціуму й кожного його члена залежно від правил поведінки й дотримання всіх необхідних приписів.

Людина з початку свого існування вела певні спостереження за природою і на основі цього виник Календар.

Із давніх-давен український народ жив у сприятливих природно-кліматичних умовах, серед родючих ґрунтів, розкішної рослинності та багатого тваринного світу.

Природа завжди була в основі матеріальної та духовної культури наших пращурів, постійно одухотворювалась у їхній свідомості і поставала в народних уявленнях Матір’ю-Берегинею. Відповідно і ставилися вони до природи по-синівськи шанобливо і дбайливо, а будь-яку діяльність у ній узгоджували з її законами.

Український народ споконвічно хліборобський. Впродовж століть він виробив велику хліборобську культуру, яка позначилася на його психології, характері, світогляді.

Творець ранньої культури нашого народу – народний календар зібрав за всю історію розвитку і хронологічно систематизував почуття, віру, прагнення, життя та ідеали наших пращурів.

Народний календар – це система історично обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народні традиції і звичаї адекватно відображають сутність, зміст і характер подій та явищ у природі, житті, зокрема у трудовій діяльності, побуті і дозвіллі людей.

В основі народного календаря лежить землеробський (аграрний) календар. Крім цього, розрізняють також церковний календар, календар погоди, родинний календар.

Народний календар місяць за місяцем, тиждень за тижнем, нерідко день за днем передбачає відповідно до конкретних умов даного регіону всі сторони і види хліборобської праці, особливості життя, зміни в природі (це функція календаря як прогностика).

Народний календар – це енциклопедія знань про життя людей праці, їх побут, спосіб життя, виховну мудрість, природні явища.

Українські календарні традиції, звичаї, обряди є тим цементуючим матеріалом, який у віках зберігав нашу національну ідентичність. Саме календарна обрядовість допомогла народу єднатись і зберегти його самобутній національний дух, вижити і розвиватись.

Календарна обрядовість, звичаї українського народу, з погляду багатьох дослідників, явище феноменальне. Багатовікове перебування наших земель під владою сусідніх держав не завадило українцям зберегтися як великій нації, ще й витворити світового рівня матеріальні та духовні цінності.

Етнічна своєрідність нації, безмежна воля до самозбереження, природні та біологічні фактори допомогли нашому народу знайти сили для відродження. Українців упродовж століть гартували і єднали народні звичаєві традиції. Саме вони допомогли зберегти національну своєрідність і допоможуть самовідновитися.

Звичаї самі по собі не народжуються. На їх формування впливають природно-географічні фактори. Зручне географічне розташування, помірний клімат створили всі умови не тільки для

формування характеру та психіки, але й для формування обрядів, що супроводжуються поетичністю, м'яким і лагідним характером етносу. Українці як етнос сформувались задовго до прийняття християнства, на всій території України була високорозвинена звичаєво-обрядова культура. Боротьба християнства з дохристиянськими звичаями призвела до двовір'я (своєрідний дуалізм) народу. Саме завдяки цьому пощастило зберегти колядки й щедрівки, вертепи, веснянки, гаївки, свято Купала та ін. Паралельно з церковно-вселенською співіснувала національна обрядовість.

Українську народну педагогіку умовно поділяють на педагогіку народного календаря, педагогіку народознавства, козацьку педагогіку, українську національну систему виховання.

Кожна з цих складових має власну концепцію, яка дає змогу розробляти різноманітні програми, посібники, підручники з проблем навчання та виховання. Відтак забезпечуються сприятливі умови для розвитку особистості, формування підрастаючих поколінь у дусі вірності заповітам батьків, українського патріотизму, загальнолюдських цінностей.

Національна система виховання постійно відтворює й поглиблює емоційно-естетичний, художньо-творчий, модальний та інтелектуальний компоненти свідомості рідного народу, створює умови для розвитку і розквіту природних задатків і талантів кожного громадянина України, формування духовного потенціалу – найвищої цінності нації та держави.

Корені національної системи виховання заглиблюються в далеку історію, яка є свідком появи перших принципів, підходів, форм і методів виховної роботи, утвердження пріоритетності етнопедагогіки і народознавства, родинного виховання і сімейних духовних цінностей, формування національної свідомості і духовності.

Українська національна система виховання завжди виступала і виступає як самобутнє культурно-історичне явище, але водночас є складовою світового і західноєвропейського процесу, що донедавна вкрай заперечувалося радянською педагогічною теорією.

Невід'ємною складовою української народної виховної традиції є звичаї і обряди, пов'язані з народним календарем. Крім народного календаря, звичаї і обряди знайшли своє втілення і в церковному календарі віруючих християн.

Знання змісту згаданих календарів, дотримання традицій, звичаїв і обрядів, які зберегла для нас історія, не тільки збагатить

нашу уяву про витoki духовності наших попередників, а й наблизить нас до невичерпного джерела знань, наповнених глибоким духовним, моральним та емоційно-естетичним змістом.

Пізнавально-виховний потенціал календарних традицій і звичаїв – це найдорогоцінніший вклад у теорію і практику виховної роботи з учнями сучасної школи. Не знаючи скарбів народної культури, не дотримуючись традицій, звичаїв і обрядів народного календаря, молодь не спроможеться засвоїти народну духовність.

Як наслідок, не зможе протиставити власні духовні цінності впливу негативних оточуючих явищ. Знання народного календаря дає змогу уникнути хибних напрямів сучасної цивілізації, пов'язаних з урбанізацією, деєкологізацією, розвитком промисловості тощо.

“Народний календар” – це система історично обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народні традиції і звичаї адекватно відображають сутність, зміст і характер подій та явищ, у природі, житті, зокрема у трудовій діяльності, побуті і дозвіллі людей.

Український народ – споконвіку хліборобський. Протягом століть він виробив велику хліборобську культуру, яка позначилася на його психології, характері, світогляді. В основі народного календаря лежить землеробський (аграрний) календар. Крім цього, розрізняють також церковний календар, календар погоди, родинний календар (у розумінні дат, урочистостей сімейного життя, побуту тощо).

Народний календар місяць за місяцем, тиждень за тижнем, нерідко день за днем передбачає відповідно до конкретних умов даного регіону всі сторони і види хліборобської праці, особливості життя, зміни в природі (це функція календаря як прогностика).

Народний календар – це енциклопедія знань про життя людей праці, їхні побут, спосіб життя, виховну мудрість, природні явища. За віки свого функціонування народний і церковний календарі настільки злилися воєдино, що нині укладають фактично єдиний народний календар. Дати, свята церковного календаря протягом століть органічно “вплелися” в народний календар, національну духовність. Нехтування церковним календарем, штучне вилучення його в народного життя з боку войовничого атеїзму – справа безперспективна, нічого це, крім збіднення народної культури, духовності, не принесло.

Учні (як віруючі, так і невіруючі) мають глибоко знати зміст, духовний потенціал народного календаря. Учитель, вихователь так повинен будувати свою роботу, щоб учням не нав'язувати ні релігійних, ні атеїстичних поглядів, переконань.

У християнській релігії, її звичаях і обрядах, передбачених, церковним календарем, є багато загальнолюдських цінностей. Учитель повинен володіти глибокими знаннями історії релігії, церкви, що дасть змогу всебічно використати виховний потенціал народного календаря.

Традиції, звичаї і обряди річного циклу багатогранні і складні. Наповнені великим ідейно-моральним, емоційно-естетичним змістом. Вони відображають етнічне, суспільно-політичне, культурно-історичне життя народу на різних ступенях розвитку, його багатогранну духовність, якості, які формувалися протягом віків (національний характер, психологію, світогляд тощо).

Українські календарні традиції, звичаї і обряди є тим цементуючим матеріалом, який у віках зберігав нашу національну ментальність. Календарні традиції і звичаї (своєю міццю, ідейно-моральним і емоційно-естетичним багатством перемогли чужі ідеї, впливи сил, які протягом століть прагнули зруйнувати єдність нашого народу, його самобутній національний дух. Пізнавально-виховний потенціал календарних традицій і звичаїв – це той найдорожчий скарб, який допоміг вижити нашій нації, зберегтися у віках і нині розвиватися в колі народів світової співдружності.

Вивчення народного календаря, практична реалізація в повсякденному житті його традицій, звичаїв і обрядів дає учням змогу збагачуватися народним світосприйманням і світорозумінням та простежити, як відбувалися в історії зародження, становлення і розвиток світогляду рідного народу.

Із часу виникнення народний календар ґрунтується на стійких традиціях матеріального і духовного буття людей праці. Разом із національним розвитком народу відповідно збагачується і календар, його традиції і звичаї. В нові часи виникають і нові потреби у вихованні підростаючих поколінь, в поглибленні духовної культури народу.

Так, у роки українського новітнього відродження в життя й побут народу входять такі знаменні, ідейно і морально насажені свята, урочистості, як День Незалежності України (24 серпня), День соборності України (22 січня), Свято Козацької Слави (3-5 серпня) та

ін. Широке відзначення сім'ями, навчально-виховними закладами цих дат, урочистостей, в основі яких доленосні події для українського народу, сприятиме тому, що вони стануть національними святами.

Національна школа, яка розвивається, народний календар поповнить такими загальнонаціональними святами як День Знань, свято Квітів, День Матері, День Батька, День Родини, які сьогодні, на жаль, ще не стали всенародними.

Народний календар передбачає і такі дати, урочистості, які мають регіональний характер у зв'язку з певними природними умовами, історичними подіями в минулому, специфічними видами трудової діяльності. Так, у регіоні українських Карпат широко, всенародно відзначається свято проводів на полонину, коли на весь весняно-літній сезон худоба виганяється на пасовиська в гори.

Уся багатогранна система традицій і звичаїв народного календаря переконує учнів у тому, що її провідна ідея – Людина зі своєю любов'ю до всього живого на землі.

Традиції, звичаї та обряди, які супроводжують дати, свята та інші урочистості народного календаря, передбачають різні види діяльності, зокрема трудової, стиль поведінки, способи харчування (в певні строки календаря), що відповідають біоритмам природи і людини. Це першооснова забезпечення гармонійності між природою та людиною, об'єктивними обставинами та її діяльністю, поведінкою, відчуттям нею комфортності самопочуття, настрою.

Звичаї і обрядність народного календаря найтіснішим чином пов'язані з природою території, на якій історично живуть українці. Виховний потенціал народного календаря виникав і шліфувався у суворій відповідності з фундаментальним принципом природовідповідності виховання що є основоположним у науковій педагогіці.

Український народний календар чітко ділиться за порами року – весна, літо, осінь, зима, має свої святкові іти як релігійного, так і світського змісту, спрямований на певні дії, які приурочені, наприклад, збиранню врожаю, завершенню сільськогосподарських робіт, прославленню весни тощо .

У далекому минулому народний календар передбачав події, які починались із приходом весни. Це пов'язувалося з оновленням життя, пробудженням природи, активізацією людської діяльності. До весняних свят відносились: зустріч весни (Стрітення), приліт птахів, першої оранки (свято першої борозни), перших сходів та ін.

Святу зустрічі весни присвячувались пісні, танці, ігри, жарти тощо. Це свято любили і відзначали дорослі і діти. Підлітки не тільки споглядали за дійством святково вдягнених, веселих і жартівливих дорослих, а й самі виступали учасниками хороводів, народних танців, дотепних розваг. З старовинних хороводів і танців відомі – “А ми просо сіяли, сіяли”, “Огірочки”, “Мак”, “Льон”, “Коноплі” та ін.

Особливою радістю для дітей було свято повернення з вирію птахів. До цього свята хлопчики готували й розвішували шпаківні, дівчатка прикрашали віття ще голих дерев різноколірними стрічками, співали пісень, розказували цікаві історії з життя птахів, заклично звали їх до своїх осель, бажали вити свої гнізда та виводити пташенят. Свято птахів викликало в дітей радість, виховувало почуття турботи за маленьких беззахисних друзів, відповідальність за їх безпеку.

Свято першої борозни характеризувалось своєчасною підготовкою до цієї дати – участю Дорослих та дітей у снігозатриманні, збереженні у ґрунті вологи, внесенню добрив у землю, ремонті сільськогосподарських знарядь тощо. Добре знаючи народний календар, землероби чітко визначали час першої оранки та день сівби. Діти не тільки бачили і навчались в батьків, як це робити, а й поповнювали знання про оволодіння землезнавством та хліборобською справою в школі.

Відзначалось і свято перших сходів. У школах привчали дітей до спостережень за сходами, вчили догляду за посівами, розумінню явищ природи, установленню з нею єдності всього живого, зокрема людини.

До весняних свят відноситься і одне з найбільших релігійних свят християн – Великдень, або Пасхальне свято. Воно пов'язане з випіканням паски, розписуванням і фарбуванням яєць, веселими народними іграми, освяченням в церкві продуктів харчування.

Доброю традицією в народі користувалися і продовжують вшановуватись в наші дні – день пам'яті (проводи) померлих людей, загиблих воїнів. Ушанування пам'яті померлих, спогади про їхні добрі справи, героїчні вчинки виховують у дітей повагу та любов до своїх предків.

В умовах незалежної України з'явилася можливість відродити і таке свято, як День Матері. Воно відоме ще задовго до прийняття християнства і було приурочене богині весни, радості, шлюбу, покровительці дівочтва і материнства. Називалось воно святом Лади.

У родин, навчальних закладах проводиться велика робота з вшанування дівчат, жінок, дружин, матерів як носіїв добра, краси, продовжувачів історії людства.

До літніх свят відносяться – “зелене свято” (Трійця), Івана Купала, свято зажинок і обжинок та ін.

Особливо вагомим в сільській місцевості вважається свято Івана Купала, коли природа в своєму розвитку сягає апогею. Це свято чарівної краси, добра, невичерпної фантазії, дотепів, жартів, легенд, пошуку щастя, віри в майбутнє, через яке червоною ниткою проходить народ на пісню, що торкається потаємних схованок серця, душ усіх учасників.

За народним календарем закінчення літа знаменує день Маковія, Першого Спаса (серпень). За народними звичаями, в цей день у храмах освячують воду, квіти, голівки маку. Через тиждень починається другий, або Великий Спас. Це свято називають ще землеробським. В цей день до храмів несуть освячувати овочі, фрукти, гриби, мед тощо.

До осінніх свят відносяться: всенародне свято Знань, День вчителя, свято врожаю, квітів, відроджене свято Покрови Матері Божої та ін.

Не менш цікавими є зимові свята. Деякі з них пов’язані з іменами святих пророків Андрія, Миколая та ін.

У День Андрія дівчата вгадують майбутню долю, ворожать, який буде їхній суджений та чи скоро вийдуть заміж. Наповнення конкретним змістом цього свята (народними жартами, витівками, традиційними ворожіннями) не тільки прикрашають час відпочинку, а й зароджують у присутніх бажання повторити давню традицію в наступному році, доповнивши її більш дотепними та веселими розвагами.

День Миколая – веселе народне свято, особливо для дітей, яким вночі під подушку кладуть подарунки від Святого Миколая, а ранком повчають дітей бути старанними, сумлінними, слухняними.

Ціла низка свят пов’язана із проводами старого та зустрічами Нового року. Тут обов’язковими є колядки щедрівки, посівання.

Колядки, як писав Іван Франко, радували селян, брали за душу, хвилювали до сліз. “Колядка переносила їхню думку в якийсь світ, близький і рідний їм, а при тім зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге, клопітливе життя. Пісня відповідає простими словами їхні найглибинніші, сердечні бажання, показує їх не як бажання, а я

дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилю бачить себе заможним господарем, у якого подвір'я чисто заметене, хата гарна, світла, в хаті прибрано по-празничному, недостатку нема, а натомість за столом сидять гості, славні та величні на весь світ, і він радий, що може чесно і відповідно прийняти їх. Пісня радує його, глухе почуття дійсних клопотів хоч на хвилю уступає в бік, впливає сльозами, – не гіркими, але такими, ще облегшують душу. Оце й єсть сила і суть поезії”.

Утіленням народної духовності є різдвяні свята. Звичай і обряди, пов'язані з Різдвом, виховують у дітей культуру почуттів і поведінки, повагу до старших, любов до історії рідного краю, всього світу. Різдвяні свята є немов би свідченням того, що є добро і зло, Правда і кривда, Краса і потворність, які завжди знаходяться у запеклому двобої, але ж перемагають у ньому Добро, Правда і Краса Народження Христа, яке відзначають усі віруючі, а також прихильники християнської віри, символізує собою по яву на землі в особі людини Посланця Бога, який покликаний відвернути від людей все зло, простити їм усі гріхи.

До зимових свят належать також Водохрещі та Масляна. Масові народні зимові ігри, забави захоплюють як дорослих, так і дітей. В учнів шкільного віку вони розвивають дотепність, кмітливість, винахідливість, спритність. Добре організована в школі пізнавальна робота заохочує учнів до вивчення народних ігор та забав.

Складовою народного календаря є родинний календар, який включає важливі дати, віхи життя сім'ї, кожного її члена. Саме родинному вихованню народна мудрість надає пріоритетного значення. Відзначення дня народження кожного члена сім'ї, “срібного ювілею” (25 років із дня одруження), “золотого ювілею” (50 років) та інших сімейних традицій і обрядів зміцнюють сім'ю, викликають найглибші людські почуття, породжують найгуманніші людські стосунки. Народний календар вартий уваги не тільки переліком святкових днів та коротким описом змісту дій учасників свят, а й важливою прогностичною інформацією.

Для кожного учня життєво необхідним є вивчення прогнозуючого потенціалу народного календаря, який стосується змін погоди та народних прикмет і передбачень:

“Тріщи, не тріщи – минули водохрещі”, “Горобці в калюжі – на теплу погоду”, “Дощ на Зелені святки – будуть великі достатки”, “Прийде Влас – з печі злазь” та ін.

Глибоке знання і практичне втілення в життя традицій, звичаїв і обрядів нашого народу створює національний колорит, цілісну культурно-історичну життєдіяльність, національну самобутність, які є могутнім стимулятором творчості народу, оригінальним внеском його надбань в світову історію та фундаментальною основою виховання підростаючого покоління.

Народний календар. Це система історично обумовлених дат, подій, свят, традицій, звичаїв і обрядів, які в певній послідовності відзначаються народом протягом року. Народний календар – енциклопедія життя, трудової діяльності, культури, побуту і дозвілля народу, могутній і гармонійний комплекс ідейно-моральних, емоційно-естетичних засобів виховання підростаючого покоління.

Щодо молоді, то народний календар виконує найголовнішу роль природовідповідної програми національного виховання. Педагогіку народного календаря можна назвати педагогікою життя і праці, добра і краси. Зміст народного календаря, його ідейно-моральна наснаженість мудро спрямовані на виховання в молоді добропорядності, добродійності, милосердя та багатьох інших чеснот. Традиції, звичаї й обряди народного календаря комплексно діють на особистість, всебічно розвивають її.

VI. ЕТНОГРАФІЧНА СУТНІСТЬ ВИЗНАЧАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Українська мова сьогодні – не лише засіб спілкування одного з численних слов'янських народів. Через неї відбувається важливий процес само ідентифікації українців. Громадяни України доходять усвідомлення сучасного змісту поняття “національна держава)). Мовна особистість – це той носій мови, який володіє не лише сумою лінгвістичних знань чи репродукує мовну діяльність, а й навичками активної праці зі словом, розуміє, що “мова – душа нашої національності)) (і. Огієнко), етична цінність, засіб досягнення гармонії раціонального і естетичного (Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Почат. школа. N2 1. – 1995. – С. 35-36).

Мету мовного виховання реалізує складна система, яка об'єднує ряд наук, серед яких лінгвістика, психологія, педагогіка, логопедія,

етика, естетика та етнологія. Різноманітність елементів цього комплексу наук зумовлена складністю та різноплановістю завдань мовного виховання, яке ми розглядаємо у двох аспектах – психолінгвістичному та педагогічному.

Для розуміння першого ми виділяємо такі етапи мовного виховання:

- формування системи необхідних для повсякденного вживання мовних знань, умінь і навичок, мінімального активного словника;
- поглиблення практичних і теоретичних знань про мову як упорядковану систему;
- оволодіння мовою на тому рівні, який дає змогу повністю висловити власні думки і почуття;
- засвоєння правил етики й естетики мовлення.

Такий поділ є умовним, тому що всі етапи складають єдиний комплекс, а рівень його сформованості у кожного індивіда визначає рівень мовної культури особистості, яка є невід’ємною ознакою загальної культури людини і відображає не тільки вихованість, інтелігентність, а й внутрішній світ мовця. Культура мовлення формує культуру наших взаємин у щоденному спілкуванні, охоплюючи всі сфери мовленнєвої діяльності – від приватного спілкування – до спілкування на державному та міждержавному рівнях.

У своєму розвитку людство пройшло низку форм об’єднання у спільноти: рід, плем’я, народність, нація. На кожному з цих етапів мова забезпечувала цілісність спільноті, була засобом передавання набутого досвіду в пізнанні світу, ставала одним із основних об’єднуючих факторів при творенні суспільства вищого рівня. Для єдності народу значення мови – зразу за значимістю крові. Адже для життя людського суспільства після генетичного коду (генна пам’ять) найбільше значення має мовний код (соціальна пам’ять) – збереження інформації, “існує більш живе свідоцтво про народи, ніж кості, зброя і могили: – це мовам, – писав Я. Грімм. (Цит. за: В. Іванишин, Я. Радевич-Вінницький. Мова і нація. –Дрогобич. 1991. – с. 45-46).

Розвиток кожної з мов народів світу, в тому числі й української, – це насамперед розвиток і становлення нації, формування характерних рис української ментальності, сплаву усіх складників національної духовної культури. Адже ментальність народу – це його мислення, окремий спосіб думання, поведінки, специфічне

світосприймання, світовідчуття, вміння бачити себе у світі, це “душа” народу в його національному характері.

Національний тип особистості виростає на ідеях української філософії, народних ідеалах і традиціях, звичаях і обрядах, тобто на культурно-історичному досвіді, здобутках народу, його морально-етичних цінностях. Це дає підставу стверджувати, що існує типовий “національний характер”, якому притаманні певні риси.

Це питання дослідив М. Стельмахович. Він виділив декілька рис, притаманних українцям: гостинність, працелюбність, доброзичливість, чесність, довірливість тощо. Ця теза ґрунтується на дослідженні усталеного способу існування української сім’ї. Кожна подія, що відбувалась у житті родини чи окремого її члена, була строго регламентована, відбувалась за певним сценарієм, кожен мав свої функції, свою роль, тому й повадився певним чином. Так формувалися ті риси характеру, які згодом стали типовими і сформували національний тип особистості.

Система національного виховання, яка складається на ґрунті народної педагогіки, своїм корінням глибоко сягає в народну філософію, етику, мораль, в основі яких була ідея добра, справедливості (А. Воробйов). Носієм цієї інформації є мова, а оформлені, сформульовані ці відомості у фольклорі. Саме тому ми можемо стверджувати, що в українців є розроблена власна система мовного виховання, яка реалізується засобами народної педагогіки.

Мовне виховання дитини починається ще під час внутрішньо утробного розвитку. Саме тоді встановлюється не тільки фізичний, а й духовний контакт між матір’ю та дитиною. Материн голос, материні слова є тою першою ниточкою, котра зв’язує майбутню людину з оточуючим світом.

У народній педагогіці існує такий ритуал, як спілкування зі ще не народженою дитиною, що сягає своїм корінням у дохристиянські часи. У слов’ян в часи язичництва дуже розвиненим був культ поклоніння Рожаниці (Рожениці), яка була покровителькою сім’ї, родини, їй поклонялись іще скіфи. У курганах були знайдені тотемі-фігурки вагітних жінок, які символізували родючість, прибутки і зростання роду.

У ті ж давні часи сягає своїм корінням українська поезія, яка і донині зберегла ознаки свого міфічного походження. “Першопочатки народної поезії губляться в доісторичному творенні самої міфології, у так званому міфологічному процесі духовного життя народу. За такої

сукупної неподільності художньої творчості з розвитком міфічних народних вірувань слід вбачати у найдавнішому міфічному епосі не лише зовнішній бік або поетичну форму релігійних переконань народу, але один з найсуттєвіших моментів у самому творенні народної міфології.

Чим більше переймався народ своїми віруваннями, чим щедріше нагромаджувались вони в його творчій фантазії, перетворені на живі образи, тим нагальніше відчував він потребу з'ясувати для себе ці вірування та образи й уявити їх, як живі створіння, в цілому ряді епічних оповідей. Отже, поезія (пісня) є природною посередницею між темним, ще не розвинутим віруванням і народною свідомістю: вона з'ясовує і розподіляє у відчутних образах дозріле вірування” (Булашев Г. О. Український народу своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: “Довіра”, – 1992. – с. 25). Тому ми звертаємося до народного епосу, досліджуючи коріння традицій та обрядів українців, і, зокрема, тих, що стосуються мовного виховання.

Дотепер існує неписаний кодекс правил поведінки для жінки, що чекає дитину, за яким їй забороняється злословити, брехати, обмовляти когось, сваритися, обдурювати, тому що все це шкодить дитині. Найважчою ж провиною майбутньої матері є прокльон, бо, кленучи когось, жінка проклинала долю своєї ще не народженої дитини/тому в народних піснях часто звучить такий докір:

Було б тобі, моя рідна мати,
Цих брів не давати,
Було б тобі, рідна ж моя мати,
Щастя й долю дати!

Подібні мотиви зустрічаються і в поемах Т. г. Шевченка “Катерина”, “Титарівна”.

Народні педагогічні традиції включають годування матір'ю дитини, н сповивання, купання, забавляння, пестування, спів колискових. Вплив матері на дітей є глибоко емоційним завдяки засобам рідного слова, усної народної творчості, народної мелодії. Особливу магічну силу мають колискові пісні. Психологи доводять, що пісня разом з колиханням у колысці були своєрідним гіпнотичним сеансом. Сам період засинання, коли людина “відключається” від подразників зовнішнього середовища, але не входить у стан сну, є найсприятливішим для запам'ятовування великого обсягу інформації. На цих дослідженнях ґрунтуються найновіші методики вивчення іноземних мов.

Щоправда, цей напівдрімотний період є недовготривалим і його важко спрогнозувати, зафіксувати, тому що людина, або не може заснути, намагаючись запам'ятати те, що чує, або, навпаки, швидко засинає. Колискова ж пісня і колихання створюють усі умови для ефективної роботи пам'яті. Нескладна в ритмічному плані мелодія, для якої характерний вузький діапазон звуків, мінімальна динаміка створюють той монотонний фон, на якому тексти колискових є єдиним різнорідним подразником, тому й вкарбовуються в пам'яті.

Співаючи колисанку, мама вчить дитину передусім рідної мови. Повільний темп уможливорює чітке промовляння кожного звука, кожного складу – це розвиває фонетичний слух. Дуже часто в колисанці повторюється той самий рефрен – це також методичний прийом, спрямований на розвиток механічної словесної пам'яті. Крім того, всі колискові пісні тематично зв'язані між собою, їх об'єднують спільні персонажі (котик, сонко), для мови колискових характерна уніфікація пестливих словотворчих форм (сіренький, біленький, малесеньке, радесеньке). Характерною рисою форми народних колискових пісень є використання запитань та відповідей:

А-а! – Киця-мура, де ти була?

Я гукала, ти не чула.

А-а-а! – Я сиділа під столом,

Їла кашку з молоком.

Часто в колисанках наявні розповіді про якусь подію, особливо багато в них подається епізодів, пов'язаних з тваринами, яких дитина побачить (або вже побачила, як тільки почне пізнавати світ, сидячи або стоячи. Це образи котика, голуба, мишки, бджілки, бичка тощо. Тема сну та заколисування часто трапляється в піснях, де головним персонажем є кіт, дії якого так чи інакше пов'язані з дитиною.

Таке широке і міцне входження цього персонажа до колискової пісенності пояснюється тим, що в народних уявленнях та віруваннях кіт завжди постає другом людини, здатним оберігати н від злих сил. Недарма кіт – один з головних дійових осіб при виборі місця для будівництва (де кішка засинає, там хороше місце для хати), на новосіллі (в новозбудовану хату першими заходили малий хлопчик, курча, порося і, звичайно, кіт).

Для дітей, які починають розуміти прості, пов'язані з найближчим оточенням, поняття, чимало пісень цікаві вже своїм змістом, потішними ситуаціями, добрими чи лихими вчинками персонажів.

Одним з найголовніших підходів до виховання в українській етнопедагогіці є принцип – перший крок виховання починається з першим кроком дитини. Підтвердження цього ми знаходимо і в колискових. Часто кіт – головний персонаж більшості таких пісень. Його дії вже не так прямо пов’язані з дитиною, вони мусять викликати в малого слухача цілком визначене ставлення – осуду чи схвалення. Малюки одержують перші уявлення про “добре” й “погано”, “можна” й “не можна”, хоча самі зображувані факти стосуються звичок і вчинків кота.

Повчальний елемент містять пісні, де цікаво й різноманітне зображено шкідливість кота, провини якого мають подати дитині найперші уроки чесності. Ці колискові, незалежно від самого вчинку – чи то кіт злизав медочок, чи вкрав клубочок, чи порвав рукавички – мають яскраво виражений подвійний акцент, котрий виявляється у своєрідній моралі пісень: “Не вчися, котку, красти, а вчися робити”. У піснях при цьому немає нудних повчань, а через яскраві образи малюється цікава й водночас повчальна картина чи епізод, використовується найчастіше легка іронія, гумор, жарт. За немовлячим періодом настає раннє дитинство, коли малюк починає ходити й активно пізнавати навколишній світ, – цей період є небезпечним для життя дитини, тому що, прагнучи зрозуміти призначення тих чи інших речей, вона потрапляє у загрозові ситуації. У деяких колискових наявне попередження про небезпеку, про можливість травм, каліцтв і навіть смерті.

Ой ти, коту, коту,
Не лізь на колоду,
Бо впадеш у воду.
Котку, котку,
Не лізь на колодку,
Бо заб’єш головку,
Та буде боліти.

Всі ці засоби підпорядковані одній меті – попередити дитину про небезпеку, навчити и говорити, дати перші відомості про навколишній світ. На це ж спрямовані пестушки, утішки, забавлянки і, звичайно, скоромовки, яким відводиться чільне місце при оволодінні нормами української вимови.

Скормовки – це система логопедичних вправ, спрямованих на формування правильного, чіткого та виразного мовлення. Вони є для дітей своєрідною грою, бо побудовані на вживанні певних звуків, які

ускладнюють швидку вимову слів. Легкість ритму, цікавий гумористичний зміст привертають увагу дітей, і вони повторюють скоромовку за дорослим, легко запам'ятовують і швидко навчаються вимовляти важкі сполучення слів.

Крім скоромовок, існує ще чимало інших жанрів дитячого фольклору, які відіграють важливу роль у безперервному мовному вихованні, інтегрують у собі всі його аспекти. Серед них пісні (вірші) про природу, приповідки, небилиці. Усім їм властиве гумористичне зображення дійсності та ігрова форма.

Більшість дитячих віршів (“Два півники“, “Ой хвалилася та берізонька...”) мають динамічний сюжет; явища природи і дійові особи, зображені в цих творах, добре відомі дітям. Вірші, як правило, короткі, тут часті повторення, звуконаслідування, на основі яких склалася фонетична система української мови, – словом, всі традиційні для фольклору методичні прийоми. Дітям подобаються народні твори своєю життєрадісністю, бадьорістю. Дуже цікавим, корисним способом відпочинку є приповідки, які теж можна назвати своєрідною мовною гімнастикою.

Був собі журавель та журавочка.

Накосили сінця повні ясельця.

Наша пісня гарна й нова,

Починаймо її знову:

Був собі журавель...

Небилиці – це гумористичні твори, в яких нагромаджено різні предмети,

зміщені зі свого звичного місця: так само всіляко перекручені, зміщені різні

Поняття. діти охоче розставляють усе “по своїх місцях”, це дозволяє дорослим проконтролювати знання дітей, а дітям – висловлювати свою думку. Зразком такої небилиці може бути “Миша книш проточила”:

Миша книш проточила,

Муха борщ пролила,

Півень коня задавив –

Нічим їхать до млина.

А бабині коноплі

На печі попірили.

А дідові постолои

На льоду згоріли.

Ходить дід по току,
Баба по городу,
Носить дід кочергу,
Баба сковороду.

Говорячи про мовне виховання, ми маємо на увазі не тільки формування мовленнєвих умінь і навичок, а ще й такий дуже важливий його аспект, як виховання особистості через мову. Саме такий виховний зміст передбачають усі засоби етнопедагогіки.

Духовно-практичне ставлення людини до всіх виявів життєдіяльності, оцінюючись через критерій “повинно бути – є насправді”, поступово оформлюється в закони моралі конкретного суспільства і навіть конкретної людини. Оскільки основними категоріями етики є добро і зло, справедливість, обов’язок, гідність і честь, втілюють їх у конкретні образи насамперед художня література, релігія й політика, наука (історія, філософія та ін.). Мораль, розвиваючись історично і визначаючись усією сукупністю об’єктивних умов життя суспільства, закріплюється, щоб бути переданою наступним поколінням, передусім засобами мови.

Однією з підсистем педагогічної культури сучасного вчителя є його мовна культура. Вона містить дотримання засвоєних норм взаємин учителя з учнями, батьками, колегами. Сьогодні учитель – не просто скарбниця знань, а один із творців людини. Адже кожна помилка вчителя може повернутися крахом людської особистості, болем душі – стражданнями. Педагогічна культура вчителя передбачає не лише оволодіння науковими теоріями, педагогічною соціологією та навичками, а й зокрема, культурою спілкування. У сучасній науці під “педагогічним спілкуванням” розуміють не тільки процес передання навчальної інформації від учителя до учнів, а й таку організацію мовлення й невербальної поведінки вчителя, яка так чи інакше, але обов’язково впливає на емоційно-психологічну атмосферу навчально-виховного процесу в цілому й на самопочуття та ставлення до навчання й школи кожного окремого учня зокрема (І.Зязюн, О.Леонтєв, А.Мудрик та ін.).

Набуті у початкових класах особистісні якості, пов’язані з мовленням, не тільки забезпечують основу подальшого навчання, виховання й розвитку учнів, а й значною мірою зумовлюють практичну, громадську та професійну діяльність дорослої людини. Враховуючи, що педагогічна діяльність учителя має комплексний багатогранний характер, успішність у досягненні цілей у процесі цієї

діяльності багато у чому залежить від професіоналізму педагога й об'єктивної самооцінки своїх комунікативних (мовних) здібностей.

У цьому контексті педагогічна комунікативність учителя є суттєвою рисою, сукупністю певних якостей особистості, що сприяють прийняттю, засвоєнню використанню й передачі спрямованої на навчання, виховання й розвиток учнів педагогічної інформації. Вона полягає у професійній здатності педагога до спілкування, до стимулювання позитивних емоцій в учнів (батьків тощо) й власного відчуття задоволення від досягнення поставлених цілей засобами спілкування.

У “Тлумачному словнику української мови” комунікативність визначається як одна з головних властивостей особистості (комунікабельний-товариський, контактний), а комунікабельність (від лат. – з'єдную, повідомляю), як:

1) здатність бути комунікабельним, товариськість, контактність;

2) зв'язок, спілкування між ким-небудь, чим-небудь..

Комунікабельність не є спадковою, а формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі. Відповідно педагогічна комунікація має такі характеристики:

- одна з головних професійних якостей особистості вчителя в організації навчально-виховної діяльності учнів;

- має такі види – синтаксична або знакова, семантична або змістова, прагматична або ціннісна (слово, жест, зміст, порада, приклад тощо);
- має ступінь вимірювання під впливом нових фактів, понять, законів, закріплених у пам'яті;
- пов'язана з досягненням навчально-виховної мети; – впливає на характер відносин у таких підсистемах: учитель – учень, учень – учитель як необхідна умова організації навчально-виховної діяльності учнів на основі сприйняття, засвоєння, використання й передачі інформації з різних джерел, її ефективність залежить від можливостей вимірювання змісту, обсягу, дозування інформації, тобто ґрунтується на наукових засадах.

До компонентів професійно-педагогічної комунікативності учителя відносять наступні:

- наявність стійкої потреби в систематичному спілкуванні з учнями в різних сферах спільної діяльності (учитель завжди охоче поспілкується з учнем на актуальні теми, щоб скорегувати думки

дитини, пояснить, наприклад, переваги того чи іншого виду спорту, необхідності здорового способу життя);

- взаємодія загальнолюдських та професійних показників спілкування (етика спілкування, приклад культури спілкування – ввічливість, делікатність, емоційна стриманість та ін.);
- наявність здібностей до педагогічного спілкування (комунікації), набуття комунікативних навичок та умінь (екстравертість, емпатія, достатній запас слів, доброзичливість, ввічливість, привітність, делікатність тощо). Як відомо, А.Макаренко першим увів до наукового обігу термін “педагогічна техніка”.

До системи засобів педагогічної техніки він включав володіння голосом, мімікою, жестами, педагогічну пильність, спостережливість: “Не можна допускати, щоб ми виховували учнів За допомогою наших сердечних мук, мук нашої душі....” Він мав на увазі педагогічну техніку-постійний пошук, розвиток й удосконалення нових ефективних засобів педагогічного впливу; елемент культури педагогічного спілкування, володіння майстерністю слова без чого ця діяльність не зможе здійснюватись ефективно.

За Макаренком до елементів педагогічної техніки належать:

- а) мовленнєві вміння учителя (уміння говорити грамотно, красиво, доступно, виразно, емоційно);
- б) мімічна і пантомімічна виразність педагога (жест, виразний погляд, іронічна чи привітна посмішка, вираз обличчя та ін.);
- в) уміння керувати своїми емоціями, психічним станом, настроєм.

Мова і мовлення є продуктом і невід’ємною складовою загальної і педагогічної культури. Саме мова сформувала людину як особистість і творця культурних цінностей. Створюючи та удосконалюючи людину в плані духовному, інтелектуальному і моральному, мова обслуговує потреби суспільства через цілий ряд життєво важливих функцій, які практично реалізуються у мовленнєвій діяльності. Насамперед, це такі функції, як

- мислительна (мова є інструментом і засобом мислення, формою існування думки);
- пізнавальна (засобами мови дитина пізнає світ, навколишню дійсність);
- комунікативна (мова як засіб спілкування);

- національно-культурологічна (за допомогою мови дитина поступово усвідомлює себе представником певного народу .

З культурою мовлення вчителя тісно пов'язане питання інтелектуального розвитку особистості. Не випадково всі видатні педагоги й психологи приділяли велику увагу інтелектуальному розвитку дитини засобами мови (Я.Коменський, К.Ушинський, В.Сухомлинський).

Саме ці функції чітко виявляються у навчально-виховному процесі. Пізнання мови на усіх її рівнях (фонетичному, словотвірному, лексичному, граматичному) є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення особистості. Готовність учителя використовувати мову у своїй діяльності можна назвати мовленнєвою здібністю. У сучасній психології розроблено модель мовленнєвої здібності. У ній закладено тільки 15% українських школярів є практично здоровими, а однією з причин їх невротичних станів визнано авторитаризм, безцеремонність, брутальність і навіть жорстокість учителів.

Мовлення таких учителів здебільшого офіційне, з інтонаціями зверхності і залякування, а вираз обличчя, жести з першого погляду дозволяють судити про їхній диктат у всіх сферах спілкування з учнями без врахування тих змін, що нині відбуваються у свідомості сучасних дітей під впливом відкритості демократичних, соціально-економічних і політичних процесів у незалежній Україні. Тому проблема педагогічного спілкування викликає інтерес й у зв'язку з профілактикою неврозів і психозів.

Повернути школу обличчям до дитини зможе лише той учитель, котрий взяв на своє професійне озброєння гуманістичні цінності і здатний їх реалізувати у процесі педагогічного спілкування з дітьми. Наукові дослідження з проблем підготовки вчителя дозволяють виокремити такі важливі ціннісні орієнтації вчителя-гуманіста, як:

- ставлення до педагогічної роботи як до покликання;
- мотиваційна спрямованість учителя на особистість учня, а не тільки на предмет викладання;
- педагогічний гуманізм;
- повага до кожної дитини, переконаність у їхніх здібностях і можливостях;
- прагнення і вміння відчувати і розуміти внутрішній духовний світ дитини;
- діалогізм, бажання та вміння слухати і самому чути дитину;

- співпраця на засадах високої культури педагогічного спілкування як головна умова взаємодії з учнями у навчально-виховному процесі.

Розглянута проблема мовної культури педагогічного спілкування підводить нас до таких висновків:

- мовленнєве спілкування не терпить базікання;
- педагогічне спілкування
- це вимогливість до себе і оточуючих у всьому, що стосується навчання і виховання характеру;
- лаконічність, динамізм спілкування залежать від внутрішньої зібраності у справах, мові, поведінці;

у будь-якій ситуації гнів ніколи не повинен затьмарювати розум (недопустимість жорстоких брутальних слів);

вчитель має визнавати і виправляти помилки, допущені при спілкуванні;

бути чуйним і тактовним у спілкуванні

вникати у переживання тих, кого навчаєш і виховуєш.

”Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність”. Слово педагога є найважливішим інструментом впливу на дітей. Саме тому основними вимогами до мови вчителя є не лише логічність викладу, правильність з точки зору фонетики і граматики, але й педагогічна культура, яка виражається у його мовній культурі.

Вплив педагога на формування особистості вихованців

Американські вчені, вивчаючи складові успіху ефективних шкіл, дійшли висновку, що джерелом розходжень в успішності учнів є відмінність емоційного клімату шкіл, їхньої культури, у їхній “якості” як соціальних систем. Якісні особливості навчально-виховного процесу визначаються середовищем навчального закладу. Це поняття багатогранне. Воно охоплює у собі атмосферу в педагогічному колективі, тип відносин у студентському колективі, характер педагогічної взаємодії.

Особистість викладача відіграє роль у справі виховання і навчання. Від того, який стиль взаємин зі студентами він обирає, якими особистісними якостями володіє, наскільки професійно компетентний, залежить ставлення студентів до навчання, до вищого навчального закладу в цілому.

Під впливом продуктивної діяльності людини на нашій планеті розвиваються процеси, що погіршують середовище життя живих організмів, згубно впливають на здоров'я людей. Деякі такі процеси через необоротність переростають в екологічні нещастя. Їхні наслідки можуть виявитися в різних регіонах Землі в будь-який час, тому що все в природі взаємозалежне.

Отже, ніхто ніколи не може почувати себе в безпеці, якщо десь кимось порушується природна рівновага, заподіюються збитки біосфері, забруднюється довкілля. Людина повинна усвідомити, що вона частина природи, що знищуючи, природа знищує себе.

Характер божеств залежав від характеру етносу, а на останній вирішальний вплив мала природа. Благодатна земля, м'якість краєвидів не зумовлювали активно-агресивні орієнтації стосовно природи. Навпаки, сприяли розвиткові мрійливості, толерантності і віротерпимості. У першовитоках українських вірувань беруть початок етнічний кордоцентризм, емоційність і чуйність – риси, які завжди переважали. Раціоналізм і цілеспрямованість відступали на другий план.

Природні прикмети відігравали велику роль у виховному процесі, з дитинства входили у свідомість, розвивали спостережливість, образне мислення, сприйняття кольорової гами навколишньої природи: “Ясний місяць дощу не бачить”, “Червоне вечірнє небо – жди дощу”, “Трапляється такий год, що на день по сім погод”, “Сухий квітень – голодний рік”, “Весна багата на квіти, а хліба в осені позичає”, “Як травень дощі сіє – жито половіє”, “Як у травні дощ не впаде, то і золотий плуг не виоре”, “Не радій великому посіву, а радій гарному врожаю”, “Зима біт, та снігу не їсть, а тільки сіно”.

Природа має багатокольорову гаму: синій колір у поемі зустрічається вісім разів, червлений – шість, чорний – чотири, сірий та зелений – по три, білий – два, багряний – один раз. Князівські чвари і війна, все те, що руйнує екологічні зв'язки, заслуговують найглибшого осуду, свідомо використовує багатовіковий досвід самозбереження етносу, акумульований в язичницьких віруваннях, і підпорядковує його привнесеній ззовні християнській традиції. Така трансформація автохтонної світоглядної системи через призму християнства простежується у творах давньоруської літератури (“Слово про закон і благодать” Іларіона, “Поучення дітям” Володимира Мономаха та ін). Вона має єдину мету: зберегти

самобутність та ідентичність народу, що тисячоліттями проживав на цій землі і мав колосальний потенціал колективного несвідомого.

Для навчально-виховних традицій Київської Русі характерні зачатки формування валеологічних знань. Народні традиції зберегли способи лікування грижі, ревматизму, геморою, сечокам'яної хвороби тощо. Цими знаннями володіли знахарі, баби-повитухи, чаклуни. Євпраксія, онука Володимира Мономаха, в трактаті “Алімма” описала основи догляду за немовлятами, гігієни з використанням народної медицини, тощо.

Екологічні мотиви писемних джерел сягають часів Київської Русі. “Слово о полку Ігоревім”, створене через 200 років після офіційного прийняття християнства, найповніше з усіх давньоруських оригінальних джерел відображає ментальність народу. Важко відшукати твір середньовічної літератури, який би так зримо ілюстрував роль культури як засобу пристосування до конкретних умов проживання. Тут людина і природа, природа і батьківщина (у творі – це земля Руська) – одне ціле; стала екологічна система тримається на високому патріотизмі і моральності. Природа співпереживає своїм захисникам, набуває людських якостей, сприяє діям героїв, іноді стає на перешкоді, попереджаючи про небезпеку. Назви птахів тут зустрічаються 54 рази, назви рік – 23.

Школа Київської Русі, поєднавши візантійську традицію з місцевою, формувала природничі уявлення та знання, моральні цінності, навички пізнання навколишнього світу, тобто закладала екологічні традиції в розуміння явищ навколишньої дійсності. І хоча школи набули великого поширення, особливо з прийняттям християнства, звичаєва педагогіка, екологічний зміст якої був зумовлений тисячолітнім досвідом етносу, продовжувала жити.

... у різноманітних видах діяльності: навчальній, трудовій, громадсько-корисній, особливо таких ..., де учні постають в ситуації безпосереднього вияву турботи про природу та людину, надання допомоги і підтримки, захисту слабшого, молодшого, хворого і т. ін. До форм екологічного виховання відносять спеціальні уроки, екологічні бесіди, відверті розмови, диспути, лекції, тематичні вечори, зустрічі свят народного календаря, благодійні заходи, створення альманахів з історії родоvodu, вечорниці та інші.

Таким чином, важливим засобом екологічного виховання є народні традиції, тобто досвід, звичаї, норми поведінки, смаки, що склалися історично й передаються з покоління в покоління.

Дотримуючись традицій своїх предків у сфері збереження і охорони довкілля, люди зможуть урятувати навколишнє середовище від знищення й екологічної кризи.

Педагогічні засоби екологічного виховання молодших школярів

Екологічна освіта й виховання молодших школярів здійснюється на міжпредметній основі. Зміст чинних програм дає змогу сформувати у дітей елементарні природничі та природоохоронні уявлення й поняття, виробити окремі природоохоронні уміння і навички, розкрити взаємозв'язки між неживою та живою природою, природою і людиною.

Людина – частка природи. Потяг до всього живого закладений у ній від самого народження, та чи не найяскравіше виявляється в дитячому віці. Однак відчуття краси, розуміння природи не приходить саме собою. Його треба виховувати з раннього дитинства, коли інтерес до навколишнього особливо великий.

Розпочинаючи цю роботу з 1 класу, треба прагнути викликати в дітей передусім допитливість, а згодом – стійкий інтерес до природи і на цьому ґрунті – відповідальне ставлення до всього живого.

Процес цей складний і тривалий. І найперша умова його результативності – вихід навчання за межі підручника”. Справді, хоч якими захоплюючими й цікавими не були б розповіді учителя й матеріал навчальної книжки, навколишній світ в усій своїй красі і неповторності відкриється перед учнем лише тоді, коли він сприйматиме його безпосередньо. Спостереження засвідчують передусім про ті об'єкти, які мають мало відомостей; незнання ж спричинює в кращому разі байдужість. Нерідко ж, не усвідомлюючи наслідків негативного ставлення до навколишнього, діти завдають шкоди рослинам і тваринам.

Як же зробити, щоб людина змалечку не тільки оволоділа певними знаннями й уміннями, а й виросла чуйною, активною, коли йдеться про захист природи поліпшення навколишнього середовища? Педагогічних засобів, що сприяють активізації природничої й природоохоронної підготовки існує чимало. Одним із найважливіших вважають “систематичне ознайомлення учнів з природою своєї місцевості, здійснюване неодмінно шляхом безпосередніх спостережень”. Таке спілкування з природними об'єктами стане надійним фундаментом для подальшого вивчення дисциплін

природничого циклу. До того ж використання екологічного матеріалу активізує пізнавальний процес, сприяє розвитку самостійності.

Однак, сама по собі природа не розвиває і не виховує. Залишивши дитину наодинці з нею, годі сподіватись, що вона під впливом навколишнього середовища стане розумнішою, глибоко моральною, непримиренною до зла. Тільки “активна взаємодія з природою здатна виховати найкращі людські якості. Ось чому в шкільному краєзнавстві важливо забезпечити практичну природоохоронну діяльність учнів, спрямувати її на збереження, примноження, впорядкування навколишнього середовища”.

А починати слід з формування уявлення про природу рідного краю, потреби спілкування з нею, розкриття зв'язків між різноманітними її об'єктами, взаємовпливу природи і людини. Вже в початковій школі учні мають усвідомити, що життя людини, її “матеріальне й моральне благополуччя залежать від стану навколишнього середовища. Ці ідеї екологічного виховання можна втілювати в різний спосіб. Скажімо, під час екскурсій до лісу (парку, водойми), коли діти спостерігають за змінами як у живій, так і в неживій природі та за працею людей, перевіряють прикмети про зміну погоди, з'ясовують особливості пір року; на прогулянках, в ході яких виявляються ті рослини найближчого оточення, що потребують охорони (те ж саме і щодо тварин) або більш тривалих подорожей.

Не бракує й доступних видів практичної природоохоронної діяльності. Це “догляд за шкільними квітниками та кімнатними рослинами в зеленому куточку класу, вирощування розсади овочевих культур чи квітів в умовах класного приміщення; робота на навчально-дослідній ділянці, озеленення школи, дитячого садка; збирання насіння та плодів для пернатих; висаджуванні дерев і кущів на шкільному подвір'ї, за межами школи; прокладання екологічної стежини; регулярна підгодівля птахів узимку, розвішування шпаківень, дуплянок; допомога дорослим у підгодівлі лісових звірів”. Вже один цей перелік свідчить, що є чимало можливостей для формування в дітей необхідних практичних навичок.

Широкий простір для екологічного виховання забезпечують й інші види природничих завдань: виготовлення гербаріїв дикорослих рослин, альбомів книжок-розкладок про рослини й тварин створення місцевої Червоної книги – книги тривоги, оформлення краєзнавчого куточка; виготовлення іграшок та аплікацій з природного матеріалу,

фільмів про природу для іграшкового телевізора. Зарекомендували себе й тематичні бесіди, ранки, конкурси, участь дітей у роботі учнівських організацій “Голубий патруль” та “Зелений патруль”.

При цьому слід пам'ятати, що всі види й форми екологічного виховання дають найбільший ефект тоді, коли їх застосовувати комплексно, не зводячи до буденного повторення вивченого на уроці підручничового матеріалу, їхня мета – “розширити, поглибити, систематизувати набуті знання, сформувані в учнів уявлення про природу як джерело добра і краси, матеріального й морального благополуччя”.

На сьогоднішній день екологічне виховання не обмежується формуванням уявлень про природу та її компоненти. Зміст екологічного виховання складає “система взаємопов'язаних понять, засвоєння учнями- кожного з яких потребує спеціальної методичної підготовки вчителя”. Уроки природознавства, читання, рідної мови і т. ін. покликані виховувати у школярів екологічну культуру та формувати навички природоохоронної діяльності. Особлива увага приділяється вихованню відповідальності за збереження навколишнього середовища як важливого фактора існування людини.

Перед сучасною школою гостро стоїть питання про таку організацію навчально-виховного процесу, який був би більш особистісно-орієнтованим на екологічну підготовку школярів, їхній цілісний і гармонійний розвиток та особисте зростання.

Водночас практика свідчить, що вчитель не завжди використовує можливості навчальних занять для екологічного виховання, формування екологічної культури учнів, їхньої самостійності, ініціативи у природоохоронній діяльності.

Значно кращі успіхи у навчанні досягаються там, де процес навчання і виховання у процесі учбової діяльності будується на основі проблемно-пошукової діяльності молодших школярів. Серцевиною проблемного уроку є “взаємодія вчителя і учнів, коли між ними розвиваються діалогічні взаємостосунки під час вирішення екологічних проблем. При цьому є важливим не тільки вміння вчителя створювати проблемну ситуацію, а й здатність організувати обговорення і розв'язання її разом з учнями”. Основний зміст технології проблемного навчання має становити методика застосування проблемних ситуацій екологічної спрямованості на різних етапах уроку.

Уроки природознавства, читання, образотворчого мистецтва у початковій школі – це ідеальний матеріал для створення проблемних ситуацій екологічного спрямування. Саме на цих уроках у дітей виникає дуже багато питань: “Чому?“, “Як?”, “Звідки?”. Вчитель разом з дітьми може розв’язувати проблемні ситуації всіма можливими шляхами: через проблемне викладання знань учителем; через організацію частково-пошукової діяльності; через організацію дослідницької діяльності шляхом спостереження екологічних проблем у природі, запропонованих учителем чи виявлених за результатами самостійного дослідження.

Важливе значення в екологічному вихованні учнів початкових класів має наочний матеріал, який допомагає заохочувати дітей до праці та викликає позитивні емоції. Адже зацікавленість, впевненість у своїх силах, задоволення – усе це могутній стимул до праці. Без інтересу, подиву, радості неможливе успішне навчання в початкових класах. Тому вчителям початкових класів, щоб зацікавити дітей, доводиться до кожної теми добирати додатковий матеріал, який не завжди легко відшукати.

Отже, екологічне виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в людини екологічних знань та наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів.

Структуру екологічної культури особистості складають знання, почуття, відношення, поведінка. Тому змістом еколого-виховної роботи вчителя є формування в учнів системи екологічних знань, почуттів, ставлень, а також екологічної поведінки, що доцільно здійснювати у різноманітних видах діяльності: навчальній, трудовій, громадсько-корисній, особливо таких її видах, де учні поставлені в ситуації безпосереднього вияву турботи про природу. Також серед якостей, що характеризують екологічну культуру особистості, важливу роль відіграють знання про природні закономірності, взаємодію людства та природи.

Виявлено, що екологічна діяльність дітей займає одне із вагомих місць серед засобів виховання повноцінної особистості. При цьому екологічна робота використовується як засіб розвитку пошуково-пізнавальної активності школярів, засіб розвитку екологічної свідомості та засіб формування практичних навичок у сфері охорони природи. Системна діяльність в галузі охорони природи своїм

змістом забезпечує педагогічну цілісність процесу екологічного виховання.

Така робота є дієвим моментом - комплексного впливу на учнів, забезпечуючи поєднання пошукової активності школярів з громадсько-корисною діяльністю, всебічне осмислення змісту і навчально-виховної віддачі планованої роботи та високий рівень позитивного емоційного насичення процесу реалізації учнями мети і завдань екологічного руху. При цьому, пізнавальний пошуковий інтерес виступає як рушійна сила духовного розвитку школяра, стимулює його активність у навчальній, трудовій і громадській роботі.

Визначено основні принципи екологічного виховання учнів і формування екологічної культури засобами народних природознавчих традицій. До них належать: принцип міждисциплінарного підходу, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти; взаємне погодження змісту, форм і методів роботи; логіку розвитку провідних ідей і понять, їх постійне вивчення і поглиблення; принцип систематичності і безперервності вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання (початкової, базової, повної загальної середньої освіти), вікових та індивідуальних особливостей учнів; принцип єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища; принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття екологічних проблем у навчальному процесі.

Виявлено, що основними джерелами формування екологічної культури засобами народних природознавчих традицій виступають: а) пізнавальна діяльність з спостереженням навколишнього середовища; б) дослідницька діяльність, природоохоронні роботи на основі народних екологічних знань; в) практична (прикладна) діяльність, що виникає і розвивається під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку і формує активне ставлення до навколишньої дійсності, перетворюючи здобуті в процесі пошуку екологічні знання у практичні навички природоохоронної роботи.

Дослідження дитячої гри як діяльності, що має особливе значення для розвитку дитини, почалося ще в XIX ст. Можна виділити два основних напрямки, за якими йшло вивчення значення, природи і змісту гри.

Перша група досліджень розглядає гру як інстинктивно-біологічну за своєю природою діяльність, включену в широкий еволюційний контекст. Для Г. Спенсера, К. Гросса, З. Фрейда, В. Штерна, А. Фрейд та інших гра виконує функцію символічного “клапана”, за допомогою якого дитина випускає накопичену напругу, що виникає через суперечності між своїми біологічними прагненнями і вимогами (реаліями) соціального життя.

Антагоністично налаштоване суспільство блокує можливості самовираження дитини, в результаті чого він знаходить притулок у світі своїх ігрових фантазій. Гра представлена способом відходження від дійсності, формою захисної поведінки особистості і задоволення своїх базових потреб.

Автори другого підходу бачать у грі найважливішу форму соціалізації дитини, через яку дитина долучається до світу культури в цілому і до людських відносин (міжособистісним і соціальним) зокрема (Л. Виготський, Д. Ельконін). Гра не роз’єднує, а з’єднує світ дітей та дорослих, даючи дитині можливість опанувати нормами і правилами поведінки, соціальними ролями, моральними та етичними нормами в доступній і привабливій для нього ігровій формі. Іншими словами, гра є мостом, по якому діти входять в світ дорослих.

У своїй класичній праці “Психологія гри” Д. ... , аналізуючи походження гри, доводить, що вона з’являється в історії людства тільки тоді, коли включення дитини в трудову діяльність відсунулося в часі. Ускладнення знарядь праці, трудової діяльності в цілому, світу людських відносин призвело до того, що для їх освоєння знадобився більш тривалий період, який і став періодом гри.

Так виник новий етап у розвитку дитини – дошкільне дитинство. Елементи структури гри – роль, ігрові дії, ігрове вживання предметів (заміщення), реальні відношення між граючими дітьми – також носять соціальний характер, так як повністю залежать від соціуму, в якому відбувається ігрова діяльність.

Діти беруть на себе ролі, виконують пов’язані з ними ігрові дії, спілкуються між собою так, як це прийнято в тій культурі, де вони живуть. Незважаючи на те, що гра дошкільника – це дитяча діяльність, саме дорослий, його реальна діяльність і взаємини стають в такій грі об’єктом моделювання. Дорослий, включений в конкретний соціум, носій сюжетів, дій, ролей, які приміряє на себе дитина. Отже, структура гри також носить соціальний характер. Таким чином, Л. С. Виготський, Д. П. Ельконін, А. Із. Запорожець,

А. Н. Леонтьєв та інші визначили гру як діяльність, соціальну за походженням, природою і структурі.

Гра та її зв'язок із реаліями суспільного життя

Гра не є статичним утворенням, вона розвивається разом з дитиною протягом усього його дитинства. Залежно від віку, можливостей дитини на перший план виходять різні структурні елементи і етапи ігрової діяльності.

У молодшому дошкільному віці (3-4 роки) діти грають швидше поруч, ніж разом. При цьому вони цікавляться тим, що роблять інші, підходять до них, поглядають у їхній бік, охоче беруть участь у спільних витівках, руховій активності (біг, догонялки і т.д.). Пізніше, молодші дошкільнята можуть об'єднуватися в групи по 2-3 дитини для розігрування найпростіших сюжетно-рольових ігор. Такі взаємодії нетривалі і тривають від 3 до 10 хвилин.

Головним змістом гри молодших дошкільнят є дії з іграшками або предметами-заступниками. Вони повторюють одні й ті ж дії: катають машинки, годують ляльку, підносячи до її роти ложку, готують їжу, помішуючи паличкою в каструльці. Такі дії розгорнуті й становлять для дітей цінність самі по собі, так як далі їх гра не розгортається, а результати не використовуються. Машина не доїжджає до гаража, їжа нікому не пропонується і т.д. Іншими словами, дитина відтворює зовнішній малюнок дії.

Діти ще не можуть пов'язувати між собою окремі дії в логічний ланцюжок, крім того, їх життєвий досвід небагатий. Це багато в чому визначає нетривалість гри в цьому віці. Вона обмежується 10-15 хвилинами. Іноді в грі молодших дошкільнят зустрічаються сюжети, пов'язані із взаємовідносинами людей. Це може бути розмова двох мам або вихователів. У більшості випадків така взаємодія відбувається у вузькому колі сюжетів і відтворює спілкування, яке дитина спостерігав у своєму повсякденному житті.

Молодшому дошкільнику ще недоступно прийняття ігровий ролі в повному обсязі. Хоча такі ролі вже намічаються, але вони задаються і обмежуються ігровим дією, а не визначають його. Зазвичай діти самі не називають ролей, які вони на себе взяли. Вони просто виконують певні ігрові дії, властиві, на їхню думку, даної ролі ("роль в дії"),

У молодших дошкільнят роль підказується самим предметом: якщо у дитини в руках ложка – він кухар або мама; градусник – медсестра; машина – шофер. Володіння тим чи іншим привабливим предметом часто стає причиною конфлікту між граючими дітьми. Вони не можуть поділити машинку або посуд, внаслідок чого або розгорається сварка, або в грі виникає два шофера, три мами. Це призводить до частой зміни ролей, пов'язаної з переходом предмета з одних рук в інші.

Сюжети в іграх молодших дошкільнят не розгортаються, їх число незначно і визначається досвідом дитини. Найчастіше це “дочки-матері”, “дитячий садок”, сюжети, які визначаються діями героїв телепередач. У більшості випадків діти мало спілкуються з приводу і всередині гри, вони грають індивідуально – кожен сам по собі. Малюк зосереджений на своїх власних діях, мало приділяючи уваги партнеру. Іноді дитина відчуває інтерес до того, що робить інший. Він може підійти, поспостерігати за грою, запитати, що відбувається, які персонажі беруть участь у грі, а іноді поступитися частиною свого ігрового простору, іграшку. Більшість молодших дошкільнят обмежують своє спілкування в процесі гри елементарними діями з предметами: вони міняються іграшками, допомагають один одному. Так, діти можуть допомогти поставити впав будиночок, зібрати розсипалися овочі для магазину. Така взаємодія нетривало і нерегулярно.

Для цього віку не характерно попереднє обговорення гри або договір з приводу правил. Діти рідко звертаються до партнера: “Давай пограємо” або “Прийміть мене в свою гру”. Найчастіше спілкування розгортається з приводу цікавої іграшки і дій з нею. Дитина може сказати: “Подивися, що в мене є”, звертаючи увагу на предмет, показуючи готовність грати, але не вступає в мовне спілкування з приводу гри. Діти також не обговорюють розподіл ролей у грі, тому поруч можуть виявитися два-три мами чи шофера. Вони практично не звертаються до партнера під час гри, відсутні рольові діалоги.

До кінця молодшого дошкільного віку діти починають більш активно вербально спілкуватися. Вони вже можуть вести послідовний розмова, чути репліки партнера і відповідати на них. Але все це триває недовго, 3-4 хвилини. Часто діти говорять всі разом, не слухаючи один одного.

Таким чином, можна говорити про те, що сюжетно-рольова гра до кінця молодшого дошкільного віку зміщується з першого на другий рівень, коли ігрові дії стають більш розгорнутими, їх діапазон розширюється і починає прив'язуватися до ролі. Діти вчаться вербально позначати роль і починають спілкуватися з однолітками з приводу самої гри або прийнятої ролі. З'являється заміщення, але поки воно ще нестійке, значення предметів-заступників швидко забувається.

Гра з правилами у своєму повноцінному звучанні ще не доступна дітям трьох років. Справа в тому, що в цьому віці дитина ще не в змозі виділяти правила, наприклад він не може дотримуватися черговості. Крім цього йому не зрозумілий сам момент змагання. Малюкам приносить задоволення участь у спільній грі, при цьому абсолютно не важливо, хто переможе. Однак перші елементи гри з правилами, дуже важливі для розвитку довільності, можуть розвиватися за допомогою дорослого. Це можуть бути дії за сигналом: наприклад, діти розбігаються по бавовні дорослого (ігри "Розлетілися горобчики", "Гуси, гуси, га-га-га" та ін.).

Крім того, під керівництвом дорослого можна вводити ігри, що вимагають черговості дій: наприклад, по черзі стрибати через мотузочку, йти по бордюру тротуару, перестрибувати калюжу і т.д. До кінця молодшого дошкільного віку діти вже можуть грати в найпростіші настільні ігри (настільні кеглі, більярд та ін.).

У середньому дошкільному віці (4 -5 років) сюжетно-рольова гра зазнає значних змін. Вона переходить на третій рівень, основним завданням і змістом якого, згідно Д. Ельконіну, стає виконання ролі та пов'язаних з нею дій, утримання відносин між ролями, які чітко окреслені і заздалегідь визначені. У ролі діти цього віку моделюють людські відносини так, як вони це бачать і розуміють.

Називання ролі до початку гри, утримання своєї поведінки в рамках ролі протягом всієї гри, виконання ігрових дій, що визначаються роллю, – основні риси сюжетно-рольової гри дитини середнього дошкільного віку. Беручи на себе роль, дитина починає діяти як дорослий, чітко поведінку він намагається відтворити у своїй ролі, ототожнюючи себе з ним. Через прийняття ролі дитиною здійснюється його зв'язок зі світом людей, із суспільством. Саме тому Д. Ельконін запропонував розглядати роль як одиницю гри. У ній представлені в єдності афективно-мотиваційна і операційно-технічна сторони діяльності дитини.

Тепер діти не обмежують своє спілкування елементарними діями з предметами, а починають використовувати їх для розгортання сюжету, спілкування з однолітками, реалізації ігрових задумів. Вони змінюються іграшками, допомагають один одному, взаємодіють у відповідності зі взятої роллю. Така взаємодія триває протягом всієї гри і може тривати 20-30 хвилин.

Ігрові дії починають виконуватися не заради самої дії або предмета, навколо якого вони побудовані, а для того щоб вступати в певні роллю взаємини з іншими граючими. Вони стають коротшими, але не повторюються, а змінюються один іншим. Інші діти чуйно стежать за поведінкою дитини в рамках взятої на себе ролі і вимагають виконання обов'язків, пов'язаних з нею. Так, шофер не може піти з машини, не довів пасажирів до будинку, мама повинна нагодувати сім'ю обідом, а доктор – вилікувати хворих. Бажання поїсти або поганий настрій не можуть служити виправданням невиконання рольових дій.

З'являється специфічна рольова мова, що відображає відношення між персонажами. Діти починають спілкуватися, обмінюватися репліками з приводу ролі, для чого партнер стає необхідний. У ході такого спілкування діти дотримуються інтонацій, типових для даного персонажа фраз та зворотів мови. Досвід дитини середнього дошкільного віку обмежений його близьким оточенням, тому, спостерігаючи за грою такої дитини, легко зрозуміти, якими словами його мама запрошує тата за стіл, за що і як його хвалять або карають, тобто як спілкуються між собою члени його сім'ї. Однак зустрічаються і вислови, що стосуються не тільки побутових сцен, а й тих сфер людської дійсності, з якими починає знайомитися дитина через книги, телепередачі, мультфільми і т.д.

Зазвичай сюжети в іграх середніх дошкільнят розгортаються навколо взаємодії персонажів. Все частіше починають зустрічатися сюжети, пов'язані із взаємовідносинами людей. У більшості випадків це спілкування двох персонажів: розмова двох мам або вихователів, продавця і покупця, капітана і матроса. Таким чином, в 4-5 років основою лінією розвитку сюжетно-рольової гри стає прийняття ролі і дії, пов'язані з нею. З'являються розгорнуті рольові діалоги, договір з приводу ролі, рольова взаємодія. Діти активно і стійко використовують предмети-заступники, іграшки, включаючи їх у сюжет. Сюжет гри поки ще не занадто розгорнутий. Він ґрунтується на зрозумілих і близьких дітям життєвих подіях.

Поступово в життя дітей починають входити ігри з правилами. Тепер вони залучають дітей можливістю виграшу. У середньому дошкільному віці діти починають діяти відповідно до правил, які приймаються всіма членами групи. Правила чітко формулюються і не раз нагадуються грають один одному. Адже дитині необхідно не тільки самому слідувати правилу, але і стежити за партнерами. Вперше з'являється жереб у вигляді лічилок або предметних жеребів (паличок, камінчиків та ін.). З їх допомогою діти визначають право першого ходу або позицію ведучого. Все це сприяє розвитку довільності.

Старший дошкільний вік (5-7 років) – найбільш важливий момент у становленні як ігри сюжетно-рольової, так і ігри з правилами. Це період розквіту сюжетно-рольової гри. Коли вона досягає рівня, на якому центральним змістом стають дії, що відображають міжособистісні та соціальні відносини. Дітей найбільше захоплює розвиток сюжету, і гра з рольової стає по-справжньому сюжетно-рольової. Про сюжет гри діти домовляються заздалегідь, до її початку. Крім того, обговорюються правила, розподіл ролей та ігрових предметів. Іноді планування стає важливіше самого дії і гра навіть не розгортається в реальності, походячи лише у вербальному плані. Особливе значення набуває виконання правил. Однак вони можуть бути відкоректовані відповідно до змін сюжету.

Хоча ролі розподіляються заздалегідь, і їх виконання регулюється правилами, діти часто беруть на себе відразу кілька ролей або міняють їх по ходу гри. Це пов'язано з тим, що розвивається сюжет вимагає появи нового персонажа, що не запланованого попереднім договором. Уява дітей підказує їм нові повороти сюжету, які і роблять гру старших дошкільників непередбачуваною і цікавою. Мова в такій грі носить явно рольовий характер, стаючи виразною і розгорнутою. Діалоги персонажів відображають знання і уявлення дітей про світ, людських формах поведінки та реагування в різних ситуація. Кількість мовних дій може переважати над реальними ігровими. Тривалість гри значно зростає.

Діти можуть розігрувати цікавий для них сюжет протягом декількох днів, додаючи все нові події і персонажів. Триває використання предметів-заступників, хоча тепер заступники можуть зберігати своє нове ігрове значення значно довше, будучи при цьому абсолютно не схожі на заміщається реальний предмет. Таким чином,

сюжетно-рольова гра у старших дошкільників зосереджується на розгортанні сюжету, його плануванні, розподілі ролей і вигадуванні правил гри. Ігрові діалоги стають більш насиченими, емоційними, змістовними. При цьому ігрові дії все більше інтеріорізуються, переходять у внутрішній план. Сама гра подовжується, відображаючи все більш складні і багатогранні людські відносини.

Гра з правилами набуває особливого значення для старших дошкільнят. Дотримання правил не тільки і не стільки самою дитиною, скільки його партнерами виходить на перший план. Порушення прищепив – основна причина конфліктів у групі старших дошкільників, що викликає палкі, емоційні суперечки. Однак у цьому віці діти вже здатні не тільки дотримуватися правил, але й самостійно придумувати їх, а також створювати власні ігри з правилами на основі вже відомих. Бажання стати першим, виграти штовхає дітей на усвідомлене порушення правил. Нерідко вони на ходу придумують нові правила, що не порушують старих, але виправдовують їх “шахрайське” поведінку.

Незважаючи на визнану значимість гри для психічного розвитку дитини, сьогодні багато вчених (Н. Михайленко, Н. Короткова, Л. Ельконінова, Є. Смирнова, О. Карабанова та ін.) відзначають зменшення ігрової діяльності в житті сучасних дітей. Є багато причин цього явища. Так, пишуть про те, що сучасні дошкільнята часто не мають можливості отримувати ігровий досвід, переймаючи ігрові дії, ролі, сюжети і зміст ігор у старших дітей. їх час заповнено заняттями, переглядом телевізора, іграми в комп’ютер і т.д.

Це обумовлено різними причинами: в даний час в сім’ї рідко буває більше двох дітей, розпадаються ігрові спільноти у дворах, дитячі садки поділяють дітей за віковими групами, що не активізуючи взаємодію дітей різного віку, і т.д. У результаті основним носієм ігрової культури стає тільки дорослий, у зв’язку з чим спілкування дитини і дорослого стає особливо важливим.

Наші предки жили в тісних зв’язках із природою і їх господарські заняття та світогляд єдналися з явищами природи. Вони щиро вірили, що є такі боги, які правлять світом, і особливо шанували тих, від кого сподівались добра та щастя. Прихід весни зустрічали веснянками (гаївками), в яких тісно поєднувались хоріві пісні з іграми й танцями. Поворот Сонця з літа на осінь знаменувало свято Івана Купала – день “великого очищення вогнем”. Ігри присвячувались Матері-Землі, богу, який посилає грім і блискавку, –

Перуну, богу сонця – Ярилі. Уславлення божеств піснями, танцями та іграми мало під собою практичну основу – задобрити оточуючу природу й таким чином забезпечити собі достаток і благополуччя.

Із часом обрядові дійства наших предків утратили своє ритуальне значення й від них лишились тільки молодіжні та дитячі забави. Будь-які зібрання дорослих і дітей супроводжувались ігровою діяльністю, найбільш поширеними різновидами якої були біг, скачки, стрільба з лука, кулачні бої, метання спису, а жінки та діти водили хороводи. Участь у грі дозволяла людині відійти від проблем повсякдення, запобігала виникненню сумніву й недовіри до своїх сил.

Час вносить зміни у зміст ігор, створює багато різних варіантів, тільки їх рухлива основа залишається незмінною. Гра включає всі види природних рухів: ходьбу, біг, стрибки, метання, лазіння, вправи з предметами, а тому є незамінним засобом фізичного виховання дітей. Світ ігор дуже різноманітний: рухливі, сюжетні, народні, рольові, спортивні, імітаційні, групові, ігри-естафети, ігри-забави, ігри-змагання тощо.

Народна педагогіка вимагає, щоби батьки, учителі, вихователі піклувались про фізичний розвиток дітей, всіляко заохочували їх до рухів.

“Як дитина бігає і грається, так їй здоров’я усміхається”, – стверджує прислів’я. Чим більше дитина рухається, тим краще росте й розвивається. Народні рухливі ігри за змістом і формою прості та доступні дітям різного віку. Вони є універсальним засобом у фізичному вихованні молоді. Підкреслюючи універсальність цього засобу виховання, А. Макаренко писав: “Гра має важливе значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба: яка дитина у грі, такою з багатьох поглядів вона буде в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча насамперед відбувається у грі”.

Народні ігри мають оздоровче, освітнє, виховне значення.

Оздоровче: сприяють гармонійному росту організму дитини; формують правильну поставу; загартовують організм; підвищують працездатність; зміцнюють здоров’я.

Дійсний оздоровчий ефект має проведення народних ігор на свіжому повітрі незалежно від пори року. Це зміцнює мускулатуру, покращує діяльність дихальної, серцево-судинної системи, збільшує рухливість суглобів, міцність зв’язок, стимулює обмінні процеси, позитивно впливає на нервову систему, підвищує опірність організму до простудних захворювань.

Освітнє: формують рухові вміння та навички з бігу, стрибків, метання тощо; розвивають фізичні якості – швидкість, силу, спритність, гнучкість, витривалість; дають основи знань з фізичної культури і спорту, валеології, народознавства, історії рідного краю тощо.

Виховне: виховують моральні та вольові якості дітей; любов до рідного краю, звичаїв і традицій українського народу; любов до щоденних і систематичних занять фізичними вправами.

Останнім часом активно відроджуються культурні цінності нашого народу, які донедавна були забуті та викорінені зі свідомості українців. Одним із таких культурних надбань є народна гра, яка відображає характер, темперамент, почуття, побут, звичаї українців. Народні рухливі ігри – неоціненний виховний скарб, який залишили нам наші прадіди. У результаті життя й побуту мільйонів людей протягом віків в Україні сформувалися самобутні народні ігри, які шліфувались і перевірялись досвідом людей багатьох поколінь. У них як у дзеркалі відображаються звичаї нашого народу, їх побут й уявлення про світ. Кожна гра, кожна забава має свої специфічні функції та розвиває фізичні й моральні якості.

Народну гру високо цінували видатні педагоги минулого (К. Ушинський, С. Русова, В. Сухомлинський та ін.). Наукові дослідження в галузі педагогіки виявили, що найсильніше бажання в дитини – це бажання рухатись. У гру дитина вкладає всю свою енергію, бо це зміст її життя. У жодній порі свого життя людина не виявляє стільки рухливості, як під час забав у дитячому віці.

Важко переоцінити значення ігор і забав у справі формування фізично здорового, етично стійкого й інтелектуально розвиненого майбутнього члена суспільства. Завдяки народним іграм можна виховати в дитині всі ті властивості, котрі ми шануємо в людей і котрі нам би хотілось прищепити дітям різними оповіданнями, бесідами та навчанням.

Граючись, дитина зосереджує увагу, а це вже є початком виховання сильної волі. Захоплена грою дитина загартовується в терпінні, бо ніколи не скаржиться на біль, якщо впаде чи вдариться ненароком. Від такого болю за інших обставин вона би пролила чимало сліз. Граючись, дитина легко схоплює, розуміє та запам'ятовує гру, а ці якості, постійно розвиваючись, у свою чергу полегшують виконання складніших завдань.

На жаль, за роки існування Радянського Союзу багато народних ігор було розгублено й забуто. Особливе занепокоєння нині викликає відсутність у більшості юнацтва усвідомлення себе як частини свого народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації. Зарадити справі може створення такої системи освіти, яка би виховувала національно свідомих громадян України.

Дослідження науковців переконливо доводять, що дитина повинна перебувати під постійним виховним впливом матеріальної та духовної культури свого народу. Це потрібно насамперед для найповнішого розкриття природних здібностей дитини, розвитку її талантів, виявлення етнопедагогічних особливостей. Тому система освіти загалом і процес фізичного виховання зокрема мусять бути саме національними. З огляду на це підвищення ефективності фізичного виховання тісно переплітається з проблемами впровадження у практику елементів народної фізичної культури, які мають виховну, розвивальну культурну цінність.

Народна фізична культура включає ті види рухової активності та методи їх використання, які історично склались як наслідок непрофесійної діяльності з метою фізичного, психічного та фізіологічного впливу на розвиток людини, адекватного пристосування до умов навколишнього середовища, підготовки до трудової діяльності та військової справи. У цьому плані слід указати на педагогічну значущість народних ігор, основні компоненти яких (зміст, форма, методичні особливості) роблять їх одним з ефективних засобів, що можуть застосовуватись у всіх ланках системи фізичного виховання.

Гра – це не просто забава, у ній мудрість народу. “У грі розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості”, – казав великий український педагог В. Сухомлинський. Тому нам усім треба по крупинці зібрати цей безцінний скарб, щоб разом скласти веселу азбуку дитинства. Гра формує наш характер. Яким би багатим не було все наступне життя, спогади дитинства та ігри з ровесниками не можна порівняти ні з чим. Усі ми так чи інакше повертаємось у дитячі роки, намагаємось відновити моральні джерела для іншого життя.

І найбільш яскравим спогадом при цьому впливають народні ігри, яких ми навчаємо наших дітей. Але іноді можна спостерігати зовсім іншу картину. Навіть там, де є гарний, обладнаний майданчик, часто ніхто не грається. У чому ж причина? Не може бути й думки,

щоб діти не любили бавитись. Існують дві причини: діти або не мають часу, або не знають жодної народної гри й через це позбавлені радості, яку б відчували від ігор, якби їх знали. Ці причини – тяжкий докір вихователя, батькам, учителям. Дитина мусить мати час на ігри, а справа їх поширення цілком знаходиться в руках вихователів, батьків: це їх ній обов’язок, яким не можна нехтувати.

Добір українських народних ігор для фізичного виховання. Гра доволі рано входить у життя дітей – уже на першому році дитини. “Дитина граючись . живе, – писав Т. Лубенець, – і живучи грається”. Діти будь-якого віку знайдуть собі гру до смаку. Але не можна абсолютно, раз і назавжди, установити постійні схеми, але в загальних рисах треба добре обдумати, яку саме гру можна проводити з дітьми того чи іншого віку, маючи на увазі дитячу психіку, що з роками змінюється, як і самі захоплення й бажання дитини.

Народні ігри поділяють на групи: насамперед це сезонно-обрядові ігри типу “Кривий танець”, “Горішок”, “Подоланочка”. У давні часи такі ігри проводились у певні пори року, у дні календарних свят і супроводжувались обрядовими піснями та хороводами. Де які з них починались магичними звертаннями-закличками до сил природи, птахів. У побутових народних іграх відображено працю українського народу (землеробство, тваринництво, ковальство, мисливство, рибальство): “Гуси”, “Нема пана вдома”, “Коваль”. Ігри-ловітки (“Піжмурки”, “Латка”, “Квач”) – безсюжетні ігри, в яких удосконалюються навички швидкого бігу. Серед народних ігор можна також виділити ігри-забави та ігри-атракціони. Вони мають естафетний характер з елементами змагань: стрибки на одній нозі, закидання м’ячів у рухому ціль, перетягування каната, ходьба на низьких ходулях, підстрибування та ловіння ласощів (бублика, цукерки) зубами – “Бій півнів”, “Перетягування бука”, “Пес”, ігри комічного характеру “Ледачий Гриць”, сюди ж можна віднести гойдання на гойдалках, катання на саморобних каруселях, лазіння по гладенькому стовбуру, ліплення снігової баби тощо.

Народні ігри також поділяються на сюжетні та безсюжетні, великої, середньої та малої рухливості (за ступенем фізичного навантаження). Ігри з ходьбою, бігом, лазінням (за ознакою руху, що переважає). Так, наприклад, А. Цьось поділяє народні ігри на рухливі ігри та забави зі співом, приказками, примовками, ігри з предметами, рухливі ігри та забави зі співом, приказками, примовками, ігри з

предметами, рухливі ігри та забави на розвиток фізичних якостей (сили, спритності, швидкості тощо).

Обдумуючи, які ігри запропонувати дітям, слід урахувувати природні умови. Скажімо, гуляючи в лузі, доречно пограти в “Гусей”, “Віночок”, “Подольночку”; біля водойми – у “Міст”, “Качок і рибалок”, “У річку гоп”; у лісі – у “Грибок” “Горішок” тощо.

Усі народні ігри проводяться відповідно до вікових можливостей дітей. Так, наприклад, із дітьми раннього віку (перший, другий рік життя) використовують переважно індивідуальні ігри-забавлянки (або з двома-трьома дітьми): “Кую, кую чобіток”, “Мишечка-скреботушечка”, “Дибки-дибки”, “Печу, печу хлібчик”, “Тосі, тосі”, “Сорока-ворона”, “Зайчику, зайчику, де ти бував?”, “Котику сіренький”, “Ой чук, чук”.

Із досвіду можна сказати, що з дітьми третього-четвертого року життя народні ігри бажано проводити на прогулянці. Текст слів у іграх простий, це переважно заклички: “Дощику, дощику”, “Вода холодна”, “Зозулю-кавулю”, “Вийди, вийди, сонечко”, “Гайку, гайку”, “Ой ходила Марусенька”; рухливі хороводні ігри: “Курочка-чубарочка”, “Кізонька”, “Де ж наші ручки?”, “Подольночка”; ігри парами: “Моталки”, “Дрібу-дрібу-дрібушечки”.

Дітям п'ятого року життя доступні і складніші ігри: “М'яч сусідові”, “Не лови гав”, “Хто швидше”, “У навбитки”, “У кидка” (розвиток окоміру, спритності, сили, координації рухів). Окрім цих ігор пропонуються хороводи, але вже з різними атрибутами – віночком, хусточкою, стрічкою.

Перш ніж запропонувати дітям певну народну гру, треба ознайомити їх з її походженням, атрибутами та дійовими особами, розповісти, як у цю гру грали в давнину. Наприклад, як можна ознайомити дітей з давньою традицією святкування Івана Купала (гра “Горю дуб”). Напередодні свята купальське дерево прикрашали вінками, квітами, стрічками.

Увечері біля обрядового дерева розкладали вогнище з дубових гілок, і хлопців парах із дівчатами перестрибували через нього. Уважалося, що в такий спосіб відбувається очищення вогнем. Із давніх-давен люди вірили, що вогонь очищує душу від усього злого й наділяє силою та здоров'ям. Саме то му цей обряд проводили перед жнивами.

Діти з цікавістю слухають про те, що стрибала через вогонь тільки доросла молодь, а дітлахи стрибали через кропиву, адже так

безпечніше. А якщо кропива все-таки когось і жалила, то це було на користь. Варто ознайомити дітей із символікою вінкоплетіння – пояснити значення квітів і кольорів стрічок.

Перед грою “Кривий танець” можна знайомити дітей з історією гри. Ось одна із версій. Гра виникла дуже давно, у ті часи, коли на нашу країну нападали татари. Батьки тоді вчили дітей остерігатись ворога й у разі небезпеки заплутувати свої сліди, щоб чужинці по них не потрапили в село. У танку імітується саме такий рух – по кривій. Діти водили “кривий” хоровод по обіді біля церкви на свято Благовіщення. Люди з особливою шаную ставились до цього свята, коли “Бог благословляє всі рослини”.

Тому працювати в цей день вважалося завеликий гріх. Існувало повір’я, що на Благовіщення навіть птах не в’є собі гнізда. А на свято вранці діти . виходили в поле до бузька (лелеки), показували йому освячений хліб і промовляли: “Бусень, бусень, на тобі хлібця, а ти нам – жита копу”. Таку інформацію треба добирати до кожної гри, а також підшуковувати уривки оповідань, народних казок, влучні загадки та прислів’я (наприклад, ось таку загадку доречно запропонувати перед грою “Коза”: “Не дід, а з бородою, не бик, а з рогами, не корова, а доїться”). Перед проведенням гри часто співаємо народні пісеньки, наприклад, перед грою “Сірий кіт” – колискову про котика, а перед грою “Зайчик сіренький” – пісеньку про зайчика.

Дітям дуже подобається, коли їм розповідають про виготовлення атрибутів до народних ігор в давнину. Наприклад, м’яч колись робили з бичачої вовни, яку скачували між долонями, а щоб м’яч був пружнішим, його змочували водою. Такий м’яч називався повстяним, і грались ним переважно старші діти або дорослі, бо він був надто важкий. А спеціально для малят вовну скачували в кульку й обшивали зверху шкірою. Такий м’яч був легкий і називався ремінним. Замість вовни використовували також пір’я, пух, волоски очерету.

У давнину діти використовували для рухливих ігор майже все, що потрапляло під руку. Із малими формами фольклору можна знайомити дітей як перед початком ігор, так і розучуючи їх безпосередньо під час гри, оскільки вони досить ритмічні й легко запам’ятовуються. Прислів’я та приказки використовуються і для підбиття підсумку гри: “Дружній череді і вовк не страшний”, “Зробили спішно, коли б воно не вийшло смішно”, “Берись дружно – не буде сутужно” тощо. Такий лаконічний виховний підсумок, на

мою думку, справляє на дітей набагато сильніше враження, ніж надокучливе моралізування.

Народна гра – це не тільки активний рух і весела розвага. Це змога для кожного малюка реалізувати власне “Я” і zarazом відчутти себе учасником спільних дій. Не виконавцем, а саме активним учасником! Тому педагог має бути особливо уважним до того, що саме цікавить дітей, які вони висловлюють зауваження та пропозиції.

Майстерність дорослих і чітко продумана методика проведення народних рухливих ігор і розваг забезпечать не тільки виховний, а й пізнавальний та оздоровчий ефект, сприятимуть залученню дошкільнят до витоків національної культури та духовності, зроблять їхнє дозвілля веселим та яскравим.

Знання і виконання оптимальних моделей поведінки в конкретних, заздалегідь відомих, ситуаціях стосунків людей, тобто виконання етикету, є невід’ємною частиною культури морального спілкування, в цілому моральної культури сучасної особистості. Етикет, з одного боку, полегшує спілкування і взаєморозуміння між людьми, з іншого – зберігає гідність кожної особистості, сприяє гуманізації людських стосунків.

Важливість і необхідність етикету для кожної сучасної людини стала результатом розвитку і вдосконалення людських стосунків протягом багатьох століть, а також усвідомлення людством значущості кожної окремої особистості й необхідності для неї співіснувати із собі подібними.

історія етикету налічує багато століть. Витоки його спостерігаються в ритуалах родоплемінного ладу, де він був пов’язаний із звичаями і традиціями, з певними соціальними діями, які вимагали суворого дотримання форми.

Уже в античні часи філософськи осмислюються правила етикету. Наприклад, Плутарх у “Римських питаннях” поряд з коментарями звичаїв, що історично склалися, пояснює смисл етикетно-ритуальних форм поведінки, які були обов’язковими для усіх членів суспільства. Дотримання правил пристойності є умовою доброзичливих стосунків між людьми і, разом з тим, умовою особистої душі. Багато простих істин, які зустрічаються у висловлюваннях грецьких і римських мудреців про правила поведінки, не втратили свого значення і сьогодні, вони складають частину нормативних моральних та етикетних вимог до сучасної людини.

Класичного вигляду етикет набуває в епоху феодалізму, абсолютних монархій. Тут він пов'язаний із життям дворянства і набуває форми зводу правил поведінки і спілкування при дворі монарха, який регламентував ієрархічну залежність свого оточення від голови держави, а також внутрішньо станові відносини. Це був придворний протокол, суворо встановлені порядок і форма поведінки при дворі государя, а також у світському суспільстві. Дотримання цих правил було обов'язковим для аристократи лише стосовно один одного. Від знання та вміння реалізувати етикет у відповідних колах залежали не тільки кар'єра, а й життя придворних і навіть самих монархів. Ці правила етикету не поширювалися на нижчих за станом.

Слід відзначити, що етикет, який виник як суто класове, станове явище, за своєю суттю був ширше станових меж. Практично він базувався на більш загальних людських потребах (у чистоті, охайності, красоті, доцільності дії); в духовно-змістовому плані – зберігав давні традиційні форми спілкування і звертання один до одного (наприклад: шанування жінки, батька, гостинність, вітання тощо). Правила пристойності, гарного тону, що були створені дворянським станом, стали результатом свідомого перетворення “придворних норми спілкування відповідно до ідеалів гуманності і вихованості. До норм етикету входили загальнолюдські ціннісні орієнтири, перш за все, ті, що відповідали потребам, які виникали щодо поваги гідності особистості і презентували культурний вигляд взаємодіючих індивідів.

У різні історичні часи етикет змінював свої риси, норми, значущість. Але завжди зберігав універсальні, загальновизнані форми ввічливості, такту, коректності, які мають значення естетичних і моральних потреб людського співіснування. Їх цінність перевірена часом, і в сучасному суспільстві етикет не втратив свого авторитету, більш того, він набув вигляду обов'язковості і став необхідністю для кожної сучасної людини.

Як визначити етикет?

Етикет (від франц. – ярлик, етикетка) – це сукупність правил поведінки, які регулюють зовнішні вияви людських стосунків.

В етикеті можна виділити ряд особливих видів: етикет дипломатичний, військовий, спортивний, етикет наукових спільнот, релігійний тощо, які регламентують поведінку і стосунки людей на прийомах, зустрічах у відповідних ситуаціях і мають специфічний кодекс необхідних норм.

Етикет сучасного суспільства – це, головним чином, форма стосунків людей у повсякденному житті. Це своєрідний вид угоди між людьми про те що прийняте і є правильним у стосунках у конкретно-історичному суспільстві. Його виконання сприяє нормалізації людських стосунків.

Людське життя, діяльність різноманітні, багатопланові, що зумовлено індивідуальністю кожної людини, яка створює своє життя.) тому, напевно, не можна охопити правилами етикету всі види та умови здійснення людського життя. Але ж усвідомлення типовості сфер суспільного життя і визначених ситуацій дало можливість виділити і згрупувати ці норми. Так, наприклад, існують правила поведінки в громадських місцях; службовий етикет; етикет знайомства, привітання, прощання; етикет різних видів спілкування; правила прийому, відвідування гостей, поведінки за столом; етикет стосунків між людьми різного віку, статі, соціального статусу, сімейний етикет. У кожній ситуації необхідно застосовувати певні норми і правила. В цілому ж, етикет виправданий єдиним моральним змістом і своїм смислом.

Моральний зміст етикету зумовлений відповідністю і співвідношенням зовнішніх норм етикету й змісту моральної свідомості суспільства й особистості. Мається на увазі те, що зовнішні правила поведінки і спілкування базуються, перш за все, на моральних принципах. Найважливішим з них є “золоте правило” моральності – поводитися з іншими так, як ти бажав би, щоб вони поводитися з тобою. Важливими принципами етикету є також пріоритет старшого, пріоритет жінки. Довершують етикет принцип гігієнічності та принцип естетичності.

Ці принципи конкретизуються загальними вимогами етикету, що задають нормативний зразок поведінки людини. До числа провідних вимог належать ввічливість, коректність, тактовність, делікатність, скромність, точність і обов’язковість.

Ввічливість полягає у доброзичливості, привітності. Сервантес колись писав: “Нічого не коштує нам так дешево і не Цініться так дорого, як ввічливість”. Вона дійсно відкриває замки сердець людей для стосунків, спілкування. Привітний вираз обличчя, уважне, поважне, доброзичливе ставлення до людей забезпечують комфорт взаємних зв’язків, дають можливість запобігти конфліктам і привернути до себе співбесідника. Зовнішніми виявами ввічливості є

посмішка на обличчі, слова подяки, вибачення чи прохання, небайдужі очі, прихильні жести і пози.

На жаль, не завжди маєш справу з людьми, що викликають поважне ставлення. Або інша ситуація: людина може бути чимось роздратована, засмучена, хвора. В подібних випадках на перший план має вийти коректність – вміння тримати себе у межах загальноприйнятих норм порядності в будь-яких ситуаціях. Грубість, нестриманість тільки шкодять стосункам, роблять неможливим спілкування.

Тактовність – це почуття міри, якої необхідно дотримуватися у розмові, це вміння відчувати межу, за яку не можна переступати у стосунках з людьми. Тактовна людина знає, відчуває, що, в який час, в якому місці можна сказати, зробити або не можна.

Увага до людини, вміння ставити себе на місце іншого повинні виявлятися дуже обережно, не надокучливо, тобто делікатно. Ці вимоги етикету дають можливість попередити незручність ситуацій і досягти успіху навіть там, де не діє сила.

Важливою вимогою є скромність, тобто природність поведінки, що пристосована до оточуючих. Стримана, врівноважена поведінка є виявом вміння людини володіти собою, є показником самоповаги і поважного ставлення до інших. Крім усього, скромна людина завжди викликає в оточуючих почуття надійності, впевненості в людині й відповідну повагу.

Точність і обов'язковість як вимоги етикету вказують на пунктуальність, необхідність обов'язкового виконання обіцянок, зобов'язань, справи. Точність і обов'язковість є зовнішніми виявами таких рис особистості, як вміння аналізувати обставини, оцінювати свої вчинки, робити висновки, прогнозувати майбутні дії, визначити міру своїх можливостей, не давати зайвих обіцянок, дотримуватися свого слова.

Принципи та вимоги етикету раціональні. Керуючись ними, людина, навіть якщо не знає конкретних правил етикету за конкретних обставин має змогу завжди залишитись на високому рівні загально пристойності.

Життя людини в суспільстві регламентоване системою різних правил, законів. Правила соціальної поведінки людини, які виробилися впродовж усієї культурної еволюції людства і враховують його соціально-історичний досвід, становлять зміст поняття “етикет”.

Етикет – це вироблені суспільством норми поведінки. За ступенем ритуалізацій поведінки виділяють різні види етикету:

1. Повсякденний.
2. Оказіональний.
3. Святковий.

Етикет має багаторівневу будову:

- вербальний словесний рівень (етикетні вислови привітання, прощання, подяки, вибачення тощо);
- темп мовлення, гучність, інтонація;
- жести, міміка, пози;
- стандартні дистанції спілкування, почесне місце для гостей тощо.

Своєрідним стрижнем етикету є словесний рівень. Він найповніше репрезентує етнічну самобутність. Кожна мова виробила свою систему спеціальних висловів ввічливості – мовленнєвий етикет.

Мовленнєвий етикет – це національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення подяки, прощання тощо в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідником, зокрема, під час привітання, знайомства, звертання тощо.

Знання правил мовленнєвого етикету виступає не тільки показником зовнішньої культури людини, але й має безпосередній вплив на формування її особистості, на виховання високої моралі, духовності. Засвоєння національного мовленнєвого етикету, вміння користуватися ним робить спілкування приємним і бажаним. Для ділової людини користуватися правилами мовленнєвого етикету відповідно до ситуації є конче необхідно.

Мовний етикет українців постає із живої мовної практики українського народу. Він вироблявся впродовж тисячоліть і відбиває культурні традиції української нації, відповідає й духовним засадам. Без сумніву, в основі національних традицій спілкування лежать загальнолюдські морально-етичні цінності-доброзичливість, повага, привітність, гречність. Поборник національного відродження, член “Руської трійці” Я. Головацький у статті “Слова вітання, благословенства, чемності і обичайності у русинів” засвідчує: “Його [народу) вітання, прощання, просьби, перепроси, понука, благословення дихають одним духом доброти, сердечні, ніжні, богобійні, а заодно чесні та гідні чоловіка “.

За умовами та змістом ситуацій спілкування в системі українського мовленнєвого етикету розрізняють 15 видів стійких мовних висловів:

1. Звертання.
2. Вітання.
3. Знайомство.
4. Запрошення.
5. Прохання.
6. Вибачення.
7. Згода.
8. Незгода.
9. Скарга.
10. Втішання.
11. Комплімент.
12. Несхвалення.
13. Побажання.
14. Вдячність.
15. Прощання.

Відбором етикетних мовних формул у кожному виді мовленнєвого етикету створюється та чи інша тональність спілкування, тобто соціальна якість спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм у процесі комунікації. В європейському культурному ареалі виділяють п'ять видів тональностей спілкування:

1. Висока.
2. Нейтральна.
3. Звичайна.
4. Фамільярна.
5. Вульгарна.

Високо тональність спілкування характерна для зустрічей на найвищому рівні – сфера суто формальних суспільних структур (урочисті збори, засідання, презентації, ювілейні заходи, прес-конференції, брифінги тощо); нейтральна тональність панує у сфері офіційних установ під час спілкування з колегами, співробітниками; звичайна тональність реалізується в сфері побуту (магазин, майстерня, пошта, транспорт тощо); фамільярна – в сім'ї, дружньому товаристві; вульгарна – в соціально неконтрольованих ситуаціях і перебуває за межею літературної мови.

Ділове спілкування пов'язане з вибором етикетних мовних формул двох видів тональностей спілкування – високо? то нейтрально/;

Важливо добре засвоїти чинники, що впливають на вибір словесної формули в конкретній ситуації спілкування:

- 1) вік, стать, соціальний статус адресата;
- 2) особисті якості співрозмовників;
- 3) комунікативні умови (місце, час, тривалість спілкування);
- 4) характер взаємин між співрозмовниками та ін.

В офіційному спілкуванні особливе значення мають ті види мовленнєвого етикету, які представляють категорію е/члмеосгщ, а саме: звертання, вітання, прощання, подяка, вибачення, прохання.

Звертання – найяскравіший і часто вживаний вид мовленнєвого етикету. Суть його полягає в тому, щоб назвати співрозмовника з метою привернути його увагу, звернутись з проханням чи пропозицією.

Система етикетних звертань української мови зазнала в своєму історичному розвитку найбільше змін, що пояснюється особливою залежністю від соціальної організації суспільства. Сьогодні реєстр слів-звертань офіційного вжитку складають пане (пані, панове), добродію (добродійко, доброди), друзі, товариство, колеги, громадо, громадянине (громадянку, громадяни), товаришу (товаришко, товариші), які супроводжують етикетні означення вельмишановний, вельмиповажний, глибокоповажний, високодостойний, шановний, дорогий.

Вибір звертання значною мірою залежить від тональності спілкування. Офіційна величальна функція закріпилася сьогодні за звертанням пане, понове. В офіційному, здебільшого усному, спілкуванні послуговуються цим звертанням у поєднанні з прізвищем або назвою особи за фахом чи родом діяльності, напр.: поне професоре, пане ректоре. Це шанобливо-ввічливе звертання поширилось в українській мові під впливом польської, в якій воно має нейтральне значення.

Як офіційне звертання до високопоставлених привілейованих верств суспільства “Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.” фіксує з XIV ст. Пізніше воно узвичаїлося як ввічлива форма звертання до людей незалежно від їх соціального становища в інтелігентному, а потім селянському середовищі. Вживалося самотійно або в поєднанні з іменем. До речі, в Галичині було

поширене звертання пане-добродію, пане-товаришу. У свідомості попередніх поколінь слово пан мало негативну конотацію, пов'язувалось з “гнобителями народних мас”.

Насправді слово Пан у грецькій міфології означає “покровитель усієї природи; господар”. Тому вживання в народних українських піснях, колядках звертання поне-зоспоарю є засобом вираження шанобливого ставлення до господаря долгу. Прикро, якщо хтось зауважує на таке звертання: “У нас панів нема!”. Так це ж погано, що таки вдалося за сотні років неволі вичавити з нас ГОСПОДАРЯ, ПАНА свого життя, свого слова і діла! Варто реанімувати і повернути в український мовленнєвий етикет цю формулу звертання до високоповажних осіб під час офіційних зустрічей.

Звертання добродію (добродійко, добродіі) вважають давньою почесною назвою осіб, що роблять добро. Як етикетне звертання фіксує “історичний словник української мови” Є. Тимченка з XVI ст. Поширене було здебільшого на сході України. Вживалось у сполученні з етикетними означеннями вельмишановний та з прізвищем, ім'ям, по батькові. У традиційному значенні варто вживати це звертання й сьогодні в різних сферах суспільного життя, зокрема діловій.

Звертання товаришу з'явилося в українській мові наприкінці XIX-початку XX ст. і використовувалося в інтелігентському середовищі в значеннях “1. Людина, зв'язана з ким-небудь дружною. 2. Людина, ідейно зв'язана з іншими людьми”. У радянський час це слово витіснило всі інші звертання, ідеологізувалося і функціонувало для називання соратника по партії. Дискусія про те, щоб замінити звертання товаришу лейтенанте (полковнику) на традиційне для українського війська звертання поне ще тільки починається. Більш поширеним є звертання “товариство” до групи людей, які пов'язані певною спільністю (інтересами, становищем у суспільстві тощо).

Звертання громадянине (громадянка, громадяни) обмежується правовою, юридичною сферою і підкреслює рівність усіх членів суспільства перед законом як осіб, що користуються громадянськими правами і мають певні обов'язки.

Однією з форм звертання до незнайомих людей, яким наперед виказуємо “кредит довіри”, є слово друзі. Це звертання набуло особливого звучання через часте використання його Президентом Віктором Ющенком під час виборів Президента та Помаранчевої революції в Україні.

У розмові з колегами, звертаючись до керівників установи, організації узвичаєною є форма звертання на ім'я та по батькові, напр.: Юліє Володимирівно. В Київській Русі ім'я по батькові виконувало функцію прізвища, наприклад, Анна Ярославна) тільки тоді, коли узвичаїлося прізвисько, будова найменувань стала двокомпонентною.

Отже, легко відмовлятися від власне українських звертань на ім'я та по батькові, очевидно, не варто. Однак треба наголосити на тому, що не по-українськи звучить звертання Олександрє Миколайовичу. Така традиція звертання здавна відома російській мові й не слід її переймати!

Згідно з церковною традицією виділяють три ступені священства. Вони співвіднесені з певними засобами титулування священників, дотримання яких обов'язкове у звертанні до духовної особи.

У християнстві найвищий чин у церкві – єпископ, або архієрей (у католиків кардинал). Це спільна назва для єпископа, архієпископа, митрополита. Єпископів прадавніх столиць (Єрусалим, Константинополь, Рим, Київ) називали патріархами.

До патріархів і Папи звертаються:

Ваша сеятосте.

До архієпископа:

До кардинала (найвищий духовний сан у католиків після Папи):

Ваша превелебносте.

Вашаа ясновельможносте.

До єпископа (у Західній Україні):

Владико.

Нижчі чини духовного сану – священник, пресвітер (у більшості християнських сект – виборний керівник релігійної громади). До священників звертаються: Панотче/ Отче/

Найнижчий священницький чин-архідиякон (старший диякон при єпископові), диякон (помічник священника чи архієрея при Службі Божій).

Заслуговує на увагу і вибір звертання до великої кількості слухачів на різноманітних зібраннях: зборах, засіданнях, конференціях тощо. Форму звертання звичайно визначає вид зібрання. Кожне звертання враховує своєрідність аудиторії, прагнення і можливість доповідача наблизитись до слухачів, напр.:

Вельмишановний пане ректоре, Вельмишановний пане голово, Шановні колеги, Дорогі друзі, Вельмишановний пане та панове!

Вітання виконує важливу функцію в комунікативному акті – з нього починається спілкування, а часто ним же і обмежується як етикетним ритуалом. Цим пояснюється спеціалізований характер і певний автоматизм вітальних висловів.

Перше враження про людину складається від того, наскільки щиро і привітно вона вітається. У вмінні вибрати доречну форму вітання виявляється загальна і мовна культура людини. Вибір залежить від того, в якому оточенні перебуває людина, від віку співрозмовника чи співрозмовників, від характеру стосунків між людьми, що вітаються чи прощаються, від того, де й коли це відбувається тощо.

Набір українських народних вітань надзвичайно різноманітний і поліфункціональний, напр.: Доброго ранку/ Добрий вечір/ Здрастуйте/ Дай, Боже/ існує цілий ряд сакральних вітань, напр.: Христос воскрес! Христос рождається!

Формул вітання в українській діловій мові порівняно небагато, але завжди можна знайти потрібний вислів, виходячи з конкретної ситуації, щоб висловити пошану до особи, напр.:

Добрий день – найпоширеніше вітання, яке фіксують пам'ятки з XV ст. Прикметник добрий вживається як синонім до слів приємний, сприятливий, а значення цілого вислову “побажання хорошого дня, удачі протягом дня”. Використовується у високій та нейтральній тональностях. Вітання Доброго дня/ Добридень/ обмежуються фамільярною тональністю. Залежно від часу дня для привітання з колегами по роботі використовують також вітання Доброго ронку/Добрий вечір

Прощання – це слова і вислови, які говорять, коли розлучаються. Мовленнєва частина прощання простіша, ніж вітання. Переважно це співвідносні формули, що мають інколи антонімічний характер, напр.: До побачення/ Прощай/ Будь здоров/ або функціонують як самостійні вислови чи як репліки-відповіді на власне прощальні слова, напр.: На все добре/ Бувайте здорові/ Щасливо/.

Вибір етикетних висловів прощання залежить від часу, на який розлучаються особи, тональності спілкування.

Діловий, або службовий, мовленнєвий етикет допускає формули прощання, які лімітовані високою тональністю і є закритими для

варіантності, наприклад: До побачення! – вислів стилістично нейтральний, найбільш вживаний у високій тональності. За походженням його вважають калькою з російського «свидание». Разом із висловами На все добре! До нових зустрічей! обслуговує також ситуацію розлуки в межах нейтральної тональності.

Прощайте/це прощальний вислів, пов'язаний з ритуалом просити пробачення перед розлукою за можливі провини.

Подяка означає висловити вдячність, бути вдячним за щось. У висловах подяки виразніше виявляється функція ввічливості, тому їх використання належить до обов'язкових етикетних настанов. Не раз вислови подяки вживають як знак ввічливої згоди або відмови на будь-яку пропозицію.

Вибір репліки-відповіді на подяку залежить від того, за що дякують. Наприклад, за їстівне кажуть На здоров'я!; за річ, одяг-Носи на здоров'я/ іт. ін. Універсальна, найбільш поширена відповідь на подяку це Прошу! Будь ласка!

Вибираючи формули подяки, треба враховувати значущість послуги, ситуацію. За незначну послугу можна сказати Дякую/ Спасибі/Вважають, що вислів Дякую/ запозичено в українську мову з німецької через посередництво польської, а вислів Спосибі/ є східнослов'янським явищем, яке виникло після прийняття християнства. Первинно це двослівна мовна формула вдячності Спаси Бог з вихідним значенням побажання спасіння Богом того, кому дякували. Цікаво, що в західнослов'янському аналогічному побажанні закладена ідея “Хай Бог заплатить тому, кому дякували”.

Посилюють вдячність слова щиро, сердечно, уклінно, дуже, дякую, вельми, напр.: Дуже вдячний за Вашу турботу/ Щиро Вам дякую/

В офіційних ситуаціях слова подяки часто вживаються зі словами дозвольте, прийміть, складаю (складаємо), напр.: Дозвольте висловити вам подяку/ Прийміть мою найщирішу вдячність/ Складаю щиру подяку/

Етикетні вислови подяки обмежено вживають у науковому мовленні в ситуаціях усного спілкування – після закінчення наукової доповіді чи лекції, практичного чи семінарського заняття, при захисті курсових, магістерських робіт чи дисертацій. Висловлюють вдячність за активну співпрацю, допомогу, корисні поради, напр.: Дякую за співпрацю! Дякую за увагу! Дякую за запитання! Дякую рецензентові

за слушні зауваження! Дякую керівникові за допомогу та цінні поради!

Рідко вислови подяки вживають у наукових статтях, монографіях, напр.: Автор складає щиру подяку професорові С. Дорошенку за цінні зауваження й поради, висловлені під час обговорення матеріалів цієї статті.

Вибачення означає усвідомлення своєї провини і намагання не спокутувати за допомогою спеціальних висловів. Воно завжди супроводжується проханням вибачити, тобто виявити поблажливість, простити провину.

У ситуації невеликої провини використовують у високій тональності конструкцію Прошу вибачення (пробачення, вибачити, пробачити)за... Підкреслено ввічливим висловом є Вибачте ласкаво за....

У нейтральній тональності вживають вислови:

Вибачте/ – нейтральний вислів, який, вважають дослідники, запозичений з польської мови, де він означав “роздивлятися, побачити, розпізнати”. Вислів Вибачаюсь/ за формою не відповідає змістові вибачення – дія скерована на самого мовця. Дієслово вибачатися позначає дію, яка не може бути спрямована на предмет, є неперехідним і функціонує в українській мові в значенні “просити вибачення, усвідомлюючи свою провину” безвідносно до об’єкта дії, відповідно може вживатися в контексті Вибачаюся.

Пробачте/поширилось під впливом слова польської мови *przepraszam*» “недобачити, пропустити”, однак розвинуло нове лексичне значення. Вживають в українській мові як вибачення, вияв перепрошення з XVI ст.

Прохання – спонукальна мовленнєва дія у ввічливій формі з метою чогось домогтися від адресата. Мовні засоби прохання можуть використовувати як вислови привернення уваги, напр.: будьте ласкав// будь ласко/Ласкаво прошу/; формулами позитивних реплік-відповідей на прохання є, напр.: Прошу! Будь ласка!

Вживаючи стрижнєве слово ласка, ми виявляємо привітність, доброзичливість.

Серед форм висловлення прохання в ситуаціях ділового спілкування використовують формули:

будь ласка – функціонує в українській мові з XVI ст. для вираження прохання, запрошення, вибачення. В ситуації чемного звертання до незнайомих старших за віком осіб вживають вислови

будьте так ласкаві/ Якщо Ваша ласка/З Вашої ласки/ в межах високої, нейтральної та фамільярної тональностей.

Прошу! – форма, яка, вживаючись з різною інтонацією, може обслуговувати кілька етикетних ситуацій: 1) Прошу! – прохання; 2) Прошу! – дозвіл; 3) Прошу? – спонукання до повторення сказаного при недочуванні.

На думку Ю. Шевельова, другий і третій варіанти ілюструють галицький внесок у збагачення лексики української мови та етикетних мовних засобів.

Поширеними у діловій сфері є ситуації, які передбачають оцінку діяльності людини, висловлених думок тощо. їх мовне забезпечення пов'язане з умінням ви брати та за сто су вати узвичаєні стандартні формули для вираження компліменту чи згоди.

Комплімент (франц. – вітання) – слова, які містять невелике перебільшення позитивних якостей людини (розумово-вольових, морально-етичних), а також стосуються зовнішнього вигляду тощо.

Особливість компліменту як елемента мовленнєвого етикету – викликати симпатію співрозмовника, піднести йому настрій, зробити приємність. Він допомагає людям спілкуватися, жити разом, працювати. “Коли людину підтримати, похвалити, підкреслити щось хороше в ній, – зазначає дослідниця А. Коваль, – вона почуває себе впевненіше, намагається дорівнювати уявленню, яке про неї склалося. Особливо це потрібно молодій людині, яка не завжди буває впевненою в собі, потребує підтвердження своїх позитивних рис і починань.

Вибір компліменту залежить від статі (здебільшого компліменти говорять жінкам), соціального становища адресата, характеру взаємин чи ступеня близькості (неввічливо, наприклад, казати компліменти малознайомим чи незнайомим людям), від ситуації спілкування і попереднього змісту розмови.

Словесна люб'язність є одним із психологічних прийомів досягнення прихильності підлеглих, з одного боку, та керівника, з іншого. Наприклад, керівник може адресувати комплімент співробітникові під час роботи, напр.: Мені приємно разом з вами працювати/ Ви чудовий фахівець/ Вдалий комплімент завжди спонукає до зворотної люб'язності, напр.: Я щасливий працювати під Вашим керівництвом!

Відповідями на комплімент можуть бути вислови: Дякую/Дякую, але Ви перебільшуєте/ Я радий (радо) це чути. Мені приємно це чути.

Своєрідним виявом наукового компліменту є стереотипні конструкції, які використовують у текстах рецензій для підкреслення актуальності конкретної праці.

Комплімент повинен констатувати, стверджувати наявність характеристики, а не містити рекомендації щодо покращення. Краще сказати людині добрі слова з авансом, ніж моралізувати. Вміння радіти чужим успіхам – це мірило шляхетності, доброго тону.

Згода – це позитивна відповідь на прохання, наказ, погодження з думкою, твердженням співрозмовника. Виражають переважно фразами Так! Звичайно! Безперечно! Добре! будь ласка! Погоджуюсь!

Репліка адресата на прохання щось зробити, яка має відтінок небажання, відмови чи сумніву, містить слова правдоподібно, не можна заперечувати, але... та ін.

У системі наукового етикету єдність поглядів, наприклад, рецензента (опонента) й автора, виявляється через оцінку конкретних положень рецензованої праці, напр.: Ми погоджуємося з автором; Як справедливо зазначає автор тощо.

У разі незгоди етикет наукового спілкування передбачає виклад інформації у пом'якшеній формі. Доречно використовувати форми умовного способу дієслів, напр.: доцільно було б; хотілося б; або вставні слова, напр.: мабуть, напевно, можливо, очевидно, на мою думку. Такі конструкції, звичайно, не використовують, якщо йдеться про принципи розбіжності з положеннями, які висуває автор. Однак і в цьому випадку науковий такт вимагає висловлювати незгоду без зайвої категоричності. Хоча треба дбати, щоб надмірна “дозованість” наукової критики не перетворювала її на “стильову барву”, що підмінює виважене, об'єктивне й вичерпне осмислення наукового доробку.

Досконале спілкування спроможне стати ключем до успіху в суспільстві та на етапах досягнення професійної кар'єри, тоді як неправильність його є причиною багатьох конфліктів між людьми. Подолати перепони на шляху до взаєморозуміння та визнання допомагає ретельне дотримання правил лінгвоетикету.

Повноцінне виховання дошкільника відбувається в умовах тісної співпраці сім'ї та дошкільного закладу. Як відомо сім'я є

першим і найважливішим інститутом соціалізації дитини. Але так як більшість батьків змушене займатися “пошуком” засобів існування, діти проводять дуже багато часу (9-10 годин на день) в дитячих садах.

По суті, їх вихованням займаються педагоги, які діють за спеціально розробленими програмами. Але вплив сімейного виховання на формування особистості дитини відіграє значну роль. Якщо вимоги, які пред’являються до дитини в дитячому садку і сім’ї, не узгоджені, то виховання корисних навичок і звичок буде дуже ускладнено. Так як загальновідомо, що закріплення будь-якого вміння відбувається при багаторазовому повторенні. Тому наше дослідження сьогодні дуже актуально. Дошкільні установи повинні перетворитися у відкритий соціально-педагогічний комплекс з широкою участю батьків у й роботі. Ця взаємодія в інтересах дітей.

Вплив народного мистецтва на виховання дітей

Народне мистецтво як один із найбільш важливих засобів створення і втілення вищих естетичних цінностей сприяє пробудженню самостійної моральної волі людини.

Видатні мислителі та просвітителі різних часів розвитку українського суспільства: Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко та інші – підкреслювали вагомість народного мистецтва як форми суспільної свідомості, стверджуючи, що спілкування з ним є способом передачі культурних, етичних і естетичних цінностей, духовного становлення особистості. Сучасний стан розвитку нашого суспільства характеризується зростанням етнічної свідомості народу, посиленням його інтересу до вітчизняної давнини, усвідомленням необхідності збереження традиційного народного мистецтва як генофонду його духовності.

Народне мистецтво в Україні є складником національного способу життя, виразником його етнічних ідеалів. Любов до традицій, народних ремесел і в цілому – до розуміння сутності національних цінностей плекає і формує любов до рідного краю, до своєї Батьківщини, адже найголовнішим завданням суспільства завжди було, є і буде виховання поколінь гуманістів і патріотів, формування в них людської особистості, яка усвідомлює, хто вона, хто її батьки, який її історичний терен, розуміє свою відповідальність перед народом, перед Вітчизною.

В. Сухомлинський у своїх дослідженнях стверджував, що пізнання мистецтва збагачує людину, множить її сили, зміцнює світогляд. Адже світогляд базується не тільки на сумі знань, але й на морально-естетичному, емоційному світі людини, у тому числі й на почутті прекрасного.

Народне мистецтво збагачує емоційно-почуттєву сферу людини, пробуджує сприйнятливість до прекрасного, стимулює розвиток образного мислення, асоціативної пам'яті, художньої уяви, а також формує естетичну культуру особи, виховує активне ставлення до естетичних явищ у дійсності та мистецтві, формує навички оцінної діяльності, розвиває прагнення до творчої самореалізації в різних видах художньої діяльності.

Народне мистецтво допомагає збудити і розвинути в людині почуття національної і власної гідності. Саме завдяки мистецьким творам нині ми можемо осмислити й оцінити високий рівень культури наших далеких пращурів.

Не знаючи свого минулого, не можна осмислити сучасне. Мова наших далеких попередників у численних орнаментах, символах донесла до нас їхній духовний світ. Народне мистецтво – це і є сама природа, й історична пам'ять народу, і неперервний зв'язок у часі. Воно має високоморальні основи, високі естетичні й форми, а тому відіграє важливу роль у духовному розвитку нації. Народне мистецтво завжди має національний характер, що виявляється через складну систему зв'язків із природою, історією народу, способом життя і праці, що формують його світогляд, сприйняття, почуття, систему естетичних цінностей.

Традиційне народне мистецтво завжди залишалося гарантом самозбереження народу, безперервності національної культури. У ньому закладені споконвічні ідеали, моральні цінності, народна мудрість, що дійшли до нас через напластування життєвого досвіду, вірувань, світосприйняття різних епох.

Пізнання народного мистецтва необхідне кожній людині. В.Скуратівський писав: “По тому, як ми будемо оберігати свої кращі традиції минулого, наступні покоління не тільки оцінюватимуть нас, але й збережуть наші сьогоденні набутки, які згодом також стануть традиціями”.

Основне заняття циклу – творче. Воно дає дошкільникам найбільшу насолоду, адже діти малюють за задумом у межах визначеної теми. Якщо перша зустріч здивувала і створила на них

враження, дві наступні дали збагнути таємниці і відтворити їх на аркуші паперу, то заключна частина дала змогу досягнути всю тему і пропустити її крізь себе, виразити своє ставлення, свої почуття в малюнку.

Кожний цикл включено в систему занять у певній послідовності – так, щоб чергувалися різні види робіт.

Необхідною умовою є атмосфера на заняттях з малювання. Установлений академічний стиль має поступатись їй місцем, адже лише розкута дитина здатна глибоко відчувати і передати свої почуття.

Діти закінчують свої роботи неодноразово. Хто закінчив – вільний, він досяг мети і тепер може спостерігати за дітьми, за діями товаришів, оцінювати їх результати. Вони не повинні залишити студію не розглянувши всі малюнки.

Той, хто глибоко занурився у роботу, має право закінчити її. Від того, чи закінчують юний художник своє творіння, залежить його даліше ставлення до роботи. Незакінчений малюнок, перерваний процес – небезпечні. Вони можуть спричинити байдуже ставлення до малювання.

Пошук технологій навчання та виховання дітей, які сприяли б творчому зростанню особистості, – одне з найголовніших завдань сучасної дошкільної педагогіки.

Ми систематично використовуємо у своїй діяльності завдання за ТРВЗ, що сприяє оволодінню дітьми методами пошуку нового, розвитку системного та діалектичного мислення, розвитку творчої уяви, фантазії, зниженню психологічної інерції.

У нашій роботі позитивно зарекомендували себе такі методи і прийоми: розвивальні ігри й вправи, проблемні запитання, проблемно-пошукові ситуації, експериментальні дослідження, систематичні спостереження, логічні задачі тощо.

Створення атмосфери творчості, пошуку нового – одна з умов побудови навчально-виховного процесу у нашому дитсадку, яка складається з таких складових:

високий рівень сформованості елементарних пізнавальних процесів;

високий рівень активного мислення;

високий рівень організованості і цілеспрямованості пізнавальних процесів.

З огляду на це ми спрямовуємо розвиток дитини за напрямками:

а) дитина пізнає, сприймає та засвоює довкілля;

- б) дитина впливає на довкілля;
- в) дитина набуває здатності до орієнтації та саморегуляції; в неї формується особистісний підхід, до явищ, середовища, вчинків, а знання стають практично спрямовані.

Важливим є вміння вихователя повсякчас ставити дитину в такі умови, коли вона самостійно приймає рішення. У центрі, уваги повинна перебувати не середня дитина, а кожна дитина як особистість у своїй унікальності. Алгоритм дій технологій підведення дитини до творчості: діяльність дитини не повинна регламентуватись, а її процес повинен бути організований так, щоб у ньому були елементи творчості; потрібно викликати інтереси, крізь які проходять усі зовнішні впливи, породжуючи внутрішні стимули, що є збудниками активності особистості. Розглянемо типові і особливі форми роботи з дітьми з ознайомлення їх з творами народного мистецтва.

Форми роботи з ознайомлення дітей дошкільного віку з українським народним одягом.

Дітей усіх вікових груп (починаючи з другої молодшої групи) знайомлять з українським національним одягом, як жіночим, так і чоловічим.

З другої молодшої групи ознайомлення дітей з національним одягом доцільно зробити на ляльках одягнених у національні костюми. Середня група – проводять заняття на яких дітям показують натуральні моделі українського одягу (чоловічі, жіночі, дитячі). Одягають дітей в костюми, працівників ДНЗ, батьків. Старша група – показують альбоми українського одягу, ознайомлюють їх з регіональним одягом. Влаштовують виставки одягу (можна провести свято або відвідати музей в ДНЗ).

Форми роботи з ознайомлення дітей молодшого дошкільного віку з українською народною іграшкою.

Ознайомлення з народною іграшкою слід починати з молодшої групи. Показують її під час читання творів усної народної творчості, декоративного малювання, ігрової діяльності.

З дітьми розглядають кутські, косівські іграшки, забавляються свищиками, сопілкою. Дітей знайомлять з найпростішими іграшками різних регіонів (1 мол. група – музичні народні інструменти: скрипки, дудочки, сопілки, вуркала (гудок із дерева), деркачі, іграшки-пищики,

глиняні свищики у вигляді пташечок (голуб, зозулька), коників, баранців; 2-га мол. група -лялька – українка з віночком й у вишиванці, ляльки в різних вбраннях, вершники на конях, музиканти, млинок, цурки, дзиги, глиняний свищик, глиняні чи гіпсові іграшки, іграшковий посуд (макітра, цеберко, глечик), тварини та птахи (собака, баранчик, конячки, цапок, зайчик, вовчик, осел, качка, голуб, курка, півень).

Вихователь не тільки розповідає про іграшки, а й залучає дітей до зображення елементів окремого розпису: мазків, крапочок, рисочок. Всі заняття супроводжуються читанням творів українського фольклору, народними хороводними іграми з цими іграшками. Використовуються наступні методи:

наочні: демонстрація (розгляд різних іграшок з дерева, глини тощо); словесні: бесіда, розповідь вихователя, читання творів художньої літератури;

практичні: ігри (використання народних іграшок з тканини, дерева, глини в іграх дітей тощо).

Форми роботи з ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з народними промислами та ремеслами українців.

Засоби і методи цієї роботи традиційні:

розповіді вихователя; використання творів художньої літератури;

показ народних іграшок, виробів народних майстрів, предметів побуту тощо; ігрові заочні екскурсії-подорожі;

узагальнюючі заняття, що підсумовують знання дітей про народні промисли та ремесла.

Цікавим є прийом на закріплення знань про народні ремесла – створення ігрової ситуації (або проведення розваги, наприклад “Ярмарок”).

Дидактичні ігри: “Що з чого зроблено?”, “Вгадай вид народного ремесла”, “Розкажи про виріб, який найбільше сподобався”, “Який візерунок кращий?”, “Де знаходив майстер кольори та візерунки?”, “Знайди знайомі рослинні-елементи у візерунках”, “Що нагадують ці ягоди?”, “Чиї це пелюсточки і листочки?”, “Відшукай геометричні фігури в орнаментах”.

Доцільно провести ряд тематичних занять та бесід за такою орієнтовною тематикою: “І на тім рушничкові...”, “Чарівна витинанка”, “Зачароване веретено”, “При гончарному крузі”.

Також слід використовувати народний фольклор – приказки та прислів’я, казки.

Для дітей цікавою буде зустріч з народними умільцями, (якого можна запросити на заняття) розповідь майстра про ремесло, виготовлення виробів разом з майстром.

Особливості ознайомлення дітей дошкільного віку з побутом українців (інтер’єр житла, посуд, кухня).

Знайомство дітей з хатнім інтер’єром, подвір’ям, посудом починають з молодшої групи. З побутом знайомлять дітей в повсякденному житті: сюжетно-рольових іграх, іграх-драматизація, під час бесід, на екскурсіях-оглядах, при проведенні свят та обрядів, створенні ігрових ситуацій; знайомлення з кухнею проводиться, також під час обіду.

Тематика занять залежить від віку дітей. Це можуть бути, наприклад, у молодшій групі такі заняття, як “Мамина (чи бабусина) світлиця”, “Садок вишневий коло хати”, “З бабусиної скрині”; у середній групі: “Виставка посуду”, “Виставка українського одягу”. “Чорнобривців насіяла мати” і т. ін.

З дітьми старшого дошкільного віку тематика занять ускладнюється, їх знайомлять у доступній формі з історією українського села, будівлями, оселями, подвір’ями, речами домашнього вжитку, посудом, одягом (традиційним, буденним, святковим), національними стравами (борщ, крученики, галушки, вареники, узвар). Орієнтовні теми занять: “Село в нашій Україні, неначе писанка село”, “Подорож до прадіда та прабабусі”, “Лелечине гніздо”, “Про що нам скриня розповість?”, “Гостинність українського дому”, “Святкові вечорниці” і т. ін.

Ознайомлення дітей з традиціями української національної кухні починають з другої молодшої групи. Дітей знайомлять з поняттям “українська національна кухня”, дають елементарні знання про українську їжу.

Дітям розповідають про українські страви (український борщ, галушки, вареники, бринзу). Дають поняття про обрядову їжу (коровай, кутя, паска тощо). (Наприклад: Під час обіду дітям подали

пшеничну кашу, вихователь розповідає, про те, що колись козаки завжди їли цю кашу перед тим як мали йти в похід. В народі кажуть, що пшенична каша дає сили і здоров'я, а пшениця козака оберігала від злих духів, кулі і шаблі).

У старших групах ознайомлюють із стародавніми стравами.

Специфіка використання українських народних казок в різних формах роботи з дітьми дошкільного віку.

Казки сприяють розвитку в дітей творчої уяви, логічного мислення. Слухаючи казки, які розповідають дітям дорослі, діти й самі прагнуть складати казки. Казки впливають на естетичне виховання дітей, особливо якщо вони розповідаються в незвичній, казковій обстановці, в чарівній кімнаті казок.

Види занять з казкою: читання; розповідання; переказування; бесіди (на морально-етичні теми; за змістом казки; за змістом ілюстрацій та репродукцій художніх картин на казкові сюжети) ; театралізація-розігрування та показ казки вихователем; драматизація-розігрування в ролях знайомої дітям казки; відтворення характерних рис героїв; ігри за сюжетами знайомих казок; перегляд казок; узагальнюючі бесіди за казками “в гостях у казки”; тематичні розважальні заняття “бабусині казки”; дидактичні ігри “з якої казки герой?”; свято казки в днз тощо; молодший дошкільний вік – казки про тварин; старший – чарівні та соціально-побутові казки.

Проблема формування творчого потенціалу дитини є складною, багатоаспектною і разом з тим дуже важливою для сучасної психолого-педагогічної науки та практики освітньої галузі. Розумне поєднання, врахування різних аспектів цієї спільної проблеми дозволить досягти успіху в розвитку дитячої творчості, розвитку особистості в цілому.

Отже, навчально-виховний процес у дошкільних навчальних закладах має будуватися на принципах інтеграції родинного і суспільного дошкільного виховання, на засадах національної культури, творів народного мистецтва у поєднанні з передовими надбаннями світового досвіду.

На думку В. Сухомлинського, “світоглядно-теоретичні установки учителя повинні впливати з глибокого розуміння краси людських почуттів, людської душі. їх зміст перебуває в єдності з моральними категоріями добра, гідності і честі”. У підвищенні дієвості естетичного впливу автор надавав вирішального значення

загальній атмосфері шкільного життя, тобто високій культурі спілкування в колективі.

Він вважав, що естетичні цінності будуть безсилі в умовах, де панує грубість, непорядність у буденних стосунках. В. Сухомлинський, відстоюючи єдність морального й естетичного у виховному процесі, сформулював своєрідний закон – аксіому естетичного виховання – про те, що в гармонійному поєднанні краси, яка оточує людину, і краси самої душі людини провідна роль належить красі людських стосунків.

Дитина ще не сприймає цієї краси розумом, але вона відчуває її серцем, краса для неї у справедливості. На думку Сухомлинського, переживання несправедливості притуплює чуттєвість, а це необхідна передумова високої естетичної культури. Не відчуваючи краси в людях, дитина не прагне до ідеалу людяності і у своїй поведінці.

У педагогіці поняття “естетичне виховання” визначається як розвиток здатності сприймати, відчувати, розуміти прекрасне у житті, у мистецтві, виховувати у собі прагнення жити самому за законами краси. Метою естетичного виховання є формування у людини здатності естетично ставитись до навколишнього світу: сприймати і оцінювати істинно прекрасне, піднесене, комічне, трагічне, формувати в собі культуру людських почуттів.

Цей термін не є ізольованою частиною педагогіки, а взаємодіє з усіма її сторонами. Повноцінний розумовий і фізичний розвиток, моральна чистота і активне ставлення до життя і мистецтва характеризують гармонійно розвинену особистість, удосконалення якої в основному залежить від естетичного виховання.

Естетичне ставлення людини до світу формується і розвивається упродовж усього життя, але не всі періоди життя рівноцінні для забезпечення естетичного розвитку. Спільні дослідження психологів і педагогів довели, що за останні роки значно підвищився рівень естетичної діяльності дітей, який проявляється вже в ранньому віці.

Молодший шкільний вік у дітей – це найбільш сприятливий період для всебічного розвитку особистості. Будь-які намагання естетичного виховання у старших класах не можуть компенсувати того, що втрачено у початкових класах. Дослідження свідчать про те, що завдяки належній роботі з молодшими школярами, у них вдається сформувати досить високий рівень розуміння краси навколишнього світу, творів народного декоративно-прикладного мистецтва.

Причиною низького рівня естетичного розвитку у дітей початкових класів можна вважати не особливості їх розвитку, а малоефективні методи роботи педагогів. Для того, щоб цілеспрямовано формувати естетичну культуру школяра, учитель повинен чітко усвідомлювати, з чого складається ця культура, які психологічні і педагогічні процеси покладені в її основу і як ці фактори впливають на дитину.

Окремі аспекти проблеми естетичного виховання досліджували Л. Занков, І. Глинська, М. Завадська, Л. Салтикова, Д. Кабалевський, В. Кузь, В. Кириченко, Б. Йєменський. Вони акцентували увагу на тому, що естетична діяльність самих дітей – це той матеріал, на який потрібно спиратися, навчаючи естетично сприймати і оцінювати світ.

Особлива роль у прискоренні розвитку різноманітних естетичних нахилів і здібностей школярів належить розвивальному навчанню. Сучасне розуміння ідей розвивального навчання підготовлене довготривалими пошуками світової педагогічної думки таких засобів навчання, які найбільшою мірою сприяють розвитку дитини.

Думки про розвивальне навчання висловлювали видатні педагоги: І. Песталоцці, А. Дістерверг, К. Ушинський та ін. Наукове обґрунтування знаходимо у працях відомого психолога Л. Виготського. Досліджуючи психічний розвиток дитини, він виявив необхідність побудови системи навчання, яка б не просто спиралася на випадкові інтелектуальні здібності, а формувала їх, створивши необхідні умови для розвитку особистості.

Особливу роль у розумінні ролі естетичного впливу на формування особистості людини, зокрема молодшого школяра, відіграє відома праця Л. Виготського “Психологія мистецтва”.

Ідея Л. Виготського стала провідною для створення авторських концепцій навчання і виховання учня початкової школи, створених Н. Менчинською, Л. Занковим, Д. Ельконіним, В. Давидовим та інших. Їх праці підтвердили, що у молодшому шкільному віці закладений великий резерв розумового розвитку, який, на думку В. Сухомлинського, повинен здійснюватись поряд із розвитком емоційної сфери, духовного життя особистості та культурою здоров’я.

Зміни, які відбуваються в галузі освіти, у новому тисячолітті вимагають від учителя глибокого осмислення всіх аспектів

розвивального навчання, введення нових методів та організаційних форм.

Велику роль у поширенні ідей розвивального навчання відіграють праці Л. Занкова, зокрема, його висновки про необхідність у розвитку спостережливості вольових якостей, розумових умінь, поглиблення і збагачення естетичних почуттів. Основними принципами забезпечення такого рівня навчання вчений вважав навчання на високому рівні труднощів, високу питому вагу теоретичних знань, швидкий темп засвоєння, усвідомленість процесу учіння, розвиток усіх школярів, незалежно від їхньої готовності до навчання.

Розвиток дитини відбувається в різних видах естетичної діяльності, що виявляється, відповідно, в різних видах діяльності: заняттях образотворчим мистецтвом, музикою, читанні літератури, відвідуванні театру, спілкуванні з природою тощо. Усі види розвитку тісно взаємопов'язані, доповнюють і підсилюють один одного. Завдяки розвивальному навчанню здійснюється формування у молодших школярів нових знань, умінь і навичок та творчого ставлення до навчально-виховного процесу. Роль учителя полягає у допомозі школярам самостійно досягнути позитивних результатів естетичної діяльності, визначити шляхи їх саморозвитку та самовдосконалення.

Учням молодшого шкільного віку властиві образність мислення, відсутність стереотипів та естетичне світосприйняття. Ці якості свідчать про високий потенціал творчих здібностей цієї вікової категорії.

Отже, естетичне виховання молодших школярів має високий розвивальний потенціал за умови врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів і передумов формування у них поглядів, які склалися на попередньому етапі розвитку. Воно здійснюється під впливом багатьох факторів: природи, літератури, театру, творів декоративно-прикладного мистецтва.

Важливе місце при цьому займає використання художніх технік народного мистецтва. Форми роботи з молодшими школярами зумовлені видами естетичної діяльності, які планує вчитель, а їх різноманітність забезпечує комплексний системний підхід до впливу на особистість. Однак особлива роль у естетичному вихованні належить народному мистецтву, промислам і ремеслам, якими так

щедро багата українська земля. Навчання образотворчому мистецтву є важливим компонентом навчально-виховної роботи в школі.

Основою викладання малювання є прищеплення дітям ґрунтовних графічних навичок, виховання образотворчих умінь і подання теоретичних відомостей з образотворчого мистецтва. З-поміж інших видів мистецтва образотворчество є унікальним у вирішенні завдань як художнього, так і особистісного розвитку, громадського і духовного становлення підростаючого покоління. Це зумовлено не тільки психоемоційною природою сприймання образотворчого мистецтва, а й тим, що вже в ранньому віці образотворча діяльність стає однією з найдоступніших і емоційно-захоплюючих форм творчості.

Ткацтво як різновид декоративно – прикладного мистецтва

Серед великої кількості видів декоративно-прикладного мистецтва в Україні, ткацтво та килимарство посідають одне з найвизначніших місць. Українським художнім тканинам властиві – глибока своєрідність і самобутність. Це пояснюється, тим, що на землях України ці види мистецтва мають багату історію, яка сягає в глибину століть.

Ткацтво – один із найдавніших і найважливіших елементів національної культури українського народу. Воно належить до найбільш поширених видів господарської діяльності й народного мистецтва, яке має багатовікову історію і глибокі традиції.

Ткацтво можна віднести і до господарської діяльності, і до народного мистецтва. Воно має візову історію та виплекані багатьма поколіннями глибокі традиції. Свідченням наявності ткацького виробництва на землях східних слов'ян ще в стародавні часи є археологічні знахідки у ранні неолітичні культури. Виготовлення тканин в домашніх умовах в такій кількості було зумовлене нагальною суто практичною потребою людини в тканинах, щоб вбратися, оздобити житло, використати їх з господарською метою.

Матеріалом для ткацтва з прадавніх часів були волокна льону, коноплі, а також вовна. Це стало закономірним, вважаючи те, що Україна мала провідними господарськими галузями скотарство та хліборобство. Вівчарство давало можливість використовувати овечу вовну для створення тканин, а хліборобство вирощувало культури, придатні для подальшого виготовлення ниток.

Найвірогідніше, що поперед лляного та конопляного матеріалу була найбільш використовувана вовняна пряжа, адже коноплю, а тим більше льон почали вирощувати набагато пізніше за користування вовною. З появою ниток рослинного походження обробка волокон та прядіння пряжі для створення тканини стало одним з найважливіших хатніх занять у кожній родині в селах. Для більш зручного прядіння створили веретена-; на нижній кінець яких натягували кружальця з глини або каменю – так звані пряслиця. Вони підсилювали обертання веретена. Так робили перші оптимізації в процесі ткацтва.

Ткацьке виробництво об'єднує підготовку сировини, прядіння ниток, виготовлення з них тканин і заключну обробку: вибілювання, фарбування, ворсування, вибивання тощо. За походженням тканини можна виділити: бавовноткацтво, шовкоткацтво, льоноткацтво, вовноткацтво та ін.

Це заняття було більш притаманне жінкам, дівчатам, підліткам, молодицям. У кожній селянській хаті мав бути свій верстат, і якщо жінка не вміла ним користуватись і не пряла вдома тканини та не виконувала всі відповідні ткацькі роботи – вважалось, що вона не була повноцінним членом своєї громади.

Для виготовлення тканин стали використовувати більш вдосконалені горизонтальні верстати. В них є пристрій для руху ниток основи – вони опускаються або піднімаються з його допомогою. Нитки рівномірно розташовуються по всій ширині, крім того, це дає рівномірне прибивання ниток піткання. При виготовленні тканин переплітаються дві системи ниток – основи та утка (тобто піткання), робиться це завдяки різній кількості підніжок.

До початку XX століття ткацтво було на всій території України фактично найпоширенішим домашнім ремеслом, яке чи не на 100 % забезпечувало потреби в тканинах мешканців села і – значною мірою – міста. Центрами народного ткацтва нині є різноманітні артілі (добровільне об'єднання осіб, для досягнення спільною працею, певної господарської мети) та художньо-виробничі об'єднання. У деяких регіонах (Карпати) ще й нині практикується подекуди кустарне (переважно дрібне домашнє товарне виробництво на ринок) виробництво народних тканин в домашніх умовах в основному для власних потреб. Ткацтво як художній промысел є досить поширеним на Покутті, Поліссі, Поділлі, Львівщині, Стрийщині й Дрогобиччині.

Художнє ткацтво – це ручне або машинне виготовлення тканин на ткацькому верстаті. Ткацтво найдавніше ремесло, оскільки

інтер'єр помешкання українців завжди прикрашався тканими килимами, веретами, скатертинами, рушниками, пухнастими вовняними ліжниками. Основний декор у ткацтві поперечносмугастий, геометричний, рідко стилізований, рослинний.

Ткацтво є однією з найважливіших складових національної культури українців. Воно існувало на українських землях ще з доісторичних часів. Ткацтво належить до найпоширеніших видів ремесла і народного мистецтва й поширене по всій етнічній території. Про прадавність цього виду господарської діяльності свідчать як архаїчне приладдя (“прядки”, “верстати”, “кросна” і т.ін.), так і давня термінологія, що має багато спільного з термінологією найбільш близьких українцям сусідніх народів – сербів, хорватів, македонців, західних слов'ян.

Ткані вироби за своїм складом можуть бути лляні, вовняні, конопляні, бавовняні або змішаної сировини – комбіновані, коли при їх виготовленні використовували два чи більше видів пряжі відповідно.

Розрізняють тканини і за технікою виготовлення: вони можуть бути полотняні, саржеві (ремізно-човникові), килимові, перебірні, ворсові.

Полотняне найпростіше переплетення робиться на двох підніжках, саржеве – на трьох, чотирьох або навіть шістьох підніжках. Саржеві тканини мають особливий дрібний візерунок у формі ліній, зигзагоподібних чи скісних, або ромбиків. Нитки основи та утку при різних напрямках застилання на поверхні тканини створюють світло-тіньові переходи в тонах. Саржева техніка дуже часто використовується при ткацтві народних тканин, покривал, скатертин, запасок тощо.

Перебірна техніка використовується інакше: тло тканини виготовляється саржевим або полотняним переплетенням ниток, при чому допомагають в цьому різна кількість ремізок. Окремі нитки основи піднімають додатково вручну або простими пристроями (рейками, прутиками) – так складається основний візерунок. Для перебірних тканин характерний рельєфний узор, що виступає над тлом тканини, він може бути по всій ширині готового виробу або на певних його ділянках. Нитки узору прокладаються різними способами, відповідно перебірні техніки поділяються на дві групи: класичний перебір та різноманіття його варіантів. До варіантів відносять “перетик”, ткання “на прутах”, “під дошку”, “під полотно”,

“вибором” або іншими способами. Перебірна техніка використовується для виготовлення узорних смуг на веретах, скатертинах, запасах, рушниках, фартухах та ін.

Згадаємо “закладну” техніку для килимів – “у вічко”, “на косу нитку”, “на пряму межову нитку”. В цій техніці нитки піткання різного кольору прокладають на окремих ділянках по всій ширині виробу відповідно до узору, вони переплітаються полотняним плетенням. Це дуже поширена по всій Україні техніка. З її допомогою виготовляють килими, сумки, рушники, фартухи.

Ворсова техніка поділяється на два види, і виготовляють нею тканину з петельчатим та розрізним ворсом. Тлом для неї слугує тонка пряжа, короткі кінцівки товстіших та м’якших ниток або петель, що звисають вільно (“кучері”), створюють в подальшому ворс. Вони прокладаються у місцях візерунків чи по ширині виробу, суцільно. Ця техніка використовується для створення покривал на Буковині, на Поліссі – рядна, гуні (Лемковщина, Бойківщина), коци (Полтавщина, Харківщина).

Щодо функціонального призначення тканини можна поділити всі готові вироби на три групи: це для створення одягу, для натільного вбрання та при впорядкуванні житла. Це тканини для сумок, для чоловічого поясного вбрання, верхнього одягу для чоловіків та жінок, сорочок та хусток тощо. Виробляли суцільні речі для поясного вбрання жінок (фартухів, запасок, плахт, горбаток), робили доповнення до костюмів як чоловічих, так і жіночих – пояси та ін.

Виготовлення тканин в домашніх умовах на сьогодні значно скоротилось, їх виготовлення продовжується в Карпатах, на Поліссі, подекуди в західних, східних та центральних областях України. Залишились найбільш майстерні ткачі, що продовжують ткане ремесло та його принципи і засади і за наших часів, зберігаючи таємниці виготовлення тканин, що використовуються для оздоблення та декорування сучасного одягу та житла.

Більш за все продукції зараз виготовляється на підприємствах народних промислів або в виробничо-художніх об’єднаннях. В них працюють багато ткачів, що зберегли свій талант та примножують знання та навички. Художники та майстри підприємств і фабрик створюють зразки тканин для малосерійного та масового виробництва, використовуючи свою майстерність та творчі здібності.

Гуцульське ткання з його традиціями та особливостями виготовляється на Косівському художньо-виробничому комбінаті. Тут працюють ткалі з гірських сіл, об'єднані бажанням продовжувати та берегти традиції і характерну специфіку регіону. На комбінаті виробляють ліжники з різноманітними узорами, накидки на крісла, серветки, рушники, крайки, тканини, з яких робиться сценічне вбрання та святкове. Основними мотивами є сколики, ромби, клинці, хрестоподібні фігури та багато іншого, не менш цікавого. Кольорова гама тканин Гуцульщини багата насиченими теплими барвами – жовта, червона, оранжева, та підпорядкованими чорною, зеленою тощо.

На Івано-Франківщині нещодавно відродили осередок покутського ткання. Знаходиться він у Коломиї. Верети, рушники, серветки, тканини для суконь, купонні тканини, для сценічних та фольклорних костюмів. Характерні особливості композиції цього регіону є розети, ромби, кучері, хрестоподібні фігури тощо. Червона та вишнева барви підкреслюються чорно, жовтою або зеленою.

Килимарство як різновид декоративно – прикладного мистецтва

Традиційна, найбільш важлива і поширена в усіх місцевостях України галузь народного ткацтва – килимарство. З найдавніших часів килими служили людині для утеплення і прикрашання житла (завішування стіни, покривання скрині, стола, ліжка, підлоги, саней), виконували обрядові та естетичні функції (використовувалися у святкових, урочистих, весільних і похоронних обрядах). Килими були обов'язковою частиною віна (приданого жінки); ними сплачували данину.

Килимарство являє собою виготовлення килимів, а також килимових виробів (гобеленів, доріжок, килимових покриттів) ручним або машинним способом. Важливе значення для килимарства мають добір якісної сировини (волокон), відповідна підготовка пряжі, прядіння ниток, їх фарбування, техніка ткання, принципи орнаментально-композиційного розв'язання і кінцева обробка виробів: зарублення, в'язання тороків, вирівнювання, вичісування.

Сировиною для виготовлення килимів була вовна, льон та коноплі. По всій території України побутували великі килими та вузькі й довгі килимові доріжки. Побіч різних технік виготовлення

килимів (лічильна, гребінкова, ворсова) склались також цілі школи та напрямки українського народного килимарства – килими решетилівські, дігтярівські, гуцульські, хотинські, бесарабські. Але практично всі українські килими є двосторонніми.

Щодо орнаментів та барв українське килимарство можна поділити на дві основні смуги – Правобережжя й Галичина з переважанням геометричного орнаменту й Лівобережжя з рослинним орнаментом. Яскраво відчутні в українському килимовому орнаменті східні впливи мають двояке походження.

Визначальною рисою українських килимів є їх зважений композиційний (переважно симетричний уклад і дуже згармонізований колорит. Багато орнаментальних мотивів споріднені із дереворізьбними (“райське дерево” з іконостасів), вишивковими та писанковими. Рослинні орнаменти східного походження переважно інтерпретуються українськими килимарями на свій лад, що виявилось у наближенні чи перетворенні зображень традиційних східних рослин на рослини і квіти, відомі в Україні.

Геометричні ж форми переважно розвивають такі мотиви як зубчатка, ламана лінія, ромби, спіралі та зірки. Тісно пов’язана із ткацтвом також окрема галузь виробництва, що носить назву вибійки (нейстри, мальованки, димки) і полягає у відбиванні чи, точніше, відтискуванні на білому полотні орнаменту за допомогою дерев’яних кліше плоскої, або вальцевої форми. Вибійки відомі в Україні із найдавніших часів і вживалися переважно для декорування житла: на наволоки подушок і перин, накривки, фіранки і т.ін., також – фартушки й чоловічі штани. Орнаменти вибійки давнішого походження – геометризовані, новіші – збудовані на основі рослинних мотивів.

Отже, серед великої кількості видів декоративно-прикладного мистецтва в Україні, ткацтво та килимарство посідають одне з найвизначніших місць. Українським художнім тканинам властиві – глибока своєрідність і самобутність. Це пояснюється тим, що на землях України ці види мистецтва мають багату історію, яка сягає в глибину століть.

Ужиткові функції килима були досить різноманітними. їх використовували для покриття ослонів, столів, скринь, на підлогу, постіль. Килимами завішували стіни. Під час похоронного обряду ними покривали труну. Важливу роль відігравали килими і в

церковному інтер'єрі. Ними застеляли підлогу, вівтар. Від призначення килимів залежали їхні форми, розміри, оздоблення.

Гобелен – це не просто килим, це окремий вид мистецтва. По суті, гобелен – це картина з вовняних або шовкових ниток, зазвичай зіткана вручну.

Слово “гобелен” народилося у Франції ще в 12 столітті. Колись невідомий Жілль Гоббелен приїхав до Парижа і заснував там свою килимову ткацьку. Килими користувалися великою популярністю у багатих людей, а король Людовик XIV навіть викупив цю ткацьку і створив “Королівську гобеленову мануфактуру”, а ці килими стали називатися гобеленами, на честь свого творця. У той час гобелени були дуже дорогими, ними прикрашали королівські палаци або дарували знатним гостям. Королівська гобеленова мануфактура існує до цих пір і є справжнім надбанням Франції. Спочатку гобеленами називали килими виробництва тільки цієї майстерні.

Однак історія гобелена куди довша. Техніка створення картин на килимах була відома ще в стародавньому Єгипті, а пік гобеленового мистецтва припав на IV-VII століття. У Європі популярність гобеленів зросла з початком Хрестових походів. Тоді створенням гобеленів займалася церква, тому головними сюжетами на килимах були біблійні чи історичні мотиви. Також часто зустрічалися гобелени з геометричними візерунками або рослинними орнаментами.

Гобелени виконували не лише декоративну функцію, але і відмінно захищали приміщення від протягів. Виробництво гобеленів в Європі почалося з Німеччини та Скандинавії, але вже в кінці XV століття, центром гобеленового мистецтва стала Франція і Фландрія. Саме у Фландрії, вперше з моменту народження гобелена, виробництво розширилося до міських цехів, а не обмежувалося приватними майстрами. Тоді дуже популярними були гобелени з пейзажами і натюрмортами.

Виробництво гобеленів промислових масштабах почалося в 1663 році в “Королівській мануфактурі гобеленів і меблів” у Франції. Тоді ж такі настінні килими-картини і стали називати гобеленами. Раніше гобеленами називалися лише ті килими, які були створені в майстерні братів Гобеленів.

У XVIII-XIX століттях серед сюжетів для гобеленів переважали натюрморти, архітектура, пейзажі або їх поєднання.

У сучасному світі гобелени виконують тільки декоративну функцію. Як і гобелени ручної роботи, так і фабричні гобелени є справжніми витворами мистецтва, але ручна робота, безсумнівно, цінується набагато дорожче. Гобелени вдало вписуються в сучасні інтер'єри і надають приміщенню тепло, затишок і крапельку розкоші.

Ознайомлення дітей з видами декоративно-прикладного мистецтва

Дітей дошкільного віку знайомлять з різними формами народного мистецтва, навчаючи розрізняти їх за змістом матеріалу, засобам виразності, характерним ознаками. Протягом року вихователь знайомить дошкільників з різними видами декоративно-прикладного мистецтва, щоб показати дітям геометричні орнаменти, рослинні та ін. Добирає наочний матеріал: репродукції, листівки, слайди, відеофільми. Це позитивно впливає на емоційне сприйняття дітей. З іншого боку, сприйняття знайомих предметів переходить на новий рівень, виділяючи загальне, діти помічають те, на що раніше не звертали увагу.

У геометричному орнаменті виділяють знайомі елементи та його прикраси. Приділяється увага закономірностям кольору та чергуванню елементів, ритмічності, побудові симетричного візерунка.

Важливо показати геометричні елементи, що входять у зображення рослинних елементів – ягід, квітів, листя. Поєднуючи кола, овали, рисочки, майстер створює незвичні квіти, листя, ягоди, не копіюючи у своїй роботі навколишню природу.

На заняттях діти розглядають предмети декоративно-прикладного мистецтва та його зображення, репродукції, листівки. Вихователь знайомить дітей із народним промыслом – назва, його місцезнаходження, визначає разом із дітьми утримання і призначення предметів. З метою емоційного виховання розгляд предметів супроводжується художнім словом, потішками, примовлянками, образними словами, що використовують народні майстри, звучанням народної музики, пісень. Різні форми занять, використання наочного матеріалу, художнього слова, музики, зроблять ці заняття живими і цікавими.

Розвиток творчості повинен починатися з раннього дитинства і здійснюватися різними засобами, серед яких особливе місце

належить художньо-творчої діяльності. Однією з таких діяльностей є декоративно-прикладне мистецтво. Воно рано починає привертати увагу дітей. На заняттях з декоративно-прикладного розпису розвиваються- естетичне сприйняття, уявлення. Накопичується сенсорний досвід, збагачується мова. У дітей розвиваються розумові процеси: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення. Діти поступово звикають до того, що потрібно порівнювати та встановлювати схожість та різницю між елементами узору, які повторюються, визначати правильність у формі елементів (наприклад: прямокутник, коло, риска визначеної довжини та інше). В силу цього декоративне малювання становиться засобом тренування рук та очей; воно розвиває вміння координувати роботу руки та ока, які в подальшому набувають все більше та більше значення в малюванні. Крім того, малювання узору потребує вдумливого відношення та акуратності в праці. Останнім часом підкреслюється важливість занять з декоративно-прикладної розпису в дошкільному закладі для формування колективних форм роботи, вміння працювати разом, діяти злагоджено, спільно, допомагати товаришам.

Навчання декоративно-прикладної розпису містить в собі великі потенційні можливості всебічного розвитку дитини. Однак ці можливості можуть бути реалізовані лише тоді, коли діти будуть поступово опановувати цю діяльністю відповідно до вікових особливостей і будуть отримувати задоволення від неї. Якщо ж діти не відчують радості від створеного ними, якщо у них процес творчості не викличе гарного настрою, а навпаки, діти будуть відчувати незадоволеність, смуток від того, що не виходить задумане, то поступово це призведе до втрати інтересу до розпису, і тоді її вплив на всебічний розвиток особистості виявиться не зі знаком плюс, а зі знаком мінус.

Таким чином, декоративне малювання здійснює завдання :

- 1) розвиток творчих здібностей учнів, почуття кольору, ритму і композиції -розміщення малюнку на площині.
- 2) розвиток технічних навичок.

Завдання вихователя – направляти творчий процес дошкільнят, орієнтуючи їх на вивчення зразків народного декоративно-прикладного мистецтва. Принцип орієнтації на народне мистецтво повинен бути закладений в основу змісту занять з дошкільниками. Залучення народного декоративного мистецтва як активного засобу естетичного виховання в системі декоративного малювання в

дитячому садку має свої переваги. Головні з них – широкі горизонти естетичного пізнання і різноманітні аспекти виховного впливу народного мистецтва на процес гармонійного розвитку особистості дошкільника.

Провідна мета всебічний розвиток особистості дитини дошкільного віку. У навчально-виховному процесі на заняттях з декоративного малювання ця мета вирішується в реалізації навчально-творчих завдань на матеріалі народного декоративного мистецтва. Така система служить розкриттю духовних сил дитини, ефективна для естетичного розвитку особистості дошкільника, активізує декоративну творчість дітей.

Сутність декоративно-прикладного мистецтва в розвитку художніх здібностей дошкільників. Значної уваги заслуговує знайомство з народною творчістю, національним мистецтвом в позакласній і позашкільній роботі, на заняттях гуртків і факультативів. Доцільно широко знайомити дітей з мистецтвом інших народів, а також з класичним світовим надбанням. Пізнання гармонії і краси рідної природи, світу, що нас оточує, науки, фізичної досконалості має стати важливою складовою естетико-виховного процесу в ДНЗ.

Декоративно-прикладне мистецтво – це найдоступніша дитині форма духовності, це перший етап оволодіння нею художнім стилем бачення. Декоративно-прикладне мистецтво притаманне культурі різних народностей, у ньому втілюється душа етносу, воно оточує людину в повсякденному житті й у свята. Тому саме декоративне мистецтво є найбільш близьким кожній людині і може стати основою художнього розвитку особистості, оскільки, з одного боку, в ньому відбито минуле, а з іншого – в народному мистецтві упродовж століть були вироблені творчі методи, які складають основу розвитку сучасної народної творчості. Народне мистецтво відбиває об'єктивну суспільну потребу в етичному осмисленні середовища, яке нас оточує, заради задоволення запитів людини, є могутнім стимулом її розвитку.

У доступній формі пояснюємо дітям, яке значення має образотворче мистецтво у суспільстві, як воно впливає на формування світогляду в умовах різних соціально-економічних формацій. Своїм дітям передають знання, вміння і навички з художнього килимарства і ткацтва, кераміки, настінного розпису, художньої обробки дерева, скла і металу, вишивки. Завдяки народно-

декоративному мистецтву здійснюється зв'язок поколінь, а через задоволення художніх потреб реалізується соціальне призначення мистецтва.

Цінність будь-якого мистецтва, зокрема і народного, визначається багатством засобів, за допомогою яких втілюються певні ідеї. У цілому саме у співвідношенні мистецтва з життям виявляється його естетична цінність як могутнього засобу освоєння і перебудови світу. Тому звернення до національного є на сьогодні одним із головних засобів нашого самозбереження. Використання декоративно-прикладного мистецтва в навчальному процесі суттєвий вклад у формування морально-естетичного світогляду дошкільників. Декоративно-прикладне мистецтво становить собою величезний досвід розвитку народу та його культури, формує глибоку повагу до джерел, розвиває патріотичні почуття і переконання як результат розуміння своєї належності до нації.

Роль народного декоративно-прикладного мистецтва в естетичному розвитку:

- 1) розвиток творчих здібностей дитини (Розфарбовуючи малюнок, дитина починає більше відчувати колір (вона помічає найважливіший колір, який характеризує той чи інший малюнок; чи гармонують кольори між собою); вчиться правильно розміщувати зображення на площині).
- 2) розвиток технічних навичок (Дитина оволодіває різними прийомами малювання розписів, в залежності від їх виду).
- 3) виховання інтересу до зображувальної діяльності.

4. Витинанка – один з видів декоративної творчості українського народу

Особливе значення в декоративно-прикладному мистецтві нашого народу має витинанка. Витинанка – це дуже давній вид декоративно-прикладного мистецтва, який майже вийшов з ужитку в середині ХХ ст. Вона виникла в процесі трудової діяльності людини й нерозривно поєднана з її життям і побутом. Вивчення мистецтва витинання, як органічної частини народної культури, має велике пізнавальне, виховне й практичне значення та служить справі відродження української національної культури. Адже українські народні витинанки – яскравий, своєрідний вид народної декоративної творчості, що має глибокі й багаті традиції, їм притаманні силуетне узагальнення зображення, чіткий візерунок, дзеркальна симетрія,

лаконізм форми, обмеженість деталей, спокійний, рухомий ритм, відсутність натуралізму, логічна відповідність між формою, матеріалом і технікою виготовлення.

Витинанки здавна використовувалися для оздоблення помешкань, зокрема стін кімнат, мисників, шаф, етажерок, святкового столу, а також альбомів, гербаріїв.

Слово “витинанка” розкриває техніку їх виготовлення: витинати, тобто вирізати. Витинанки – прикраси, що вирізають ножицями з білого або кольорового паперу. Набули поширення тоді, коли папір став доступним матеріалом.

Нове життя витинанкам дало виробництво паперу. На зміну ажурним візерункам зі шкіри і тканини приходять паперові прикраси, які виникли в Китаї у VII-XII ст. Готуючись до свята весни, китайські жінки виготовляли протягом зими графічно чіткі візерунки, на яких зображували квіти, виноград, метеликів, риб, птахів-феніксів. Усе це мало в дні свят прикрашати вікна оселі, звідси і походить назва “чуан-хуан” – “віконні візерунки”. їх можна вважати аналогами традиційних витинанок в Україні. Краса витятих ножицями чи маленьким ножиком картин вражала філігранністю і простотою виготовлення, тому не дивно, що паперові прикраси стали популярними і в інших країнах.

Але папір коштував дуже дорого, і тому перші витинанки були не паперовими, а шкіряними. Розміри їх були маленькі, якраз з шибку й готові вироби: на білій паперовій смужці метрової довжини був вирізаний симетричний орнамент, обведений рожевою, зеленою, жовтою, червоною, синього чи фіолетовою фарбою. Ці стрічки прикріплювалися на стіні, між вікнами, а також використовувались замість серветок у мисниках, креденцях (буфетах), ними також прикрашали образи під склом. Час від часу вицвілі витинанки замінювалися новими.

Часто на Різдво гілки ялини чи сосни прикрашали різнокольоровими ліхтариками, вирізаними з паперу.

Іноді витинанки використовувались разом із настінним розписом: велика яскрава вирізка ставала центром композиції, навколо якої малювали і фарбували “пави” або “хмелик”.

До певного часу на Поділлі паперові витинанки як декор співіснували з настінним малюванням, доповнюючи один одного, однак із часом зовсім витіснили його, хоча збереглися у витинанках мотиви і способи розташування орнаменту, традиційні для настінного

розпису. Переваги паперової витинанки полягали в тому, що вони простіші у виготовленні, їх можна було виготовити одразу кілька, складаючи декілька аркушів паперу. Готуючи хату до свят (Різдво, Великдень тощо), паперові прикраси можна було легко оновлювати і замінювати повністю або ж частково, що теж сприяло розвитку цього мистецтва.

Слід зазначити, що часто витинальники не підозрювали, що творять мистецтво. Мабуть, тому що надто мало часу з точки зору історії пройшло від зародження витинального мистецтва. Порівняйте: гончарство існує 1000-ліття, витинанка – близько 100 років.

Розквіт українських народних витинанок припадає на кінець ХІХ-початок ХХ століття. Давні у своїх витоках, витинанки тісно пов'язані зі святковими обрядами, побутом і звичаями народу. Доступність матеріалів та інструментів сприяли розвиткові цього виду народної художньої творчості, у якій безпосередньо виявлялись естетичні почуття, жива уява та спостережливість людей, що створюють витинанки. Крім того, цей вид декоративно-ужиткового мистецтва зберіг і доніс до наших днів високу орнаментальну культуру пращурів. Кращі зразки традиційних мотивів декоративних композицій окремих народних майстрів запозичувалися, розвивалися та збагачувалися наступними поколіннями.

Витинанки наклеювали вареною картоплею або клеєм, а в ХХ ст. почали прикріплювати кнопками.

Паперові витинанки придатні й в умовах сучасного міста. Вони застосовуються як новорічні прикраси вітрин і вікон. До техніки витинання і мотивів народних візерунків все частіше звертаються сучасні художники.

Види витинанок

Витинанки – орнаментальні й фігурні прикраси житла, ажурно витяті ножицями, вирізані ножом з білого або кольорового паперу. Від назви техніки виготовлення (витинати) походить і термін. Нескладні для маленького віконечка, яке вмуровували прямо в глиняні стіни хати. Віконечок було чотири. Можливо, тому що простір між шибками нагадував хрест, чи наші пращури з повагою ставились до числа чотири; чотири сторони світу, чотири пори року тощо.

З розвитком виробництва папір став більш доступним для селян, і витинанка зійшла з вікон, стала прикрашати стіни, балки, полиці, змінювала свою форму і була вже не тільки квадратною, а й

округлою, прямокутною, силуетною та ажурною, простою і витонченою.

Уже в XIII столітті витинанки з'явилися у Персії, а в XV ст. через Туреччину потрапили у Венецію, Угорщину і розійшлися країнами.

Приблизно в цей же час (XVI ст.) в ужиток входять так звані кустодії, які можна вважати своєрідними прототипами українських витинанок. Це були невеличкі шматочки білого паперу, краї яких ажурно витяті ножицями. Саме вони прийшли на зміну шкіряним і металевим підкладкам під сургучеві й воскові печатки, призначення яких – оздоблювати і оберігати печатки від механічного пошкодження. Паперові підкладки виходили за краї печатки на кілька сантиметрів, і ним полям надавали ножицями форми квадрата, ромбу, квітки, зірки, розетки. У Центральному історичному архіві України та у Львівському державному історичному архіві збереглися на актах зразки паперових кустодіїв XVI-XIX ст. Проте уже в другій половині XIX ст. витяті кустодії на документах виходять з ужитку.

В Україні ж зажили слави народні паперові прикраси, з'явившись десь у середині XIX ст. У селах вони стали чи не основним оздобленням інтер'єру світлиці: мережками з паперу прикрашали полички, сволки, стіни, горщики для квітів. Якщо раніше хати топилися “по-чорному”, то тепер селяни швидко відчували естетичне задоволення від “чистої” хати, яку білили, мазали. Саме з того ж таки естетичного потягу виникла потреба в оздобленні паперовим декором.

Перші відомості про паперові прикраси в українських сільських хатах з'являються в першій половині XIX ст. Г. Квітка-Основ'яненко в повісті “Щира любов” описує прикраси в українських хатах на Харківщині. Усі образи, як свідчить автор повісті, були позаквітчувані всякими квітами: улітку – справжніми, а взимку – зробленими зі шпалер.

Перші українські витинанки – це прості прикраси, вирізані з кольорового паперу. Вони мали чіткі, суто графічні форми. Найпростішим способом – із паперу, складеного навпіл, – вирізали дерева, вази, птахів, а з паперу, складеного у декілька разів, – хороводи.

Термін “витинанки” вперше з'явився в літературі в 1913 р., щоправда, спочатку існували інші назви витинанок: (“узори”, “зірочки”, “стригунці”, “квіти”, “вазон” та інші). У процесі розвитку

витинанки успадкували техніку виготовлення шкіряних ажурних прикрас для одягу, взуття, орнаментальні мотиви яких створювалися на основі дзеркальної симетрії та витиналися гострими ножицями або ножем.

У с. Тисові Долинського району на Івано-Франківщині витинанки зустрічались ще в 60-ті рр. У Болехові і Долині на базарі можна було купити опанування прийоми витинання и недорогий матеріал дали чудові зразки прорізного паперового декору, в якому втілені вічні символи природи, колективний досвід пізнання світу, багатство фантазії.

Папір при витинанні складають удвоє, вчетверо, увосьмеро, що дає змогу створити сталі структури композиції.

Ажурні й силуетні паперові прикраси поділяються на одинарні (виконані з одного аркуша паперу), зустрічаються у всіх країнах, де практикують витинання. Такі витинанки одноколірні, відзначаються узагальненням орнаментальних мотивів, значною декоративністю форм. Більшість з них має рапортну будову, отриману завдяки симетрії та ритму. До одинарних належать і витяті з паперу “фігурки” людей, тварин і птахів. При їх виготовленні не застосовують ні симетрії, ні рапорту, а витинають по контуру, надаючи зображенню силуетного характеру. Витинанки завжди складні та поліхромні, їх виготовляють із кількох аркушів різнокольорового паперу. Такі твори – мало чисельна група прикрас, що містить крім власне витинанок розписи та роблені паперові квіти. Зустрічаються у вигляді фіранок тільки в Україні (Закарпаття, Західне Поділля).

В основі накладної завжди лежала одинарна, яка формувала її симетрію, ритм, ажурність тощо. Найпоширеніший зразок накладної витинанки – “сонечко”: на розеткову одинарну накладали центрично близькі за формою, але щораз менші барвисті кружальця, зірочки (Д.Припхан. Сонечко. Івано-Франківськ, с. Угринів).

Складні витинанки – твори значних розмірів, орнаменти й зображення яких гармонійно поєднані з окремими елементами в єдине ціле. На Прикарпатті й Поділлі в другій пол. XIX ст. з маленьких витинанок укладали на стінах стрічки. Так само на Подніпров’ї (с. Петриківка) майстри спочатку витинали “гілочки”, “квіти”, “листочки”, “пташки”, “фігурки”, а тоді розташовували їх на площині стіни або картону у вигляді мальовничих “букетів”, “вазонів”, “килимків”. Аналогічно працювали польські майстри ловіцького осередку, створюючи барвисті “виклианки”.

Методика роботи з дошкільниками з ознайомлення з витинанкою

Техніка витинанки проста і полягає в тому, що силует задуманої композиції вирізають так, щоб одразу вийшла симетрична фігура. Для цього папір квадратної форми і певного розміру (до 20 см) складають учетверо або увосьмеро і ножицями вирізають різні елементи рослинних розеток (зірку, квіти, листок, хмелик, вінок та ін.), геометричні форми чи контурні зображення птахів або людей.

На заняттях з образотворчого мистецтва дітей слід ознайомити з витинанкою, дати поняття про те, що витинанки – це вирізки з білого або кольорового паперу, якими колись прикрашали житло; ознайомити з різноманітністю форм і візерунків витинанки. Слід підготувати і відповідний матеріал для роботи (папір білий, кольоровий), розказати про його властивості та не забути про техніку безпеки, адже в даній роботі використовуються ножиці та клей (іноді).

Влаштовується виставка витинанок своєї місцевості, а також зарубіжних витворів мистецтва. Потрібно запропонувати дітям “прочитати” зміст витинанок, дібрати їм влучну назву, а потім ознайомити дітей з авторськими назвами витинанок. Діти визначають матеріал, з якого виконано витинанки.

Для зацікавлення дітей також можна розповісти казку про історію створення витинанок.

Вихователька показує дітям обладнання, демонструє процес створення витинанок: сніжинки, дерево життя, берегині тощо. Пояснює, що витинанки виконуються на основі симетричного та силуетного вирізування. З часом діти повинні навчитися вирізати їх без попереднього промальовування, тобто витинати без шаблонів та ескізів.

Під час самостійного виконання витинанок припускається співтворчість вихователя і дитини. До виконання завдання здійснюється диференційований підхід; залежно від сформованих умінь дитина може виконувати зображення: а) вирізуючи на око, без попереднього малюнка; б) користуючись попереднім малюнком; в) користуючись шаблоном.

Діти створюють під керівництвом виховательки площинні одинарні витинанки, які згодом оформлюють у виставку.

Показ варіантів створення витинанок слід продовжити після заняття у вільний час. Необхідно дітей залучати до наклеювання готових витинанок на основу, а також вчити підбирати колір тла основи для витинанок. Діти повинні впевнитися, що на темному тлі кращий вигляд має світлий візерунок, на світлому – темний. Процес наклеювання не демонструється, лише пояснюється.

Ціннісно-виховна сутність різних жанрів дитячого фольклору

Важливою складовою українського народознавства є наука про народну творчість – фольклористика. Незважаючи на поважний вік, що обіймає понад два століття, вона все ще перебуває у пошуку оптимального наукового трактування багатьох питань, пов'язаних зі становленням та еволюцією предмета, його взаємин із історією, етнографією, літературою тощо. Відомо, що фольклор виник разом із мовою. Саме у процесі продуктивного розвитку мови і викристалізовувався фольклор.

Термін “фольклор” утвердився в науці відносно пізно. З другої половини XIX ст. він вживається паралельно з такими термінами, як “народна творчість”, “народна поезія”, “народна словесність”, “народна поетична творчість” та ін. Усі вони близькі за змістом, але неоднозначні. Термін “народна творчість” має ширше значення, ніж “народне мистецтво”, оскільки охоплює усі види творчої діяльності людини – естетичну, соціально-політичну і навіть виробничо-побутову. Його використовують спеціалісти різних сфер знань, тому в кожному конкретному випадку виникає необхідність уточнення, про який саме вид народної творчості йтиме мова.

У другій половині XIX ст. набув поширення термін “фольклор” (з англійської – народна мудрість, народні знання). Здавалося б, це поняття має ще ширший зміст, ніж “народна творчість”; зрештою, у зарубіжній науці так воно і є: до нього включаються не лише народне мистецтво в усіх його виявах, а й народний побут, народна медицина, вірування тощо. Таким чином, західноєвропейська й американська фольклористика обіймає практично всі аспекти народознавства.

Характерні особливості усної народної творчості. Спинимось на характеристиці найістотніших ознак фольклору, притаманних йому в усі часи. Це, зокрема, усна форма творення і побутування, роль пам'яті у збереженні та відтворенні фольклору, його варіантність, колективність і традиційність. Серед народної мудрості, українського

фольклору чільне місце посідають легенди, приказки, прислів'я, казки, оповідання, пісні, які вчать дітей любити й поважати своїх батьків та рідню. Про обов'язок дітей перед батьками йдеться в прислів'ях і приказках.

Використання основних понять в дидактиці сучасної освіти дітей

Весь фольклор умовно розподіляється на прозовий і поетичний, або пісенний. Народна проза у свою чергу ділиться на два великі масиви: власне художню (казки, анекдоти) і документальну, неказкову прозу (легенди, перекази, оповідання).

Власне художня проза, тобто казки, реалізована в таких жанрових різновидах, як героїко-фантастичні (чарівні) казки, казки про тварин, соціально-побутові казки та небилиці, кумулятивні казки.

Значний пласт усної народної творчості складає дитячий фольклор, який ділиться на два великих підрозділи: пісні, що творяться і виконуються дорослими (колискові, забавлянки тощо) та власне дитячі пісні та ігри (заклички, примовки, прозивалки, скоромовки, лічилки тощо).

Колисанка – це перший поетичний твір, з яким зустрічається дитина вже в перші дні свого життя, вона чує його з вуст найближчої людини – матері. Вони несуть у собі емоційно насичену функцію встановлення контакту між матір'ю та немовлям без сторонніх слухачів. У них відбита глибока материнська любов, оспівується світ добра, краси й справедливості, який кожна матір прагне виплекати у своєї дитини.

Забавлянки, утішки – це коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані зміцнювати дитину фізично, підтримувати радісний? бадьорий настрій.

Скоромовки – короткі віршики чи окремі вислови, суть яких полягає не у змістовому навантаженні, а в такому розміщенні слів та звуків, що їх вимова вимагає певних зусиль артикуляції. За змістом вони подібні до небилиць, бо поєднання співзвучних слів не завжди має логічний зв'язок. Загадки – це короткі твори, в основі яких лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього. Щоб знайти відповідь – відгадку, потрібно вміти зіставляти життєві явища на основі їх спорідненості чи подібності за певними ознаками, рисами, характеристиками. Прислів'я і приказки –

невеликий за обсягом жанр, але розмаїття паремій за формою і змістом, походженням і художньо-образною структурою творить ряд труднощів при їх збиранні, вивченні, класифікації. Вони вимагають багатоаспектного дослідження, бо, хоч і невеликі за розміром, дуже влучні, відображають найширші обрії побуту народу, його історію, культуру, традиції, звичаї, вірування, і водночас особливості світосприймання, психіки, самого способу мислення, національної ментальності.

Дражнилки – ритмізовані словесні формули, якими діти виражають негативне ставлення до іншої дитини, пробуючи викликати в неї певну реакцію. Вони коротші, ніж прозивалки і не називають імені висміюваного, мають більш узагальнений характер”

3. Місце терміносистеми в роботі з дітьми із різних розділів програми ЗДО.

У повсякденному житті й у процесі роботи з художньою літературою вихователь постійно використовує малі фольклорні жанри: прислів'я, приказки, примовляння, загадки, мирилки, а також фразеологізми. Найчастіше їх підбирають за тематичним принципом для найбільш вдалої характеристики образів героїв, точного висловлення головної думки твору. Проте сам фольклорний твір у такій ситуації виконує здебільшого допоміжну функцію і не усвідомлюється дітьми як самоцінний витвір мистецтва слова.

Прислів'я і приказки. Прислів'я доступні дітям усіх вікових груп. Вони входять до складу занять з розвитку українського мовлення, ознайомлення дітей з українськими народними традиціями, обрядами, побутом, рідною природою.

Заучують прислів'я індивідуально або з невеличкою групою дітей впродовж дня. При цьому вихователь звертається до дітей: “Діти, в Україні в народі так кажуть: “Сьогодні ти смієшся з нього, а завтра – він з тебе”.

Широко використовують прислів'я і приказки під час режимних процесів, упродовж яких завжди можна знайти привід для застосування тієї чи іншої приказки. Так, наприклад, якщо хтось із дітей образив іншого, вихователь може використати прислів'я: “Слово може врятувати людину, слово може і вбити”, “Рана загоїться, а лихе слово – ні”.

Прислів'я моральної тематики використовують після читання художніх творів. Наприклад, після читання творів про чесність,

правдивість у бесіді можна використати такі прислів'я: “Правда і в морі не тоне.

У старшій групі відгадування загадок дає змогу дітям уточнювати уявлення про предмети, їх ознаки, усвідомлювати шляхом порівняння зв'язки між ними, узагальнювати окремі ознаки. Загадки вчать дітей мислити образами, картинами, розуміти переносне значення слів, висловів.

Скоромовки. До перлин поетичної творчості народу належать і скоромовки. Скоромовка – це фольклорний жанр, побудований на поєднанні звуків, що заважають швидкій вимові слів. (Скрегоче сорока строката, кароока. У ворони прохає оборони: “Хто йде – не мине: сполохне мене!”). Скоромовка – це своєрідна мовленнєва гра гумористичної спрямованості. (Мурлика муркоче – морозива хоче, мурлико, руденький, замерзнеш, дурненький). Ритмічне чергування приголосних чи голосних звуків ускладнює швидку вимову слів, викликає сміх, радісний настрій. Легкість ритму, цікавий зміст сприяють легкому запам'ятовуванню скоромовок дітьми. Скоромовки використовуються з метою вправлення дітей у правильній вимові звуків, збагачення їхнього словника, розвитку відповідного темпу мовлення. У ДНЗ проводять спеціальні заняття, на яких поєднують різні жанри фольклору.

Такі заняття планують один-два рази у квартал для всіх вікових груп. Головним завданням на занятті є знайомство дітей з окремими фольклорними жанрами, формування уявлень про їх історію, призначення, елементарний аналіз засобів художньої виразності, характерних саме для цих жанрів. Поступово дітей підводять до сумісного з педагогом складання за зразком загадок, скоромовок, забавлянок, колискових, лічилок тощо.

Зміст і методика проведення цього виду занять у різних вікових групах відрізняється не тільки різноманітністю жанрів, складністю фольклорних текстів, доббором методичних прийомів, а й завданнями, які ставить вихователь.

Так, завдання вихователя молодшої групи – зацікавити дітей загадками, вчити розуміти їх зміст, вчити повторювати за дорослими тексти рухливих ігор зі словами. Для занять добирають тільки описові загадки, прості за змістом і формою; невеличкі колискові, пісеньки, які відрізняють численні повтори, емоційно-образна лексика. Важливо якомога якнайяскравіше наочно подати дітям

фольклорний твір за допомогою картинок, іграшок, рухів, співів і т. ін.

У середній групі, крім репродуктивних, вихователь використовує творчі завдання, підводить дітей до елементарного усвідомлення художньої форми фольклорних творів. Поряд з описовими використовують загадки, побудовані на порівнянні, запереченні, зіставленні. Дітей тренують у самостійному доборі засобів художньої виразності, їх знайомлять з іншими фольклорними жанрами: скоромовками, примовками, жартами, прислів'ями.

Кожна загадка обговорюється, проводиться її художній аналіз, вихователь допомагає дітям знайти “хитрі” слова, підібрати інші влучні, цікаві вислови до відгадок. Потім продовжують гру в чарівний телевізор. Спочатку складають колективно загадку про будь-яку з предметних карток, добирають найбільш влучне “хитре” слово, порівняння. Вихователь запрошує окремих дітей скласти загадки, демонструючи відгадку в чарівному телевізорі.

Розігрування забавлянок проводять у групах раннього віку (переважно індивідуально чи з 2-3 дітьми) та у другій молодшій групі з підгрупами дітей. Розігрування супроводжується наочністю та активною діяльністю дітей. Одну й ту саму забавлянку розігрують декілька разів (3-4 рази). Перший раз вихователь читає і показує іграшки чи дії на ляльці. Потім поступово залучає дітей до повторення окремих слів, дій. Коли забавлянка розігрується в останній раз, дитина самостійно виконує всі дії, повторює слова, вирази, або навіть увесь текст. Інсценування і драматизація забавлянок проводиться у старших групах у години розваг у другу половину дня. Усі діти сидять на стільчиках півколом, одну забавлянку драматизують чи інсценують 3-4 рази.

Дидактичний супровід пояснення терміносистеми

Народ великий художник і педагог, надавав вихованню підростаючого покоління першорядної ваги. Його поетична творчість була неписаним підручником з педагогіки. Але у тому вигляді, в якому вона побутувала серед дорослих, поетична творчість не завжди виявлялась доступною дітям і необхідно було здійснювати відбір із врахуванням вікових особливостей. Хоча в цьому напрямі багато зроблено і самими носіями народної творчості, і фольклористами, письменниками і передовими педагогами, на сьогодні не можна

вважати роботу по збиранню і науковому вивченню народнопоетичної творчості для дітей доведеною до кінця.

Подібно до того, як має свою специфіку дитяча література, має її й фольклор для дітей. Його своєрідність проявляється у яскравому вираженому виховному спрямуванні, відповідності тем, образів, ідей віковим особливостям дітей, поєднанні словесного матеріалу з елементами гри, використанні звуконаслідування.

Складовими частинами народної творчості для дітей:

- твори, які перейшли з загального фольклорного доробку (деякі обрядові пісні, казки, загадки, прислів'я);
- поезія створена дорослими спеціально для дитячого вжитку (колискові пісні, пестушки, утішки, прислів'я приказки, легенди, казки, скоромовки, небилиці);
- численні фольклорні зразки, складені самими дітьми (ігрові пісні, лічилки, дражнили, скоромовки).

Пісні – це один з найбільш поширених жанрів дитячого фольклору. Дитина зустрічається з піснею вже в перші дні свого життя, набагато раніше, ніж сама навчиться говорити і співати. Як доказано наукою, це має позитивний вплив на розвиток мови, музичних і поетичних здібностей дітей.

Під звуки колискової складаються перші уявлення дитини про світ, перші відчуття радості і задоволення життя. Основна мета колискових, або, як їх ще називають, материнських пісень, – заспокоїти дитину, зробити її сон міцним і здоровим. У деяких місцях на Україні, існував звичай спочатку класти в колиску kota, а потім на його місце дитину. Ласкавий кіт, щоб своїм муркотінням навівав на дитину сон, зустрічається в багатьох піснях: “А-а, котино!”, “ой кіт-воркіт”, “Пішов коток на торжок”, “Ходить кіт”, “Коте сірий” та багато інших.

А-а, котино!

Засни мала дитино!

Ой на kota воркота,

На дитину дрімота!

Ой а kota все лихо, –

Ти, дитино спи тихо! Ой кіт буде воркотати.

Дитиночка буде спати!

У колисанках, що прийшли з давніх часів, бринить материнська зажура, стогін надірваної важкою працею жінки-срадниці. Повільний ритм пісні, плавна мелодія заспокоювала дитину. А матері дозволяла

виплакати свої жалі та болі. Ніжна колискова. Не втрачаючи рис родинної інтимності, не раз набувала соціального звучання.

Коліскові пісні відзначаються поетичністю, задушевністю і ліризмом. У них майстерно поєднано образи природи, навколишнього світ з мріями і почуттями людей. Метафоричні образи сну, дрімоти постійні звертання до сил природи, домашніх тварин і птахів, вживання пестливих слів і виразів, повторень і звуконаслідувань надають цим пісням особливої принадності. Коліскові пісні дають широкі можливості для імпровізації.

У дитячому фольклорі поширені ігрові пісні, в основі яких лежать найпростіші рухи дітей, що відповідають не тільки змісту, а й ритму пісеньки. Вони сприяють вихованню сміливості, кмітливості, колективізму, розвивають мову і музичний слух дітей. Досі поширені серед дітей такі ігрові пісні, як “Караван”. “А ми просо сіяли”, “Мак”, “Подоланочка”. У хороводних піснях, як про це свідчить найдавніша з них “ой ми просо сіяли”, збереглися залишки різних трудових процесів. Подібними творами в глибокій давнині супроводжувалась трудова діяльність людини. Поділ учасників цієї пісні-гри на табори також пояснюється історично: колись у танках-хороводах виступали члени різних родів.

Своєрідним вступом до колективних дитячих ігор є лічилки – мініатюрні вірші з чітким ритмом і повною римою; вони допомагають визначити роль учасників гри чи розміщення їх за групами. Виконуються лічилки, як правило, речитативом. Авторами і виконавцями цього фольклорного жанру є самі діти. Зразком лічилки є загальновідома “Котилася торба”. Здебільшого в лічилках використовуються числівники, що вказують на певний порядок у грі:

Раз, два, три, чотири, п’ять

Вийшов зайчик погулять.

Як нам бути, що зробити?

Триба зайчика зловити.

Будем знову рахувать:

Раз, два, три, чотири, п’ять

У ході гри народжувались і виконувались дражнилки – невеличкі пісеньки, складені самими малятами з метою викликати відповідну реакцію у свого противника. У дражнилках часто немає логічної послідовності думки, порушений розмір вірша, спостерігається притимітивність побудови, згрубіла лексика. Все це свідчить, що творцями дражнило є самі діти, що іноді нагромаджують

і вигадують слова, не замислюючись над їх значенням, над вірогідністю вчинків і фактів, про які йдеться в дражнилках.

Ванька-встанька требуха

З'їв корову і бика.

Сім сот поросят,

Самі ніжки висять.

Широко побутує серед дітей дошкільного і молодшого шкільного віку й такий жанр дитячого фольклору, як мирилки – невеличкі пісеньки розраховані на те, щоб забути недавню сварку, відновити товариські стосунки:

Мир – миром, Пирого з сиром. Вареники в маслі -

Будем жити прекрасно.

Хоча мирилки простенькі за змістом і формою твори, коефіцієнт її корисної дії значний. Вони вносять в бурхливе дитяче життя мирне начало, знижують напруження, викликане конфліктними ситуаціями, що спалахують, як правило, без поважних причин.

Ще в глибоку давнину прислів'я і приказки відігравали важливу виховну роль. У них акумулювалася мудрість народу, його багатовіковий досвід, думи і сподівання. Причиною виникнення цього мистецтва було прагнення людей до організації трудового досвіду в словесних формах, які найлегше і найміцніше закріплювалися в пам'яті, – у формах двовіршів, прислів'я, приказок. Трудових лозунгів давнини. Так і виникли прислів'я та приказки – усталені афористичні вислови, в основі яких лежить якесь узагальнення, важлива думка або повчання.

В жанровому відношенні прислів'я і приказки дуже близькі між собою. Але якщо прислів'я обов'язково містить повчання, то в приказці найчастіше факт тільки констатується, але не оцінюється. Прислів'я і приказки можуть бути ефективним засобом виховання, якщо уміло з ним поводитися і доречно користуватися. В маленьких за розміром творах дуже багато виховного матеріалу. Вони вчать любити рідний край, прославляти героїзм і стійкість у боротьбі за свою землю. Прислів'я і приказки сприяють моральному вихованню, бо підносять такі якості, як чесність, правдивість, відданість у дружбі. Особливе педагогічне значення мають ті твори. Що прищеплюють любов до праці, до науки. Всі ці прислів'я і приказки сприяють як своєрідне резюме бесід на етико-моральні теми.

Загадки – лаконічне навмисно завуальоване визначення якогось явища чи предмета, подане в алегоричній формі. В загадках з

особливою силою проявились влучність спостережень над явищами природи, вміння народу їх узагальнювати, образне мислення, яскравість і виразність поетичної мови. В стислій, але в образній формі загадки відбивають найрізноманітніші події і явища. їм властиві таємничість, вони інтригують, і це відповідає психологічним особливостям дитини. Можна уявити її задоволення від того. Що морква уподібнюється до дівчини в коморі, гарбуз до хати без вікон і дверей, сонце до золотої діжі, грім до вола, що ревнув на сто гір. Про рукавичку говорять: “Плету хлівець на четверо овець, а на п’яту окремо”, про мишку: “Маленьке, сіреньке, а хвостик, як шило”. Загадки завжди містять запитання на яке потрібно дати відповідь. Це спонукає до роботи думки дитини, сприяє розвиткові догадливості, кмітливості, винахідливості. По тому, як розгадує людина загадку, колись судили про інтелектуальний рівень. Дитина дуже радіє, коли їй вдається дати правильну відповідь. Виникають позитивні емоції, що дуже важливо в дитячому віці, якому завжди необхідні радість відкриття. Скоромовки – невеликі за розміром твори (прозові або віршовані) гумористичного спрямування, один із тих специфічних засобів старої народної педагогіки, який з успіхом використовується сьогодні, в дошкільних закладах і початковій школі з метою домогтися правильної вимови важких для дитини звуків (р, л), позбутися шепелявості і сюсюкання, змішування окремих звуків.

Босий хлопець Хитру сороку
Сіно косить. Спіймати морока,
Роса росить А на сорок сорок
Ноги босі Сорок морок.

В усній народній творчості відображена багатогранна і глибока душа народу, його духовне багатство. У фольклорі – перші витoki оригінального світосприймання, самобутнього тлумачення явищ природи і людського життя. У думах, піснях, прислів’ях і приказках, скоромовках, лічилках та ін. відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу. У фольклорі вся минувшина і доля України: періоди високих піднесень і трагічних падінь, національно-визвольних і соціальних збурень, відчайдушної гайдамаччини і звитязної козаччини, сторінки масового героїзму, епохи творчої праці і мистецького пізнання дійсності, оманливих надій та ілюзій, зневіри і зради тощо.

Український народ – один із найпісенніших у світі. Поринаячи в естетичне принаadne народнопісенне багатство, кожна дитина

усвідомлює, що пісня – незмінний супутник українця. Фольклорне виховання пробуджує любов

Ми живемо у досить складний час і водночас дуже цікавий час. Ламаються застарілі стереотипи, стрімко оновлюється суспільство. Дедалі ...

дитину шанувати рідне слово, не цуратися свого роду, краю, любити пісні, які ще з народження співали мама і бабуса, знати звичаї та обряди предків.

Заповнити цю прогалину допомагає звернення до усної народної творчості, зокрема, казок, легенд, прислів'їв, пісень, балад, дум тощо.

Педагогічний аспект народознавства спрямований на те, щоб діти розумом і серцем засвоїли народну мораль, певні норми поведінки, оволоділи вміннями самого народження повинні купатися в рідній народній стихії, оволодівати своєю мовою і, засвоюючи духовно-культурні традиції народу, поступово йти до пізнання і розуміння загальнолюдського. Адже відлучення від духовних цінностей свого народу призводить до викривлення особистості, масового народження моральних пустоцвітів, духовних безбатченків з втраченим відчуттям батьківської землі, свого роду і народу.

VII. ФОРМИ І МЕТОДИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

Вікова періодизація в народній педагогіці

Українське дитинознавство дає вичерпну психолого-педагогічну характеристику дітям кожного віку.

Новонароджена дитина – пискля, муляточко, пискляточко.

Дитині шість тижнів – характеризуються дії дитини: “їсть першу кашу”, “плакса”, “гуляка”, “сміюн”, “плазунчик”, “дибу-нець”, “сокотун”, “белькотун”, “мовчун” та ін.

Дворічна дитина – “стригунець”, “друга каша”, “друге літо”. Дитина повинна як слід ходити і говорити. Розпочинається справжній розумовий розвиток засобами казок, загадок, дражнилок. Дволітки швидко схоплюють усе почуте і побачене.

Трирічна дитина – повністю віддається іграм, розвагам, “пічкур”, “третяк”, “гулячок”, “третє літо”, “третя каша”. Дуже

любить гостинці, охоче купається. Діти схильні до пустотливих насмішок і жартів, ретельно копіюють старших.

Дівчатка у своєму розвитку випереджають хлопчиків.

Чотирирічна дитина – “четвертак”, “четвертачок”, “четверта каша”, “гульвіса”, “метунець”, “жевжик”, “жирун” (пустун). Діти цього віку дуже рухливі, сміливі, прудкі. Вони розумніші й самостійніші. Не беруть якого-небудь гостинця, а замовляють наперед те, що вони хочуть. З інтересом чотирирічні сприймають фольклор, захоплюються дражнилками, дуже довірливі, водночас категоричні, знають домашні звичаї, активно підключаються до сімейних турбот, але ненадовго.

Потяг до вуличних ігор та розваг дуже великий. Вміють проявляти свій характер. Спостерігається прояв критичності.

П’ятирічна дитина – “п’ятиліток”, “п’ятак”, “підпасочок”, “беззубко”. Коли дитині виповнювалося шість років, у день її народження здійснювали обряд “постригу”: хлопчиків під чоловічу стать, а дівчаток – під жіночу.

Перехід у підлітки супроводжується проявом інтересу до протилежної статі. Підліток – не дитина, але ще й не дорослий.

Широковідомим є вислів про те, що “в підлітка розум і серце часто не в ладу”. Він свідчить, що народ, батьки тонко розуміли складнощі й суперечливості підліткового віку. Народ поступово виробляв у підлітків готовність виконувати вимоги, які висуваються до дорослих. Це відбувалося шляхом участі підлітка в різних видах трудової діяльності членів сім’ї, коли він орієнтується на дорослих – батьків, старших братів і сестер – як на взірць для наслідування. На плечі підлітка покладалась значна частина домашніх справ. Він починав замислюватись над питаннями, пов’язаними з вибором свого місця в житті, майбутньої професії. На процес формування особистості підлітка значною мірою впливає його контакт з ровесниками, а також самовиховання, яке стає в цьому віці досить активним.

В українському народному дитинознавстві найбільше уваги приділено психолого-педагогічній характеристиці дітей від народження до п’яти років. Такий підхід має свою об’єктивну основу. Народ емпіричним шляхом, завдяки багатовіковій виховній практиці дійшов висновку, що дитина найінтенсивніше росте і розвивається від народження до п’яти років. Цей віковий етап зумовлює хід подальшого виховання й поведінки дитини. Недаремно кажуть: “Від

п'ятирічної дитини до дорослої людини тільки один крок. А від новонародженого до п'ятирічного – величезна відстань!”. Батьки, матері, дідусі і бабусі шляхом щоденних спостережень інтуїтивно звертали увагу на виховання своїх дітей і онуків у ранньому віці, на виявлення їхніх нахилів і задатків. За народним переконанням, малу дитину карати не можна. Серед народу (гуцули) живе звичай визначати момент появи свідомості в дитини, кладучи перед нею одночасно монетку і ставлячи вогонь. Що візьме в першу чергу дитина?

Цей своєрідний спосіб випробовування на зрілість дає змогу визначити той момент у житті дитини, який можна й треба використати для виховання усвідомленого ставлення до етичних норм, формування вміння зіставляти предмети і явища, відрізняти добре від поганого.

В українців прийнято з ранніх років привчати дітей вітатися з людьми. Це розпочиналось і закріплювалось казками. Спільною характерною рисою всіх дітей є їхній природжений потяг до гри. Українська етнопедагогіка розглядає дитячу гру і народну іграшку як універсальні засоби формування особистості дитини в ранньому віці.

У наш час окреслилась тенденція до зниження дітності. Українська родина сьогодні має найнижчу народжуваність за всі часи її існування. Сьогодні на порядку денному – повернення дітності сім'ї, відтворення українського народу, нації, повернення батьківської педагогіки, повернення українського дитинознавства.

Народне дитинознавство не релікт і не якийсь екзотичний музейний експонат для замилювання, а могутній виховний засіб, який треба активно і постійно використовувати, бо в ньому сфокусований згусток колективного розуму народу.

Добра обізнаність з дитинознавством свого народу ставить нас на рівень цивілізованих народів світу.

Народ каже: “Три нещастя є в людини: старість, смерть і погані діти. Старість неминуча, смерть невблаганна, а від поганих дітей, як і від пожежі в будинку, можна вберегтися, не допустивши помилок у їхньому вихованні”. У цьому велика роль дитинознавства – скарбниці психолого-педагогічних знань народу про дітей. Поєднання здобутків народного дитинознавства з досягненнями сучасної науки в галузі вікової та педагогічної психології становить той ідеальний варіант сплаву відомостей і засобів, який у разі його належного осмислення та широкого застосування на практиці батьками, вихователями,

вчителями забезпечить реальні можливості для докорінної перебудови родинно-громадського виховання, допоможе націлити його в народне національне русло, на етнізацію дитини, формування громадянина з власним національним обличчям, характером і психологією, історичною пам'яттю, патріотичними почуттями, людською гідністю, національною свідомістю та самосвідомістю.

Дитинознавство зосереджує в собі і погляди народу на формування та розвиток особистості дитини. Воно виступає як органічний компонент духовної культури нашого народу, української родинної етнопедагогіки. Наш народ мав глибокі знання внутрішньої природи дитини й виняткове вміння здійснювати підхід до неї на основі врахування вікових особливостей, статі, індивідуальних рис характеру.

Народне дитинознавство містить у собі дуже цінні спостереження народу про особливості дитячого духовного світу, їхнього світовідчуття і світорозуміння.

У народній етнопедагогіці виділено такий важливий її компонент, як дитинознавство. Воно концентрує в собі усталені погляди народу на дітей, емпіричні знання про умови й рушійні сили онтогенезу людських якостей на стадії дитинства, про закономірності перебігу фізіологічних, сенсорних, емоційних, вольових та пізнавальних процесів у дитячому віці від народження й до фізіологічного дозрівання та включення в доросле життя.

Дитинознавство зосереджує в собі і погляди народу на формування та розвиток особистості дитини. Воно виступає як органічний компонент духовної культури нашого народу, української родинної етнопедагогіки. Наш народ мав глибокі знання внутрішньої природи дитини й виняткове вміння здійснювати підхід до неї на основі врахування вікових особливостей, статі, індивідуальних рис характеру.

У процесі багатовікової практики, контактів з дитиною і спостережень за нею наш народ нагромадив величезну кількість цінних знань про дітей. Однак науковці звернули на них увагу порівняно недавно. Наприкінці XIX – на початку XX століття на сторінках періодичної преси почали з'являтися повідомлення про родильну обрядовість і догляд немовлят (О. Малинко, О. Онищук, І. Барвінський, Д. Лепкий).

Цікаві відомості містить праця М. Костомарова “Сімейний побут у творах південноруської народної пісенної творчості”, праця

“Дитина в звичаях і віруваннях українського народу” М. Грушевського, праці І. Франка “Жіноча неволя в руських піснях народних”, “Дітські слова в українській мові”. У 1921 р. в с. Старосілля Остерського району Чернігівської області була заснована перша в Україні етнографічна дослідна станція. Працівник станції Н. Заглада видала монографію “Побут селянської дитини” (1926). У роки сталінського свавілля були піддані анафемі дослідження в галузі етнографії дитинства. Інтерес до етнопедагогіки відновився на початку 1970-х років і пов’язаний з іменем В. Сухомлинського, який бачив у народі “живе вічне джерело педагогічної мудрості”. Згодом українського дитинознавства певною мірою торкалися у своїх творах С. Бабишін, Н. Гаврилюк, Г. Довженок, В. Скуратівський, М. Стельмахович, Є. Сявавко.

Відродження національної духовності ставить за мету вчитися в народу, запозичувати в нього багатющі знання та досвід, і в цьому річищі народне дитинознавство відіграє першорядну роль.

Як відомо, український народ пройшов кількасоттисячний шлях свого історичного розвитку, в процесі якого було накопичено емпіричний досвід в галузі соціалізації та виховання дітей і молоді. Цей виховний досвід з часом переріс в знання, що передавалися від покоління до покоління засобами усної народної творчості. В середовищі українського народу віками існували виховні звичаї і традиції, що зберігали авторитет родини, материнства і дитинства. Десятки років назад, коли суспільне виховання ще не набуло масового поширення, діти росли і трудилися поруч з батьками, в спілкуванні з ними вбирали життєві ідеали, постійно знаходилися під їх соціалізаційним впливом. Так у процесі сімейного, народного виховання формувалися життєві ідеали, в основі яких лежать людські якості – працьовитість і практичність, життєва мудрість і розважливість, шанування батьків і повага до старших, чутливість і сердечність, взаєморозуміння і уміння співпереживати, людська любов і вірність. Таким чином, актуальність соціалізаційного впливу традицій українського дитинознавства визначається вирішальним значенням, яке відіграє родина і родинне виховання в людському житті і, зокрема, в житті дитини на етапі її первинної соціалізації. Ось чому сучасна соціокультурна ситуація потребує відродження традицій української родинної педагогіки, яка закладає основи соціального становлення дитини.

Особливої актуальності набуває питання про роль і місце, зміст, методи і форми української родинної етнопедагогіки в традиційному комплексі соціалізації молодшого покоління українців. В останні роки значно виріс інтерес до родинного виховання, яке здійснювалося в сім'ях української нації. У результаті досліджень, проведених психологами, педагогами, етнографами, лінгвістами, археологами і соціологами, родинна етнопедагогіка набуває якісно нових рис. У сучасних умовах національного відродження України постає питання про більш ґрунтовне і продумане використання народної педагогіки в кожній ланці системи народної освіти. Розгорнулися творчі пошуки, мета яких – побудова національного дошкільного закладу, школи, національної системи виховання, піднесення навчання і виховання молоді на якісно новий рівень. Дедалі більша увага приділяється оволодінню педагогами і впровадженню в освітньо-виховний процес в родині, дошкільному закладі, школі традицій народної педагогіки.. Така робота – основа формування історичної пам'яті, духовності підростаючого покоління. Особливо велике значення має народознавча основа у вихованні дітей дошкільного віку. Цей період, за визначенням психологів, вважається найбільш сенситивним у розвитку дитини (Л. Виготський, О. Запорожець, Г.Костюк, Д.Ніколенко, Т.Піроженко). У перші роки життя активно формуються почуття любові до своїх батьків, рідного дому, Батьківщини; виникають першооснови зв'язків з історичним коренем рідного народу. Зміцнення педагогічних позицій родинносуспільного виховання і формування підростаючої особистості реалізується більш ефективно тоді, коли діти зростають і розвиваються, засвоюючи духовні надбання народу. За переконанням сучасних вчених, поза національною культурою українського народу, його історичним минулим, неможливе успішне розв'язання проблеми формування особистості дитини (Л.Артемова, А.Богущ, В.Кузь, В.Моляко, Ю.Руденко, М.Стельмахович).

Народне дитинознавство розкриває вікові та психологічні особливості дітей, специфіку їх мислення, своєрідність світосприймання, емоційного життя тощо. За визначенням академіка М.Стельмаховича “народне дитинознавство концентрує в собі усталені погляди на дітей, емпіричні знання про умови й рушійні сили онтогенезу, закономірності перебігу фізіологічних, сенсорних процесів в дитячому віці, особливості формування дитини як

особистості від народження до фізіологічного дозрівання й включення в доросле життя” .

Головною постаттю народного дитинознавства є дитина дошкільного віку: “Діти – то дар Божий”, “Дитини рідної не купити”, “Діти Бог дав”, “Дав Бог діти – дасть і на діти”, “Затим діти Божа роса, що благодатно зрошує гірке існування селянина”. В цих народних прислів’ях виявляється гуманне ставлення до дітей, любов до них, прагнення, щоб сім’я мала гарних, здорових дітей і раділа їх появі.

Аналіз надбань народного дитинознавства свідчить, що воно фактично включає в себе цілий комплекс уявлень народу про появу нової душі -народження дитини. Поява нового члена суспільства була обставлена комплексом дородової, родильної і післяродильної обрядовості, яка була спрямована на соціалізацію малої дитини, прилучення її до життя громади.

У народі добре знали основні фізіологічні і психологічні особливості дитини першого, другого та третього років життя. На дитину, яка тільки народилася, казали “пискля”, “пискляточко”, “мулятко, муляточко”, “народження, народженняточко”. Пізніше, відповідно до способу поведінки або дії дитини, її називають – “їсть першу паску”, “сміюн”, “гуляка”, “зівака”, “плакса”, “плаксюночка”, “сидун”, “сидуха”, коли вже вміє сидіти; “плазуй, плазуха”, “плазунчик”, коли повзає; “лазунчик, лазуночка”, як лазить; “дибун”, “дибуха”, “дибукча”, “поганий який дибунець до мами” .

Особлива турбота мамі про новонароджене – щоб не кричало: “Біда, як на дитину що наслано (крикливець), сухоти або якась хвороба. Тоді вже нічим не забавиш її, і не допоможеш біді, як не знаєш чого проти крикливців або не постараєшся людей яких знаючих”. Через те існували різні профілактично-магічні обряди, мета яких – охороняти і зберігати життя і здоров’я новонародженої дитини. Аналіз народних магічних заклинань від дитячих немовлячих хвороб (крикливиці, тридухи, пласивців, марудивці, пристріту, криксів) показує, що народні шептання в переважній більшості звернені до Бога, Сонця, Води, Вітру, Місяця, тобто спостерігається охристиянення язичницької міфології. Фольклорні збірники П.Чубинського, М.Драгоманова, І.Срезневського, М.Максимовича, Т.Шевченка, І.Франка донесли до наших часів велику кількість українських замовлянь; серед них ми нарахували тридцять три замови, пов’язаних саме з дітьми немовлячого віку. Це свідчить про

велику турботу народу про немовлят, прагнення керувати надприродними силами, забезпечуючи їхнє здоров'я.

У народі помічали, що дитина починає держати голівку після п'яти неділь, а як слабка – то й пізніше. В цей час матір дуже берегла дитину і давала їй потримати рідним тільки в сповитку, щоб не звихнути спинку. Всі рідні пильно сліdkували за розвитком дитини, знали, що перший рік життя характерний швидким темпом нейропсихологічних новоутворень. З шести неділь до року вже і родина, і чужі, сусідські люди цікавились розумом, вдачею дитини, уже питали її і “ладі”, і “сороку”, і “де мама”, і “туті-туті”. Сліdkували, чи починає сидіти в 5-6 місяців, лазити через місяць після того, як навчилось сидіти, коли стає дибки.

Другим життям дитини називають етнографи час на другому році життя, коли вона починає ходити і говорити. На дитину другого року життя кажуть: “стрижак, стрижка, стрибунець, друге літо, другу паску їсть, другу кутю”. Діти цього віку дуже допитливі, швидко розвиваються, цікавляться всім – коло “господарства і майстерства”, прагнуть пізнати все, що впадає в очі. У народі розрізняли індивідуальні особливості розвитку дітей дворічного віку. Серед них є такі, що дуже швидко “все затвердять”, є і “мовчуни, нишклі, понури, тихі тихоні, особняки, що самохіть собі задумують і нишпорять”.

На дитину третього року кажуть “пічкур”, “третяк”, “гулячок”, “гуличка”, “третє літо”, “третя каша”, “гулячка”. Люди помічали, що в цьому віці вже між дітьми дружні стосунки, а якщо десь з'явився із ними “буян”, то всі його “спенджають”, щоб не билось. Отже, здебільшого в дитячому гурті все лад і дружба. Проте і в гурті дітей оповідач помічає індивідуальні особливості: “одні все обіч від усіх затій”, “все собі коло чогось або струже пічку стоїть”, “є ж такі, що без команди не дихне”. Саме в ранньому віці починається опанування рідної мови, рідного слова; засвоєння ж культури мовлення триває протягом усього життя. Ось чому народна дидактика виробила свій погляд на мову, як на динамічну систему, яка не виникає у новонародженої дитини відразу, а формується поступово.

Перші слова дитина починає промовляти в кінці першого – на початку другого року життя. Враховуючи психологію дитячого віку, народна дидактика пропонує полегшені моделі так званої дитячої (діточої) мови: гав, киця, цяця, беця та інші. Ці слова становлять

своєрідний фонд народної дитячої лексики, яка весь час доповнюється і збагачується, передаючись з покоління в покоління.

На третьому році життя дитина активно засвоює дорослу мову, поступово замінюючи “діточі” слова правильною лексикою рідної мови, вступає в сферу побутового спілкування, якій притаманний розмовно побутовий стиль. Тому старші люди, турбуючись про розвиток мови у трьохрічок, використовували малі жанри народного фольклору: забавлянки, потішки, колисанки, примовки, заклички, приспівки. Всі вони легкі для наслідування, вводять дитину в світ дорослого побутового життя, прилучають до споконвічних національних цінностей, традицій і звичаїв.

Відзначаючи особливості розвитку дітей дошкільного віку, дитину четвертого року життя в народі називали “джигун”, “гульвеса”, “метунець”, “жевчик”, “шмиглик”, “четвертак”, “брехунець”, “четвертачок”, “четверта каша”, “четверте літо”. Ці назви визначають особливості розвитку і поведінки дітей: вони розумні, кмітливі, виявляють критичність, швидко метикують, гарно бігають, дуже люблять довго гуляти в гурті своїх ровесників; улюблена гра хлопців – в джигунів, дівчаток – в родину. Діти цього віку більш самостійні. В народі помічають, що деякі з них вже проявляють певні риси характеру, які можуть залишитись на все життя. “Четвертачки” дуже люблять подарунки, але вже замовляють їх наперед і виявляють незадоволення, якщо замовлення не виконане. “Джигуни” дуже рухливі, спритні, сміливі, але необережні. Вони безстрашно йдуть купатися в річку, вилізають на дерево. Серед них є й такі, що не бояться ні хмари, ні грому. Кмітливість та винахідливість дозволяє цим дітям виготовляти для себе іграшки-саморобки і використовувати їх в своїх іграх (фуркалки, швичавки, млинок).

Четвертий рік життя – це рік засвоєння художнього стилю рідної мови. Дитина вивчає напам’ять народні забавки, пісні, вірші, які започатковують формування національного світобачення, національної самосвідомості, призводять до усвідомлення причетності дитини до українського народу.

Наступний етап характерний зростанням самостійності дитини. Дитина може змінювати довільно свою поведінку, “капризи залагоджуються тепер більше увіщуванням ніж криком”. Помітніше виявляється характер дитини, з’являється упертість думки. Описувачі відзначають, що серед цього віку помітні вже і “будучі підбрехачі, що

підскаржують вдома, хто де в шкоду пускає, хто крав” . Дитину п’ятого року найбільше називають “підпасич”, “підпасичок”, “п’ятиліток”, “п’ятак”. Мова дітей цього віку вже схожа до мови старших, хоча у окремих ще зустрічаються “діточі слова”. “Шепеляння” в цей час переводиться. Дитину “у п’ятому році” вже “приставляють до життя” – віддають у найм, виражають до роботи, “часом плачучи”. Дівчатка в цьому віці виконують всю хатню роботу. Якщо дівчат у сім’ї немає, там хлопці всю дівчачу роботу виконують, бо “кожне має призвичаюватися до всякої праці” .

На шостому році життя дитину відводили до школи. Ціла низка мудрих афоризмів та прислів’їв засвідчила прагнення батьків дати дітям освіту: “За одного вченого, дають десять невчених”, “Не кажи – не вмію, а кажи навчусь”, “Грамотному легше у житті, його менше обманюють”. На жаль, в більшості шкіл існувало жорстоке ставлення до дітей. Навчанням займалися малотямущі дяки, що суворістю намагалися покрити своє незнання й знущалися безсердечно над своїми учнями. Про це свідчить дитячий фольклор, в якому знаходимо: “Аз – били мене раз; буки – набралися муки”.

А. Малинка описує дитинство “простолюдина – селянина,” яке, за його образним висловом, “тягнеться по шаблону” таким чином: років до 2-3 з ним няньчаться, років у п’ять – стає пастушком, спочатку в себе на городі пасе гусей і телят, потім гонить їх у поле на “стерну”, років у вісім він уже верхи несеться в ліс “на ночлеги”, потім – “хожденіє в школу”, робота по господарству, а там, літ з вісімнадцяти – пора “о женитьбе” і про власне господарство думати, якщо тільки не грозить рекрутчина .

Виховання дітей та їхня соціалізація покладалися на сім’ю, вважалося, що від взаємин у сім’ї залежало великою мірою, якою виросте дитина. Про дітей судили по батьках: “Які мамка й татко – таке й дитятко”, “Яке коріння – таке й насіння”, “Який кущ – така й калина, яка мати – така й дитина”, “Яка клепка, така й бочка, яка мати, така й дочка”. Тому і вчити дітей починали змалечку і вважали, що “коли дитину не навчиш в пелюшках – не навчиш і в подушках”. У перші роки життя дитини догляд і виховання її цілком покладалося на матір. Але через велику зайнятість її хатніми справами, роботою в полі, на городі, догляд цей був далеко не достатнім.

Народна педагогіка вимагала “розумної” любові до дітей, яка очевидно виражалася в тому, що “дитину треба так любити, щоб вона не знала цього”, не схвалювали також поблажливості у ставленні до

дітей, про що можна судити з наступного: “дітей не добре так дуже пестити і волю їм давати. Дітей треба тримати в режимі” . “Розумна мати, – писав І. Негребецький, – дбаючи по добро своєї дитини, прийме скарб від Бога і займеться вихованням так, щоб дитина, зростаючи, розуміла і сповняла духовне своє призначення, щоб вона в домі вже перейнялася ідеалами і, виходячи в світ, полюбила правду, ширила правдиве добро протягом всього життя. На піску будувала б мати щастя дитяти, якби уважала найбільшим щастям дитини богацтво, замужність, матеріальне утримане: бо хто ж не знає, як часто такі рахуби зводять і щастя зовсім не приносять” “Не бажай синові багатства, а бажай розуму,” – казали в народі, вважаючи, що “правдиве виховання має на меті душу людини”.

В етнографічній літературі знаходимо багату інформацію про раннє залучення дітей до праці і її розподіл відповідно до статевовікових категорій. Дитина, яку мати не навчила вчасно, стане “лобурякою”, “занехаяну” дитину “не нагнеш ні до чого, ні призвичаєш”. Тому “розумні баби і батьки, хоч і годину проведуть з дитиною, щоб її навчити грішка знать і розбирати, що то є у світі”.

Основні принципи виховання засобами етнопедагогіки України

Основні принципи виховання етнопедагогіки

Народна педагогіка виробила й чітко додержує у вихованні відповідних принципів. Принципи виховання – це сукупність основних вихідних положень та ідей, які визначають основне спрямування, зміст і організацію виховних дій. Вони є переконаннями, нормою, правилом, якими керується вихователь з метою кращого впливу на вихованця.

Дослідники народної педагогіки виявили й висвітлили в науковій літературі ряд педагогічних принципів, вироблених і застосовуваних народною виховною практикою.

Провідними принципами етнопедагогіки є природовідповідність, культуровідповідність, народність виховання, виховання в праці, єдність навчання і виховання, зв’язок із життям рідного народу, гуманізм, активність і ініціативність виховання в процесі виховання, орієнтування на вселюдські моральні цінності.

Принцип природовідповідності у виховному процесі передбачає виховання людини в людині, розвиток того, що закладено в кожній

дитині природою. Цієї позиції чітко дотримується ряд сучасних науковців: Є. Сявавко, М. Стельмахович, О. Киричук.

Принцип культуровідповідності означає здійснення виховного процесу в рідному для дитини середовищі або наближеному до нього. Засвоєні і примножені попередніми поколіннями традиції і звичаї, історія і культура містять у собі духовні, моральні цінності і відповідно мають величезне значення у системі виховання. Виховання починається у сім'ї, дитсадку і школі на матеріалі національної культури, тобто на культурному досвіді матері і батька, свого роду, далеких пращурів, на культурно-історичних, національно-духовних традиціях рідного народу.

Принцип етнізації виховного процесу передбачає наповнення його національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості громадянина. Він покликаний відтворити в дітях рідний народ, увічнити специфічне, самобутнє, що є у кожній нації.

Принцип гуманізму покликаний утверджувати високе суспільне визнання людини, її гідності, цінності як особистості, право на свободу, щастя і виявлення дійсності. Цей принцип передбачає створення для особистості умов гармонізації відносин між людиною і суспільством, людиною і природою тощо. У навчальному процесі впровадження цього принципу передбачає перехід від монологу викладача до діалогу його з учнями, тобто подолання авторитарної педагогіки.

Запорукою гуманізації є рівень демократичності у навчальному закладі, співдружності педагогів і учнів, дисциплінованості і відповідальності молоді. Найслабша дитина має відчувати, що таке гідність. Для українців завжди характерними були гуманізм і добросердність.

Дотримання принципу демократизму у виховному процесі вимагає відповідного рівня гуманістичності, виключає байдужість, черствість у стосунках між учителем і учнем. В основу його необхідно покласти почуття милосердя, вміння сприймати біль інших людей, здатність відгукнутися на чуже горе.

Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовну, емоційну сфери, формування її думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні,

духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

Визначальний у вихованні є спілкування. Діяльність є головним фактором єдності свідомості й поведінки, коли учень здійснює певну систему видів діяльності (навчальна, трудова, ігрова, спортивна й ін.), що забезпечує всебічний розвиток особистості.

У вихованні закономірні зв'язки виявляються в усьому різноманітті взаємозв'язків і взаємоперетворень. Їх необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації. Усвідомлення закономірних зв'язків дає змогу педагогові свідомо відпрацьовувати схему дій на шляху до поставленої мети.

Принципи виховання – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації і методів виховного впливу.

Принципи виховання акумулюють вимоги, на які зважають, організуючі виховний процес. Процес виховання ґрунтується на принципах:

Цілеспрямованість виховання. Початком будь-якої діяльності, в т.ч. і виховної, є постановка мети. Педагог повинен знати кінцеву мету своєї діяльності й відповідно до цього спрямовувати всю виховну роботу. Маючи мету, він вчасно зможе побачити недоліки у вихованні, відповідно скоригувати виховний процес. Для цього на певному проміжку часу можливе планування певного завдання як провідного і відповідно з ним залучення учнів до конкретної діяльності.

Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів. Педагогічне керівництво зумовлюється відсутністю життєвого досвіду учнів, а виховання творчої особистості можливе за поєднання їх самостійності й творчості, підтримки та розвитку, ініціативи й самодіяльності. Різноманітна діяльність учнів – основа виховання. Діяльність – трудова, пізнавальна, художньо-творча – розвиває соціальну активність, ініціативу учнів. Всіляко стимулюючи розвиток самостійних починань учнів, вчитель дбає, щоб у їх поведінці органічно поєднувались слово і діло, відповідальність за результати справи. Цього можна досягти, коли учнівські колективи братимуть безпосередньо участь у плануванні справ, усвідомлюючи їх необхідність і значення, організовуватимуть, контролюватимуть, оцінюватимуть результати їх виконання.

Повага до особистості дитини, поєднана з розумною вимогливістю до неї. Повага до людини передбачає гуманне ставлення до неї. Воно лежить в основі взаємин між учителем і учнями, вимагає від учителя любові до дітей, відданості справі.

Відома формула А.Макаренка “Якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї”¹ виражає суть цього принципу, який реалізується у стосунках між учителем і учнями, між колективом педагогів і колективом учнів, між учнями. Суб’єктом, від якого виходить вимога, може бути колектив педагогів, окремий педагог, колектив учнів, окремий учень, вимогливий до товаришів і до себе (самовимогливість).

Виховне значення педагогічної вимогливості полягає в тому, щоб стимулювати або припиняти, гальмувати певні вчинки учнів. Вимоги можуть бути прямими і непрямими. Прямі вимоги педагога повинні бути позитивними, викликати цілком певні вчинки. Непрямі вимоги можуть бути позитивними (прохання, довіра, схвалення), нейтральними (порада, гра, натяк, умовна вимога) і негативними (погроза, недовіра, осуд).

Вимогливість і повага – складові одного і того ж принципу. Ефективна реалізація його можлива за взаємної поваги, доброзичливості, довірливості у стосунках учителя й учня. Безпосередній вплив учителя на учня так само необхідний і важливий елемент виховання, як і виховна сила колективу.

Вимоги вчителя (колективу педагогів) стають особливо ефективними тоді, коли вони спираються на здорову громадську думку учнівського колективу і підтримуються нею. За таких умов здорова громадська думка стає одним із засобів подолання негативних рис окремих учнів (проявів індивідуалізму, егоїзму, інших відхилень від норм і правил співжиття). Розумна педагогічна вимогливість не має нічого спільного з тим, що принижує гідність учнів. Антипедагогічними у взаєминах вчителя з учнями є також адміністрування, використання погроз, силових методів, як поблажливості, потурання примхам учнів.

Опертя на позитивне в людині. Виховання передбачає опору вихователя на гарне в людині, його довіру до здорових намірів і прагнень учнів.

Зосередження тільки на негативних рисах характеру і поведінки учнів деформує виховний процес, заважає формуванню позитивних рис особистості. Не можна лише дорікати за недоліки, бачити в

учневі лише негативне. Це може створювати в них однобоке уявлення про себе, про свої людські якості, взагалі про свою гідність.

Опора на позитивне в людині передбачає глибоке переконання вихователя в тому, що невикорінена людська цікавість, допитливість, бажання знати, подив перед таємницями природи – те хороше, що не закладається природою, а набувається від вихователя.

Принцип опори на позитивне в людині ставить серйозні вимоги до організації життєдіяльності учнів, потребує створення здорових відносин вчителів та учнів, продуманого змісту навчально-виховних занять, їх форм і методів. Тому вимогливість вчителя до себе, своєї поведінки, морального і громадського обличчя – вирішальна умова реалізації даного принципу.

Урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Людська особистість неповторна. Завдання вихователя полягає у вмінні бачити неповторність, творчу індивідуальність кожної дитини, у виявленні, розкритті, плеканні у неї неповторного індивідуального таланту.

Школа покликана розкривати нахили, здібності і обдаровання учнів. Тому кожен педагог, вихователь повинен знати і враховувати індивідуальні особливості вихованців, їхній фізичний розвиток, темперамент, риси характеру, волю, мислення, пам'ять, почуття, здібності, інтереси та ін., щоб, спираючись на позитивне, усувати негативне в їхній діяльності і поведінці.

Систематичність і послідовність виховання. Ефективність виховного процесу залежить і від послідовності, безперервності педагогічних впливів на учнів. Йдеться про систему педагогічних впливів, яка забезпечує формування в кожного учня світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, його багатогранності як цілісної особистості.

Рівень розвитку суспільно значимих якостей в учнів молодшого, середнього і старшого віку різний. Саме тому важлива послідовність, узгодженість, систематичність, планомірність педагогічних впливів, підпорядкованих меті, принципам, завданням, змістові, формам і методам виховної діяльності взагалі. У вихованні треба спиратися на набутий учнями життєвий досвід, закріплювати його в уміннях, навичках і звичках правильної поведінки, в традиціях, у яких матеріалізується позитивний досвід поведінки.

Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості. За результати виховання підростаючого покоління відповідає не тільки школа, а все суспільство. Дитина виховується не тільки в сім'ї та школі. На неї впливає багато інших факторів, у тому числі й недостатньо контрольованих. У тому, що з “усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у численні стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним зростанням самої дитини”, є не тільки істотні виховні резерви, а й певні труднощі. Розумні, стійкі та єдині вимоги до дітей з боку різних соціальних інститутів посилюють педагогічний вплив на них, підвищують ефективність виховного процесу.

У сучасних умовах сім'я перестала бути єдиним джерелом інформації для дітей. Динамічний розвиток інформаційного середовища значно розширив канали впливу на свідомість дітей, молоді. Процес виховання все більше виходить з-під контролю сім'ї, що вимагає докорінного поліпшення виховної роботи з учнями за місцем проживання, охоплення їх різноманітними масовими та індивідуальними заняттями у поза навчальний час (самодіяльність, клуби за інтересами, гуртки технічної і художньої творчості, спортивні секції тощо).

Єдність свідомості й поведінки. Поведінка людини – це її свідомість у дії. Як суспільний продукт свідомість формується в процесі суспільної практики.

Особливе значення єдності свідомості й поведінки як принципу виховання полягає в тому, щоб світогляд набув для кожного учня суб'єктивного смислу, перетворився на його переконання, поєднані зі знаннями і практичними діями. Виховання єдності свідомості й поведінки – складний і суперечливий процес. Він не є автономним процесом, відірваним від обставин життя, зовнішніх впливів, серед яких можуть бути й негативні.

Між усвідомленням того, як треба діяти, і звичною поведінкою існує певна суперечність, нейтралізувати яку спроможні звички і традиції поведінки

Але виховання звичок правильної поведінки значно важче завдання, ніж виховання свідомості. Звичайно, свідомість – головне, на що треба спиратися у виховній роботі. Однак вона не може автоматично трансформуватись у належну поведінку. Потрібні ще уміння, навички, наполегливість, рішучість діяти саме так, як цього

вимагає свідомість. Тому школа покликана домагатися, щоб формування справжньої свідомості учнів виявлялося в усіх видах їхньої діяльності, поведінці. Досвід засвідчує, що справжня широка етична норма тоді стає дійовою, коли її “свідомий” період переходить у період загального досвіду, традиції, звички, коли ця норма, підтримувана сформованою громадською думкою, починає діяти швидко і точно.

Народність. Передбачає єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання, оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості усіх народів, що населяють Україну.

Природовідповідність. Враховує багатогранну і цілісну природу дитини: анатомо-фізіологічні, психологічні, вікові, генетичні, національні, регіональні особливості. Нехтування, або часткове врахування природи дитини призводить до втрачених можливостей: нерозвинені задатки й нахили учнів, загублені таланти, невикористані засоби пізнання, загальмовані психічні процеси та ін. “Природа охоче, писав Ж.-Ж.Руссо, щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Якщо ми намагаємося порушити цей порядок, ми виростимо скороспілі плоди, які не матимуть ні зрілості, ні смаку і не забаряться зіпсуватись: у нас вийдуть юні лікарі і старі діти”¹.

Культуровідповідність. Передбачає органічний зв’язок з культурними надбаннями всього людства, історією свого народу, його мовою, культурними традиціями, народним мистецтвом. Забезпечує розуміння духовної єдності та спадкоємності поколінь. Будь-який плодотворний вплив на індивідуум, народ має відповідати вимогам часу, враховувати рівень розвитку, культури, на якому перебуває народ.

Гуманізація. Створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил. Постановка виховання в центр навчально-виховного процесу передбачає гуманізацію взаємин між вихователями та вихованцями, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіра до неї. Сприяє вихованню гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

Демократизація. Усунення авторитарного стилю виховання. Сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання його права на свободу, на розвиток здібностей і виявлення

індивідуальності. Забезпечує співробітництво вихователів і вихованців, врахування думки колективу й кожної особистості. Формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадською відповідальністю.

Етнізація. Наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина. Принцип етнізації однаково стосується всіх народів України. Створення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу. Відтворення в дітях менталітету свого народу, збереження специфічного, що є в кожній нації, виховання дітей як типових носіїв національної культури продовжувачів справи попередніх поколінь.

Усі принципи виховання виражають його глибокий гуманізм. Органічно пов'язані між собою, вони охоплюють всі сторони виховання і спрямовують його на формування людини як цілісної особистості. Реалізація принципів виховання дає позитивні результати лише тоді, коли їх застосовують як взаємодіючі між собою компоненти, спрямовані на досягнення мети виховання. Принцип єдності сім'ї і школи, сім'ї і громадськості означає їх зближення на основі взаєморозуміння, взаємовиховання, взаємодопомоги. Користь від державного і сімейного, громадського виховання обопільна.

Принцип наступності і спадкоємності поколінь, культурних і духовних цінностей становить серцевину змісту освіти і виховання, забезпечує неперервність виховного процесу: від родинного дошкільного до вузівського виховання. Кожен наступний етап виступає як логічне продовження попередніх, завдяки чому формується цілісне світосприймання. Такий підхід до організації виховного процесу сприяє збереженню і примноженню духовної єдності поколінь.

Принцип цілісності вимагає, щоб весь вплив на людину (особу) був постійним, неперервним.

Існує ще такий принцип як принцип прогностичності – здатність до оперативного відображення, передбачення та швидкого моделювання змін у національній культурі та освіті.

Таким чином, кожен з перелічених принципів етнопедагогіки пронизує більшою чи меншою мірою всі напрями виховання. Принципи виховання виступають у ролі керівництва до дії, правил

організації виховного процесу. Вони є методологічною основою національного виховання.

Метод – в перекладі з грецького означає шлях або спосіб досягнення заданої мети. У педагогіці метод виховання можна розглядати як суспільно обумовлене педагогічно доцільне взаємодія вихователя і вихованця (батьками і дітьми, учителем і учнем, соціальним педагогом і вихованцем), сприяюче організації життєдіяльності, відносин, спілкування, а також сукупність засобів і прийомів виховного впливу, стимулюючих активність і регулюють поведінку виховуваних, спрямованих на досягнення певної мети виховання, виправлення, перевиховання. Вибір методів виховання залежить від мети і завдань виховання, утримання і закономірностей виховної діяльності, умов її реалізації; особливостей об'єкта і суб'єкта виховання.

З погляду виховних цілей і завдань, які ставить перед собою педагог, метод виховання можна розглядати як спосіб впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців, сприяючий виробленню у вихованців заданих якостей.

Методи виховання народної педагогіки співвідносяться з системою методів, прийнятих в загальній педагогіці, де вони поділяються на три групи: 1) методи формування свідомості; 2) методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки, спрямовані на трансформацію моральних знань в поведінку; 3) методи стимулювання поведінки і діяльності.

У народній педагогіці виділяються наступні методи виховання: роз'яснення, привчання, заохочення, схвалення, переконання, особистий приклад, показ вправи, натяк, докір, осуд, покарання і т.д.

Роз'яснення і переконання застосовувалися з метою формування у дітей позитивного ставлення до праці, гідної поведінки в сім'ї та суспільстві. Для народної педагогіки особливе значення мав показ способів виконання різних видів сільськогосподарського, ремісничого, побутової праці (звернення з інструментами і знаряддями праці, обробка землі – полив, збирання врожаю, догляд за худобою, приготування національних страв, ткацтво, різьблення, вишивання і т.д.).

Після роз'яснення і показу використовувалися вправи, супроводжувані порадою: “вправлятися руки, виробити звичку до

певної роботи”. Прислухаючись до ради дорослих, юнак і дівчина мали виробити у себе необхідні навички і прийоми праці.

Іншим поширеним прийомом в народній педагогіці є повчання. У пам’ятках народної педагогіки зустрічається кодекс повчань старшого – молодшому, вчителя – учневі, народного мудреця – молоді, батька – синові.

А. Ізмайлов відзначає, що народні вихователі подбали, щоб у свої афоризми включити різні педагогічні категорії: наставляння, попередження, докір, навіть певні педагогічні умови, при дотриманні яких можна розраховувати на успіх у будь-якій справі. Ці умови зазвичай детермінуються словом “якщо”. І далі наводить приклади подібних афоризмів. Узбеки кажуть: “Якщо погана людина відмовиться від зла, світ стане квіткою”, “Якщо батьківщина спокійна, обличчя твоє не пожовтіє”. Казахи вважають: “Якщо повернувся з подорожі шестирічний, його повинен відвідати шістдесятирічний”. Каракалпаки на основі життєвої філософії радять: “Якщо посіяв просо, не чекай пшениці”. Киргизи закликають: “Якщо ти великий – будь скромний”. Таджики вказують ознака мужності: “Якщо ти чоловік, виходь на поле бою”. Туркмени звертаються до всіх, хто відповідає за людські долі: “Якщо ти правитель – грій свій народ, як сонце”.

Методи народної педагогіки мають і свої вікові особливості. Наприклад, в ранньому дитинстві широко використовується метод привчання. Наприклад, дітей долучають до регулярного виконання гігієнічних процедур, вчасно лягати спати і вчасно вставати, бути охайними і акуратними, містити іграшки та одяг в порядку, без нагадувань робити вчасно уроки, бути ввічливими з батьками, дорослими, однолітками і т.д.

У більш старшому віці дитина вже намагається розібратися, зрозуміти причину, чому він повинен чинити так, а не інакше. У цей період ефективним виявляється метод переконання, яке містить роз’яснення і доказ, щоб дитина усвідомив розумність певних дій і вчинків, засвоював норми і моделі поведінки, прийняті в суспільстві, і щоб виконання цих норм ставали для нього усвідомленою необхідністю.

А. Ізмайлов відзначає дієвість таких методів народного виховання, як заохочення і схвалення. Дитина, на його думку, завжди відчуває потребу в оцінці своєї поведінки, ігри, праці. Похвала і схвалення роблять великий стимулюючий вплив на дітей.

Усвідомлюючи роль похвали як засобу заохочення, народ зауважує: “Діти і боги люблять бувати там, де їх хвалять”. При цьому рекомендується слова схвалення і похвали вимовляти з посмішкою на обличчі.

У етнопедагогіки широко використовується і такий метод народного виховання, як натяк. Узбецькі прислів'я свідчать: “Для розумної людини достатньо і натяку”, “Розумному – натяк, дурному – палиця”. Г. Волков зазначає, що “педагогічна цінність натяків в тому, що про недоліки поведінки того чи іншого хлопчика вони дозволяють говорити у нешкідливому тоні”.

У пам'ятках усної народної творчості, особливо на Сході і Кавказі, зафіксовані такі методи народного виховання, як батьківське благословення і благопожелание. Батьки благословляють своїх дітей на добрі справи, суспільно важливі вчинки, а люблячі дружини напуття своїх коханих на ратні подвиги.

Всі перераховані вище методи народного виховання використовувалися для стимулювання або оцінки діяльності людини, якщо вони вписувалися в норми людського співжиття. Але, на жаль, в житті траплялися і відхилення від норм народної етики. У таких випадках доводилося звертатися до таких методів, як примус, покарання, осуд, заборона і докір.

Найдієвішим методом народного виховання в етнопедагогіці вважається особистий приклад. Будь-які методи виховання виявляться не ефективними, якщо самі вихователі (батьки або вчителі) не братимуть слугувати прикладом для наслідування.

Зазначені методи виховання не є набором теоретичних умовиводів. Вони втілені в моральних кодексах багатьох народів, таких як “Кут-сюр” у якутів, “Адиге-хабз” у народів Кавказу, в прислів'ях, приказках, афоризмах і т.д. і безпосередньо впливають на волю і почуття людини. Вони перевірені часом і досвідом різних народів. У цьому полягає їх дієвість, сила і достовірність.

Основними засобами народного виховання є праця, гра, слово, спілкування, мистецтво, твори усної народної творчості тощо

Праця в житті людини у всі часи займав провідне місце, він є серцевиною народної педагогіки. Тому не випадково дана тема яскраво виражена в прислів'ях і приказках: “Праця – всьому батько”, “Хто любить працю, той любить життя”, “Якщо будеш сидіти склавши руки, риба і звір додому не зайдуть”.

У той же час народ висміює ледачих людей, що шукають легкого життя. Про це говорять і народні прислів'я: “Праця на ноги ставить, а лінь валить”, “Праця годує, а лінь псує”, “Від ліні людина хворіє, а від праці – здоровієєт”, “Лінь до добра не доводить”, “ ледаря по ході дізнаються “,” У нього лінь за пазухою гніздо звилла “,” Лінивий спить сидячи, працює лежачи “,” Без діла жити – тільки небо коптити, “Лінива той птах, який не хоче сама собі гніздо будувати”.

Про роль праці в житті людини Г. Волков цілком справедливо пише: “Трудове виховання – вінець всієї системи народного виховання. Поза праці немає ні естетичного, ні фізичного, ні морального виховання, без праці немає і повноцінного розумового виховання”.

Про важливість праці в людському житті говорили багато прогресивні мислителі всіх часів і народів.

Істинне скарб для людей – уміння трудитися.

Праця – перша основна умова всього людського життя, і то в такій мірі, що мдв певному розумінні повинні сказати: праця створила саму людину. Без праці не може бути чистою і радісного життя.

Саме в праці, і тільки в праці, великий чоловік, і чим гарячої його любов до праці, тим більше величний сам він, тим продуктивніше, гарніше його робота.

Таким чином, трудове виховання – стрижнева проблема народної педагогіки у всі часи. Трудове виховання тісно пов'язане з матеріальною і духовною культурою народу, їх традиціями. Так, наприклад, у народів Півночі праця органічно пов'язаний з традиційними галузями їх господарства – полюванням, рибальством, оленярством, які здавна розвивалися в специфічних умовах тундри і тайги.

Народна педагогіка закликає формувати у дітей з самого раннього їхнього віку стійку звичку сумлінного ставлення до праці. Особливої уваги вимагає до себе виховання в дітях шанобливого ставлення до праці інших людей. Залучення дітей до праці повинно носити цілеспрямований виховний характер, стати засобом розвитку особистості кожної дитини, з урахуванням того, що саме в процесі активної діяльності у людини виробляється культура праці, виховується творче ставлення до справи, а також дисциплінованість, організованість, колективізм.

Гра є важливим чинником розвитку дітей. А. Леонтьєв, розробляючи теорію діяльності, стверджував, що, починаючи з раннього дитинства і до 7 років, для дитини провідним видом діяльності є гра.

Д. Ельконін глибоко розкрив і описав різні види діяльності дітей, у процесі здійснення яких відбувається засвоєння ними основ культури і тим самим реалізується психічний розвиток. Він також відзначав важливу роль гри у розвитку дитини.

Як відомо, ігрова діяльність займає велике місце в народному вихованні, служить важливою умовою розумового, морального, фізичного виховання дитини. Багато психологів і педагоги звертають увагу на виховуючу й розвиваючу функцію гри в педагогічному процесі.

А. Макаренко писав: “Гра має важливе значення в житті дитини, таке ж, як у дорослого має робота, служба. Який дитина в грі, такий багато в чому він буде в роботі, коли він виросте. Тому виховання особистості відбувається насамперед в грі. Гра становить головне заняття дитини, найбільш його захоплює, цікавить. Гра привчає людину до тих фізичним і психічним зусиллям, які будуть необхідні для його подальшої роботи”.

Включення в виховну діяльність ігор свого та інших народів, крім осмислення дітьми традицій та історії свого народу, його мудрості і доцільності традицій народного виховання дає розуміння єдності всіх народів (ігри, як відомо, практично в усьому світі мають багато спільного).

Зміст ігор на кожному етапі розвитку дитини істотно змінюється. Так, в молодших класах педагогам рекомендується проводити рухливі ігри, спрямовані на вдосконалення навичок природних видів рухів. Це ігри з бігом, стрибками на місці, з місця у висоту, у довжину з розбігу, ігри з метанням на дальність і в ціль, ігри в м'яч і ін.

Гра – відображення буття народів, і тому через неї, в ній у дітей виховуються ті чи інші якості (фізичні, інтелектуальні), які необхідні для виживання саме на тій території, де історично проживав етнос.

Рухливі ігри розвивають швидкість реакцій, мислення, увагу, пам'ять і т.д.

У старших класах велике місце відводиться колективній грі (наприклад, грі з м'ячем), розвиваючої дружні зв'язки, дружнє спілкування, симпатію і т.д.

Ігри, в тому числі традиційні, розвивають когнітивне мислення, пам'ять, увагу та ін.

Традиційні ігри впливають на розвиток особистісних якостей учнів. Вони передають традиції, властиві етики, естетики та менталітету рідного народу.

У народній педагогіці відзначається вплив дозвіллевих, обрядових ігор та національних видів спорту на розвиток особистості школяра.

Ігри, що сприяють фізичному розвитку дитини, проводяться і у вільний час з учнями молодших класів. Сюди відносяться ігри з м'ячем, ігри з арканом, заняття в жокей-класі, де хлопці опановують складної наукою їзди на коні, боротьба, ігри з бігом на короткі дистанції, перетягування канатів і т.д. У таких іграх закладені великі можливості з розвитку особистості дитини.

Ігри сприяють соціалізації дітей та їх благополучної адаптації. Вони сприяють також виробленню терпіння, витримці у відносинах між дітьми, учнями, встановленню дружніх, емоційних відносин; є засобом позитивного стимулювання для дітей, які прагнуть до успіху, схвалення; цілеспрямованої актуалізації успіхів в окремих дітей перед дитячим колективом з метою підвищення їх самооцінки, для зміни усталених стереотипів по відношенню до них.

Гра допомагає вирішити багатоаспектну проблему розвитку комунікативних навичок, когнітивних здібностей, мислення, уваги, пам'яті і сформувати дружні стосунки між дітьми.

Слово. Говорячи про надзвичайну дієвості слова як чинника народного виховання, академік Г. Волков пише: "Слово – найбільше з людських духовних скарбів. У повсякденному спілкуванні з матір'ю дитина засвоює мову, який називається материнським. Материнське слово божественно".

Для дитини ознайомлення зі словом починається з колискової пісні. У ньому виражена любов матері до маленької людини, побажання щастя і благополуччя в. чекає його майбутньому.

Спілкування є одним з важливих факторів народного виховання. Воно присутнє скрізь: і в процесі трудової діяльності, коли необхідна тісна злагоджена взаємодія між учасниками трудового процесу, і в ігровій діяльності, особливо в колективних видах гри, коли для перемоги так необхідне порозуміння між партнерами.

Мовний етикет розрізняє форми спілкування: між однолітками, пов'язаними одними інтересами, потребами, однією субкультурою, і

між представниками різних поколінь, це так зване міжпокоління спілкування, яке передбачає різні моделі мовної поведінки: молодший (хлопчик / дівчинка) зі старшим (чоловіком / жінкою) або старший (чоловік / жінка) з молодшим (хлопчик / дівчинка). Тобто відзначаємо вісім різних моделей мовної поведінки.

В якості основної вимоги мовного спілкування тут виступає нормативність, що включає такі мовні характеристики, як точність, ясність, чистота. Точність мови проявляється в адекватному ситуації та змістом виборі мовних засобів; ясність – в дохідливості, зрозумілості для тих, кому вона адресована; чистота – у відсутності нелітературних елементів, доречності використовуваних засобів.

Досягнення взаєморозуміння можливо в тому випадку, якщо учасники процесу спілкування володіють певною культурою спілкування.

У процесі спілкування важливо не тільки передати інформацію, але і встановити з співрозмовником дружні відносини, необхідні в процесі спільної діяльності.

Культура спілкування – це вміння здійснювати свої взаємини з іншими людьми – здібності та вміння сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі взаємодії.

Високого рівня взаємин досягає той педагог, який розглядає спілкування як двосторонній процес, при якому його вихованець стає повноправним партнером. Талант спілкування педагога полягає в тому, щоб подолати, пом'якшити природну труднощі спілкування через відмінності у віці і життєвому досвіді, допомогти вихованцю знайти впевненість в спілкуванні як повноправного партнера.

Культура спілкування включає в себе: освіченість, духовне багатство, розвинене мислення, здатність осмислювати явища в різних сферах життя, розмаїтість способів спілкування і його емоційно-естетичного прояви. Вона передбачає взаємну довіру суб'єктів спілкування.

Основою культури спілкування є довірче ставлення людини до людини. Обов'язковий компонент культури спілкування – тактовність, вміння зрозуміти почуття і настрої іншої.

Народні традиції – це сформовані на основі тривалого досвіду життєдіяльності того чи іншого народу і міцно вкорінені в повсякденній свідомості правила, норми і стереотипи поведінки, форми спілкування людей. Народні традиції допомагають передавати

від покоління до покоління накопичений народом досвід життєдіяльності та успішно адаптуватися людині у відповідній національній середовищі.

Народи Росії зуміли зберегти багаті традиції в справі духовно-морального виховання підростаючого покоління. Незважаючи на корінні перетворення в житті нашої країни, у багатьох сферах свідомості і діяльності продовжують зберігатися наступні традиції: культурні (збереження і примноження історичних та духовних досягнень народів Росії); бойові (дбайливе ставлення до героїки минулого, зразкам самовідданого служіння народу і країні в військовій, трудовій та культурній сферах, святкування великих для Росії подій і дат); трудові (культура виробництва, свідоме ставлення до праці в інтересах людини, суспільства і держави). Очевидно, що процес реформування суспільства спричинить за собою і формування нових традицій на основі нового напрацьованого досвіду духовно-морального відродження Росії.

Мистецтво. Ставлення дитини до мистецтва засноване на його емоційній чуйності. Знайомство з народним мистецтвом через пісні, обряди, народний епос, декоративно-прикладна творчість дозволяє дитині як би увійти всередину подій, стати їх учасником. У цьому суть потенційної можливості впливу мистецтва на емотивну частину свідомості. Впливаючи на дитину, мистецтво формує ціннісне знання, визначає позицію і поведінку дитини. Саме це згодом лягає в основу відносини підлітків до людей, самого себе і природи. Відбувається процес культурного розвитку дитини.

Виховання позитивного, зацікавленого ставлення до етнічних культур починається з залучення дітей до загальнолюдських моральних цінностей, властивим народному мистецтву свого та інших народів. На етичному рівні – це прояв уважності, доброзичливості та тактовності у взаєминах з людьми незалежно від їх національності і релігійних почуттів.

Одним із очевидних наслідків суспільних трансформацій в період новітньої історії України стало перетворення церкви із позасистемного елементу українського суспільства доби “реального соціалізму” у повноцінний суспільний інститут, співмірним за своєю питомою вагою та впливом з іншими суспільними інститутами такими як сім'я, школа, армія тощо.

Набувши нових якісних характеристик, що базуються на результатах системних змін суспільного статусу церкви в Україні в

останні двадцять років, вона не лише відчула потребу у розвитку контактності з іншими суспільними інститутами, а в ряді випадків навіть виступила ініціатором розширення та зміцнення таких контактів.

Церковні документи доктринального характеру досить чітко визначають характер, активність та межі контактності та співпраці церкви з іншими суспільними інститутами, Догматичні та канонічно-правові особливості різних церков окреслюють пріоритетність такої контактності та співпраці для кожної з них. В свою чергу історичні особливості розвитку релігійних організацій накладають свій відбиток на конкретні форми співпраці церкви з іншими суспільними інститутами. Самі ж ці суспільні інститути також по різному сприймають активне намагання церкви співпрацювати з ними, їхнє ставлення до такої активності церкви часом сягає протилежних за своїм знаком максимум – від захоплення і цілковитої підтримки до глухого спротиву та відвертих побоювань клерикалізації суспільства.

Однак після довгих десятиліть відчуження церкви від активного суспільного життя мабуть і не варто було чекати безпроблемного відновлення її активної співпраці з іншими суспільними інститутами. Адже більшість із них змушена була прямо протидіяти церкві, не кажучи вже про повну трату історично напрацьованих форм спільної діяльності на благо суспільства.

Природно, що процес відродження взаємодії церкви з іншими суспільними інститутами в сучасній Україні розпочався саме в основних царинах соціальної активності церкви – у сфері виховання, навчання, просвітництва, соціальної роботи, роботи з проблемними суспільними групами, благодійності, підтримки суспільної моралі, милосердя тощо. Саме з цих причин система світської освіти та виховання (світської школи) склали собою один із основних пріоритетів церкви у справі налагодження її співпраці із іншими суспільними інститутами. Нині українські церкви, з одного боку, та система світської освіти – з другого, посягли найбільшого прогресу у розвитку взаємовигідного співробітництва.

З відомих причин згадані форми співпраці світської школи та Церкви не збереглися в Україні так само, як і реальне співробітництво Церкви з іншими суспільними інститутами, що поставало в процесі природно-історичного розвитку українського суспільства. Повернення нашого народу на стовпову дорогу

суспільно-історичного розвитку з необхідністю повинно було актуалізувати цю проблему.

В основі цього процесу лежить, з одного боку, інтерес Церкви, як інституції, яка спрямовує свої зусилля на пошук шляхів морального виховання членів людської спільноти, а з другого – зацікавленість держави, суспільства, а відтак і світської школи, у становленні дієвої системи виховання підростаючого покоління, що змогла б прийти на зміну втраченим формам виховної роботи радянської доби.

Не останню роль відіграє також те, що молодому поколінню у якийсь спосіб слід повернути колосальний пласт культурної спадщини, пов'язаний із встановленням та розвитком релігійних доктрин та Церкви, що впродовж багатьох років визначали характер духовно-культурного життя народу, впливали на становлення економіки та позначались навіть на ментальних рисах людини.

Питання співпраці Церкви із світською школою дебатуються впродовж усього періоду новітньої української історії. Однак, неоднакова вкоріненість релігійних цінностей в різних регіонах України, слабкий інституційний розвиток церкви та ненапрацьованість конкретних форм її співпраці із світськими інститутами тривалий час не давали можливості на практиці реалізуватися цьому природному союзові, або продовжували паліативи, що не могли суттєво просунути таку співпрацю вперед.

Аналізуючи пройдений шлях можна стверджувати, що попри труднощі, пов'язані з необхідністю переборювання радянських ідеологем щодо цілковитої автономності світської школи і Церкви у справі просвітництва і виховання, і школа, і церква зближувалися у питаннях взаємної співпраці. Про це красномовно свідчать дані Міністерства освіти і науки України

За даними МОН України в школах 19 регіонів України вивчається біля 100 предметів навчально-виховного духовно-релігійного спрямування, їхнім вивченням охоплено близько 356 тис. учнів. Зазначимо, що динаміка цього процесу висхідна, що свідчить про об'єктивну потребу суспільства у включенні нових потужностей у співпраці школи з Церквою.

Вся робота набула нової якості у зв'язку з появою відповідних доручень у Президента України. Не можна сказати, що в цьому напрямку нічого не робилося досі. Достатньо згадати неодноразові спільні засідання керівництва Міністерства освіти і науки,

Держкомрелігій та Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, відповідні доручення політичних керівників держави, плідну роботу Всеукраїнського православного педагогічного товариства та відповідних структурних підрозділів інших церков та релігійних організацій, наукові конференції та інше. Достатньо сказати, що Указ Президента України № 297 від 21.03.2002 р. “Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСН стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій” прямо вказував на необхідність виконання цього завдання. “Міністерству освіти та науки України, Державному комітету України у справах релігій разом з Академією педагогічних наук України, підкреслювалося в Указі, – за участю церков та релігійних організацій розробити пропозиції щодо запровадження духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес”.

Однак, очевидно, лише сьогодні настала “повнота часу”, що дозволяє перевести цю роботу у русло практичної реалізації, зробити її системною, і тому дуже важливо повести її ґрунтовно, без зайвого поспіху, з відчуттям партнерської відповідальності і поступливості сторін. Цього намагається досягти спеціально утворена в МОН України комісія, що мала б бути утворена ще у 2002 році. До складу комісії включені фахівці з багатьох галузей, представники Церков та релігійних організацій та менеджери освітньої сфери. Є усі сподівання, що її робота буде плідною і виправдає давні суспільні очікування. Добрим прикладом практичної реалізації кроків, спрямованих на зближення Церкви зі школою, став недавній досвід київських освітян, які запровадили в столичних школах викладання основ християнської етики.

Першим серед питань, що постають у процесі реалізації проекту запровадження духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес світської школи, є питання “Що і хто повинен викладати?”. Стосовно цих “що”? і “хто”? уже давно точаться жваві дискусії на сторінках як релігійної, так і світської, переважно педагогічної та релігієзнавчої, періодики, точки зору, що висловлюються, зводяться до наступних аргументів: викладати етику, відповідним чином наповнивши її духовно-релігійним змістом; викладати “Основи православної культури”, враховуючи його історичну системоутворюючу роль для української культури, викладати основи релігійних етичних систем тих релігій, що становлять собою помітне

явище на сучасній конфесійній карті України; викладати релігієзнавство.

Остання, у сенсі досягнення мети духовно-морального зростання підростаючого покоління зразу відпадає. Адже йдеться не про отримання дітьми суми спеціальних знань про релігію та Церкву, їхній зміст та історію, а саме про моральне їх виховання, чого викладання релігієзнавства забезпечити не здатне.

Решта точок зору, з нашого погляду, повинні бути враховані, бо за кожною з них стоять невідпорні аргументи. Міністерство освіти і науки пішло саме цим шляхом, надавши батькам право вибору світського предмету етики або факультативного курсу з морально-етичної проблематики. Однак, такий підхід, з нашої точки зору, вже вимагає корекції. Безумовно, що статус цих двох предметів повинен бути зрівняний, а основним об'єктом уваги має стати зміст заафішованого курсу чи курсів з морально-етичної проблематики. Ця робота, окрім відбору та осмислення змістових блоків, здатних формувати у шкільної молоді духовно-моральні ідеали добра, любові, справедливості, свободи, істини, краси, повинна базуватися також як на усвідомленні факту особливої ролі православ'я в культурному житті українського народу, так і на урахуванні факту реальної поліконфесійності нашого суспільства.

Успіх цієї справи немалою мірою залежить від найповнішого урахування тих напрацювань, які вже є в цій галузі. За попередні роки був накопичений значний досвід цієї роботи в школі. Надзвичайно цінним у ньому, в першу чергу, є те, що курси, які викладалися в школах багатьох регіонів, розроблялися саме духовенством, яке спиралося на вікову традицію Церкви по ефективному донесенню до серця і розуму дитини духовно-моральних цінностей наших предків. Це повною мірою стосується і інших аспектів забезпечення викладання предмету духовно-моральної проблематики програм, методики, навчальних посібників та підручників, хрестоматій та інше.

Зміст цього предмету (чи предметів) обов'язково повинен враховувати доктринальні особливості основних конфесій, що діють в Україні. Попри їхнє різноманіття варіативність даного предмету не видається безмежною. В ньому повинні отримати своє відображення, скажімо, християнська моральна доктрина (православна, католицька, протестантська) та моральні доктрини ісламу та іудаїзму.

Паралельно з цим повинно відбутися очищення змісту шкільних дисциплін від агресивного атеїзму та насичення їх об ефективним та адекватним знанням про релігію і Церкву. Це особливо стосується культурологічного та гуманітарного модуля освітніх програм, але не повинно оминати і фізико-математичного та природничого блоків знання.

Педагогам слід також дослухатися аргументів Церкви щодо запровадження нових дисциплін, укорінених інших освітніх традицій та подачі матеріалу, що стосується інтимних сторін людського життя. Ця робота складає собою другий блок завдань, пов'язаних із запровадженням духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес.

Третім пунктом комплексного розв'язання означеної проблеми повинно стати налагодження підготовки фахівців, здатних забезпечити повноцінне і ефективне донесення до дітей духовно-моральних цінностей. Поза всяким сумнівом цією роботою повинно опікуватися спеціально підготовлене учительство. Священство у цьому сенсі повинно реалізовувати себе в межах церкви, недільних шкіл, церковних гуртків та інше.

Отже, відповідь на питання “хто” повинен займатися цією справою є очевидною, але для того, щоб це стало реальністю треба ще немало зробити. Як справедливо зазначає голова Всеукраїнського православного педагогічного товариства протоієрей Анатолій Заговський “... ніякі системи, ніяке програмне викладання моральності нічого не варте без особистого впливу однієї людини. Доля майбутнього кожної нації – в руках окремих особистостей. Ці особистості – вчителі шкіл, вихователі дитячих садків, котрі сіють ті чи інші начала в серця дітей... Сучасна система підготовки учителя, – зазначає далі він, – не готує його до усвідомлення власної педагогічної місії, не формує здатності виховувати в дитині відчуття сенсу свого життя”. Скільки не існують мистецтво, філософія, наука і політика, їм до цих пір не вдалося дати людині відчуття сенсу свого життя, повного життя і безсмертя”, і що не менш важливо, цитований автор, відображаючи загальноцерковну точку зору на проблему співпраці Церкви зі школою, зазначає “В школі богословське знання покликане стати складовою органічною частиною в культурологічному і гуманітарному модулі освітніх програм. Богослужіння у поєднанні з відповідними знаннями надзвичайно

бажані, однак вирішальне . слово участі дітей у молитві належить батькам і відбувається у храмі”.

Відтак ідеться про запровадження цілісної системи підготовки та перепідготовки кадрів, створення підручників, навчальних програм та усього іншого, необхідного для запровадження шкільного курсу духовноморального виховання. Вочевидь тут втрачено багато часу і згаяне доведеться надолужувати. На сьогодні існує ряд вищих навчальних закладів, які з об’єктивних причин є найближчими до виконання завдань, що постають. Опорними вищими навчальними закладами можуть стати ті, в яких уже готуються фахівці з теології та релігієзнавства, скажімо, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова, Чернівецький державний університет, Києво-Могилянська та Острозька академії та деякі інші вищі навчальні заклади. В кінцевому рахунку цю проблематику мають освоїти усі без виключення педагогічні вищі навчальні заклади країни, оскільки потреба у фахівцях такого профілю буде величезною, а в наступні роки школа буде відчувати їх брак. Цю прогалину в найближчі роки могли б до певної міри заповнити інститути післядипломної освіти.

До справи підготовки фахівців відповідного профілю для школи могла б підключитися Церква, особливо, наприклад, зважаючи на досвід підготовки учителів-катехитів Українською греко-католицькою церквою, чи фахівців у справі шкільництва Православних церков, єврейських шкіл, відповідних спеціалістів з мусульманського середовища та інших релігій, прибічники яких причетні до виховання підростаючого покоління. Фахівці, які набули необхідного досвіду в рамках тієї чи іншої конфесії, змогли б допомогти майбутнім педагогам набуті навиків виховної роботи, що практикується в Церквах та релігійних організаціях, вдихнути душу у набуті ними знання.

У зв’язку зі сказаним особливого значення набуває також запровадження у світських вузах відповідного профілю спеціальності “Богослов’я”, яку слід розглядати як філософсько-культурологічну спеціальність, а не різновид підготовки кадрів богословів для Церкви. У цій справі в останні роки намітився відчутний прогрес і робота тут наближається до завершення. Загалом, на те наше переконання, ми стоїмо лише на початку ще одного дуже важливого процесу, який можна визначити як конвергенцію двох освітніх пластів – світської і духовної освіти, які, з рештою, беруть свій початок з одного кореня і

розвиваються за взаємної допомоги та на спільну користь у цілому світі.

На завершення слід сказати ще про один пласт проблем, розв'язання яких здатне цілковито зняти питання щодо дискримінації тієї чи іншої релігійної організації у процесі зближення Церкви зі світською школою. Церкві слід дозволити мати свої навчальні заклади усіх рівнів і типів, підготовка в яких відповідала б державним стандартам освіти, а самі вони патрунувалися б релігійними організаціями.

Нині Закон України “Про освіту” не дозволяє релігійним організаціям виступати засновником таких навчальних закладів, в той час, коли фактично в Україні їх діють уже десятки. Ситуація, що складається, створює подвійний стандарт, коли закон велить одне, а життя диктує зовсім інше, тут складається критична ситуація, і реальний стан релігій тут доведеться визнати точно так, як ми сьогодні визнаємо необхідність запровадження духовно-моральної підготовки та виховання учнів.

Існування таких навчальних закладів – загальносвітова практика. Причому з огляду на особливий суспільний статус Церкви держава мала б іти на певні поступки у цій справі, скажімо, утримувати за власний кошт викладачів загальноосвітніх дисциплін у таких навчальних закладах, адже в них навчалися б наші діти, вихованням яких опікувалася б Церква. Ці навчальні заклади, природно, підлягали б контролю з боку відповідних органів освіти нарівні із усіма іншими навчальними закладами.

Законодавче забезпечення діяльності таких навчальних закладів, кількість яких у світі постійно зростає, їхня підтримка державою та інтегрування їх у єдину освітню систему, повністю відповідало б принципам плюралістичного суспільства, побудову якого проголошено і Україні.

Апріорі, визнаючи високі моральні стандарти, що їх виховує у своїх дітях релігійна сім'я, держава в такий спосіб не тільки до певної міри зняла б проблему множинності варіантів духовно-релігійного виховання у школі, яка неодмінно поставатиме, а що набагато важливіше, гарантуватиме продовження батьківського сімейного виховання в системі позасімейних навчально-виховних інституцій.

В той же час невинуватиме збереження у виховній царині виключно однотипних закладів для усіх дітей та підлітків виглядає грубим порушенням прав людини, за які бореться плюралістичне

суспільство. Туї державному чиннику важливо було б не припустити тієї ж помилки, результатом якої стало самоплинне запровадження духовно-релігійних предметів у школах багатьох регіонів країни, що робилося з численними порушеннями чинних законів і де ситуація тільки тепер буде виправлятися.

Ось ті основні кроки, які на нашу думку, слід було б здійснити, аби справа зміцнення моральних засад нашого суспільства насправді зрушила з місця. Спільна ж робота світської системи освіти і церкви ще більшою мірою зміцнила б його єдність та прислужилася б справі партнерської взаємодії Української держави і Церкви.

Рекомендована література

1. Андреев М. В. Принципи й аспекти толерантного виховання / М. В. Андреев // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наукових праць / за ред. Г. В. Троцько. – Х., 2008. – Вип. 20. – С. 3-9.
2. Артемова Л.В. Програма з українознавства // Палітра педагога. – 1997. -№ 1.-С. 4-9.
3. Бабій О.М. Феномен ідеалу та утопічна свідомість //Світогляд і духовна творчість. – К: Наук, думка, 1993. – С. 144-152.
4. Багалеї Д. И. История г. Харькова за 250 лет существования (1655-1905) : истор. монография. В 2 т. / Д. И. Багалеї, Д. П. Миллер. – Х. : Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе, 1993. – Т. 2. – 982 с.
5. Багнюк А. Символи українства. – Тернопіль, 2008.
6. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. -1999.-№ 1.-С. 6-19.
7. Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ : навчальний посібник / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во НУВС, 2001. – 200 с.
8. Баран В. Д. Давні слов'яни./Баран В. Д. – К., 1998. – С. 140 – 164
9. Бахутіна О. Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук / О. Г. Бахутіна. – К., 1999.
10. Берко П. Нова парадигма української філософії. – Дрогобич:

“Коло”, 2003.

11. Берко П., Небелюк М. Еволюція філософічно-політичних поглядів Івана Франка. – Борислав, 2001.
12. Богуш А. М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. – К., 1977
13. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. -К. :ІЗМН, 1996.-232 с.
14. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1998.
15. Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. -Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956.
16. Будник О. Особливості української етнопедагогіки [Текст] / О. Будник /У Дайджест: Школа-парк педагогічних ідей та технологій. -2002.-№2.-С 116-118.
17. Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача : навчальний посібник / Н. Ю. Бутенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 336 с.
18. В’ялов О. Ідеальний учень, або Модель випускника в школі “Початок мудрості / О. В’ялов // Завуч. – 2009. – № 11 (377). – С. 9-11.
19. Варецька О. В. Проблема єдності економічного та духовного виховання особистості в психолого-педагогічних дослідженнях / О. В. Варецька // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наукових праць / редкол. Т. І. Сущенко (відп. ред.) та ін. – Київ – Запоріжжя, 2002.-Вип. 27.- С. 158-165.
20. Васіна З. Український літопис вбрання. – К., 2006.
21. Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини // Вибрані

- педагогічні твори. – Дрогобич, 1997. – С. 56-98.
22. Ващенко Г. Виховний ідеал. -Полтава, 1994.
 23. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход : методическое пособие / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
 24. Виноградов Г.С. Народна педагогіка. Иркутськ, 1926.
 25. Винославська О. В. Людські стосунки : навчальний посібник / О. В. Винославська, М. П. Малигіна. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 142 с.
 26. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Любов до Батьківщини. -Львів, 1999. – 68 с.
 27. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси.-Львів, 1996.
 28. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, 3-Омформації і сучасні виклики) : монографія / О. Вишневський. – Дрогобич : видавець Святослав Сурма, 20 Ю. – 160 с.
 29. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : метод, посіб. для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
 30. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
 31. Волинь у фольклорно-етнографічних писаннях Миколи Костомарова / Укл. СІ. Шевчук. – Рівне, 2007.
 32. Волков Г. Н. Этнопедагогика : учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Г. Н. Волков – М. : Издательский центр

- “Академия”, 1999. – 168 с.
33. Волков Г.Н. Етнопедагогика. – Чебоксари, 1972. – 42 с.
 34. Воропай О. “Звичаї нашого народу” Київ “Оберіг” 1993 р.
 35. Воропай О. Звичаї нашого народу. – У 2 т. – К., 1991.
 36. Гавриленко Л. Криниця. Просвіта. Луцьк, 2001. 160с.
 37. Генон Рене. Символи священної науки /Пер, с франц. Н. Тирос. – М.: “Беловодье”, 1997. – 496 с.
 38. Глухова Н. Екологізація як чинник формування гуманної особистості дитини // Дошкільне виховання. – 2001. – № 11-12. – С. 10-11. Прапор, 1998. – 78 с.
 39. Гоимич Марина. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). – К., 2000. – 379 с,
 40. Горбач Н. До питання про філософські переконання Івана Франка// Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції – Львів, “Світ”, 1998, с. 152.
 41. Гродненський І Р – Рідними просторами. – К , 1979 – 148 с.
 42. Грушевський М. Історія України. – К., 1991. – 692 с
 43. Гуревич А.Я. Исторический синтез и Школа “Анналов”. / Гуревич А.Я.- М.: РОССПЗН, 1993.-243 с.
 44. Гутник І. Козацька педагогіка як складова системи національного виховання молоді [Текст] / Гутник // Початкова школа. – 2003. -№ 10. -С. 47-49.
 45. Державна національна програма “Освіта” Україна ХХІ ст. – К., 1994.

46. Джура О. Духовне відродження як утвердження християнських ідеалів і цінностей / О. Джура // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 72-73.
47. Дмитренко Г.К Українська дівоча врода: Сценарій літературно-мистецького свята старшокласників //Особливості сучасного виховання учнівської молоді /Ред. рада: В.І.Сафіюлін (голови, ред.) та ін. – К.: Вересень, 2006. – С. 84-99.
48. Довженко Г. Український дитячий фольклор. – К., 1981.
49. Єфремов С. Історія українського письменства. – Вид. 4. – Т.1. – Мюнхен, 1989. – С.416,
50. Загузов Н.І. Докторські дослідження з педагогіки та психології (1937-1999 роки). 3-тє вид., Испр. і доп. М., 2000.
51. Залізник Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність?/ Залізник Л. // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 3.;
52. Залізник Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність (До 50-річчя проблеми) / Залізник Л. // Пам'ять століть. – 1998. – № 6. – С. 11.
53. Заслуженюк В. С. Формування в школярів культури міжнаціонального спілкування / В. С. Заслуженюк, В. В. Присакар // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 1. – С. 14-18.
54. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний та народознавчий аспекти : навч.- методичн. посібник / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К. : ІЗМН, 1997. – 252 с.
55. Історія педагогіки та освіти. Від зародження виховання в

- первісному суспільстві до кінця XX в.: Навчальний посібник/За ред. А.І. Піскунова. – М.: ТЦ “Сфера”, 2001.-512 с.
56. Історія. Дит. Енцикл./Авт.-упоряд. Л.О. Савіна; О.В. Кардашук, О.М. Войтенко. – К.; Школа, 2002.-368с; – (Я пізнаю світ).
57. Йозеф Кардинал ьофнер. Християнське суспільне вчення. – Львів: Свічадо. – 2002. – С. 26 – 32.
58. Кан-Калик В.А. Основи професійно-педагогического общения. – М., 1992.
59. Кемпінські А. Психологія неврозів. – Варшава, 2000.
60. Кендус О. З. Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філос. наук: 09.00.05 / О. З. Кендус. – Львів, 2003. – 20 с.
61. Кертаяева К. М. Основи педагогической деонтологии / К. М. Кертаяева. – Павлодар, 2011. – 298 с.
62. Кісь О. Жінка у традиційній культурі: етнопсихологічні та соціальні виміри //Етнологія. Фольклористика. – Кн. 1: Доп. та повідомл. /IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. – Одеса-Київ, 2001.-С. 103-112.
63. Коменський Я.А. Учитель вчителів. Вибране. Материнська школа або про дбайливого виховання юнацтва в перші шість років (зі скороченнями)/Я.А. Коменський. – М.: Карапуз, 2008. – 288 с.
64. Конфуцій 1. Антологія гуманної педагогіки / Упоряд. В.В. Малявін. М., 1996.
65. Концепція безперервної системи національного виховання.- К.,

1994р.

66. Король О.В Методика викладання українського народознавства в школі: Навчально-методичний посібник- К., 1998 – с.368.
67. Косаківський В. Килими моєї бабусі. Київ, 1998. 35 с.
68. Косенко Ю. Етнопедагогічний підхід до професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів // Вісник Прикарпатського університету, Педагогіка. – Випуск XIX-XX. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 67-74.
69. Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка XX століття.- Тернопіль 1998.
70. Кравець О.М. Звичай українського народу: історичний етнографічний нарис
71. Кусий Ю. О. Педагогічна деонтологія / Ю. О. Кусий // Шкільний світ. – 1998. -№21.
72. Лазарук А. Батьківська педагогіка Василя Сухомлинського: аксіологічний ракурс проблеми [Текст] / А. Лазарук /Початкова школа. -2004.-№5.-С. 3-5.
73. Лактіонова Г. Виховання в епоху глобалізації: нові можливості, нові ризики // Шлях освіти. – 2005. – № 4. – С. 2-6.
74. Лисенко Н.В. Етнопедагогіка дитинства. Навчально-методичний посібник / Н.В. Лисенко. – К.: Видавничий дім “Слово”, с.
75. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. – Т.1 /Авт-уклад. Ю.І.Ковалів. – К: ВЦ “Академія”, 2007. – 608 с.
76. Лозко Г. Українське народознавство. Харків, 2005. 472 с.
77. Лозко Г.С. Українське народознавство. – 2-е вид., доповнене та перероблене. – К.: Вид. АртЕК, 2004. – С. 391-406.

78. Манжура І. Народні пісні в записах. – с.208.
79. Мережа-інтернет Аналіз колискових пісень.
80. Мільошин Ю, Куйбіда В. Вінок. Український віночок //Словник символів культури України. – К : Міленіум, 2005. – С.51-53.
81. Мосіяшенко Б.А., Курок О.І., Задорожна Л.В. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник. – Суми: ВТД “Університетська книга”,
82. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005.- 174 с.
83. Народні прислів'я та приказки /Упоряд., передмова М.Дмитренка. – К: Ред. часопису “Народознавство”, 1999. -180 с.
84. Національна доктрина розвитку освіти //Освіта. – 2002. – 24 квітня 1 травня.
85. Образне слово (Постійні народні порівняння) /Зібр. і упоряд. І.І.Гурин. – К: Дніпро, 1966. – 223 с
86. Орієнтовний зміст виховання в національній школі. Методичні рекомендації. - К., 1996р.
87. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К.: інформаційно-видавничий центр УПЦ, – 2002. – С. 8 -19;
88. Падовська О. Килими поділля. Львів, 1994. 28с.
89. Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії. – К: Наук, думка, 1984. – 203 с
90. Паламарчук Л. Етнокультурна компетентність учителя географії // Рідна школа. – 2009. – № 5- 6 (травень-червень). – С. 21-24.
91. Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії : навч.-метод. посіб : у 2 ч. ; за ред. А. М. Бойко. – Ч. 1. – К. – Полтава, 2004. –

370 с.

92. Педагогічна спадщина. Коменський Я.А. Велика дидактика (Вибрані твори. – М.: Педагогіка, 1989. – 416 с.
93. Потапенко Г. Коса (дівоча) //Словник символів культури України /За заг. ред. В.П.Коцура, О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка, В.В.Куйбіди. – 3-є вид. – К: Міленіум, 2005. – С.165.
94. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру /Упоряд. М.М.Пазяк. – К : Наук, думка, 1990. – 528 с
95. Протоієрей Анатолій Заговський. Православ'я як духовно-моральне джерело української культури і освіти // Православний церковний календар, 2005 р. – К., Українська Православна Церква. Київська митрополія, 2004, -С.Н7.
96. Сковорода Григорій. Дослідження, розвідки, матеріали. – К., 1992.
97. Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. – К., 1995.
98. Скуратівський В. Т. Місяцелік: Укр. нар. календар. – К.:Мистецтво, 1992.-208 с.
99. Скуратівський В.Т. “Український народний календар” К: Техніка 2003.
100. Скуратівський В.Т. “Український рік” Київ “Веселка” 1996.
101. Скуратівський Василь. Берегиня: Художні оповіді, новели. – К: Рад. письменник, 1987. – 278 с
102. Словарь по этике / [под. ред. А. А. Гусейнова и И. С. Кона]. – [6-е изд.]. – М. : Политиздат. – 1989. – 447 с.
103. Солодка А. Методика полікультурного виховання старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного

циклу // Рідна школа.- 2004. – № 2.-С. 27-29.

- 104.Сорокіна Є. Народна фаміологія у формуванні сучасної української родини / Є. Сорокіна // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ, 2011 – Вип. БУ. – Част. II. – С. 236-243.
- 105.Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.
- 106.Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К: Рад. школа, 1985. – 312 с
- 107.Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання.- Івано-Франківськ, 1996
- 108.Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К.,1996. – 170 с.
- 109.Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. – К.: Академвидав, 2005.
- 110.Сухомлинська, О. Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 12-18.
- 111.Сухомлинський В.О. Роль переконань у формуванні духовного обличчя особистості // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5-ти т. – Т.2.
- 112.Татарин Я. Г. Національна культура і національна філософія // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Духовна культура як домінанта українського життєтворення”. – 22-23 грудня 2005 р. – Київ, 2005. -С. 117-120.
- 113.Ткачук Т. “Український календар” Вінниця 2004.

114. Тлумачний словник української мови./ Укладачі Ковальова Т., Коврига Л. – Харків: Синтаксис, 2002.
115. Толочко П.П. Україна: хронологія розвитку. Давні слов'яни. Київська Русь/ Толочко П.П.- Том II.- К: Кріон, 2009. – 544с.
116. Українознавство : посіб. / укл. В. Л. Мацюк, В. Г. Пугач. -К.: Зодіак-ЕКО, 1994.-400 с.
117. Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник / За ред. акад.. В. Кононенка. – Івано-Франківськ, 2005. – 508 с.
118. Українське народознавство: Мій рідний край, моя земля / уклад. А. М. Богуш, Г. І. Григоренко, В. О. Інжестойкова та ін. – Запоріжжя : Просвіта, 1993. – 79 с.
119. Українські прислів'я та приказки / Упоряд. С. Мишанич, М. Пазяк – К: Дніпро.
120. Українські традиції і звичаї / Авт. – упор.. Д.Ярещенко. – Х., 2008.
121. Устінко Т. Корівяж в етнос, віттжм – у світову культуру. – К. Оцвіїи. -1996.-с. 18.
122. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Вибр. Пед. Твори : у 2-х т.- Т.1.
123. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – [6-е изд., перераб. и доп.]. -М. : Политиздат, 1991.
124. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
125. Філософія відродження на Україні. – К., 1990, с. 43-91.
126. Цвігун Т. Подільське традиційне ткацтво. Нова книга. Вінниця,

2009. 152 с.

127. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Вид-во “Орії” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с
128. Чухим Н. Взя жінки в західній філософській традиції (від античності до модерну). – К: Київський інститут Тендерних досліджень, 2006. – 192 с
129. Шевченко О.Є., Чайковський Б. Й. Веселі вірші:
130. Шейко В. М., Богуцький Ю. Н. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.). Монографія. -К.: Генеза, 2005.- 592 с. 8.
131. Шейко В.М. Історія української культури: Монографія. / Шейко В.М.- Х.: ХДАК, 2001.-400с.
132. Щербань П. Національне виховання в сім’ї. – К., 2000.
133. Щербань П. Формування національної самосвідомості студентів // Освіта.- 2008. – № 22-23 (28 травня -4 червня). – С. 6-7.
134. Щокін Г.В. Загальні контури теорії соціального розвитку та управління / Щокін Г.В. // Україна на зламі тисячоліть: історичний експурс, проблеми, тенденції та перспективи. – К.: МАУП, 2000. – 384 с.
135. Эверт П. А. Этика и деонтология педагога в обновленном образовании : учеб.-метод, пособ. / Н. А. Эверт. - Красноярск, 2008. – 340 с.
136. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал.- Мюнхен-Тернопіль. 1992.
137. Янів Володимир. Нариси до історії української етнопсихології. – 2-е вид., переробл. і доп. – К.: Знання, 2006. – 341 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Індивідуальне навчально- дослідницьке(творче) завдання

У процесі вивчення практикуму кожен студент виконує індивідуальне навчально-дослідницьке завдання у формі “Портфоліо”.

Методичні настанови:

1. “Портфоліо педагога” - це набір матеріалів, у яких представлено опис умінь і навичок педагога вирішувати практичні фахові завдання; обирати стратегію і тактику професійної поведінки, які спрямовані на оцінювання професійної підготовки педагога та уможливають аналіз траєкторії його професійного саморозвитку.

2. Завдання пропонується на весь період вивчення практикуму.

3. Структурно портфоліо охоплює такі складові:

- інформацію про автора портфоліо;
- результати педагогічної діяльності педагога;
- обов’язкове наповнення таким змістом:
 - а) не менше 16-ти карток із описом засобів етнопедагогіки;
 - б) не менше 16-ти карток анотацій на наукові статті дотичної тематики;
 - в) не менше 8 конспектів занять для дітей старшого дошкільного віку на етнопедагогічну тематику;
 - г) не менше 8 конспектів-сценаріїв свят і дозвілля дітей старшого дошкільного віку на етнопедагогічну тематику.

4. Додатково:

- набір дитячих народних ігор згідно класифікації Н.Кудикіної;
- атрибути для 2-х ігор-драматизацій народних казок;
- схеми проєкцій ціннісного потенціалу етнопедагогічних знань на різні види діяльності з дітьми та їх батьками.

5. Узагальнення передового педагогічного досвіду у руслі теми.

6. Захист і презентація матеріалів охоплює такі етапи:

- усне повідомлення і захист актуальності теми;
- презентація змісту портфоліо;
- відповіді на запитання під час захисту;
- обговорення результатів захисту в групі;

- оцінювання результатів.

Структура інтерактивної лекції (за О.Комар)

Структура (основні компоненти)	Що повинен робити викладач для активізації діяльності студентів (можливі прийоми)
Мотивація діяльності слухачів привернення ваги до теми)	Пояснення значущості теми; бесіда щодо важливості теми; проблемне завдання; питання щодо теми тощо; мультиголосування; уявний мікрофон.
Представлення теми, плану, очікуваних результатів, списку реко- мендованої літератури	Обов'язковий запис теми і плану студентами. Пояснення, де і яку інформацію щодо питань плану студенти можуть знайти. Формулювання результатів, на які очікує викладач від студентів по завершенні вивчення теми. Опис можливих форм контролю цих результатів.
Постановка питань, проблемних завдань, на яких ще зосе- реджено увагу	Формулювання і запис на дошці питань чи завдань, на яких студенти повинні зосередити увагу під час лекції. Пояснення процедури лекції (паузи для виконання завдань, участь студентів, презентації результатів проектної діяльності студентів тощо).
Виклад основних питань лекції з висновками до кожного	Формулювання студентами висновків до кожного з питань лекції та запитань до викладача. Завдання для груп чи пар до кожного питання лекції.
Загальні висновки до теми лекції	Формулювання студентами висновків у процесі обговорення в загальному колі; складання узагальнювальних таблиць, схем тощо.
Перевірка результатів засвоєння матеріалу	Повернення до теми і очікуваних результатів в обговоренні, короткій дискусії, короткому тесті, 5-й хвилинному есе, вільному письмі тощо.

Структура інтерактивного семінарського заняття

(за О.Комар)

Структура (основні компоненти)	Що повинен робити викладач для активізації діяльності студентів (можливі прийоми)
1. Попередня під- готовка студентів за планом і літе- ратурою, що на- дані викладачем	Перевірити наявність літератури в кабінеті або читальному залі. Підготувати дискусійні питання.
2. Мотивація навчальної діяльності	Поставити і обговорити з студентами проблемні питання, питання з опорою на попередній досвід чи зв'язок з попереднім заняттям. Пояснити практичне значення теми. Провести мозковий штурм, мультиголосування, мікрофон тощо.
3. Представлення теми, плану, завдань заняття	Записати і пояснити тему і план заняття
4. Обговорення зі студентами мате- ріалу згідно з планом заняття	Організувати обговорення теми семінару у вигляді представлення студентами різних поглядів для розв'язування дискусії. Ставити уточнювальні запитання, спонукати студентів до підведення підсумків, узагальнень, висловлення власної думки. Використати такі інтерактивні методи, як робота в малих групах, у парах, “займи позицію”, дискусія, дебати тощо.
5. Підведення підсумків заняття	Провести обговорення результатів, оцінювання і самооцінювання діяльності групи і окремих студентів. Застосувати такі методи, як незакінчене речення, дерево рішень, мікрофон тощо.

Структура інтерактивного практичного заняття
(за О.Комар)

Структура (основні компоненти)	Що повинен робити викладач для активізації діяльності студентів (можливі прийоми)
Представлення теми, плану і завдань заняття	Написати тему, пояснити план, завдання заняття. Відповісти на запитання студентів.
Розв'язання пізнавальних завдань	Підготувати систему завдань, що виконуються на основі текстів або дослідів. Використати такі інтерактивні методи, як робота в малих групах, у парах, проекти, імітація, симуляція, кейс-метод тощо.
Представлення теми, плану, завдань заняття	Підвести за допомогою студентів підсумки виконання окремих завдань і обговорити результати в загальному колі.
Підведення підсумків заняття	Організувати самооцінювання діяльності групи і окремих студентів за допомогою таких методів, як незакінчене речення, дерево рішень, мікрофон тощо.
Оцінювання ефективності заняття та діяльності окремих студентів	Аналіз викладачем досягнень і діяльності окремих студентів та групи в цілому.

Таблиця 4

Структура проблемної лекції (за А. Будас)

Структура (основні компоненти)		Що повинен робити викладач для активізації діяльності студентів (можливі прийоми)
Вступна частина	1. Мотивацій- ний блок	Подання плану лекції, алгоритму роботи. Оволодіння увагою аудиторії (постановка проблемного питання, представлення цікавих прикладів тощо).
Основна частина	2. Інформацій- ні блоки	Виклад блоку теоретичного матеріалу (не більше 15-20 хв.). Підсилення навчальної інформації ілюстраціями, графікою, малюнками, роздатковим матеріалом, технічними засобами.
	3. Навчальне завдання	Підготовка завдань (бажано практичного характеру), які забезпечують закріплення і застосування щойно вивченого матеріалу.
	4.Перевірка навчального завдання	Означити критерії та показники оцінювання відповіді чи дії, провести відкрите аргументоване оцінювання за участю студентів групи.
	5. Постановка питань та фіксація їх у зошитах	Забезпечити умови відкритості та активності упродовж обговорення незрозумілих питань та шляхів удосконалення теорії та практики.
Заклучна частина	6. Резюме	Підсумовує матеріал, короткий аналіз роботи студентів, фіксація балів за відповіді та влучно поставлені питання.

Лекція-візуалізація

реалізує дидактичний принцип наочності через використання візуальних і аудіовізуальних технічних засобів пред'явлення інформації)

Структура (основні компоненти)	Що повинен робити викладач для активізації діяльності студентів (можливі прийоми)
1. Вступна частина	Виклад теоретичної і практичної інформації заняття.
2. Інструкція до перегляду фільму	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Визначити установку на перегляд відео: ♦ зосередити увагу на фрагментах, що вимагають особливої уваги, оголосити питання для обговорення після перегляду тощо; ♦ узагальнити завдання для перегляду.
3. Показ навчального фільму	Перегляд відео.
4. Коментарі викладача	У ході колективного обговорення: <ul style="list-style-type: none"> ♦ допомогти знайти відповідь на “головне” запитання до перегляду; ♦ обговорення особливості дії, яка спостерігалася; ♦ сформулювати загальні рекомендації відповідно до побаченого.
5. Підсумкова частина	Аналіз викладачем досягнень і діяльності окремих студентів та групи в цілому упродовж обговорення відео.

Лекція із запланованими помилками

Структура (основні компоненти)		Що повинен робити викладач для активізації діяльності студентів (можливі прийоми)
1. Підготовка до лекції		<ul style="list-style-type: none"> ♦ вибір теми лекції; ♦ роздати студентам список рекомендованої літератури для підготовки до заняття; ♦ підготувати план і конспект змісту лекції з обраної теми, виділити помилки, закладені в матеріалі лекції, а також вибрати і виписати навчальні засоби і прийоми, які будуть використовуватися при проведенні заняття.
2. Проведення лекції	Оголошення теми та мети лекції	♦ повідомлення, що в лекції буде зроблено певну кількість помилок різного типу: змістового, методичного або поведінкового характеру тощо.
	Основна частина	♦ підготовка бланку для фіксації помилок.
3. Аналіз (спільний аналіз заняття викладачем і студентами)		Організувати обговорення теми семінару у вигляді представлення студентами різних поглядів для розв'язування дискусії. Ставити уточнювальні запитання, спонукати студентів до підведення підсумків, узагальнень, висловлення власної думки. Використати такі інтерактивні методи, як робота в малих групах, у парах, “займи позицію”, дискусія, дебати тощо.

Семінар-брейнстормінг

Структура (основні компоненти)	Що повинен робити викладач для активізації діяльності студентів (можливі прийоми)
Визначення проблеми, для якої необхідно знайти рішення	<ul style="list-style-type: none"> ♦ формулювання проблеми (на дошці); ♦ узгодження з усіма учасниками її змісту та форми її формулювання
Установлення тривалості обговорення	♦ оголошення регламенту обговорення (рекомендуємо орієнтуватися на 25-35 хв.; однак майте на увазі, що чим більше учасників, тим більше часу необхідно, щоб кожен міг сформулювати свої ідеї).
Висловлення учасниками рішень проблеми	♦ запис рішень на дошці або планшетах з відривними листами. Правило: висловлені рішення та ідеї не критикуються; оцінювання суворо заборонено. Завдання - забезпечити вільний потік ідей, оскільки через критику з боку колег, учасники перестануть висловлюватися і замкнуться.
Узагальнення ідей	♦ вибір ідей, які найбільш ефективно забезпечать вирішення проблеми (погоджені з усіма учасниками).
Визначення критеріїв оцінки рішення	♦ обговорення та утвердження різних критеріїв, за якими ви будете вибирати кращі рішення обговорюваної проблеми. Хороша практика завжди починати зі слів "Рішення має бути ...".
Оцінка затверджених рішень	♦ оцінювання обраних ідей за п'ятибальною шкалою, відповідно до того, наскільки ідея відповідає заданим критеріям; утворення "Топ-5" рішень.
Визначення розв'язання проблеми	ідея, що отримала найбільший інтегрований бал, найкраще вирішує проблему. Проте потрібно виставити оцінки і решті ідеям з "Топ-5" на випадок, якщо визнана кращою ідея на практиці виявиться нездійсненною.

Тезаурус

А

АБОРИГЕНИ, АВТОХТОНИ – споконвічні, корінні мешканці даної місцевості чи держави.

АБЕТКА – українська назва азбуки, створена за вимовою перших двох літер алфавіту – а, б.

АДАМАШКОМ – сорт цінної шовкової тканини, яка виготовлялась у Дамаску.

АДАПТАЦІЯ ЕТНІЧНА – пристосування людини або етнічної групи до кліматичних, соціально-історичних, культурно-побутових та інших умов життя.

АЗАЛЯ – південна гірська чагарникова рослина з великими квітками різного забарвлення; вирощується як декоративна.

АЇР – татарське зілля, татар-зілля.

АЙСТРА, ГАЙСТЕР, ГАЙСТРА – трав'яниста декоративна рослини з великими квітками різного забарвлення.

АЛЕГОРІЯ – інакомовлення, троп, зображення абстрактного поняття, ідеї у конкретному образі за принципом схожості, закріпленням традицією. Застосовується у різних видах мистецтва. В літературі найчастіше вживається у казці, загадці, байці, де за тими чи іншими тваринами закріпилися певні якості: лис – хитрий, вовк – жадібний, заєць – полохливий та ін.

АЛЬТЕМБАС – шовкова тканина із добавленням золота.

АНАХРОНІЗМ – порушення часової послідовності подій при зображенні минулого.

АНГЕЛИ – у біблійній символіці вісники, посланці Бога.

АНДАРАК – спідниця з вовняної або напіввовняної саморобної тканини червоного кольору із закладеними ззаду складами, які по низу прикрашалися широкими смугами.

АНЕКДОТ – невелике усне оповідання. З середини ХІХ ст. за терміном закріпилося значення стислого оповідання з несподіваною комічною кінцівкою. Близький до сміховинки, байки, соціально-побутової казки, притчі. За тоталітарної доби найпопулярніший вид усної народної творчості, який розвинувся як одна з небагатьох форм конфлікту з існуючою соціальною системою.

АНІМІЗМ – уявлення первісних людей, згідно з якими кожна річ, рослина, тварина, стихійне явище та ін, як і люди, мають душу. Пізніше стали вважати, що дерево, птах, тварина тощо є місцем помешкання духа, звідки він може вийти і увійти в інше тіло або річ.

АНТИ – східнослов'янське плем'я (ІІІ-ХІІІ ст.). Так названо наддніпрянську групу слов'ян іраномовне населення степу. У першій половині VІІІ ст. назва “Анти” замінюється назвою “Слов'яни”.

АНТИПКО – чорт, якому дверима відбито п'яти, тому кульгавий, синонімічна назва – безп'ятко.

АНТИХРИСТ – у християнській міфології антипод і ворог Ісуса Христа, посланець сатани, людина гріха, яка з'явиться в кінці світу, очолить боротьбу проти Христа, але буде ним переможений.

АНТРОПОМОРФІЗМ – уподібнення будь-чого до людини або перенесення властивих людині фізичних і психічних ознак на тварин, явища природи, предмети, надання людині рис неживої природи, небесних тіл, міфічних істот.

АНТРОПОМОРФНИЙ – людиноподібний.

АПОКРИФИ – 1) легенди релігійного змісту з відхиленням від церковних канонів. Не визначались і переслідувались офіційною церквою (громник, колядник, чаровник та ін.); 2) заборонені християнською церквою стародавні книги у яких записувалися народні сказання, замовляння, прикмети, повчання.

АПОСТОЛИ – за християнськими переказами дванадцять найближчих учнів та супутників Ісуса, проповідники його вчення.

АПОТРОПЕЇ – предмети або діяння, яким приписували магічну здатність застерігати від нещасть, злих духів.

АПОТРОПЕЇЧНИЙ – обереговий, наділений здатністю застерігати від злих духів, усякого лиха.

АРКАН – рід гуцульського чоловічого танцю.

АРХАЇЗМИ – 1) застарілі слова, вирази, граматичні форми, що вийшли з ужитку; 2) застарілі явища.

АРХАНГЕЛИ – головні ангели. Традиційно поширені імена Михаїла, Гавриїла, Рафаїла.

АРХЕТИПИ – первинні схеми образів, які узагальнюють колективний досвід, закладаються на рівні несвідомого покоління до другого і виявляються (реалізуються) у міфах, віруваннях, снах, творах мистецтв, художньої літератури, фольклору. Поняття А. введене швейцарським ученим К.Г. Юнгом.

АРХІТЕКТУРА – мистецтво проектування, спорудження та художнє оздоблення будівель; будівельне мистецтво.

АСИМІЛЯЦІЯ ЕТНІЧНА – злиття одного народу з іншим шляхом втрати своєї мови, культури, етнічної свідомості, тощо, в результаті чого людський колектив припиняє своє існування як народ.

АСТРАЛЬНИЙ КУЛЬТ – віра у зв'язок на землі з небесними світилами, намагання пов'язати з ними всі події в житті людини, рослинного й тваринного світу. Звідси й вірування у зв'язок хвороб і атмосферними явищами, рухом світил, в якому проступають елементи давнього культу небесних світил. Це поклоніння зіркам і різним космічним явищам.

АФОРИЗМ – стислий вислів, який дав виразну характеристику якогось явища або життєве повчання. До афоризмів належать народні прислів'я та приказки, а також висловлювання видатних людей, письменників, філософів.

Б

БАБА-ПОВИТУХА – жінка, що приймала дітей під час пологів, здебільшого немолода, поважана у своєму середовищі, що володіла прийомами народної медицини, мала акушерський досвід, часто виступала і розпорядницею обрядових дій, святочного застілля, до якого готувала обрядову страву – бабину кашу.

БАБКА – спеціальна наковальня для клепання коси.

БАБКА – складання снопів під час жнив по 5-6 штук.

БАБКА – локшина, запечена з тістом.

БАБУСЯ – мати батька чи матері стосовно їхніх батьків.

БАЄЧКА – невеликий віршований або рідше, прозовий повчальний твір алегоричного змісту.

БАЙДАН – військове судно запорізьких козаків із загостреною носовою частиною і кормою, трохи розширеними бортами.

БАЙКА – невеликий за обсягом алегоричний твір дидактичного й гумористичного змісту. У фольклористиці термін відносять до так званих дитячих казок, казок про тварин, іноді небилиць. У художній літературі – віршовані алегоричні твори, в яких вади людей і недоліки суспільного життя подано в образах тварин, птахів, рослин, речей.

БАЙРАК – ліс у яру, долині чи яр, що поріс деревами, чагарником.

БАКЛАГ – невелика дерев'яна або металева плоска посудина, барило для зберігання води або іншої рідини.

БАЛАДА – невеликий віршований (у писемній літературі) або довгий пісенний (у фольклорі) ліро-епічний твір історичного, фантастичного або героїчного змісту з драматичним сюжетом, часто трагічною кінцівкою. Фольклорні балади поділяються на міфологічні, історичні, легендарні, родинно-побутові.

БАЛІЯ – широка і округла посудина для прання білизни.

БАНДУРА – український народний багатострунний щипковий музичний інструмент з корпусом овальної форми.

БАРВІНОК – вічнозелена рослина. В усній народній творчості і обрядах символізує кохання. Застосовується в ритуалах, у весільному вінку.

БАРИЛЬЦЕ – невеличка посудина для води (найчастіше з дерева) з двома днищами із опуклими стінками, стягнутими обручами.

БАРКА – військове судно запорізьких козаків із заокругленим носом і кормою, децю нахиленими бортами.

БАРКАС – стародавній човен, що перевозить вантажі до 500 тон.

БАТЬКІВЩИНА – країна стосовно людей, які в ній народилися; вітчизна.

БАТЬКІВЩИНА – спадщина від батьків.

БАТЬКО – чоловік стосовно своїх дітей; тато.

БАТЬКИ НЕРІДНІ – ті, що не перебувають у кровних родинних зв'язках із дітьми.

БАЮРА – яма заповнена водою.

БДЖІЛЬНИЦТВО – галузь сільського господарства; розведення бджіл.

БЕЗСМЕРТКИ – однорічна трав'яниста рослина із сухими, яскраво забарвленими листочками; використовується в народній медицині та як декоративна.

БЕЗСМЕРТНИК, БЕЗСМЕРТНА – народна назва рослин чи сухих квіток, переважно безсмертків і кмину.

БЕЗТАРКА – віз, що мав прямокутну форму, звужувався у нижній частині і розширювався у верхній, використовувався для перевезення зерна.

БЕКЕШІ – хутровий, довгополий приталений одяг із зборами, критий синім сукном, синонімічна назва – бекешки.

БЕРЕГИНЯ – найстаровинніша Богиня добра і захисту слов'ян від усякого зла. До неї зверталися у найтяжчі години життєвих негараздів, бо вона здавна оберігала наш народ, його традиції, культуру. Берегиня – оберіг непорушної вірності подружжя.

БЕРЕГИНЯ (від берегти) – назва жінки-матері, яка оберігає домашнє вогнище, родинні традиції, національні цінності.

БЕРЕЗА – антипод “нечистої” осики. Вона має білу кору. У символіці пісні береза уособлює дівчину, наречену, матір.

БЕРЛИНИ – військове судно запорізьких козаків із заокругленим носом і прямовислою кормою.

БИЛА – жердини з двома поперечинами для збільшення площі саней.

БИЛИНА – жанр епічної народної поезії, який виник за часів Київської Русі й відображував події, що відбувалися головним чином у Києві,

Чернігові, Новгороді. Зберігся до ХХ ст. лише у фольклорі Північної Росії. Билини групувались у цикли: про богатирів; боротьбу з чудовиськами, з іноземними ворогами; сватання й боротьбу за наречену, дружину; епічні змагання.

БИЛИЦЯ – те, що було в дійсності; бувальщина.

БИНДЮГИ – вози з широким плоским кузовом.

БІБЛІЯ – Книга Книг; пам'ятка християнської культури.

БІР – великий сосновий ліс; мішаний ліс з переважанням сосни.

БІС – злий дух, демон.

БІСЕР – дрібне різнокольорове скляне намисто для вишивання і прикрас.

БІХРЕС – біс, що живе в лісі і схожий на чоловічка в червоній шапочці.

БЛАВАТИ – блакитна шовкова тканина, яка мережана золотом.

БЛИСКАВКИ – скляне намисто (жіночі прикраси).

БЛУД – лісовий дух, що заманює людей в нетрі.

БОДНЯ – низька діжка з кришкою для зберігання продуктів харчування.

БОЖБА – урочисте запевняння, присяга, клятва в ім'я Бога, якого закликали у свідки. Вірили: якщо той, хто божиться, порушить угоду або не виконає обіцяного, буде покараним. Б. в давнину постала з віри у магічну силу слова. Відомо, що руси, підписуючи угоду з греками, клялися Перуном і Велесом.

БОЖНИК, БОЖНИЦЯ – поличка з образами (іконами).

БОЙКІВЩИНА – гірські райони Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей.

БОЛОТНИК – болотний чорт.

БОНДАРСТВО – один з видів народних деревообробних промислів, що вимагає досконалої техніки та інструменту на виготовлення бочок, відер та ін.

БОРТЬ – штучне дупло, в якому живуть бджоли. Борті видовбували в сосні чи дубі. Люди, які робили борті, звалися бортниками.

БОСІРКА – відьма найнижчого ступеня.

БОСОРКАНЯ – відьма

БОСОРКУН – упир, вампір, мора, мана, змора, вурдалак. Це злий дух, який по ночах виходить із могили і п'є у сплячих кров. Упирі родяться від чорта й відьми або стають такими від їхньої порчі.

БРАМА – великі ворота переважно у давніх містах, фортецях, монастирях. Брами, якими замикали подвір'я, були зроблені з суцільних, добре підібраних дощок. Іноді з різьбленням або розписами.

БРАТ МОЛОЧНИЙ – син годувальниці, щодо чужих дітей, яких вона годує, а також діти щодо дітей годувальниці.

БРАТ ТРОЮРІДНИЙ – син двоюрідного дядька або тітки.

БРАТАН, братанець, братич – племінники по братові, небога.

БРАТАНИЦЯ – племінниця по братові, небога.

БРАТКИ (Іван та Мар'я) – квітка, про яку легенда розповідає, що то є перетворені брат і сестра, покарані за гріх інцесту, які побралися не знаючи про свою кровність.

БРАТОВА – дружина брата.

БРАТСТВО – група, товариство людей, об'єднаних спільною діяльністю і метою.

БРАТЧИНИ – супроводжуваний певним обрядом давній слов'янський звичай зміцнення дружби; побратимство.

БРИЛЬ – головний убір з широкими полями.

БРУСЛИНА – кущова рослина, що використовується у промисловості.

БРУСНИЦЯ – напівкущова лісова вічнозелена рослина, а також ягоди цієї рослини.

БУБОН – ударний музичний інструмент.

БУВАЛЬЩИНА – те, що було раніше, щось дійсне, реальне, що було справді; усне народне оповідання (переважно побутового змісту), в основі якого лежать незвичайні події (інакше – билиця).

БУЗИНА – великий кущ з дрібними білими квіточками і гронами чорних або червоних ягід, а також – ягоди цієї рослини.

БУЗОК – кущова рослина з ясно-ліловими, фіолетовими або білими квітами.

БУКА – чорт, що живе в полі.

БУКОВИНА – історична назва території, що входить до складу сучасної Румунії (південна частина) та України (північна частина, тепер Чернівецька область).

БУКОВИНЦІ – жителі, уродженці Буковини.

БУКУРІЙКА – вузький шкіряний ремінь, який використовували для підв'язування у чоловіків штанів, у жінок – спідниць.

БУСИНКА – одна намистинка.

БУХАНЕЦЬ – пшенична або гречана хлібина.

БУФЕТ – шафа для зберігання посуду.

В

ВАСИЛЬКИ – запашні квіти, символ чистоти, святості. Їх вплітають у вінки, кладуть до труни, тримають у хаті на вікнах, за іконами. Застосовується як лікувальна трава. З сухих васильків роблять кропила, якими освячують хату й худобу.

“ВЕДИ” – давньоарійські зібрання заклинань, молитов, гімнів, присвячених духам і богам, які виконувалися під час жертвоприношень та інших релігійних обрядів. Почали складатися у I–II тисячоліттях до н. е. Найдавніший із них збірник “Ригведа”, пізніше пишуться таємні повчання для жерців “Брахмани” і “Упанішади”, складаються легенди, оповіді героїко-міфологічного епосу “Махабхарата” і “Рамаяна”.

ВЕЛИКДЕНЬ (Пасха) – найзначніше християнське свято на честь воскресіння Ісуса Христа, яке визначається у першу неділю після весняного рівнодення і повного місяця. Після введення християнства на Русі великодня народна святковість зберегла багато з давнього

слов'янського свята весняного оновлення природи, єднання народу. Це рухоме свято відзначається за відповідними розрахунками церковного календаря. Давнє свято весни, родючості. Цілковита перемога весни-літа над зимою, перемога життя над смертю, свято подружньої любові та злагоди в родині. У християн це свято називається Пасхою.

ВЕРБАЛЬНА (СЛОВЕСНА) МАГІЯ – магія, заснована на замовляннях, вірі у зв'язок слова і дії. Передбачає обов'язкове вживання певних традиційних словесних формул.

ВЕРБНА НЕДІЛЯ – християнське свято (за тиждень до Великодня) на відзначення тріумфального в'їзду Ісуса Христа в Єрусалим. Ним розпочиналися народні весняні календарні обряди, спрямовані іще з дохристиянського часу на пробудження сил природи. Головним дійством Вербної неділі було ритуальне шмагання гілкою верби, яку вважали деревом надзвичайної життєвої сили.

ВЕРБОЛІЗ – високий кущ або невелике дерево з довгими блискучими гілками і вузьким листям, що росте, звичайно, у вологих місцях; також зарості цієї рослини.

ВЕРВЕЧКА – мотузка.

ВЕРЕС – вічнозелений низький кущик з дуже дрібним і численним листям та лілово-рожевими квітками.

ВЕРЕТЕНО – старовинне ручне знаряддя для прядіння у вигляді тонкої палички з видовженими загостреними кінцями і потовщенням посередині. В українській міфології як точка повороту, стрижень, на якому обертається небо або земля. Це знаряддя прядіння наділене магичною силою.

ВЕРСТАТ – примітивне дерев'яне устаткування для ткання ручним способом полотна, килимів.

ВЕРТЕП – старовинний український пересувний ляльковий театр. Це печера, вертебище, яселки, бетлегем, райок – різдвяна лялькова виставка, поширена в Україні, Росії, Білорусії, Польщі, Словаччині, Словенії у XVIII – XIX ст.

ВЕРХОВИНА – народна назва високогірної зони в межах Карпат Українських.

ВЕСІЛЛЯ – народні обряди та звичаї, пов'язані з укладенням шлюбу.

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ – цикли народної родинно-обрядової пісенної творчості, органічний складник весілля.

ВЕСНЯНКИ (гілки, гаївки, ягілки) – народні хорові пісні календарно-обрядового циклу, які співають дівчата від Благовіщення до Зелених свят. Супроводжуються певними рухами, танками, іграми. Починаються з обряду кликання: закликають весну, птахів, які прилітають першими з вирію. За кликанням іде обряд сіяння маку, завивання горошку, огірків; переходить у “кривий танець” і продовжується вінкоплетінням.

ВЕЧЕРНИК – хрещеник, який приносить вечерю, хрещеному батькові або матері на Свят-вечір.

ВИБАЛОК – невелика балка.

ВИРІЙ – ирій; ірій – за давніми уявленнями тепла, сонячна країна, на Сході за морем, куди на зиму відлітають птахи і де живуть у спокої померлі люди.

ВИТИНАНКА – мереживка – один з видів народного декоративного мистецтва. Це орнаментальні та сюжетні прикраси житла (у вигляді серветки, рушника), ажурно або силуетно вирізані ножицями з білого або кольорового паперу.

ВИТІК – місце, де річка бере початок.

ВИХОР (“завій”, “підвій”, “завійниця”, “вітер”, “вітерка”, “вітриця”, “сплічник”) – раптовий порив вітру, що зненацька виникав у гарячі сонячні дні. За народною уявою, був викликаний дією нечистої сили і спричинював різні недуги. Якщо людину, що потрапила у “вихор” і захворіла, можна буловилікувати, то дія “Вітриці” (тої самої істоти, але жіночого роду) була невиліковною.

ВИШИВАННЯ – вид народно-декоративного мистецтва, орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, шкірі, виконане різними ручними або машинними швами.

ВИШИВАЛЬНИЦЯ – та, хто вишиває, має своїм заняттям ремесло вишивання.

ВИШИВАНКА – національна біла вишита сорочка, що є символом здоров’я, сили, краси, щасливої долі, родової пам’яті, порядності, любові, святковості. Характер вишивки залежав від того, кому призначалося вбрання: парубкові-нареченому, чоловікові, дівчині, жінці.

Виготовляли вишиванку із лляного чи конопляного полотна домашньої роботи.

ВИШИВКА – вишитий візерунок на тканині чи шкірі нитками, бісером.

ВИШНЯК – садок з вишневих дерев або молода вишнева порість.

ВИЯРОК – невеликий яр з пологими схилами.

ВІВЧАР – людина, яка доглядає, пасе овець.

ВІДЬМА (від слова “відати” – знати, відюга, лиходійниця, чаклунка, потворище, карга) – жінка, що за язичництва виконувала функції волхва. Після прийняття християнства – цілком негативний образ: знається з “нечистою силою”, накликає біду на людей, доїть чужих корів, робить на житі “закрутки”, краде місяць, дощ, росу. За українськими переказами відьми бувають “родимі” (вроджені).

ВІЗАНТІЯ, ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ – держава, що існувала в IV-XV століттях на території сучасних Італії, Турції, Єгипту та інших країн.

ВІЙТ – особа, яка очолювала міське самоуправління у середньовічній Німеччині, Великому князівстві Литовському, Польщі та в Україні протягом XV-XVIII ст. (у західних регіонах до початку XX ст.).

ВІЛЬЦЕ (гільце) – весільне деревце або велика гілка. Влітку – з яблуні, груші, черемхи, а взимку – з сосни, яке в домі нареченого або нареченої прикрашають барвінком, калиною, штучними квітами.

ВІНИЧЧЯ – однорічна трав’яниста рослина з високим пишним стеблом і дрібним листям, що використовується переважно для виготовлення віників.

ВІНОК – дівоча прикраса з живих або штучних квітів, колосків, кольорового пір’я тощо. Був обов’язковим у вбранні молодої на весіллі, а також у деяких інших звичаях та обрядах. Оспівується у піснях як символ молодості і краси.

ВІНЧАННЯ – шлюб церковний; таїнство з’єднання й освячення шлюбного союзу чоловіка й жінки для благословенного народження і християнського виховання дітей.

ВІНШУВАННЯ – поздоровлення; вітання.

ВІТЧИМ – чоловік, що стає батьком дітей своєї дружини, своєї дружини від іншого шлюбу; нерідний батько.

ВІФЛЕЄМ – місто в стародавній Палестині (тепер – Йорданія), де за Біблією, народився Ісус Христос.

ВІЧЕ – народне зібрання у Київській Русі, на якому вирішувались важливі громадські справи.

ВОВКУЛАКА, ВОВКУЛАК – за народними повір'ями людина, що обертається у вовка, за тяжкі провини чи від чарів злого відьмака.

ВОГНИЩЕ – своя оселя, родина, сім'я, домашнє вогнище – священний вогонь, який підтримувався постійно.

ВОДОХРЕЩА (Хрещення, Водохреще, Ордань, Ардан, Йордан) – народний варіант християнського свята Богоявлення, за яким у церкві ввечері 19 січня освячувалась вода і нею кропилася господарем уся сім'я, хата, подвір'я, криниця, с/г реманент, свійські тварини. Згідно з євангельською історією, у цей день (6 січня за ст.ст.) відбулося хрещення Ісуса Христа на ріці Йордань, після чого і почалася його проповідницька діяльність.

ВОЛИНЬ, ВОЛИНСЬКА ЗЕМЛЯ – історична область у басейні південних приток Прип'яті і верхів'я Західного Бугу (назва походить від м. Волинь). Це сучасні Волинська, Рівненська, Житомирська області і крайня північна частина Тернопільщини.

ВОЛОТЬ – суцвіття деяких рослин, яке складається з дрібних колосків і за формою нагадує мітлу.

ВОЛХВИ – у дохристиянський період – віщуни і пророки, що передбачали майбутнє. Лікування – лише одна із функцій волхвів. Здебільшого магичні засоби, покликані впливати на здоров'я людини, її сімейне благополуччя знаходилися в руках волхвів жіночої статі.

ВУЙКО, ВУЙ – дядько по матері, брат матері.

ВУЙНА – дружина брата матері, тітка.

ВНУК (онук) – син сина або дочки.

ВНУКА (онука) – дочка сина або дочки.

ВДІВЕЦЬ – чоловік, що після смерті дружини не одружився вдруге.

ВДІВСТВО – нешлюбний стан чоловіка або жінки після смерті одного з подружжя.

ВДОВА, ВДОВИЦЯ – жінка, що після смерті чоловіка не одружилася вдруге.

ВНУЧАТИЙ ПЛЕМІННИК – син племінника або племінниці щодо дядька або тітки.

ВНУЧАТА ПЛЕМІННИЦЯ – дочка племінника, або племінниці щодо братів і сестер батьків.

ВУЙЧАНИК – син дядька по матері, двоюрідний брат.

Г

ГАЇВКА – у західних регіонах України – народна обрядова пісня, веснянка, гаївка, ягілка, гагілка.

ГАЛИЧИНА – історична назва території західноукраїнських (тепер Львівська, Івано-Франківська і частина Тернопільської областей) і польських (Жешувське і частина Краківського воєводства).

ГАЛУШКИ – типова для української кухні страва, що являє собою щипані, рвані чи різані шматки тіста, зварені в окропі киплячому молоці, овочевій або солоній юшці).

ГАНОК – прибудова з площадкою і східцями, а подекуди з покрівлею біля входу в будинок.

ГАЧІ (гаці, ногавиці, холошні) – найдавніші загальнослов'янські назви чоловічих штанів, що склалися з двох окремих частин: нижньої, що обтягувала ноги, та верхньої, що кріпилася на талії за допомогою шворки.

ГЕРДАН (герданик, герданка, герда, крайка, лунка) – прикраси з бісеру, якими жінки прикрашають шию.

ГЕТЬМАН – 1) ватажок; 2) начальник козацького війська та верховний правитель України із сімнадцятого століття до 1764 р.

ГІН – дія за значенням гнати і гнатися.

ГЛАДЬ – вид вишивки, в якій стібки щільно прилягають один до одного, суцільно покриваючи візерунок.

ГЛЕЧИК – висока кругла, переважно глиняна посудина, трохи розширена в нижній частині.

ГЛІД – колюча кущова рослина, яку вирощують як декоративну або для живоплоту; плоди цієї рослини.

ГОДУВАЛЬНИЦЯ – жінка, яка годує груддю чуже немовля.

ГОЛГОФА – місце розп'яття Ісуса Христа, розташоване за міською стіною Єрусалима. Вважалося сакральним центром світу, “пупом землі”.

ГОЛОБЛЯ – 1) одна з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, саней тощо, в які запрягають коня; 2) довга жердина, яка використовується як зброя.

ГОЛОДОМОР, ГОЛОД – відсутність або гостра нестача хліба та інших продуктів харчування з певних причин у населеному пункті, районі, країні.

ГОЛОСІННЯ – жанр родинно-обрядової поезії, пов'язаний із похоронним ритуалом. Крім обряду поховання й поминальних свят, голосіння ніде не виконувалося. В основі голосіння лежить уявлення про смерть як відхід в інший світ, що зумовило типові місця словесного тесту (запитання, чого “пішов” небіжчик, куди “відійшов” і звідки його виглядати) та особливості художньої структури (синтаксичні повтори, риторичні фігури, нерівно складність ритму та ін.)

ГОНЧАР – майстер, який виготовляє з глини посуд, кахель та інші вироби.

ГОНЧАР – ремісник, якому приписувався зв'язок із пеклом, нечистою силою, потойбічним світом.

ГОНЧАРСТВО – обробка глини та виготовлення різноманітного кухонного посуду.

ГОРНЯТКО – маленький горщик.

ГОРЩОК (горщик) – глиняний посуд, у якому варять їжу.

ГОСПОДА – домашнє житло, домівка, а також господарство.

ГОСПОДАР – глава сім'ї, дому; хазяїн; газда.

ГОСПОДИНЯ – жінка, яка веде господарство своєї сім'ї, господарює в домі; господарка; хазяйка; газдиня.

ГОСТИННІСТЬ – народна традиція з пошаною приймати і частувати гостей; також готовність, бажання приймати гостей і пригощати їх; сама церемонія шанобливого приймання кого-небудь.

ГРАБЛІ – сільськогосподарське знаряддя праці з довгими дерев'яним держаком, на який насаджено валок з дерев'яними або металевими зубцями; використовується для згрібання скошених стебел, розпушування землі.

ГРЕБІНЬ – 1) високий дерев'яний стояк із зубцями, на які насаджуються пряжа при ручному прядінні; 2) вид орнаменту на писанках.

ГРЕБІНЬ – символ плодючості.

ГРИВНА – основна грошова одиниця в дореволюційній Росії. 1) грошово-лічильна одиниця, дорівнювала 48 грошам; 2) вагова одиниця, дорівнювала 197, 68 г.

ГРИНДЖОЛИ – низькі й широкі сани з боками, що розширюються від передка; також маленькі санчата.

ГРОМАДА – історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між окремими родинами та в межах окремих родин.

ГРОМНИЦЯ – свічка з домашнього воску, освячена в церкві на свято Стрітєння. її запалювали під час грози, щоб у хату не вдарила блискавка.

ГУГЛЯ – подовжений прямоспинний одяг із білого сукна без рукавів, поширений в основному на Буковині; старовинний з білого доморобного валяного сукна гуцульський плащ-накидка.

ГУЛЯНКА – веселе, з розвагами, іграми, танцями, проведення часу.

ГУРТ – скупчення людей.

ГУТНИЦТВО – виготовлення скла.

ГУЦУЛ – українець, який живе в гірських районах Західної України.

ГУЦУЛЬЩИНА – це гірські райони Івано-Франківської та Чернівецької областей і Рахівський район Закарпатської області.

Д

ДАЖБОГ – бог світла і Сонця, син могутнього бога вогню Сварога, опікун людської долі та достатку. Бог який дає білий день, щастя та любов.

ДАННЯ – викликання хвороби в людини шляхом додавання в їжу чи напої трохи стертого на порошок хліба, змоченого отрутою гадюки, ящірки, жаби.

ДАРАБА – пліт, збитий із дерев'яних кругляків.

ДВОЄВЕРІЄ – поєднання язичництва і християнства у свідомості, звичаях, обрядах, усній творчості народу.

ДВОЮРІДНА СЕСТРА, СЕСТРА У ПЕРШИХ – дочка дядька або тітки.

ДВОЮРІДНИЙ БРАТ, БРАТ У ПЕРШИХ – син дядька або тітки.

ДВОЮРІДНІЇ – ті, хто перебуває у родинному зв'язку по дідові або бабі з дітьми їхніх синів і дочок.

ДЕКЛАРАЦІЯ – заява одного чи кількох урядів, що доводить до громад як важливу міжнародну подію, закон тощо.

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО – галузь художньої творчості, яка формує естетично-художнє середовище в побуті людини.

ДЕКОРУВАННЯ – художнє оформлення, прикрашання чого-небудь.

ДЕЛІЯ – верхній чоловічий одяг, підбитий хутром.

ДЕМОНОЛОГІЯ – система вірувань про духів (демонів). 1) комплекс міфологічних уявлень і вірувань про нечисту силу; 2) твори, які відображають ці уявлення: здебільшого перекази, легенди, казки, деякі обрядові пісні (русальні, купальські), замовляння, приказки, прокляття та обряди (проводи русалок, поховання відьми), обереги й лікувальна магія; 3) демонологічні персонажі (чорт, домовик, русалка, лісовик, вихор, злидні та ін. Усі походять від образу мерця), яким за язичництва

поклонялися як богам, після прийняття християнства були оголошені “нечистою силою” й ворогами християнської віри.

ДЕРЕВ КУЛЬТ – древні світоглядні уявлення, які полягають в обожнюванні дерев, приписуванні їм надприродних властивостей, родинних чи інших зв’язків із людиною. За первісними віруваннями на верхів’ях дерев розміщувалися боги: дерева мали душу або були місцем поселення душі. Зафіксовані в народнопоетичній творчості образи, пов’язані з деревом культу, перейшли в художню літературу і використовуються в ній як тропи, що збагачуються індивідуально-авторським баченням світу.

ДЕРЕВІЙ – трав’яниста запашна лікарська рослина родини складноцвітих.

ДЕРЕВО ЖИТТЯ (Світове дерево, Небесне дерево, Дерево пізнання, Райське дерево) – дерево яке росте посеред вирію-раю. Воно сягає гіллям до неба, закриває ним увесь рай. Листя й плоди має від усяких дерев. Від нього ідуть солодкі пахощі, а з кореня течуть дванадцять джерел з молоком і медом.

ДЕРЖАВА – апарат політичної влади в суспільстві, а також країна з таким апаратом політичної влади.

ДЕРУНИ (драники, драчаники, терчаники) – українська страва, яка готувалася з тертої картоплі, яйця, сирієї цибулини і борошна. Інколи додавали сир із сирим яйцем або м’ясо.

ДЗИґАРІ – застаріла назва годинника.

ДЗЬОБНЯ – гуцульська вовняна торба.

ДИКТОР – особа, яка читає перед мікрофоном повідомлення, що передаються радіостанцією або телестудією.

ДИЯВОЛ (демон, сатана) – демонологічна істота, назва злого Духа, в народних уявленнях старший над чортом.

ДИЯВОЛ – міфологічний персонаж, що символізує сили зла і протистоїть добру – Богам.

ДІАСПОРА – розселення народу за межами своєї етнічної (тепер державної території); національна спільнота, що проживає за межами основного етнічного масиву.

ДІБРОВА – молодий листяний ліс, де здебільшого ростуть дуби.

ДІВЕР, ДІВЕРКО – брат чоловіка.

ДІВЕРКА – дружина дівера.

ДІВЧИНА – молода неodrужена особа жіночої статі, а також кохане, наречена.

ДІДУСЬ – батько матері чи батька стосовно їхніх батьків.

ДІДУХ – необмолочений пшеничний або житній сніп, який зберігають від часу обжинків і вносять до хати на Різдво; символ духа діда, корені якого ідуть від давнього культу предків. Це – символ духу поля, духу бога Сонця, та душі померлих предків, які оберігають земне життя.

ДІДЬКИ – міфічні істоти, добрі або злі духи (болотняник, гайовик, лизун, скарбник, щезник та ін.)

ДІЖА — низька широка дерев'яна посудина, в якій готують тісто на хліб.

ДІЙНИЦЯ – спеціальний посуд, у який доять молоко.

ДІТИ НЕРІДНІ – ті, що не перебувають у кровних зв'язках із кимсь із батьків.

ДОБРО – сукупність належних кому-небудь речей, цінностей.

ДОЛІВКА – земляна підлога, мазана глиною.

ДОЛЯ – 1) наперед визначений життєвий шлях, явище, якому не можна зарадити; 2) міфічна аморфна істота або така, яка уявляється гарною дівчиною чи парубком, супроводжує людину протягом усього життя, але може покинути її з якоїсь причини. В українських жіночих піснях долею найчастіше називають судженого – нареченого, чоловіка; доля матері – її діти.

ДОМОВИК – демонологічна істота, захисник дому, який уявляється у вигляді маленького дідка у вивернутому кожусі, живе під ніччю. Може обернутись у kota, іншу тварину або річ. Низка властивих йому ознак вказує на зв'язок із потойбічним світом, культом предків.

ДОМОВИК – дух, що поселяється у новозбудованому домі разом із людьми.

ДОМОВИНА – труна.

ДОСВІТКИ – старовинні зібрання сільської молоді для спільної праці й розваг в осінній та зимовий час.

ДОСВІТОК – час доби перед сходом сонця, світанок.

ДО СХІД СОНЦЯ – установлена словесна формула, що означає час, який у давнину вважався найбільш сприятливим для здійснення всіляких магічних дій.

ДОЧКА – особа жіночої статі стосовно своїх батьків.

ДРАЖНИЛКИ – жанр дитячого фольклору, короткі вірші, які діти використовують, соромлячи інших дітей, викриваючи негативні людські риси та якості.

ДРЕВНЯ РУСЬ – держава слов'ян, давня назва України.

ДРУЖИНА – особа жіночої статі щодо свого чоловіка.

ДУАЛІЗМ – філософське бачення світу як наявність і боротьба двох протилежностей: духу і матерії. У християнському неканонічному віруванні – уявлення, за яким світ був створений Богом і Сатанайлом, через все існуюче має добре і зло, світле і темне начало.

ДУБЕЦЬ – відламана (переважно тонка, гнучка) гілка без листя.

ДУМИ – народні ліро-епічні пісенні твори героїчного та соціально-побутового змісту. Більшість дум створена вільним віршем, як правило, з дієслівною римою. Мають традиційну композицію: заспів, розповідь про події з ліричними відступами, кінцівку. Відомо до 50 сюжетів у більш як 700 варіантів. Тематично поділяються на 3 групи: 1) про боротьбу українського народу з татаро-турецькою навалю XV–XVII ст.; 2) про визвольну боротьбу проти польсько-шляхетського поневолення 1648-1645 рр.; 3) на теми моралі та соціально-побутові.

ДУХ ЗЛИЙ (НЕЧИСТИЙ) – надприродна істота, що втілює в собі зло: сатана, чорт, диявол; Святий дух – третя особа трійці.

ДУХ – безтілесна істота, яка впливає на життя людини.

ДУХОВНЕ СПОРІДНЕННЯ – існує між хрещеними батьками і хрещениками, також між батьками і кумами.

ДУША – в народних уявленнях втілення життя, невизначена міфічна одиниця, яка перебуває всередині кожної живої людини і покидає тіло після її смерті; двійник людини за її життя, який наділений рисами міфічного персонажа.

ДЯДИНА – дружина дядька, дружина батькового брата або матиного.

ДЯДЬКО – брат матері чи батька, тітчин чоловік.

E

ЕКЗОГАМІЯ – норма, яка забороняла шлюб поміж членами однієї групи (родини).

ЕМІГРУВАТИ – здійснювати еміграцію, переселятися.

ЕНДОГАМІЯ – норма, яка дозволяла шлюб поміж членами однієї групи (родини).

ЕПОС – слово, мова, розповідь – 1) теоретико-літературне поняття – один з трьох літературних родів, поряд з лірикою і драмою, який означає об'єктивне відображення дійсності; 2) у фольклористиці: усні розповідні ліро-епічні твори історико-героїчного характеру. Розрізняють Е. міфологічний: відображення міфологічних оповідей про первопредків у специфічно образній формі мислення первісної людини; архаїчний (переддержавний): оспівування героїчних діянь богатирів – захисників свого роду; класичний (героїчний): змалювання героїчної боротьби проти поневолювачів країни, народу; християнський: уснопоетичні твори, які виникали на основі християнських легенд і оповідей. Види Е.: героїчні поеми, билини, думи, історичні пісні, героїчні казки, легенди.

ЕТНІЧНА ГРУПА, НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА – частина етносу, що проживає за межами своєї етнічної території. В Україні такими етнічними групами (національними меншинами) росіяни, поляки, угорці, євреї, німці, білоруси, словаки, чехи та ін.).

ЕТНІЧНА ГРУПА – частка великого народу, яка компактно чи дисперсно (розсіяно) проживає на корінній території іншого народу (правильніше – національна меншина).

ЕТНІЧНА ПЕДАГОГІКА – система традиційних форм навчання і виховання дітей, притаманна даному народу.

ЕТНІЧНА САМОСВІДОМІСТЬ – усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу; одна з основних етнічних прикмет.

ЕТНІЧНА ТЕРИТОРІЯ – історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез і етнічна історія.

ЕТНІЧНІ ПРИКМЕТИ – комплекс характерних ознак, які вирізняють певний народ і його етнографічні групи з-поміж інших етносів забезпечують його унікальність і стабільність розвитку.

ЕТНОГЕНЕЗ – сукупність історичних, соціально-культурних явищ і процесів, які спричинилися до утворення етносу. Охоплює значний історичний період становлення та існування етносу у різних етноісторичних формах (рід, плем'я, нація).

ЕТНОГРАФ – людина, яка вивчає побут, звичаї, матеріальну та духовну культуру народу (Федір Вовк, Олекса Воропай, Володимир Гнатюк, Пантелеймон Куліш та ін.)

ЕТНОГРАФІЗМ – докладне змалювання в художній літературі народного побуту, звичаїв, обрядів, одягу тощо.

ЕТНОГРАФІЧНА ГРУПА – локально-територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної матеріальної і духовної культури, побуту, інколи діалектом. Такими група в Україні є гуцули, бойки, лемки, поліщуки, подоляки, волиняни.

ЕТНОГРАФІЧНА ГРУПА – підрозділ етносу-народу із окремими специфічними елементами культури, може мати свою назву, а її члени самоусвідомлюються із певним етносом

ЕТНОГРАФІЯ – галузь історичної науки, що вивчає культуру й побут народів світу, їхній етногенез, розселення, культурно-побутові взаємовідносини.

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ – зміни в культурі етносу, його розвиток.

ЕТНОЛОГІЯ – дослівно – “наука про народ”. У зарубіжній науковій літературі вживається на означення поняття “теоретична етнографія”. Див. також “Етнографія”.

ЕТНОНАЦІЯ – утворення, що розвивається на основі одного етносу і сприймається як соціальний організм однієї національності, що проживає компактно на власній історико-етнічній території, має систему певної політичної організації та економічного життя.

ЕТНОНІМ – назва народу, що передбачає психологічну сумісність, родинну здруженість, визнання єдиного пращура. Теперішня наша нашого народу – “українці” – остаточно сформувалася у XVIII–XIX ст., хоча виникла ще у XII ст. Раніше це були назви “руський”, “русичі”.

ЕТНОПЕДАГОГІКА – це педагогічна наука, яка вивчає особливості етнічного виховання.

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ – наукова дисципліна, що розвивається на стику етнографії і психології. Досліджує психічний склад і поведінку людей, зумовлені приналежністю до того чи іншого етносу.

ЕТНОС – стійке об’єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження. Характеризується єдиними мовою, культурою, побутом, психікою і самосвідомістю. Вживається у значенні “народ”.

ЕТНОС – народ, нація та їх частки – етнічні й етнографічні групи. Етнос (з д. гр.) – історико-культурна спільність людей, відмінна від інших спільнот мовою, традиційним побутом, віруваннями.

Є

ЄРУСАЛИМ – стародавнє і сучасне місто на Близькому Сході, центр християнської та іудейської релігії.

Ж

ЖАЙВОРОНОК – польова чи степова співуча пташка з сірим оперенням.

ЖАЙВОРОН – виріб з тіста, що за формою нагадує жайворонка його пекли в день Сорока Святих, коли за народним повір’ям прилітають жайворонки, провісники весни.

ЖАНРИ – типи художніх творів, згруповані за певними ознаками, які пройшли свій історичний шлях розвитку. В нечіткій літературознавчій термінології жанром називають і один із родів (епос, драма, лірика), і вид другоступеневої класифікації (поділ епосу, наприклад, на героїчну поему, роман, повість, оповідання), і підвид третєступеневий (роман: історичний, політичний, соціально-побутовий, пригодницький). Найчастіше вживана класифікація: жанр (епос, лірика, драма), вид (епос – епопея, роман, повість, оповідання; лірика – елегія, гімн, пісня, медитація тощо; драма – трагедія, власне драма, комедія); жанр – градація, наприклад, у романі: історичний, політичний, психологічний, соціально-побутовий. Поділ за жанрами визначає як тематичне спрямування, так і формальні ознаки.

ЖЕРДКА – у сільських хатах горизонтально підвішена чи прилаштована перекладина, на яку вішають одяг.

ЖЕРТВА, ОФІРА – 1) за релігійними обрядами деяких народів предмет або жива істота, яких приносили в дар богам; 2) самопожертвування.

“ЖИВА ВОДА” – вода, яка має чудодійні властивості. Згадки про живу воду й мертву збереглись у свідомості народу, а у фольклорі здебільшого в казках. Під “живою водою” розуміють чисту, свіжу, джерельну воду (І.Огієнко) або весняний дощ, що воскрешає землю від довгого зимового сну (С.Килимник). Є припущення, що “живою водою” могла бути тала вода. “Мертвою” в народі називають воду, якою обмивали тіло покійника.

ЖИВИЙ ВОГОНЬ. Вогонь, що вважався оберегом од злих сил. Його добували тертям шматків дерева або викресували кресалом і розводили від нього вогнище на Святвечір та у Великодню ніч, під час вигону худоби на полонину, під час епідемій та епізоотій. Ним запалювали свічки в церквах, потім розносили по хатах, обкурювали хати.

ЖИВОПИС – вид образотворчого мистецтва, художнє відображення явищ реальної дійсності фарбами на будь-якій поверхні (полотні, дереві, папері, стіні тощо).

ЖНИВА – пора збирання хліба.

ЖОРЖИНА – трав’яниста декоративна рослина з великими різнобарвними квітками.

ЖОРНА – ручний млин для розмелювання в домашніх умовах зерна.

ЖРЕЦЬ – людина яка виконує функції посередника між віруючими і надприродними силами.

ЖУПАНЕЦЬ, ЖУПАН – старовинний чоловічий верхній одяг переважно сірого або синього кольору з сукна, оздоблений хутром, золотим шиттям, що був поширений серед заможного населення. Слово запозичене з арабської мови.

ЖУРАВЕЛЬ – великий сірий перелітний птах з довгими ногами й шиєю і прямим дзьобом.

ЖУРАВЛИНА – вічнозелена кущова рослина з тонкими ниткоподібними гілками, що дає червоні їстівні плоди; ягоди цієї рослини; клюква.

3

ЗАБАВЛЯНКА (утішка) – примовка, коротенька пісенька, співанка, призначена для заспокоєння, втішання, розважання маленької дитини.

ЗАГАДКА – короткий алегоричний опис подій, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати.

ЗАКАРПАТТЯ – історична територія, що охоплює сучасну Закарпатську область.

ЗАКЛИЧКА – жанр усної народної творчості; пов'язана з вірою в містичну силу слова; короткий віршик (пісенька), в якому діти звертаються з проханням до різних сил природи.

ЗАМОВЛЯННЯ (примовки) – магічні слова і вислови, що за уявленнями народу справляють вплив (позитивний чи негативний) на перебіг подій, захворювання чи одужання людини. Практика замовлянь вимагає виконання комплексу магічних дій у послідовності усього процесу: зілля збирається у певний час і певному місці; вода “непочата”, “стрітенна” (з місця, де сходяться три криниці або сім джерел), чи “йорданська” (освячена на Водохреща). Залежно від призначення “сеанси” проводяться вранці до світу або під зорями, на молодик або у повен місяць. Найпершими були закляття на ворогів (звідси “ворожити”), на

різні хвороби, вроки, приворотні (на любов), на врожай, дощі проти “нечистої сили” та ін.

ЗАПАСКА – фартух.

ЗАПІЧОК – місце на печі, відгороджене комином або за піччю.

ЗАПОЛОЧ – кольорові нитки для вишивання.

ЗАРУЧИНИ – обряд, за яким дівчина і хлопець, що мають намір одружитись, оголошуються нареченою і нареченим.

ЗАСІВАННЯ (посипання) – давньослов’янський український звичай, за яким у перший день нового року дорослі й діти, переважно чоловічої статі, ходять від хати до хати, символічно засіваючи пшеничні зерна і бажаючи господарям щастя, здоров’я, щедрого врожаю.

ЗАСЛІНКА – шматок дошки або жерсті певної форми з ручкою, яким закривають отвір кухонної печі.

ЗБАН, ЗБАНОК – глекоподібний глиняний, дерев’яний або металевий посуд для води, молока, квасу тощо.

ЗБІЖЖЯ – хлібні злаки, зерно.

ЗВЕДЕНЯТА, ЗВЕДЕНЮКИ – зведені брати і сестри.

ЗВЕДЕНИЙ БРАТ – той, хто доводиться братом, будучи сином мачухи або вітчима.

ЗВЕДЕНА СЕСТРА – та, хто доводиться сестрою, будучи дочкою мачухи або вітчима.

ЗВИЧАЇ – історично усталені і загальноприйняті в людському суспільстві норми поведінки, що передавалися від покоління до покоління.

ЗВИЧАЙ – загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті певного народу, суспільної групи, колективу тощо.

ЗГАРИЩЕ – місце, де була пожежа.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА (ТРІЙЦЯ) – народна назва християнського свята Трійці, що відзначається на 50-й день після Великодня. Це свято, з трійцько-русальною обрядовістю, знаменувало завершення весняного і початок

літнього календарного циклу. Свято становить три дні перед неділею і після неї. Цей тиждень називають також Русальним або Троїцьким.

ЗЕМЛЕРОБСТВО – одна з провідних галузей сільського господарства з вирощування різних сільськогосподарських культур.

ЗЕМЛЯ – 1) верхній шар земної кори; 2) край, країна, держава.

ЗІЛЛЯ – різноманітні, здебільшого запашні трав'янисті рослини, які ростуть на землі.

ЗЛИДНІ – 1) крайній стан зубожіння; 2) демонологічні істоти, маленькі чоловічки, виступають у множині. До кого причепляться, мусить їх носити на собі. Позбутися злиднів дуже важко, але можливо за допомогою хитрості.

ЗМІЙ – символічний образ, відомий у міфологіях майже всіх народів світу, який пройшов складний шлях еволюції від бога плодючості, космічного божества, охорони води, символу мудрості до істоти злої, небезпечної, ворожої людині, врешті зведений християнством до “нечистої сили” і фізичного знищення звичайних гадюк. Проте залишки подвійного сприйняття змії залишились як у свідомості, так і в усній творчості народу.

ЗНАХАР, ЗНАХАРКА (від “знати” хвороби, майбутнє) – народні цілителі, які свою практику провадять за допомогою магічних дій і заклинань. На відміну від чаклунів і відьом, з “нечистою силою” не зв'язані. Проте, боячись захворіти або втратити чарівну силу, зберігають свої секрети у таємниці. Як правило, це люди з підвищеними екстрасенсорними або гіпнотичними здібностями, що мають нахил до медицини. Вони знаються на травах, відгадують минуле і передбачають майбутнє. Допомагають людям у хворобах та інших бідах.

ЗНАХАРСТВО – одним із видів магії, що ґрунтувався на використанні талісманів, обкурюванні хворого та інших магічних дій. Пов'язувався з розумом, життєвим досвідом, знання народної медицини, умінням допомогти ліками і правдою.

ЗОЗУЛЯ – в народних уявленнях вищий птах. Вона відміряє людям роки, а дівчата у неї питають, чи скоро вийдуть заміж. Походження її здебільшого пов'язане: і явищем метампсихози. Зозуля має ключі від вирію: відчиняє ворота птахам на зиму і замикає їх навесні, коли повертаються птахи, а разом з ними душі померлих.

ЗОВИЦЯ – сестра чоловіка.

ЗЯБЛИК – лісовий співочий птах, який має рожево-червоне забарвлення на боках і черевці, білі смуги на крилах, коричневі груди.

ЗЯТЬ – чоловік дочки, сестрин чоловік, чоловік зовиці.

I

ІВАНА КУПАЛА (Івана Купайло, Івана Лопухатого) – основне літнє свято, що відзначається в день літнього сонцестояння (24 червня ст.ст.). Основні обряди цього свята спрямовані на те, щоб на користь людині використовувати сили розквітлої природи. Існувало повір'я, що сонце у цей день “грає” на світанку, переливаючись усіма кольорами веселки, занурюється у воду і знову з'являється на поверхні (ніби купається). Церква відзначає у цей день Різдво Івана Хрестителя (Предтечі).

ІВАНІВСЬКІ ТРАВИ – польові і лісові рослини, зібрані на ніч на Івана купала, поки не зійшла “Іванова” роса.

ІГРАШКА – річ, призначена для гри; забавка.

ІГРИ-ЗАБАВЛЯНКИ – жанр дитячого фольклору, коротенькі пісеньки, які активізують дитину, сприяють її мовленнєвому та фізичному розвитку і супроводжуються численними рухами, що виконуються одночасно з пісенькою.

ІДОЛ – об'єкт культури за політеїзму, матеріальний предмет, який уважався богом або його зображенням.

ІКОНА – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога або Святого, якому поклоняються віруючі; образ.

ІМ'Я – особиста назва людини, що дається їй після народження.

ІМЕНІНИ – особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого.

ІМІТАТИВНА МАГІЯ – базувалася на аналогії між уявлюваною причиною хвороби або її ознаками і засобами, що застосовувалися для

лікування. До уваги бралася зовнішня подібність, схожість лій, спорідненість назв. Основана на аналогії подібне лікує подібне.

ІМПЕРАТОР – титул глави держави в деяких країнах; вищий ранг порівняно з королем, царем.

ІМПРОВІЗАЦІЯ – не підготовлене заздалегідь складання й виконання віршів, пісень, казок, голосінь та інших видів художньої літератури та усної народної творчості на задану тему.

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ РЕГІОН – історія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями тощо). Такий регіон може утворювати декілька етнографічних груп (Карпатський, Поліський регіони тощо).

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ – епічні або ліро-епічні фольклорні твори, в яких висловлюється ставлення народу до певних історичних подій, постатей. Термін введений у фольклористику М. Гоголем. Історичні пісні мають сюжет, чітку строфічну будову (на відміну від думи). Перші відомі нам українські історичні пісні про турецько-татарські навали і боротьбу з ними належать до XV століття.

ІУДЕЯ – стародавня держава, що існувала на території сучасної Палестини.

К

КАГАНЕЦЬ – світильник у вигляді глиняної посудини, куди наливають олію або інший жир і кладуть гнотик, який при потребі підпалюють.

КАДУБ – велика діжка.

КАЗКА – жанр усної народної прози: епічні оповідання алегоричного повчально-розважального, чарівно-фантастичного, героїчного або побутового змісту з установкою на вигадку і з традиційною системою художніх засобів. Розрізняють казки чарівні, побутові та казки про тварин.

КАЗКАР – майстер-оповідач, іноді автор казок.

КАЛАЧ – білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста.

КАЛЕНДАРНІ НАРОДНІ ОБРЯДИ – пов’язані з порами року, природою та хліборобською працею. Поділяються на цикли: зимовий, що починається за місяць до Різдва (включає три найбільші свята: Різдво, Новий рік і Водохрещі) і закінчується м’ясницями; весняний, який розпочинається Стрітінням (15 лютого н.с.), найбільші свята: Благовіщення, Великдень, Святого Юрія; літній, який включає Зелені Свята, Івана Купала, Петра і Павла, Жнива (жниварські звичаї групуються навколо трьох свят: Святого Іллі, Маковея і Спаса – 19 серпня). На цьому закінчується цикл аграрних свят; осінній цикл пов’язаний більш з церковними обрядами (Усікновення Глави Івана Хрестителя, Різдво Пресвятої Богородиці, Покрова) та весільним комплексом.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ – пісні, пов’язані з трудовою діяльністю людей, сільськогосподарськими сезонами, календарними циклами в природі, святами, під час яких у давнину задобрювали сили природи.

КАЛИНА – кущ з білими квітами та їстівними кисло-солодкими червоними ягодами.

КАРПАТИ – гори на заході України (в межах Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей).

КАРТИННА (очищувальна) МАГІЯ – дія якої зводилася до того, щоб вивести хворобу з організму людини, очистити його від неї. Цей вид магії найближче стоїть до раціональних народних лікарських засобів.

КАТРАН, КАТРАН ТАТАРСЬКИЙ – рослина степів або напівпустель, що має велике листя й багато білих квіток.

КАЧАЛКА – кругла, гладко витесана палиця для розкачування тіста, вигладжування, вирівнювання білизни.

КАХЛЯ – тонка плитка з обпаленої глини, покрита з зовнішнього боку глазуром, служить для облицювання печей, стін, підлог.

КЕПТАР – чоловічий і жіночий верхній хутряний одяг без рукавів; його виготовляють з овчини хутром усередину, святкові кептарі оздоблюють вишиванками або аплікацією.

КЕРЕЯ (сіряк, затула, кобеняк, бурка, свита) – плащоподібний одяг однотипного крою з грубого домотканого сукна, побутував на всій території України у ХІХ ст.

КЕРАМІКА – гончарне виробництво, мистецтво; вироби з глини.

КЕТЯГ – пучок ягід, квіток на одній гілці, стеблині, китиці, гроно.

КИЙОК – зменшене від кий – палиця.

КИЛИМ – тканий, переважно ворсистий виріб для оздоблення стін, вкривання підлоги.

КИЛИМАРСТВО (килимоткацтво) – виготовлення килимів, гобеленів, килимових доріжок, покриттів ручним або машинним способом. Полягає у підборі сировини (вовни, бавовни тощо), виготовленні і фарбуванні пряжі, тканини та обробленні килимів і килимових виробів.

КИПАРИС – південне вічнозелене хвойне дерево.

КИТАЙКА – густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю.

КІШКА – домашня тварина, що ловить мишей і щурів.

КІШКА – особливий крюк, якір з трьома лапками.

КЛАД – те саме, що скарб.

КЛОБУК – високий, циліндричної форми головний убір із покривалом, який носять православні ченці.

КНИЖНИК – людина, що від руки колись переписувала книги.

КНИШ – різновид хліба з загорнутими до середини краями, змащеного жиром.

КНЯЗЬ – голова роду, племені, що стояв на чолі військової дружини, пізніше – правитель князівства.

“КОЗА” – драматизована форма замовляння, гра з участю масок. Центральна маска цієї гри – тварина, найчастіше коза, може бути кінь, ведмідь. Звичай “водити козу” входить до циклу різдвяно-новорічної обрядовості і має кінцевою метою забезпечення врожаю: “де коза ходить, там жито родить”.

КОБЗА – старовинний український народний струнний щипковий музичний інструмент.

КОБЗАР – українській народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі.

КОБЗАРІ – бандуристи, лірники залежно від музичного інструменту, який супроводжував спів. Народні співці, творці і виконавці дум. Спочатку кобзарями були козаки, учасники військових походів, пізніше професійні співці, часто сліпці. Найвидатнішими у ХІХ ст. були Остап Вересай, Архип Никоненко, Іван та Михайло Кравченки, Андрій Шут, Іван Кучеренко, Гнат Гончаренко, Федір Холодний та ін.

КОВАЛЬ – майстер, що куванням обробляє метал і виготовляє з нього різні предмети, а також – робітник, що підковує коней.

КОВИЛА, – трав'яниста степова рослина з вузькими листками та квітками, зібраними в пухнасті волоті.

КОВТКИ – нанизані з різнобарвного бісеру грушоподібні сережки, а також сережки з підвісками або сталевих платин.

КОЖУМ'ЯКА – майстер, що обробляє шкіру.

КОЖУХ – верхній зимовий одяг з овечої шкіри хутром до середини. Кожухи часто оздоблюють вишивками, аплікацією, шнурками.

КОЗАК – вільна людина, переважно з селян-кріпаків, які тікали від своїх гнобителів на південь України і брали участь у визвольній боротьбі проти загарбників; нащадок такої людини.

КОЗУБ – кошик, плетений з лози, лубу.

КОЛИВО – ритуальна жертвна справа, “їжа” померлих предків і перша обідня страва на похоронах. Виготовляється з пшениці або ячменю, тепер подекуди рису, полита медом.

КОЛИСАНКА – пісня, яку співають, заколисуючи дитину.

КОЛИСКА – невеличке ліжко для сання і колисання дитини.

КОЛОДЯЗЬ – те саме, що криниця.

КОЛОМІЙКИ – жанр українських народних пісень, поширений переважно в західних областях України; коротенькі пісеньки можуть бути приспівками до танцю або існувати незалежно від нього (типу частівок).

КОЛЯДА – (перший день кожного місяця, особливо першого святкового місяця року – січня) – найважливіше народне свято, корені якого ідуть з глибокої давнини. Святкується у нас два тижні (від 25 грудня по 6 січня ст.ст.). Включає такі великі свята, як: Різдво, Повий рік, Водохреща.

КОЛЯДКИ – жанр українських календарно-обрядових пісень, які виконуються на Різдво і Новий рік. Різноманітні за змістом. Серед них вирізняються колядки міфологічні – про створення світу, величальні – з побажанням врожаю, еротичні – парубкові й дівчині на весілля, героїчні – твори з біблійною тематикою.

КОМОРА, КОМОРЯ – 1) окрема будівля в садибі для зберігання зерна тощо; раніше служила також місцем ночівлі для дорослої дочки чи одруженого сина; 2) приміщення в житловому будинку, де тримають продукти харчування, хатні речі тощо.

КОНГРЕС – з'їзд, нарада, переважно міжнародного характеру.

КОНСТАНТИНОПОЛЬ – столиця Римської імперії, потім Візантії.

КОПА – стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху.

КОРАЛІ – намисто (намистини) з коралів.

КОРОВАЙ – велика кругла хлібина із прикрасами, що випікають на весілля.

КОРОМИСЛО – вигнута дерев'яна палиця, за допомогою якої носять на плечах відра з водою.

КОРСЕТКА – жіноча безрукавка з легкої тканини, пошита в талію з кольорової тканини. Спереду прикрашена вишивкою.

КОСАРАЛ (Кос-Арал) – острів в Аральському морі, нині з'єднався з суходолом; це місце відвідував Тарас Шевченко як учасник двох експедицій, організованих для дослідження Аральського моря.

КОСМОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ – (в міфології) народні уявлення про світобудову, небесні світила, природні явища, як вітер, вода, вогонь; про створення землі, людини, тваринного і рослинного світу.

КОСТУР – груба сукувата палиця, на яку спираються при ходьбі.

КОЦЮБА – знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим і загнутим кінцем для перемішування палива в печі, вигрібання жару, попелу; кочерга.

КОЧЕРГА – те саме, що коцюба.

КОШАРА – загорода або хлів для овець, кіз; також хлів для великої рогатої худоби.

КОЩІЙ, КОСТІЙ БЕЗСМЕРТНИЙ – демонологічна істота, представник потойбічного царства, персонаж чарівних казок. Можлива етимологія імені від “кістяк” або “кошний” (темний, потойбічний). Безсмертний тому, що має душу, його смерть (життя) знаходиться окремо від нього: у яйці, стрілі тощо.

КРАЄВИД – місцевість, що відкривається перед очима; пейзаж; ландшафт.

КРАЄЗНАВСТВО – вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, виховною і практичною метою.

КРАЙКА – жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі.

КРАМНИЦЯ – приміщення для роздрібної торгівлі; магазин.

КРАЧУН (керечун) – назва в деяких місцевостях України обрядового хліба, який випікали на Різдво. Втілював ідею родинного добробуту.

КРАШАНКА – великоднє яйце, найчастіше червоного кольору, зварене у лущинні цибулі. Крашанка з глибокої давнини стала емблемою сонця, зародження нового життя.

КРЕМІНЬ – дуже тверда природна речовина, яку в давнину використовували для добування вогню.

КРЕСАЛО – залізне або сталеве знаряддя для викресування вогню з кременя.

КРИНИЦЯ – глибоко викопана й захищена від обвалу яма для добування води з підземного водоносного шару; колодязь.

КРУПОРУШКА – пристрій у млині, на якому деруть зерно на крупи.

КРУЧЕНИКИ (завиванці) – смажена страва, переважно з овочів (рідше з крупів, грибів і т. ін.), туго обгорнених тонким шаром м'яса або риби.

КРУЧЕНІ ПАНИЧІ – багаторічна витка декоративна рослина з великими, схожими на лійку, квітками.

КРЯЖ – пасмо невисоких гір, горбів; гірська гряда.

КУДЕЛЯ, КУЖІЛЬ – прядиво або вовна, намотані на кужівку (кілок на прядці).

КУЗНЯ – майстерня (цех), де обробляють метал кування.

КУМ, КУМЕЦЬ – хрещений батько щодо батьків хрещеника і щодо хрещеної матері.

КУМА, КУМАСЯ, КУМОНЬКА, КУМЦЯ – хрещена мати щодо батьків хрещеника і хрещеного батька.

КУМІВСТВО – один із видів духовного споріднення, звичай обрання народженій дитині других батьків; стосунки між кумами.

КУМУВАТИ – брати участь в обряді хрещення дитини, стаючи кумом або кумою її батьків.

КУМАНЕЦЬ – керамічна фігурна посудина для спиртних напоїв, що використовується здебільшого як прикраса.

КУНА – грошова одиниця Давньої Русі, яку називали давньоруськими срібними.

КУПАЙЛА – головне свято, на яке припадає літнє сонцестояння (24 червня). За язичництва пов'язане з хліборобством, поклонінням воді і Сонцю, родючій силі землі; після прийняття християнства поєдналося зі світом Івана Хрестителя. В чарівну ніч під Івана Купала шукають захований скарб чи квітку папороті, збирають чудодійні зела, гадають по вогню і плигають через нього. Купальська вода також має велику цілющу силу. Дівчата пускають на воду вінки, роблять із соломи і кропиви ляльки Марену і Кулача, спляють їх або кидають у воду.

КУПАЙЛИЦЯ — обрядове дерево, що завітчувалось і прикрашалося під час свята Івана Купала, символізувало рослинність у період її розквіту й очікування від неї щедрих плодів.

КУПАЙЛО – міфологічний персонаж у слов'ян, пов'язаний з обрядом, що справляється в ніч з 6 на 7 липня; також сам обряд, місце і час його справляння.

КУПАЛА, КУПАЛО – 1) ім'я міфологічної істоти, яке згадується в купальських піснях; 2) лялька-опудало, яку прикрашають на свято Івана Купала, навколо якої розважаються, а потім спляють або кидають у річку; 3) дівчина, яка роздає вінки (вид ворожіння – кому із свіжих, кому із зав'ялих квіток), навколо якої водять хороводи на свято Купала.

КУПАЛЬСЬКА НІЧ – ніч на Івана Купала. Згідно з давніми повір'ями, саме в цю ніч цвіте папороть, а польові і лісові рослини мають найбільшу цілющу силу.

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ – народні календарні обрядові пісні, що їх співають на свято Івана Купала.

КУРНА ХАТА – хата, що опалювалась піччю без димарів.

КУТОК – 1) частина якоїсь місцевості, певна частина села; 2) приміщення у школі, установі та ін., спеціально відведене для яких-небудь занять і відпочинку.

КУТЯ – обрядова їжа, каша з пшеничних або ячмінних зерен, уживається з узваром і медом напередодні Різдва (багата кутя). Голодна кутя святкується напередодні Водохрещі. Тоді цілий день, постують, а на вечерю їдять пісні страви.

КУХОЛЬ – металева, дерев'яна, череп'яна, скляна посудина з ручкою для пиття.

Л

ЛАВКА – дошка, або кілька збитих дощок, на стояках (іноді – прикріплена до стіни) для сидіння; ослін.

ЛАНТУХ – великий мішок з грубої тканини; міра, що дорівнює вмісту такого мішка.

ЛАСТІВКА – одна з найулюбленіших народом маленьких пташок, символ весни. З нею пов'язано багато повір'їв: її не можна брати до рук, бо обсяде ластовиння; де ластівка покладе кубельце, – в тій хаті буде

щастя; якщо залетить у відчинену шибку або пролетить під коровою, – чекай біди.

ЛЕВАДА – ділянка землі з сінокосом, городом, деревами.

“ЛЕВАДКА” – узор.

ЛЕГЕНДА – народне сказання або оповідання, про якість події чи життя людей, оповите казковістю, чарівністю. 1) усне народне фантастичне оповідання міфологічного, релігійного або змісту і настановою на достовірність; 2) літературно-художній жанр – невелике прозове або віршоване оповідання на матеріалі народних переказів. Перші легенди на нашій землі зафіксовані писемною пам’яткою “Повість минулих літ” (про апостола Андрія, походження Києва, про обрив, княгиню Ольгу та ін.).

ЛЕЖАНКА – низька піч у вигляді топчана для лежання.

ЛЕЙБИК – чоловіча або жіноча безрукавка.

ЛЕЛЕКА – птах, з яким пов’язані старовинні тотемні уявлення як про охоронця оселі та постачальника немовлят (великий чорно-білий перелітний птах із довгими червоними дзьобом і ногами; боцюн, бузько, бусол, черногуз.)

ЛЕМКИ – етнографічна група українців, які здавна живуть у Карпатах на обох схилах Східних Бескидів.

ЛЕМКІВЩИНА – територія західної частини Карпат. Північна Лемківщина належить тепер до Польщі, південно-східна (Пряшівщина) – до Словаччини і лише східна смуга закарпатської частини – до цього етнографічного району, до України.

ЛИМАН – затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря.

ЛИПА – священне дерево наших предків. За їх уявою, у липових галях мешкали боги. Під липою відбувалися поважні зібрання, їм приписувалася здатність знешкоджувати чари жінок проти чоловіків.

ЛИСА ГОРА – місцевість у Києві в Печерському районі, куди, за легендами, в ніч на Івана Купала злітаються відьми з усього світу на шабаш.

ЛИЧАКИ – плетене з lika (кори липи чи в'язу) або іншого матеріалу селянське взуття, яке складалося з прямолінійної підошви та петель обабіч ступні, крізь які протягувалась мотузка з lika чи коноплі, за допомогою якої взуття трималось на нозі; носили з онучами, прив'язаними до ноги мотузками.

ЛИШТВА – вишивка білими нитками у вигляді прямої гладі.

ЛПРИЧНІ ПІСНІ – пісні найрізноманітнішого змісту, що охоплюють рипі сторони й періоди життя людині, її почуття і супроводжують її під колиски до смерті. Найбільші групи становлять: колискові, суспільно-побутові (козацькі, рекрутські та солдатські, чумацькі та ін.), родинно-побутові (пісні про кохання, про сімейне життя), жартівливі і танцювальні пісні.

ЛІСОВИК – демонологічна істота, дух лісу. Він міг набувати різних розмірів: збільшуватися або зменшуватися залежно від висоти дерев, кутів, де він перебував. Залежно від свого настрою або допомагав, або шкодив людям. Витоки цього образу сягають у давнину і пов'язані з обожнюванням дерев, анімістичними віруваннями.

ЛІТАВИЦЯ (перелесниця, дика баба) – демонологічна істота (та ж мавка), що приваблює хлопців і залоскочує їх до смерті.

ЛІТЕПЛО – тепла вода; взагалі що-небудь тепле; тепло.

ЛІТНИК – старовинний жіночий одяг з легкої матерії; спідниця з легкої вовняної тканини, яку носили влітку.

ЛУЧИННИК – велика луб'яна труба; підставка без димаря.

ЛУЧИНА – довга, тонка тріска.

ЛПЧИЛКА – віршик із лічбою в дитячій грі; сама гра, в якій використовується такий віршик.

ЛОЗОПЛЕТІННЯ – кустарний промисел по виготовленню господарсько-побутових та художніх виробів з різноманітної дерев'яної сировини (лози, кори молоді липи, берези і т. ін.).

ЛОПАТА – дерев'яне знаряддя з довгим держаком і широким пласким кінцем для саджання хліба в піч і виймання його звідти.

ЛЬОХ – спеціально обладнана яма для зберігання овочів і фруктів.

ЛЮБИСТОК – багаторічна пахуча трав'яниста рослина, корені і листя якої використовуються у народній медицині.

ЛЮЛЬКА – приладдя для куріння, що складається з мундштука і чашечки для складання тютюну.

ЛЯЛЬКА – дитяча іграшка у вигляді фігурки людини.

ЛЯЛЯ – 1) маленьке дитя; 2) лялька; 3) ім'я головної дівчини у весняному хороводі, який улаштовується 22 квітня.

М

МАГІЧНЕ КОЛО – давній магічний засіб, що застосовувався при заклинанні злих духів – обведення площі замкнутою лінією. Вважали, що простір, обведений магічним колом, ставав недоступним для злих сил.

МАГІЯ – обрядові дії, словесні формули заклинання, пов'язані з вірою в чарівну силу слова й уміння окремих людей впливати на хід подій, явища навколишнього середовища.

МАЙДАН – велике незабудоване місце в селі або місті; площа.

МАЙОЛКА – різновид кераміки.

МАЙОРАТ – 1) звичай, за яким титул, власність тощо успадковуються старшим у роді, сім'ї; 2) масток, що передається на основі майорату.

МАЙОРИ, МАЙОРЦІ – трав'яниста декоративна рослина з квітками переважно червоного та жовтого кольорів; цинія.

МАКІТРА – вид глиняного посуду великого розміру з широким отвором, в якому м'яли і розтирали практично всі продукти за допомогою дерев'яного різбленого чи точеного макогона.

МАК – трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками, що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням.

МАКОГІН – дерев'яний стрижень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно.

МАЛЬВА – багаторічні декоративні рослина з високим стеблом і великими яскравими по кілька в пазухах листками; рожа.

МАНІЖКА – нагрудник, пришитий або пристебнутий до чоловічої сорочки.

МАРЕВО – миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі; міраж.

МАРЕНА – опудало, яке роблять у свято Івана Купала.

МАСНИЦЯ – спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани.

МАСНИЦЯ, МАСЛЯНИЦЯ, МАСЛЯНА – свято проводів зими.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ – застосовуються у педагогічному дослідженні для кількісного аналізу одержаного матеріалу та обробки даних експерименту.

МАТЕРИЗНА – майно, що дісталось у спадок від матері.

МАТЕРИНКА – пахуча трав'яниста лікарська рослина із дрібними бузково-рожевими квітками.

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА – сукупність матеріальних цінностей, створених народом у процесі його історичної діяльності (знаряддя праці, одяг, їжа, транспортні засоби, житло, побутові речі тощо).

МАТЕРИНСТВО – кровне споріднення між матір'ю та її дитиною; почуття жінки-матері.

МАТИ – жінка стосовно своїх дітей; ненька, мама, матір.

МАТІОЛА – трав'яниста декоративна рослина з дрібними бузковими квітками, що розкриваються вночі і мають сильний приємний запах; нічна фіалка.

МАЧУХА – дружина батька щодо його дитини від іншого шлюбу; нерідна мати.

МЕД – густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів, а також напій, виготовлений з цієї солодкої маси.

МЕДУНКА, МЕДУНИЦЯ – трав'яниста рослина з дрібними запашними квітками рожевого, фіолетового або синього кольорів; лікарський вид цієї рослини в народі називають ще смоктунчиками або щемелицею.

МЕРЕЖКА – ажурний узор, зроблений на місці висмикнутих із тканини ниток.

МЕТЕОРОЛОГІЯ НАРОДНА – одна з найдавніших галузей народних знань, що охоплює систему прикмет, раціональних спостережень і достовірних передбачень про погодні зміни на близький чи віддалений час.

МЕТОД ЗАПИТАНЬ – ґрунтується на цілеспрямованому отриманні інформації шляхом усного або письмового опитування і реалізується у формах бесіди, інтерв'ю та анкетування.

МЕТОД МОДЕЛЮВАННЯ – імітування реально існуючої педагогічної системи шляхом створення спеціальних моделей, схем, знакових або реальних аналогів, у яких відтворено принципи організації і роботи цієї системи.

МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (за Гончаренком С.У.) – прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності. У залежності від аспекту розгляду М. н. д. поділяються на загальнонаукові; власне педагогічні й методи наук.

МИРИЛКА – жанр дитячого фольклору; використовується для примирення дітей, що посварилися.

МИСКА – посудина у вигляді широкої чашки, в якій звичайно подають страву до столу.

МИСНИК – полиця або шафа з полицями для посуду, іноді для продуктів; оздоблюється різьбленим художнім візерунком, декоративним розписом.

МИСЛИВСТВО – галузь виробничої діяльності людини; добування диких звірів і птахів заради хутра, м'яса, жиру, шкіри, пуху, рогів тощо.

МИСТЕЦТВО – творча художня діяльність; ще галузь творчої художньої діяльності.

МІГРАЦІЯ – масове переселення, переміщення народів, групи чи окремих осіб.

МІНОРАТ – 1) звичай, за яким власність успадковується молодшим із синів, котрий після відокремлення старших братів бере на себе турботу про батьків; 2) майно, що передається за міноратом.

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ (за Федоровою В.) – це відображення в змісті навчальних дисциплін тих діалектичних взаємозв'язків, які об'єктивно діють у природі й використовуються в сучасних науках. Реалізація міжпредметних зв'язків є дидактичною умовою активізації навчального процесу, систематизації знань, інтеграції науки і практики.

МІФ – 1) особливий тип мислення, образно-символічне світосприймання; система фантастичних уявлень людини про навколишній світ (і найбільше про його створення); 2) словесний текст, оповідання про світотворення, першопредка, виникнення людини, рослинного і тваринного світу.

МІФОЛОГІЯ – 1) наука, яка вивчає міфи; 2) сукупність міфологічних оповідань, що належать до однієї історико-культурної традиції, згрупованих за певним принципом – часово-просторовим, мовним, етнічним та ін.

МОВА – здатність людини говорити, висловлювати свої думки.

МОВЧАНКА – жанр дитячого фольклору; використовується для створення тиші між дітьми.

МОГИЛА – яма для поховання померлого і насип, горбик на ній.

МОРИЖОК – густа молода трава; мурава.

МОКРЕЦЬ – народна назва лікарських рослин, що ростуть звичайно у вологих місцях.

МОЛИТВА – особливий текст, який вимовляють віруючі, звертаючись до Бога, Святих.

МОНОГАМІЯ – одношлюбність, історична форма сім'ї і шлюбу, коли один чоловік бере шлюб з однією жінкою.

МОТОВИЛО – знаряддя, пристосування для змотування пряжі, шовку тощо.

МУДРАГЕЛЬ – людина, яка багато обмірковує; той, чиї міркування недолугі.

МУДРІСТЬ – глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось.

МУЛЯР – робітник-фахівець, який зводить будівлі з каменю, цегли.

М'ЯТА – багаторічна трав'яниста запашна рослина з видовженими листками та дрібними квітками, зібраними в кільця.

Н

НАГІДКИ – рід трав'янистих та півкущових рослин з оранжево-жовтими квітками, зібраними в кошики.

НАГОВОРЕНА ВОДА – вода, над якою проказав примовку знахар.

НАДДНІПРЯНЩИНА, НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА – умовний термін для позначення території Правобережної та Лівобережної України.

НАЗВАНІЙ БАТЬКО – чоловік, який узяв на виховання, прийняв чужу дитину за свою.

НАЗВАНА МАТИ – жінка, яка взяла на виховання, прийняла чужу дитину за свою.

НАЗВАНІЙ СИН -той, кого взяли на виховання, усиновили.

НАЗВАНА ДОЧКА – дівчина, яку взяли на виховання, прийняли за свою дочку, удочерили.

НАЗВАНІЙ БРАТ – гой, із ким хто-небудь побратався; побратим.

НАЗВАНА СЕСТРА – та, з якою хто-небудь посестрився, посестра.

НАРЕЧЕНІ – парубок і дівчина, чоловік і жінка, які збираються одружитися.

НАРЕЧЕНИЙ – парубок, чоловік щодо дівчини, жінки, з якою має одружитися.

НАРЕЧЕНА – дівчина, жінка щодо парубка, чоловіка, з яким має одружитися.

НАМИСТО – прикраса з перлів, коралів, різнокольорових камінців, яку жінки носять на шії.

НАПЕРСТОК – ковпачок, який надягають на палець, щоб не вколотись голкою під час шиття.

НАМІТКА – покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки.

НАРОД – історично сформована спільність людей, яка характеризується спільними ознаками мови, культури, психічного складу, стійкими міжпоколінними зв'язками, усвідомленням свого спільного походження.

НАРОДНА МЕДИЦИНА – сукупність набутих народом упродовж віків знань про лікувальні трави та гігієнічні навички, а також їх практичне застосування для збереження здоров'я і попередження хвороб.

НАРОДНА МОРАЛЬ – система усвідомлених і дотримуваних народом норм і правил поведінки між окремими людьми та ставлення їх до предметів і явищ.

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА – галузь педагогічних знань і народного досвіду, які виражаються у панівних у народі поглядах на мету й завдання виховання; сукупність народних засобів, умінь та навичок виховання і навчання. Джерелами вивчення народної педагогіки є твори фольклору з педагогічним змістом і спрямуванням, етнографічні матеріали, народні виховні традиції, ігри та іграшки, народні і молодіжні свята, досвід сімейного виховання тощо.

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ – мистецька колективна творча діяльність народу, в якій відображено життя, світогляд, побут народу, що виявляється в поезії, музиці, архітектурі, образотворчому. Декоративному і танцювальному мистецтві.

НАРОДНИЙ ЕТИКЕТ – сукупність правил поведінки, ввічливості, котрі прийняті у певного народу.

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР – „народна”, чи „етнічна”, хронологія як система визначення часу тієї чи іншої події в добі, господарському сезоні, порі року відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят.

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР (сучасний) – 1) система обліку часу, яка базується на періодичності руху небесних тіл. На території України місячно-сонячним календарем користувалися вже з IV тис. до н.е.; 2) сукупність вірувань і знань господарсько-побутової діяльності народу, орієнтована здебільшого не на число, а на свята, які поєднують християнські та язичницькі компоненти.

НАРОДНІ ЗВИЧАЇ (ОБРЯДИ) – в основному пов'язані з календарем і родинним життям. Менш важливими і стійкими є звичаї, пов'язані з окремими родами праці, громадським життям.

НАРОДНІ ЗНАННЯ – знання, набуті народом упродовж його історичного розвитку.

НАРОДНІ ЗНАННЯ – раціональні знання та світоглядні уявлення, набуті і сформовані протягом історичного розвитку, багатовікового народного досвіду.

НАРОДНІ СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ – вироблені протягом історичного існування народу філософські, етичні, естетичні, педагогічні та інші погляди на життя, зафіксовані у фольклорі, віруваннях та обрядах. Мають тенденцію розвитку і збереження традицій.

НАРОДНІСТЬ – 1) лексично похідний від терміна “народ”; 2) приналежність до певного народу.

НАСЕЛЕННЯ – сукупність людей, які проживають на земній кулі, в якій-небудь країні, області, а також люди, які проживають в якомусь одному місці.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ – 1) лексично похідний від термін “нація”; 2) приналежність до певної нації.

НАЦІЯ – історично складена спільність людей, якій притаманні всі ознаки народу.

НАЦІЯ – розвинутий в економічному і культурному сенсі народ, який вирізняється з-поміж інших мовою, країною проживання, організацією державно-політичного життя, національною свідомістю й особливостями менталітету.

НАЩАДОК – людина стосовно до своїх предків; син або дочка стосовно своїх батьків.

НЕБИЛИЦЯ – особливий тип жартівливих народних оповідань.

НЕБІЖ – те саме, що племінник.

НЕВІСТКА – дружина сина, для його батьків, братів, сестер.

НЕМОВЛЯ – дитина, яка не вміє говорити; грудна дитина.

НЕНЬКА – те саме, що мати.

НЕПОЧАТА ВОДА – вода, взята з криниці, річки, інших водойм до схід сонця. При цьому воду черпали з заходу на схід, проти сонця, а повертаючись з водою, не оглядалися назад.

НЕЧИСТИЙ – демонологічна істота, означає те, що й чорт, біс, сатана, арідник.

“НЕЧИСТА СИЛА” – зібрання різних представників “нижчої” міфології. За язичництва люди вірили в існування багатьох духів — дерев, тварин, птахів, води, вогню. Християнство визнає єдиного бога, якому поклоняється. Всі інші культу були заборонені та оголошені “Нечистою силою”.

НІЛ – ріка на сході Африки.

НОВИЙ ЗАПОВІТ – церковна книга, що містить у собі виклад християнської релігії; частина Біблії.

НОВИЙ РІК – наступний рік і перший день січня як початок наступного року.

НОЧВИ – відкрита дерев’яна або металева посудина довгастої форми, яка використовується для прання білизни, напування худоби та інших господарських потреб.

О

ОБЕРЕГ, ОБЕРІГ – символізований образ захисника, заступника, охоронця, взагалі того, хто дбає, піклується про збереження, цілість, недоторканість кого-, чого-небудь; також образ будь-чого, що покровительствує, оберігає, боронить; також амулет, талісман.

ОБРАЗ – ікона

ОБЕРЕГИ – магічні засоби боротьби з ворожою, в основному “нечистою силою”. Чудодійну силу мають вінки, рушники, вишивку на рушниках, сорочках, особливо на рукавах і комірі. Щоб на Русальний тиждень не впіймали русалки, треба запастися полином і любистком, щоб відьма не псувала корів, у загородок втикають осикові гілочки, а коли помирає відьма, упир або чаклун, у могилу вбивають осиковий кіл, щоб “нечиста сила” не виходила з домовини й не шкодила людям.

ОБЕРЕМОК – така кількість чогось, яку можна обхопити руками.

ОБЖИНКИ – свято завершення збирання врожаю. Супроводжувалося відповідними діями і сплітаннями вінка з колосків і польових квітів, піснями тощо.

ОБІСТЯ – садиба, двір.

ОБІТНИЦЬКА П'ЯТНИЦЯ – з цим днем у всіх слов'ян пов'язані заборони на певні види роботи, окремі дії. Відомі обітниці, що стосуються цього дня, – поститися, не їсти скоромного, не прясти, не прати тощо.

ОБОРІГ – покрівля на чотирьох стовпах, під якою зберігають сіно, збіжжя.

ОБОРОЇНИЦТВО, ОБОРОГЕНЬ (перевертень) – міфологічна особа, зміна зовнішнього вигляду, здебільшого тимчасова: перетворення людини у звіра, птаха, плазуна та ін. Перевертні ведуть подвійне життя – живуть то як люди, то як тварини.

ОБОРЮВАННЯ СЕЛА – громадський звичай оборювати село, обходити його хресним ходом з метою захистити його, перешкодити поширенню пошесних недуг. Обговорювання символізувало вигнання хвороби, смерті.

ОБРУС – намітка, перемітка, хустка давній убір голови жінки.

ОБРЯДИ – 1) стереотипні норми масової поведінки, що історично склалися і виявляються у повторенні стандартизованих, утверджених звичаєм дій; 2) це зовнішній вияв вірування. Проте буває, що саме вірування з часом забувається, а обряд, заснований на ньому, зберігається.

ОБРЯДНІСТЬ КАЗКОВА – традиційна система поетичних казкових прийомів і художніх засобів (сюди входять повтори, медіальні, фінальні, ініціальні формули, синтаксичні фігури).

ОБРЯДОВІ ПІСНІ – найбільш архаїчні форми поезії календарного циклу, пов'язані з основними сезонними моментами сільськогосподарського року. Зберегли ознаки первісного синкретичного мистецтва. За винятком голосінь, як правило, співаються цілим хором, у якому спів, музика, танець, драматична дія, маски сплітаються в одну цілість хорової гри. Залежно від обряду поділяються на колядки й щедрівки зимового різдвяного циклу; веснянки і гаївки весняного циклу; русальські та купальські пісні; обжинкові й stodolnі. Другу групу обрядових пісень становлять пісні, пов'язані з родинними подіями: весільні й поховальні (куди входять голосіння і пісні, які співаються тільки на похоронах).

ОБРЯДОВІСТЬ – сукупність обрядів, усталених символічних дійств, якими супроводжується громадське чи сімейно-побутове життя.

ОДНОКРОВНІ, ЄДИНОКРОВНІ – син або дочка, брат або сестри, які мають із кимсь спільного батька, але різних матерів.

ОДНОУТРОБНІ – син або дочка, брат або сестра, народжені однією матір'ю, рідні по матері.

ОЗИМИНА – сходи або посіви озимих – сільськогосподарських рослин (пшениці, жита, ячменю, вівса), які сіють восени.

ОМОФОР – частина убрання сановної духовної особи (єпископа, архієрея), що накидаються на плечі.

ОНУК – (внук) – син дочки або сина стосовно їхніх батьків.

ОПІСКА – безполивний розпис кераміки жовтого кольору.

ОПОВІДАЧ – традиційна назва народного поета імпровізатора, театрального виконавця епічних та ліричних творів; оповідачами називають скоморохів, кобзарів та ін.

ОПОВІДКА – словесне повідомлення про кого-, чого-небудь; розповідь.

ОПРИШКИ – народні месники, учасники народно-визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті, і в Буковині в другій половині XVI – першій половині XIX ст.

ОРНАМЕНТ – оздоблюваний візерунок, в якому ритмічно повторюються геометричні елементи або рослинні чи тваринні мотиви.

ОКРАЄЦЬ – скибка, відрізана від непчатого краю хлібини

ОСЕЛЯ – житловий будинок разом із двором, господарськими приміщеннями, городом; житлом людей; садиба.

ОСЛІН – переносна кімнатна лава для сидіння.

ОСИКА – 1) в уявленнях народу вважається проклятим деревом. З нею пов'язано багато легенд, які пояснюють, чому вона “нечиста” і чому завжди, навіть без вітру, тріпоче її листя (не поклонилося Ісусу ІІ (К) Божій матері; хрест, на якому розп'яли Ісуса, був осиковий; на осіці повісився Юда); 2) дерево-оберіг, бо оберігає від всякої “нечисті”.

ОСТРІВ – ділянка суші, оточена з усіх боків водою.

ОТВІР – дірка.

ОТАМАН – 1) ватажок козацького війська; 2) взагалі ватажок гурту людей, зайнятих однією справою.

ОТЧИЙ – батьківський.

ОФІРА – 1) за релігійними обрядами деяких народів – предмет або жива істота, яких приносили в дар богам; 2) самопожертвування.

ОХ – міфологічна істота, має вигляд маленького дідка і великою зеленою бородою, представник лісового казкового царства.

ОЧПОК – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з повздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся; очіпки бувають з бавовняної матерії, з шовку, оксамиту і навіть з дорогої парчі.

II

ПАЗУХА – проріха спереду сорочки для одягання.

ПАЛЯНИЦЯ – хлібина, переважно спечена з пшеничного борошна.

ПАПОРОТЬ – у фольклорі та віруваннях чарівна рослина, яка цвіте раз на рік – у ніч на Івана Купала. Кому пощастить зірвати квітку і вберегтися від “нечистої сили”, відкриваються таємниці усіх скарбів, думок, пташиних і звіриних голосів тощо.

ПАРЦІАЛЬНА МАГІЯ – заснована на магічних діях, що здійснювалися не над самим хворим, а над предметами, що йому належали. Основана на принципі – частина замінює ціле.

ПАСІЧНИК – людина, яка розводить бджіл, працює в пасіці.

ПАСКА – великодній хліб.

ПАСИНОК, ПАСЕРБ – нерідний син одного з батьків, рідний іншому.

ПАСЕРБИЦЯ – нерідна дочка одного з батьків, рідна іншому.

ПАСТЕРНАК – дворічна чи багаторічна городня і дикоросла рослина, м’ясистий коренеплід якої використовують в кулінарії та як корм для тварин.

ПАТЕРИЦЯ – 1) довга палиця, на яку звичайно спираються при ходьбі; 2) жезл як ознака вищих християнських та деяких інших священнослужителів, а також символ влади взагалі.

ПАШНИЦЯ – хліб у стеблі; зерно.

ПЕДАГОГІЧНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ – найбільш безпосередній спосіб одержання дослідних даних, який полягає в систематичному і цілеспрямованому сприйнятті досліджуваного об’єкта з метою збору інформації. Фіксації дій і проявів поведінки об’єкта.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – дослідницький метод комплексного характеру, суть якого полягає в тому, що досліджуване явище ставиться у певні умови, спеціально організовані ситуації.

ПЕРЕЛЕСНИК – демонологічна істота, вид чорта, який літає огненним змієм, зваблює жінок, обманює людей.

ПЕРЕСТРІЧ ГАЙОВИЙ – однорічна трав’яниста рослина з квітками синьо – фіолетового кольору, зібраними в колоски або китиці.

ПЕРИНА – зерно перламутру білого або рожевого кольору, а також у переносному значенні – найкращий зразок чогось.

ПЕРИНА – спеціально зроблений мішок з пір'ям або пухом для сання або вкривання.

ПЕРУНОВІ (грові) СТІЛИ – грубі продовгуваті камені з отвором посередині, що, за народними повір'ями, падають з неба під час грози, їм приписували магічні та лікувальні властивості.

ПЕСТУШКА – один з жанрів дитячого фольклору – пісенька, примовка, якими забавляють дитину.

ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ (петрівочні) – пісні, які співалися в розпал літа (назва походить від свята Петра й Павла 12 липня).

ПЕЧИЩЕ – рештки зруйнованої, розваленної печі.

ПИСАНКА – символ Сонця і весняного пробудження – курячі, гусячі яйця, орнаментовані барвистим розписом

ПИСАНКАРКА, ПИСАНКАРОЧКА – дівчина чи жінка, що вміє розписувати писанки.

ПИСАНКАРСТВО – галузь народного мистецтва, що займається орнаментуванням писанок.

ПІВЕНЬ – птах, який у народних уявленнях має виняткове символічне бачення. Найчастіше півень – сонячний птах, символ вічного життя. Він відмірює час (“перші півні”, “треті півні”), стереже день. Водночас він є охоронцем ночі і таким чином пов'язаний з місяцем, тож і з підземним царством (червоний півень – сонячний; чорний півень – має сакральне значення). Як відомо, півнів приносили у жертву, використовували у ворожіннях. Із давнини півень є символом плодючості, чоловічої сили (звідси півень у весільному обряді). Досі зображення півня на дахах будинків, хрестах могилах служить талісманом проти вогню і “нечистої сили”.

ПІВНИКИ – багаторічна трав'яниста рослина з великими жовтими або фіолетовими квітками і вузьким мечовидним листям-квітками білого, рожевого або червоного кольорів.

ПІВОНІЯ – багаторічна напівкущова декоративна рослина з трійчастим листям і великими квітками білого, рожевого або червоного кольорів.

ПІДПІЧЧЯ – заглибина під піччю.

ПІКНА ДІЖА – велика дерев'яна або глиняна посудина для змішування тіста, з якого випікали хліб.

ПІЛ – нари в селянській хаті, розміщені між піччю і протилежною стіною.

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ – твори на слова поетів і народну мелодію або на музику професійних композиторів, що увійшли до широкого народного вжитку.

ПІСНЯ – словесно-музичний твір, призначений для співу. 1) невеликий ліричний вірш, який має строфічну будову і призначений для виконання співом; 2) синтетичний вид мистецтва, який поєднує слово і музику.

ПІСТ – за церковними правилами – не вживання скоромної їжі (м'ясних та молочних продуктів, яєць).

ПІЧ – споруда з цегли, призначена для опалювання хати, випікання хліба.

ПЛАХТА – жіночий одяг типу спідниці, зроблений з двох зшитих до половини полотнищ картатої тканини.

ПЛЕМІННИК – син брата або сестри стосовно їхніх братів чи сестер.

ПЛЕСО – відносно широка зі спокійною течією ділянка річки чи моря між двома перекатами, закрутами.

ПОВІР'Я – перекази, в основі яких лежать народні уявлення про зв'язки між явищами навколишнього світу і долею людини.

ПОЕЗІЯ – словесна художня творчість; мистецтво художнього відображення дійсності в словесних образах.

ПОВІТКА – відкритий з однієї чи двох сторін сарай. Господарське приміщення в садибі для утримання домашніх тварин або збереження сільськогосподарського знаряддя та різного майна.

ПОГОНІЧ – 1) робітник, що поганяє коней або волів; 2) той, хто править кіньми в запряжці; візник.

ПОГОНІЧУВАТИ – працювати погоничем.

ПОДІЛ (у Києві) – старий район міста, розташований на низинному Дніпрі.

ПОДІЛЛЯ – історико-географічна область між Південним Бугом і Дністром.

ПОДОЛ – нижній край сорочки, спідниці, сукні.

ПОДРУЖЖЯ – шлюбна пара: чоловік і дружина. Стосунки між подружжям не є родинними.

ПОДОЛЯНИ – жителі та уродженці Поділля.

ПОКОЛІННЯ – сукупність родичів однакового ступеня спорідненості щодо спільного предка (колись – плем'я, рід, родина).

ПОКРОВА – (Покрова Пресвятої Владичиці Нашої Богородиці та Приснодіви Марії) – свято на честь покровительства Богородиці.

ПОКУТТЯ – в українській селянській хаті – куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього.

ПОЛА – край нижньої половини одягу, що розгортається спереду.

ПОЛИВА – особливий склоподібний сплав, яким покривають керамічні вироби.

ПОЛИН, ПОЛИНЬ – трав'яниста або напівкущова рослина з міцним запахом і гірка на смак; використовується в народній медицині.

ПОЛИЦЯ – дошка, або кілька дощок, закріплена горизонтально на стіні, в шафі, яку використовують для зберігання посуду, книжок тощо.

ПОЛІССЯ – територія на півночі України (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, частково Сумська області) переважно в басейні річки Прип'яті.

ПОЛЩУКИ – жителі та уродженці Полісся.

ПОЛОНИНА – в Карпатах Українських – незалісна вершина гірських хребтів, що використовується як пасовисько.

ПОЛТАВЩИНА – центральна частина Лівобережної України.

ПОЛУМИСОК – мілка миска або глибока тарілка.

ПОЛОТНО – конопляна, лляна, бавовняна, а також штучна або шовкова тканина особливого переплетення.

ПОМЕШКАННЯ – житлове приміщення, житло.

ПОПЕРЕДНИЦЯ – фартух.

ПОПЛ – легка пилоподібна сіра маса, яка залишається після згоряння чого-небудь.

ПОСАГ – майно, гроші, що їх дають батьки, родичі нареченій, коли вона виходить заміж.

ПОСІВАЛКА – обрядова пісня, що співається у Новий рік.

ПОСТОЛИ (ходаки) – м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підошви, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками.

ПОРОШНИЦЯ (порохівниця) – металева, дерев'яна посудинка або шкіряна торбинка для зберігання й перенесення пороху.

ПОТІК – невелика річка, струмок із стрімкою течією.

ПОТІШКА – жанр дитячого фольклору, основною функцією якого є утішити, розважити дитину, що плаче.

ПОХОВАННЯ – обряд проведів тіла померлого для поховання.

ПОШЕСНІ ХВОРОБИ – спалах хвороби, епідемія. Мислилися народом як демонологічні істоти, що переходять з місця на місце, розносять хвороби, сіють смерть.

ПОШИВАНКА – наволочка.

ПРАВИЦЯ – 1) права рука; 2) нем'ята, рівна солома, яку використовували для покрівлі, утеплення хати, для плетіння брилів тощо.

ПРАНИК – дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання.

ПРАЧ – дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання.

ПРАЩУР – далекий предок, родоначальник.

ПРАРІД – рід, з якого вийшли інші родичі.

ПРАБАБА – мати діда або баби.

ПРАВНУК (ПРАВНУЧКА) – син (дочка) внука або внуки, а також далекий нащадок.

ПРАДІД – батько діда чи баби; у множині – люди минулих поколінь, предки.

ПРАРОДИЧ – давній предок, від якого ведеться початок певного роду; у множині – про біблійних Адама та Єву.

ПРЕДКІВ КУЛЬТ – світоглядні уявлення давньої людини, за якими першопредок вважався богом, що створив світ і все існуюче. Він же був першою людиною, від якої пішов рід людський. У подальших стадіях розвитку релігій предків культ поєднувався з обожнюванням сонця, місяця, вітру, води, вогню та інших стихійних сил. В українців предків культ невіддільний від пошанування рідних покійників – діда, баби, батька.

ПРЕДОК – старший родич з боку матері чи батька (старший за діда й бабу).

ПРИДАНЕ – посаг нареченої; одружившись, ставати співвласником майна, грошей нареченої.

ПРИДАНИ – весільні гості з боку нареченої, які прямують із нею в дім нареченого.

ПРИЙМАК, ПРИЙМИ – 1) дитина, найчастіше сирота, яку брали на виховання в іншу сім'ю; 2) чоловік, який, не маючи свого господарства, переходив жити в родину дружини.

ПРИКАЗКИ – жанр народнопоетичної творчості, короткий вислів, на відміну від прислів'я, не дає узагальнення, а виступає у формі спостереження якогось характерного явища. Часто це неповне речення або частина його.

ПРИЗЬБА – невисокий, переважно земляний насип уздовж стін хати знадвору.

ПРИКАРПАТТЯ – територія, що прилягає до Карпат (переважно Івано-Франківська та Львівська області).

ПРИКМЕТА – те, що характеризує когось, що-небудь, відмітна ознака когось, чогось; особливість.

ПРИМОВКА – жартівливий вислів, пісенька, вірш, що його проказують, виконують певні дії, під час гри.

ПРИПІЧОК – горизонтальна площина перед челюстями печі під комином; прибудований до печі продовгуватий виступ для лежання; лежанка.

ПРИПОВІДКА – жартівливий вислів, переважно у віршованій формі.

ПРИСКРИНОК – невеличкий ящик для дрібних речей у верхній частині бокової стінки скрині, скриньки.

ПРИСЛІВ'Я – влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, який у стислій формі узагальнює, стилізує різні явища життя і має переважно повчальний характер.

ПРИТОКА – річка, що впадає в більшу ріку.

ПРИЧІЛОК – бокова стіна будинку.

ПРОВОДИ – звичай поминати померлих протягом тижня після Великодня, за народними уявленнями “проводити” їх туди, звідки вони проходила на свята.

ПРОСТИРАДЛО – довге і широке полотнище, переважно з білої тканини, яке стелеться на постіль, підкладається під ковдру або використовується для обтирання.

ПРОФЕСІОНАЛ – добрий фахівець, знавець своєї справи.

ПРОШВА – смужка мережива або вишитої тканини, вшита чи призначена для вшивання у виріб з тканини.

ПРУГ – край чого-небудь.

ПРЯДИВО – волокно конопель, льону, бавовни, вовни та ін., приготовлене для прядіння.

ПРЯДКА – домашній верстат для ручного прядіння.

ПТАХИ – в народній уяві мають божественне походження. Вони існували, коли ще не було світу і брали участь у його створенні. Птахи поєднують три світи: небесний, земний і світ померлих предків (підземний). За легендами птахи – душі померлих.

ПСАЛТИР – одна з біблійних книг Старого заповіту, що складається з 110 псалмів; книга псалмів.

ПУЗИР – вичищений і висушений свинячий шлунок, наповнений повітрям, а також невеликою кількістю квасолі чи гороху; використовувався як дитяча іграшка.

ПУСТЕЛЯ – невеликий, вкритий пісками, простір з бідною рослинністю або без неї; пустиня.

ПУЧОК – невелика в'язка однорідних предметів, яку можна взяти в руку.

П'ЯТНИЦЯ – язичеська богиня родючості, весняного плодороддя. З уведенням християнства її замінила Св. Параскева – П'ятниця.

Р

РАЗОК – нанизані на нитку, мотузку, дротину однорідні предмети; низка.

РАЙ – міфологічна країна вічного блаженства і спокою, зелений сад із золотими яблуками, медовими й молочними річками, посередині якого стоїть райське дерево, на ньому співають райські пташки. Поняття про рай існувало задовго до появи християнства і вважалося царством, де всі померлі продовжують своє життя; після прийняття християнства тільки для праведників.

РАЙСЬКЕ ДЕРЕВО – райське дерево, міфічне дерево, яке сягає гіллям до неба, закриває ним увесь рай, листя й плоди має від усяких дерев. Від нього ідуть солодкі пахощі, а з кореня течуть дванадцять джерел з молоком і медом.

РЕБУС – загадка, в якій замість слів поставлено знаки, фігури або малюнки, які треба розгадати.

РЕГІОН – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, економічними).

РЕЗЕДА – трав'яниста рослина із запашними дрібними квітками.

РЕЛІКВІЯ – річ, яку особливо шанують і зберігають на спомин про минуле.

РЕМЕЗ – маленька пташка, різновид синиці.

РЕМЕСЛО – дрібне виробництво ужиткових та мистецьких товарів, основою яких є переважно ручна техніка виробництва.

РЕПРОДУКЦІЯ – картина, малюнок, фотознімок, креслення, відтворені поліграфічним способом.

РЕШЕТО – господарська річ у вигляді дерев'яного обода з натягнутою сіткою для просіювання.

РИБАЛЬСТВО, РИБОЛОВСТВО – ловіння (добування) риби в океанах, морях чи інших водоймах.

РУБЕЛЬ – вузька дерев'яна дошка з ручкою і поперечними зарубками для качання білизни.

РИТУАЛ – послідовне виконання обрядів, які супроводжують відзначення певного святкового дня чи релігійної відправи.

РІД – форма спільності людей за первіснообщинного ладу, господарське і соціальне об'єднання кровних родичів; ряд поколінь, які походять від одного предка.

РІЗДВО – християнське свято народження Ісуса Христа, яке злилося з дохристиянським святом Коляди, що знаменувало відродження сили світила після найкоротшого дня у році (відзначається православною церквою 25 грудня за старим або 7 січня за новим стилем).

РІЗЬБА – мистецтво вирізування малюнка, візерунка на якому-небудь твердому матеріалі.

РІЗЬБЯР – майстер різьблення.

РОГАЧ – довгий дерев'яний держак з двома металевими округленими різками на кінці, яким беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, глечики.

РОДИЛЬНІ ОБРЯДИ – система обрядових дій та ритуальних норм, пов'язаних із народженням дитини.

РОДИНА – група людей, що складається з батьків, дітей, онуків і близьких родичів, які мешкають разом; сім'я.

РОДИННІ ОБРЯДИ – відображають найважливіші події в житті людини. Народні (саме родиво, прийняття новонародженого в члени громади, очищення породілля й баби). Весільний обряд, який складається з трьох головних актів: сватання, заручини, весілля (вільце, коровай, дівич-вечір, вінчання, розписування, власне весілля). Похоронний обряд (обмивання, одягання, прощання, посиження – проведення ночі біля покійного, виніс тіла, похоронний похід, голосіння, поховання, похоронний обід).

РОДОВЕ ДЕРЕВО – таблиця у вигляді дерева, що вказує на розгалуження роду, сім'ї; схеми родоводу.

РОДОВІД – історія поколінь певного роду.

РОЖА – багаторічна декоративна рослина з високим стеблом та великими яскравими, різних кольорів квітками.

РОЗПИС – сюжетні або орнаментальні живописні зображення на будівлях та на побутових предметах.

РОСА – краплі води, що осідають на поверхні ґрунту, рослин та інших предметів, коли з ними стикається охолоджений приземний шар повітря.

РОЯЛЬ – струнний ударно-клавішний музичний інструмент з горизонтально розміщеними струнами й корпусом крилоподібної форми; різновид фортепіано.

РУБЕЛЬ – вузька дерев'яна дошка з ручкою і поперечними зарубками для качання білизни; довга жердина, яку кладуть зверху на віз із сіном і притягують за кінці мотузкою, щоб утримати вантаж.

РУЇНИ – розвалини.

РУКОПИС – текст, написаний автором від руки; пам'ятка стародавнього письменства.

РУСАЛКИ – демонологічні істоти, існування яких пов'язане з водою. В народних уявленнях – це перетворені душі померлих без хреста, насильницькою смертю, самогубців. Мертвонароджених і нехрещених дітей. Під впливом художньої літератури виробилось уявлення про русалок як про вродливих дівчат, які голими виходять на берег,

підстерігають молодих дівчат і хлопців, заманюють їх у воду або залоскочуть до смерті.

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ – тиждень на Зелених Св'ятах, коли поминають самогубців, утоплеників, померлих наглою смертю. За народними віруваннями, душі таких небіжчиків перетворюються у русалок і потерчат. Взимку вони живуть у воді, а коли цвітуть жита, йдуть до лісу і в поле, вселяються в дерева і квіти. Разом з клечанням духів уносять до хати, і вони гостюють цілий русальний тиждень. Потім їх проводжають, і вони повертаються назад, звідки прийшли.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ – співаються впродовж тижня після Клечальної неділі (Русальної неділі, Трійці).

РУТА – багаторічна напівкущова або трав'яниста рослина, що містить у собі ефірну олію; використовується в народній медицині; також настій, відвар цієї рослини.

РУШНИК – вишитий шматок тканини для оздоблення житла в українських оселях; в українських народних обрядах – символ злагоди, краси; оберіг; предмет національної обрядовості.

РЯБЧУН – різнобарвний домотканий килим.

РЯДЕНЦЕ – простирадло або покривало з цупкого домотканого полотна.

РЯДНО – грубе полотно з товстої низькосортної пряжі.

С

САДИБА – 1) житловий будинок та господарські будівлі з прилеглими до них садом і городом; 2) маєток.

САДІВНИЦТВО – галузі, сільського господарства; вирощування плодових культур.

САРДАК, СЕРДАК – верхній теплий короткий сукняний одяг.

СВАТ – 1) староста у весільному обряді; 2) батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів другого.

СВАТИ (посланці, сватачі, говоруни) – посередники при сватанні.

СВИСТУНЦІ – дитячі іграшки, за допомогою яких утворюють свист (свисток), вирізають з деревини.

СВИТА – старовинний верхній чоловічий одяг з грубого домотканого сукна.

СВИЩИК – свисток (дитяча іграшка, за допомогою якої утворюють свист); виготовлені з глини у вигляді коників чи пташок.

СВІЧАДО – дзеркало; підвісний свічник для багатьох свічок.

СВІТЕЛКА – невелика світлиця.

СВІТИЛКА – дівчина, яка виконує обряд тримання меча й свічки на весіллі

СВІТЛИЦЯ – чиста, світла, парадна кімната в хаті; велика хата

СВЕКОР – батько, свекруха – мати.

СВІЧКАР, СВІЧНИКАР – той, хто виготовляє свічки або торгує ними.

СВОЛОК – балка, яка підтримує стелю в будівлях (раніше – в сільських хатах); символ міцності.

СВОЯЦТВО – споріднені внаслідок шлюбу; стосунки між чоловіком і кровними родичами, а також між родичами подружжя. Свояцтво буває дворідним, або двокровним та трирідним, або грикровним.

СВЯТИЙ ВЕЧІР – переддень церковного свята Різдва. Всі дії, що виконувалися цього вечора, мали вплинути на сприятливий перебіг подій у майбутньому.

СВЯТО – визначуваний народним звичаєм або церквою день на честь якоїсь події чи певного Святого.

СВЯЩЕННИЙ – особливо дороге, глибоко шановне.

СЕМЕНА ЗІЛОТИ – СЕМЕНА ЗЕЛЕНОЮ – свято весняного циклу. У цей день збирали лікарські трави на увесь рік, співали зільницькі пісні, купалися у відварів свіжо зібраних трав.

СЕРП – сільськогосподарське знаряддя для зрізування злаків, трави. Має вигляд вигнутого дугою, дрібно зазубленого ножа з короткою ручкою.

СЕРПАНОК – легка, прозора тканина.

СЕСТРА, СЕСТРИЦЯ, СЕСТРУНЯ – кожна з дочок щодо інших дітей батька або матері.

СЕСТРИНЕЦЬ, СЕСТРІНЕЦЬ, СЕСТРИЧ – племінник, син сестри.

СЕСТРИЦЯ, СЕСТРІНИЦЯ, СЕСТРІНКА – племінниця, дочка сестри.

СЕСТРА ТРОЮРІДНА – дочка двоюрідного дядька або тітки.

СЕСТРА МОЛОЧНА – дочка годувальниці щодо вигодованих нею чужих дітей, а також щодо дочки годувальниці.

СИМВОЛ – умовне позначення предмета, поняття або явища.

СИМВОЛКА – система усталеної знакової зміни образів, явищ, дій, почуттів на основі асоціацій, порівняння, тотожності, яка має певну традицію.

СИНКРЕТИЗМ – 1) особливість первинного міфологічного мислення: не розчленованість ранніх форм свідомості, що пов'язує в єдине ціле дорелігійне або релігійне мислення із перед художнім і художнім; 2) нерозчленоване поєднання елементів слова, музики, танку, пантоміми у традиційних видах фольклору (обрядові дії, пісенні форми епосу, народний театр); 3) ранні форми словесного мистецтва, в яких поєднуються елементи лірики, епосу, драми.

СИН, СИНОК, СИНОЧОК – особа чоловічої статі щодо своїх батьків.

СИНОВА – дружина сина.

СИНЯТКА – синя плахта.

СИРОТА – дитина, підліток, що втратила батька й матір або одного з них.

СІВАЛКА – сільськогосподарська машина для висіву насіння сільськогосподарських культур, кормових трав, деревних рослин, а також для внесення добрив у ґрунт.

СІМ'Я – група близьких родичів (чоловік, дружина, їхні батьки, діти та ін.), що мешкають разом; родина.

СІЧКАРНЯ – пристрій, механізм, призначений для різання соломи, сіна тощо.

СКАРБ – коштовності, гроші, цінні речі, а також культурні цінності, які створила людина.

СКАТЕРТИНА – виріб із тканини, яким застеляють стіл.

СКЛЯР – майстер, який склить вікна. Вставляє скло у вікна: склороб.

СКОРОМОВКИ – жартівливі вислови, скомпоновані з важких для вимови слів, які треба швидко й виразно проговорити.

СКРИШИК – той, хто виготовляє скрині.

СКРИНЯ – ящик з кришкою на завісах та замком для зберігання речей.

СКУЛЬПТОР – митець, що працює в галузі скульптури.

СЛОБОЖАНЩИНА – територія, що охоплює Харківську, частину Сумської, Донецької та Луганської областей.

СЛОВ'ЯНСЬКІ НАРОДИ – група споріднених за походженням і мовою народів Європи: українці, росіяни, білоруси, поляки, чехи, болгари та інші.

СМАЖЕНИНА – м'ясна страва – смажене або запечене, переважно насичене, м'ясо; печеня.

СМАРАГД – коштовний прозорий камінь яскраво-зеленого забарвлення, ізумруд.

СОКІЛ – птах, з яким у народній творчості пов'язано багато асоціацій: у колядках і легендах виступає як деміург, перша жива істота, невід'ємна частина Світового дерева, світотворець. У піснях символізує козака.

СОЛОВЕЙ – маленький перелітний птах із сірим оперенням, самець якого чудово співає, особливо в період гніздування.

СОПІЛКА – український народний духовний музичний інструмент із дерева або очерету, що має форму порожнистої трубки з отвором.

СОРОЧКА – натільна білизна чи одяг для верхньої частини тіла, що надягають поверх білизни. Чоловіча сорочка – символ кохання, вірності.

СОСНА – дерево, яке в народних уявленнях має декілька символічних значень. За легендами, коли шукали дерево на розп'яття Ісуса, сосна виявилась не здатною ні на хрест, ні на цвяхи для нього. І Бог благословив її, тому сосна вічно зелена. Соснові шишки стали символом

родючості, шишки з тіста печуть на весіллі. Гільце може бути також із сосни. Водночас сосна – дерево смерті, його не можна садити на подвір'ї біля хати.

СПАДЩИНА – майно, що після смерті власника юридично перейшло у користування когось іншого; спадок.

СПАСА – загальна назва трьох серпневих свят православної і греко-католицької церкви, пов'язаних із спасителем – Ісусом Христом. Зі Спасом пов'язують в народі гарячу жнивну пору, визрівання городини, садовини.

СПАС МЕДОВИЙ – святкується 14 серпня; в цей день пасічники не збирають соти. На Медового Спаса в церквах освячували мед, потім ним пригощали дітей, готували пироги та пшеничну кашу з медом.

СТАЙНЯ, СТАЙНИЦЯ – спеціальне господарське приміщення, де тримають коней; конюшня.

СТАРІСТЬ – період життя, що настає після зрілості і характеризується ослабленням організму: похилий вік людини.

СМЕРЕКА – багаторічне вічнозелене хвойне дерево з конусоподібною кроною; ялина карпатська звичайна, європейська піхта.

СТЕЛЬМАШНЯ – майстерня, де роблять вози, сани, колеса тощо.

СТЕП – великий, рівнинний, безлісий, укритий трав'янистою рослинністю простір у зоні сухого клімату.

СЛОВО – мовна одиниця як вираження поняття про предмет або пнище об'єктивного світу, також мова, мовлення або висловлювання.

СТЕРНЯ – поле, на якому зібрано хлібні рослини й залишилися лише зрізані біля кореня стебла, а також такі стебла.

СТОДОЛА – будівля для зберігання снопів сіна, а також для молотьби, віяння.

СТОЛЯР – робітник, що обробляє деревину і виготовляє вироби з неї.

СТРАСНА СВІЧА – свічка запалена у церкві під час богослужіння у Чистий четвер. її несли додому запаленою, зберігали як оберіг, запалювали перед наближенням грозовиці тощо.

СТРАВА – приготовлені для їди продукти харчування, а також їжа.

СТРИТЕННЯ – за народними повір'ями (15.02) зима зустрічається з літом.

СТРІХА – покрівля хати з соломи, очерету.

СТРИЙ – дядько по батькові, брат батька.

СТРИЙНА – тітка, сестра батька.

СУБЕТНОС – проміжна ланка між етнографічною групою і етносом (негри в США, донські козаки в Росії тощо). В Україні субетносів немає.

СУВЕНІР – подарунок на пам'ять.

СУВЕРЕНІТЕТ – незалежність і самостійність у внутрішніх і зовнішніх справах.

СУВІЙ – що-небудь згорнуте, скручене в трубку.

СУДЖЕНИЙ – призначений долею, наречений.

СУКНЯ – жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці, плаття.

СУЛТАН – титул верховного правителя в деяких східних країнах.

СУРМА – козацький сигнальний музичний інструмент. Виготовлена з дерева. Козацька груба.

СТУПА – пристрій для луцення та подрібнення різних речовин (зерна, тютюну), неоцінним доповненням якого є товкач.

T

ТАТАРСЬКЕ ЗІЛЛЯ – трав'яниста болотна рослинність з довгим мечовидним листям; використовується в медицині, парфумерній та лікарській промисловості.

ТВАРИННИЦТВО – галузь сільського господарства; розведення сільськогосподарських тварин для виробництва тваринницької продукції.

ТЕСТУВАННЯ – метод діагностики, який використовує стандартизовані запитання і завдання, що мають визначену шкалу значень.

ТЕРЕН – колючий кущ, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком, а також плоди цієї рослини.

ТЕРЕМ – у Київській Русі – високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку, а також взагалі багатий будинок.

ТЕРИКОН – конусоподібний насип порожньої породи на поверхні землі біля тахти, копальні.

ТЕРЛИЧ – приворотне зілля, яке збирають в ніч на Івана Купала на Лисій горі, куди злітаються на свій шабаш відьми з усього світу.

ТЕРНИЦЯ – знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель.

ТЕСЛЯР – робітник, що виконує грубу обробку деревини, споруджує дерев'яні будови, виготовляє прості дерев'яні меблі.

ТЕСТАМЕНТ – заповіт.

ТИЖДЕНЬ – часовий відрізок, який повторюється через сім днів: кожен з днів, за народними уявленнями, має свої особливості і своє призначення. Найбільш сприятливі для роботи вівторок і четвер. Середа, п'ятниця (для деяких і понеділок) – дні посту. У християнських віруваннях вони уособлювали: понеділок у вигляді старого діда, який зустрічає й проводить душі померлих до загробного життя. Понеділок і досі вважається нещасливим, важким Середа і п'ятниця уявлялись ангелами, які радісно зустрінуть і поведуть до раю тих, хто їх шанував. Іноді п'ятниця ходить по землі подряпана, поколота через жінок, які її не шанують – чешуть волосся, прядуть. Але найбільший гріх робити в неділю (покарання за неї можна очікувати протягом семи років).

ТИН – огорожа сплетена з лози, тонкого гілля; пліт.

ТІТКА – сестра батька або матері; дядькова дружина.

ТОБІВКА – поширена на Гуцульщині шкіряна, прикрашена тисненням та мідними бляшками торбина, яку вішали через плече.

ТОЛОКА – 1) давній народний звичай колективної допомоги під час википання господарських робіт без оплати, частуванням; 2) громадське пасовище, вигін; 3) взагалі вільна ділянка біля села, де вечорами збиралася погуляти молодь.

ТОПОЛЯ – улюблене дерево у фольклорі та художній літературі, уособлює матір, дівчину в творах письменників – часто Україну.

ТОТЕМ – тварина або рослина, якій поклонялися як своєму предкові в період ранньородового суспільного ладу. Залишки тотемізму проявляються у пізніших віруваннях та уснопоетичній народній творчості.

ТОТЕМІЗМ – 1) одна з первісних форм вірування, згідно якої існує родинний зв'язок між людиною і певним видом тварин. Походить від слова “о’тотем” племені оджибве. Дослівно “його рід”; 2) рання форма релігії, в основі якої лежить фантастичне уявлення про надприродний зв'язок між окремою групою людей (родом) і певним видом тварин або рослин (тотемом).

ТРАДИЦІЯ – все, що складалося у того чи іншого народу впродовж тривалого історичного періоду (способи виробництва і споживання, звичаї, обряди, норми поведінки, погляди, смаки), набуло сталої форми і у такому незмінному вигляді передається від покоління до покоління.

ТРЕСТА – оброблена мочінням, розтиранням соломи льону, конопель з якої за допомогою м'яття, тіпання, чесання одержують прядивне полотно.

ТРІПАЛО – знаряддя для тріпання вимочених і висушених конопель, льону.

У

УЗВАР – компот з сушених фруктів, ягід.

УКРАЇНА (ВКРАЇНА) – країна, основне населення якої становлять українці: наша Батьківщина.

УКРАЇНА – одна з найбільших країн Європи, яка за чисельністю населення посідає шосте місце на континенті.

УКРАЇНЦІ – основне населення країни, другий за чисельністю слов'янський народ (за В.Наулко).

УСТАВКА – вишита вставлена смуга на плечах жіночої сорочки.

УПИР (ВУРДАЛАКА) – демонологічна істота, породження відьми і чорта, чаклун, мертвяк, що по ночах виходить з могили і п'є у людей кров. Розпізнати його можна за синім або червоним обличчям.

УТИРАЛЬНИК, УТИРАЧ – рушник для обличчя.

УРОКИ, ВРОКИ (ПРИСТРІТ “З ОЧЕЙ”) – за народними уявленнями, неміч од “лихого ока”, тобто недоброї людини, власне, негативна енергія.

Ф

ФОЛЬКЛОР – усна народна творчість (казки, пісні, загадки та ін.). Термін для визначення різних явищ культури, здебільшого усної народної творчості. З початку ХХ ст. використовується на визначення народної творчості. Паралельно вживається термін “народнопоетична творчість”.

ФОЛЬКЛОРИЗМ – термін запропонований французьким фольклористом ХІХ ст. Полем Собійо для визначення різного роду підвищеної зацікавленості фольклором. Останнім часом найчастіше вживається як фольклоризм літератури – використання фольклорних традицій у творчості письменників.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА – наука про фольклор, історію його розвитку; збирання і вивчення специфіки жанрів, зв'язок з іншими видами мистецтва.

Х

ХАЛУПА – невелика убога житлова будівля; злиденна хата.

ХАРАКТЕРНИК-КОЗАК – чаклун, наділений надприродними здібностями. Вміє викрасти невільників з полону, відвернути погоню, знається на травах, розуміє мову тварин. Про характерника записано багато легенд.

ХАТИНА – невеликий житловий дерев'яний або мурований будинок.

ХВІРТКА – невеликі вхідні двері в тині чи у воротах.

ХЛІБ – харчовий продукт, що випікається з борошна.

ХЛІБ-СІЛЬ – символ гостинності. Хліб у вигляді короваю (або калача) подають на вишитому рушнику. Взагалі ділитися хлібом означало об'єднання родів, прийняття до свого роду. Хліб, сіль і рушник служать оберегами, і зустрічати з хлібом-сіллю виходили на перехрестя (сакральне місце), лише після прийняття хліба людина переставала бути небезпечною.

ХЛІВ – спеціальне приміщення для свійських тварин, птиці.

ХЛОПЕЦЬ – дитина або підліток чоловічої статі, а також молодий чоловік, юнак, парубок.

ХМІЛЬ – 1) однорічна або багаторічна витка рослин, деякі види якої використовують у пивоварінні; 2) напій; 3) різновид народного узору.

ХРАМ – 1) будівля, де відбуваються богослужіння, релігійні обряди; 2) релігійне свято на честь якогось святого або певної релігійної події.

ХОЛОШНІ – зимові штани (переважно суконні).

ХОРОВОД – народний танок, учасники якого ходять колом, співаючи і танцюючи.

ХРЕЩЕННЯ – релігійний обряд, який відправляють над новонародженими дітьми або дорослими на знак прилучення їх до християнської церкви.

ХРЕСНИЙ БАТЬКО, ХРЕСНИЙ ТАТО – чоловік, який бере участь в обряді хрещення в ролі духовного батька.

ХРЕЩЕНА ДОЧКА – хрещениця, похресниця, дівчинка щодо свої хрещених батька або матері.

ХРЕЩЕНА МАТИ, ХРЕСНА МАТИ – жінка, яка бере участь в обряді хрещення в ролі духовної матері.

ХРЕЩЕНИЙ СИН – хрещеник, похресник, хлопчик щодо своїх хрещених батька або матері.

ХРЕСТ – 1) предмет і символ культу християнської релігії, який являє собою стрижень з однієї або кількома поперечками у верхній половині (за євангельською легендою, на стовпі з перехрестям був розп'ятий Христос); молитовний жест християн – знак, що нагадує такий предмет, зображується перехресним рухом особливим чином складених пальців правої руки; 2) спосіб вишивання перехресними стібками, також елемент орнаменту на писанках.

ХРЕСТИНИ – християнський церковний обряд хрещення, а також частування, святкування після цього обряду.

ХУСТИНА – шматок тканини, переважно квадратної форми, який пов'язують на голову, шию, напинають на плечі.

ХУТІР – відокремлене селянське господарство разом із садибою вині пика; невеличке поселення; виселок.

ХУДОЖНІ ПРОМИСЛИ – організоване виробництво творів декоративно-ужиткового мистецтва, призначених для продажу.

Ц

ЦЕБЕР – велика дерев'яна (рідше металева) посудина, що має вигляд зрізаної діжки, яку використовують для господарських потреб; велике відро.

ЦЕБЕРКО – конічна переважно дерев'яна посудина з дужкою для носіння і зберігання води та іншої рідини, відро.

ЦЕРКВА – будівля, в якій відбувається християнське богослужіння.

ЦИКОРІЙ, ЦИКОРІЯ – багаторічна трав'яниста рослина, сушений корінь якої вживаються як домішок до кави.

ЦИМБАЛИ – старовинний музичний інструмент, що складається з дерев'яного корпусу трапецієдної форми і металевих струн, на якому грають, ударяючи молоточками або паличками.

ЦИНІЯ – трав'яниста декоративна рослина з квітками переважно червоного та жовтого кольорів.

ЦЛЮЩИЙ – такий, що сприяє зміцненню й збереженню здоров'я; корисний.

ЦУРКА – дерев'яний, до 30 см завдовжки, загострений і відполірований кілок, що застосовувався при в'язанні снопів під час жнив; сніп збіжжя виймала, за допомогою цурки стягувала сніп перевеслом і підвертала петлею так, аби сніп не розв'язувався.

Ч

ЧАКЛУН – за народними віруваннями, людина, яка має надприродні здібності, здатна впливати на життя людей і природи, знається з “нечистою силою”, з якою має підписану кров'ю угоду.

ЧАЙКА – річковий, морський птах; човен запорізьких козаків.

ЧАПЛЯ – болотний перелітний птах з великим дзьобом, довгою шиєю і довгими ногами, який живиться комахами, рибами, ящірками, жабами, зміями.

ЧАРИ – магічні слова, вислови, що за уявленнями народу, справляють вплив (позитивний чи негативний) на перебіг подій, захворювання чи одужання людини. Практика замовлянь вимагає виконання комплексу магічних дій у послідовності усього процесу: зілля збирається у певний час і певному місці; вода “непочата”, “стрітенна” (з місця, де сходяться три криниці або сім джерел), чи “йорданська” (освячена на Водохреща). Залежно від призначення “сеанси” проводяться вранці до світу або під зорями, на молодик або у повен місяця. Найпершими були закляття на ворогів (звідси “ворожити”), на різні хвороби, вроки, приворотні (на любов), на врожай, дощі, проти “нечистої сили” та ін.

ЧАРІВНИК – згідно з уявленнями народу, людина, наділена надприродними властивостями, здатністю впливати на долю людей, явища зовнішнього світу.

ЧАС МІФІЧНИЙ – у міфології “первинний”. “початковий”, “прадавній” – час першотворення, доісторичний час, що передує емпіричному, “профанному часові”.

ЧАСОВА МАГІЯ (ініціальна магія, магія першого дня) – народна свідомість наділяла магічними властивостями ряд явищ, предметів з порядковим номером “перший”. Це так звані перші дні – перший день року, перший день місяця. Віра в магію “першого дня” ґрунтувалася на переконанні: усе, що відбувається на рубежі року чи в перший день свята, має впливати на увесь рік, місяць тощо.

ЧАСТУВАННЯ – пригощання.

ЧЕБРЕЦЬ – напівкущова медоносна рослина з прямим стеблом та рожевими (іноді білими) квітками; використовується в медицині.

ЧЕПРАГА – металева орнаментована пряжка для шкіряного пояса, була поширена у XVIII – XIX ст. як деталь гуцульського вбрання.

“ЧЕРВОНІЙ ПІВЕНЬ” – вислів “пустити червоного півня”, тобто підпалити хату, пов’язаний, очевидно з вогненною (сонячною) природою цього птаха в уявленні давньої людини, з обрядом жертвоприношення вогню.

ЧЕРВІНЕЦЬ – загальна назва золотих чужоземних монет у допетровській Росії.

ЧЕРЕС – чоловічий шкіряний пояс для грошей та інших цінних речей; поширений у гірських районах Карпат. Череси були різних розмірів; пасок (на одну пряжку), малий ремінь (на дві пряжки) та великий ремінь (на шість пряжок).

ЧЕРІНЬ – нижня площа, дно річі, де горять дрова – місце для випікання хліба і варіння страв, а також площа над зводом печі (між комином і стіною), на якій сплять, сушать зерно.

ЧИСЛО САКРАЛЬНЕ – один із знакових засобів міфопоетичного опису світу за допомогою числового коду, за яким кожне число має своє символічне значення і дієвість. Так, число “1” здебільшого має значення

єдності, цілісності; “2” – роз’єднання і зв’язку протилежностей; “3” – найвищої довершеності тощо.

ЧИСТИЙ (ВЕЛИКИЙ) ЧЕТВЕР – четвер останнього (Страсного) тижня перед Великоднем. У цей день в церкві читають “страсті” – євангельські розповіді про страждання Христа. До цього дня люди прагнули очищення душі і тіла молилися до схід сонця, сповідалися в церкві.

ЧОЛОВІК – особа чоловічої статі щодо жінки, з якою перебуває в шлюбі.

ЧОРНОБИЛЬ – багаторічна трав’яниста рослина з чорнувато-бурым стеблом, різновид полину; використовується в народній медицині.

ЧОРНОБРИВЦІ – 1) однорічна трав’яниста декоративна рослина із запашними квітками жовтого, жовто-коричневого та оранжевого кольору; 2) вид вишивки.

ЧОРНОГУЗ – птах, з яким пов’язані старовинні тотемні уявлення як про охоронця оселі та постачальника немовлят (великий чорно-білий перелітний птах із довгими червоними дзьобом і ногами).

ЧОРТ – демонологічна істота, найвідоміший представник “нечистої сили”, постійно намагається зашкодити людині, підманути її та оволодіти душею, підбити на якісь невинуваті дії, самогубство. Має вигляд чоловіка, покритого чорною шерстю, з рогами, хвостом, копитами. В українській народній творчості часто фігура комічна.

ЧУМАК – на Україні в XV–XIX ст. – візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу.

ЧУМАЦЬКИЙ (МОЛОЧНИЙ) ШЛЯХ – Чумацька дорога – космічна система, що складається із зірок, зоряних скупчень, пилових та газових туманностей, розсіяного газу та пилу і має вигляд світлої гуманної смуги на зоряному небі (стародавні греки вважали, що це струмінь молока, розлитий по небу, в Середній Азії, називають цю систему Солом’яною дорогою, а в Україні Чумацьким Шляхом).

ЧУМАРКА – старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду.

Ш

ШАБЕТА – торба.

ШАРОВАРИ – широкі штани особливого крою, які переважно заправляють у халяви; національний одяг українців.

ШАРОВАРОК – спеціальна дорожня повинність, яку виконували селяни щорічно (вирівнювали дорожнє полотно, засипали ями, впорядковували броди, споруджували кладки, мости).

ШВАБРОВА – своячка.

ШВАГЕР – чоловік сестри.

ШЕПТУХА – знахарка, яка з допомогою замовлянь, магічних дій, лікувальних засобів “вишіптує” хвороби, проганяє пристріт, уроки.

ШЕСТИКРИЛА – відьма середнього ступеня.

ШВЕЦЬ – майстер, що шиє і лагодить взуття.

ШИЛО – інструмент у вигляді загостреного металевого або кістяного стержня з ручкою, який використовується переважно для проколювання дірок.

ШИШКА – весільний хліб, спеціально випечений та прикрашений.

ШЛЮБ – історично обумовлена, санкціонована та регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, що визначає їхні права та обов’язки по відношенню одне до одного і до дітей.

ШЛЮБ – клятвенна обітниця, присяга; шлюбувати – присягати.

ШЛЯХ ТАТАРСЬКИЙ – вів зі Львова до головного торгового міста Поділля – Кам’янця, а далі степами Північного Причорномор’я – у Крим до генуезької колонії Кафи. Пізніше в XVI столітті – першій половині XVII століття ним користувались ногайські татари для численних набігів на західноукраїнські землі.

ШУГАЛІЯ – довбаний човен з сосною обшивкою бортів у верхній частині, на якому перевозили близько 300 пудів вантажу, перехідна модель від довбаного до дощаного човна.

ШТАХЕТНИК – загорожа з дерев'яних дощечок або металевих прутів.

Щ

ЩЕДРІВКИ – один з найдавніших видів обрядової народної пісні. Щедрівки виконувалися під Новий рік в основному дівчатами і вранці у перший день року – дітьми. У них висловлювалися побажання майбутнього врожаю, багатства, щастя і здоров'я господарям.

ЩЕЗУН – злий дух, що приносить хвороби, мор.

ЩУР – за народним повір'ям домашнє божество, охоронець роду, посланець душ померлих, синонімічна назва – цур.

Ю

ЮДА – злий дух, що примушує людей битися.

ЮРІЯ (Юра) – давнє свято землеробного календаря, що відзначалося 23 квітня за старим або 6 травня за новим стилем. Юрія вважали заступником хліборобства і скотарства.

Я

ЯВИДА – міфологічна істота, чорт, що може зникати і з'являтися.

ЯГІЛКИ – див. ВЕСНЯНКИ.

ЯГІЛКИ – галицька назва веснянок.

ЯЗИЧНОМОВНИЦТВО (поганство) – прийнятий у християнським богослов'ї, науковій літературі термін для дохристиянських релігій, головним чином політеїстичних (багатобожних).

ЯЙЦЕ – світове, космічне – міфопоетичний символ. У космогонічних міфах – образ виникнення світу або зародження з яйця якоїсь творчої

сили: сонця, людини, життя, душі, часового відрізка (у загадках про рік), Бога.

ЯРИЛО – бог весняного Сонця у давніх слов'ян, весняних робіт, любові й пристрастей; поетичний образ весни.

ЯРМАРОК – торг, що відбувається регулярно на певному місця і в певний час.

ЯРМО – упряж для робочої рогатої худоби (в Україні переважно для волів); зроблена з дерев'яних брусків, з'єднаних у вигляді рами, яку одягають на шию тварин і замикають занозами.

ЯСЕН – дерево родини маслинових з перистим листям і міцною деревиною.

ЯСЛА – відгороджене в хліві місце, куди закладають корм для худоби.

Зміст

Вступ	3
Тема 1. Етнопедагогіка в системі педагогічних наук	6
Тема 2. Історія розвитку етнопедагогіки	11
Тема 3. Педагогічна культура і духовний прогрес суспільства	16
Тема 4. Виховний ідеал етнопедагогіки	25
Тема 5. Традиції та звичаї – основа виховної системи етносу	30
Тема 6. Етнопедагогічна сутність визначальних чинників формування особистості.....	37
Тема 7. Форми та методи виховання дітей засобами етнопедагогіки	49
Тема 8. Характеристика засобів народного виховання.....	59
Тема 9. Активізація етнопедагогічного досвіду в умовах сучасного українського дошкілля	73
<i>Лабораторний практикум з курсу “Етнопедагогіка”</i>	<i>84</i>
<i>Орієнтовна тематика проектів.....</i>	<i>91</i>
<i>Тематика етнопедагогічних експедицій.....</i>	<i>93</i>
<i>Етнопедагогічна експедиція</i>	<i>94</i>
<i>Орієнтовна тематика рефератів</i>	<i>95</i>
<i>Тематика курсових робіт.....</i>	<i>97</i>
<i>Програмові вимоги до курсу “етнопедагогіка”</i>	<i>99</i>
<i>Використана література.....</i>	<i>101</i>
 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ	113
I. Етнопедагогіка в системі педагогічних наук	113
II. Історія розвитку етнопедагогіки	203
III. Педагогічна культура і духовний прогрес суспільства.....	236
IV. Виховний ідеал етнопедагогіки.....	265
V. Традиції і звичаї як основа виховної системи етносу	304
VI. Етнопедагогічна сутність визначальних чинників формування особистості.....	334
VII. Форми і методи виховання дітей засобами етнопедагогіки	415
<i>Рекомендована література</i>	<i>448</i>
<i>Додатки.....</i>	<i>460</i>
<i>Тезаурус</i>	<i>468</i>

Олександра Миколаївна Лисенко

Ціннісний потенціал етнопедагогіки дитинства

Навчально-методичний практикум

Підписано до друку _____
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн.друк.арк.63,24.
Наклад _____